

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR
ORADEA

CRISIA

XXXV · ORADEA · 2005

CRISIA

2005

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse:

Please send any mail to the
following address:

Richten Sie bitten jedwelche
Korrespondenz an die Adresse:

**MUZEUL ȚĂRII
CRIȘURILOR**

**410464 ORADEA
Bld. Dacia nr. 1-3
ROMÂNIA**

Telefon/Fax: 59/47.99.18

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:

SORIN BULZAN
IUDITA CĂLUȘER
LUCIA CORNEA
FAZECAȘ GRUIA
CĂLIN GHEMIȘ
LAKATOS ATILA
DORU MARTA
BLAGA MIHOC
GABRIEL MOISA – secretar de redacție
TÓTH JÁNOS

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin
în exclusivitate autorilor.

REDACTOR RESPONSABIL AL PUBLICAȚIILOR MUZEULUI ȚĂRII
CRIȘURILOR: DR. AUREL CHIRIAC

ISSN 1016-2798

FONDATOR: Sever DUMITRAȘCU (1971)

© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

XXXV

ORADEA, 2007

Pe copertă:

**Piatră funerară descoperită în talpa fundației bisericii satului medieval Rădvani
(sec. XI–XIII)**

Tiparul executat sub c-da nr. 76/2007,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
Calea Aradului nr. 35.
România

SUMAR

SOMMAIRE - SUMMARY - INHALT

STUDII ȘI ARTICOLE

Lucreția Ghergari, Corina Ionescu, Cornelia Lazăr, Studii mineralogice preliminare asupra ceramicii neolitice din Peștera Ungurului (Șuncuiuș, județul Bihor), <i>Mineralogic Studies over Neolithic Pottery from Ungurului Cave (Șuncuiuș, Bihor County)</i>	7
G. Fazecaș, Un târnacop de cupru descoperit la Poiana (com. Tăuteu, jud. Bihor), <i>One Copper Axe from Poiana (Bihor county)</i>	21
S. Bulzan, C. Ghemiș, Date preliminare privind situl arheologic de la Cociuba Mare „Pusta Râmului“, <i>Some data regarding the new Latène site from Cociuba Mare, „Pusta Râmului“, Bihor county</i>	23
G. Fazecaș, D. Marta, Materiale arheologice de la Vășad din Colecția Muzeului Țării Crișurilor, <i>Archaeological Finds from Vășad in Criș County Museum Collection</i>	33
S. Dumitrașcu, Laura Ardelean, Scrisori împăratești în Istoria Augusta, <i>Imperial Letters in HISTORIA AUGUSTA</i>	45
I. Crișan, O piatră funerară descoperită în necropola satului medieval Rădvani, <i>Une pierre tombale découverte dans la nécropole du village médiéval Rădvani</i>	51
Florina Ciure, Relațiile politico-diplomatice ale lui Gabriel Bethlen cu republica venețiană, <i>I rapporti politico-diplomatici di Gabriele Bethlen con la Repubblica veneziana</i>	67
Al. Pop, Un document ignorat privind istoria farmaciei orădene, <i>Un document ignoré concernant l'histoire des pharmacies d'Oradea</i>	79
I. Ciorba, Aspecte ale politicii populaționiste habsburgice în Transilvania la cumpăna secolelor XVIII-XIX (cu privire specială asupra regiunii Bihorului), <i>Aspects of the Habsburg population policy in Transylvania at the intersection point between XVIII-nth and XIX-nth centuries (with a special view over the Bihor Region)</i>	87
A. Apan, Alexandru Șterca Șuluțiu. Confesiune, națiune și istorie (1850–1867), <i>Il mitropolita Alexandru Sterca Șuluțiu. Confesione, nationalità, politica è storia</i>	99
C. Mălinaș, Medalia ca document de bibliotecă (II), <i>La médaille comme document de bibliothèque (II)</i>	133

S. Dumitrașcu, Cornelia Românașu, Colecția <i>Aurel Lazăr</i> în patrimonial Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, <i>La collezione Aurel Lazăr nel patrimonio del Museo Țării Crișurilor di Oradea</i>	243
Cornelia Românașu, Aurel Lazăr și mișcarea teatrală bihoreană din anii 1927–1930, <i>Aurel Lazăr e il movimento teatrale di Bihor degli anni 1927–1930</i>	253
Lucia Cornea, Alexandru Hașaș (1891–1956). Schiță biografică, <i>Alexandru Hașaș (1891–1956). Esquisse biographique</i>	261
A. Țărău, Psihoza declanșării războiului dintre Blocul Occidental și Blocul Sovietic în mentalul populației din nord-vestul României, la pragul anilor 1949-1950, <i>The begining of war between Western and Sovietic Block psychosis in the population conscience from north-west part of Romania, at the end of 1949 – begining of 1950</i>	279

ISTORIOGRAFIE

M. Georgiță, Incursiuni în istoriografia ecleziastică interbelică privitoare la raportul Reformei religioase cu Biserica românească, <i>Abschweifungen in der geistlichen Historiographie zwischen den zwei Weltkriegen hinsichtlich der Beziehung des Protestantismus mit der rumänischen Kirche</i>	299
G. Moisa, Istoricul cercetărilor privind istoria istoriografiei transilvănene între 1965–1989, <i>The historical research concerning the transylvanian history of historiography between 1965–1989</i>	315

COLOCVIILE „MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR“

M. Taufer, Zalmoxis în tradiția greacă: examinarea și recitirea surselor, <i>Zalmoxis nella tradizione greca: rassegna e rilettura delle fonti</i>	341
--	-----

RECENZII

Ion Alexandra Mizgan, <i>Cruciada a patra (1202-1204)</i> , Editura Universității din Oradea, Oradea, 2005, 144 p. (Sever Dumitrașcu)	371
Andrei Adrian Rusu, <i>Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005 (Ioan Ciorba)	373
Corneliu Crăciun, <i>Proiecte și practici electorale în 1946</i> , Editura Logos '94, Oradea, 2006, 220 p. (Gabriel Moisa)	377
Nicoleta Ionescu Gură, <i>Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român</i> , Editura Humanitas, București, 2006, 456 p. (Gabriel Moisa)	379

STUDII MINERALOGICE PRELIMINARE ASUPRA CERAMICII NEOLITICE DIN PEȘTERA UNGURULUI (ȘUNCUIUȘ, JUDEȚUL BIHOR)

de

Lucreția GHERGARI¹, Corina IONESCU¹, Cornelia LAZĂR¹

Introducere

Studiile interdisciplinare își găsesc finalitate în faptul că ipotezele formulate de o disciplină pot fi confirmate prin metodele altei discipline. Metodele de studii mineralogice și petrografice sunt aplicate în domenii diferite, cum sunt: arheologia, ingineria ceramicii și a materialelor speciale, în construcții etc.

Legat de studiul artefactelor ceramice și litice, mineralogia are un vast material necercetat din punct de vedere al compoziției, aflat în muzee sau în siturile noi descoperite. Pentru studiul artefactelor, metodele mineralogice cele mai importante sunt cele clasice: microscopia optică în lumină polarizată, difractometria de raze X, analiza termică (derivatografia), spectroscopia de absorbție în IR și cele moderne: microscopia electronică de transmisie și de baleiaj, microsonda electronică etc.

Determinarea compoziției mineralogice, petrografice și chimice pot conduce la stabilirea uneori cu exactitate a surselor de materii prime, a nivelului tehnologic atins în prelucrarea – fasonarea obiectelor, a gradului lor de utilizare. Compoziția minerală, microfabricul și transformările rezultate în urma tratamentului termic determină proprietățile finale ale produsului ceramic: rezistența mecanică, gradul de permeabilitate și fiabilitatea. Microstructura și microtextura (microfabricul) dau indicii asupra tehnicilor de fasonare, decorare și ardere ale ceramicii. Cunoașterea compoziției mineralogice și petrografice permite clasificarea ceramicii și stabilirea provenienței materiei prime utilizate (vezi Ghergari și Ionescu, 2000).

În ultimele decenii s-au efectuat cercetări arheologice în zona munților Pădurea Craiului, în apropiere de comuna Șuncuiuș (jud. Bihor), care au dus la descoperiri arheologice importante în Peștera Ungurului, Peștera Napiștileu și Abriul de lângă peștera Napiștileu.

¹ Universitatea „Babeș-Bolyai” Catedra de Mineralogie, Cluj-Napoca, str. Kogălniceanu nr. 1. E-mail: ghergari@bioge.ubbcluj.ro.

Obiectul prezentului studiului este reprezentat de materialul arheologic constituit din fragmente de ceramică neolitică descoperită în peștera Ungurului – zona Șuncuiuș, respectiv aspecte geoarheologice, mineralogice, de compoziție, structură și textură.

Peștera Ungurului se află pe malul stâng al văii, în Defileul Crișului Repede, și s-a format prin procese de carstifiere ale rocilor calcaroase de vârstă jurasică (Fig. 1).

Date arheologice

Peștera Ungurului a fost cercetată în anii '60 de Emődi (1982), care a recuperat materiale arheologice aparținând epocii bronzului (cultura Igrîța).

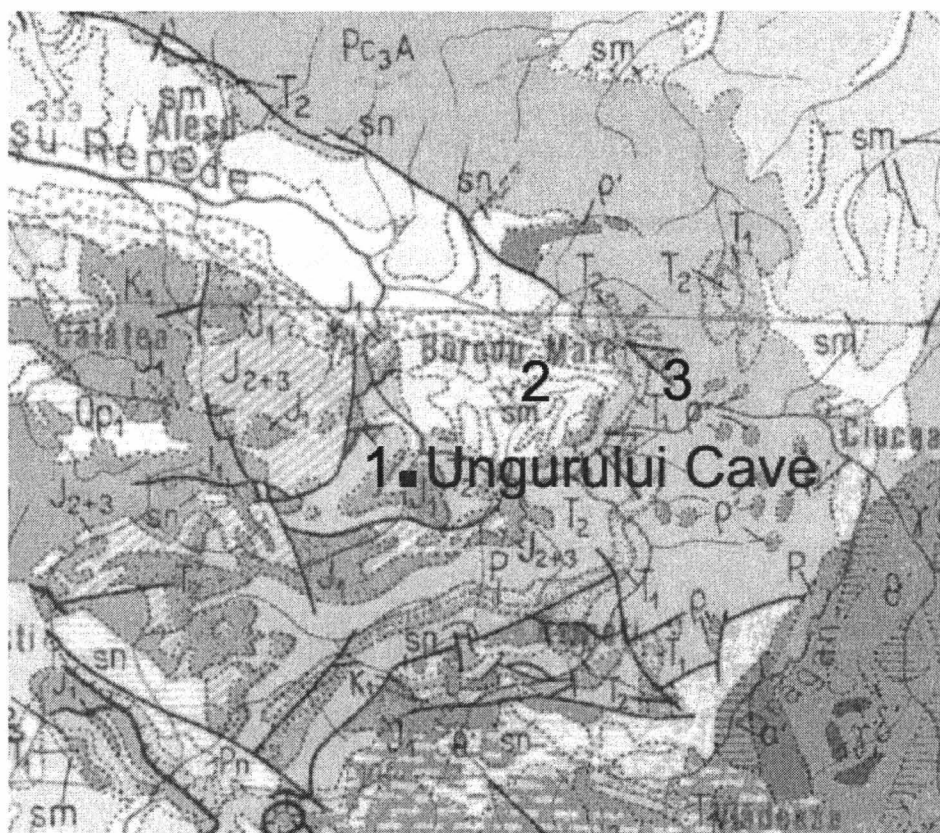

Fig. 1. Schița geologică a zonei Șuncuiuș (după Harta Geol. a României, sc. 1:200.000, Foaia Șimleu Silvaniei 1967). Posibile ocurențe de materii prime: 1 – argilă caolinitică jurasică (zăcămintul de argile refractare de la Șuncuiuș); 2 – argilă caolinitică-illitică neogenă cu fragmente de tufuri vulcanice (Bazinul Borod); 3 – sol format pe suprafața rocilor metamorfice (zona Piatra Craiului).

În anul 1989, sub portalul peșterii s-a descoperit un depozit de bronzuri și s-au inițiat patru campanii de cercetări arheologice, cu materiale încă nepublicate.

Cercetările s-au reluat în anul 2000 când s-au studiat două sectoare notate A și B.

– În sectorul A, cu dimensiunea de 2,90 m × 1 m, sunt prezente 8 gururi notate de la I la VIII. Nivelul de depunere arheologică se află sub un strat de argilă de 5–10 cm grosime. Nivelul cercetat (Ghemîș, 2000) are grosimea de 10–20 cm și conține: cenușă, fragmente osteologice, ceramică, un saltelon de bronz și o mărgea;

– Sectorul B are dimensiunea de 2,90 x 1 m iar în cadrul acestuia s-au cercetat 7 gururi (I–VII), care conțin cenușă și ceramică. Nivelul de depunere antropogen are 5–12 cm grosime, iar stratul de argilă care acoperă nivelul de depunere arheologică este puternic erodat.

Cercetarea galeriei de acces a furnizat date despre o locuință care conținea cenușă și ceramică, studiul nefiind finalizat. Ceramica a fost datată în perioada de trecere la epoca metalelor.

Sectorul portal: în albia râului subteran s-a identificat un complex format din 9 râșnițe dispuse în semicerc, datate din neolitic. În anii '80 au fost săpate trei terase artificiale care au dus la amestecarea materialelor arheologice și nivelurile nu mai pot fi individualizate și suprapuse stratigrafic corect.

În campania din 2001 au fost trasate secțiunile S I și S II, ca niveluri de bază, fiecare având subnivele notate S1a, S1b etc.

Secțiunea S I

– Subnivelul: S1a conține pământ cu fragmente de rocă albicioasă de mărimi diferite (calcar), amestecate cu humus.

– S1b – pământ de culoare neagră, cu materiale aparținând epocii bronzului.

– S1c – sol de culoare cenușie deschisă, cu fragmente de rocă.

– S1d – sol de culoare maronie, humus; este un nivel de amenajare din pământ ars și bătătorit.

– S1e – sol negru afânat, cu multă cenușă; fragmente ceramice și osteologice apar la adâncimea de 0–2,10 m, sub forma unei lentile.

Pe baza ceramicii și a pieselor de bronz au fost separate două nivele de cultură, ambele străpungând primul nivel neolitic. În partea inferioară a nivelului din epoca bronzului s-a descoperit: o groapă menajeră, resturile unei colibe de formă ovală-alungită, ceramică fragmentară în cantitate mare, un mic depozit de bronzuri format din 32 de piese, majoritatea piese de podoabă.

Nivelul neolitic conține intercalate lentile de nisip fin, ceea ce a dus la concluzia ca peștera a fost inundată, zona portalului fiind folosită ca locuință iar Galeria Sacră, ca necropolă.

Secțiunea S II – conține fragmente de rocă de culoare deschisă (calcare), uneori roșiatică, cu urme de arsură.

– S2a este primul nivel neolitic, format din depuneri de culoare deschisă cu nuanțe maronii și depuneri calcaroase.

– S2b este mai gros, cu multe lentile de culori diferite, format din humus tare, chirpici, cenușă; lentile ce reprezintă nivelurile de inundație ale Crișului Repede.

– S2c – sol tasat de culoare neagră-verzuie, cu urme de cenușă și fragmente de chirpici. Sub acest nivel apare sterilul și planșeul calcaros al peșterii.

Descoperirile arheologice ale subnivelelor S2b și S2c cuprind două platforme de locuințe de formă rectangulară, parțial studiate, unelte litice, materiale arheologice din os: ac pentru pescuit, pandantiv din placă de os, sule, fragmente din os în curs de prelucrare, cenușă și ceramică fragmentară.

Dat fiind decalajul cronologic dintre piesele care formează depozitul de bronzuri, Kacso (1995) a ajuns la concluzia că este posibil să existe depuneri succesive de piese. Primul depozit descoperit în peștera Ungurului a fost descris de Dumitrașcu și Crișan (1989) ca aparținând descoperirilor de tip Biharia, acestea făcând parte din grupul Igrîța.

Pentru urmărirea habitatului preistoric din această zonă, coloana stratigrafică din peștera Ungurului este documentul cel mai important (Racoviță et al. 2002). Platformele rectangulare din chirpici și materialul arheologic atribuit epocii de mijloc al neoliticului sunt dovada despre primii locuitori preistorici ai peșterilor.

Săpăturile au fost efectuate în apropierea intrării (Fig. 2) și s-au concretizat în șanțuri de adâncime variabilă, de până la 2 m.

Conform datelor furnizate de arheolog C. Ghemiș (Muzeul Țării Crișurilor Oradea), fragmentele de ceramică au vârstă neolitică. Pe baza analogiilor arheologice, aceste resturi ceramice sunt considerate similare celor descoperite în alte situri arheologice din nord-vestul Transilvaniei, cum sunt cele de la Suplacul de Barcău, Oradea Salca, Carei, Pișcolț, Zăuna, Zalău, Bădăcin. În peștera Ungurului nu s-au descoperit vase întregi, dar se presupune că erau similare ca și formă și tip de prelucrare cu cele de la Suplacul de Barcău (Fig. 3, 4).

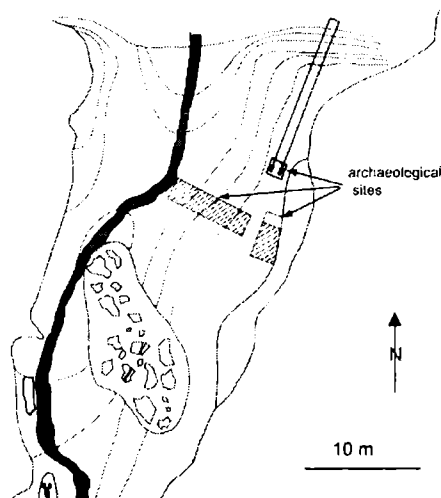

Fig. 2. Situația săpăturilor arheologice în care au fost descoperite fragmentele de ceramică neolitică (din Ghergari et al., 2003, cf. Arh. C. Ghemiș).

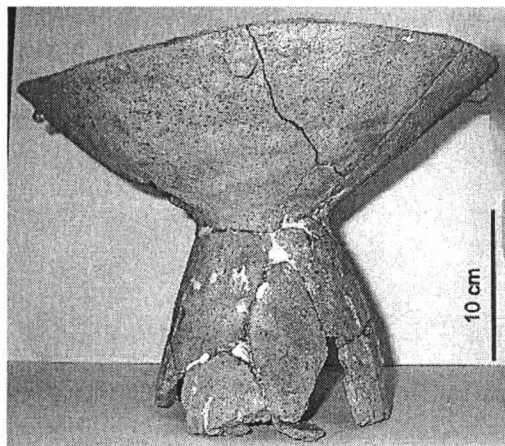

Fig. 3. Vas neolitic de la Suplacu de Barcău (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea).

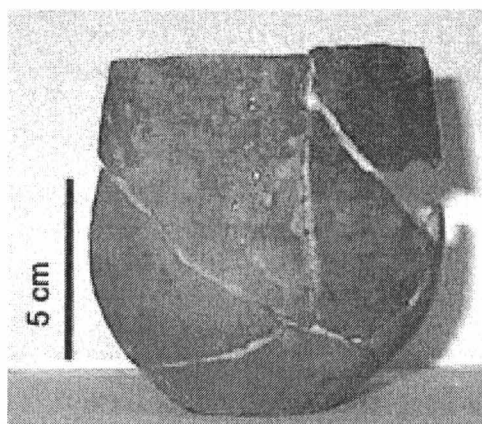

Fig. 4. Vas neolitic de la Suplacu de Barcău (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea).

Caracterizarea mineralogică

Din fragmentele de vase s-au executat secțiuni subțiri, transversal pe grosimea peretelui ceramic precum și preparate pentru analize de difracție a razelor X.

Analizele mineralogice au avut drept scop identificarea caracterelor structurale, texturale și de compoziție ale ceramicii, prin microscopie în lumină polarizată de transmisie pe secțiuni subțiri și difractometrie de raze X².

² Difractometru de raze X de tip DRON 3 cu anticatod de Cu, radiația K_α cu $\lambda = 1,54051 \text{ \AA}$ (Facultatea de Biologie și Geologie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca).

Aspecte macroscopice ale suprafeței ciobului ceramic

Studiile suprafeței s-au executat în spărtura peretelui ceramic, pentru observarea componentelor grosieri, respectiv a fineții ceramicii. În general, la nivel macroscopic, ceramica din Peștera Ungurului relevă caracter semifin, respectiv grosier, în general datorat prezenței ceramoclastelor (Fig. 5, 6, 7).

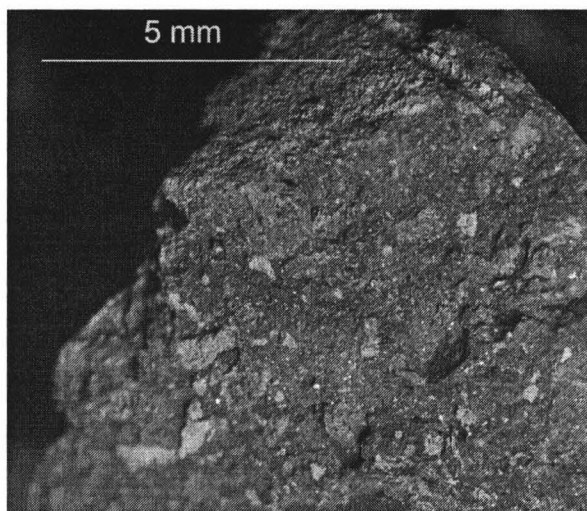

Fig. 5. Imagine la lupa stereoscopică (lumină albă) a spărturii ciobului ceramic. Litoclaste și ceramoclaste. Proba 83-1.

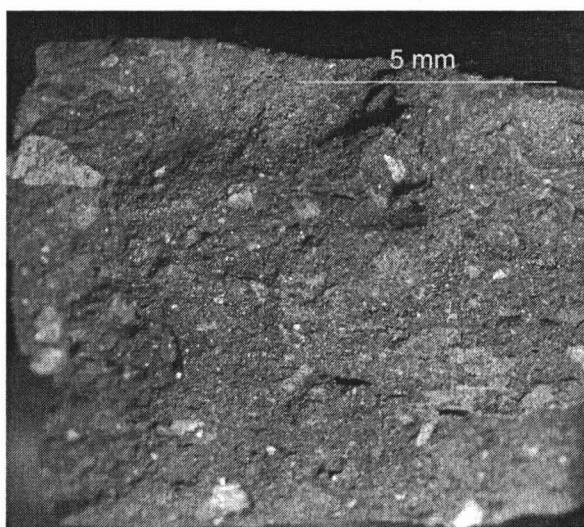
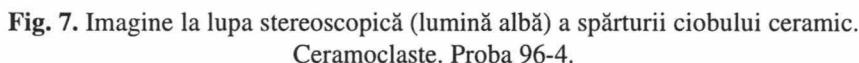

Fig. 6. Imagine la lupa stereoscopică (lumină albă) a spărturii ciobului ceramic. Litoclaste și cristaloclaste. Proba 87-1a.

Studiul granulometric s-a făcut prin planimetrarea secțiunilor subțiri, respectiv prin calculul ponderii diferitelor fracții granulometrice. Proiecția determinărilor planimetrice în triunghiul A(renit+rudit) - L(utit) - S(ilt) este prezentată în Fig. 8. Ceramica din Peștera Ungurului are caracter semifin și respectiv grosier, relevat de participarea în proporții diferite a componentilor, respectiv matricii, litoclastelor, ceramoclastelor și cristaloclastelor (Fig. 9, 10).

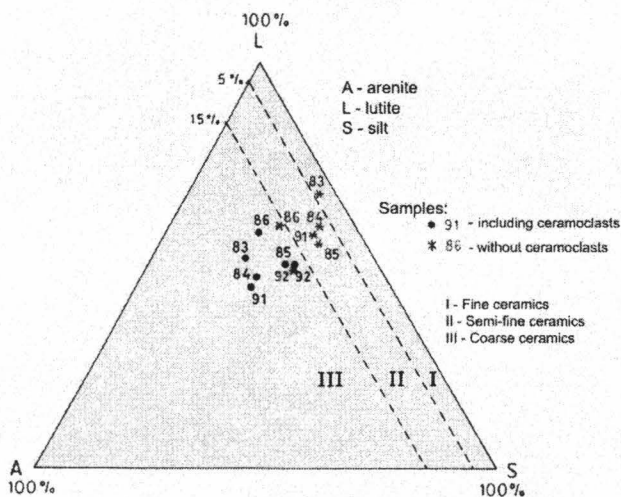

Fig. 8. Proiecția constituției granulometrice a ceramicii neolitice din peștera Ungurului în triunghiul A-L-S (din Ghergari et al., 2003).

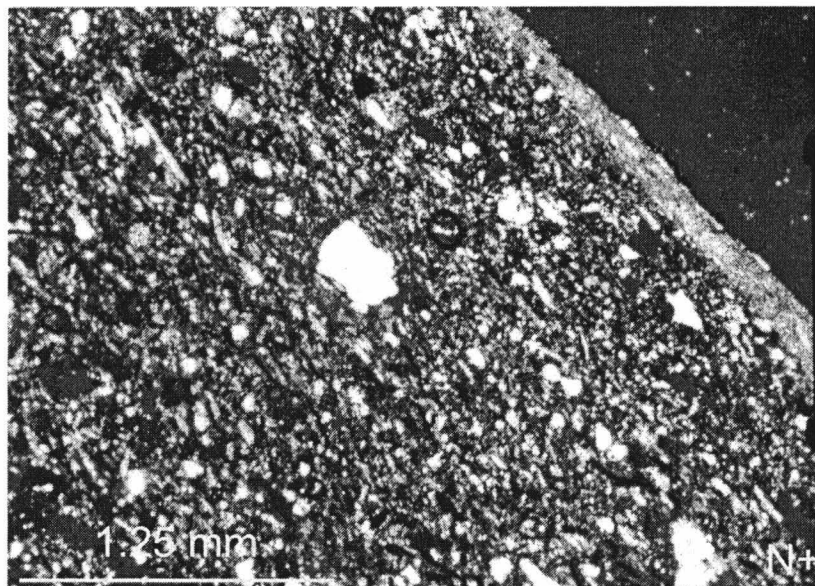

Fig. 9. Imagine microscopică în lumină polarizată. Ceramică semifină. Textură orientată. Cristaloclaste de cuarț (granule albe), lamele de mice (albe). N+.

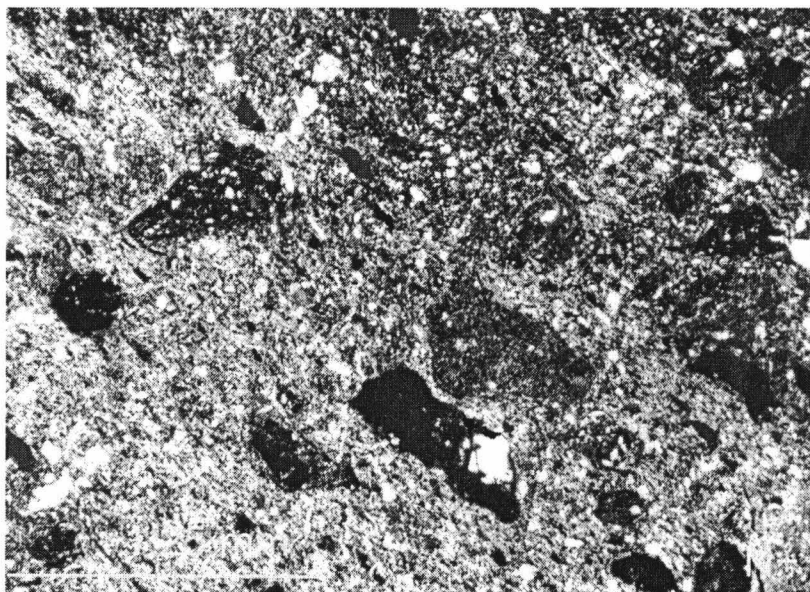

Fig. 10. Imagine microscopică în lumină polarizată. Ceramică grosieră. Ceramoclaste (fragmente de culoare închisă), matrice (masă fină de culoare deschisă), litoclaste (agregate albe). N+.

Spectrul granulometric general al componentelor ciobului ceramic (matrice + claste, respectiv elemente enclavate) precum și compoziția mineralogică-petrografică a fracției arenitice (granulele mai mari) dovedește că pentru majoritatea probelor s-au utilizat diverși degresanți, în general de tipul nisipului și al ceramoclastelor (cioburi ceramice). Categoria granulometrică foarte fină (lutit³) este majoritară și se situează în medie în jur de cca 65%. Majoritatea probelor analizate sunt de tip lutito-siltic, uneori arenitic, ceea ce le încadrează la categoria ceramicii semifine și respectiv grosiere. Caracterul grosier al ceramicii este conferit în principal de participarea ceramoclastelor (Fig. 8).

Structura și textura ceramicii

La nivel microscopic, ciobul ceramic este constituit dintr-o matrice argiloasă sinterizată în care sunt înglobate cristaloclaste, litoclaste și ceramoclaste. Matricea ceramicii (partea foarte fină, lutitică) (Fig. 9, 10) are caracter mixt, amorf și microcristalin, fiind în general sinterizată și prezentând diferite grade de vitrifiere.

Din punct de vedere al dispunerii spațiale a componentelor ciobului ceramic (observată în secțiune transversală pe grosimea peretelui), fabricul ceramicii este în general neorientat (haotic) sau semi-orientat. Ceramica este relativ poroasă, prezentând numeroși pori închiși, ce nu comunică între ei.

Urmărind dispunerea unor componente minerali (mice și minerale argiloase) în interiorul ciobului ceramic se remarcă două grupe de probe:

a) probe care prezintă o dispunere haotică a lamelor micacee (Fig. 6, 7); Gradul și modul de orientare a mineralelor lamelare sugerează că aceste vase s-au obținut din bulgări de argilă de mărimi diferite, lipiți prin presare pe un suport (lemn, piatră). Vasele au fost modelate cu mâna, prin întinderea pastei ceramice pe suprafața suportului, care ulterior era îndepărtat.

b) probe care prezintă o slabă orientare a mineralelor lamelare, în șiruri mai mult sau mai puțin paralele cu peretele vasului ceramic (Fig. 9, 10); presupunem că aceste vase s-au obținut din mici plăcuțe de argilă prelucrate în mâini. Pereții vasului au fost modelați vreme îndelungată, ceea ce a permis orientarea lamelor de mice în interiorul peretelui ceramic.

Suprafața vaselor ceramice

Vasele ceramice au fost acoperite fie cu o angobă fină (Fig. 11, 12, 13, 14), evidențiate la microscop printr-un strat subțire, relativ neomogen, parțial anizotrop sau, uneori, omogen și izotrop.

Componentii mineralogici-petrografici ai ceramicii

Matricea ceramicii este constituită din minerale argiloase (caolinit, illit și interstratificări de tip illit/montmorillonit) calcinate la temperaturi între 700 și 900°C.

Litoclastele, cristaloclastele și ceramoclastele au dimensiuni cuprinse între 0,01–3 mm diametru.

³ Categoria lutit: diametrul particulelor < 0,004 mm; categoria silt: particule cu diametrul cuprins între 0,004 și 0,063 mm; categoria arenit: diametrul cuprins între 0,063 și 2 mm; categoria rudit: diametrul > 2mm.

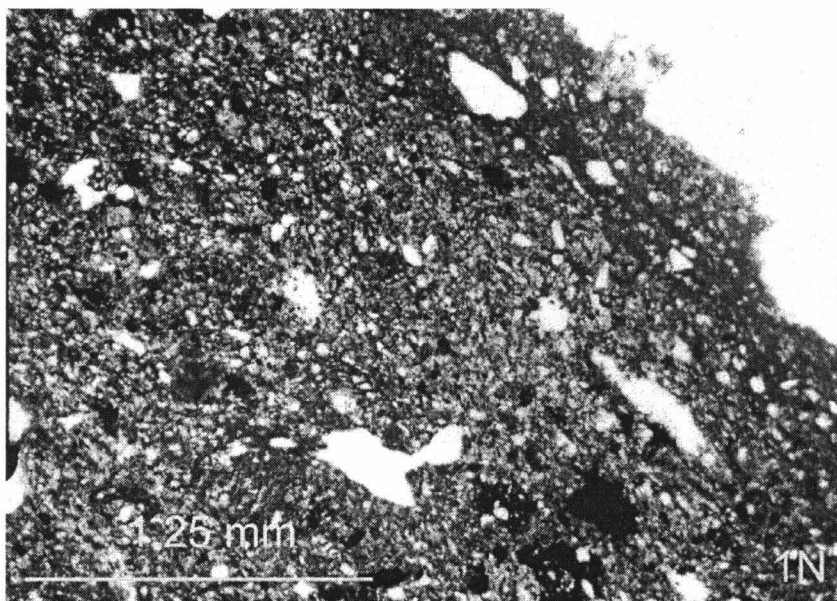

Fig. 11. Imagine microscopică în lumină polarizată a stratului de angobă de la suprafața ceramicii. 1N.

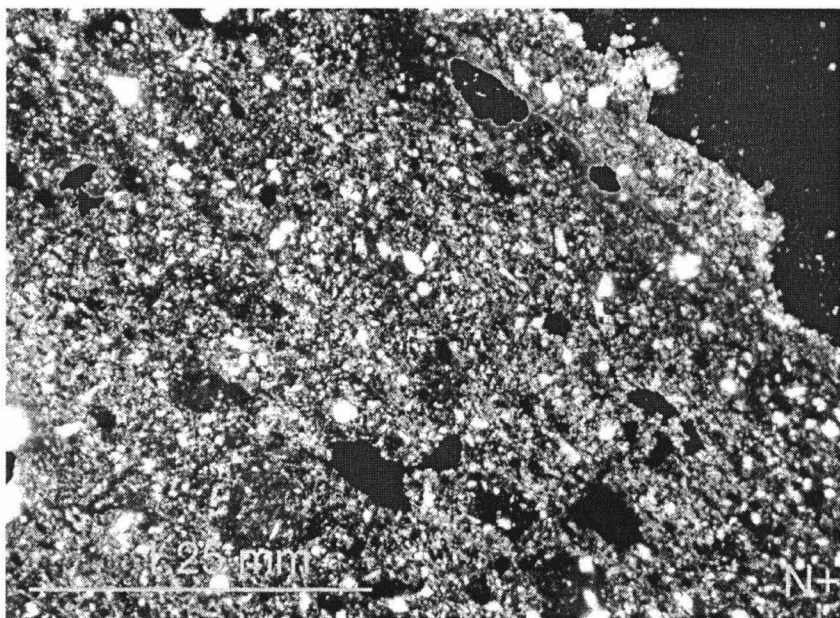

Fig. 12. Imagine microscopică în lumină polarizată a stratului de angobă de la suprafața ceramicii. N+.

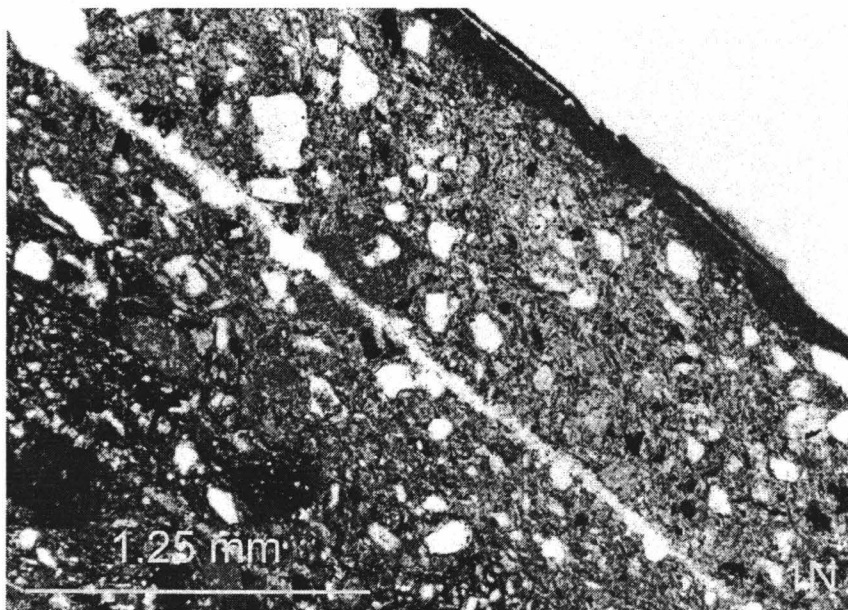

Fig. 13. Imagine microscopică în lumină polarizată a stratului de angobă de la suprafața ceramicii. 1N.

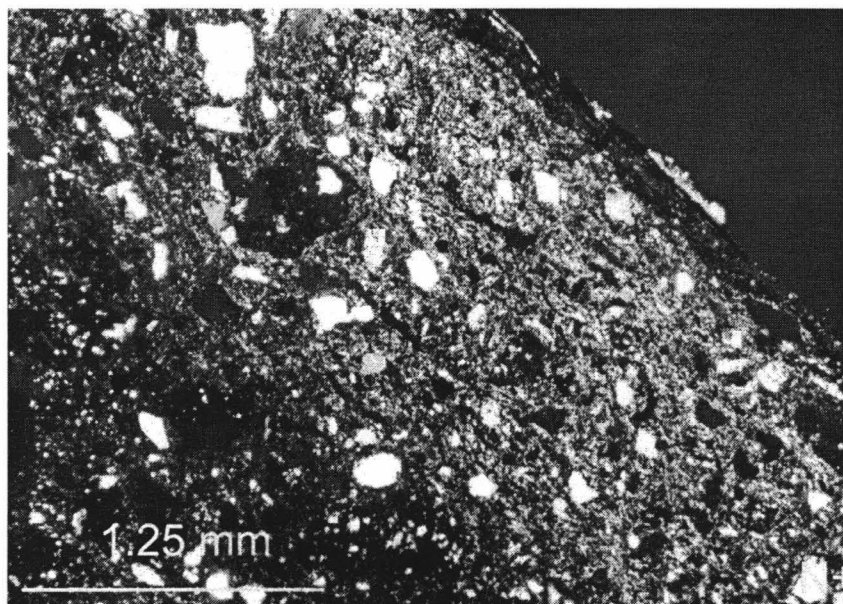

Fig. 14. Imagine microscopică în lumină polarizată a stratului de angobă de la suprafața ceramicii. N+.

Cristaloclastele (Fig. 13, 14) sunt reprezentate de fragmente de cristale de cuarț și feldspați (plagioclaz, ortoclaz, microclin), lamele de mice (biotit și muscovit), granule de calcit iar dintre mineralele detritice rezistente la acțiunea factorilor exogeni și cu densitate mare (minerale grele) apar, în cantități reduse, granați, epidot, zoisit, zircon, amfiboli, piroxenii, rutil, titanit, hematit. Unele probe de ceramică conțin cantități importante de minerale de origine magmatică, iar altele conțin minerale atât de origine magmatică cât și metamorfică.

Litoclastele (Fig. 10) sunt reprezentate prin roci metamorfice (gnaise, șisturi muscovitice, șisturi cuarțoase cu biotit și muscovit, șisturi cuarțitice, micașisturi cu granați), roci magmatice (granodiorite, andezite, riolite, dacite, sticlă vulcanică, tufuri riolitice, pegmatite) și roci sedimentare (calcare micritice, argile, agregate hematitice-caracteristice solului).

Ceramoclastele (Fig. 10) sunt relativ frecvente și determină caracterul în general grosier al ceramicii.

Bioclastele sunt relativ rare și sunt reprezentate de resturi de organisme silicioase (spiculi de spongieri?).

Analize de difracție a razelor X

Probele de ceramică au fost supuse analizei de difracție a razelor X în scopul identificării unor componenți minerali ca și în scopul stabilirii temperaturii de ardere prin compararea cu spectre etalon, obținute pe cale experimentală (Ghergari et al., 2003).

Difracția de raze X a permis identificarea (Fig. 15) prezenței mineralelor argiloase cu structurile parțial distruse, a micelor, cuarțului, calcitului și feldspaților.

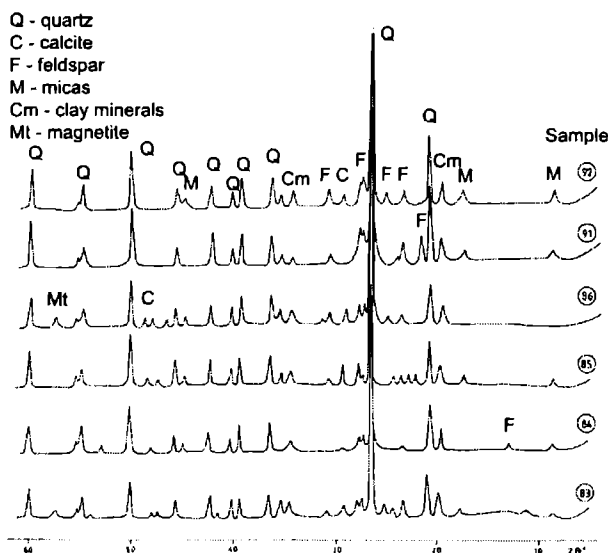

Fig. 15. Spectrele de difracție a razelor X pentru ceramica neolitică din Peștera Ungurului.

Temperaturile de ardere se pot deduce pe baza dispariției unor linii ale mineralelor argiloase și a cloritelor, respectiv a prezenței liniilor calcitului. Analiza spectrelor de difracție (prezența calcitului) sugerează că temperatura de ardere a ceramicii neolitice din Peștera Ungurului nu a depășit 800°C (Ghergari et al., 2003).

Surse de materii prime

Compoziția mineralogică-petrografică (îndeosebi a cristaloclastelor și litoclastelor) a ceramicii neolitice din Peștera Ungurului a permis deducerea tipurilor de materii prime utilizate. Din studiile efectuate reiese că există diferențe în compoziția ceramicii, ceea ce reflectă mai multe tipuri de materii prime. Au fost cu siguranță folosite mai multe surse de materie primă, deci ocurențe diferite.

Corelarea compoziției mineralogice-petrografice a ceramicii cu structura geologică a zonei (Fig. 1) a permis emiterea unor ipoteze privind posibilele surse de materii prime utilizate pentru obținerea ceramicii neolitice din Peștera Ungurului.

Au fost folosite cel puțin trei surse de materii prime argiloase (Fig. 1):

1. o argilă caolinitică jurasică (zăcămintul de argile refractare de la Șuncuiuş);
2. o argilă caolinitică-illitică neogenă cu fragmente de tufuri vulcanice (ca cea prezentă în Bazinul Borod);
3. sol format pe suprafața rocilor metamorfice (zona Piatra Craiului).

Concluzii geoarheologice

Analizele de microscopie optică în lumină polarizată și difracția de raze X permit caracterizarea ceramicii neolitice din Peștera Ungurului:

- a. Ceramica este de granulație semifină și grosieră;
- b. Structura este microcristalin-amorfă;
- c. Textura este neorientată sau slab orientată;
- d. Ceramica este constituită dintr-o matrice argiloasă transformată termic (sinterizată) în care sunt înglobate litoclaste, cristaloclaste, bioclaste și ceramoclaste;
- e. Ca degresanți au fost utilizați: nisipul și ceramoclastele (cioburi pisate);
- f. Ceramica a fost arsă la temperaturi de cca 800°C;
- g. Au fost utilizate cel puțin trei surse de materii prime: argilă caolinitică jurasică de la Șuncuiuş, argilă caolinitică-illitică neogenă din Bazinul Borod și sol format pe roci metamorfice din zona Piatra Craiului (Fig. 1).

BIBLIOGRAFIE

- Dumitraşcu, S., Crisan, I. (1989) *Depozitul de bronzuri de la Șuncuiuş, Crisia XIV*, 1989, pag. 17–55.
- Emődi, I., Chidioşan, N. (1982) *Descoperiri arheologice din peștera Izbândiș* (com. Șuncuiuş) aparținând grupului cultural Igrîța, *Crisia XIII*, 1982, pag. 17–32.
- Emődi, I., Chidioşan, N. (1981) *Descoperirile arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în peștera Misişdului, Șuncuiuş, jud. Bihor*, 1982, *Thr. Dac.* 11, pag. 161–167.

- Ghemis, C. (2000) *Probleme legate de chihlimbarul pre- și protoistoric*, Studii și Articole, *Crisia XXX*, pag. 9–21.
- Ghergari, L., Ionescu, C. (2000) *Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză în arheologie*. *Banatica*, 15, I, 261–270, Muzeul Banatului Montan, Reșița.
- Ghergari, L., Ionescu, C., Lazăr, C. (2003) *The mineralogy of the Neolithic ceramics from Ungurului Cave (Șuncuiuș, Romania)*. *Acta Mineral.-Petrogr. Abstr. Series*, vol. 1, p. 38, Szeged, Ungaria.
- Racoviță, G., Moldovan, O., Onac., B.P. 2002, *Monografia carstului din Munții Pădurea Craiului*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2002, 264 pagini.
- Shepard, O. A. (1976) *Ceramics for the archaeologist*. 9th ed. *Carnegie Inst. of Washington*, 414 p., Washington, SUA.
- Velde, B., Druc, C. I. (1999) *Archaeological ceramic materials. Origin and utilization*. *Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York*, 299 p., Berlin, Germania.

MINERALOGIC STUDIES OVER NEOLITHIC POTTERY FROM UNGURULUI CAVE (ȘUNCUIUȘ, BIHOR COUNTY)

– Abstract –

The study presents the mineralogic and petrographic research which can be applied in different domains: archaeology, the ceramic industry, constructions etc.

The determination of petrographical and mineralogical composition of ceramic and lithical artifacts can lead to the determination of first-class clay, stuff sources and the technological level reached in realization and using the objects.

UN TÂRNACOP DE CUPRU DESCOPERIT LA POIANA (COM. TĂUTEU, JUD. BIHOR)

de

Gruia FAZECAȘ

În toamna anului 2006, în zona în care viitoarea Autostradă Transilvania traversează râul Bistra, cu ocazia lucrărilor de amenajare a șantierului, lucrătorii au descoperit un târnacop de cupru (Pl. I).

Acesta are următoarele caracteristici: greutate 1,174 kg., lungime 23,9 cm, lățime maximă în dreptul găurii de înmănușare 6,9 cm. Diametrul găurii de înmănușare este de 3,7 cm. Lățimea tăișului vertical este de 4 cm iar cea a tăișului orizontal de 5,5 cm.

Patina piesei este parțial cafenie, parțial verde. Suprafața de pe interior este întreruptă de numeroase asperități provenite de la turnare. Tot pe interior se disting două alveolări în apropierea găurii de înmănușare.

Din punct de vedere tipologic piesa se încadrează în tipul Jászladány, varianta Petrești¹. Dat fiind locul descoperirii nu este exclus ca piesa să provină din amonte, ajungând aici în urma unei viituri. Avem aici în vedere localitatea Tăuteu, unde au fost descoperite până în prezent un depozit compus din 3 topoare – ciocane de tip Pločnik, un târnacop de tip Jászladány, varianta Orșova și un topor cu aripioare de tip Sighet².

ONE COPPER AXE FROM POIANA (BIHOR COUNTY)

– Abstract –

In the fall of 2006 the workers at the Transilvania Highway found in the Bistra river bed, one cooper axe (see Pl. I).

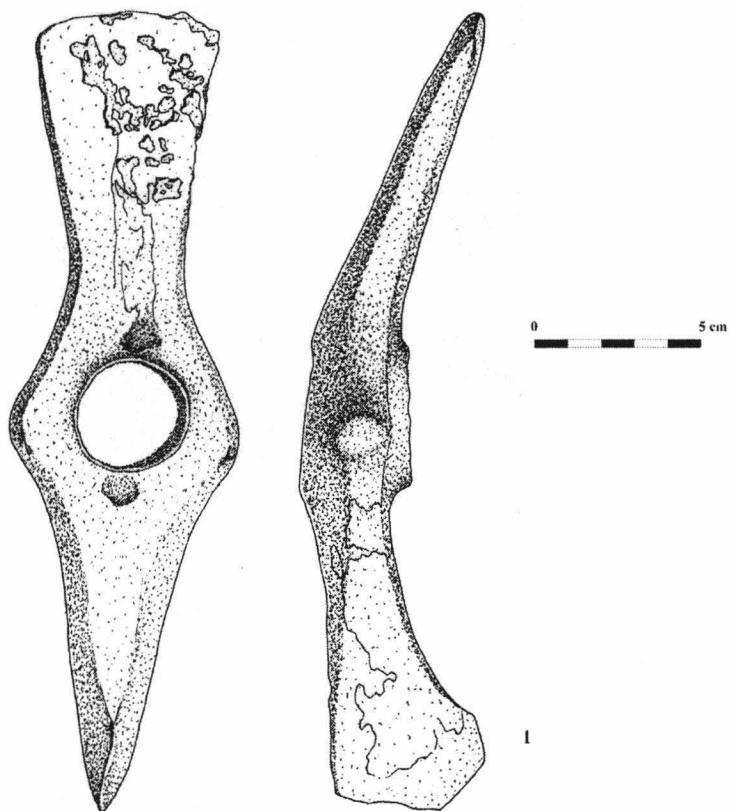
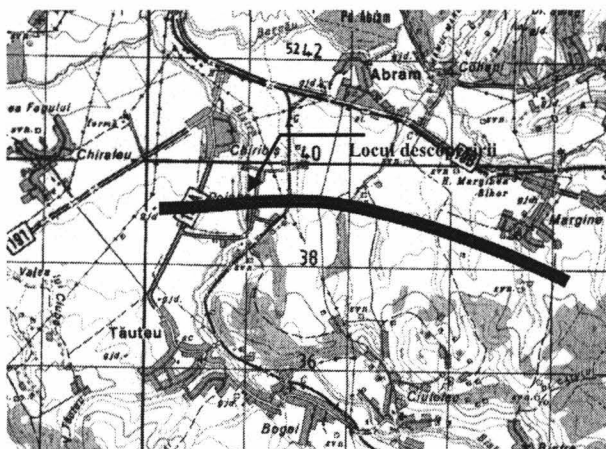
It weights 1,174 kg., has 23,9 cm lenght and the maximum width is 6,9 cm. The diameter of socket hole is 3,7 cm. The lenght of vertical blade is 4 cm and those of horizontal blade is 5,5 cm.

Typologically this artifact belongs to Jászladány type, Petrești variant (after the Vulpe classification).

Is possible that this axe to be in connection with those found it at Tăuteu.

¹ Al. Vulpe – *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF IX/5, 1975, 41sq.

² *Ibidem*, 20, 39, 76, Taf 1/13, 2/14–15, 42/437.

Pl. I

DATE PRELIMINARE PRIVIND SITUL ARHEOLOGIC DE LA COCIUBA MARE „PUSTA RÂMULUI“, JUD. BIHOR

de

Sorin BULZAN, Călin GHEMIȘ*

Cu ocazia unor cercetări de teren în arealul localităților Belfir și Cociuba Mare în anul 1999 a fost identificată, o locuire dacică deschisă la locul „Pusta Râmului”¹. În arătură au fost descoperite mai multe fragmente ceramice răscolite de plug care aparțineau aceluiași vas. Situl a fost identificat la câteva sute de metri nord de satul Cociuba Mare și la câteva zeci de metri NE de clădirile fostei întreprinderi agricole (vezi fig. 1).

Într-un sondaj de salvare notat S. 1 / 1999 cu dimensiunile de 4 × 1,5 m a fost descoperită o locuință – atelier, notată L. 1 (fig. 2). Ea făcea parte, probabil, dintr-o așezare deschisă situată pe o terasă joasă a pârâului Crișcior, ușor mai ridicată decât lunca Crișului Negru care se întindea spre nord.

Stratigrafia surprinsă prin sondaj a fost simplă. Primul nivel era cel arabil, constând într-un pământ galben, lutos, amestecat cu pământ negru, pigment cu cărbune și limonit. Acesta a distrus partea superioară a stratului de cultură. Un alt strat a apărut la o adâncime de 0,20–0,25 cm și reprezintă nivelul inferior dacic, puternic răscolit de plug. Grosimea lui este cuprinsă între 5–10 cm, dar el a apărut doar în unele porțiuni. În textura acestuia apare mult pigment de cenușă și cărbune, precum și fragmente ceramice sau de chirpic de mici dimensiuni. Consistența lui este măzărască, iar culoarea neagră.

Descrierea și inventarul complexelor

Cel mai important complex dezvelit s-a conturat la început ca o pată de culoare închisă și neregulată. Partea sudică a acestuia a fost distrusă de arăturile adânci. În partea sud-vestică a fost surprins un vas spart pe loc (Fig. 2). Fragmentele ceramice descoperite cu ocazia periegezei făceau parte din acest recipient, fiind aduse de

* Săpăturile au fost efectuate de C. Ghemiș și Mihaela Ciușescu. Într-un articol anterior apărut în *Crisia XXXIV* la p. 55 a apărut o regretabilă eroare datorată neînlocuirii manuscrisului mai vechi cu cel de după corectură. Cu acest prilej dorim să precizăm că în loc de „războaiele marcomanice” corect este „războaiele traianice sau daco-romane”, iar trimiterea bibliografică este I. Stanciu, *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș*, în *EphNap V*, 1995, p. 139–226.

¹ S. Bulzan, C. Ghemiș, *Cociuba Mare „Pusta Râmului”*, în CCA 1999, Deva, 2000, p. 30, nr. 39.

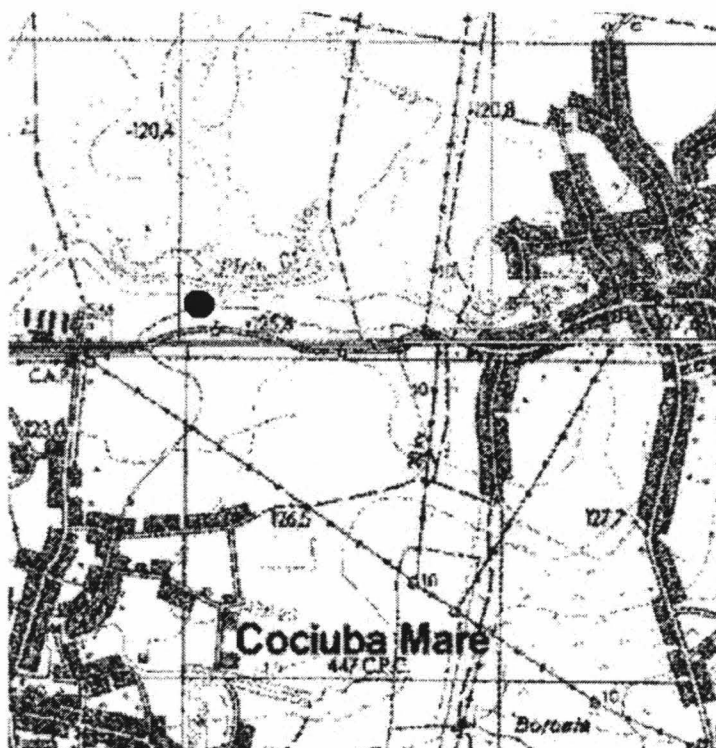
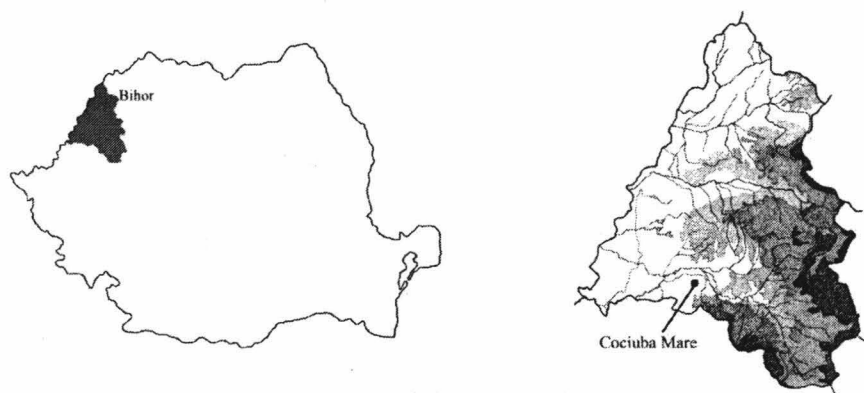
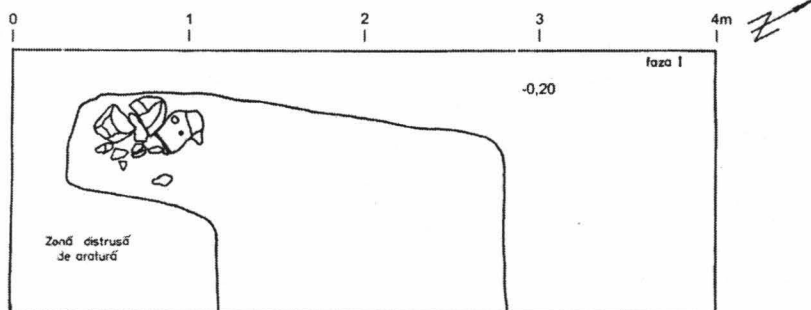
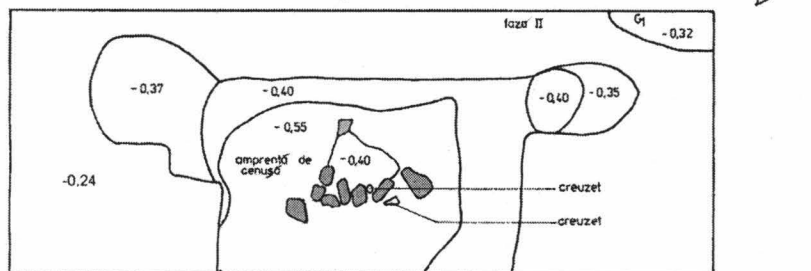

Fig. 1. Cociuba Mare – Pusta Râmului

Cociuba Mare - Pusta Râmului; S.1 / 1999; grund

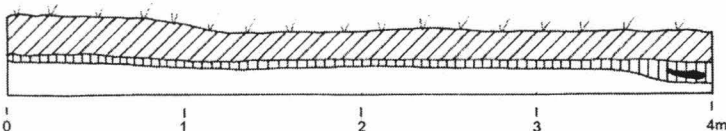
Cociuba Mare - Pusta Râmului; S.1 / 1999; plan L1

Cociuba Mare - Pusta Râmului; S.1 / 1999; profil NE

Cociuba Mare - Pusta Râmului; S.1 / 1999; profil NV

1	-Nivel arabil, pământ galben amestecat cu pământ negru, cenușă și limonit	5	-Pietre
2	-Pământ negru cu cărbune, chirpic și ceramică	6	-Creuzete și ceramică
3	-Sol galben, steril din punct de vedere arheologic	7	-Arsură
4	-Strat de cenușă din jurul vetrei		

Fig. 2. Cociuba Mare – Pusta Râmului
The plan and stratigraphy

plug la suprafață. Latura scurtă dinspre vest a suprafeței măsoară 2,44 m. Imediat sub stratul de cultură, complexul ușor adâncit a putut fi delimitat de lutul galben cu excepția porțiunii distruse de plug. Adâncimea maximă surprinsă a fost de 25 cm. În colțul nordic al locuinței s-a conturat o groapă cu diametrul de 38 cm care face corp comun cu perețele acesteia și se adâncea până la 0,40 m față de nivelul actual de călcare. Din punct de vedere funcțional aceasta pare să fi fost o groapă de stălp care consolida pereții locuinței. Instalația de foc era reprezentată de o vatră mărginită de pietre și o crustă subțire de cca 1 cm. De pe crustă și dintre pietrele care alcătuiau gardina vetrei au fost recuperate fragmentele a două creuzete². Piesa întreagă măsoară 4,5 cm înălțime iar grosimea pereților nu depășește 0,5 cm. În jurul vetrei se afla un strat de cenușă gros de aproximativ 6 cm. Acesta este constituit dintr-un pământ de culoare cenușie (nuanțe ciment), pigmentat cu foarte mult cărbune. Din păcate complexul nu a putut fi săpat în întregime pentru că partea cealaltă se afla într-o altă proprietate unde nu am avut acces în acea perioadă³.

Din inventarul complexului, alături de fragmentele de creuzete, în stratul de cenușă au fost recuperate fragmentele unei râșnițe confecționate dintr-o gresie roz⁴, (Pl. 2, 2). Mai multe fragmente aparțineau unei fructiere de mari dimensiuni (diametrul reconstituit ar depăși 40 cm) lucrată cu mâna din pastă semifină degresată cu nisip fin și cioburi pisate. Buza acesteia a fost fațetată și rotunjită spre exterior⁵. Culoarea pereților este neagră cu flecuri portocalii și urme de lustru în exterior și portocalie în interior, iar miezul negru (Pl. 2, 3). Primul recipient apărut încă la suprafață face parte din categoria oalelor cu pereții bombați, fundul îngust, gâtul strâmt și buza teșită (Pl. 1). Pe diametrul maxim apar patru butoni simpli. Pasta din care a fost confecționat recipientul este poroasă spre zgrunțuroasă cu microporundiș și puține cioburi pisate. Culoarea este roșcat-gălbui pe toată suprafața vasului, iar miezul este ars inoxidant; dimensiuni: 26 cm diametrul gurii, 29 cm în zona de curbură maximă, 16 cm diametrul fundului și 34 cm înălțime⁶.

În colțul de nord al suprafeței cercetate a fost dezvelită parțial o groapă alveolată, puțin adâncită și cu inventar contemporan cu L. 1, însă, din păcate, atipic.

Analiza și încadrarea cronologică și culturală a complexelor și a inventarului

Complexul notat L.1 era foarte probabil un atelier, așa cum arată descoperirea celor două creuzete și a altor fragmente aparținând aceluiași tip de recipient. Având în vedere caracterul preliminar al cercetării noastre, în privința datării se pot avansa doar ipoteze. Limitele cronologice care pot fi oferite în lipsa altor elemente de datare

² Col. MTC, nr. inv. 18.589.

³ Prezentăm, totuși, acest complex cu toate că nu a putut fi săpat în întregime, în speranța că cercetări ulterioare vor permite precizarea întinderii și caracterului așezării și cu siguranță o datare mai bună.

⁴ Col. MTC, nr. 18.591. Piesa este folosită pe o parte, ruptă pe jumătate, dar se păstrează marginile.

⁵ Col. MTC, nr. inv. 18.588.

⁶ Col. MTC, nr. inv. 18.590.

decât ceramica nu pot fi decât largi. Forma profilată a fructierei lucrate cu mâna, ca și buza scurtă și fațetată, (Pl. 2, 3) trimit către formele tipului I ale clasificării elaborate de I. H. Crișan, cu o analogie destul de apropiată ca formă la Sighișoara⁷. Acestea au fost încadrate în faza II^a a ceramicii de producție getică ori dacică, în cronologie absolută aproximativ 300 a. Chr. – mijlocul sec. II a. Chr.⁸. Caracteristică acestei faze este perpetuarea unor forme mai vechi în necropolele celtice sau celto-dacice cum le numește autorul clujean, iar în ceea ce privește fructierele ar fi specifică fațetarea buzelor. După cronologia ceramicii dacice Latène târzie oferită de I. Glodariu fructierele datate în secolul II a. Chr. au buza lată, îndoită orizontal și corp nu prea adânc; ori îngroșată, mai îngustă și interiorul vasului mai adânc⁹. Exemplele indicate nu ne pot oferi, din păcate, analogii concludente pentru piesa de la Cociuba, iar singurul exemplu pentru secolul I a. Chr. este de un tip ulterior decât cel al lui I. H. Crișan.

Vasul de dimensiuni mijlocii spre mari descoperit în complexul de la Cociuba Mare (Pl. 1) își găsește analogii atât în Latène-ul mijlociu, cât și în faza târzie. Terminologia formei este comună cercetătorilor acestei perioade, oală, dar profilul acesteia este descris în mod diferit: fie cu corpul mai mult sau mai puțin globular¹⁰, în formă de butoi¹¹, fie cu corp bombat, fund drept, buza rotunjită sau tăiată drept; dimensiunile mijlocii și mari, precum și buza puțin evazată ar fi caracteristice secolului II a. Chr.¹²

Trebuie făcută observația că în complexul de la Cociuba Mare nu a apărut ceramică celtică caracteristică Latène-ului mijlociu, iar pasta recipientelor descoperite este sensibil diferită de necropolele și așezările datate în Latène-ul C din nord-vestul României și în mod special de ceramica din așezarea de la Oradea-Sere, pe care o cunoaștem mai bine.

Faptul că I. H. Crișan a datat nivelul vechi de la Pecica în diverse modalități: începând cu sfârșitul secolului al IV-lea a. Chr. și până la începutul secolului I a. Chr.¹³, sau după faza II^a, prin formele evolute descoperite în așezare, ilustrează dificultatea evidentă a datării ceramicii lucrate cu mâna în secolul al II-lea a. Chr. În tipologia lui I. H. Crișan important pentru poziția cronologică a fructierelor lucrate cu mâna de tip I, II și III este nivelul II, cel vechi, în special pentru cele de tipul III cu o frecvență deosebită¹⁴. Anterior însă, același autor preciza că datarea acestui

⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 128, LI, 20 sqq., (Pl. XLVIII, 4–5).

⁸ Pentru faza II^a a cronologiei ceramicii propusă de autorul clujean, vezi p. 102 sq.

⁹ I. Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène târzie*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 149, fig. 2/7–10.

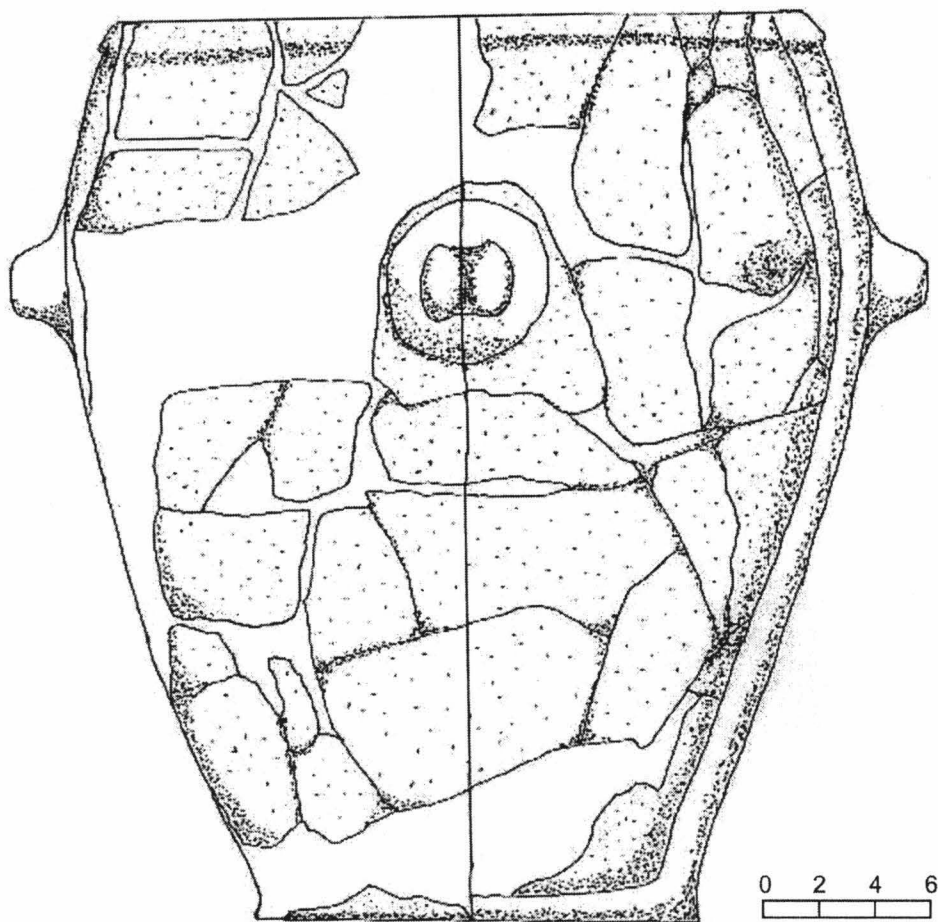
¹⁰ Crișan, *op. cit.*, p. 135 sq.

¹¹ V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n.–IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995, p. 57, fig. 13, 5–7.

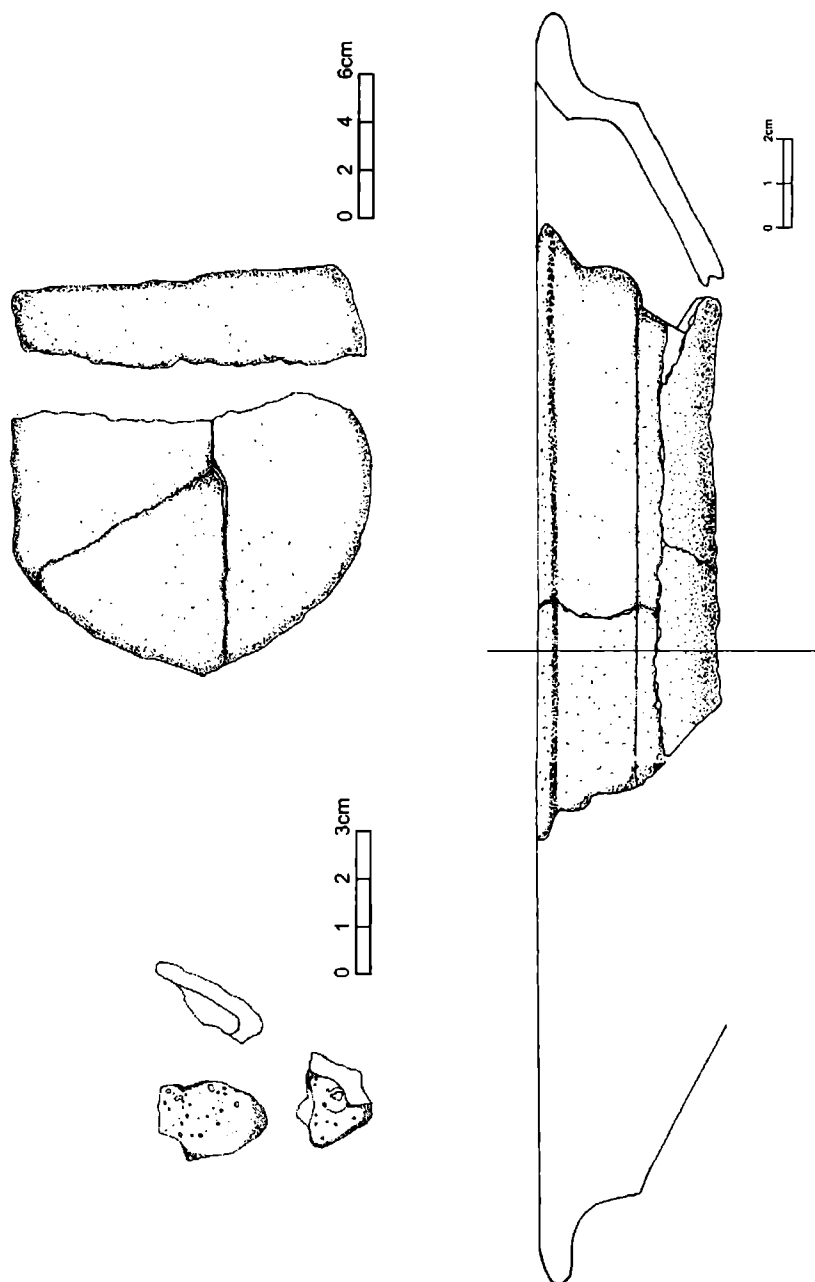
¹² I. Glodariu, *op. cit.* Fig. 2/1. După I. Glodariu forma vasului borcan evoluează și ea înspre pierderea treptată a curbării pereților spre o formă mai zvoltă, și spre înălțarea buzei, precum și spre tendința de a dobândi o formă ovală, *op. cit.*, p. 162.

¹³ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 164.

¹⁴ *loc. cit.*

Pl. I Cociuba Mare – Pusta Râmului – Vas dib L1
Cociuba Mare – Pusta Râmului – Pot from L1

Pl. II Cociuba Mare – Pusta Râmului – L1

nivel este posterioară fazei II¹. Rezultă fie că datarea așezării dacice a fost mult împinsă în jos, fie că forme ceramice specifice Laténului mijlociu, C, au fost perpetuate în cel târziu, D1, sau (parțial) în faza II² a cronologiei ceramicii¹⁵. Din acest punct de vedere, poate cea mai importantă constatare referitoare la fructierele din așezarea de la Pecica este lipsa totală a tipului III (recipiente lucrate cu mâna) în nivelul mai nou datat începând cu secolulul I a. Chr.¹⁶. În schimb, la Berindia, fructierele „negre făcute lucrate cu mâna” sunt numeroase¹⁷. Începutul așezării de pe Crișul Alb este precizat, alături de alte artefacte, de câteva fibule de tradiție Laténe mijlociu. Așezarea fost datată în secolele II a. - I p. Chr.¹⁸. Aceiași situație se întâlnește în a doua fază de locuire Laténe a așezării de la Lancrăm „Glod” unde chiar dacă există elemente caracteristice pentru secolul II a. Chr, cele mai multe analogii aparțin secolului I a. Chr. Acestui orizont îi aparține și locuința nr. 3 în care au apărut, între alte forme, un vas cu butoni și gura teșită, însă nu atât de tăiată ca la Cociuba, asociat cu un fragment de fructieră fațetată lucrată la roată¹⁹. Potrivit lui I. Glodariu tradiționalismul apare mai pregnant în mediul rural, fiind ilustrat de „perpetuarea, secole de-a rândul, a acelorași forme. Multele variante ale uneia și aceleiași forme (ca de exemplu, dimensiunile și îndoirea buzei fructierelor, adâncimea mai mare sau mai redusă a corpului lor) pot fi puse pe seama îndemânării și gustului meșterului ce le-a confecționat”²⁰.

În concluzie, cu toate că pentru complexul descoperit la Cociuba Mare (cercetat numai printr-un sondaj) dispunem de puține informații privind datarea se poate avansa ipoteza că perioada sa de existență se situează undeva în secolul al II-lea a. Chr, fără a putea preciza dacă în prima sau a doua lui jumătate cu toate că am înclina spre mijlocul și spre al doilea interval.

Complexul a fost folosit ca atelier, eventual și ca locuință de către artizan. Analogii în această epocă sunt dificil de identificat, dat fiind stadiul cunoștințelor. Ateliere apropiate bazinului Crișului Negru au apărut numai pe parcursul fazei clasice

¹⁵ Pentru descoperirile celtice Laténe D 1, în teritoriul României vezi și V. Zirra, *Stand der Forschung der keltischen Spätlatènezeit in Rumänien*, în *Archeologické Rozhledy* XXIII/5, 1971, p. 529–547.

¹⁶ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, p. 131. Pentru faza II² a cronologiei ceramicii propusă de autorul clujean, vezi p. 102 sq. Această fază a producției ceramice are drept suport cronologic nivelurile notate identic în stratigrafia așezării de la Poiana, adică începe cu mijlocul secolului II a. Chr. (deși nivelul de la Poiana este datat mai larg, chiar de la începuturile secolului) și durează până în jurul anului 100 a. Chr. Caracteristică acestei faze ar fi apariția unor forme ceramice lucrate cu mâna mult evaluate și a ceramicii „daco-getice” lucrate la roată însă redusă numeric.

¹⁷ S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, *Săpăturile arheologice de la Berindia*, în *Crisia III*, 1973, p. 53.

¹⁸ *op. cit.* p. 67 sqq.

¹⁹ C. Popa, R. Totoianu, *Câteva probleme ale epocii Laténe în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș) – „Glod” (jud. Alba)*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les Celtes et les Thraco-Daces de l' est du bassin des Carpates. Les Actes du Colloque National qui a eu lieu a Bistrița le 16–17 octobre 1998*, Bistrița, 2000, p. 84, pl. XI, 1; XIII, 4. Datorită existenței fructierei fațetate autorii presupun și o fază mai timpurie pentru că în așezarea de la Brad, spre exemplu, forma apare doar în nivelul II, datat în sec. III - II a. Chr. Pentru fructierele cu buze fațetate descoperite în așezarea din Moldova, vezi V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 157, Pl. 86, 87.

²⁰ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 162.

dacice la Pecica²¹ și la Malaja Kopanja²², unde s-au descoperit inventare conținând pe lângă creuzete și unelte ale unor artizani orfevrieri sau producători de podoabe din sticlă și chiar o ștanță monetară pentru monede de tip Toc-Chereluș. O eventuală analiză spectrală precum și continuarea cercetărilor ar putea preciza și tipul de piese produse aici.

SOME DATA REGARDING THE NEW LATÉNE SITE FROM COCIUBA MARE, „PUSTA RÂMULUI”, BIHOR COUNTY

– Abstract –

In a survey made in the year 1999 at the territory of Cociuba Mare, in the place called *Pusta Râmului*, we found some pottery fragments disturbed from original context by the plough. Because the fragments seemed to belong to the same pot, we made a trench to recuperate it entirely (for location see Fig. 1).

The stratigraphy of the site was here very simple. The first level was arable soil which disturbed a part of the dacian settlement level. A small part of the settlement level was preserved but not in all the surface. In fact, the fragments discovered at surface came from a complex partially destroyed by the plough (Fig. 2).

In the ground of the excavated surface, at 22-24 cm in deep, was found a half of, probably, a rectangular dwelling or workshop because inside, near the fireplace was discovered two or many crucibles (Fig. 2, Pl. 2, 1). From those, just one was entirely preserved and because of the lack of any other related information we cannot draw a conclusion regarding their useness, for metals or for glass processing. The datation and the cultural appartenance of the complex is offered only by the ceramic fragments of two recipients. The first, already mentioned, was proved to be a hand-made curved pot with a thicken rim (Pl. 1). The second recipient is a hand-made cup with a foot, or so called dacian „fruitbowl” (Pl. 2, 3). The inventory is completed with a mould stone (Pl. 2, 2).

In the ceramic cronology offered by I. H. Crișan, more characteristic for the phase III¹ (cca. 300 B.C. – middle of IInd century B. C.) are the „fruitbowls” with profilated rim like those from Cociuba Mare (see n. 7-8) but in the datation of the ancient level from Pecica settlement (taken as an example) are sesisable some ambiguities. The most important observation made at Pecica is the fact that this type of handmade recipients do not continue in the most recent level dated after the beginning of first century B.C. In spite of this important observation, at Berindia (n. 17) and also at Lancrăm (n. 18) settlements dated in first century B.C., these recipients appear in the first place in abundance and in the second, sporadically. In the eastern part of Romania in the Brad settlement this shape of „fruitbowls” appear just in a level dated in III-IInd centuries (n. 18). I. Glodariu’s opinion seems to be more plausible when he states that the shapes, especially in the case of the „fruitbowls”, could be perpetuated in rural settlement (n. 19). The site of Cociuba Mare might illustrate the last opinion. However, in this stage of the research and also taken into consideration the fact that in the settlement from Cociuba no wheel-made Celtic or Dacian pottery was found, the settlement is cautiously dated in second century B.C.

²¹ Crișan 1978, p. 84 sq.

²² Kotigoroško 1995, p. 79, fig. 40-42.

MATERIALE ARHEOLOGICE DE LA VĂȘAD DIN COLECȚIA MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

de

Gruia FAZECAȘ, Doru MARTA

În registrele de inventar ale Muzeului din Oradea se regăsesc o serie de materiale arheologice provenind de pe raza satului Vășad (com. Curtuiușeni). Din punct de vedere geografic, satul este situat în nordul județului Bihor, în valea Ierului (vezi **Pl. I**).

Faptul că materialele și siturile de la Vășad au fost relativ des menționate în literatura arheologică¹, fără a fi publicat material ilustrativ ne-a condus la realizarea prezentei lucrări².

Epocii neolitice i-au fost atribuite un lot de materiale litice (vezi **Pl. VII**), care în lipsa unei stratigrafii nu pot fi încadrate mai exact (nr. inv. 799; 2408).

Bronzului timpuriu îi atribuim fragmentul ceramic (nr. inv. 6223; **Pl. III/2**) de forma unui acoperiș în două ape al unei locuințe. Este realizat dintr-o ceramică fină, de culoare cărămizie. Suprafața piesei este atent ornamentată cu motive realizate din linii paralele sau vârlurite, și triunghiuri incizate dispuse în șiruri, păstrându-se pe alocuri urme de încrustație albă. În partea superioară, modelată în formă de „șă” – capătul fiind ușor înălțat, se observă 3 perforații dispuse pe „coama acoperișului” iar în partea inferioară se găsesc 5 perforații, însă de mai mici dimensiuni. Analogii pentru această categorie de piese găsim în mediul culturii Nyírség³.

Bronzul mijlociu este ilustrat prin mai multe materiale, după cum urmează:

Cană (nr. inv. 892; **Pl. II/2**) descoperită în punctul „*Groapa cu lut*”, realizată dintr-o pastă semifină de culoare cenușiu-negricioasă, cu fund inelar, corpul este

¹ Localitatea Vășad a intrat în literatura de specialitate ca urmare a semnalărilor făcute în 1938 de către învățătorul Emil Pop către colecționarul local Andrassy Ernő, referitoare la o așezare neolitică în zona „*cartierului țigănilor*”. El afirmă că țiganii care lucrau la lutăria din acest punct au descoperit vase întregi și urme ale unor vetre. În urma periegezelor întreprinse aici Andrassy E. a descoperit și morminte, fără a oferi o încadrare cronologică (Andrassy, 64).

² Cu excepția unui singur fragment ceramic aparținând unui castron Baden (Roman, Némethi 1978, Pl. II/9), nu avem cunoștință despre vreun alt material arheologic descoperit la Vășad nu a fost vreodată publicat.

³ Bader 1978, 27, Pl. VII/3, 16; Kalicz 1984, 113, Taf. XXVI/4. În mod eronat cercetătorul J. Machnik include fragmentul reprezentând un car miniatural (Bader 1978, 27, Pl. VII/15) descoperit la Sanislău, în aceeași categoria a modelelor de case (Machnik 1991, 55).

puternic profilat iar gâtul este înalt. Pe gât vasul este ornamentat cu incizii duble formând unghiuri largi. Corpul vasului este despărțit de gât prin două linii duble incizate. Și pe corpul vasului se reiau aceleași linii duble incizate dispuse în zig-zag care se sprijină pe linii dispuse transversal.

Ceașcă (nr. inv. 829; **Pl. II/4**) realizată dintr-o pastă semifină de culoare gri-cenușie. Gâtul vasului este ornamentat cu patru linii duble incizate dispuse circular. Corpul este împodobit cu linii incizate duble dispuse într-un unghi de aproximativ 30° față de axul vasului ceea ce dă impresia de răsucire sau torsadare. A fost găsită în punctul „*Cartierul țiganilor*“.

Ceașcă (nr. inv. 907; **Pl. II/6**) are un corp aproape sferic cu gât înalt, probabil beneficia și de o toartă ușor supraînălțată. Pasta este semifină și de culoare neagră. Gâtul este ornamentat cu 3 șiruri orizontale de linii duble incizate. Imediat sub buze se află un șir de ghirlande realizate în același mod cu linii duble incizate. Același motiv dar dispus transversal se regăsește și pe corpul vasului.

Căniță (nr. inv. 894; **Pl. II/5**) descoperită în punctul „*Cartierul țiganilor*“. Este de culoare roșu-cărmiziu și este realizată dintr-o pastă semifină. Corpul este aproape sferic decorat cu incizii duble paralele dispuse vertical. Corpul este despărțit de gâtul vasului printr-o linie punctată incizată dispusă orizontal.

Ceașcă (nr. inv. 861; **Pl. III/1**) realizată dintr-o pastă fină de culoare neagră, suprafața vasului este lustruită atât în exterior cât și în interior. Ornamentul reprezintă două registre de triunghiuri hașurate în diagonală și orizontal care par să se întregească. Tehnica de realizare este cea a inciziei.

Ceașcă (nr. inv. 937; **Pl. II/3**) descoperită în punctul „*Groapa cu lut*“, de culoare ocru-gălbui cu flecuri gri realizată dintr-o pastă fină lustruită. Corpul vasului, puternic bombat este decorat cu grupuri de trei incizii paralele dispuse în zig-zag sub un registru compus dintr-o linie dublă incizată în plan orizontal care separă gâtul de restul vasului. În zona mediană a gâtului, erau incizate patru linii orizontale. Tot pe corpul vasului, imediat sub linia ce-l separă de gât se află un alt ornament realizat prin impresiune (probabil cu vârful retezat al unei trestii) ce dă impresia unor proeminențe conice. Toarta a fost ruptă din vechime.

Vas de mari dimensiuni (nr. inv. 8351; **Pl. III/3**) realizat dintr-o pastă semifină de culoare gri-cenușie cu flecuri de cărmiziu-închis. Buza este crestată ca de altfel și brăiele ce pornesc sub formă de ghirlandă imediat din tortița dispusă sub buză.

Tot perioadei preistorice pare să-i aparțină și fusaiola de formă tronconică, goală în interior, descoperită în punctul „*Groapa cu lut*“ (nr. inv. 924, **Pl. II/1**). Este realizată dintr-o pastă semifină de culoare gri închis.

Categoria pieselor de epocă romană este reprezentat de două tipuri de vase. Deosebit, în primul rând, un vas fragmentar, de dimensiuni medii, lucrat la roată rapidă. Pasta este săpunoasă, conținând în modelaj măr și bine arsă, de culoare cenușiu-deschis. Pereții vasului sunt groși, pornind arcuit de pe fundul dotat cu un brâu inelar. Alte câteva fragmente provin de la un vas de mici dimensiuni. Pasta, de bună calitate are culoarea cărmizie. Și în acest caz vasul a fost lucrat la roată

rapidă. Ambele vase au fost descoperite în punctul „Casa cantonierului”⁴. Același tip de ceramică, de culoare cenușiu-deschis, constând în funduri de vase, dintre care unul de mari dimensiuni, au fost descoperite în partea de est a localității, pe traseul conductei de gaz-metan⁵. Acest tip ceramic este databil în secolele II–IV d.Chr., bune analogii găsindu-se la Curtuiuşeni, Tăşnad–Sere, şi Valea lui Mihai⁶.

Alte două piese inedite sunt două vase de mărimi diferite. Primul, în fapt, o cană de formă citrculară, cu trei orificii în partea de jos a corpului aparţine epocii bronzului, fiind greşit încadrată în registrele muzeului ca fiind „prefeudală”⁷. În sfârşit, o ultimă descoperire se referă la o cană de lut, cu corpul ușor bombat şi un cioc pentru turnare. Piesa, o donaţie din anul 1938, pare să fi fost descoperită în pe malul pârâului Gamoş, unde au fost descoperite urmele unei locuiri medievale, cele câteva fragmente ceramice găsite fiind datate în secolele XIII–XIV⁸.

Această notă are drept scop integrarea în circuitul ştiinţific a unui material arheologic la care adesea se face referire, dar fără a se cunoaşte în mod concret conţinutul.

ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM VĂŞAD IN CRIŞ COUNTY MUSEUM

– Abstract –

Since 1932 when Vășad was introduced in archaeological literature, numerous studies were referring at the archaeological discoveries from here, but no one illustrated. In this respect we want to present the archaeological finds from Vășad which are in Criş County Museum custody.

From Neolithic Age are some lithic artifacts (Pl. VII) and some pottery fragments from Late Neolithic Age (Pl. IV). To the Bronze Age belong the artifacts from Pl. II – III. The material from Pl V belongs to II – IV century AD. The artifact from Pl. VI/2 belongs to XVI – XVII century.

⁴ Pl. V, nr. 1–6.

⁵ Pl. V, nr. 7–9.

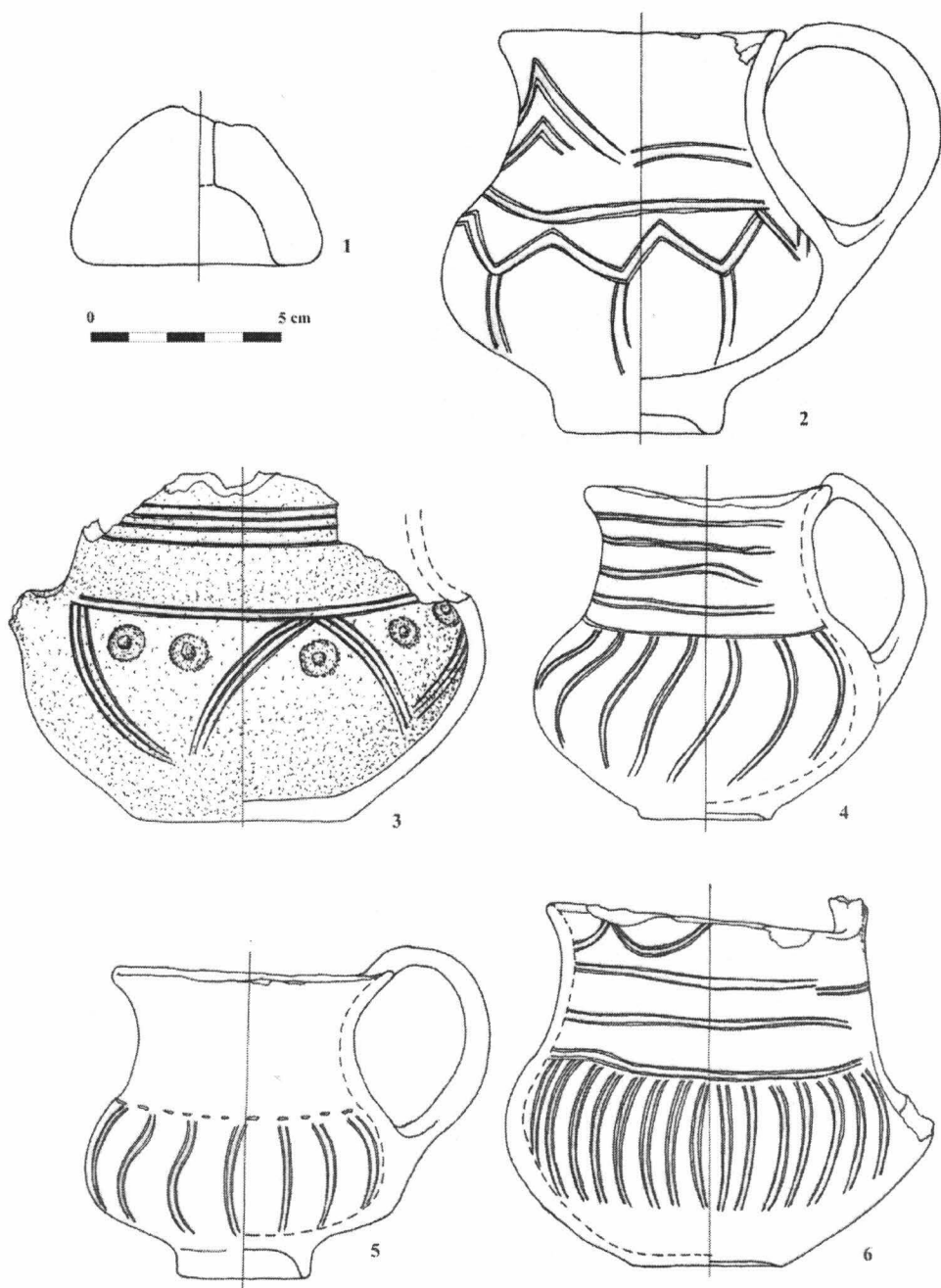
⁶ J. Némethi, R. Gindele *Beitrage zur Geshichte des Careigegend im 2.–04. Jahrhundert n.Chr. Contribuții la istoricul zonei Careiului în secolele II–IV p.Chr.*, în *Acta M. P.*, p. 651, 659, 662.

⁷ Pl. VI, nr. 1; nr de inv. 929.

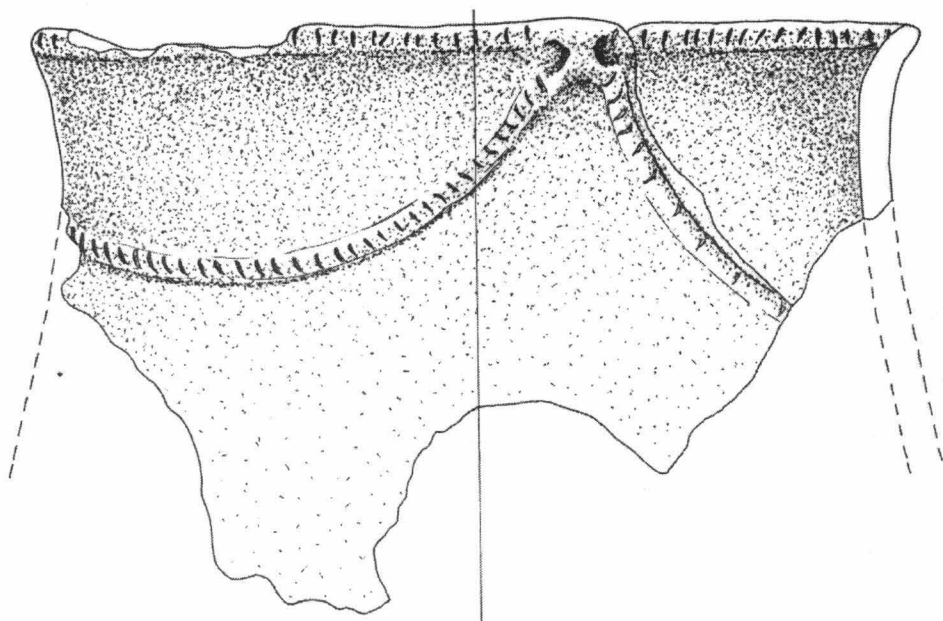
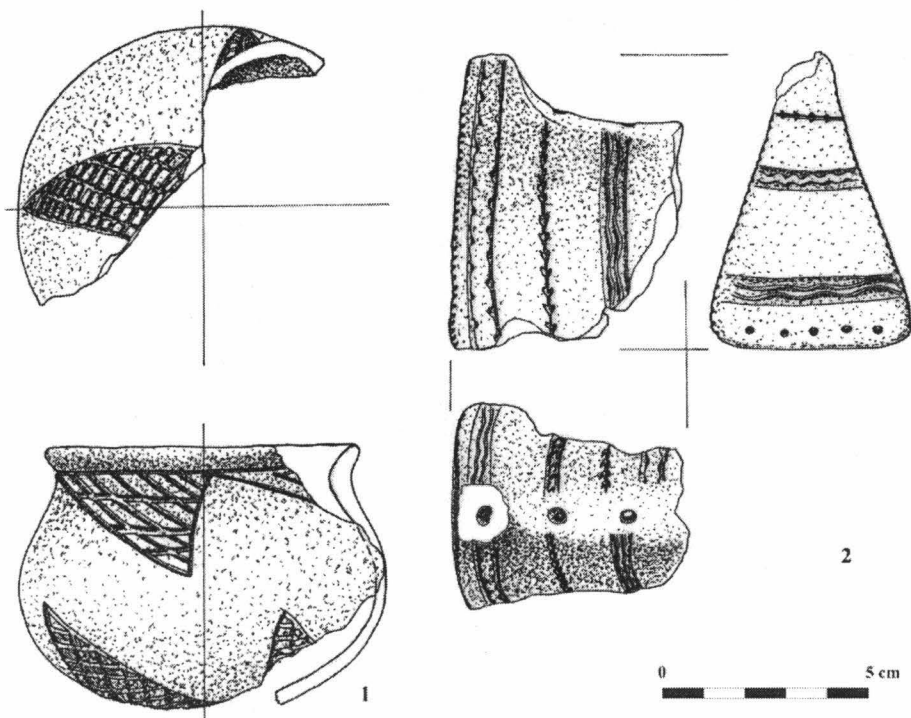
⁸ Némethi J. *Repertoriul arheologic al Zonei Careiului*, Satu Mare, 1995, 42.

BIBLIOGRAFIE

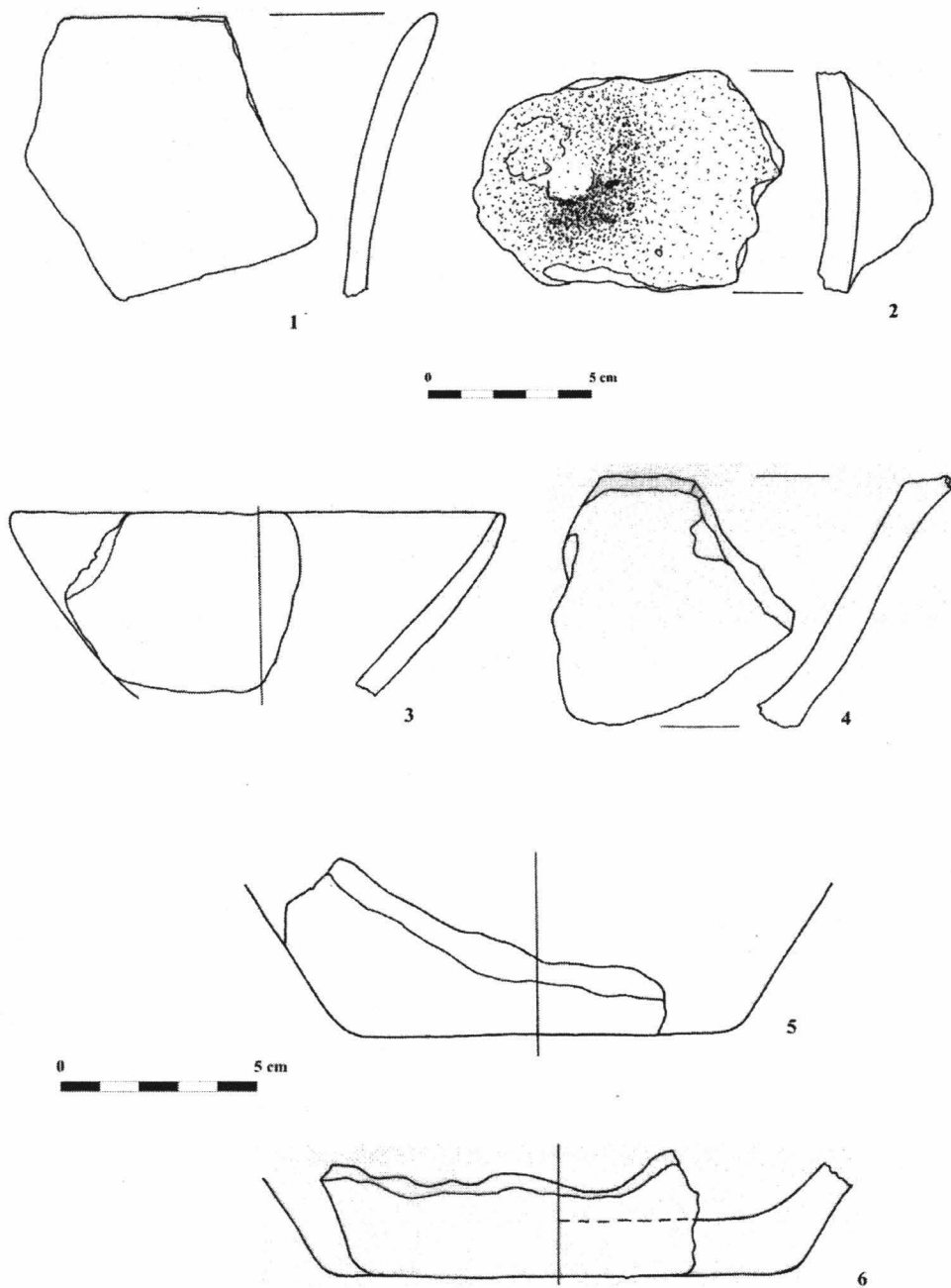
- Andrássy – Andrássy E. – *Registrul de inventar al colecției Andrássy Ernő (manuscris)*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Nr. Inv. 1932a.
- Bader 1978 – T. Bader – *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
- Kalicz 1984 – N. Kalicz – *Die Nyírség-Kultur*, în N. Tasić (Hers.) – *Kulturen der frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, 109–124.
- Lazarovici 1984 – Gh. Lazarovici – *Neoliticul timpuriu în România*, în AMP, 8, 1984, 49–104.
- Lazarovici, Némethi 1983 – Gh. Lazarovici, I. Némethi – *Neoliticul dezvoltat în nord-vestul României*, în AMP, 7, 17–60.
- Machnik 1991 – J. Machnik – *Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin*, Bradford, 1991.
- Maxim 1999 – Z. Maxim – *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj Napoca, 1999.
- Ordentlich 1971 – I. Ordentlich – *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*, în Marmatia, 2, 1971, 19–35.
- Repertoriu 1974 – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974.
- Roman, Némethi 1978 – P. Roman, I. Némethi – *Cultura Baden*, București, 1978.

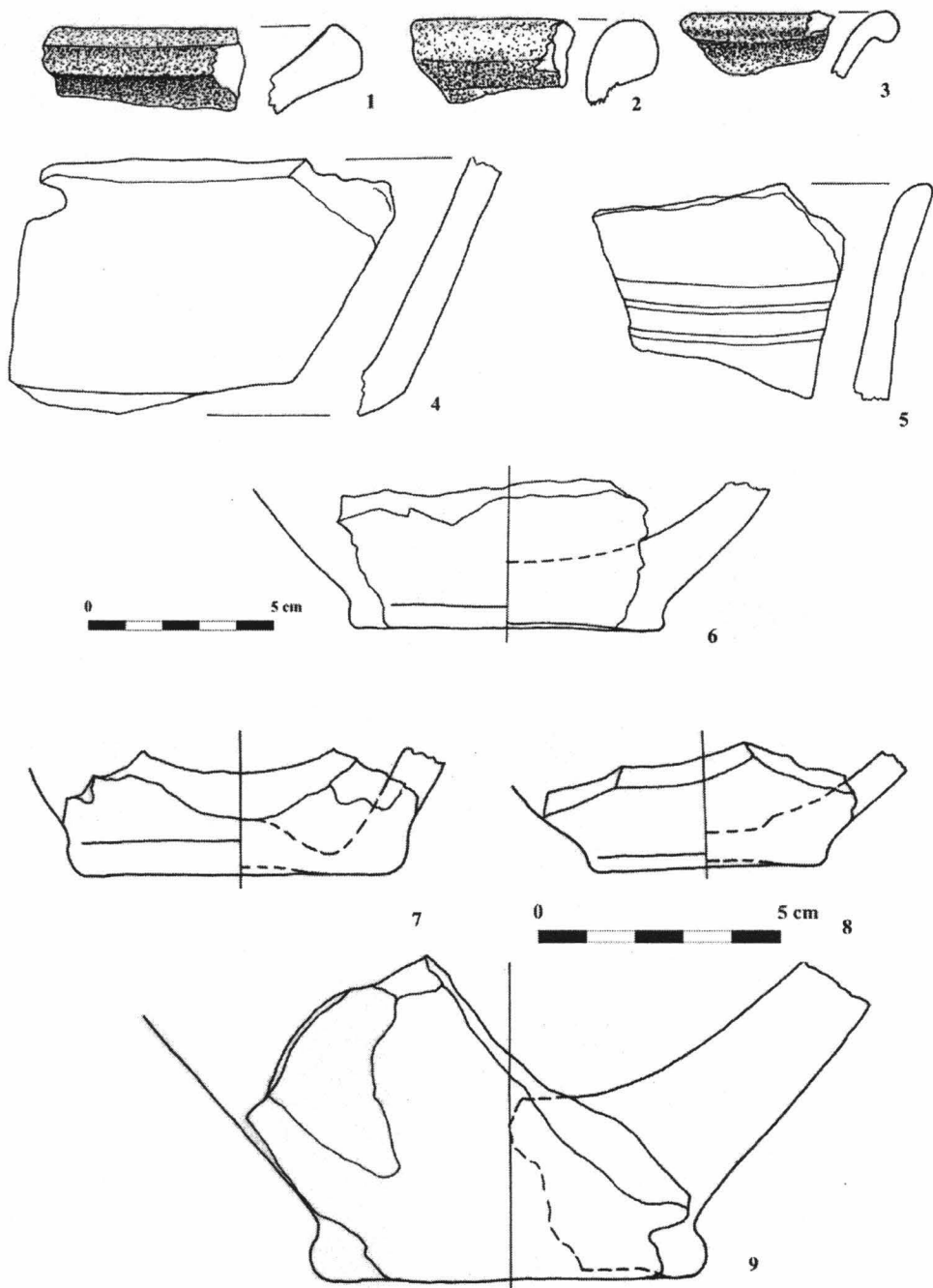
Pl. II

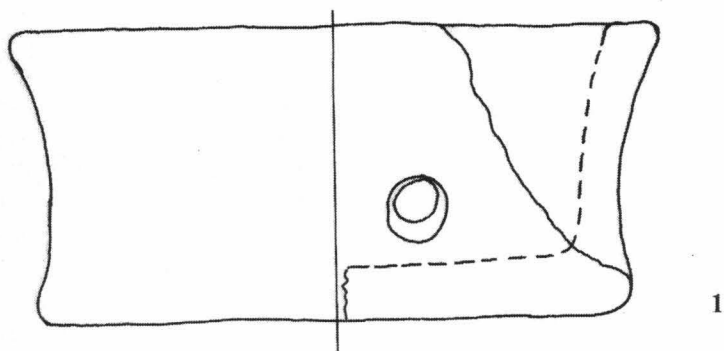
Pl. III

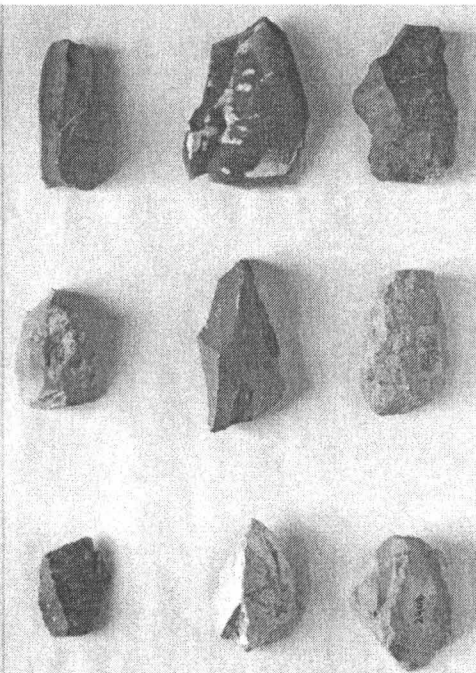
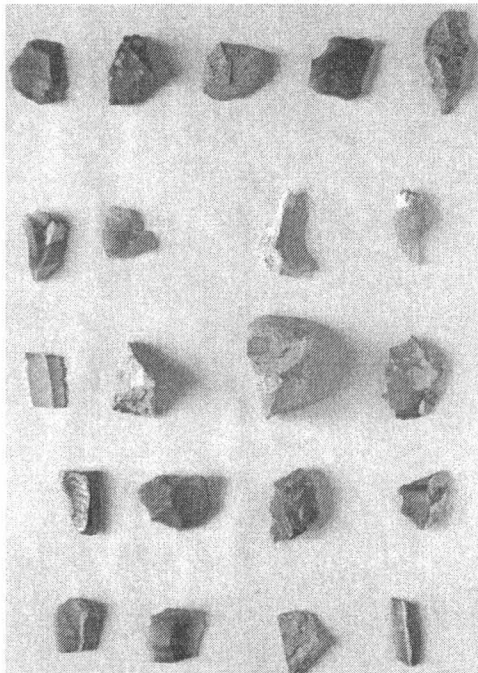
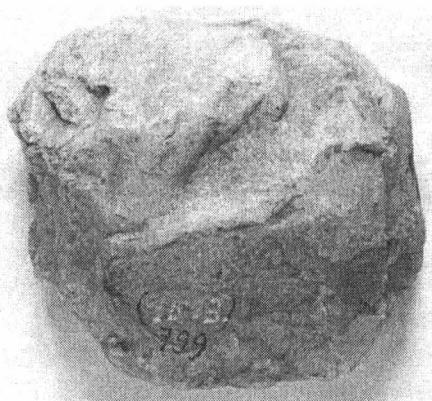
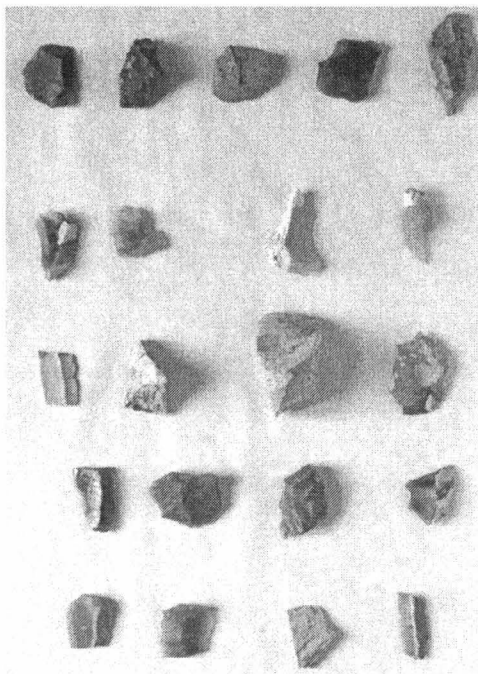
PL. IV

Pl. V

Pl. VI

PL. VII

SCRISORI ÎMPĂRĂTEȘTI ÎN ISTORIA AUGUSTA

de

Sever DUMITRAȘCU, Laura ARDELEAN

Cunoscuta lucrare istoriografică *SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE*, care a generat numeroase discuții în lumea științifică contemporană, înfățișează, printre multe alte realități din Imperiul roman, și câteva scrisori imperiale, care, credem noi, își au nu numai importanța lor ca izvor istoric, ci și o anume savoare de epocă.

Ne referim la scrisori cuprinse în intervalul de timp dintre domnia lui Valerian cel Bătrân și împăratul Probus. Și anume, șapte scrisori. Cunoscuta lucrare precizează încă acum mai bine de un mileniu și jumătate raportul dintre izvorul istoric, faptul istoric și adevărul istoric.

În biografia împăratului Probus se specifică:

a) „Desigur că nu promit o lucrare de un mare talent literar, ci descrierea unor fapte (s.n.) pe care nu pot să le las să piară”¹;

b) își precizează izvoarele:

1. „CĂRȚILE DIN BIBLIOTECA ULPİA”;

2. „DOCUMENTELE SENATULUI ȘI ALE POPORULUI”; și

3. „JURNALUL LUI TURDULUS GALLICANUS, UN BĂTRÂN FOARTE ONEST ȘI FOARTE SINCER”²

c) desfășurare de cercetare și informație pentru a desluși „ADEVĂRUL ISTORIC”³

Cu atât mai vârtos par pline de miez și informații scrisorile ce le vom reproduce mai jos, traducere făcută cu distincție de *Constantin Drăgulescu*:

A. Scrisoarea lui VALERIANUS către ZOSIMION, procuratorul Syrii:

„L-am numit ca tribun al celei mai viteze și mai devotate legiuni, a V-a Martia, pe Claudius, originar din Illyricum, un om care merită să fie preferat celor mai devotați și mai viteji bărbați dintre cei vechi. Acestuia îi vei da, ca leafă din tezaurul nostru particular: trei mii de banițe de grâu, șase mii de orz, două mii de libre de slănină, trei mii cinci sute sextare de vin vechi, o sută cincizeci de sextare de ulei bun, șase sute de sextare de ulei din a doua calitate, douăzeci banițe de sare, o sută cincizeci de libre de ceară; fân, paie, oțet, legume, zarzavaturi cât este necesar; trei

¹ *Istoria Augusta*, Cluj, 1971, p. 491.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p.492.

sute bucăți de piei pentru cort, șase catări, trei cai, zece cămile, nouă catârce, *argint lucrat* (s.n.) în greutate de cincizeci libre, o sută cincizeci de filipi cu chipul nostru, în ofrande patruzeci și șapte, iar în *cupe* (s.n.), o sută șaizeci, de asemenea, unsprezece în vase de gătit și de băut; tunici roșii militare... 2 mantale militare, 2 *broșe de argint aurite* (s.n.), o *broșă de aur cu cipric*; un centiron de argint aurit, un inel cu două pietre scumpe de o uncie, o brățară de șapte uncii, un colier de o libră, o cască aurită, două scuturi împodobite cu aur și o platoșă, pe care să le restituie; două lănci herculeane, două sulite mici, două săbii de război, patru furci pentru fân; un bucătar, pe care să-l restituie, un grăjdar, pe care să-l restituie, două femei frumoase dintre captive; o tunică albă cu jumătate mătase și cu purpură girbitană, o tunică cu purpură maură, un secretar pe care să-l restituie; un maestru de ospete, pe care să-l restituie; două perechi de cuverturi de Cipru, două cămăși; o togă pe care s-o restituie, una cu bandă lată, pe care s-o restituie; doi vânători în serviciul său, un vizitiu, un intendent pentru casa personală, un sclav pentru apă, un pescar, un cofetar; lemne, zilnic în greutate de 1000 libre, dacă este cantitate suficientă, dacă nu când va fi și unde va fi; zilnic patru lopeți de cărbuni; un băieș și lemnele necesare pentru baie; dacă nu, să folosească baia publică; și celelalte care, fiind mărunte, nu pot fi scrise, dar pe care le vei stabili moderat, însă astfel, încât nimic să nu fie evaluat în bani și nici să nu se dea echivalentul în monedă, dacă îi lipsește ceva. Așadar am oferit toate acestea în mod special, nu ca unui tribun, ci ca unui general, fiindcă este un astfel de bărbat, încât ar trebui să i se acorde chiar mai mult.”⁴

B. Decius despre Claudius:

„Decius trimite salutări lui Messala, guvernatorul Ahaiei; am hotărât ca tribunul nostru Claudius, tânărul cel mai bun, militarul cel mai viteaz, cel mai statornic cetățean necesar armatei, senatului și statului, să meargă la Thermopilae, încredințându-i și administrarea Peloponesului, fiind convins că nimeni nu se va îngriji mai bine de toate care ne interesează. Îi vei da din legiunea dardanică 200 de soldați, 100 de cavaleri îmbrăcați în zale, 60 de cavaleri ușor înarmați, 60 de arcași cretani, 1000 recruți bine înarmați, căci sunt sigur că armatele noi îi vor fi credincioase, deoarece nimeni nu-l întrece în devotament, bărbăție și înțelepciune.”⁵

C. Scrisoarea împăratului Gallienus despre indignarea lui Claudius față de „viața prea desfrânată a împăratului”:

„Nimic nu m-a surprins mai grav, decât ce-mi comunică prin informarea ta, că ruda și prietenul nostru Claudius este grav mâniat din cauză că mulți îi strecoară lucruri mincinoase. Te rog, așadar, dragă Venustus, dacă-mi păstrezi credință, să faci în așa fel ca el să fie înduplecat de Gratus și Herennianus, și aceasta pentru a nu se agrava situația; e bine ca aceasta să se facă fără știrea soldaților din Dacia, care și așa sunt înfuriați. Eu însumi i-am trimis daruri, pe care e bine să-l determini să le primească cu plăcere. Trebuie să iei măsuri ca el să nu afle că eu știu aceasta, să

⁴ *Istoria Augusta, Divus Claudius*, p. 437–438.

⁵ *Ibidem*, p. 439.

creadă că sunt supărat pe el și deci să ia vreo hotărâre grăbită, dictată de necesitate. I-am trimis *două cupe cu pietre scumpe* (s.n.) de trei libre, două căni de aur cu pietre scumpe de trei libre, un platou de argint încrustat cu frunze de iederă de 20 de libre, o farfurie de argint în formă de frunză de viță în greutate de 30 de libre, un platou de argint cu ramuri de iederă în greutate de 23 de libre, o farfurie pentru pește de argint de 20 libre, două ulcioare de argint îmbrăcate în aur de 6 libre, vase mai mici de argint de 25 libre, 10 cupe egiptene lucrate diferit, două hlamide cu banderole de purpură de o adevărată strălucire, 16 haine diferite, o tunică albă pe jumătate de mătase, o mantie brodată cu aur de trei uncii, trei perechi din ghetete noastre partice, 10 haine dalmatice, o manta troiană de țesătură groasă, două glugi plușate, 4 batiste sarabdene, 150 valeriani de aur, 300 treimi de saloniani.⁶

D. Scrisoarea lui Valerianus despre Aurelianus:

„Valerianus Augustus către Ceionius Albinus, prefectul Romei. Aș vrea, într-adevăr, să asigur bărbaților celor mai devotați față de statul nostru venituri cu mult mai mari, decât cere demnitatea lor, mai ales pentru cazurile în care faptele vieții confirmă valoarea rangului, – pe lângă demnitate, trebuie stabilită și o prețuire a meritelor fiecăruia, – dar strictețea legilor publice pretinde ca nimeni să nu poată primi din contribuția provinciilor mai mult decât se cuvine ordinului său. În ceea ce privește pe Aurelianus, un bărbat atât de viteaz, i-am stabilit sarcina de a inspecta și organiza toate unitățile militare, ținând seamă de mărturia comună a întregii armate, lui îi datorăm atât de mult, atât noi cât și statul, încât și cele mai mari recompense abia sunt pe măsura meritelor lui. Căci ce nu e strălucit la el? prin ce nu-l putem compara cu Corvinii și Scipionii? El este eliberatorul Illyricului, este restauratorul Galliei; este, în întregime, un general demn de exemplu; și totuși nici acestui bărbat atât de mare, buna și înțeleapta conducere a statului nu-mi îngăduie să-i adaug nimic peste acestea, ca recunoștință pentru meritele sale. Cu toate acestea, bunăvoința ta scumpul meu prieten va oferi bărbatului sus menționat cât timp va sta la Roma următoarele: 16 pâini militare albe, 40 pâini militare cazone, 40 sextare de vin de masă, o jumătate de purcel, doi cocoși, 30 libre de carne de porc, 40 libre de carne de vacă, un sextar de ulei, de asemenea un sextar de suc, un sextar de sare, legume și zarzavat cât este nevoie. Și fiindcă trebuie să-i hotărâm și ceva deosebit, atât timp cât va sta la Roma, îi vei stabili nutreț peste cantitatea obișnuită; iar pentru cheltuielile personale, câte doi antoniani de aur pe zi, câte 50 de filipici de argint mic, 100 dinari de aramă. Celelalte îi vor fi date prin prefectii tezaurului.”⁷

E. Scrisoarea lui Valerianus către Aurelianus:

„Prea stimate Aurelianus, dacă ar fi altcineva care să ia locul lui Ulpius Crinitus, aș discuta cu tine despre virtutea și hărnicia acestuia și, împreună cu tine, aș fi putut duce la bun sfârșit această cercetare. În consecință, la conducerea războiului de lângă Nicopolis, pentru ca boala lui Crinitus să nu ne țină pe loc; fă tot ce poți. Mai

⁶ *Ibidem*, p. 439–440.

⁷ *Istoria Augusta, Divus Aurelianus*, p. 447.

multe nu-ți spun: conducerea expediției militare va fi în mâinile tale. Ai sub conducere 300 de arcași ityrieni, 600 de armeni, 150 de arabi, 200 de saraceni, 400 trupe auxiliare din Mesopotamia, mai ai legiunea a treia Felix și 800 de călăreți îmbrăcați în zale. Cu tine vor fi *Hariomundus*, *Haldagates*, *Hildomundus* și *Carioviscus*. Aprovizionarea necesară pentru toate taberele a fost asigurată prin perfecți. Bazându-ne pe virtutea și măiestria ta, îți revine sarcina de a instala taberele de iarnă și de vară acolo unde vei găsi de toate; de aceea cercetează unde este așezată tabăra dușmanilor, află câți sunt și de ce forță, ca să nu se consume în zadar alimentele sau să se arunce fără rost sulilele, care contează foarte mult la război. Eu, cu bunăvoința zeilor, atâta speranță îmi pun în tine, câtă ar putea avea statul în Traianus, dacă ar mai trăi. De altfel, nu e mai mic nici acela în locul căruia ți-am oferit postul de încredere. Poți să speri că vei urma, împreună cu Ulpius Crinitus, la consulat pentru anul următor, începând din ziua a 11-a înainte de calendele lunii iunie, în locul lui Gallienus și a lui Valerianus. Cheltuielile vor fi suportate de stat, pentru că trebuie găsită posibilitatea de a îmbunătăți situația materială mai mult decât a oricui, a oamenilor, care, deși au servit statul multă vreme cu devotament, au rămas totuși săraci.”⁸

F. Scrisoarea lui Valerianus către prefectul tezaurului:

„Valerianus Augustus către Aelius Xifidius, prefectul tezaurului; îi vei da, pentru a organiza spectacole lui Aurelianus, căruia i-am încredințat consulatul, fiindcă, deși sărac e mare, chiar mai mare decât ceilalți: 300 de antonieni de aur, 3000 de filipici mici de argint, 50 de sesterți de bronz, 10 tunici bărbătești de diferite forme, alte 20 din in egyptean, două scurte cipriene asemănătoare, 10 covoare africane, 10 cuverturi maurice, 100 de porci, 100 de oi. Vei da dispoziție ca senatorilor și cavalerilor romani să li se organizeze un ospăț public, pentru care vei lua măsuri să se facă două sacrificii mai mari și patru mai mici.”⁹

G. Scrisorile lui Valerianus cu referire la Probus:

1. „Valerianus Augustus către fiul său Gallienus Augustus. Ca urmare a prețuirii pe care întotdeauna am avut-o, de cum a ajuns la vârsta tinereții, pentru Probus, și pe care o au toți ce-i buni care-l consideră, la fel cu noi, un bărbat demn de numele său, i-am acordat funcția de tribun, încredințându-i șase cohorte de *saraceni* și trupele auxiliare ale *gallilor*, împreună cu grupul de *perși* pe care l-am primit în stăpânire de la sirianul Artabassis. Te rog, deci scumpul meu fiu, să acorzi acestui tânăr, care aș vrea să fie de exemplu tuturor copiilor, deosebita cinste pe care o impun meritele minții lui strălucite.”

2. „Valerianus Augustus către Mulvius Gallicanus, prefectul gărzii pretoriene. Te-ai putea mira că am numit tribun pe un tânăr, împotriva părerii lui Hadrianus, dar nu te vei mira prea mult, dacă afli că e vorba de Probus, un tânăr cu adevărat desăvârșit; căci, când mă gândesc la el, nimic altceva nu-mi apare în minte, decât

⁸ *Ibidem*, p. 448–449.

⁹ *Ibidem*, p. 449.

numele lui. Într-adevăr, dacă n-ar purta acest nume, l-ar merita ca poreclă. Fiindcă are posibilități materiale modeste și pentru ca demnitatea lui să sporească prin creșterea veniturilor, vei porunci să i se dea două tunici roșii, două mantii galice cu *broșe* (s.n.), două cămăși brodate cu aur, un platou de pește cu două fețe de argint în greutate de 10 libre, 100 de antoniani de aur, 1000 de aureliani de argint, 10.000 filipici de aramă; de asemenea, în solda zilnică: libre [lacună în text]... carne de vițel, de porc, 6 libre; de capră, 10 libre; de găină, pentru două zile; un sextar de ulei pentru două zile, 10 sextari de vin vechi pe zi, împreună cu slănină și nutreț, sare, legume și lemne, cât este necesar. De asemenea, vei da dispoziții să i se ofere o locuință ca tribunilor de legiuni.”¹⁰

Aici încheiem seria scrisorilor împărătești și atragem atenția asupra folosirii *arhivelor imperiale* în secolul al IV-lea de scriitorii sau scriitorul acestei răscomentate scrieri. Indiferent care e, eventual, doza lor de partizanat și subiectivism, un fapt e clar, ele au dat viață unei epoci frământate din istoria Imperiului roman, cea din a doua jumătate a secolului al III-lea, de la Valerian și Decius la împărații Claudius al II-lea Goticul, Aurelian și Probus.

O realitate istoriografică se impune: autorii sau autorul au sau a gândit demersul istoric pe o filieră „modernă”: de la IZVOR la FAPTUL ISTORIC și de aici la ADEVĂRUL ISTORIC chiar dacă acest adevăr era *adevărul* autorilor sau autorului mult discutatei și mereu actualei opere *Istoria Augusta*.

IMPERIAL LETTERS IN *HISTORIA AUGUSTA*

– Abstract –

The authors present seven (in fact eight) imperial letters of Valerianus, Decius, Gallienus emperors, referring to their successors, Claudius II Gothicus, Aurelianus, Probus.

There were hard times for the Roman Empire and there were some saving actions: the captivity of Valerianus at the Persians, the death of Decius and his son at Abrittus in Moesia Inferior, but also the victory from Naissus of the emperor Claudius II Gothicus, the re-establishment the unity of the empire made by Aurelian (RESTITUTOR ORBIS) and the victory of Probus against the barbarians.

¹⁰ *Istoria Augusta, Probus*, p. 493–494.

O PIATRĂ FUNERARĂ DESCOPERITĂ ÎN NECROPOLA SATULUI MEDIEVAL RĂDVANI

de

Ioan CRIȘAN

Prin campaniile de săpături din anii 2000–2003 desfășurate în sectorul A (Hotare) al sitului arheologic „La Pădure“ din hotarul localității Cefa (jud. Bihor), unde a fost localizată necropola satului medieval Rădvani – așezare atestată documentar începând cu anul 1214 până în secolul al XVII-lea când a fost părăsită – au fost surprinse 279 morminte dispuse pe trei niveluri. Cel mai vechi nivel aparține secolelor XI–XIII, următorul perioadei cuprinse între secolele XIII–XVI, iar cel de-al treilea secolelor XVI–XVII. Mormintele din ultimele două nivele se grupează în jurul vestigiilor unei biserici de zid. Biserica, demolată în epoca modernă la o dată neprecizată, a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea din cărămizi pe o fundație din piatră.

În anii 2000–2002 au fost dezvelite fundațiile edificiului bisericesc, s-a reconstituit planul acestuia și s-au delimitat fazele sale de construcție. Încă de la început, s-a constatat că majoritatea pietrelor din fundație sunt ecarisate și prezintă urme de decor sculptat. În anul 2003 toate pietrele au fost dislocate și verificate. Au apărut astfel indicii clare că acestea provin de la o construcție mai veche, iar una dintre ele servise anterior ca piatră de mormânt.

1. Descrierea pietrei funerare. Această piatră s-a impus încă de la început atenției prin mărime, nedepășită de a vreunui alt exemplar, motiv pentru care ea a fost așezată la baza umărului de sud-est al navei, la decroșul absidei. Partea de deasupra nu prezenta nici un element demn de luat în considerare. Cu eforturi istovitoare, piatra, un monolit de circa 500 kg, a fost dislocată și întoarsă. Aspectul suprafeței expuse la lumină a răsplătit, prin decorul etalat, așteptările cercetătorului. Din punct de vedere geologic, este un calcar alterat, provenit din zona Betfia. Este o piatră nefasonată, de formă poligonală alungită, având laturile scurte ca ale unui romb. Dimensiunile sale maxime sunt: 1,64 m lungime, 0,62 m lățime și 0,25 m grosime. Suprafața decorată prezintă unele neregularități, asperități și fisuri. În partea inferioară se reliefează o ușoară ridicătură în formă de triunghi cu baza pe latura de jos.

Motivul principal de decor este o cruce de tip procesiune, adâncită cu 1 cm în raport cu suprafața pietrei. Imaginea este compusă dintr-o cruce cu hastele lățite (cruce tip Malta) și un baston care pornind din latura de jos a crucii se prelungește până la vârful ridicăturii în formă de triunghi. Hastele crucii sunt aproximativ egale

ca lungime (11–12, 5 cm) și ca lățime (7–9 cm), bastonul având lungimea de 31 cm, iar lățimea de 2 cm. Pornind din colțurile de sus ale brațelor laterale ale crucii, au fost trasate prin incizie, oblic în sus, spre exterior, două linii ca niște raze. Linia din dreapta se termină cu o cruce cu brațe simple abia sesizabile. Linia din stânga, atingând marginea câmpului ornamental, se oprește. În dreapta a fost incizată, slab și fără acuratețe, o pentagramă (stea cu cinci colțuri). Crucea procesională și cele două semne sunt încadrate de un chenar alcătuit din triunghiuri adâncite dispuse cu vârful spre interior. În partea dreaptă, jos, deasupra triunghiurilor, au fost incizate câteva linii frânte. În timp ce deasupra chenarul este dublu și ușor boltit, pe marginea de jos a pietrei triunghiurile lipsesc. Astfel realizată și poziționată, crucea procesională împarte suprafața cuprinsă în chenar în două câmpuri verticale.

La mijlocul câmpului din dreapta au fost incizate patru patrulete, din a căror suprapunere a rezultat o cruce (cruce gamată compusă). Deasupra acestei cruci, pe direcție verticală, au fost redată stilizat două animale în alergare. Unul dintre acestea, având coarne lungi ușor aplecate spre spate (cervideu), este urmărit îndeaproape și abordat la șold de celălalt, lipsit de coarne, suplu, cu coadă scurtă (câine). Sub cruce, pe direcție orizontală, a fost incizat abia perceptibil un alt animal cu coarne lungi, înalte. Dispunerea figurilor în câmpul ornamental denotă grija executantului de a nu afecta figura centrală.

În câmpul din stânga crucii procesionale, pe o porțiune mai netedă, se disting niște zgârieturi constând din trei linii verticale intersectate de câteva linii orizontale și oblice. Câte două linii paralele au fost zgâriate pe suprafața pietrei în alte două locuri.

Pe ansamblu, realizarea decorului este tributara formei blocului de piatră și suprafeței sale cu crăpături, denivelări și asperități. Calitatea execuției nu depășește posibilitățile unor simpli pietrari, nu lipsiți de abilitate artistică din care nu lipseau imagini dobândite în urma unei oarecare experiențe și a cunoașterii unei vieți mai dezvoltate decât cea de la Rădvani. Pe baza observațiilor efectuate, credem că în realizarea decorului pietrei se pot distinge cel puțin două faze ce nu se leagă de un plan prestabilit. Într-o primă fază au fost executate doar crucea procesională și chenarul din triunghiuri adâncite. Ulterior, în câmpul din dreapta, cuprins între crucea procesională și chenar, au fost incizate crucea gamată și cele trei figuri animaliere. Cele două figuri slab reprezentate, pentagrama și crucea slab incizate, sau poate sumar radiate, par și ele intervenții ulterioare în câmpul ornamental.

2. Interpretarea decorului. Se cunoaște că pe prima generație de pietre funerare din evul mediu era redată o cruce înscrisă într-un cerc. Motivul acesta, folosit începând cu arta paleocreștină, s-a perpetuat de-a lungul întregului ev mediu, suferind unele modificări. Decorul s-a îmbogățit cu o movilă, reprezentare schematică a Golgotei sau a mormântului lui Adam, peste care era așezată crucea. Împreună ele simbolizau învierea Mântuitorului¹.

¹ M. Cocagnac, *Simbolurile biblice. Lexic teologic*, București, 1967, p. 116.

Pe teritoriul României, pietre funerare cu cruci de tip Malta au fost descoperite în mai multe locuri. Dintre acestea amintim în primul rând blocuri izolate și elemente de arhitectură din complexul de monumente călugărești de la Basarabi (jud. Constanța), datând din secolele X–XI². Printre vestigiile din apropierea bisericii sârbești din Cenad (jud. Arad) au fost depistate lespezi cu astfel de cruci având destinația inițială de pietre de mormânt³. Crucea de Malta o găsim pe un bloc de piatră identificat în zidul de piatră din ultima etapă de construcție a cetății de la Dăbâca, anterioară invaziei tătare din 1241⁴. Este evident că, înainte de a fi încastrată în zidul cetății, piatra a avut o altă funcție. Un alt exemplar, considerat a fi piatră de mormânt, se află în lapidariul Muzeului Vrancei, unde a fost adus din localitatea Reghiu (jud. Vrancea)⁵. Se apreciază că lespedea este o imitație mai recentă de pe modele din secolele XIII–XIV⁶. La Conop (jud. Arad), într-un cimitir medieval cu înmormântări din secolele XIII–XIV, a fost reperată o stelă antropomorfă având acest tip de cruci pe ambele fețe⁷.

Crucea procesională este un obiect de cult specific manifestărilor religioase la care participau grupuri mari de credincioși. Ea este un semn al victoriei asupra morții, dar și un semn al martiriului. În diferite producții artistice, dintre care nu lipsesc monumentele funerare, sfinții, martirii, slujitorii bisericii, redați în diferite ipostaze, țin în mână crucea procesională. Astfel de imagini au fost identificate pe întreg spațiul populat de creștini, începând cu arta paleocreștină⁸.

Numeroase realizări, în care piatra de la Rădvani își găsește analogii, sunt semnalate pe un spațiu întins ce pare că depășește limitele Europei. Pe teritoriul românesc, în gospodăriile locuitorilor din Cenad (jud. Timiș) au fost reperate pietre de talie pe care sunt incizate astfel de cruci. Se presupune că ele provin de la un vechi edificiu bisericesc, demolat în secolul al XVI-lea și că au fost utilizate ulterior ca pietre de mormânt⁹. În biserica Münster din Essen (Germania) este adăpostită o stelă funerară datând din secolul IX, având imprimate pe ambele fețe câte o cruce

² R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, București, 2002, fig. 125, 127–128.

³ E. Benkő, *Der sarkophag des heiligen Gerhards aus Grosstchanad* (Nagycsanak, Cenadu, Rumänien), în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, LVI; 1–3, 2005, fig. 11.

⁴ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Șt. Matei, *Cetatea Dăbâca*, în *AMN*, V, 1968, p. 181–182, fig. 10 b.

⁵ Existența acestei lespezi funerare ne-a fost semnalată de arheologul A. Nicodei de la Muzeul Vrancei din Focșani, care cu deosebită amabilitate ne-a trimis și datele esențiale despre exemplarul amintit.

⁶ A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Brăila, 2002, p. 89, pl. LIX/3. Volumul ne-a parvenit prin bunăvoința directorului Muzeului Brăilei, Ionel Căndea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷ Dacia, NS, 1973, p. 370, nr. 37; Blăjan, Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI–XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 125–126; *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior (județul Arad)*, Timișoara, 1999, p. 60; V. Boroneanț, D. Demșea, *Cercetările arheologice de la Conop „Cotărci” din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XII–XIV*, în *Ziridava*, XXIV, 2005, p. 43–45, 47, pl. II.

⁸ M. Schulze-Dörlamm, *Das steinerne Monument des Hrabanus Maurus auf dem Reliquiengrab des hl. Bonifatius (+ 754) in Mainz*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 51, 1, 2004, p. 310–328; fig. 24–29, 31, 36.

⁹ S. Heitel-More, *Monografia Cenadului medieval*, în curs de apariție.

procesională¹⁰. O lucrare de excepție din acest domeniu este stela de la Mainz, realizată la mijlocul secolului IX în memoria arhiepiscopului Bonifatius, propovăduitor în ținuturile frizonilor, unde a avut o moarte de martir în anul 754. Pe una din fețele acestui monument este redată în relief o cruce procesională încadrată de un chenar cu motive vegetale¹¹. Pe fața opusă este reprezentată în aceeași manieră figura martirului ținând în mână o cruce procesională. O stelă funerară datând din secolele XI-XII, se află în parcul din apropierea catedralei din Uppsala (Suedia)¹². Stela, bogat ornamentată cu vechi motive vikinge incizate, are ca element central o cruce procesională. Elemente de decor asemănătoare cu cele de pe piatra de la Rădvani, realizate în relief (cruce procesională încadrată de un chenar din triunghiuri) se întâlnesc pe o stelă aflată în lapidariul Muzeului arheologic din Istanbul (Turcia)¹³.

Triunghiul, figură geometrică din care este alcătuit chenarul ce încadrează câmpul decorativ al pietrei funerare de la Rădvani, semnifică divinitatea, proporția și armonia. Acestei figuri geometrice i se atribuie și proprietăți apotropaice¹⁴.

În ceea ce privește faza a doua a decorului de pe piatra funerară de la Rădvani, deși incompletă, prin absența vânătorului, este neîndoielnic că avem de-a face cu o compoziție cinegetică. Este scena vânătorii cerbului, frecvent întâlnită în arta medievală. Compoziția cinegetică cu vânătoarea cerbului își are originea în credințe populare, ale căror rădăcini se află în practici păgâne, ce amintesc, prin sensul lor simbolic, de relații între lumea reală și cea de dincolo. În culturile arhaice cerbul are funcții de animal psihopomp, intermediar între lumi sau mesager divin¹⁵. Cultul cerbului a avut o largă arie de răspândire începând din nordul Europei până în Asia Mică și Orientul Îndepărtat¹⁶. În arta creștină cerbul și căprioara apar, începând cu secolul IV, convertind în reprezentare vizuală ideea botezului și a năzuitei către divinitate. Cervideele apar uneori însoțite de mielul mistic sau de o cruce. În legende medievale scena cu vânătoarea cerbului este o metaforă a credinței și a bisericii. Totuși, sensul său magic a rămas preponderent în raport cu cel creștin. De aceea în arta religioasă creștină scena nu a fost adoptată de iconografia oficială. Cu foarte puține excepții, ea nu apare în pictura murală din biserici și nici împreună cu chipul lui Christos¹⁷. Acolo unde o găsim, ea este, de cele mai multe ori, o intervenție mai târzie. Realizată uneori în manieră destul de primitivă, scena respectivă o găsim redată pe pereți de biserici, pe monumente funerare și pe versanții stâncoși ai unor munți. În cazul pietrelor de mormânt, scena are un sens magic și de cult în afara

¹⁰ M. Schulze-Dörlamm, *op. cit.*, fig. 2/2.

¹¹ *Ibidem*, fig. 3/1,2; pl. I–III.

¹² Ghid complet Suedia, Oradea, f. a., p. 107.

¹³ Nu sunt indicate proveniența și încadrarea cronologică a monumentului.

¹⁴ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 3, București, 1995, p. 382; I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 2001, p. 197.

¹⁵ I. Evseev, *op. cit.*, p. 23.

¹⁶ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*, București, 1980, p. 151–152.

¹⁷ Dj. Bošković, *Sur le caractère culturel des représentations de la chasse au cerf au Moyen-Âge*, în *Slovenská Archeologia*, XXVI, 1978, p. 29 n.1

regulilor oficiale creștine. Se presupune că cerbii reprezintă virtuțile omenești amenințate de vicii, sau virtuțile pe care omul trebuie să le dobândească în decursul vieții pământești. De asemenea, este posibil ca singur, cerbul să reprezinte în credințele populare sufletul defunctului¹⁸.

Folclorul românesc consemnează o anume circulație a temelor având ca obiect cervidee, generate de o mitologie a cerbului care și-ar avea o dublă origine, orientală și balcanică. Lupta dintre cervideu și carnasier pe care o întâlnim în decorul tâmplor din lemn sculptat ale unor biserici reprezintă conflictul dintre două forțe opuse, dintre animalitatea vorace a forței distructive a carnasierului și fragilitatea începuturilor reînnoirii universale, cerbul fiind un simbol al acestei reînnoiri periodice a lumii, urmare a faptului că el își schimbă anual carnea¹⁹.

Scene de vânătoare în care apar cruci gamate compuse și cruci tip Malta au fost incizate și pe pereții biseriței rupestre din secolul X de la Basarabi²⁰. În muzeul din Drobeta-Turnu Severin se păstrează o piatră de talie din epoca romană găsită în Insula Banului. Pe una din fețele pietrei a fost incizat ulterior un cerb. Fără a aminti produsele artelor minore, pe teritoriul României scena cu vânătoarea cerbului o găsim la biserica Sf. Nicolae din Cobia (jud. Dâmbovița), zugrăvită în anul 1571. Într-o nișă de pe peretele de sud al bisericii a fost pictat un cerb sau licorn gonit de un câine. Este unul din puținele cazuri când vânătoarea cerbului este redată în frescă.

Compoziția cinegetică cu vânătoarea cerbului este răspândită pe o arie vastă din Caucaz și Kuban până în Europa Occidentală. În stepa Kubanului, scena respectivă, prezintă pe unele cruci de piatră, ar fi reprezentată, potrivit unor opinii, începând cu secolele VII–VIII²¹. Scena cu vânătoarea cerbului, așa cum apare pe piatra de la Rădvani, își găsește cele mai apropiate analogii în Peninsula Balcanică, unde apare pe pereții unor edificii bisericești, pe monumente funerare și pe versanții unor munți stâncoși. Dintre numeroasele realizări cu acest motiv, menționăm scena incizată peste pictura murală din secolul XI din nartexul bisericii Sf. Sofia din Ohrida (Macedonia)²². În Muzeul Național din Sarajevo se află o bucată dintr-o dală tombală descoperită în localitatea Slatina (Bosnia). Pe suprafața sa au fost incizate un cerb acroșat de un vânător călare, o cruce gamată și câteva inscripții²³. În Serbia, Croația, Bosnia, Herțegovina și Muntenegru scena cu vânătoarea cerbului a fost redată în relief pe unele din monumentele funerare numite „stečak”, atribuite creștinilor ortodocși și bogomililor. Cronologic, aceste vestigii au fost încadrate începând din

¹⁸ *Ibidem*, p. 32.

¹⁹ V. Simion, *Imagine și legendă. Motive animaliere în arta evului mediu românesc*, București, 1983, p. 61.

²⁰ I. Barnea, V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, VI, 1959, fig. 11–12; I. Barnea, *Predvaritelnie svedenija o kamenih pameatnicah v Basarabi (obl. Dobrodja)*, în *Dacia*, NS, 1962, p. 294, fig. 4 jos.

²¹ D. L. Talis de la Muzeul de Istorie din Moscova, apud Dj. Bošković, *op. cit.*, p. 29.

²² Dj. Bošković, *op. cit.*, p. 30, pl. V/1.

²³ *Ibidem*, p. 30, pl. IV/1.

a doua jumătate a secolului XII până la începutul secolului XVI²⁴. Semne care apar în mod frecvent în compoziții cu vânătoarea cerbului se pot distinge și în sudul Dobrogei pe teritoriul Bulgariei la Alfatar²⁵. Alte compoziții rupestre cu vânătoarea cerbului se întâlnesc în tot cuprinsul acestui întins areal. Considerate la început ca ca manifestări de artă preistorică, unele s-au dovedit a fi producții medievale. În cazul nostru, atrage atenția, prin aspectul unor figuri animaliere, gravura de pe una din stâncile de la poalele muntelui Pangaion, pe malul stâng al Strumei (Grecia), datată în sec. IX–XI²⁶. O altă compoziție cu același subiect, pe care o avem în vedere, este cea de la Lipci, la gura Kotorului în Macedonia, datată în secolele XIV–XV. Între elementele componente ale scenei, crucile gamate sunt identice ca formă cu crucea de pe piatra de la Rădvani²⁷.

Celelalte figuri prezente în câmpul decorativ al pietrei de la Rădvani, pentagrama și crucea, redate destul de neclar, (dacă nu cumva este vorba de o încercare de radiere), ridică unele semne de întrebare. Care este semnificația lor și în ce raport cronologic se află cu celelalte elemente de decor ? Figurile incizate pe materialele litice folosite la construcția unor edificii au fost interpretate fie ca mărci de meșter, fie ca simboluri cultice. În unele tradiții mitico-poetice, stelele sunt ferestrele cerului prin care pătrund în spațiile nemuririi sufletele celor aleși. Anumite stele au semnificații proprii, Luceafărul de seară fiind simbolul Vechiului Testament²⁸. Reprezentarea petagramei și a crucii pe același obiect este o situație mai rar întâlnită. Ca exemple, amintim un fragment ceramic de la Lozna-Străteni (jud. Botoșani)²⁹ din secole VI–VII și un fund de vas descoperit la Șeitin-Hodină (jud. Arad) datând din secolele X–XI³⁰. Alăturării celor două semne nu i s-a dat vreo interpretare. Ca o ipoteză, pentru cazul de la Rădvani, pentagrama ar fi simbolul Vechiului Testament, iar crucea dublă ar reprezenta Noul Testament.

Liniile zgâriate în diferite locuri de pe suprafața pietrei nu sunt motive de decor, ci au cu totul altă semnificație, deocamdată pentru noi necunoscută. Alcătuirii asemănătoare se disting pe unele din monumentele sud-dunărene citate mai sus alături de figurile scene cu vânătoarea cerbului (piatra tombală de la Slatina, biserica Sf. Sofia din Ohrida).

²⁴ V. Drăguț, op. cit., p. 284; N. Miletic, în *Catologul expoziției Monumente funerare din Iugoslavia*, București, 1968; Dj. Bošković, op. cit., p. 30, pl. III/1–4.

²⁵ G. Atanasov, *Rannosrednovjekovni risunki i snatzi-grafiti ot krajdunavska Dobrudja*, în *Dobrudja*, 7, 1990, pl. I–III, V. Lucrarea ne-a fost accesibilă prin bunăvoința doamnei Oana Damian de la Institutul de Arheologie din București.

²⁶ N. Moutsopoulos, *Les sgraffites du Pangaion*, în *In memoriam Panayotis A. Michelis*, Athènes, 1971, p. 482, apud Dj. Bošković, op. cit., p. 31 n. 21, pl. VI/8.

²⁷ Dj. Bošković, op. cit., p. 31, pl. V/2–4.

²⁸ I. Evseev, op. cit., p. 179.

²⁹ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, fig. 15/5.

³⁰ M. Blăjan, Șt. Bozian, C. Șiclov, *Descoperiri arheologice la Șeitin* (jud. Arad), în *Apulum*, XIV, 1976, p. 427 fig. 8.

3. Încadrarea cronologică. La români, folosirea semnelor care indică prezența unor morminte este de tradiție foarte veche³¹. La populațiile în curs de creștinare, semnele în formă de cruce marcau locul de veci al unor indivizi care primiseră botezul. Prezența lor se leagă și de organizarea sistemului parohial, potrivit căruia mormintele se grupau în jurul lăcașului de cult³². Practica depunerii unor pietre deasupra mormintelor vizează protejarea lor. Totodată, la creștini se reiterează astfel ritualul înmormântării lui Christos³³. Descoperirile din afara României arată că în evul mediu acest obicei era răspândit pe un întins areal european³⁴.

Până în secolele XI–XII prezența mormintelor era marcată, în general, cu cruci de lemn. Primele cruci de piatră erau replici ale celor din lemn și se fixau, întocmai ca acelea, deasupra mormântului, în poziție verticală. În unele cazuri se realizau stele funerare pe care semnul crucii era redat împreună cu diferite elemente de decor și chiar cu figuri umane. De dimensiuni mai mari și cu anumite valențe artistice, ele erau destinate să perpetueze peste secole amintirea unor persoane ale căror fapte au marcat viața unei anumite comunități omenești, regiune sau ținut. Pentru a le proteja de vicisitudinile vremii, aceste monumente erau, de obicei, adăpostite în biserici.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea se răspândește obiceiul înmormântărilor cu lespezi de piatră deasupra mormintelor. Pe cele mai vechi erau redată cruci de mici dimensiuni. În secolele XII–XIII și chiar în secolul al XIV-lea crucile de pe lespezile funerare erau de dimensiuni mai mari. Mai rar pentru această perioadă, pe lespezile de mormânt erau redată figuri umane³⁵. Dacă până în secolul al XIII-lea imaginile erau executate prin adâncire în raport cu suprafața pietrei, mai târziu acestea erau redată în relief, iar pe la sfârșitul secolului al XIV-lea va intra în uz practicarea inscripțiilor sub formă de chenar în jurul figurilor³⁶.

Încercând încadrarea cronologică a pietrei funerare de la Rădvani, avem în vedere în primul rând fundația bisericii în care piatra a fost găsită. Această biserică, demolată în epoca modernă, a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Argumentele pe care se sprijină această datare sunt moneda emisă în timpul regelui Béla al IV-lea (1235–1270) găsită sub talpa fundației, planul construcției și informațiile documentare din care rezultă că la 1292 satul Rădvani avea o biserică, iar preotul achita dările percepute de episcopul catolic de Oradea³⁷. Piatra sepulcrală

³¹ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 331.

³² Ritoók A., *Templom körüli temetők Árpád-kori sírjelei Magyarországon*, în *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1997, p. 209.

³³ A. Habovštiák, *Stredoveká dedina na Slovensku*, Bratislava, 1985, p. 210.

³⁴ M. Hanuliak, *Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11-14 storočí*, în *Slovenská Archeológia*, XXVII, 1, 1979, p. 167–182.

³⁵ Ritoók A., *op. cit.*, p. 205.

³⁶ V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 230; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*, vol I, Budapesta, 1987 (în continuare *Magyarországi művészet 1300–1470, I*), p. 335.

³⁷ *Documente privind istoria României, veacurile XIII–XIV, C, Transilvania*, vol. II, 1952, p. 343.

de la Rădvani poate fi, totodată, pusă în legătură cu celelalte pietre așezate în fundația bisericii, dintre care unele prezintă indicii ale provenienței de la un edificiu mai vechi, demolat. Printre acestea se disting elemente de decor vegetal care ne trimit spre ambianța artistică a romanului.³⁸ Deși, cum s-a arătat, există unele analogii cu realizări mai vechi, nu credem, totuși, că piatra de la Rădvani este anterioară secolului al XI-lea. Masivitatea blocului de piatră și forma sa neregulată îi conferă un aspect arhaic, dar chenarul ușor boltit, alcătuit din triunghiuri adâncite, sugerează aceeași amprență stilistică a romanului.³⁹ Pe lângă rolul decorativ, chenarul din triunghiuri adâncite poate ține loc de inscripție, practică ce va intra în uz pe la sfârșitul secolului al XIV-lea. Pe aceste considerente, presupunem că monumentul funerar descoperit în talpa fundației bisericii satului medieval Rădvani, împreună cu întregul său decor, a fost realizat în intervalul dintre secolul al XI-lea și jumătatea secolului al XIII-lea. O datare mai târzie decât a doua jumătatea secolului al XIII-lea este, după părerea noastră, exclusă deoarece de la sfârșitul acestui secol lespezile funerare sunt, de regulă, în formă de paralelipiped aplatizat, crucile redată pe suprafața lor au forme mai complicate și, pe de altă parte, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe lespezi sunt redată în mod frecvent figurile defuncțiilor⁴⁰. Așa arată exemplarele identificate pe teritoriul României la Hălmagiu (cu cruce dublă în relief)⁴¹, la Alba Iulia⁴² și Oradea⁴³ (cu figuri de episcopi), la Câmpulung (cu reprezentarea comitelui Laurențiu de Longo Campo)⁴⁴, la Curtea de Argeș (piatra de mormânt așazisă a lui Negru-Vodă)⁴⁵, la Bistrița (lespede cu fronton gotic sub care este reprezentat un cavaler)⁴⁶, ș. a.

4. Concluzii. Dacă la început pietrele funerare erau cu precădere apanajul unor persoane de rang înalt, ele se difuzează apoi în rândul unor categorii mai largi, ajungând și în mediul sătesc. Modul lor de realizare reflectă starea socială și situația materială a defuncțiilor⁴⁷. Lucrări mai modeste, pietrele din necropolele satelor

³⁸ V. Vătășianu, *Stilul romanic*, p. 27, fig. 14. Istoricul de artă S. Heitel More sugerează unele asemănări cu edificii bisericești de pe teritoriul Ungariei din secolul XI.

³⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, București, 1967, p. 284, fig. 172 c, d.

⁴⁰ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 164; *Magyarországi művészet 1300–1470*, I, p. 340.

⁴¹ D. Căpățână, *Cercetări arheologice la Hălmagiu și Vârfurile (jud. Arad)*, în *Revista muzeelor și monumentelor-Monumente istorice și de artă*, 1976, p. 80; A. A. Rusu, P. G. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p. 100.

⁴² *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, p. 211; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, p. 164.

⁴³ *Istoria artelor plastice în România*, p. 211; *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995, p. 100.

⁴⁴ *Istoria artelor plastice în România*, p. 171.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 211, fig. 195; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, fig. 143.

⁴⁷ *Ibidem*; Ritoók A., *op. cit.*, p. 203-213; M. Hanuliak, *op. cit.*; Lővei P., *Temetői sirjelek a középkori Magyarországon*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005, p. 77-78, 80-82, fig. 3-4; Szabó L., *Árpád-kori templom és temető Mezőcsát határában*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005, p. 224, pl. 7.

medievale erau, în unele situații, lipsite de semne care să le indice destinația. Aceste monumente prefigurează imaginea necropolelor satelor medievale constituite treptat în jurul bisericilor⁴⁸. Având în vedere dimensiunile și decorul pietrei funerare de la Rădvani, credem că defunctul a cărui memorie și loc de veci era menită să le fixeze, a fost o persoană de un anumit rang din cinurile preoțesc sau călugărec. De menționat, totodată, că, dată fiind structura friabilă a blocului de piatră și variațiile condițiilor de mediu, conservarea relativ bună a decorului presupune amplasarea monumentului într-un spațiu ferit de intemperii. Nu putem preciza poziția sa inițială. Absența decorului pe latura de jos și chenarul dublu pe latura de sus, sugerează poziția verticală, înfiptă în pământ, dar masivitatea și absența oricărui element de decor pe fața opusă ne fac să avem rezerve și să admitem că piatra putea fi așezată și orizontal deasupra mormântului, ca o lespede.

Prin tipul decorației sale, piatra funerară de la Rădvani reflectă două izvoare de inspirație și două maniere de execuție: unul realizat după canoanele oficiale ale vremii, la care s-a adăugat o intervenție ulterioară făcută de cioplitori purtători ai unor vechi tradiții populare, care, fără a fi agreate de oficialitățile religioase, se mențin în lumea satului. Dacă principalul element de decor, respectiv crucea procesională, este unul general răspândit în lumea creștină, scena cu vânătoarea cerbului face trimiteri spre arealul balcanic.

La sfârșitul acestui demers se poate afirma că piatra funerară de la Rădvani este cel mai vechi exemplar descoperit până prezent în Crișana și, nu exclus, într-un areal învecinat mai larg. Continuarea săpăturilor în necropola satului medieval Rădvani poate conduce la descoperirea amplasamentului edificiului în relație cu care se afla la început piatra funerară. Ar putea fi astfel identificate alte materiale care să contribuie la datarea mai exactă atât a acelei construcții, cât și a pietrei funerare.

UNE PIERRE TOMBALE DÉCOUVERTE DANS LA NÉCROPOLE DU VILLAGE MÉDIÉVAL RĂDVANI

– Résumé –

Les fouilles archéologiques effectuées dans la nécropole du village médiéval Rădvani (village disparu, près de Cefa, dép. de Bihor) durant les années 2000 à 2003 ont identifié 279 tombes disposées sur trois niveaux. Les tombes des derniers trois niveaux se groupent autour des vestiges d'une église en murailles, construite au cours de la seconde moitié du XIIIe-siècle.

⁴⁸ A se vedea volumul *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005.

Les pierres de la fondation de l'église, dont une a servi antérieurement comme pierre tombale, proviennent d'une ancienne construction. Les dimensions maximales de cette pierre sont: 1,64 m en longueur, 0,62 m en largeur et 0,25 m en grosseur. Une des surfaces de la pierre est décorée à figures diverses, réalisées en plusieurs étapes par l'incision. Le motif principal est une croix processionnelle à branches étandues (croix de type Malte), au dessus de laquelle ont été incisées, probablement dans une autre étape, une pentagramme et une croix simple. La croix processionnelle avec les deux figures annexes sont encadrées par un cadre de triangles incisés. Dans une autre étape, dans le champ droit a été incisée une croix gammée composée, au dessus de laquelle ont été rendus en même manière deux animaux courant: un cerf chassé par un chien. Sous la croix gammée a été rendu un autre cerf. C'est la scène de la chasse à cerf.

A raison des éléments du décor, de la situation stratigraphique et des analogies, nous supposons que la pierre tombale de Rădvani date des XIe à XIIIe siècles. Par le type de sa décoration, la pierre reflète deux sources d'inspiration: une source officielle, canonique, et une autre, populaire. Si la croix processionnelle est généralement répandue, la scène de la chasse à cerf, aussi répandue sur une vaste aire, envoie surtout vers l'espace balcanique.

Fig. 1. Cefa-La Pădure (Rădvani).

Talpa fundației bisericii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea

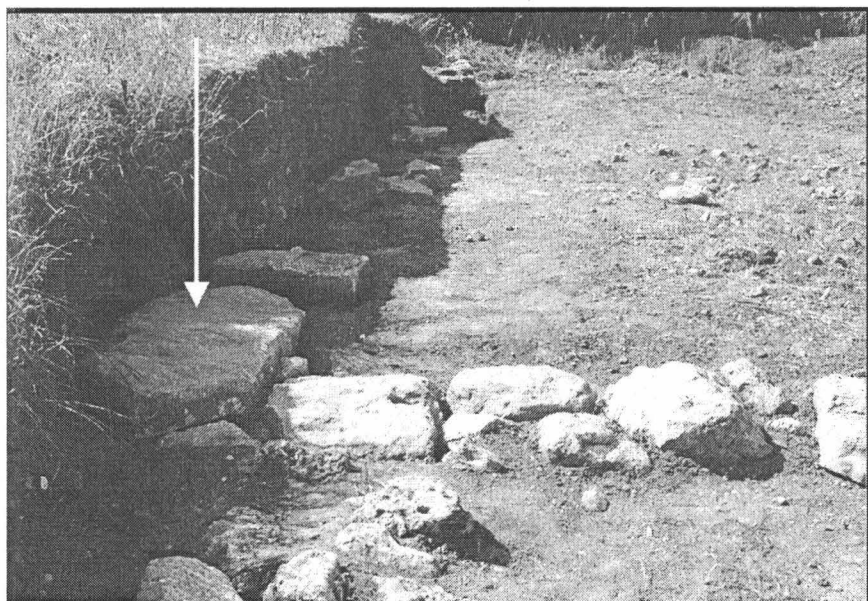

Fig. 2. Cefa-La Pădure (Rădvani).
Poziția pietrei funerare în talpa fundației bisericii

Fig. 2. Piatra funerară de la Rădvani

Fig. 4. Subdiacon cu cruce procesională pe o miniatură din Stuttgart (sec. IX).
(După Schulze-Dörrlamm)

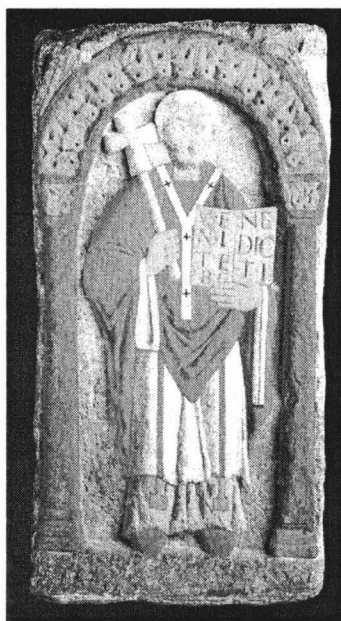

Fig. 5 a, b. Stela funerară de Mainz a arhiepiscopului Bonifatius (sec. IX).
(După Schulze-Dörrlamm)

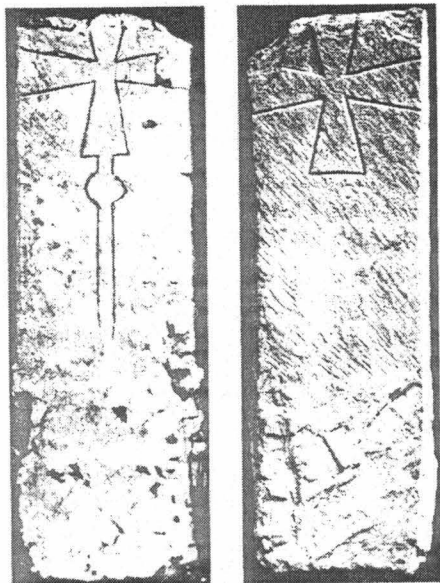

Fig. 6 a, b. Stelă funerară din biserica Münster din Essen (sec. IX). (După Schulze-Dörrlamm).

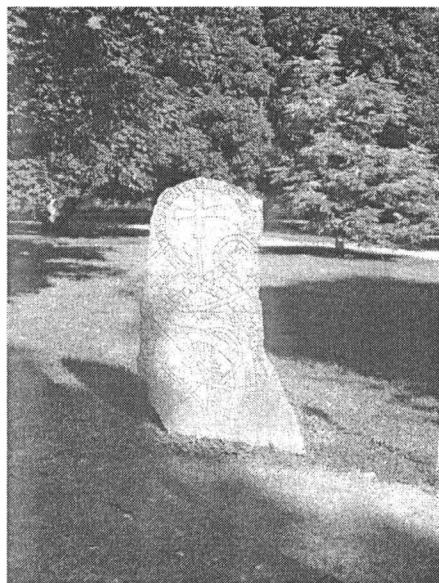
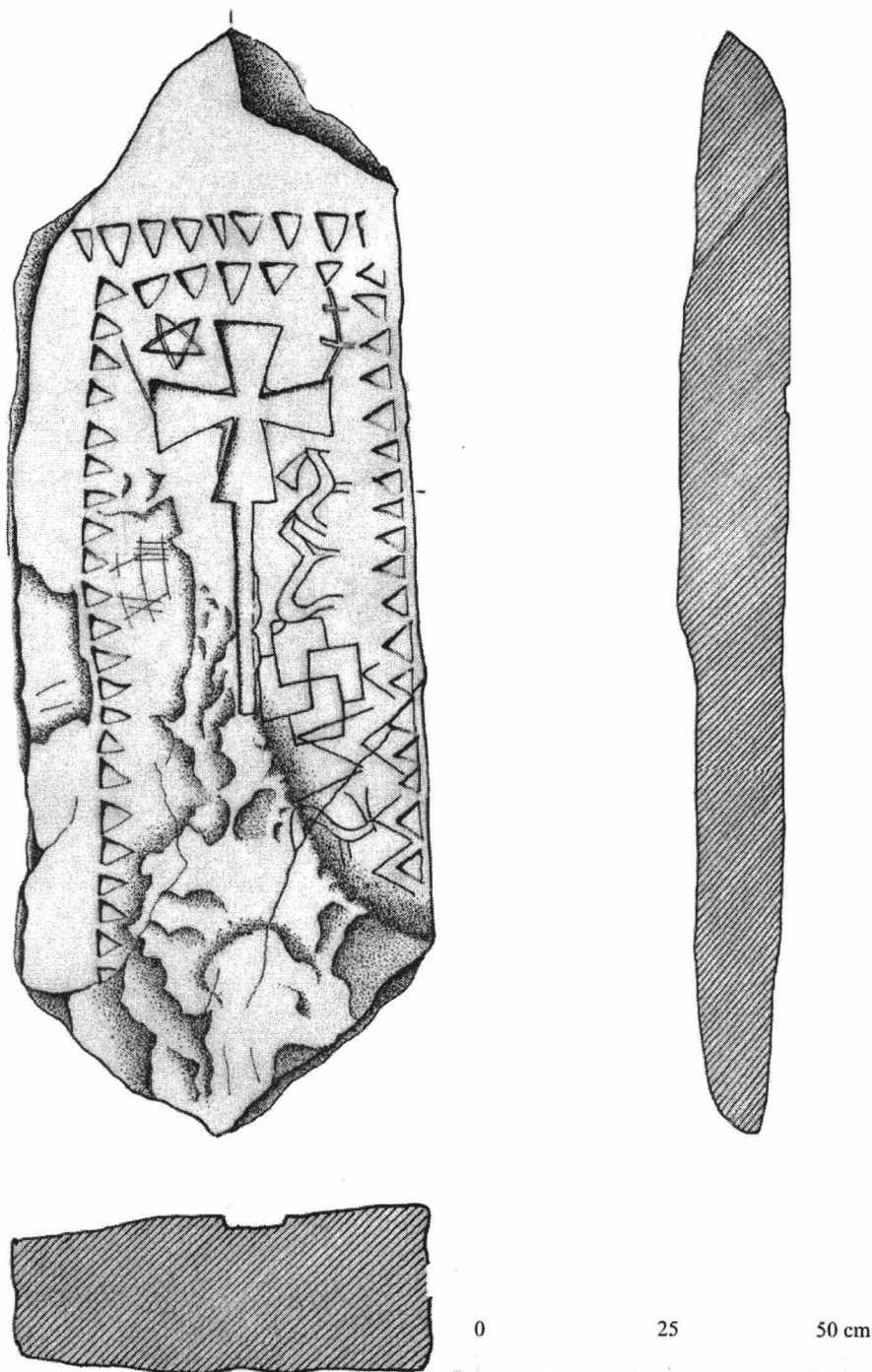

Fig. 7. Stelă funerară din Uppsala (sec. XI-XII). (după Ghid complet Suedia).

Fig 8. Stelă funerară.
(Muzeul arheologic din Istanbul).

Pl. I. Piatra funerară de la Rădvani

RELAȚIILE POLITICO-DIPLOMATICE ALE LUI GABRIEL BETHLEN CU REPUBLICA VENEȚIANĂ

de

Florina CIURE

Eminent om de stat, deopotrivă priceput politician și comandant militar destoinic, Gabriel Bethlen (1613–1629) a reușit să facă din principatul transilvănean unul dintre protagoniștii politicii internaționale din perioada Războiului de Treizeci de ani. Istoria epocii lui Gabriel Bethlen a fost marcată de lupta pe care statele naționale, în curs de formare, o duceau în Europa Apuseană împotriva Habsburgilor, și de năzuința popoarelor balcanice și din Europa Răsăriteană împotriva dominației otomane. Transilvania și Veneția, în ciuda diferențelor geografice, economice și sociale care le separau, s-au poziționat prin politica lor externă între statele care, chiar dacă în manieră și perioade diferite, s-au arătat interesate atât de lupta împotriva Porții, cât și de interesul comun al contracarării expansionismului și influenței Casei de Austria. La începutul secolului al XVII-lea Transilvania și Veneția se găseau în aceeași tabără, astfel încât raporturile bilaterale convergeau în privința politicii externe anti-habsburgice¹.

În raportul pe care bailul Almoro Nani l-a transmis autorităților centrale venețiene la 14 iunie 1620 este inclusă o scrisoare pe care diplomatul o primise de la Gabriel Bethlen la 20 aprilie. Prin această corespondență principele transilvănean confirma primirea cu o zi înainte a scrisorilor din partea Serenissimei și îi cerea bailului să afle dacă epistolele trimise de ambasadorul transilvan de la Poartă nu au fost interceptate. Gabriel Bethlen menționa că de la Veneția nu primise alte informații decât cele transmise de fratele său, Ștefan Bethlen, și de către tezaurarul Transilvaniei: „[...] Dal tal conto di Vostra Signoria non habbiamo altra novella, che del Serenissimo fratello nostro Illustrissimo Stefano Betlem seniore di Voltav, supremo et perpetuo Conte, et Consiliero nostro dei Contadi Maramari et Hunilesi et luogotenente, et nel Regno di Transilvania, et del generoso Giovanni Nicola Thesoriero del medesimo nostro regno di Transilvania [...]”, asigurând autoritățile Serenissimei de disponibilitatea sa de a le înștiința periodic asupra evenimentelor politice din spațiul

¹ László Nagy, *Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i Turchi e con gli Asburgo*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, volum îngrijit de Vittore Branca, Leo S. Olschki Editore, Florența, 1973, p. 205.

central-estic european². Este evident că principele Transilvaniei a încercat o apropiere de Veneția încă de la accederea sa la tronul principatului, întreținând o activă corespondență cu autoritățile centrale ale Serenissimei, dar și cu reprezentanții diplomatici ai acesteia.

În proiectele antihabsburgice ale principelui un rol important îl avea realizarea unei alianțe cu Veneția. Necesitatea unei asemenea alianțe a devenit imperios necesară la începutul anului 1621 când, după înfrângerea cehilor la Muntele Alb, pentru o perioadă efortul financiar necesar luptei împotriva Habsburgilor a revenit aproape în totalitate lui Bethlen. În aceste împrejurări, principele Transilvaniei s-a adresat cu încredere Veneției pentru a obține sprijin material, în primul rând subsidii

² „Gabriel, per gratia d’Iddio Principe di Regni Ungaria, et Transilvania, et Conte di Siculi. Illustrissimo Signor Bailo et vicino nostro Illustrissimo. Abbiamo ricevute le lettere di Vostra Signoria scritte sotto li 2 Aprile, insieme con le altre allegate, hieri circa due hore dopo mezzo giorno; onde et perché ha posto poco intervallo nello scriversi, et perché ci ha comunicato alcune novità, riconosciamo l’uno et l’altro per affetto cortese. Ma le altre dell’Ambasciatore nostro, il generoso Francesco Balascio, fedele et sincero nostro diletto, che risiede all’Eccelsa Porta, le quali parimente ci significa che erano congiunte con le sue, non ci sono pervenute alle mani, la onde dubitiamo di una delle due, ovvero che per li molti affari, nel tempo dell’espeditione delle dette sue, se le siano ivi scordate, ovvero che se sono state consegnate al Giudice Coronese, che anchora si trovino appresso di lui, perciò quanto prima ci liberi l’animo dall’uno, et dall’altro di quelli due scropoli, et la preghiamo che con diligenza investigando ciò, che di quelle è successo, ne faccia subito avvisati, perciò che haveressimo gran dispiacere, che quelle fossero state intercette. Dal tal conto di Vostra Signoria non habbiamo altra novella, che del Serenissimo fratello nostro Illustrissimo Stefano Betlem, seniore di Voltav supremo et perpetuo Conte, et Consiliero nostro dei Contadi Maramari, et Hunilesi et luogotenente, et nel Regno di Transilvania, et del generoso Giovanni Nicola, Thesoriere del medesimo nostro regno di Transilvania. Ma quanto si aspetta allo stato di queste parti, sappiamo che per gratia del signore Dio, godiamo mediocre et tranquillo stato. Gia tre giorni venne qui a noi il legato di ambedue Austrie, et di più la Maestà Divina, con novelli accrescimenti di ben augurata felicità benedice il Re de Boemia l’esercito, del quale ogni giorno si sia augmentando, rinnovandosi et adornandosi, ma ha ridotto ancora gli eserciti Cesariani ad una brutta declinatione. Gli ordini usciti dell’Imperio hanno in pronto un torbidissimo esercito di 25 mila soldati ben armati, il quale si manda in soccorso di sua real Maestà; la elezione parimente della provvidenza di Dio ha cominciato a dimostrar li suoi effetti in Sassonia, elettore dell’Impero gliene potentissimo questo da prima quando si sono levati li Bohemi, voleva dimostrarsi neutrale, et negava di prestare il suo favore all’una, et all’altra parte, hora convinto dalli operationi dello spirito santo, obbedisce a lui, et li si dimostra congiuntissimo a noi, et a’ Confederati, come che esso pubblicamente professa. All’incontro il Duca di Baviera, congiunto di parentato con Cesare, haveva radunato un esercito non prezzabile, volendo favorir le parti del suo parente, ma le sue squadre sono state rotte, et dissipate dalli soldati delli ordini dell’Imperio, si che hanno perso la facoltà et il modo di poter nuocer più a’ nostri, et così lodato Iddio, anco nelle viscere del Sacro Imperio la Conditione delli Evangelici gode una desiderata tranquillità. Et questo è quello che per il corso del presente tempo non habbiamo voluto velar a Vostra Signoria et quando occorrerà altro degno da sapersi La faremo partecipe, et li promettiamo, che Ella corrisponderà con pari prontezza nel comunicarsi gli avvisi et specialmente se ne saranno mandate le lettere della Flotta Ottomana, si confideranno che vi saranno expedite senza alcuna dimora, che noi saremo sempre pronti per ricompensare il favore. Nel rimanente desideriamo che Vostra Signoria si conservi sana et felice. Dati in Cassovia, li 20 di Aprile 1620. Di Vostra Signoria Illustrissima, vicino et amorevole fratello, Gabriel. Desideriamo che quando Ella ci espedirà il suo Am basciatore, che non differisca di mandare quel poco di rimanente di debito, che resta, conformemente l’obligatione sua. [Notă tergală]: Dalla Porta, 14 Giugno 1620. Almorò Nani bailo“ (Archivio di Stato di Venezia [în continuare: ASV], *Capi del Consiglio dei X. Lettere di ambasciatori, Costantinopoli, 1600–1714*, b. [busta=pachetul] 7, doc. nenumerotat).

pentru a recruta și înarma noi trupe³. La 22 martie 1621 principele Transilvaniei expedia o scrisoare la Constantinopol, informând Poarta despre faptul că spera să primească ajutorul financiar al Veneției pentru continuarea campaniei antihabsburgice⁴. Serenissima era interesată în slăbirea blocului habsburgic, de aceea era potențială susținătoare a statelor aflate în conflict cu imperialii. Oligarhia Republicii venețiene era, de altfel, obișnuită cu asemenea solicitări. Frederic de Palatinat, regele Boemiei, a cerut și el sprijinul Veneției, în epistola sa amintindu-l pe Gabriel Bethlen ca persoană de bază în alianța antihabsburgică. În scrisoarea de răspuns, Signoria îl saluta pe principele Transilvaniei care, din 1620, odată cu ocuparea Stiriei, încercase să stabilească raporturi mai strânse cu Veneția⁵.

La 3 iulie 1621, trei reprezentanți ai lui Gabriel Bethlen⁶ au ajuns la Spalato (Split), în tranzit spre Veneția. În timpul audienței acordate de către doge, cei trei ambasadori – Gáspár Szunyogh, Elias Vajnai și vicentinul Lorenzo Agazza – au expus propunerile de alianță din partea lui Bethlen care, ca și rege ales al Ungariei, Dalmației, Croației și Slavoniei, principe al Transilvaniei și conte al secuilor, își exprima dorința de a instaura un raport strâns de prietenie și alianță cu Veneția, afirmând că inamicii acesteia erau și ai săi, și declarându-se gata „să trăiască și să moară cu Serenissima Republică”⁷.

Gabriel Bethlen se oferea, în cazul în care Serenissima ar fi fost implicată într-un conflict cu o terță parte, să trimită în ajutor, desigur la cererea autorităților venețiene, trupe de cavalerie ușoară sau grea și de infanterie; în proiectata alianță principele Transilvaniei se angaja să coopereze și Moldova, Țara Românească, Boemia, Moravia și Silezia. Gabriel Bethlen propunea și dezvoltarea raporturilor comerciale bilaterale, oferindu-se să exporte la Veneția bovine, ovine, cupru, ceară, mercur și alte mărfuri specifice economiei principatului. Bethlen invita autoritățile centrale venețiene să trimită reprezentanți diplomatici în Transilvania pentru a încheia acordul bilateral propus⁸.

³ L. Nagy, *op. cit.*, p. 209.

⁴ *Ibidem*, p. 210, nota 20; vezi și Sándor Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, 1879; Lipót Óváry, *Bethlen Gábor politikai összeköttetései*, în *Akadémiai értesítő*, 1888, *passim*.

⁵ L. Nagy, *op. cit.*, p. 211–212.

⁶ Referitor la domnia lui Gabriel Bethlen vezi: L. Óváry, *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez*, Budapest, 1886; Antal Gindely, Ignác Acsády, *Bethlen Gábor és udvara*, Budapest, 1890, *passim*; Gyula Szegfű, *Bethlen Gábor*, Budapest, 1929, *passim*; Fábíán Ernő, *Bethlen Gábor politikájának realizmusa*, în *Korunk*, nr. 6, 1980, p. 255–264; Andrei Kiss, *O epocă din istoria Transilvaniei – domnia lui Gabriel Bethlen*, în *Magazin istoric*, XIV, nr. 12, 1980, p. 29–32; Petru Bunta, *Gabriel Bethlen (1613–1629)*, București, 1981, *passim*; Deac, Augustin, Bercan, Gheorghe, *Dezvoltarea luptei pentru unirea celor trei țări românești în secolul al XVII-lea. Domnia lui Gabriel Bethlen în Transilvania*, în *Anale de istorie*, XXVII, nr. 1, 1981, p. 84–98; Lajos Demény, *Bethlen Gábor és kora*, București, 1982, *passim*.

⁷ Magda Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, Martignaco, 2004, p. 291.

⁸ *Ibidem*.

Principele Transilvaniei participase la prima fază a Războiului de Treizeci de ani, însă după înfrângerea protestanților la Muntele Alb, la 8 noiembrie 1620, a încercat să își caute alți aliați, astfel și-a îndreptat atenția și către Veneția. Niccolò Contarini, autor al *Istorie veneziane*, s-a numărat printre senatorii care își doreau realizarea unui acord între Serenissima și Gabriel Bethlen, în contextul în care și Veneția și Transilvania erau deopotrivă interesate de contracararea tendințelor expansioniste ale Porții și ale Habsburgilor. Relațiile veneto-transilvane au fost favorizate de autonomia acordată de Poartă principatului, care putea conta pe ajutorul otomanilor împotriva imperialilor⁹.

În primăvara și în toamna anului 1621, Gabriel Bethlen a solicitat ajutor venețian, trimițându-și în două rânduri ambasadorii în orașul lagunar. Pentru a-și asigura succesul, Bethlen a desemnat reprezentanți diplomatici italieni care, printr-o retorică excesivă, au susținut că Veneția ar fi obținut unele avantaje dacă i-ar fi acordat ajutor lui Bethlen. Problema Valtellinei era binecunoscută, interesele venețiene fiind amenințate de avansul spaniolilor din ducatul de Milano care urmăreau să stabilească o legătură terestră directă cu habsburgii austrieci. Propunerile de colaborare prezentate Veneției în numele lui Gabriel Bethlen speculau această problematică de interes major pentru Serenissima. Principele Transilvaniei ceruse ca Veneția să achite cheltuielile necesare pentru constituirea unei armate cu ajutorul căreia el ar fi fost în măsură să salveze Valtellina, fie prin presiunea asupra trupelor imperiale, fie printr-o campanie militară prin Stiria și Carintia care să ducă la joncțiunea cu trupele Serenissimei și la eliberarea Valtellinei de sub controlul Habsburgilor¹⁰.

Veneția, nedorind să intre într-o confruntare deschisă cu imperialii după recent încheiatul conflict datorat uscocilor¹¹, a evitat să își asume orice angajament în răspunsul dat ambasadorilor principelui Transilvaniei, însă a lăsat deschisă calea pentru un viitor acord bilateral. Autoritățile centrale ale Serenissimei îl asigurau pe Gabriel Bethlen că urmăreau cu simpatie evenimentele din Transilvania și apreciau cordialitatea raporturilor politico-diplomatice veneto-transilvane, considerând că în acel moment accentuarea relațiilor bilaterale ar fi dăunat ambelor părți. Propunerea referitoare la dezvoltarea schimburilor comerciale a fost însă imediat acceptată de către Colegiu, care a propus Transilvaniei acordarea unui statut similar celui rezervat statelor prietene¹². Dogele a ordonat bailului de la Constantinopol să perpetueze

⁹ Daniela Frigo, *La Transilvania nella cultura politica veneziana (sec. XVI-XVII)*, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, nr. 6–7/2004–2005, p. 140.

¹⁰ L. Nagy, *op. cit.*, p. 212.

¹¹ Populații de origine slavă refugiate din calea otomanilor pe coastele dalmate, teritorii controlate de Habsburgi (Vezi Kálmán Benda, *Les uscoques entre Venise, la Porte ottomane et la Hongrie*, în *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, volum îngrijit de Vittore Branca, Florența, 1979, p. 399–408).

¹² L. Óváry, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica. Oklevéltár Bethlen Gabor diplomáciai összeköttetései történetéhez, A Velenczei Állami Levéltárban Mircze János*, Budapesta, 1886 (în continuare: L. Óváry, *Diplomatarium...*), p. 32; M. Jászay, *op. cit.*, p. 296.

raporturile confidentiale cu reprezentanții lui Gabriel Bethlen la Poartă, fără a interveni însă în afacerile politice gestionate de aceștia.

După numai câteva luni, principele Transilvaniei l-a trimis în orașul lagunar pe italianul Alessandro Lucio spre a prezenta Senatului venețian o nouă propunere de alianță politico-militară. Inițiativa lui Gabriel Bethlen profita de faptul că în Italia apăruse un focar de război, după cum îl informaseră chiar venețienii în anul precedent, când îi solicitaseră să intervină¹³. Valtellina, care aparținea cantonului elvețian al Grizonilor, era o cale de comunicare importantă între Tirolul austriac și Lombardia spaniolă, o rută care făcea legătura între teritoriile venețiene și Europa Apuseană. Războiul religios izbucnit în anul 1620 oferise puterilor aflate în competiția pentru supremație europeană posibilitatea de a interveni: Spania, sprijinită de Austria, a încercat să anexeze Valtellina, dar Veneția a răspuns cu promptitudine. Gabriel Bethlen a încercat să profite de acest moment psihologic pentru a câștiga de partea sa Republica marciană.

În preambulul memoriului pe care solul său îl prezenta Senatului, Bethlen făcea referire la faptul că în timpul războiului cu uscocii Veneția îi solicitase 3.000 de soldați de cavalerie¹⁴ pe care să-i utilizeze în operațiunile militare din Friuli, dar nu a putut satisface cererea Signoriei din cauza tratatului de pace încheiat cu imperialii. Ivindu-se însă din nou prilejul de a se angaja în luptă împotriva Habsburgilor, principele Transilvaniei oferea Veneției 3.000 de soldați de cavalerie, propunând un atac comun care ar fi determinat Spania să intervină în ajutorul aliatului său austriac și astfel să își retragă trupele desfășurate în Valtellina. În același timp, principele dădea de înțeles Signoriei că aceasta ar fi avut cel mai mult de câștigat ca urmare a încheierii alianței veneto-transilvane, deoarece el dispunea și singur de forțele necesare spre a-i înfrunța pe imperiali. Între propunerile prezentate de către solii lui Gabriel Bethlen figurau și chestiuni de ordin economic, însă, încă de la precedentă solie, trimișii principelui ajunseseră la un acord cu venețianul Marcantonio Velutello, responsabil cu administrarea regimului carantinei la Spalato, cu privire la stabilirea unui reprezentant comercial al Transilvaniei în orașul-port din Dalmația¹⁵. Reprezentanții principelui au prezentat autorităților venețiene o ofertă concretă care viza exporturi de mărfuri care însumau anual 70.000–80.000 livre de mercur, o cantitate similară de ceară, cupru conform solicitărilor, 3.000–4.000 bovine, 25.000–30.000 piei de bovine și alte mărfuri, preconizând ca transportul acestora să se realizeze tranzitând teritoriile aflate sub dominație otomană până într-un port

¹³ Samuele Romanin, *Storia documentata di Venezia*, II edizione, tomo VII, Venezia, 1914, p. 258–259.

¹⁴ Din documentele venețiene din anii 1624–1629 rezultă că venețienii solicitau de la 2.000 până la 3.000 de oșteni din Transilvania, pentru că „sono buoni e valorosi soldati” sau „buonissima genti di guerra” (Lizica Popoiu, *Oșteni români în armate străine, în Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, nr. 6, 1973, p. 120).

¹⁵ Vezi F. Ciure, *Din relațiile economice ale Veneției cu Transilvania în timpul lui Gabriel Bethlen (1613–1629)*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, tom. XIII, 2003, p. 11–25.

din Dalmația. Această ofertă a fost considerată de către Senat foarte avantajoasă pentru ambele părți, ca urmare s-a promis negustorilor ardeleni un regim preferențial, exprimându-se speranța că de un tratament analog aveau să beneficieze și negustorii venețieni implicați în tranzacții comerciale în Transilvania. Senatul a evitat implicarea militară și a considerat oportun să aștepte finalul negocierilor franco-spaniole referitoare la cheștiunea Valtellinei, continuând între timp să cultive amicitia cu principele Transilvaniei în așteptarea evoluției evenimentelor¹⁶.

La finalul misiunii sale, Alessandro Lucio a constatat, deziluzionat, că a primit un răspuns negativ, dar a încercat din nou să convingă autoritățile venețiene de utilitatea propunerilor principelui Transilvaniei. Lucio a explicat Senatului că zvonurile referitoare la faptul că Gabriel Bethlen era fidel otomanilor și nu întreprindea nimic fără acordul și sprijinul Porții, insinuări puse pe seama propagandei denigratorii a imperialilor, aveau scopul de a-i îndepărta pe suveranii creștini, însă în realitate el era în bune raporturi cu mulți dintre aceștia, ca de altfel și Veneția. Alessandro Lucio a identificat cu exactitate și rațiunile care se aflau în spatele rezervelor manifestate de guvernul venețian: având în vedere că Serenissima era ținta unor atacuri continue din cauza raporturilor sale cordiale cu Poarta, autoritățile centrale ale Republicii nu doreau să alimenteze propaganda habsburgică și să-și compromită credibilitatea în fața curților europene aliindu-se cu un principe al Transilvaniei vasal al sultanului¹⁷.

Senatul a profitat de apropiata călătorie a lui Velutello în Transilvania pentru a-l însărcina să obțină informații detaliate asupra situației din principat și să afle dacă exista posibilitatea recrutării de mercenari pentru armata terestră a Veneției, să identifice pe cine se putea conta, în ce condiții și pe ce rută ar fi putut ajunge oștenii pe teritoriul venețian. Prin intermediul lui Lucio, Gabriel Bethlen a înștiințat autoritățile venețiene despre disponibilitatea a trei experimențați condotieri mercenari: contele Della Torre, marchizul de Jägerndorf – Heinrich Thurn – și baronul de Hoffkirchen, care se aflaseră în slujba lui Frederic de Palatinat și rămăseseră fără angajament după înfrângerea taberei protestante la Muntele Alb.

Prin mijlocirea lui Velutello, Senatul venețian voia să afle date precise referitoare la calitatea trupelor aflate sub comanda acestor condotieri și, după mai multă vreme, l-a angajat pe Heinrich Thurn. Lui Marcantonio Velutello i s-a dat mandat să negocieze și importul de cereale din Transilvania, în condițiile în care transportul pe mare al grânelor achiziționate din regiunile mediteraneene se realiza cu mari dificultăți. Velutello a prezentat o listă detaliată a mărfurilor care urmau să fie importate din Transilvania: bovine, piei, cupru, mercur și ceară în valoare de 253.450 de ducăți; mărfurile aveau să fie importate chiar de către Velutello, în asociere cu un negustor olandez, Daniel Nys, rezident la Veneția. Însă, în ciuda planurilor promițătoare, Marcantonio Velutello a renunțat în cele din urmă la călătorie din

¹⁶ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 52–53, p. 61–62; vezi și M. Jászay, *op. cit.*, p. 297.

¹⁷ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 74; M. Jászay, *op. cit.*, p. 298.

cauza riscurilor, prezentând în scris principelui Gabriel Bethlen oferta de a prelua și comercializa anual la Veneția, în schimbul unui comision, circa 3.000–4.000 de bovine importate din Transilvania, și angajându-se să furnizeze în schimb țesături fine, din bumbac și mătase¹⁸. Velutello reprezenta oficial la Spalato interesele negustorilor proveniți din Transilvania. În vara anului 1622 aceștia au adus în orașul-port venețian mercur, iar Velutello, din însărcinarea Senatului, i-a însoțit pe negustorii ardeleni până la Veneția pentru a le înlesni desfacerea mărfii. Unul dintre aceștia, Ștefan Hatvani, a achiziționat mărfuri destinate principelui: dulciuri, mirodenii, o lădiță cu medicamente, una cu pahare de sticlă de Murano, piei aurite, ornamente aurite, țesături, atlas și mătase, pentru care a beneficiat de scutiri de taxe vamale, cum de altfel s-a procedat și pentru mărfurile achiziționate în același scop un an mai târziu.

La 16 mai 1623 erau trimise autorităților centrale ale Republicii, de către reprezentantul venețian de la Spalato, scrisorile lui Velutello și alte *avvisi*. Printre acestea se afla o informare a unui „confident” datată 23 aprilie același an, care anunța că „Principele Gabor, pe lângă propria armată cu care se află la Oradea, îl așteaptă în scurt timp pe *Contele della Torre* cu un mare număr de tătari obținuți la Constantinopol de la sultan, unde plecase cu acest scop”¹⁹. Același reprezentant menționează faptul că Velutello trecuse prin Spalato la data de 20 martie în drumul său spre Transilvania unde fusese trimis „cu scrisori de la Regele Palatin și altele ale mele trimise la Principele Gabor”, ca urmare a deciziei Senatului din luna februarie 1623. La întoarcerea din Transilvania, Velutello i-a relatat reprezentantului venețian la Spalato detaliile călătoriei până la Oradea, unde se afla principele, căruia la 14 aprilie i-a înmănat scrisorile și unde a zăbovit șaisprezece zile deoarece: „Principele era foarte ocupat în negocierile cu ambasadorii pașei de Timișoara și în expedierea altora ai săi la numitul pașă”²⁰. Acest document demonstrează folosirea lui Velutello nu numai ca agent comercial, dar și ca mesager diplomatic în raporturile dintre Serenissima și Gabriel Bethlen.

Cu ocazia călătoriei întreprinse în anul 1623 la Veneția, negustorul Ștefan Hatvani a primit o misiune diplomatică din partea principelui Gabriel Bethlen. Acesta din urmă, după încheierea păcii de la Nikolsburg în 1622, sub pretextul nerespectării de către Habsburgi a condițiilor păcii, pregătea o nouă campanie împotriva imperialilor împreună cu electorul de Palatinat. Veneția era preocupată de situația Valtellinei unde, din cauza ocupației armatei guvernatorului spaniol al Milanului și a arhiducelui Leopold al Austriei, se reluasera confruntările: Veneția a mobilizat o armată terestră și s-a alăturat Franței și ducelui de Savoia într-o ligă, lărgită în toamna lui 1624 prin adeziunea Angliei, Olandei, Danemarcei și a principilor protestanți germani, menită să respingă expansiunea hispano-austriacă în teritoriul italian.

¹⁸ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 82, p. 84–87, p. 92–93; M. Jászay, *op. cit.*, p. 298.

¹⁹ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 115.

²⁰ *Ibidem*.

În toamna anului 1623, Bethlen a informat Signoria de inițierea campaniei împotriva imperialilor, menționând că astfel se crease o situație strategică favorabilă pentru acțiunile militare venețiene. Principele Transilvaniei a propus Veneției un acord bilateral, angajându-se să nu încheie pacea cu Habsburgii până când Serenissima nu ar fi recucerit toate teritoriile din regiunea frontalieră; în cazul în care Signoria era angajată împreună cu aliații săi în lupta pentru restabilirea libertății Valtellinei, el ar fi continuat războiul antihabsburgic până când s-ar fi ajuns la realizarea obiectivelor propuse²¹.

Gabriel Bethlen a încercat, prin intermediul fostului comandant aflat în slujba sa, contele Thun, să atragă guvernul venețian în planurile sale de alianță, conturate în cadrul noii faze a participării Transilvaniei la Războiul de Treizeci de ani, alături de regele Suediei, principele elector de Brandenburg și de Frederic, principele elector al Palatinatului, care se bucura de sprijinul socrului său, regele Angliei. În același timp, la Constantinopol, ambasadorul transilvănean l-a implicat și pe bailul venețian în tratativele cu reprezentanții diplomatici francezi și olandezi. Veneția a apreciat atitudinea deschisă adoptată de către Gabriel Bethlen, trimițându-i bailului de la Constantinopol instrucțiuni pentru a-l impulsiona pe principele transilvănean, prin intermediul reprezentantului său de la Poartă, să continue războiul împotriva imperialilor și să intervină împreună cu acesta pe lângă demnitarilor otomani ca să-i determine să nu reînnoiască pacea cu Casa de Austria, aflată în vigoare din 1606, și să ofere sprijin militar Transilvaniei. Toate aceste tratative se desfășurau în culise, Serenissima ezitând să încheie o alianță cu principele Transilvaniei. În acest sens, autoritățile centrale venețiene i-au cerut bailului să nu intervină în tratativele în curs pentru încheierea alianței veneto-transilvane, deoarece se aștepta decizia curții franceze, cea care avusese inițiativa formării coaliției antihabsburgice.

Reprezentanții diplomatici ai lui Gabriel Bethlen au revenit de la Veneția doar cu mesaje protocolare de prietenie și cu daruri de preț – țesături de brocart, mătase, catifea, obiecte de aur și argint, pene de struț, articole de sticlărie, delicatețe, vin licoros, dulciuri, fructe confiate – oferite cu ocazia căsătoriei principelui cu sora mai mică a electorului de Brandenburg. La celebrarea uniunii matrimoniale, Gabriel Bethlen i-a invitat și pe reprezentanții Serenissimei, însă aceștia, adresându-i urările obișnuite în astfel de ocazii, au motivat imposibilitatea de a fi prezenți datorită dificultăților de călătorie și a treburilor interne stringente. În realitate, venețienii urmăreau cu tot mai multă neîncredere relațiile principelui transilvănean cu imperialii, care oscilau între ruptură și reconciliere. Tratatul de pace de la Nikolsburg a fost urmat de campania militară din 1623, apoi de un armistițiu și un nou tratat de pace, încheiat la Viena în 1624, apoi un alt moment de tensiune în care la curtea de la Alba Iulia s-a proiectat o nouă campanie militară²².

²¹ L. Óváry, *Diplomatarium*..., p. 129–132; M. Jászay, *op. cit.*, p. 299–300.

²² *Ibidem*, p. 301.

La începutul anului 1625 ambasadorii venețian, francez și englez s-au adresat împreună lui Gabriel Bethlen invitându-l să adere cât mai curând la noua coaliție antihabsburgică²³. În ciuda conflictului pentru controlul Valtellinei, Veneția nu a întrerupt cu totul relațiile diplomatice cu Viena și, prin intermediul secretarului său, Patavino, autoritățile centrale ale Serenissimei erau informate cu promptitudine asupra tratativelor lui Bethlen cu guvernul imperial, despre propunerile sale conciliante, între care nu lipsea ideea unui război antiotoman. Prin intermediul bailului său de la Constantinopol, Veneția era la curent cu negocierile ambasadorilor ardeleni din capitala otomană, de unde Gabriel Bethlen spera să obțină sprijin militar.

Politica externă activă a lui Gabriel Bethlen a avut urmări asupra reprezentantului diplomatic venețian de la curtea imperială, care raporta că existau suspiciuni privind faptul că la originea atitudinii ostile a principelui Transilvaniei se aflau și interesele Veneției, câștigând teren ideea că Signoria îi finanța pe inamicii împăratului. Unul dintre miniștrii imperiali considera că Serenissima nu numai că sprijinise la Poartă cauza susținerii principelui, ci ar fi trimis un reprezentant pe nume Balbi pentru a trata cu otomanii alocarea în acest scop a unui ajutor financiar de 30.000 de țechini de aur. Patavino credea că Bethlen contribuise la răspândirea unor asemenea zvonuri nefondate, întrucât la negocierile de pace de la Viena din 1624 reprezentantul său declarase împăratului că guvernul venețian ar fi oferit Transilvaniei finanțare pentru un număr nelimitat de mercenari cu scopul de a preîntâmpina încheierea unui acord de pace. Diplomatul venețian s-a grăbit să dezmință această afirmație, declarând că transilvănenii urmăreau să demonstreze cât de sincer își doreau pacea, chiar dacă li se oferiseră oportunități favorabile pentru continuarea războiului²⁴.

Același Gabriel Bethlen, într-o scrisoare trimisă contelui Thun, aflat acum în serviciul Veneției, deplângea faptul că, în ciuda eforturilor sale, nu obținuse nici un ajutor concret din partea Republicii marciane²⁵. Contele Thun remitea autorităților venețiene din Brescia, la 29 decembrie 1625, scrisorile primite de la căpitanul său, trimis la Gabriel Bethlen: „Da quel mio Capitano, ch'io mandai a posta, come sa benissimo Vostra Serenità, dal Serenissimo Signor Principe Gabor ho ricevuto l'alligate lettere, le quali mando subito insieme, con la loro dichiarazione, con tutto ch'io sappia, che Vostra Serenità ne tenga con seco la littera”²⁶. Scrisorile semnate

²³ L. Nagy, *op. cit.*, p. 213.

²⁴ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 343–345; M. Jászay, *op. cit.*, p. 301.

²⁵ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 16–18; M. Jászay, *op. cit.*, p. 302.

²⁶ „Da quel mio Capitano, ch'io mandai a posta, come sa benissimo Vostra Serenità, dal Serenissimo Signor Principe Gabor ho ricevuto l'alligate lettere, le quali mando subito insieme, con la loro dichiarazione, con tutto ch'io sappia, che Vostra Serenità ne tenga con seco la littera, tuttavia acciò ch'ella, et tutto il Serenissimo Senato, possa tanto più presto vedere il contenuto di quelle lettere, ho voluto usare questa diligenza ancora, supplicando Vostra Serenità a voler fermamente credere di bene in meglio, che la Serenissima Repubblica non ha soggetto alcuno, che mi passi nel desiderio del pubblico servitio, come autenticarò con l'occasioni, non curando la mia vita, se non tanto, quanto possa spendersi in utile, et grandezza di Vostra Serenità, alla quale vivendo obbligatissimo, m'inclino humilimente come faccio a tutti cotesti altri sapientissimi Padri, et miei Signori. Da Brescia, a 29 di Dicembre 1625. Di Vostra Serenità, Henrii Mattias Conte de la Torre“ (ASV, *Capi da guerra*, b. 9, doc. nenumerotat).

de Paul Strasburg conțin o expunere detaliată a situației Transilvaniei și a forțelor militare aflate sub comanda lui Gabriel Bethlen²⁷.

După lungi tratative inițiate la Constantinopol, prin acordul de la Haga, semnat la sfârșitul anului 1626, Gabriel Bethlen intra într-o nouă coaliție antihabsburgică alături de Anglia, Olanda și Danemarca, la care au aderat și unii dintre principii germani, constituind o vastă alianță care reprezenta o importantă contrapondere la dominația austro-spaniolă. După înlăturarea hegemoniei habsburgice, fiecare dintre aliați urma să anexeze teritoriile cucerite în detrimentul Casei de Austria, în vreme ce Venetia ar fi pus capăt dominației spaniole în Peninsula Italică. Gabriel Bethlen urmărea să obțină subsidii de la statele membre ale coaliției pentru inițierea operațiunilor militare, iar pentru amplificarea forței ofensivei sale i-a solicitat generalului Ernst Mansfeld să i se alăture cu o armată auxiliară de 10.000 de persoane. Puterile occidentale îl încurajaseră pe Gabriel Bethlen să nu respecte acordul de pace încheiat cu imperialii și să înceapă conflictul, aceeași atitudine adoptând-o și bailul venețian de la Constantinopol. Însă, în august 1626, când și-a pus în marș oastea, principele Transilvaniei a așteptat în zadar colaborarea aliaților săi. El a încercat chiar să determine Venetia să i se alăture, folosindu-se de medierea lui Thun, după cum rezultă din corespondența adresată dogelui²⁸ și condotierului²⁹, însă fără șanse de reușită.

Confruntarea cu trupele imperiale, înainte de joncțiunea oștii lui Gabriel Bethlen cu forțele aflate sub comanda lui Mansfeld, nu a avut rezultatul scontat, astfel că la finele anului 1626 cele două părți beligerante au încheiat un tratat de pace. Gabriel Bethlen l-a trimis la Venetia pe Mansfeld, în scrisoarea adresată dogelui exprimându-și deziluzia față de atitudinea aliaților, care l-au împins spre conflict, însă l-au lipsit de ajutorul promis³⁰. Dar Mansfeld și-a pierdut viața în timpul călătoriei, iar Senatul s-a grăbit în cursul audienței acordate lui Thun să decline orice responsabilitate, cum a procedat și bailul venețian în fața reproșurilor ambasadiorilor lui Gabriel Bethlen, susținând că Venetia nu aderase la acordul de la Haga și nu își asumase vreo răspundere față de principele transilvan. Senatul venețian, în scrisoarea trimisă secretarului său de la Viena, a dezmințit afirmația lui Gabriel Bethlen conform căreia el fusese constrâns să încheie pace deoarece nu primise ajutorul promis de Venetia. Senatul a precizat că Venetia nu a făcut o asemenea promisiune lui Gabriel Bethlen și că împăratul trebuia să fie informat că era vorba de obișnuitele intrigi ale lui „Gabor“, care voia astfel să obțină avantaje la negocierile de pace³¹. Bethlen a continuat însă expedierea de epistole la Venetia, în încercarea de a-l convinge pe

²⁷ *Ibidem*, doc. nenumărat.

²⁸ ASV, *Collegio. Lettere principi*, b. 58, f. 37.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 16–18; M. Jászay, *op. cit.*, p. 302.

³¹ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 162, p. 231, p. 233, p. 689; M. Jászay, *op. cit.*, p. 303.

doge să îl susțină, din Alba Iulia, la 19 august 1627³² sau la 27 iunie același an, prilej de a face referire la vizita lui Petru Bethlen în orașul Iagunar³³.

Victoria decisivă a generalului imperial Wallenstein asupra regelui danez, membru al coaliției protestante, a modificat raporturile de forțe și Viena amenința să-și fructifice supremația. Gabriel Bethlen a încercat să îndepărteze amenințarea imperialilor prin proiectarea unui război antiotoman la care să participe Spania, Austria și alte state interesate precum Veneția și Polonia. Acest proiect devenea cunoscut bailului venețian, Sebastiano Venier, prin intermediul transilvănenilor rezidenți la Constantinopol, care îl asigurau că principele a trimis deja negociatori la Viena, iar nepotul său, Petru Bethlen, trebuia să ajungă în Spania și Italia ca să propună și acolo participarea la alianța antiotomană. Venier considera că Gabriel Bethlen, cu sprijinul modest al statelor creștine, ar fi putut acționa cu succes împotriva otomanilor, care erau slăbiți din cauza dezordinilor interne, nu dețineau suficiente resurse financiare și nici guvernanți pricepuți, sugerând în concluzie că Veneția ar trebui să se pregătească pentru adoptarea unor decizii importante³⁴. Gabriel Bethlen dorea să intre în legătură cu regele Spaniei, Filip al IV-lea (1621–1665), prin intermediul unui curtean spaniol, Diego de Estrada. Imaginația sa neîngrădită împărțea între potențialii săi aliați teritoriile cucerite grație victoriei repurtate împotriva Porții, rezervând pentru el partea din Ungaria aflată sub ocupație otomană și acordând Veneției, în schimbul ajutorului dat de flota sa de război, teritoriile sale pierdute în Dalmația și Croația. Acest proiect antiotoman, pe cât de ambițios pe atât de utopic, avea bineînțeles șanse minime de a fi pus în practică datorită intereselor divergente care îi animau pe potențialii aliați creștini. Estrada a consemnat și sosirea unui mesager venețian care ar fi trebuit să trateze cu principele Transilvaniei detaliile alianței³⁵. La 18 iunie 1628, aflat la Iernut, Bethlen trimitea un nou mesaj dogelui, expunând intențiile în privința politicii externe pe care o promova³⁶. Moartea principelui Gabriel Bethlen, în anul 1629, a pus capăt planurilor pe care acesta le urmărea.

Având în vedere nivelul tehnic al acelei epoci, distanța geografică mare împiedica realizarea unei mai strânse colaborări veneto-transilvane. La aceasta se adăugă interesele politice divergente, care eclipsau adesea cauza comună a creștinătății – participarea la coalițiile antiotomane³⁷. Oricum, și în această formă discontinuă, aceste raporturi bilaterale politico-diplomatice, chiar dacă nu au avut finalitatea scontată, au contribuit la încheierea unor acorduri economice fructuoase pentru ambele state.

³² ASV, *Collegio. Lettere principi*, b. 58, f. 59.

³³ *Ibidem*, f. 60.

³⁴ L. Óváry, *Diplomatarium...*, p. 727–731; M. Jászay, *op. cit.*, p. 303–304.

³⁵ *Bethlen Gábor emlékezete*, volum îngrijit de László Makkai, Budapesta, 1980, p. 527–529, apud M. Jászay, *op. cit.*, p. 304.

³⁶ ASV, *Collegio. Lettere principi*, b. 58, f. 77.

³⁷ L. Nagy, *op. cit.*, p. 214.

I RAPPORTI POLITICO-DIPLOMATICI DI GABRIELE BETHLEN CON LA REPUBBLICA VENEZIANA

– *Riassunto* –

Il principe della Transilvania, Gabriele Bethlen (1613–1629), coinvolto nella Guerra dei Trent'anni contro gli Asburgo, ha cercato di rendere più intensi i rapporti politici con la Repubblica di Venezia. I suoi rappresentanti visitarono periodicamente la città lagunare per concludere un'alleanza con la Serenissima. Benchè i veneziani siano stati interessati nella sconfitta degli imperiali che minacciavano i loro territori, questi evitano di aderire direttamente ad una lega, come anche di offrire i sussidi finanziari richiesti dallo stesso principe. I documenti inediti presentati, conservati nell'Archivio di Stato di Venezia, dimostrano un'attiva corrispondenza tra il principe transilvano e le autorità veneziane, sia diretta che intermediata da alcuni dei suoi collaboratori entrati nel servizio di Venezia. Nonostante i rapporti politici non ebbero il fine scontato, cioè la conclusione di un accordo politico contro gli Asburgo, questi contribuirono allo sviluppo dei rapporti economici a beneficio di entrambi gli stati.

UN DOCUMENT IGNORAT PRIVIND ISTORIA FARMACIEI ORĂDENE

de

Alexandru POP

Actuala istoriografie a farmaciilor orădene consemnează apariția primelor farmacii publice în secolul al XVIII-lea, fără a menționa însă documente primare ce ar atesta momentul începerii funcționării acestora.

Mențiuni izolate amintesc de trecerea unor apotecari prin Oradea cu mult înainte (poate chiar stabiliți), iar prezența în cunoscuta gravură a lui Georg Houfnagel – VARADINUM – Oradea după asediul otoman din 1598 – a unui spital a sugerat presupunerea, întemeiată de altfel, că aici ar fi putut funcționa și o farmacie.

Într-adevăr, istoria farmaciei consemnează ca forme premergătoare farmaciilor publice, funcționarea în paralel, pe de o parte a unor farmacii (apoteci) pe lângă bolnițele mănăstirești cu vechi tradiții, sau pe lângă marile curți princiare și nobiliare, toate având un caracter stabil, iar pe de altă parte existența încă din antichitate a unor negustori ambulanți de mirodenii și remedii, care, cu timpul, își vor deschide prăvălii stabile, ei purtând denumiri ca *speciarius* sau *speciatorius*¹ (lat. *species* = mirodenii), *pebrarius* sau piperarul, *apothecarius* (de la *apotheca* = prăvălie), *aromatarius* (negustorul de plante aromatice), *pigmentarius* sau *unguentarius* (negustorul de farduri, cosmetice și mirodenii). Pe tarabele lor se găseau de-a valma: cuișoare, piper, scorțișoară, mosc, tămâie, ghimbir, smirnă, șofran, camfor, apă de trandafiri, aloe, ceară, lumânări, sulf, indigo, auripigment, alifii, vopseluri, droguri, elixiruri, uleiuri, diferite esențe etc.

Vechile mănăstiri apusene, încă din perioada carolingiană, foloseau mari cantități de condimente, nu pentru gătit ci pentru tratarea bolnavilor. Există un *armarium pigmentarium* (sau *pimentorium*) – dulap cu mirodenii – care, alături de spațiile unde se lăsa sânge și se efectuau purgații alcătuiau o *domus medicarum*, centrul medical al mănăstirii².

În viața citadină, laică, la început, medicul era cel care prepara medicamentele prescrise dar cu timpul această operațiune a fost lăsată pe seama pigmentarilor, a

¹ Prin intermediul unor termeni neogrecești, de la cuvântul italian *speziale*, respectiv *spezieria* derivă cuvintele românești vechi de *șpițer* (farmacist) și *șpițerie* (farmacie). (Samuel Izsák: „Farmacia de-a lungul secolelor”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, pag. 98.)

² Miruna Luiza Sprinteriu, Robert Daniel Vasile: „Farmacia în civilizația omenirii”, Ed. Multipress Internațional, București, 2003, pag. 160.

speciarilor și apotecarilor amintiți, ca apoi de prin secolul al XIII-lea să se facă o separare distinctă între medic și respectiv apotecar sau spițer (viitorii farmaciști).

În Europa, primele farmacii publice sunt menționate în secolele XIII–XIV, ceea ce nu înseamnă că vechile forme premergătoare lor ar fi dispărut. O dovadă elocventă în acest sens este prezența în inventarul general al Cetății Oradea de la sfârșitul anului 1598³ a unei încăperi – *Domus specierum seu Aromatorum* – destinată păstrării, prelucrării și distribuirii condimentelor (sau aromatelor) precum și altor materiale specifice.

Trecut cu vederea, poate cu prea multă ușurință de către istorici și poate necunoscut de istoricii farmaciei, inventarul acestei „*Domus specierum...*” ilustrează pe deplin o formă stabilă de „protospițerie”, adică o formă premergătoare apotecilor publice, asemănătoare ca organizare spițeriilor de pe lângă lazaretele mănăstirilor.

Redăm mai jos conținutul și traducerea acestui inventar:⁴

Domus specierum seu Aromatorum

	1. Mansa quadrata cum suis pedibus	1
	2. Fornax integra	1
	3. Almarium in Pariete	1
	4. Almarium simplex ex asseribus erectum	1
defic. Sc. 2	5. Scamna comunia (!) circa Parietes	5
defici	6. Mortarium aereum magnum cum solito suo tegumento et pistillo	1
	7. Sine Pistillo eiusdem qualitatis	1
	8. Ferrum Pro importando fumo instar cocearis oblongum	1
	9. Lagene Plumbee Magne, singula capit Viginti medias cum suis claus(ulis)	2
	10. Cribrum Pro contusis Piperibus et alijs aromatibus expurgandis	1
	11. Cerej seu faces viridj coloris	7
	12. Minores faces Crocej coloris	7
	13. Candelabrum ferreum	1
	14. Cingulus correus albus pro timpana Necessarius duplatus	1
	15. Ligna quibus Pulsatur timpanum	2
	16. Fenestra oblonga duplex Vitrea	1
	17. Candelabrum aeneum	1
	18. Cuparus minor vulgo Magiario hagima corena (?)	51
defici lib. 10	19. Plumbj albj	Libra 20
	20. Timpana pro Peditibus	2
defici	21. Lampades lignee comunes	2
	22. Lampas una ferrea tempore obsidionis pro lumine exigendo	1

³ „*Inventarium uniuersarum rerum in Arce Waradiensi Anno 1598 die uero 29 mensis Decembrio repertur*” semnat de Nicolaus Micatius episcopus Varadiensis ac praefectus m.pr., Nicolaus Pellis m.pr. și Martinus Keöueskutji m.pr. (Balogh Jolán: „*Varadinum. Váradvára*”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, vol. II, pag. 106–126.)

⁴ *Idem*, pag. 107–108.

23. Tunellae parue pro conseruandis speciebus	13
24. Pro conseruandis candelis uacua Necessariae	4
25. Rete pro capiendis piscibus vulgo gialom uocatum	1
26. Ollae aerae	2
27. Cantarus plumbeus (!)	2
28. Semina Peponum	1
29. Pondus seu libra Mensurae	1
30. Patina Plumbea	1
31. Sedile simplex	1
32. Lagena pro oleo oliuae	1
33. Maiores et minores anphorae Pro oleo Oliuae	9
34. Candele siue acerrae in una ladula	500
35. Ligna ferramentorum seu cuspidorum aut lancearum Germanicarum	16
36. Tunellae pro conseruandis limoniarum fructibus	2
37. Sunt limonia in una tunella	20
38. Trium fenestrarum minorum tegumenta instar vitri ex cutibus Bouinis fieri solitae, etiam lampades ex iisdem conficj solent	3
39. Anphora (!) simplex Pro Olea	1

Ex domo eadem speciarum cubiculum unum aperitur

1. Candelabrum vnum magnum quod olim Monacorum uocabatur ferreum	1
2. Instrumentum pro seriparis quo Mandibulas equorum et alia plumbo albare solent necessarium	1
3. Clavj scandularum	2000
4. Craticula ferrea	1
5. Temones calibis Viennenses	2
6. Funes pro trahendis Vinis	1

Încăperea (camera) condimentelor (mirodeniilor) sau aromatorilor (Aromatorium)⁵

1. Masă dreptunghiulară cu picioare	1
2. Cuptor complet (intact)	1
3. Dulap (montat) în perete	1
4. Dulap simplu alcătuit din scânduri (stativ cu polițe)	1
5. Lavițe, pe lângă pereți	5

lips. 2

⁵ Faptul că în inventar, cuvântul *Aromatorium* figurează cu inițială majusculă s-ar putea interpreta că, încăperea condimentelor (mirodeniilor) se numea efectiv *Aromatorium* (*Aromatorium?*) și nu ar fi o simplă sinonimie între *condimente* și *aromate*.

lips.	6. Mortier (piuă mare) din bronz cu capacul și pistilul (pisălogul) obișnuit	1
	7. La fel, fără pistil	1
	8. Unealtă de fier pentru canalizarea fumului, de forma unei linguri alungite	1
	9. Vase mari (pântecoase), de proastă calitate (degradate), fiecare cuprinzând câte 20 de măsuri, cu închizătoarele (capacele) lor	2
	10. Sită pentru alegerea (trierea) piperului și aromatelor mărunțite (pisate)	1
	11. Lumânări sau feștile de culoare verde	7
	12. Feștile mici de culoare galbenă	7
	13. Candelabru (cu brațe) de fier	1
	14. Chingă de rezervă, albă, necesară pentru foale	1
	15. Mânere de lemn pentru antrenarea foalelor	2
	16. Fereastră alungită, dublă, (cu ochiuri) de sticlă	1
	17. Sfeșnic de alamă (sau bronz)	1
	18. Capsulă (bol) mică denumită popular ungurește măciulie (bulb) de ceapă (?)	51
lips. 10.	19. Alb de plumb (ceruză) ⁶ livre	20
	20. Foale pentru suflat	2
lips.	21. Lampadare obișnuite din lemn	2
	22. Lămpaș (felinar de mână) din fier pentru iluminat în caz de necesitate (asediu etc.)	1
	23. Donițe mici (borcane) pentru păstrarea mirodeniilor (condimentelor)	13
	24. (idem) goale, pentru păstrarea lumânărilor	4
	25. Plasă de prins pești, numită popular „gialom“	1
	26. Vase (oale) de aramă (sau alamă)	2
	27. Vas cu toarte, de proastă calitate (degradat) ⁷	2
	28. Semințe de pepene (dovleac sau lubeniță)	1
	29. Greutate sau/și cântar pentru cântăriri ⁸	1
	30. Tigaie (cratiță) de proastă calitate (degradată)	1
	31. Scaun simplu	1
	32. Vas (ulcior sau cană cu gât lung și toartă) pentru ulei de măsline	1
	33. Amfore mari și mici pentru ulei de măsline	9
	34. Lumânări sau cățuie într-o ladă mică	500
	35. Cozi de lemn (prăjini) pentru țepușe, sulite sau lănci nemțești	16
	36. Donițe pentru păstrarea lămâilor (fructelor)	2

⁶ Este vorba de carbonat bazic de plumb (cerussa), folosit pe atunci ca pigment alb în pictură și ca adaos în unguente speciale; o livră (pfund) în Austria și Țările Române cântărea cca 420 grame.

⁷ Pentru *cantarus*, unii acceptă semnificația de *greutăți pentru cântar*, alții chiar *cântar* (balanță).

⁸ La o primă citire ar fi vorba de o greutate de o (una) livră (pfund); *libra* înseamnă însă și balanță (cântar), fapt pentru care am optat pentru această variantă întrucât în încăpere trebuia să existe o balanță din moment ce existau greutăți pentru cântăriri.

37. Lămâi depozitate într-o doniță	20
38. Trei ferestre mici având geamuri din bășică de bou obișnuită, la fel cu cele ce se pun de obicei la lampadare (ca abajur)	3
39. Amforă (sau vas de măsură de cca 25 l) simplă pentru măsline	1

Cămaruța care se deschide din camera mirodeniilor

1. Candelabru (sau sfeșnic) mare de fier denumit odinioară ca fiind al călugărilor	1
2. Unealtă (de butnar) folosită pentru zăbalele cailor și alte lucruri aflate în stare proastă și care necesită de obicei curățire	2
3. Cuie pentru scânduri	2000
4. Grătar mic din fier	1
5. Drugi (prăjine) din oțel vienez	2
6. Funie pentru tras (buțile de) vin	1

Ca o încercare de reconstituire grafică a acestei protospîterii, am întocmit o variantă posibilă de amplasare a inventarului prezentat, sub forma unei schițe de principiu (Fig. 1) însoțită de un crochiu corespunzător amplasamentelor din schiță (Fig. 2).

Poate nu ar fi fost fastidioasă prezentarea fiecărei poziții de inventar în mod separat, dar ne vom mărgini la câteva observații de ordin mai general.

Destinația încăperii inventariate – *Domus specierum seu Aromatorum* – atât prin denumire cât și prin însuși conținutul inventarului, viza o odaie specială, aceea de *spîterie* în înțelesul mai înainte prezentat. Nu este vorba așadar, nici de o magazie sau cămară de alimente – *cellarium* – (în care nu s-ar fi justificat o serie de poziții inventariate, inclusiv cuptorul), nici de bucătărie – *culina* –, figurate de altfel aparte în inventarul general al Cetății. În mod evident este vorba de o protospîterie, adică de o viitoare spîterie în sensul de apotecă sau farmacie.

Istoricul David Prodan referindu-se la acest inventar, spune:⁹ „Clădirile sunt în același timp și depozite de ustensile, produse, provizii diverse. În „*Domus specierum seu aromatorum*“ sunt inventariate tot felul de lucruri, mobilă, vase, candelabre, lămpi, fier, ustensile pentru preparat condimente, vase de plumb (s.n.), de aramă, ceapă (s.n.) etc.“. Traducerea corectă a tuturor pozițiilor de inventar nu este nici acum unanim acceptată de cercetători. Ca de exemplu, înclinăm să traducem adjectivul *plumbeus* din expresiile „Lagene Plumbee...” (poz. 9), „Cantarus plumbeus” (poz. 27), „Patina Plumbea” (poz. 30), nu ca „de/din plumb”, ci ca „de calitate proastă; degradat”, știut fiind că nu se fabricau și nici nu se foloseau vase de plumb, nici în spîterii, nici în bucătării. De asemenea, traducerea poz.18 *Cuparus*

⁹ David Prodan: „Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea”, vol. II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, pag. 821.

minor vulgo Magiario hagima corena (?), buc. 51, nu poate fi ca „ceapă“ (nici cunună de ceapă) întrucât n-ar fi fost cazul să se inventarieze numărul de bulbi de ceapă, iar 51 de cununi de ceapă ar fi avut locul într-o cămară de alimente sau eventual în bucătărie. Dimpotrivă, credem că este vorba de niște boluri (capsule) mici (*cuparus minor*) având forma bulbilor (sau măciuliilor) de ceapă, utilizate pentru distribuirea diferitelor unguente sau preparate. Fragmente din astfel de boluri (și ceva mai mari) au fost găsite în cadrul recentelor săpături arheologice efectuate în Cetatea Oradea,¹⁰ ceea ce ar impune un studiu detaliat pentru confruntarea inventarului aflat în „*Domus specierum...*“ cu întreaga gamă de piese arheologice descoperite în Cetate și inventariate, și care ar putea da la iveală exemple de identitate a unor piese, în special ceramice, din ambele inventare.

Prezența unei *mensa quadrata* (poz. 1), adică o masă mai degrabă de formă dreptunghiulară și nu pătrată (probabil lângă ea erau amplasate cele două bănci lipsă la inventar) era necesară și pentru efectuarea unor „operații de laborator“ (masă de lucru).

De o importanță majoră ni s-a părut traducerea cuvântului „*tunella*“ (poz. 23 și 26). Credem că pentru „*tunellae parue*“ (poz. 23) cea mai potrivită traducere ar fi *borcane*, un fel de mici donițe (din lemn sau ceramică) ce ar prefigura vasele sau borcanele de farmacie pentru păstrarea unguentelor, electuariilor, produselor și preparatelor ce alcătuiau „*materia medica*“ a timpului. Numărul acestor „*tunellae*“ – 13 – ar fi un argument în plus privind natura și destinația lor.

Nu ne putem pronunța dacă anumite poziții de inventar (de ex. 25, 35) se aflau întâmplător sau obișnuit în „*Domus specierum...*“, dar cca 95% din pozițiile de inventar se vor regăsi în viitoarele spițerii, din care jumătate sunt chiar specifice, definitorii pentru farmacii.

În fine, dorim să subliniem că, într-adevăr, această „*Domus specierum seu Aromatorium*“ era o protospîțerie (premergătoare spițeriei în sensul de apotecă sau farmacie), care deși conținea încă „tot felul de lucruri“ (plasă de pescuit, cozi de lemn, lumânări, feștile, semințe și fructe etc.), la unele dintre acestea renunțându-se în timp, majoritatea dotărilor consemnate, de asemenea, în timp, vor fi dispuse în încăperi separate: *oficină* (dulapuri cu borcane, masă de balanță etc.) și respectiv laborator (cuptor cu accesorii, mortiere, balanțe, vase și ustensile diverse).

În sensul anticipării modului de organizare a unei viitoare farmacii este și *cămaruța alăturată încăperii aromatorilor (cubiculum)*, în aparență un fel de debara, prefigurând *camera materialium*, depozitul de materii prime și materiale ale unei farmacii.

În concluzie, putem afirma că la Oradea, la sfârșitul secolului al XVI-lea exista o protospîțerie denumită de documentele vremii „*Domus specierum seu Aromatorium*“, o formă imediat premergătoare unei spițerii sau apoteci.

¹⁰ Adrian A. Rusu și colab.: „*Cetatea Oradea – Monografie arheologică*“, Vol. I, pag. 113, 137, 143; Tab. 15/b, c; PL. XCIII/e, f; PL. XCIX/d, e; Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002.

UN DOCUMENT IGNORÉ CONCERNANT L'HISTOIRE DES PHARMACIES D'ORADEA

– Résumé –

Dans l'inventaire dressé à la fin de l'année 1598 après le siège échoué de la Cité d'Oradea par les Turcs, on trouve la „*Domus specierum et Aromatorum*“, c'est à dire une *chambre des épices et aromates* contenant 39 positions (numéros), confirmant qu'il s'agit d'une *protopharmacie*. Ainsi, on peut affirmer que ce document baisse le début des pharmacies à Oradea du XVIII-ème siècle au XVI-ème siècle.

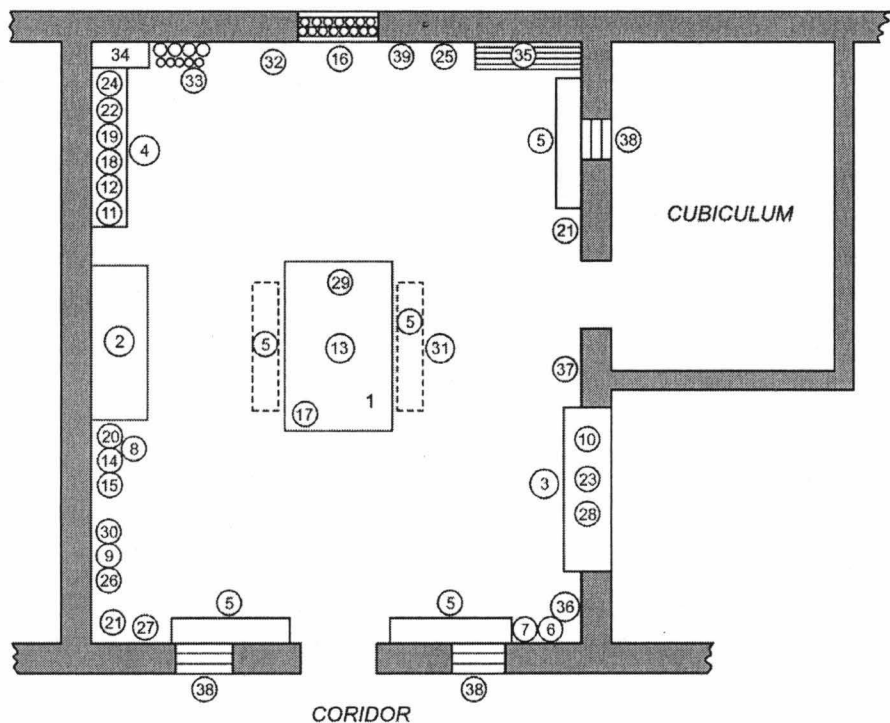

Fig. 1. „Domus specierum seu Aromatorum“.

Încercare de amplasare a inventarului protospîteriei cetății Oradea la 1598 (variantă).

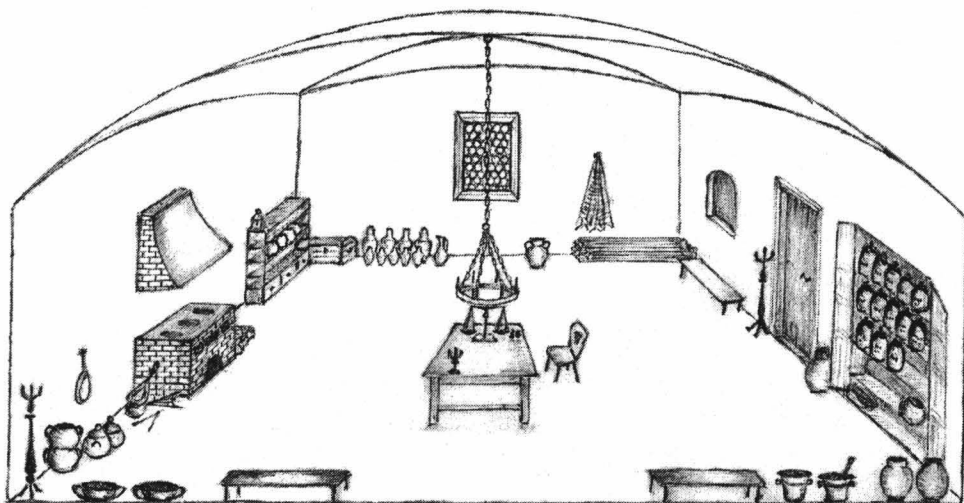

Fig. 2. „Domus specierum seu Aromatorum“.

Crochiu de amplasare a inventarului aflat în protospîteria cetății Oradea la 1598, conform Fig. 1.

ASPECTE ALE POLITICII POPULAȚIONISTE HABSBURGICE ÎN TRANSILVANIA LA CUMPĂNA SECOLELOR XVIII–XIX (CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA REGIUNII BIHORULUI)

de

Ioan CIORBA

Este temeinic cunoscut astăzi faptul că secolul al XVIII-lea (și îndeosebi partea secundă a acestuia) a fost, la nivel european, martorul unei puternice creșteri demografice, care a luat în multe regiuni forma unei adevărate „revoluții”. De altfel, despre acest veac s-a și spus că înainte de a inventa orice altceva a inventat oameni¹, principalul său câștig fiind viața². Spațiul românesc s-a racordat și el imediat evoluției generale, înregistrând în decursul a doar câteva decenii un substanțial spor demic. Potrivit calculelor lui Jacques Dupaquier creșterea procentuală de populație în intervalul 1700–1800 a fost 120% (de la 2,5 la 5,5 milioane de locuitori) fiind a doua din Europa, după cea a Finlandei³. Regiunea Bihorului nu a făcut nici ea excepție de la această regulă: pe baza analizării conscrierilor urbariale aparținând unor localități ale Domeniului de Vașcău, Gheorghe Mudura ajungea, de pildă, la concluzia că, în pofida unei stagnări sau chiar diminuări a populației percepută la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, ritmul a fost în restul perioadei unul ascendent⁴. Asemănător s-au derulat lucrurile și în comitatul învecinat al Aradului, cercetările lui Géza Kovach⁵ și Alexandru Roz⁶ demonstrând același lucru.

Ideea că între puterea politică și economică a unui stat și populație există strânse legături este una foarte veche, putând fi urmărită încă din antichitate, numeroase minți luminate – de la Pitagora la Jean Bodin, de pildă – pronunțându-se în acest

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol. I, București, 1986, p. 71.

² Robert Mandrou, *La France aux XVII-e et XVIII-e siècle*, Paris, 1967, p. 90.

³ J. Dupaquier, *La croissance de population européenne au XVIII-e siècle et ses conséquences*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, an XXII, nr. 1, București, 1995, p. 15–16.

⁴ Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vașcău (1772–1848). Elemente de demografie și structură și structură socială*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 139–158; Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, Oradea, 1995, p. 138–151; *Idem*, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, Oradea, 1998, p. 113–117.

⁵ Géza Kovach, *Conscripția satelor arădane în 1828*, în *Ziridava*, XV–XVI, Arad, 1987, p. 113.

⁶ Alexandru Roz, *Evoluția demografică a comunei Șiria până la 1848*, în *Ziridava*, VIII, Arad, 1977, p. 118–120.

sens⁷. Imperiul habsburgic, ghidat de doctrina cameralismului – varianta germană a mercantilismului – era condus după aceleași principii; departe de a fi o povară în plus, un număr mai mare de supuși, spuneau conducătorii acestuia, însemna înainte de toate o punere mai bună în valoare a bogățiilor imperiului, dar și o putere militară mult sporită.

Lucrări și studii care să urmărească această componentă a politicii imperiale și implementarea ei în cadrul lumii transilvănene în intervalul avut de noi în vedere au apărut și în istoriografia română a ultimilor ani⁸. Ceea ce ne propunem noi în paginile de față este reliefarea acestui aspect într-o regiune dată – cea a Bihorului – pornind de la ideea că documentele avute la dispoziție, mare parte din ele inedite, și restrângerea ariei spațiale asupra căreia ne vom îndrepta atenția poate aduce încă un plus de lumină asupra acestui aspect.

Chiar de la început trebuie precizat faptul că în pofida creșterii consemnată în secolul al XVIII-lea, spații întinse din continentul european, îndeosebi cele situate la est de Elba, continuau să fie dominate de regimuri demografice de tip vechi caracterizate printr-o natalitate și mortalitate foarte ridicate⁹, cea din urmă menținându-se adesea încă, inclusiv în occidentul european (ca, de pildă, în Franța) în centrul sistemului demografic, după cum remarca E. Le Roy Ladurie¹⁰. Confruntat cu problema sărăciei¹¹ în condițiile în care înainte de 1800 „dublarea populației reprezenta o transformare profundă a societății”¹², veacul al XVIII-lea a fost marcat și la nivelul întregii Transilvanii, și deci inclusiv al Bihorului, de un mare număr de accidente demografice care au oferit autorităților posibilitatea unor intervenții rapide. Mare parte din acestea au fost provocate de ineptiile unei agriculturi înapoiate, despre cea bihoreană spunându-se că și-a păstrat în acest interval „caracterul predominant tradițional”¹³, ceea ce însemna lăsarea nerezolvată a problemei

⁷ Ștefan Pascu, *Démographie et histoire*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, XXIII, Cluj Napoca, 1981, p. 29–30.

⁸ Ne vom mulțumi aici să amintim, de pildă, de excelentul studiu al lui Nicolae Bocșan, *Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea*, în Sabin Manuilă. *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*. Coordonatori : Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Cluj Napoca, 1995, p. 80–90 sau de lucrarea anterioară a aceluiași autor, *Contribuții la cunoașterea iluminismului românesc*, Timișoara, 1986; încercarea de creștere a eficiențării măsurilor aplicate a făcut ca alături de circularele și ordonanțele în limbile germană și maghiară să crească mult și numărul celor apărute în limba română (pentru inventarul lor complet vezi, Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, 1981).

⁹ Michel Peronnet, *Le XVIII-e siècle: des Lumières a la Sainte-Alliance (1740–1820)*, Paris, 1973, p. 46.

¹⁰ *Histoire de la France rurale. L'âge classique des paysans de 1340 à 1789*. Sous la direction de Georges Duby et Armand Wallon, vol. 2, Paris 1975, p. 371–372.

¹¹ Ulrich Im Hof, *Europa Luminilor*, Iași, 2003, p. 62

¹² Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2003, p. 15

¹³ Barbu Ștefănescu, *Aspecte ale procesului de accelerare a ritmului de muncă în gospodăria țărănească bihoreană (sec. XVIII–XIX)*, în *Crisia*, XX, Oradea, 1990, p. 372.

alimentare¹⁴; se adaugă la acestea faptul că o parte din teritoriul regiunii se suprapune peste zone muntoase, agricultura de munte nereușind decât izolat și destul de târziu să asigure necesitățile de hrană, îndeosebi a celei de origine vegetală¹⁵. Toate aceste neîmpliniri, dinpreună cu conjunctura meteorologică defavorabilă din acest interval (dominat de ceea ce istoricii cu preocupări legate de problematica climei numesc „mica eră glaciară” încheiată undeva spre anul 1850) au produs la nivelul Bihorului mai multe perioade de foamete, remarcându-se prin violența lor cele din 1795 și dintre 1813–1817¹⁶.

Intențiile și strădaniile factorilor de decizie pentru îndepărtarea acestor nenorociri și pentru ameliorarea regimului alimentar al locuitorilor au îmbrăcat diverse forme, caracterul preponderent recomandat al ordonanțelor și circularelor vizând aceste aspecte fiind înlocuit în anii tragici, precum cei de foamete, care consemnau pusee extraordinare de mortalitate, de cel ce institua peste tot obligativitatea aplicării lor. Problema se cerea cu atât mai grabnic soluționată cu cât în decretul lui Iosif al II-lea în 4 părți cu 47 de puncte prin care se i-au măsuri împotriva emigrărilor prin fugă, înrolare în armate străine, emisari străini și răpire, se specifica faptul că „Pretestul cel mai din teiu a eșirii din țară totu de una fu lipsa hranei”¹⁷. Prin urmare „Maghistraturile, stăpânii de moșii sau de bunuri și dregătoriile locurilor (...) și aleșii pe câtu să poate chipurile și calea hranii celor ce voescu cu lucru a trăi, și după alcătuirea țării să cearce mai sus numitele dregătorii în tot chipul a îmulți lucrul prin introducerea torsăturii de cânepă, de inu și lână, iară pe cei leneși cu tărie să-i silească la lucru, și prin acăasta la chivernisirea hranei cei de cinste a lor”.

O atenție aparte în acest context o merită campania pentru introducerea cartofilor. Eforturile pentru vulgarizarea culturii acestora la nivelul Transilvaniei¹⁸ pot fi cu ușurință surprinse și la nivelul regiunii Bihorului. Circulara emisă de episcopul

¹⁴ Idem, *Participarea locuitorilor zonei Beiușului la muncile agricole de câmpie (I) în Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 353.

¹⁵ Idem, *Importanța metodologică a studierii agriculturii de munte în condițiile cercetării etnografice actuale*, în *Biharea*, XVII, Oradea, 1987, p. 381.

¹⁶ Pentru mai multe detalii, vezi Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*. Însemnări de demult, Oradea, 1990. Despre foametea din anul 1795 relevantă este și următoarea însemnare (identificată de către noi la Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.D.J.Bh.), *Fond Colecția registrelor de stare civilă* (în continuare: *Fond Colecția...*), Parohia ortodoxă Dumbrava (Mociar), dos. nr. 404, f. 1v.) aparținând cantorului Ioan Ursovici: „Cunoscut să fie Domniilor Voastre Pravoslavnicilor creștini din satul Mociar. Am scris când au (fost) fomea cea mare în anul 1795. Atuncea întră acea vreme s-au bătut împăratul nostru Francisc cu franțuzii și foarte mult sânge sau vărsat întră cele vremi”; pentru teribila criză alimentară dintre anii 1813–1817, a se vedea și teza noastră de doctorat *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813–1817*, Oradea, 2005.

¹⁷ Un exemplar al acestui document a fost identificat de către noi la A.N.D.J.Bh., *Fond Episcopia Ortodoxă de Oradea* (în continuare: *F.E.O.*), dos. nr. 3, f. 11.

¹⁸ Unul din primele documente referitoare la acest aspect este cel emis de guvernul transilvănean la data de 14 martie 1769 (Nicolae Moldovan, *Documente din arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania (secolele XVIII–XIX)*, în Ialomița. Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, 1983, p. 69–70).

Pavel Avamucovici la Arad în data de 8 aprilie 1788, de pildă, prin care protopopii erau îndemnați să cultive cartofi, pare să fi beneficiat de o receptivitate destul de ridicată și în zona bihoreană, în luna mai a aceluiași an fiind consemnați deja un număr de 9 preoți care au însemnat un ferial de măsură, alți 9 jumătate de măsură, iar unul singur (preotul Ioan Popovici din Giulița) o măsură întreagă¹⁹. Rolul marii foamete dintre anii 1813–1817 în lărgirea suprafețelor destinate culturii cartofilor²⁰ poate fi de asemenea surprins și la nivelul arealului avut de noi în vedere. Din ajutoarele în bani pe care comitatul le va primi în acei ani, respectiv 50 000 de florini în 1813 (proveniți din vânzarea de cai), 40 000 de florini în 1814, 20 000 de florini în 1815 și 30 000 de florini în 1816²¹ o parte a fost folosită pentru cumpărarea de cartofi pentru hrană și sămânță²². Derularea ameteitoare a nenorocirilor cauzate de foamete și imposibilitatea stopării acestora în primii ani de manifestare a dus la luarea unor măsuri dure. Astfel cu prilejul Adunării Generale a comitatului Bihor din luna aprilie a anului 1816 care a avut drept scop „ridicarea culturală, socială și economică a românilor”, la punctul 6 al protocolului întocmit cu această ocazie se preciza că de atunci încolo pentru a scăpa de lipsuri trebuie introdusă obligativitatea cultivării cartofilor, familiile găsite ca nesupuse urmând a fi pedepsite²³ (în același scop s-au mai stabilit și alte măsuri precum reducerea numărului de sărbători²⁴, interzicerea vânzării fructelor încă verzi evreilor ori altor speculanți²⁵, introducerea asolamentului trienal²⁶, oprirea culegerii porumbului necopt²⁷ etc.) Câțiva ani mai târziu, în 1820, episcopul greco catolic de Oradea, Samuil Vulcan, la solicitarea conducerii comitatului va întocmi o pastorală purtând titlul *Învățătură cum s-ar putea românii cei ce locuiesc părțile cele neroditoare a acestui comitat pune în acel stat ca ei din fructul pământului și după lucrul mâinilor să poată trăire nefiind spre greutate Publicului în adesea lipsele sale*, în care insista iarăși în favoarea cultivării

¹⁹ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii strămoșești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, p. 116; 120.

²⁰ Andrei Veress, *Orânduiri românești vechi tipărite în Ardeal (1744–1848)*, în *Revista Arhivelor*, an II, București, nr. 3, 1926, p. 363; Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvăneană dintre anii 1786–1820*, în *Studii. Revistă de istorie*, an IX, București, nr. 1, 1956, p. 90; Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 25; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente referitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 548–549; Nicolae Bocșan, *Populaționismul în politica...*, p. 89.

²¹ Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 92–93; Aurel Tripoș, *Monografia Almanah a Crișanei*, Județul Bihor, Oradea, 1936, p. 44.

²² Pentru listele cu localitățile beneficiare vezi, A.N.D.J.Bh., *Fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea* (în continuare: F.E.G.C.O.), Seria *Acte Economice*, rola 93, dos. nr. 25, dos. nr. 2537; r. 94, dos. nr. 2538, dos. nr. 2539; r. 95, dos. nr. 2540; Idem, *Fond Prefectura județului Bihor*, r. 77–78.

²³ Idem, F.E.G.C.O., dos. nr. 282, f. 7–8.

²⁴ Ibidem, f. 4.

²⁵ Ibidem, f. 8.

²⁶ Ibidem, f. 10.

²⁷ Ibidem, f. 12.

lor, dând asigurări că cei care i-ar urma îndemnul «n-ar avea lipsă și scădere întru cele ce sunt spre hrana vieții lor...»²⁸.

Nu lipsește pe acest fond nici propaganda în favoarea cultivării de legume și verdețuri, acestea fiind frecvent „primele produse din recolta agricolă a noului an (...) chemate să confere nu numai un surplus de hrană ci mai ales un surplus de vitamine într-o perioadă dificilă ce urmează avitaminizării din timpul iernii”²⁹.

Dintre multele alte măsuri luate în această perioadă având ca scop principal modernizarea agriculturii și oferirea unei alternative viabile cerealiculturii (categoric dominantă și la nivelul lumii bihorene din acele vremuri) și creșterii animalelor, ne vom rezuma în cele ce urmează să ne referim la o cultură destul de inedită, dar foarte rentabilă, după cum ținea să precizeze Samuil Vulcan într-un document redactat la Oradea la 7 iunie 1823: cea a duzilor³⁰. „Pre înaltul Imperatu, se arăta în cuprinsul acestuia, de folosul acestei Teri totu deuna îngrijiatu fiind, prin Înaltul său Consilium în 2 aprilie (1)822 no. 8640 poruncește qua cultura metasei in aceasta Tera si sporească si aquest ramu a Economiei nu spre speculația Erariului sânt, qui singuru spre folosul supușilor săi l-au îndreptatu ca dânsii nouu modu de quaștigare si capite și bani quare pentru metasă se poartă afară și (ar putea) să remână”. În fiecare district al comitatului se cerea ca de atunci încolo să se înființeze „frâgareturi publice...quare cu grădinariu și robote publice se voru lucra”. În spiritul epocii, ținând contul de prestigiul de care se bucura în cadrul lumii rurale preoții și dascălii – adevărați directori de conștiință – era prevăzut ca atât în curțile acestora cât și în cele ale bisericii și școlii să fie plantați duzi „qua pe prunci și practica culturii metasei se îi pota deprinde”. Importanța culturilor tradiționale, în pofida eșecurilor frecvente din primii ani ai veacului al XIX-lea, rămâne în ochii prelatului orădean de netăgăduit: deoarece „bărbații in aceasta Tera cu mai mare dobândă se desprindu în cultura grăurilor, viilor, tabacului și a dobitoacelor” sarcina îngrijirii duzilor revenea femeilor și copiilor, îndeaproape supravegheați de preotul și dascălul satului. Cât despre eficientizarea maximă a dispozițiilor înscrise în document, în finalul acestuia se preciza că Fiece care szolga biro dopo făcuta însemnarea frâgarilor din satele Districtului său va cerca: ore plinește poruncile despre cultura mătasei ? ore nu e queva scădere ? queva pedecă ?, și despre tote va face relație Jurisdicției“.

Dintre măsurile celelalte luate cu scopul acoperirii mijloacelor substanțiale și a creșterii randamentului muncii se remarcă, în principal prin cantitate, seria întreagă de ordine, circulare și alte dispoziții prin care se încerca reducerea numărului de

²⁸ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 53–55.

²⁹ Barbu Ștefănescu, *Grădina – spațiu intim și experimental*, în *Crisia*, XXIV, Oradea, 1994, p. 60–61.

³⁰ Documentul se păstrează în două exemplare: unul în Fondul parohiei greco-catolice din Aueșu, dos. nr. 1, f. 69–70, iar celălalt în Fondul parohiei greco-catolice din Girișul de Criș, dos. nr. 2, f. 118 v-119, ambele aflate la Arhivele Naționale din Bihor. Cu doar un an înainte, în Banat, printr-o circulară, toate școlile fuseseră obligate să-și cumpere o carte referitoare la creșterea viermilor de mătase (Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700–1830)*, Reșița, 1996, p. 153.)

sărbători, și implicit creșterea timpului mediu de lucru³¹. Populația românească îndeosebi era acuzată că, din această cauză, este destul de inefficientă în munca câmpului, rezultând de aici o serie de neajunsuri, inclusiv din categoria celor cu implicații directe asupra comportamentului demografic³². Cel puțin două mari defecte rezulta din această stare de lucruri, în opinia susținătorilor acestei idei: predispoziția spre lene (în amintitul protocol al Adunării Generale a comitatului Bihor din aprilie 1816 se arăta în acest sens că, din această pricină, adesea sunt preferate culturile care necesită muncă puțină) și predispoziția spre furturi³³. Diminuarea zilelor de repaus se cerea efectuată prin urmare într-un interval cât mai scurt, solicitarea fiind însoțită și de ordinul reducerii zilelor de post³⁴ în condițiile în care mortalitatea din cauza foametei ce bântuia în zonă atinsese și așa parametri cu mult peste media celorlalți ani³⁵. Ordinul prin care se cerea abandonarea unui număr din totalul sărbătorilor și ținerea doar a acelor stabilite de împărat va fi reluat în cursul aceluiași an și în luna august³⁶ într-un moment în care teama că recolta de vară va fi una catastrofică devenise deja o certitudine. La fel se va întâmpla și în toamnă când se poruncește ca „Parochii alte după obiceiul său serbători a ținea să nu îndrăznească, nici să mai facă”³⁷. Depășirea mării foamete pare să fi indus o oarecare stare de relaxare în rândul celor însărcinați cu aplicarea măsurilor statornicite în acest sens, lucru grabnic sancționat de episcopul Samuil Vulcan într-un document de la sfârșitul anului 1820, în care incrimina că „Forte de lipse ni seau făcutu informație despre aquea, adequa: ține Poporul cuiva Parochii serbători și altele decât cele interite prin Imperație și nesemnate în Callendarul Diocesei și de ține que dile serbeza ?”, cerând ca în cel mai scurt timp cu putință preoții „nique o Parochie afara proscrissa (să nu lase)”³⁸.

De o atenție mare a beneficiat în această perioadă domeniul medical mai ales că anii tulburi de la cumpăna secolelor XVIII–XIX au favorizat răspândirea unui număr impresionant de boli dintre care se va remarca variola (vărsatul) și, mai târziu, cu începere după anul 1830, holera. Nu e mai puțin adevărat în același timp nici faptul că medicina transilvăneană a primit în paralel tot mai mult un caracter științific, mărindu-și eficacitatea. Succesele repurtate în varii domenii au fost rapid

³¹ Pentru mai multe detalii în legătură cu acest aspect la nivelul lumii transilvănene vezi, de pildă, excelentul studiu al lui Aurel Răduțu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII–XVIII)*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj Napoca, 1985, p. 215–233.

³² Ideea că între randamentul scăzut al țăranului și numărul mare de sărbători există o strânsă relație era, de pildă, în spațiul lingvistic german „un argument standard, ivit încă de la începutul secolului al XIX-lea” (Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, București, 1995, p. 145).

³³ A.N.D.J.Bh., *F.E.G.C.O.*, dos. nr. 282, f. 5.

³⁴ *Ibidem*, f. 4.

³⁵ Ioan Ciorba, *Efecte demografice ale mării foamete dintre anii 1813-1817 în regiunea Bihorului*, în *Crisia, XXXII–XXXIII*, Oradea, 2002-2003, p. 105–117.

³⁶ A.N.D.J.Bh., *F.E.G.C.O.*, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 92

³⁷ Idem, *Parohia Șuncuiușul de Beiuș*, dos. nr. 1, f. 1 v.

³⁸ Idem, *Parohia Sfârnaș*, dos. nr. 1, f. 3.

aplicate și în cadrul lumii rurale bihorene, intervenția autorităților în transpunerea în practică a acestora fiind promptă. S-a materializat înaintea de toate, după cum ne-o dovedește numărul mare de documente cu referire la această temă, prin vulgarizarea vaccinului antivariolic („ultuitul vărsatului de vacă”). La nivelul Transilvaniei campania pentru popularizarea acestuia a debutat încă de la începutul veacului al XIX-lea³⁹. În regiunea Bihorului una din primele circulare identificate de către noi este cea redactată la Arad la 4 mai 1812⁴⁰. Numărul acestora a crescut considerabil în următorii ani suprapuși, după cum numeroase dovezi o atestă teribilei crize alimentare care a afectat în egală măsură nu doar Crișana ci și întreaga Transilvanie. Registrul de circulare aparținând parohiei ortodoxe din Calea Mare, de pildă, cuprinde pentru anul 1815 nu mai puțin de două referiri cu privire la necesitatea vaccinării împotriva variolei, cea dintâi datând din 27 iunie⁴¹, iar cealaltă din 14 octombrie⁴². Biserica greco-catolică s-a implicat serios și ea în acest efort: printr-un document emis la Oradea în vara aceluiași an 1815 preoții erau sfătuiți „qua nu numai din Ambon“ ci și în alte moduri să-i învețe pe părinți „în cunoscintie se traiasca cu acesta mislocire și se si apere Prunci(i) (...) împotriva groasnicului varsat firescu“⁴³. În scurtă vreme cuprinsul acestor circulare a ajuns și la cunoștința preoților din diferite parohii⁴⁴ eforturile fiind continuate și în anul următor când s-a stabilit ca „oltuirea versatului de vacă spre împedecarea varsatului firesc prin Preoți(i) și Dascăli(i) Berericilor se se facă“⁴⁵.

Măsurile de combatere a variolei au fost îndeaproape secondate de cele vizând lupta împotriva acestui «mare personaj al istoriei de odinioară»⁴⁶ care a fost ciuma. O mare neliniște a produs-o cea din 1813 reperată la hotarele estice ale monarhiei,

³⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 358; Valeriu Bologa, Jules Guiart, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj Napoca, 1927, p. 29; Valeriu Bologa, Samuil Iszak, *Din trecutul medicinei în patria noastră*, București, 1962, p. 59–60; Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sassu, *Românii în periodicele germane din Transilvania (1778–1840)*, București, 1977, p. 125; Ioan Ciorba, *Crize existențiale și intervenționism statal în Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie-Arheologie, XIII, Oradea, 2003, p. 94.

⁴⁰ A.N.D.J.Bh., F.E.O., dos. nr. 7, f. 57.

⁴¹ Idem, *Fond colecția registrelor de stare civilă. Registrul de circulare al Parohiei ortodoxe din Calea Mare*, dos. nr. 215 A, f. 24 v.

⁴² *Ibidem*, f. 27.

⁴³ Idem, F.E.G.C.O., dos. nr. 184, f. 5.

⁴⁴ Ca de pildă în cea din Aușeu (Idem, *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 35v.-36).

⁴⁵ Idem, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 92; dintre numeroasele alte apeluri vizând introducerea vaccinului antivariolic, îndeosebi la copii, îl semnalăm pe cel înscris pe Triodul apărut la Blaj în 1813 aparținând fostei localități Valea Neagră (azi Valea Crișului) potrivit căruia preoții trebuiau «când vor boteza prunci, la tot părintele sau la nănașul acelui botezat să-i deie o țidulă în care preotul va scrie de partea aceea ce se începe așa: Părinții creștinești Protocolul... Numele celui botezat și preotul al său nume. Iară de cea parte pe țidulă va scrie doftorul atunci când va altoi varsatul» (Titus Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I–II, Oradea, 1999, p. 245)

⁴⁶ Expresia îi aparține lui B. Bennassar (Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată*, vol. I, București, 1986, p. 168.

precum și în Țara Românească⁴⁷. Teama că aceasta s-ar putea abate și asupra ținutului Bihorului și dorința preîntâmpinării unui astfel de scenariu rezultă, printre altele, și din documentul redactat la 23 decembrie 1813⁴⁸ în care se specifica faptul că toți oamenii „precum prin magistrat, așa (și) prin păstorii suflețești să se capucilească ca de anunțata Ciumă să se lege de a cunoaște“, iar bolnavii „carii ar muri cu moarte grabnică“ să nu fie atinși ori îngropați înainte de a fi consultați de medici.

Mortalitatea ridicată, îndeosebi cea infantilă, a stat de asemenea în atenția forurilor conducătoare vieneze conștiente și ele că aducerea pe lume a unui copil era o problemă la fel de majoră ca și cea a „târării“ lui spre maturitate. Deoarece un mare număr dintre decese erau consemnate chiar la naștere s-a considerat că apariția unei cărți despre moșit ar fi mai mult decât o necesitate, cu transpunerea în practică a acestei idei ocupându-se Vasile Papp Romanu, care „au întorsu pre limba Romanesca obstreticia, adequa anvatătiura de a moși pruncu“⁴⁹. „Fără îndoială, se specifica în continuare, carta aquesta mai virtosu Preoților noștri în locuri unde nu se află moșe (...) e forte de folos, qua dopo detorie si le pote anvătia“. Cât despre prețul cărții, destul de ridicat de altfel (6 fl. și 15 cr.) acesta era justificat prin faptul că aceasta „va cuprinde în sine și 26 de figuri quare de la concepție pâne dopo nascere arată pe pruncu în deschilinite posittii sau forme“.

Încercările de limitare a mortalității rezultă și din preocupările de difuzare pe o scară cât mai largă a instrucțiunilor ce se cereau a fi urmate în cazul anumitor accidente. În acest sens doctorul Michael Kovats a fost însărcinat „a Typari queva table in Linqua Unguriască in quarele pe scurt (a) areta quum sese adjute quelor cadiuti in primesdia vieții, prequum quando să înneacă s-au să musca de cane turbatu și altele asemenea lucruri (...) și de la Înaltul Consilium se commende“⁵⁰.

Susținute eforturi au fost depuse apoi în lupta contra holerei, un alt mare „rău“⁵¹ care a lovit lumea transilvăneană în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Substituindu-i-se ciumei, aceasta a provocat cu începere din 1830/1831 mari pagube în rândul populației. Dintr-o dare de seamă întocmită de Samuil Vulcan la Beiuș în luna august a anului 1831, de pildă, rezulta că „în Țara Noastră (...) pone aqua, în 1464 de Orașe și sate au fost Bolnavi 124 474, dintre quare au muritu 62 280 de persone (rezultând deci o mortalitate de peste 50% - n.n. I. C.) și s'au sănătoșitu

⁴⁷ Despre ciuma din Țara Românească Dionisie Fotino scria că „a ținutu pe acolo trei ani aproape; în câtu se crede că ar fi muritu aprocsimativu peste șapte-zeci mii lăcuiitori in tota întinderea țerei Romonești“ (Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, vol. I, tomul 2, București, 1859, p. 263).

⁴⁸ A.N.D.J.Bh., F.E.G.C.O., *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 85 v-86; Idem, *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 32-32v.

⁴⁹ Idem, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 121 v; vezi și Ioan Chindriș, *Luministul Samuil Vulcan, în Crisia*, X, Oradea, 1980, p. 586 și Maria Berényi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918)*. Documente, Giula, f.a., p. 30-31.

⁵⁰ A.N.D.J.Bh., *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 52.

⁵¹ Ioan Ciorba, *Holera – o altă formă a „răului“ în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea și măsuri de combatere a acesteia*, în *Cele trei Crișuri*, nr. 1-3, Oradea, 2005, p. 13-20.

până acum 34 522 numai, era suptu cura sunt 27 672⁵². Amploarea flagelului și implicit pierderile imense au impus după cum era de așteptat măsuri dintre dcele mai dure, mare parte din acestea fiind folosite deja și în cazul epidemiilor de pestă din veacul al XVI-lea. Se recomanda, în consecință „qua cu Linie Cordon sau Pășitori se si despartă Țenuturile, Cetățile, Satele, Cășile și persoanele quele sănitoase de quele bolnave“, se interziceau târgurile, erau suspendate spectacolele de teatru sau ospetele, cei decedați din cauza bolii trebuiau înmormântați „nu in țințirimu quelu comun qui in locu osebite și de satu mai depărtate și in gropa mai afunda“. O atenție deosebită era acordată menținerii unei stări de igienă cât mai ridicate: „Sciutu lucru e și aquelu, se arăta în acest sens, cumche pre lângă aqueste folositoare dispositii, spre incunjurarea quesei Bole multu folosesce curățenia trupului, a veștmintelor și a Cășilor, traiul depă puțință bunu și cumpetu, întrebuintărea Doftorilor și a lequurilor aflate“. Seria lungă de nenorociri care afectase Transilvania în intervalul de timp supus atenției noastre (numeroase accidente climatice, eșecuri ale recoltelor, foamete, invazii de lăcuste, cutremure – e drept, fără a provoca mari pagube materiale, dar cu un puternic impact asupra mentalului individual și colectiv etc) i-a îndemnat de multe ori pe cei ce întocmeau ordonanțe sau circulare să încerce să mărească încrederea celoc cărora li se adresau în reprezentanții statului și în instrumentele de intervenție ale acestuia. Dincolo de speranța unei intervenții și mântuirii divine surprinsă mai ales în documentele emise de diferiții reprezentanți ai Bisericii, și-a făcut loc tot mai pregnant și ideea că împăratul dar și „Domnitori(i) și Diregători(i) de binele supușilor sei (sunt) forte gricinici“⁵³. Pe aceiași idee, într-un alt loc, episcopul Samuil Vulcan informa că împăratul a dat „disposiții de încunjurare, alungare sau micșorarea quesei Bole“ și că spre „aquestu scop pre lângă alte disposiții a Comitaturilor Înaltului Consilium la dishilinite părți a Terei a numitu Comissarii crăesci ... să grigească însciințarea despre statul sănătății în Comitaturile lor încredințate, se primească, și Înaltului Consilium să le aștearnă“⁵⁴.

Relevant în opinia noastră pentru întreaga campanie dusă împotriva holerei în ținutul Bihorului este și faptul că două din cele mai importante tipărituri care cuprindeau sfaturi în vederea împiedicării răspândirii flagelului (scrise cu caractere chirilice, dar în limba română) au circulat și în acest spațiu, prin intermediul episcopiilor – în cazul de față a celei greco-catolice de Oradea – fiind difuzate în aproape toate parohiile: este vorba de *Diregăciunea pentru Superioritățile Sănătății și pentru Mădularile Institutului Contumațialnic spre acea înțântită ca hotarele Țărilor Austriace Crăești Împărătești de năvălirea boalei colera carie în Țara Rusascăpeste popor stăpânește să se poată scuti și în întâmplarea năvălirii, lăfirea numitei boalei să se poată împedeca*⁵⁵ și *Învățătura după care toți cei Maimari a*

⁵² A.N.D.J.Bh., F.E.G.C.O., dos. nr. 450, f. 38.

⁵³ *Ibidem*, f. 37.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 54.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 64–69.

*Comunităților (Obștelor) la o întâmplare când boala cea din Părțile de cătră răsărit (orientale), carea se numește Scursoare cu vomut (Cholera Orientalis) sau altă lipicioasă boală în vecinătate sau într-un însuși același loc (sat sau oraș) se arată, au de a se ținea*⁵⁶.

Pierderile de populație datorate șirului de nenorociri inventariate de noi în rândurile de mai sus ca și dorința statului de a avea o evidență cât mai exactă a numărului locuitorilor săi poate fi urmărită dincolo de măsurile cu caracter general, precum recensământul efectuat la nivelul Ungariei și al Transilvaniei între anii 1784–1787 și cu pornire de la documente cu referire la o arie spațială mai mică, inclusiv cu referire la ținutul Bihorului. Ne dovedește acest lucru, spre exemplu, circulara cuprinsă în protocoalele parohiei ortodoxe din Calea Mare din 16 ianuarie 1816 cu privire la ținerea registrelor de stare civilă, despre care se afirma că „nu cu deplin precumu să cuvine, ci foarte pre scurt și cu hibă să dau afară (...) și prin aceea mare zmințeală mult la oameni se facu”⁵⁷. Transformarea acestora în instrumente eficiente pentru autorități s-a transpus în practică în cazul de față prin oferirea unor formulare după care de atunci încolo trebuiau să se înregistreze botezurile, căsătoriile sau decesele, cu consemnarea precisă a numelui celui aflat în cauză, a părinților, a datei la care s-a consemnat evenimentul etc. Documentele generale cu referire la evoluția natalității, nupțialității și mortalității au fost fericit completate de tabele întocmite pe criterii de apartenență confesională, precum cel din 19 octombrie 1814 redactat la Oradea de către Samuil Vulcan. Constatând că „au scădiut Poporul” episcopul orădean porunca ca de atunci încolo „fiecare preot de sub jurisdicția nostru... întorquendu-se anul ... se faca și se gate conscripția sufletelor din Poporul său și la 5 dila decembrie a.c. pentru transmettere (la protopopul sau viceprotopopul locului, n.n. C.I.) până la 15 cu quat mai sus până la 20 a aceluiași luni Decembrie se o pote îndrepta la noi și noi se o putem întrebuința contra scopul nostru”⁵⁸.

Date în timpuri de criză (perioade de foamete, epidemii) sau, din contră, în unele de acalmie și vizând un mare număr de aspecte, de la cel al îmbunătățirii și îmbogățirii regimului alimentar, la probleme legate de modernizarea agriculturii, de răspândirea vaccinului antivariolic sau de încercarea de diminuare a mortalității infantile etc., măsurile surprinse în paginile de față evidențiază suficient, credem noi, componenta demofilă a politicii habsburgice din Transilvania la cumpăna secolelor XVIII–XIX.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 59–53.

⁵⁷ *Idem*, *Fond colecția registrelor de stare civilă. Parohia Ortodoxă din Calea Mare. Registrul de circulare*, dos. nr. 215 a, f. 28 v.-29 v.

⁵⁸ *Idem*, *F.E.G.C.O., Parohia Galoșpetreu*, dos. nr. 1, f. 2.

**ASPECTS OF THE HABSBURG POPULATION POLICY IN TRANSYLVANIA
AT THE INTERSECTION POINT BETWEEN
XVIII-NTH AND XIX-NTH CENTURIES
(WITH A SPECIAL VIEW OVER THE BIHOR REGION)**

– Abstract –

This paper is intending, based on some published documents and some unedited historical sources, to reconstitute the demographic policy which the Habsburg Empire tried to implement in Transylvania at the end of the XVIII-nth century and the beginning of the XIX-nth century. Taken in periods of crisis (famine, epidemics) or relative calm, the measures proposed then, tried to solve a large scale of problems starting from those concerning the enrichment of the diet, fighting epidemics, fighting infant mortality, modernizing agriculture etc.

ALEXANDRU ȘTERCA ȘULUȚIU.
CONFESIUNE, NAȚIUNE, POLITICĂ ȘI ISTORIE¹
(1850–1867)

II

de

Adrian APAN

Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională românească

Numirea ca protopop, apoi ca episcop greco-catolic, șederea la Viena și activitatea pe care a desfășurat-o acolo, legăturile cu diverse personalități imperiale au făcut din Șuluțiu o persoană mult implicată în demersurile politice și culturale ale românilor pe lângă Curte. Activitatea lui s-a continuat și după anul 1850 chiar cu mai mare intensitate și cu mai mult profesionalism². Astfel, la data de 16 ianuarie 1851, Șuluțiu împreună cu ceilalți semnatori (Șaguna, Cipariu, Maniu, Dunca, Lemeni, Alduleanu, Ciupe, Laurian, Iancu, Bărnăuțiu) au reluat o mai veche inițiativă, care a fost anunțată la 29 decembrie 1850, prin care se cerea ministrului de culte și instrucțiune Leon Thun organizarea unitară a administrației școlare românești din toată Monarhia și înființarea unei universități române. Autoritățile imperiale, pentru a contracara interesele naționale românești, au propus înființarea unei universități germane de stat la Sibiu dar aceasta nu i - a mulțumit pe semnarii memoriului.³ În general, terminologia politică folosită de Șuluțiu în multe sale memorii era ușor de observat. Acesta folosea denumirea de *natio* (națiunea) în sensul secolului al XVIII-lea pentru a clasifica celelalte națiuni prezente în Transilvania dar pleda totodată pentru impunerea unor idei noi cum ar fi aceea a autonomiei teritoriale și a libertății politice pentru întreaga *națiune* română. Viitorul mitropolit avea clară în

¹ Prima parte a acestui studiu a fost publicată în *Crisia* 2002–2003.

² Totuși, mediul vienez și Sfântul Scaun, reprezentat prin nunțul Antonio De Luca, l-a văzut într-o lumină proastă ca un neadecvat pentru vremurile respective și cu o pregătire teologică mediocră. Vezi în acest sens toată problematica la Ana Victoria Sima, *Vizitele nunților apostolici vienezi în Transilvania*, I, Presa universitară clujeană, Cluj, 2003, p. 184–187.

³ Simion Retegan, *Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înființarea unei Facultăți juridice românești (1848 - 1883)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, X, 1967, p. 307–317; Dumitru Suciu, *Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională românească*, I, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie .A.D.Xenopol.*, 1988, 2, p. 89; vezi și ****Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997, passim; ****Istoria României*, VII, tom I, București, 2003, pp. 709–747.

mente imaginea pe care dorea să o obțină în urma demersurilor sale pe la autoritățile vieneze dar nu avea destule *instrumente* politice la îndemână care, cu siguranță, l-ar fi ajutat să îmbine diplomația cu interesele sale reale. Până în anii 1860 el a mai fost implicat în neînțelegerile interconfesionale dintre ortodocși și greco – catolici care au culminat cu trimiterea mai multor memorii către guvernatorul Schwarzenberg⁴ (1851–1858) așteptându-se soluționarea acestei chestiuni pe cale diplomatică. Trebuie să ținem cont de faptul că aceasta a fost perioada instabilă, din punct de vedere al obiceiurilor bisericești care trebuiau sau nu aplicate, care s-a materializat prin mai multe neînțelegeri între ortodocși și greco-catolici. Dacă, în 23 decembrie 1851, Ștefan Moldovan a trimis un raport către Șuluțiu pentru a-i semna acestuia nedreptățile care se făceau împotriva unor greco-catolici și părtinirea clerului ortodox de către unii funcționari de pe Pământul crăiesc iar în mai 1852 a solicitat și implicarea lui Schwarzenberg pentru soluționarea acestora, la 12 ianuarie 1863 tot Ștefan Moldovan, în calitate de propozit capitular îl înștiința pe mitropolitul Șuluțiu despre ameliorarea situației încordate care a existat între cele două confesiuni. Cu această ocazie Ștefan Moldovan îi atribuia lui Șuluțiu rolul de a fi contribuit la desființarea unor prejudecăți care ar fi ținut încătușate cele două confesiuni și le-a orientat pe acestea către un scop nobil și anume *măreșul idealu alu naționalității*.⁵ Tot același Moldovan, într-o scrisoarea din 19 martie 1853, în calitate de vicar foraneu și decan al Hațegului, îi solicita sprijinul episcopului Șuluțiu în problema păstrării și conservării în bună stare a Mănăstirii Prislopului, a bisericii care exista acolo, a casei preoțești dar și a școlii, instituții care ar fi putut constitui o binefacere pentru oamenii locului.⁶

În 23 octombrie 1853, învățătorii din Blaj, Ioan Antonelli, Ioan Coste și Francisc Munteanu îi solicitau, deasemenea, ajutorul episcopului lor pentru numeroase neajunsuri materiale prin care treceau rugându-l să mijlocească pentru ei la *Înaltul Guvern* în vederea măririi salariului.⁷

În anul 1852, Șuluțiu și-a aratat nemulțumirea față de arestarea lui Avram Iancu, scriindu-i lui Schwarzenberg și încercând să-l sensibilizeze pe acesta prin rememorarea activității lui Iancu care a adus mari servicii tronului și a încercat, alături de mulți români, să înlăture pericolul maghiar. Tot mitropolitul l-a susținut, în anii 1855–1857, pe Timotei Cipariu pentru a obține funcția de inspector suprem și consilier de stat pentru uniți. Memoriile sale erau foarte bine structurate și documentate cu argumente de ordin istoric, etnic, demografic și religios.⁸

⁴ Carol Boromeu Schwarzenberg, guvernator civil și militar; a fost militar de carieră și a guvernat în perioada introducerii absolutismului. A fost un protector al ortodocșilor și prieten apropiat cu Șaguna sprijinind și învățământul românesc.

⁵ Direcția județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.A.N.), fond *Alexandru Sterca Șuluțiu* (în continuare ASS), act. 222, f. 1–3.

⁶ *Ibidem*, act. 221.

⁷ *Ibidem*, act. 156.

⁸ D. Suci, *op. cit.*, II, XXVI, 1, 1989, p. 288.

Mitropolitul a purtat corespondență și cu Iosif Hodoș și Alexandru Papiu Ilarian pe când aceștia se aflau la Viena la studii. Ultimii doi, studenți la drept, au întâmpinat mai multe dificultăți în ceea ce privește continuarea finanțării studiilor lor din *fundațiunea romantiaiana*. Pe cale de consecință aceștia au trimis, la 26 noiembrie 1854, o scrisoare episcopului și Capitulului pentru reluarea finanțării. Dar episcopul, într-o scrisoare anterioară din 4 noiembrie același an, i-a admonestat pe cei doi studenți în mod nefondat însă, nedorind continuarea finanțării lor la Viena din diverse motive. Unele dintre acestea îl priveau în mod special pe Iosif Hodoș, care a fost acuzat de Șuluțiu că a venit în Transilvania *și pare că nu se mai întorcea la Viena* pentru continuarea studiilor. Însă știm că acesta a fost nevoit să poposească în Transilvania pentru că ambii săi părinți decedaseră atunci. Tot episcopul se declarase nemulțumit în scrisoarea sa despre activitatea celor doi, intenționând să le ceară atestatele de la avocatul vienez Ruthner și atenționându-i totodată pentru sumele pe care le solicitau considerând că acestea nu se mai justifică din moment ce ei primeau un fel de salariu de la avocatul sus menționat. Cei doi însă s-au știut apăra în fața episcopului declarând că măsura luată de el este nelegală, ea contravenind atât testamentului care stătea la baza fundației cât și decretului gubernial din 1 noiembrie 1853, nr. 23888/2576 care reglementa situația fondurilor diecezane iar finanțarea nu se putea retrage conform prevederilor testamentului decât celor care *ex studiis eminentiam non habuerint*.⁹ Dar, cu toate insistențele studenților situația nu era soluționată nici la 19 ianuarie 1855 când, într-o altă scrisoare, cei doi au revenit cu rugăminți la mitropolit pentru a o rezolva urmând ca aceștia să-și poată continua studiile.¹⁰

După înfrângerile suferite în anul 1859 Viena și-a reorientat politica și a acordat o oarecare autonomie țărilor de sub Coroană pe baza dreptului de stat și a legitimismului istoric.¹¹ Ieșirea din absolutism, pe baza prevederilor diplomei din 20 octombrie 1860, nu a constituit un mare pas înainte pentru românii transilvăneni. Totuși, prăbușirea regimului absolutist și publicarea diplomei liberale amintite anterior au constituit un puternic factor de reorganizare a mișcării naționale românești. Legea liberală preconiza egalitatea politică a tuturor națiunilor din Imperiu însă nicidecum autonomia lor politică ci doar federalizarea provinciilor de Coroană. Pe acest fond elitele intelectuale românești au găsit de cuviință să se organizeze. Astfel au avut loc mai multe evenimente de natură politică, care, chiar dacă nu au adus, pe moment, nimic concret, au constituit totuși un bun exercițiu, o perioadă de

⁹ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 214, f. 1–3

¹⁰ *Ibidem*, act.215

¹¹ Ne referim aici la războiul austro-franco-piemontez din 29 aprilie 1859 – 11 iulie 1859. În urma acestuia Austria este înfrântă de Franța și de Piemont la Magenta (4 iunie 1859) și la Solferino (24 iunie 1859). Prin preliminariile de pace de la Villafranca (12 iulie 1859) Austria cedează Lombardia Piemontului dar păstrează Veneția. Ulterior, tratatul de la Zürich (11 noiembrie 1859) confirmă armistițiul de la Villafranca.

noviciat pentru ceea ce a urmat. Aici putem aminti proiectele sinodului ortodox de la Sibiu, care a susținut delimitarea teritoriilor românești de cele săsești, secuiești și ungurești, cererea românilor din Brașov pentru adoptarea unei noi constituții a Transilvaniei, exprimarea opțiunii românilor bănățeni care au propus constituirea Banatului într-un căpitănat românesc sau unirea acestuia cu Transilvania dar putem aminti și măsurile benefice care au survenit precum: autonomia religioasă a ortodocșilor, consolidarea rețelei școlare, înființarea unor societăți culturale (ASTRA) și creșterea numărului intelectualilor.¹² Acest context, mai relaxat, a determinat apariția unor adevărate proiecte naționale de organizare cum ar fi cel din Lăpușul unguresc datat 15 noiembrie 1860. Autorii acestuia, *trei dregători publici, doi învățători, doi protopopi și un preot*, după ce aduc mulțumiri lui Dumnezeu, majestății sale Fransisc Iosif dar și ministrului Rechberg pentru Diploma din octombrie 1860 au sintetizat, în numele națiunii și al clerului românesc, mai multe deziderate care trebuiau atinse și anume: respingerea ideii de unire a Transilvaniei cu Ungaria datorită superiorității numerice și a contribuțiilor semnificative a românilor¹³, declararea nulă așa-zisei uniri de la 1848, organizarea țării să se realizeze pe principiile dreptului istoric ținându-se seama și de dreptatea și egalitatea națională, numirea unui cancelar aulic român în persoana lui George Bariț, a lui Vasile Pop drept consilier de secțiune în Ministerul Justiției, a lui Iacob Bologa și a lui Ioan Bran de Lemeni consilieri de Curte apelativă, lărgirea dreptului la vot pentru cei cu o contribuție censuală de doi florini, introducerea limbii române ca limbă oficială în Transilvania, organizarea tuturor serviciilor necesare în stat iar acordarea funcțiilor să se facă numai în raport de numărul locuitorilor din comitatul respectiv, limba comitatelor să fie, de asemenea, stabilită pe baza majorității locuitorilor, tot așa și regimentele compuse din recruții comitatelor să aibă denumiri în funcție de naționalitatea celor ca le compun, comitatul Alba Iulia să-l aibă în frunte pe mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu, iar cel al Sibiului ori Brașovului pe episcopul Andrei Șaguna, comitatul *Deesului* să fie condus de episcopul Ioan Alexi, dieta țării să se țină numai la Alba Iulia iar cei prezenți în cadrul acesteia să fie aleși în mod democratic adică în funcție de majoritatea locuitorilor, înființarea în Transilvania a unei academii care să cuprindă și o facultate de drept cu limba de predare română pentru care Statul să aloce anual suma de 200000 de florini, valută austriacă, deplina egalitate religioasă a românilor iar uniții să poată dobândi statutul pe care l-au avut la 1697, aplicarea, în probleme de disciplină bisericească, numai a dreptului canonic oriental, episcopii să se aleagă de către cler iar episcopii să țină, din an în an, sinod diecezan, din trei în trei ani să se țină sinod mitropolitan dar numai după canoanele vechi ale Bisericii.¹⁴

¹² *** *Istoria României. Transilvania, I, Cluj-Napoca, 1997, passim.*

¹³ Trebuie, totuși, să amintim că Transilvania era penultima în ierarhia provinciilor contribuabile ale Imperiului.

¹⁴ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 177, f. 1–10.

Tot din Lăpușul unguresc, preotul și profesorul locului Laurențiu Cabal, la 19 noiembrie 1860, îi scria secretarului mitropolitului despre intențiile incipiente ale locuitorilor din Lăpuș de a accepta unirea Transilvaniei cu Ungaria dar numai în anumite condiții. Tot oficialitățile din Lăpușul unguresc s-au dovedit destul de bine informate despre demersurile diplomatice care se făceau la nivel înalt cerând secretarului trimiterea către mitropolit a scrisorii lor. Aceasta cuprindea și condițiile prin care s-ar fi acceptat unirea Transilvaniei cu Ungaria și anume: chiar dacă ar fi anexată la Ungaria, Transilvania să-și păstreze în continuare titulatura de „Mare Principat al Transilvaniei,, administrația supremă a țării să-și aibă sediul la Cancelaria aulică din Viena unde să se constituie „Cancelaria Ungaro – Transilvană aulică“ în care să se constituie un departament în frunte cu un vicecancelar român, pentru administrația internă a țării să se păstreze o locotenentă sau un guvern propriu în frunte cu un voievod sau guvernator și o Curte de casație ca instanță supremă, limba oficială în comitate să se stabilească pe baza principiului majorității locuitorilor, existența unei Diete generale la Pesta iar deputații din Transilvania să se aleagă prin comitate, numărul deputaților pentru Transilvania să fie tot timpul de 60, comitatele să rămână în număr de 10 iar ele să-și aibă denumirile în funcție de majoritatea populației, guvernatorul provinciei și celelalte oficialități supreme să se aleagă de către toți cetățenii în dieta provincială, oficialii dicasteriali să se aleagă de către fiecare națiune, în proporție egală, printr-o adunare deosebită numită „universitate“, înființarea unei universități românești care să fie susținută de stat. Semnatarii proiectului doreau să extindă prevederile acestuia și asupra românilor din Ungaria dar și a celor din Banatul timișan, în cazul în care și aceștia s-ar fi unit la Ungaria.¹⁵ Așa cum putem constata, implicarea oficialităților din Lăpuș în contextul relaxării liberale a fost deosebit de intensă și s-a materializat prin elaborarea unor programe democratice destul de mature pentru acea perioadă. Aici se integrează și demersurile programatice amintite anterior în care autorii găsesc soluții viabile pentru reorganizarea Transilvaniei.

Probabil, tot în contextul epocii liberale, s-a născut și proiectul gândit și întocmit de Emanuil Gojdu pentru românii din Ungaria și Banat. Acesta, la 2 mai 1861, îi scria mitropolitului, din Pesta, despre precaritatea reprezentării românilor în Dieta Ungariei în condițiile în care doar doi delegați suportau toată sarcina politică a susținerii românilor din Ungaria iar pentru Transilvania nu exista nici un delegat care să expună în Dietă interesele românilor. De aceea Gojdu se declara din oficiu ca reprezentant și al românilor din Transilvania pentru a sluji binelui întregii națiuni dar comunicându-i în același timp lui Șuluțiu intenția sa în acest sens. Pentru a putea susține revendicările românilor din Transilvania, Gojdu îi solicita mitropolitului o sinteză a cererilor acestora pentru a putea fi expuse în Dietă și îl asigura că maghiarii din Ungaria nu sunt ca și cei din Transilvania și nu împărtășesc spiritul *Aprobatelor* și *Compilatelor* fiind chiar *convinși de ticăloșia maghiarilor transilvani*. Alăturat,

¹⁵ *Ibidem*, act. 177/a, f. 1–3.

Gojdu îi trimitea lui Șuluțiu un proiect de lege elaborat doar pentru românii din Ungaria și Banat care, în esență, solicita: separarea, pentru vecie, a chestiunilor școlare și bisericești ale românilor de cele ale sârbilor, autonomia absolută a bisericii și alegerea liberă a unui mitropolit, alegerea unui arhiepiscop la Timișoara de către un sinod național alcătuit din 100 de persoane și confirmarea lui de către conducerea țării, asigurarea unui onorariu anual de 20000 de florini pentru mitropolit, 10000 pentru episcopi și 400 de florini pentru preoți, pentru fiecare comună să fie numit doar un singur preot și numai în cazuri speciale să se facă altfel, înființarea unei academii la Timișoara unde cursurile să se țină în maghiară și în română, problemele școlare să cadă în sarcina unui Congres național, existența unei secțiuni în Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică care să se afle sub conducerea unui secretar de stat român și a mai multor oficiali de religie ortodoxă, oficializarea limbii române în oricare comună, zonă sau comitat unde românii se află în majoritate, acolo unde oficialitățile sunt românești ele să poată întreține corespondență în limba română iar cu celelalte autorități și cu conducerea să se întrețină corespondență în limba maghiară, posibilitatea ca secțiile românești ale școlilor să poată trimite memorii în limba română și tot în acea limbă să primească răspuns, alcătuirea unui nou comitat în partea de sud a comitatului Bihor care să fie organizat pe principiile celorlalte comitate românești, aplicare legii în limba română acolo unde populația este în majoritate românească, organizarea justiției și a instrucțiunii publice în concordanță cu numărul crescut de populație românească¹⁶. Iată, deci, că mitropolitului îi parveau tot felul de programe politice care circulau în epocă și erau elaborate de profesioniști, ca atare și el a putut să se inspire din acestea și astfel să ducă mai departe, în anturajul său, principiile politice pe care intenționa să le promoveze.

O altă scrisoare, din 20/8 mai, trimisă de Șuluțiu lui Gojdu, ca răspuns la cea amintită de noi anterior, dovedește maturitatea diplomatică și politică a acestuia în contextul destul de încordat al relațiilor dintre maghiari și români. De fapt, era vorba de o neconcordanță de idei între cele două elite aparținând celor două *națiuni*, unii dorind unirea Transilvaniei cu Ungaria, alții dezavuând acest fapt. Scrisoarea a fost elaborată după Conferința de la Alba Iulia, deci în 1861, ea constituind o dovadă despre viziunea politicianului Șuluțiu în ceea ce privește rezolvarea problematicei Transilvaniei. În discursul său, mitropolitul îi menționa mereu și pe românii care trăiau în Ungaria susținând cauza naționalității române pentru toți cetățenii români. Chiar dacă românii reprezentau, procentual, 3 la 1 în Transilvania, Șuluțiu accepta ideea unei amicitii *pentru tota vecia cu nobila Națiune Maghiară* dar nu în modul în care ultima se manifesta.¹⁷ Mitropolitul se declara, de asemenea,

¹⁶ *Ibidem*, act. 213; vezi și D. Suci, *op. cit.*, II, p. 294; în ceea ce privește lupta bănătenilor pentru drepturi naționale vezi toată problematica la: Radu Păușan, *Bănătenii în lupta pentru unitate națională. 1830–1918*, Timișoara, 1983; Cornelia Bodea, *Stări de spirit revoluționare în Transilvania și Banat după revoluție, în Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, pp. 344–353.

¹⁷ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 179; vezi și D. Suci, *op. cit.*, II, p. 293–294 dar și George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă* (II), III, Brașov, 1995, pp. 629–631.

revoltat împotriva atitudinii presei maghiare din Transilvania și mai ales a celei din Ungaria care, de diverse orientări fiind, dezinforma opinia publică maghiară în legătură cu doleanțele formulate de români. Astfel, erau date publicității nu dorințele și postulatele reale ale națiunii române transilvănene ci declarațiile unor *renegați* care nu aveau trecere la opinia publică românească sau erau pur și simplu compromiși ca persoane politice. Astfel, erau discreditate principiile națiunii române iar cei care cochetau cu autoritățile maghiare o făceau pentru satisfacerea intereselor lor proprii lezând cauza națională. Așa cum bine putem constata el a folosit, în majoritatea corespondenței și a discursurilor sale, un limbaj abundent național așa cum era atunci la modă printre politicieni. Oricum, principiile emise de el și postulatele națiunii române urmau a fi supuse dezbaterilor din *Comisia Națională*. Iată, deci, că Șuluțiu nu emitea declarații în nume propriu, nu se afirma ca un diletant politic fără nici o rezervă ci se considera și el parte în *Comisia* care urma să discute chestiunile națiunii române din Transilvania. Din această cauză nu a putut răspunde cererii lui Gojdu de a-i furniza principiile pe baza cărora să formuleze un proiect național. În final, Șuluțiu îl anunța pe destinatarul scrisorii că poate să discute cele relatate de el (Șuluțiu) în anturajul magnaților maghiari dar și în Dieta Ungariei pentru ca aceștia să cunoască adevăratele chestiuni politice care circulau la momentul respectiv. Tot aici el afirma relația de mare neîncredere care exista printre români datorită faptului că autoritățile maghiare practicau demagogia ca practică politică extinsă. Doleanțele românilor erau, în concepția lui Șuluțiu, înfrățirea veșnică a celor două *națiuni* și constituirea unei *Patrii comune* în care să fie respectate drepturile celor două naționalități. De aceea el îl ruga pe Gojdu ca să transmită cele expuse în scrisoare autorităților maghiare pentru ca nu cumva să se redeclanșeze procedura de unire a Transilvaniei la Ungaria pentru că *silnica unire nu va aduce nici pentru Națiunea Maghiară, neci pentru cea română, dar nici pentru ambele aceste Patrii, Ungaria și Transilvania, mai bune și mai dulci fructe de catu făcuta silnica unire a Transilvaniei și a partiumului cu Ungaria la anulu 1848*.¹⁸ În continuare el a criticat Parlamentul ungar dar și hotărârile dietei Ungariei și ale Transilvaniei de la 1848, care nu ar fi făcut destul pentru recunoașterea postulatelor românilor, mai mult acestea erau cauza pentru nemulțumirea generală a cetățenilor iar astfel de principii nu puteau constitui un fundament pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria. Tot în această scrisoare Șuluțiu a sesizat un fenomen important care se petrecea în rândul aristocraților conservatori maghiari ale căror principii nu corespundeau celor generale liberale maghiare. Astfel, aceștia nu erau prea încântați de unire pentru că astfel își pierdeau poziția și importanța socială și politică în Ardeal care ar fi trecut ulterior sub directa autoritate a nobilimii Ungariei. Tot ei desfășurau în Ungaria o activitate contrară principiilor puse în circulație de mișcarea națională românească pentru a determina reacția cât mai radicală a românilor de a se opune unirii. Iată deci că, opoziția românilor față de tendințele liberale maghiare

¹⁸ D.J.C.A.N., fond A S Ș., act 179.

unioniste îi puneau la adăpost politic și social pe nobilii conservatori din Transilvania, care doreau cu orice preț să-și păstreze pozițiile dobândite de mult timp.¹⁹

Destinderea de sorginte *liberală*, oferită mediului național românesc a constituit, așa cum se poate constata, nu puternic imbold pentru întocmirea unor numeroase programe naționale și locale. Avem de-a face, putem spune cu toată responsabilitatea, cu o perioadă caracterizată prin opulența programelor naționale și locale²⁰ de tot felul, unele bine documentate, alte iluzorii, care devin impozante și reprezentative prin dorința de impunere a unor principii politice, sociale, religioase noi și anume acelea dominate de ideea naționalității române.

Pentru a contracara practica unor grupuri politice de a dezinforma opinia publică românească din Ungaria, Sigismund Pop s-a arătat preocupat de înființarea unui ziar la Pesta care să trateze despre toate evenimentele mai importante din Europa dar și despre interesele naționale ale românilor din Austria în contextul derulării acțiunii de afirmare națională. De aceea, el i-a scris, la 19 iulie 1861 din Pesta, mitropolitului Șuluțiu despre intenția sa de a pune bazele unui ziar politic și literar care-și propunea să informeze publicul românesc prin toate mijloacele despre circuitul pe care îl urmau anumite chestiuni politice dar, în special, cele legate de afirmarea națională a românilor²¹. Șuluțiu a luat atitudine și față de acest act plecând la Viena, în decembrie 1860, alături de o delegație din care făcea parte și protopopul ortodox Ioan Popasu. Delegația a înaintat împăratului o petiție, în redactarea finală a lui Vincențiu Babeș, prin care se cerea egalitatea politică pentru națiunea română, numirea unui cancelar aulic de naționalitate română, egala îndreptățire și oficializarea limbii române, reprezentarea proporțională în Dieta țării și aprobarea pentru întrunirea unui Congres național unde românii să poată discuta revendicările lor²². Cu acea ocazie Șuluțiu a obținut acceptul verbal al lui Schmerling în ceea ce privește convocarea unei conferințe naționale românești dar și promisiunea împăratului pentru întrunirea comisiei pregătitoare a dietei viitoare²³.

Nefiindu-le satisfăcute nici cererile mai vechi, Șuluțiu împreună cu Șaguna au făcut o înțelegere pentru impunerea în funcții a unor secretari și consilieri aulici. Eforturile lor au avut o oarecare reușită pentru că unii fruntași români au căpătat unele funcții: Vasile Ladislau Pop – consilier aulic, iar Gheorghe Anghel și Dimitrie Moldovan – secretari aulici. Ulterior, Șuluțiu, Rațiu și Bologa au plecat din nou la Viena pentru a susține cauza românească acolo dar, în guvern, aceasta a fost compromisă datorită consilierilor români care au votat separat, haotic²⁴.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi în acest sens Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea. 1860–1867*, Cluj, 1983.

²¹ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 228.

²² George Bariț, *op. cit.*, II, Brașov, 1994, p. 63.

²³ *** *Istoria României. Transilvania*, I, Cluj-Napoca, 1997, *passim*.

²⁴ George Bariț, *op. cit.*, II, Brașov, 1994, p. 65.

În 1860–1861, principiul federalizării etnice revendicat și la 1848–1850 de către slavi, români și italieni a fost respins la Viena. În ceea ce-i privea pe unguri, Diploma din 1860 și Patenta din februarie 1861 au revalidat autonomia istorică a Ungariei dar au respins constituția liberală centralizatoare maghiară. Prin măsurile Vienei și pe baza cererilor cancelarilor aulici ai Ungariei și ai Transilvaniei, Vay și Kemény, în 1860–1861, românii din Banat și cei din Partium (Crasna, Zarand, Solnocul de Mijloc, Chioar) au fost încadrați administrativ la Ungaria unde erau administrate și Bihorul și Maramureșul²⁵. De fapt, diploma din octombrie 1860 a avut menirea să pună capăt celor doisprezece ani de regim neoabsolutist și să rezolve problema naționalităților după înfrângerea de la Solferino. În acest context, diploma a restabilit vechile constituții specifice diferitelor țări ce constituiau monarhia. Ea a fost o concesie majoră făcută dreptului de stat și aristocrației conservatoare, care avea un cult deosebit pentru libertățile locale dar și o atitudine împotriva tendințelor de germanizare. Astfel, diploma a încredințat puterea legislativă fostelor diete provinciale acestea obținând deci puteri mult mai mari²⁶.

Elitele politice românești, fie că erau pentru promovarea programului maximal sau minimal, au încercat numeroase tatonări, pe ambele principii politice, până când urmau a-și atinge scopul. Cu toate că legile din 1863–1864 au confirmat dreptul politic al națiunii și limbii române din Transilvania situația generală care persista nu s-a racordat legilor emise ci funcționa pe baza unor principii tradiționaliste. Totuși, numirile lui Andrei Mocioni și a lui Șaguna în Senatul imperial au reprezentat un mare câștig pentru români, care erau astfel mult mai aproape de împărat și se puteau impune în spectrul politicii vieneze. Mai târziu, Șuluțiu și Șaguna au convocat *Conferința națională* din ianuarie de la Sibiu unde primul a fost foarte bine primit de toți ortodocșii. În cadrul acesteia au participat 150 de personalități, laici și clerici, care au adoptat petițiile din 7 noiembrie și 10 decembrie 1860 ca acte naționale dar și alte petiții, care cereau egala îndreptățire a limbii și naționalității române și o echitabilă reprezentare a acestora în instituțiile transilvănene. Aceiași *Conferință* a hotărât constituirea unui organ reprezentativ pentru cauza națională și anume *Comitetul Național Permanent*,²⁷ condus de cei doi președinți, Șaguna și Șuluțiu și compus din mai mulți membrii²⁸.

În ianuarie 1861 cei doi mitropoliți au semnat proiectul, în Sibiu, de convocare a Conferinței regnicolare care urma să aibă loc în 1/13 ianuarie. Deciziile luate cu acea ocazie urmau să fie consemnate într-un protocol de către patru notari conferențiali și trimise la Viena printr-o delegație special aleasă²⁹. Încă de la începutul

²⁵ D. Suci, *op. cit.*, II, p. 289.

²⁶ Jean Beranjer, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273–1918*, București, 2000, p. 451.

²⁷ Vezi și Teodor Pavel, *Din istoria instituțiilor politice românești moderne: Comitetul Național Român din Transilvania între 1861–1867*, în David Prodan, *Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, pp. 220–236.

²⁸ *Ibidem.*, p. 291–292.

²⁹ Direcția Județeană Alba Iulia a Arhivelor Naționale (în cont. D.J.A.A.N.), fond *Cabinetul mitropolitului* (în cont. C.M.), dos. 672 / 1860–1861, f. 179–181.

proiectului conferinței se putea constata nerespectarea documentelor imperiale, a principiilor reprezentării naționalității românești și a egalității drepturilor acesteia cu celelalte naționalități, organizarea unor noi instituții pe fundamente neconstituționale, cerându-se și consultarea mitropolitelor în momentul luării unor decizii în ceea ce privește națiunea română. Toate acestea trebuiau, conform dorințelor membrilor conferinței, să fie incluse într-o nouă petițiune către Majestatea Sa. Problemele care urmau a fi discutate erau: situația de inechitate socială, politică, economică și națională dintre naționalitatea română și cea maghiară, recunoașterea doar a trei naționalități în Transilvania și anume maghiaro-secuiașcă³⁰, săsească și română și adoptarea pasivității ca tactică politică în cazul întâmpinării unor dificultăți de afirmare³¹.

Doar la 11 februarie 1861, frunțașii politici români cu fost convocați în cadrul unei noi conferințe la Alba Iulia, unde au fost invitați și reprezentanți ai sașilor și ungurilor pentru a se elabora proiectul de lege electorală pentru Transilvania. Discuțiile³² au fost aprinse iar Șuluțiu l-a combătut direct pe episcopul romano-catolic Haynald respingând ideea unirii Transilvaniei cu Ungaria în spiritul legilor din 1848³³. Ceea ce este important de menționat este și faptul că Șuluțiu a folosit în discursul său argumente de ordin istoric și juridic pe baza cărora și-a întemeiat pledoaria. Încă de la început, el apela la documentul imperial din 20 octombrie 1860 militând, în spiritul acestuia, pentru afirmarea naționalității tuturor popoarelor din imperiu dar mai ales a celei românești. Fapt interesant este acela că Șuluțiu nu i-a considerat niciodată pe maghiari ca pe niște intruși care ar fi destabilizat ordinea socială a românilor ci, dimpotrivă, îi numea deseori ca fii ai aceleași dragi patrii, adică a Transilvaniei. De aceea, discursul lui se remarcă prin spiritul deosebit de moderat și amiabil, considerând că acea conferință trebuia să pună bazele unei amicitii și înfrățiri eterne între toate naționalitățile. Luând drept exemplu națiunea maghiară care știa să-și aprecieze valorile sociale și politice, Șuluțiu promova transparența ca tactică politică care trebuia să existe între cele două naționalități surori pentru că numai în acest mod s-ar putea ajunge la o amicitie desăvârșită. Chiar dacă solicita recunoașterea legală a națiunii române și a drepturilor ei, Șuluțiu excludea, *ab initio*, malițiozitatea și duplicitatea politică a politicianilor maghiari considerând că persecuțiile religioase ar fi contribuit la crearea acelei stări mizerabile pentru români.

Aducând mereu în discuție legi dar și argumente de ordin istoric, discursul mitropolitului avea să devină unul semnificativ în condițiile în care se dovedea un bun cunoscător al istoriei timpului respectiv. Chiar dacă legile de atunci nu erau respectate în ceea ce privește naționalitatea românească, el considera mult mai

³⁰ Aceasta pentru că ambele aveau aceeași origine și limbă.

³¹ D.J.A.A.N., fond C.M., dos. 672 / 1860–1861, f. 165–178

³² Discursul lui Șuluțiu publicat de Teodor Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice – naționale ale românilor de sub coroana ungară*, II, Sibiu, 1902, pp. 228–246

³³ D.J.A.A.N., fond C.M., dos. 672 / 1860 – 1861, f. 85 - 109

importante argumentele de natură istorică. De aceea, el discuta, având cunoștințe istorice din operele perioadei respective dar și din documente culese din diferite locuri, toată problematica legată de nașterea celor două naționalități considerându-le absolut egale din toate punctele de vedere. Ulterior, privind problematica diacronic, el a pus în discuție și politica Vaticanului și în special a papei Gregoriu al IX-lea, care și-a luat prea în serios misiunea apostolică de a-i readuce la catolicism pe schismatici. La aceste precedente care au condus națiunea română pe calea pierderii identității sale s-ar mai adăuga și reforma religioasă dar și lipsa unei elite politice și intelectuale românești care s-a regăsit în rândurile maghiarilor. Trecând peste toate precedentele dintre cele două naționalități, mitropolitul își exprima convingerea pentru o înțelegere deplină în ciuda tuturor polemicilor de natură istorică.

Conferința mixtă de pregătire a Dietei din 11–12 februarie 1861 a fost, de fapt, prima mare consultare oficială a elitelor politice și ecleziastice românești în cadrul căreia el și-a exprimat punctul de vedere în limba română stârnind opoziția partidei lui Haynald Ludovik, episcop romano-catolic, care a compromis activitatea delegației române. Oricum, aceasta era într-o minoritate desăvârșită fiind invitați și prezenți, în fapt, doar opt reprezentanți pentru națiunea română. O oarecare tensiune a existat totuși, generată de intențiile cancelarului aulic Kemény, care a urmărit compromiterea acestei acțiuni dar și din cauza mobilizării unei armate la Sebeș de către guvernatorul Lichtenstein pentru a preveni o eventuală dezordine³⁴.

Această conferință a avut un mare ecou în rândul românilor fapt pentru care mai mulți preoți dar și persoane civile l-au felicitat pe Șuluțiu. Astfel, la 10 martie 1861, printr-o scrisoare trimisă mitropolitului, semnată de protopopul greco-catolic al Lăpușului, Ioan Dragomir, dar și de Ioan Coroiu, Laurențiu Caba – paroh, Teodor Rotariu – învățător, Gabriel Man – adjunct de pretură Vasile Kozma – administrator protopopesec dar și de alții, erau aduse mulțumiri arhiepiscopului pentru activitatea sa³⁵ (vezi și anexa 2). Inițial, Șuluțiu a fost de acord cu colaborarea dintre românii din Transilvania, Banat și Ungaria pentru obținerea recunoașterii drepturilor lor istorice și politice. În acest sens el a întreținut o corespondență relevantă din care reiese atitudinea sa față de situația politică a românilor. Astfel, el accepta ideea ca reprezentării românilor să nu participe nici la Dieta de la Pesta dar nici la Reichsrath până în momentul în care nu li se va recunoaște statutul. Totodată, el a trimis mai multe exemplare din cuvântarea pe care a ținut-o la Alba Iulia și unor personalități ortodoxe, pentru a fi cunoscută opinia sa³⁶.

După acest episcod, în luna mai 1861, s-a organizat la Blaj o manifestație la care a fost prezent și Șuluțiu și la care au participat peste 100 de tineri intelectuali.

³⁴ *** *Istoria României. Transilvania*, I, Cluj Napoca, 1997, p. 1130 și urm.

³⁵ D.J.C.A.N., fond ASS, act 208; vezi și D. Suciu, *Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (II), în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol.*, XXVI/1, 1989, p. 293.

³⁶ D.J.C.A.N., fond ASS, act 178; Dumitru Suciu, *op. cit.*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol*, XXVI, 1, 1989, p. 294.

Ecoul acesteia a fost destul de mare pentru că autoritățile maghiare, prin comitele Albei de Jos Pogány György și guvernatorul Mikó³⁷ au cerut Vienei să scoată armata pentru a domoli spiritul revoluționar al românilor. Ulterior, Șaguna împreună cu Șuluțiu au cerut aprobarea ținerii unei congres la Sibiu care să stabilească trimiterea unei delegații la Viena. Din această delegație trebuia să facă parte Ioan Rațiu, Iacob Bologa și Ilie Măcelariu³⁸. Șuluțiu a convocat imediat Capitlul, care și-a dat girul pentru trimiterea delegației. Aceasta trebuia să ducă tratative cu Împăratul pentru folosirea limbii române în administrație și justiție, convocarea unei diete democratice, anihilarea boicotului general maghiar etc³⁹. Mitropolitul a ținut mereu legătura cu delegații trimiși la Curte pentru a afla rezultatele discuțiilor. Dar acestea s-au desfășurat în defavoarea românilor care au fost acuzați de anticonstituționalism. Oricum, ideile sale, pe care le-a comunicat și lui Moldovan⁴⁰ trebuiau să ajungă, prin acesta, la urechile arhiducelui Rainer și ale lui Schmerling⁴¹ despre care se știa că se opuneau planurilor maghiare.

Ulterior, conflictele austro – maghiare au dus la dizolvarea dietei din Pesta și la convocarea dietei de la Alba Iulia, pe data de 4 noiembrie, care trebuia să recunoască națiunea română din punct de vedere constituțional, să aleagă funcționarii pentru Parlamentul imperial, să revizuiască legile civile și penale și să creeze o lege electorală permisivă⁴². Acest lucru nu s-a îndeplinit, iar la data de 2 octombrie 1861 conducerea națională a considerat necesară trimiterea încă a unei delegații la Viena. În acest sens s-a ținut o ședință la Blaj sub prezidiul lui Șuluțiu la care au participat elitele intelectuale ortodoxe și greco-catolice. Dorințele delegației erau: alegerea unui cancelar, guvernator și președinte al Tablei regale care să fie români⁴³. Ideologia delegației a fost una naționalistă și acest fapt nu a bucurat deloc cercurile politice vieneze dar mai ales pe cele maghiare. Se preconiza alegerea unor deputați români, națiunea și limba română să fie recunoscute legal, demnitarii să fie numiți în funcție

³⁷ Emeric Mikó, președinte al guvernului între 1860–1861; a fost, între 1835–1837, secretar la Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena; la 1837 este consilier guvernamental iar în 1847 a fost tezaurier. Cu toate că a fost un unionist convins și a sabotat cât a putut interesele imperiale în Transilvania, spre sfârșitul vieții sale a desfășurat o bogată activitate culturală și spirituală.

³⁸ Privind activitatea lui Ilie Măcelariu vezi: D. Suciu, *Antecedentele dualismului austro-ungar și mișcarea națională a românilor din Transilvania (1848–1867)*, București, 2000, pp. 152–299; Idem, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867–1891)*, București, Albatros, 2002.

³⁹ D. Suciu, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁰ Dimitrie Moldovan a fost secretar și apoi consilier la Cancelaria aulică a Transilvaniei de la Viena. Corespondența lui Șuluțiu cu Moldovan a fost publicată deja. Vezi în acest sens: Ioana Botezan, *Corespondența lui Alexandru Sterca Șuluțiu cu Dimitrie Moldovan între anii 1860–1866*, I și II, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XXVII, 1985–1986, p. 423–445 și *Ibidem*, XXVIII, 1987–1988, p. 531–557.

⁴¹ Anton Schmerling (1805–1893) – om politic austriac; între anii 1849–1851 a fost ministru al Justiției în Cabinetul Schwartzenberg și apoi din nou în 1860–1862.

⁴² D. Suciu, *op. cit.*, p. 296.

de numărul populației și nu în funcție de religie. Dumitru Moldovan, într-o scrisoare din 6 octombrie 1861, trimisă din Viena, l-a înștiințat pe Șuluțiu despre mersul pozitiv al demersurilor întreprinse acolo. Astfel, Moldovan îi scria mitropolitului despre numirea unui cancelar român la Viena care ar putea apăra drepturile românilor mult mai bine de acum înainte pentru că se afla mai aproape de împărat. Tot el îi descrie neîncrederea lui Șaguna în ceea ce privește păstrarea în funcție a acestui cancelar⁴⁴.

Oricum, la 31 octombrie 1861 Șuluțiu, Bologa și Rațiu au înaintat Împăratului o nouă petiție prin care era combătută intenția unionistă a guvernului transilvan. Ceea ce este important de amintit este că delegația se considera un organ reprezentativ al românilor și, în această calitate, a declarat că nu are încredere în Guvernul Transilvaniei și cerea Curții pedepsirea lui pentru neaplicare consecventă a legilor. Paralel cu aceasta au fost dezavuați și reprezentanții români Alduleanu și Dunca care aveau păreri diferite de ale delegației. Mitropolitul a obținut însă unele garanții ale respectării drepturilor românilor de la noul cancelar Nádasdy Ferencz⁴⁵, singurul ungur care a acceptat să acționeze în spiritul regimului austriac. Acesta, în urma unor audiențe le-a promis delegaților că vor fi respectate drepturile românilor⁴⁶.

Însă odată cu venirea la conducerea guvernului a lui Ludovic Folliot de Creneville⁴⁷ situația s-a mai îmbunătățit pentru că mulți români au început să fie numiți în funcții publice. Astfel, pentru prima oară un român pe nume Pop a ajuns viceguvernator al Transilvaniei, apoi președinte al Tribunalului Suprem al Transilvaniei dar și consilier aulic la Cancelarie. Dar și alți români au fost promovați în funcții.

O altă inițiativă a lui Șuluțiu, prin intermediul Comitetului Național Permanent, a fost și *Memoriul* din 15 noiembrie 1861⁴⁸ prin care se solicita numirea echitabilă în funcții a românilor în raport cu celelalte naționalități. Cererile erau considerate exagerate fapt pentru care Nádasdy l-a returnat lui Șuluțiu pentru a fi reformulat mai nuanțat. Cu toate modificările, în final, el a propus 162 de regaliști, 17 propuneri pentru consilieri guberniali, 16 propuneri pentru comiți supremi, 3 pentru președinte și 15 pentru asesorii Tablei regale. Însă, eforturile memorandiștilor au rămas fără nici un rezultat pentru că situația a rămas neschimbată⁴⁹.

Mitropolitul și-a continuat activitatea și-n perioada următoare cu tot același avânt de politician. Astfel, la 31 august 1862, a adresat o scrisoare episcopului de Oradea, Vasile Erdelyi, prin care îi aducea la cunoștință acestuia despre ceea ce se petrecea în Maramureș și în sudul Bihorului pe marginea nerespectării folosirii

⁴³ *Ibidem*, p. 297.

⁴⁴ D.J.C.A.N., fond ASS, act 220, vezi și Ioana Botezan, în *Acta Musei Napocensis*, 1978.

⁴⁵ Numit în această funcție la data de 7 noiembrie 1861.

⁴⁶ D. Suci, *op. cit.*, p. 299.

⁴⁷ Guvernator al Transilvaniei între 1861–1867.

⁴⁸ Publicat de V. Păcățian, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁹ D. Suci, *op. cit.*, p. 300–301.

limbii române în administrație. Mitropolitul s-a arăta deosebit de indignat de atitudinea nobilimii române din zonele amintite anterior deoarece aceasta a cerut publicare protocoalelor cărților funduare în limba maghiară. Acțiunea nobililor s-a dovedit a fi foarte necalculată în contextul politic vienez, care, atunci, era destul de confuz, pe fondul înfrângerilor suferite la 1859. Aceste condiții i-a determinat pe diplomații austrieci să realizeze un compromis între constituționalism și autonomie locală față de popoarele din monarhie. Șuluțiu, cunoscând bine aceste transformări, nu înțelegea deloc atitudinea nobilimii fapt pentru care i-a cerut sprijinul lui Erdelyi pentru a realiza, împreună, o petiție către Împărat sau către Ministerul justiției, care să anuleze, pe baza unor argumente puternice, cererile nobililor români. Oricum, inițiativa lui Șuluțiu nu a avut nici o finalitate⁵⁰.

Venirea la conducerea guvernului a lui Ludovic de Crenneville⁵¹ a trebuit să însemne începerea unei politici de echidistanță față de români dar nu a fost chiar așa pentru că acesta era supus Cancelariei aulice în fruntea căreia se afla contele Nádasdy. Între cele două instituții au existat multe neînțelegeri la care s-au adăugat și cele ale noului guvernator cu Montenuovo, șeful jandarmeriei transilvane. Dar înlăturarea lui Nádasdy și a lui Reichenstein de la Cancelarie și aducerea acolo a lui Francisc Haller a relaxat relațiile dintre Cancelarie și Guvern⁵². Șuluțiu a sperat mult de la acest guvernator, chiar la așteptat la venirea lui în țară, la Cluj, crezând că el va putea pune în aplicare constituționalismul promulgat de diploma din octombrie 1860. Tot Șuluțiu s-a implicat mult și în alegerea unor reprezentanți români în instituțiile Transilvaniei. În acest sens l-a propus pe Dimitrie Moldovan pentru un post la Cancelarie, care deși era ortodox, a primit toată susținerea mitropolitului dar și a lui Șaguna⁵³. Tot el a întreținut o corespondență cu cancelarul Nádasdy prin intermediul lui Moldovan, cât timp primul a mai rămas în funcție, pentru destituirea unor comiți care nedreptățeau interesele românilor.

În calitatea sa de președinte al Comitetului Național Român (CNR), Șuluțiu a observat tactica de boicotare a dietei pe care o desfășurau aristocrația și nobilii unguri. Astfel, aceștia au desfășurat o politică electorală destul de intensă în rândul satelor mai ales, întreținând starea de confuzie generală în imediatul moment al convocării dietei. De aceea CNR a convocat o ședință la 6 aprilie 1862 cu scopul de a discuta situația care s-a creat. Acțiunea românilor putea fi ușor compromisă în condițiile în care nu aveau nici un fel de susținere și de sprijin din partea unor politicieni maghiari iar cei români erau compromiși deja. Astfel, se putea ajunge la

⁵⁰ Ion Bratu, *Din inițiativa lui Alexandru Sterca Șuluțiu privind lupta pentru dreptul limbii române*, în *Crisia*, 1975, p.131–133

⁵¹ Președinte al guvernului între anii 1861–1867.

⁵² Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei 1774–1867*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, IX, (1943 - 1944), p. 314–318

⁵³ Corespondența dintre cei doi a fost publicată de Botezan, Ioana, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, 1985–1986, p. 423–445 și 1987–1988, p. 531–557

alegerea unor maghiari care, oricum, nu ar fi sprijinit acțiunea națională românească⁵⁴. O altă scrisoare a mitropolitului către Nádasdy insistă pentru reîmpărțirea procentului de reprezentare a naționalităților în administrație, în funcție de contribuția fiecăruia. În memoriu s-a pus accentul însă pe contribuția românilor la întărirea armatei, care era una semnificativă, fapt pentru care Șuluțiu credea că din acest punct de vedere românilor li se cuvenea majoritatea funcțiilor și locurilor în comitate.

Concomitent cu eforturile politice ale lui Șuluțiu se poate remarca și încercarea de relansare a ofensivei catolice austriece reprezentată de episcopul Hajnâld. Acesta dorea ridicarea episcopiei lui de Alba Iulia la rangul de arhiepiscopie și se opunea întemeierii mitropoliei române unite de Alba Iulia. Totodată, s-a remarcat și imixtiunea romano-catolicilor în ceea ce privește tipicul oriental. De fapt, Hajnâld milita pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria și o vedea pe ultima ca nedespărțită de Imperiu. Oricum, în urma unor conflicte politice pe care le-a avut direct cu Împăratul a trebuit să-și dea demisia în 1863 dar, după 1867 a fost ridicat la rang de arhiepiscop de Calocsa⁵⁵. Dar Hajnâld a încercat și să-l discrediteze pe Șuluțiu prin acuzația că ar fi injuriat doi papi și a păstrat cu acesta relații în general încordate sub diverse pretexte nesemnificative. Numai intervenția Vaticanului a reușit să detensioneze situația în rândul confesiunilor⁵⁶.

Între anii 1861–1862 Șuluțiu a declanșat o adevărată ofensivă pentru obținerea convocării unui Sinod mixt. Acesta trebuia să dezbată probleme legate direct de biserică și de administrație precum și despre lărgirea Capitlului mitropolitan. Totodată, el era nemulțumit pentru numirea lui Kesery ca și consilier pentru fundațiile ecleziastice și școlare ale fondului bobian. Dar, mitropolitul nu a acționat niciodată împotriva eforturilor duse de către Șaguna pentru ridicarea episcopiei ortodoxe la rang de mitropolie. Astfel, opiniile sale se diferențiau esențial de opiniile celorlalți episcopi greco – catolici în acest sens, care nu doreau să audă de o mitropolie ortodoxă în Alba Iulia. Aceste divergențe de opinii au dus chiar la nașterea unor dispute între episcopi și mitropolitul lor cum a fost cea cu Iosif Pop Szilágyi.

La data de 2 octombrie 1862 Guberniul a comunicat intenția sa, care venea de fapt de la împărat pentru convocarea dietei Transilvaniei în cadrul căreia problema fundamentală care urma a fi discutată era cea referitoare la recunoașterea națiunii române și a confesiunilor ei. Dar, cei doi prelați (Șaguna și Șuluțiu) au cerut, la 2 decembrie 1862, aprobarea unui nou Congres național. Guberniul s-a arătat de acord cu convocarea a cel mult 150 de persoane⁵⁷. Prin circulara din 7 martie 1863, mitropolitul a convocat, personal: vicepreședintele gubernial, consilierii aulici, guberniali, școlari și financiari, secretarii de la același instituții, protonotarii, asesorii

⁵⁴ D. Suciu, *Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională românească (III)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol.*, XXVII, 1990, p. 54–55.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 58–59.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 66–67.

Tablei regale și a Tribunalului, juzii regești și scăunali, directorii gimnaziilor din Blaj și Brașov iar poporul unit trebuia să aleagă 25 de clerici și 50 de mireni. Dar Șuluțiu nu a respectat în totalitate principiile care s-au propus de Împărăție pentru realizarea alegerilor pentru dietă. Din această cauză, el, depășind prevederile inițiale, alegerile pentru Congres au fost interzise dar s-a insistat în continuare pentru convocarea dietei⁵⁸.

Totuși, la 8 / 20 aprilie 1863 a avut loc Conferința de la Sibiu în care Șuluțiu a avut un rol foarte important prin faptul că a pledat pentru adoptarea unor atitudini înțelepte în vederea găsirii soluțiilor pentru recunoașterea constituțională a națiunii și a limbii române. Cu toate că, inițial, s-a preconizat ținerea acesteia la Blaj, în urma intervențiilor realizate de Șuluțiu pe lângă Andrei Șaguna s-a decis convocarea ei la Sibiu pentru a se evita eventualele suspiciuni ale autorităților ținând cont că Blajul avea deja un renume prost când venea vremea întâlnirilor naționale⁵⁹. Conferința a adoptat un program propus de către Gheorghe Domșa și Ioan Pușcariu care prevedea: recunoașterea constituțională a națiunii române și a confesiunilor ei, introducerea limbii române în toate afacerile publice și în toate instituțiile de învățământ, independența Transilvaniei reîntregită cu Crasna, Zarand, Chioar, Solonocul de Mijloc care erau alipite Ungariei, reprezentarea națiunii române în Dietă pe bază proporțională, înființarea unui tribunal suprem al Transilvaniei, dotarea bisericilor și școlilor române de pe pământurile și casele alodiale, înființarea unei bănci pentru țărani, etc.⁶⁰.

De fapt, preparativele pentru dietă au început încă din anul 1862 prin conscrierea alegătorilor care plăteau un impozit de minimum 8 florini. Desigur, și mitropolitul a fost implicat foarte mult în această activitate alături de contemporanii săi. El a expediat mai multe scrisori prin care atrăgea atenția asupra unor nereguli care puteau surveni la alegerea reprezentanților români pentru dietă. De asemenea, a purtat corespondență cu viceguvernatorul Ladislau Basiliu Pop care-l sfătuia ca, prin influența sa, să contribuie la buna informare a maselor populare asupra alegerilor. Pentru a se evita alegerea acelorași candidați Șuluțiu a elaborat mai multe instrucțiuni cuprinse într-un circular din 23 mai 1863 unde acesta recomanda concordie, respectarea instrucțiunilor pentru alegeri, părăsirea tuturor intereselor private ale candidaților insistând și asupra liberei alegeri din partea cetățenilor; de asemenea, și preoții erau îndemnați să studieze cu atenție regulamentul electoral pentru a se putea mai bine orienta⁶¹. Tot acum Șuluțiu, într-o scrisoare către Moldovan, s-a arătat nemulțumit pentru nereușita alegerii nepotului său Iosif, care a fost susținut de acesta. În locul lui, secretar gubernial a fost ales Vasile Tămaș, un personaj necunoscut opiniei publice.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 181.

⁶⁰ D. Suciu, *op. cit.*, III, p. 70.

⁶¹ *Ibidem*, IV, p. 123–124.

Inițial, în vederea bunei coordonări a alegerilor, Barițiu a propus înființarea unui Comitet electoral central, care trebuia să se ocupe de alegerile din toată Transilvania. Șaguna, neacceptând această idee, Barițiu l-a însărcinat pe Șuluțiu cu formarea acestui Comitet în Alba de Jos pentru că acolo erau destui intelectuali care ar fi putut propune candidați pentru dietă. În final, au fost aleși 49 de deputați români, 44 maghiari, 33 sași și au mai fost chemați 11 regaliști români, 12 maghiari și 11 sași. Printre regaliștii români figura și Șuluțiu. Oricum, dieta de la Sibiu, cu toate că nu corespundea cerințelor românilor așa cum au fost ele formulate anterior, a fost boicotată de majoritatea regaliștilor și deputaților unguri dar a avut, totuși, o mare importanță și pentru români deoarece atunci au fost promulgate, pe cale legală, egalitatea națională și confesională cu celelalte naționalități din Transilvania⁶².

Însă, din acest moment au început demersurile, încă în surdina, de împăcare dintre Austria și Ungaria. Deși guvernul austriac avea cunoștința de aceste fapte a acordat, în 1863, mai multe împrumuturi și ajutoare serioase Ungariei care se afla în pragul falimentului. Este perioada în care cercurile politice liberale ale ambelor părți au început o colaborare serioasă pe principiile apărării și conservării Ungariei și Austriei istorice prin marginalizarea celorlalte națiuni conlocuitoare⁶³.

La 24 iunie 1863, cancelarul Nádasdy l-a anunțat pe Șuluțiu că neterminarea alegerilor l-a determinat pe Împărat să amâne convocarea dietei până la 12 iulie. De fapt, mitropolitul a coordonat toată activitatea de alegeri el cunoscând astfel destul de bine tot mecanismul care avea să fie pus în aplicare după convocarea dietei. El s-a declarat nemulțumit de alegerea unor deputați dar și de aducerea lui Moldovan în Dietă, locul lui de la Cămară rămânând liber. Oricum, părerea lui Șuluțiu era că la Cămară aveau să se decidă cele mai importante lucruri⁶⁴.

În cadrul Dietei mitropolitul a depus o activitate susținută pentru recunoașterea drepturilor și privilegiilor naționale. Prin alegerile din iunie–iulie s-a conturat proporționalitatea. Astfel, românii aveau 48 de reprezentanți, maghiarii 44 iar sașii 33. Deschiderea acesteia a avut loc la 15 iulie dar deputații maghiari au încercat să o boicoteze prin neparticiparea la ședințe sub motivul nelegalității în cadrul acesteia. Cu toate acestea, Dieta de la Sibiu a propus 11 proiecte de lege iar la 20 octombrie Patenta și Diploma au fost sancționate de Împărat iar ulterior 26 de români au intrat în Parlamentul Vienei⁶⁵. Șuluțiu, la 31 august 1863, a respins ideea de a se elabora

⁶² Pentru alte detalii vezi comentariile asupra acestei problematice la: Úrmösy, Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből*, Timișoara, 1894; Teutsch, Friederich, *Istoria sașilor*; Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863–1864*, Cluj, 1932; Miklós, Mester, *Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–1864 – évi nagyszabeni országgyűlés*, Budapest, 1936; Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj, 1979; Grigore Chiriță, *Dieta Transilvaniei de la Sibiu (1863) în conștiința politică românească a epocii*, în *Revista de istorie*, 40, nr. 11, 1987; Teodor Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice – naționale ale românilor de sub coroana ungară*, II, Sibiu, 1902, pp. 729–782.

⁶³ D. Suciu, *op. cit.*, IV, p. 126.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 127.

⁶⁵ *** *Istoria României. Transilvania*, I, Cluj Napoca, 1997, p. 1140 și urm.

două legi speciale, una pentru națiune iar alta pentru confesiunile române iar argumentele sale erau bazate pe principii solide extrase atât din istorie cât și din sistemul de legi în vigoare. În privința denumirilor care erau atunci folosite pentru a-i desemna pe români, Șuluțiu a pledat clar împotriva păstrării denumirilor jignitoare de *valah* și *oláh* solicitând înlocuirea acestora cu cea de român. O altă intervenție a făcut mitropolitul pentru introducerea unor prevederi exprese în ceea ce privește egala îndreptățire a religiei greco-catolice cu celelalte religii⁶⁶. Tot acolo el a intrat într-o polemică cu Rannicher pe marginea originilor Bisericii ortodoxe și a celei greco-catolice dar, cu toate acestea, egalitatea îndreptățirii națiunii române și a confesiunilor ei cu celelalte națiuni a fost votată la 7 septembrie 1863 și a fost ratificată de Împărat la 26 octombrie. Mitropolitul a luptat, de asemenea, pentru obținerea unei mai largi posibilități pentru folosirea limbii române în comitate, atât în treburile bisericii cât și în cele ale autorităților comitatense.

Împăratul Francisc Iosif I s-a străduit să ridice și națiunea română între națiunile politice ale Transilvaniei prin Diplomă și Patentă, care ratificau totodată și autonomia constituțională a principatului. Șuluțiu a pledat, la 30 septembrie 1863, pentru primirea Diplomei și Patentei între legile Principatului.

Din anul 1863 Șuluțiu a făcut parte din Parlamentul imperial unde au mai fost trimiși 26 de deputați români. Aceștia au intrat în Camera Inferioară iar Șuluțiu, alături de alte personalități, a fost numit membru pe viață în Camera Superioară. Dar el n-a activat aproape deloc în Reichsrath-ul central iar atunci când a făcut-o și-a redactat votul în limba română. Ungurii alături de alte naționalități ale Imperiului au încercat sistematic să saboteze activitatea Parlamentului Imperial.

La 4 iunie 1864, mitropolitul, care depusese anterior eforturi pentru înființarea unui Tribunal Suprem al Transilvaniei, a salutat gestul înființării acestuia. Inițial, Viena dorea ca sediul acestuia să fie acolo dar Șuluțiu a militat pentru ca această instituție să se afle în Transilvania⁶⁷.

Între anii 1864–1865 au devenit deja vizibile relațiile care începeau să se stabilească între politicienii unguri și cei austrieci. La inițiativa liberalului Deák Ferenc s-a realizat, în mod public, o adevărată pledoarie pentru realizarea compromisului care nu avea să mai întârzie prea mult. Aceasta însemna, de fapt, desființarea autonomiei Transilvaniei, invalidarea legilor sibiene, respectiv chemarea românilor și a croaților în Parlamentul pestan unde era legiferată doar o singură națiune. Încă în 1865, Șuluțiu nu a conștientizat la modul real cele ce se preconizau a se realiza în 1867. Aceasta o dovedește prin scrisorile pe care le-a trimis către Moldovan în care el considera că s-a făcut prea multă vâlvă pe marginea apropierii dintre unguri și austrieci. În aceste condiții el nu considera oportună o plecare la Viena pentru a discuta cu oficialitățile imperiale despre pericolul care ar urma să-l reprezinte actul de la 1867. Șuluțiu avea prea mare încredere în legile sibiene cărora

⁶⁶ D. Suciu, *op. cit.*, IV, p. 128.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 132.

nimeni, credea el, nu li s-ar mai putea opune. O asemenea încredere manifesta și față de persoana împăratului și de promisiunile pe care acesta le-a făcut cu diverse ocazii în sensul apărării drepturilor deja dobândite ale românilor⁶⁸.

Naivitatea mitropolitului s-a mai putut constata și din scrisorile pe care le-a adresat lui Barițiu, primul crezând, până în ultimul moment, că s-ar putea realiza o nouă legislație la Pesta care să pună în drepturi națiunea română. Șuluțiu credea, de fapt, în federalizarea politică a Ungariei și milita pentru aceasta considerând că exista bunăvoință înspre validarea hotărârilor de la Sibiu. Dar acest lucru nu s-a întâmplat niciodată pentru că anul 1867 a pus, în spectrul politic, o problemă complexă în care românii nu prea au avut ocazia să se impună. În tot contextul politic al anului 1865 Șuluțiu s-a dovedit a fi mai puțin abil decât Șaguna, care a înțeles mersul lucrurilor în urma discuțiilor pe care le-a avut cu împăratul. Mitropolitul unit considera că s-ar putea porni o nouă luptă în Parlamentul pestan pentru apărarea drepturilor românilor de pe picior de egalitate cu cercurile politice maghiare. Acest fapt l-a determinat să considere oportună convocarea unei conferințe la 25 septembrie 1865 la Blaj. Aceasta nu a avut însă nici un efect precis. Oricum, în următoarea dietă de la Cluj, atât Șuluțiu cât și Șaguna au cerut convocarea unei diete democratice și recunoașterea autonomiei Transilvaniei dar acest lucru nu mai era posibil. Tot în această ordine de idei se integrează și întocmirea unui memoriu către împărat dar nesemnă și nedat⁶⁹, care semnalează neconstituționalitatea unor acțiuni întreprinse de anumite foruri legislative și inechitatea aplicării legilor validate de către împărat în ceea ce-i privește pe români⁷⁰.

În 22 septembrie 1865 mitropolitul Șuluțiu i-a scris lui Șaguna pentru a-l consulta în cauza națională, respectiv pentru a-i solicita acestuia sprijinul în vederea convocării unei viitoare adunări naționale. Dar, Șaguna, indignat de împrejurările deosebite de tulburi în care se afla națiunea română, nu a putut formula nici un punct de vedere pentru că totul era atât de confuz și de ambiguu și însăși mișcarea politică și națională a românilor era cuprinsă de un haos general. În viziunea lui Șaguna, care avea un solid sistem de gândire politic, toată conjunctura politică de atunci nu era decât o *idee pripită*. În problema unei conferințe naționale, el și-a exprimat rezerva datorită faptului că nu a mai primit până atunci nici o înștiințare de la nimeni în legătură cu această acțiune politică. De aceea, în condițiile în care circulau unele zvonuri despre intenția celor doi arhieri și că inițiativa lor ar fi un lucru forțat, Șaguna a primit cu pasivitate dorința mitropolitului⁷¹.

În luna octombrie 1865, la insistențele lui Dimitrie Moldovan, Șuluțiu a plecat la Viena pentru a recupera ceea ce se mai putea recupera în ceea ce privește drepturile de reprezentare ale românilor. În fruntea Cancelariei aulice fusese numit contele

⁶⁸ *Ibidem*, p. 135.

⁶⁹ Acesta a fost elaborat după 1 septembrie 1865.

⁷⁰ D.J.C.A.N., fond ASS., act. 184.

⁷¹ *Ibidem*, fond Biblioteca Centrală Blaj, (în continuare B.C.B.) nr. 303, f. 7–8.

Haller care nu era prea încântat de poziția adoptată de mitropolit. Ultimul l-a și rugat pe acesta să sprijine numirea la Căminărie a lui Iosif Sterca Șuluțiu pentru postul de secretar. Tot în luna octombrie 1865, după venirea de la Viena, mitropolitul Șuluțiu a scris guvernatorului Transilvaniei încercând să-și justifice, față de acesta, intenția de a convoca o conferință națională alături de Andrei Șaguna. Ca argumente în vederea necesității convocării unei conferințe naționale urgente, Șuluțiu a adus în discuție starea de inechitate politică și de *toleranță* națională în care se aflau românii transilvăneni, rescriptul imperial din 1 septembrie 1865 prin care a fost dizolvată dieta din Sibiu, convocarea unei noi diete *ad hoc* la Cluj care să revizuiască uniunea de la 1848, care s-a realizat prin lezarea drepturilor naționale ale românilor dar și cu urmări funeste și pentru Monarhie, intenția convocării acelei diete noi, după cea de la Sibiu, pe baza unor legi perimate, care nu mai corespundeau statutului cetățeanului român adică pe principiile juridice de la 1791 care nu recunoșteau legal existența politică și națională a românilor decât națiunile maghiară, secuiască și săsească, contestarea legalității fostei Diete de la Sibiu, încercarea de sabotare a reprezentării românilor în noua dietă de la Cluj prin mărirea numărului regaliștilor la 250 și a numărului nobililor fără cens cărora li se dădea dreptul la vot, îngrădirea posibilității de a participa la viața politică a țăranilor români prin ridicarea censului la 8 florini și astfel, în viziunea lui Șuluțiu, numărul alegătorilor români scădea de la 80000 la 5000. Totodată, el îl ruga pe guvernator să intervină pe lângă împărat pentru a se putea obține o amânare a convocării Dietei de la Cluj pe data de 19 noiembrie 1865 pentru că astfel românii nu ar fi avut timpul necesar de a se întruni și organiza⁷². Totuși, Dieta a fost convocată pe data de 4 decembrie 1865, iar Șuluțiu a participat la aceasta încercând să protesteze împotriva neregnoașterii drepturilor naționale și individuale ale românilor. El a insistat și cu acea ocazie pentru egala îndreptățire cu celelalte naționalități din Transilvania și Ungaria. În esență, el nu respingea ideea unirii cu Ungaria dar numai în condițiile în care drepturile tuturor naționalităților ar fi fost respectate și în special cele ale românilor. Tot în cadrul dietei clujene, mitropolitul a susținut și ideile promovate de Șaguna, care a declarat dieta incompetentă în a elabora modificări în statutul constituțional al Transilvaniei. La final, mitropoliții alături de ceilalți deputați au votat împotriva dietei nerecunoscându-i acesteia competența de a se pronunța în problema Transilvaniei⁷³.

În perioada următoare, fracționarea mișcării politice naționale românești între pasiviști și activiști a determinat apariția unelor sincope în derularea unor acțiuni comune ale luptei naționale. Acest fapt a favorizat ofensiva guvernamentală austro-ungară care a profitat de momentul certurilor interne din cadrul elitei românești, care a fost mult timp împărțită între a accepta calea memoriilor sau cea parlamentară. Șuluțiu s-a aflat totdeauna între aceste laturi ale mișcării naționale românești

⁷² *Ibidem*, nr. 303, f. 9–12.

⁷³ D. Suciu, *op. cit.*, V, p. 135–138.

sprijinind acțiunea memorandistă a lui Rațiu și Barițiu dar și parlamentarismul lui Șaguna. Este perioada în care se răcesc puțin relațiile dintre mitropolit și Șaguna implicit și dintre Sibiu și Blaj, ultimul fiind de orientare pasivistă iar primul fiind prin excelență activist⁷⁴.

Trimiterea memoriului din 1866 la Împărăție l-a implicat și pe Șuluțiu ca și protagonist al acestei inițiative dar și ca finanțator al celor care urmau să plece cu el la Viena. Inițial, Barițiu și Rațiu trebuiau să ducă memoriul la împărat dar s-a propus, apoi, și posibilitatea ca cei doi mitropoliți să-i însoțească pe aceștia. În scrisoarea pe 23 octombrie 1866, mitropolitul Șuluțiu îi comunica lui Andrei Șaguna dorința celor trei (Barițiu, Rațiu și Șuluțiu) de a pleca împreună, în cadrul unei delegații, la Viena pentru a depune memorialul la Împărat. După ce realizează o imagine a luptei generale a românilor pentru obținerea drepturilor lor, mitropolitul Șuluțiu, indignat de greutatea cu care evoluează demersurile naționale dar și puțin mefient în legătură cu atitudinea de respingere a unor asemenea demersuri din partea mitropolitului Șaguna, încearcă să-l convingă pe acesta că mișcarea națională în general nu se află într-o letargie și nici într-o amorțeală sau nonșalanță ci într-un impas momentan caracterizat de numeroase nereușite. Inițiativa lui Șuluțiu era îndreptățită și de faptul că acțiunea națională, condusă mult timp de capi bisericești, trebuia acum continuată tot de aceștia pentru a putea recâștiga acea vigoare de mai demult manifestată. Pe lângă aceasta, prezența în fruntea delegației a celor doi arhiepiscopi ar fi fost absolut necesară pentru sprijinirea celor doi delegați dar și pentru crearea, în fața autorităților imperiale, a unei impresii de unitate națională și confesională a românilor. La un moment dat, Șuluțiu chiar îl roagă pe Șaguna să participe alături de el la această acțiune pentru a nu fi părăsită *națiunea săracă și orphană togma atunci când ea are ce mai mare lipsă de ajutoriul nostru*. Amintindu-i lui Șaguna și de trecutul istoric, când reprezentanții celor două confesiuni au condus, împreună, în toate momentele importante, națiunea română, Șuluțiu îi amintea și de acțiunile întreprinse de ei *concordibus et fraternis animis* dar și de pericolul pe care îl reprezenta retragerea lor din fruntea acțiunilor politice și naționale⁷⁵. A și fost, de fapt, un eșec pentru că, în urma audienței lui Rațiu la împărat, Cabinetul imperial a trimis memoriul Cămarilor transilvane fără nici un fel de susținere.

În 19 octombrie 1866, Ioan Rațiu i-a trimis mitropolitului Șuluțiu, în chestiunea delegației care urma să plece la Viena și care trebuia să susțină memoriul, o scrisoare prin care îi solicita acestuia soluționarea chestiunii cheltuielilor pe baza cărora să se realizeze deplasarea celor doi, în lipsa cărora nu ar fi putut practic pleca. În contextul atât de confuz, dat de neînțelegerile dintre activiști și pasiviști, care au creat o instabilitate a metodologiei de acțiune, Rațiu îi semnala mitropolitului că a sosit momentul în care *intelighenția* românească din Cluj dorea să știe, la modul concret, pozițiile activiștilor și ale mitropolitului Șaguna. Ultimul dorea, așa cum reiese din

⁷⁴ *Ibidem*, p. 142.

⁷⁵ D.J.C.A.N., fond ASS, act. 188, f. 1–7; *vezi și* D. Suciu, *op. cit.*, V, p. 144.

scrisoare, înlocuirea membrilor delegați pentru Viena în fruntea cărora să se afle chiar el. Iată deci, că doar neînțelegerile dintre cei doi mitropoliți au determinat neparticiparea niciunuia dintre ei la această delegație. În timp ce poziția lui Șuluțiu era binevoitoare, Șaguna insista pe alegerea altor oameni în locul lui Rațiu și Barițiu și doar în aceste condiții ar fi acceptat participarea. Dintr-o discuție personală, relatată în scrisoare, dintre Rațiu și Șaguna, ultimul nu agreea deloc ideea deplasării la Viena alături de Șuluțiu acceptând numai în condițiile în care ar fost singur reprezentant al delegației iar memoriul trebuia să fie schimbat după placul său. Această atitudine a mitropolitului Andrei Șaguna ar fi atras, după părerea lui Rațiu, atenția *intelighenției* românești asupra comportamentului politic al acestuia. La un moment dat Rațiu afirma chiar renunțarea totală la o colaborare cu Șaguna în condițiile în care și mulți apropiați de-ai lui aveau intenția de a-l părăsi și în cazul în care el începea să compromită cauza națională⁷⁶. În răspunsul lui Rațiu din, 27 octombrie 1866, la scrisoarea lui Șuluțiu către guvernatorul transilvan, acesta (Rațiu) a apreciat gestul mitropolitului și a accentuat ideea sa de rupere a relațiilor cu Șaguna deoarece el nu mai putea să reprezinte interesele naționale ale românilor⁷⁷.

Totuși, rațiunile lui Șaguna au fost exprimate în scrisoarea acestuia către mitropolitul Șuluțiu, din 20 octombrie 1866, conform cărora el nu recunoștea decât decizia comună a deputaților și regaliștilor de la dieta din Cluj din 1865. Neparticiparea la delegația de la Viena era justificată din partea lui Șaguna prin faptul că nu cunoștea conținutul memorialului pentru a-l analiza și a-l semna cu toate că au fost tipărite vreo 500 de exemplare și a avut, deci, o largă circulație. De aceea, el considera toată această acțiune ca ilegală și lipsită de o reprezentare printre forurile românești democratic înființate: dieta și Comitetul Național Permanent (CNR). Deci, Șaguna nu recunoștea acțiunea celor doi politicieni deoarece aceștia acționau ocolind instituțiile de consultare a opiniei publice⁷⁸. Dar, dacă analizăm din alt punct de vedere problematica putem spune că CNR nu era, de fapt, o instituție politică solidă, capabilă să susțină interesele tuturor românilor ci mai mult un fel de for politic și național a cărui existență era acceptată doar tacit de autoritățile austriece. Neînțelegerea dintre Șaguna și aripa politică laică formată în special din Barițiu și Rațiu, a fost determinată, în special, de probleme de principiu dar și de fapte insignifiante; episcopul ortodox și-a supraapreciat rolul în fruntea unor foruri politice și culturale ale vremii, dorind, poate, să monopolizeze tentativele de afirmare națională în timp ce Rațiu și Barițiu intenționau cu orice preț să-l ocolească pe Șaguna fiind în mai bună colaborare, în acest sens, cu Șuluțiu. Ei doreau să pună bazele unei acțiuni politico-naționale profesioniste care să se poată afirma într-un context mult mai liberal ca și până atunci. Reprezentativă a fost, în acest sens, acea

⁷⁶ D.J.B.A.N., fond BCB, nr. 303, f. 25–27.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 303, f. 28–29.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 303, f. 21–24 ; vezi și Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 228; Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj, 1979, pp. 245–256.

Adunarea Națională de la Miercurea din 7 martie 1869 în cadrul căreia intelectualii s-au putut pronunța în mod clar despre necesitatea respingerii implicării pe mai departe a marilor ierarhi în treburile politice și naționale. Mai mult, cu acest prilej s-a respins cu vehemență activismul ca practică politică de către majoritatea participanților iar discuțiile care s-au purtat au stat, mai târziu, la baza constituirii Partidului Național Român(1881) care a susținut ca practică politică pasivismul mai multe decenii la rând⁷⁹. Ca urmare, având la bază acest principiu, s-a reușit boicotarea alegerilor din Parlamentul maghiar⁸⁰.

Chiar dacă aceștia(ierarhii) au avut o tradiție mai mult decât remarcabilă până atunci, în ceea ce privește demersurile pentru obținerea unor drepturi politice și naționale pentru români, pe fondul apariției unei intelectualități cu propensiuni înspre politică, s-a impus necesitatea îndepărtării acestora din fruntea elitei politice și naționale, ei urmând a fi înlocuiți cu profesioniști care ar fi trebuit să aibă principii mult mai practice și liberale. Acești noi politicieni au găsit mai multă înțelegere la mitropolitul Șuluțiu care împărtășea ideile lor pasiviste și mai puțin la Șaguna. Acesta, la 1 februarie 1867, printr-o scrisoare către Șuluțiu, după ce rememorează întreaga problematică a luptei naționale dar și a meritelor sale personale în acest sens precum și activitatea comună dusă de cei doi, îl admonestează pentru atitudinea sa incertă și confuză pe care a manifestat-o de un timp încoace față de persoana sa ca principal motor al activismului național dar și față de organismele politico – naționale pe care Șuluțiu nu mai dorea să le recunoască chiar dacă, inițial, el a participat la acțiunile acestora. Tot cu acel prilej, Șaguna i-a reamintit despre acea discuție *secretă* care s-a desfășurat între ei în toamna anului 1850, în timpul delegației lor la Viena, prin care Șaguna a primit invitația de a trece la unire, el urmând a deveni astfel, arhiepiscop greco-catolic, fapt care ar fi fost *spre binele națiunii române*. Dar ponderea cea mai mare în economia scrisorii o ocupă problematica delegației laice (Rațiu - Barițiu) pe care Șuluțiu a susținut-o moral și material. Chiar mai mult, acesta s-a declarat de partea celor doi politicieni încercând, totuși, să-l mobilizeze pe Șaguna, dar nu ca exponent politic și național ci ca susținător financiar al acțiunii. Această chestiune a jicnit însă profund spiritul marelui luptător pentru drepturile politico-naționale ale românilor din Transilvania, ocazie cu care s-a și produs ruperea relațiilor dintre cei doi arhieri⁸¹. Dar, Andrei Șaguna i-a dovedit mitropolitului Șuluțiu necesitatea respectării deciziilor aceluia organism politico-național care a fost Comitetul Național Permanent încercând să-l sensibilizeze pe acesta pentru a respecta traseul firesc al parcurgerii acțiunilor cu caracter politic și național deoarece doar acest for se bucura

⁷⁹ Vezi și tratarea acestei problematice la Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700 - 1868)*, Cluj, 1987, pp. 146–147; Idem, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*, București, 2000, pp. 15–52; vezi și Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român, Conferința din 12– 24 mai 1880*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, I, nr. 97–98, 1970.

⁸⁰ Teodor Păcățian, *op. cit.*, vol. V, pp. 68–83.

⁸¹ D.J.C.A.N., fond B.C.B., nr. 303, f. 32–37; vezi și Andrei Șaguna, *Scrisori apologetice*, Sibiu, 1867, pp. 50 și urm.

de încrederea tuturor. Dar Șuluțiu avea un punct de vedere cu totul diferit decât Șaguna, el negând caracterul de reprezentabilitate al organismului dar și pe membrii acestuia. De aceea, el nu s-a mai implicat în activitatea acestuia încercând să deruleze o acțiune separată, alături de Barițiu și Rațiu pentru susținerea cauzei românilor la Viena⁸². Pe aceste considerente bazându-se, Șaguna a dezavuat acțiunea politică laică la Viena considerând-o ilegală, nereprezentativă pentru români și chiar o inițiativă personală care nu se desfășura în cadrul legal impus de regulamentul nescris al Comitetului Național Permanent. Dar Șuluțiu a cerut chiar desființarea acestui organism datorită încheierii menirii acestuia odată cu câștigarea statutului de *națiune înarticulată* pe seama românilor.

Cert este că acel Comitet Național Permanent s-a constituit în jurul fugurilor impozante ale celor doi ierarhi într-un moment de mare importanță națională dar, atunci când Șuluțiu s-a convins de inutilitatea acestuia și a părăsit acțiunea politică comună, s-a impus necesitatea începerii unei noi etape în metoda de afirmare politică, care să fie mult mai stabilă și mai viguroasă și cu un statut mult mai precis. Împărțită pe mai multe segmente, acțiunea politică românească nu s-a bucurat de nici un succes iar divergențele politice s-au amplificat până la apariția partidelor politice care au adus în prim – planul vieții publice personalități laice cu preocupări politice și diplomatice.

Cu toate că a fost un activist convins, Șaguna a înțeles mult mai târziu, după moartea lui Șuluțiu, beneficiile pe care le-ar putea aduce pasivismul îmbunătățirii regimului politic și național din Transilvania. Astfel, în urma alegerilor pentru Parlamentul maghiar, Șaguna s-a arătat interesat de această tactică politică și a susținut chiar ideea convocării unei adunări naționale⁸³.

În noua situație politică internă și internațională (războiul cu Prusia) împăratul a încercat să folosească toate posibilitățile pentru a păstra ordinea internă a Imperiului. Acest fapt l-a influențat foarte mult pe Șuluțiu, care a crezut până în ultimul moment în practica politică a imperialilor. Momentul decisiv l-a reprezentat anul 1867 când dualismul a pus capăt atât încrederii mitropolitului dar și căilor de afirmare a naționalităților din imperiu.

Anul 1867 a fost și anul în care mitropolitul a decedat. Dar, la 15 iunie 1867, el împreună cu Barițiu și Rațiu au mai redactat un memoriu numit *Memorialul transilvan* care a fost tipărit în anul următor în mai multe ziare românești ale vremii. El însuma, de fapt, mai multe elogii aduse Transilvaniei fiind analizată și prezentată istoric situația privilegiată a acesteia. S-ar părea că a dorit să capteze privirile Occidentului asupra situației Transilvaniei pentru a fi cunoscut în mod corect statutul acestei provincii de-a lungul istoriei⁸⁴.

⁸² D.J.C.A.N., fond B.C.B., nr. 303, f. 38–39

⁸³ Bujor Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, VIII, 1965.

⁸⁴ Vezi rezumatul acestui memoriu *Ibidem*, p. 150–153.

Preocupări de istorie ale mitropolitului

Așa cum am observat mai înainte, Șuluțiu s-a afirmat nu numai ca personalitate ecleziastică, politică și națională ci s-a dovedit a avea destul de serioase preocupări istoriografice. Afirmarea sa pe acest tărâm, în perioada premergătoare istoriografiei profesionale, a determinat elaborarea de către acesta a unor lucrări care se integrau în atmosfera preocupărilor istorice pentru istoria Transilvaniei de atunci. De fapt, așa numitele dezbateri științifice pe teme de istorie se derulau în presa vremii mai mult sub forma unor polemici dar toate acestea înaintea instituționalizării cercetării științifice⁸⁵. Pe acest fond de polemică s-a constituit și activitatea științifică a mitropolitului care s-a preocupat de numeroase problematice cu nuanțe istoriografice. Astfel, el a fost preocupat de originea etnică a lui Iancu de Hunedoara, de originea romană a poporului român, de imaginea lui Mihai Viteazu și de istoria lui, de problematica armenilor etc. În acest context mitropolitul a intrat în conflict de idei cu mai mulți autori maghiari care slujeau atunci cauza istorică a Ungariei⁸⁶. La aceste preocupări se adaugă și numeroasele recenzii pe care mitropolitul le-a elaborat privind diverse probleme istorice față de care acesta și-a precizat propria opinie. Marea majoritate a acestor lucrări au rămas însă în manuscris. Între acestea se integrează și cea intitulată *O serioasă căutare în trecutul și viitorul națiunii române din punctul de vedere al religiunii sale* care uimește prin larghețea preocupărilor sale. La început, în *Prefațiunea* acestei lucrări mitropolitul și-a manifestat propensiunea sa pentru istorie: *cele mai plăcute științe mi-au fost Istoria Patriei și în aceasta istoria mai ales a întâmplărilor Națiunei Române* încercând să întreprindă o cercetare destul de serioasă mai ales a istoriei Transilvaniei dar și a celorlalte țări române⁸⁷.

La baza cercetărilor se afla crezul său, deosebit de semnificativ afirmat : *auzind de la părinții mei și de la alți oameni înțelepți multe jalbe pentru asuprirea Națiunei noastre române și nebăgarea ei în nici o seamă de către legile patriei; auzind că românii nu se primesc, sau de se și primește câte unul la deregătorii publice și la măiestrii foarte anevoie se primesc; înțelegând mai încolo că Națiunea noastră fiind de două ori așa de numeroasă ca cum sunt toate celelalte națiuni laolaltă socotite, au avut nobile numeroasă în sânul ei...*⁸⁸ Iată deci crezul, imboldul, care l-a determinat pe mitropolit să se preocupe de problemele de istorie, care constituiau, de fapt, un act de justificare pentru intențiile și acțiunile sale politice întreprinse în slujba națiunii sale române. Fiind o personalitate ecleziastică, care a avut în jurisdicția sa atât partea greco-catolică română din Ungaria cât și pe cea din

⁸⁵ Nicolae Edroiu, *Opera istoriografică a primului mitropolit al Blajului, Alexandru Sterca Șuluțiu (1794 –1867)*, în *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele colochiului internațional din 23–25 noiembrie 2000*, Cluj, 2000, p. 221.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 222; vezi și lucrarea : Corina Teodor, *Un spirit polemic: Alexandru Sterca Șuluțiu*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române*, II, Târgu Mureș, 1999, p. 116–126.

⁸⁷ Nicolae Edroiu, *op. cit.*, p. 223.

⁸⁸ *Ibidem*.

Transilvania dar și un angajat om politic, care nu a rămas străin cu nimic față de preocupările și inițiativele liderilor politici pe care i-a avut ca apropiați, a constatat că toate demersurile diplomatice realizate de politicieni aveau nevoie de o justificare istorică consistentă pentru a putea beneficia de credibilitate în fața Curții de la Viena. Astfel, el a cercetat istoria pentru a o pune în ajutorul diplomației și a mișcării politice și naționale românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar preocupările științifice ale mitropolitului s-au extins mult și asupra istoriei bisericii. În acest sens el s-a dovedit a fi un mare apărător al drepturilor bisericii românești răsăritene elaborând mai multe lucrări dintre care le amintim pe următoarele: *Căsătoria preoților în Biserica Orientală, Concordatul și conferințele episcopilor romano și greco-catolici din monarhia austriacă în Viena la 1856 ținută, Adnotațiuni privind apărarea vechilor obiceiuri a usurilor, drepturilor și a disciplinei Bisericii Orientale foarte folositoare și cu multă strădanie din deschilinite izvoare sante și autori bisericești culese, spre întrebuițarea acelor care voiesc a-și apăra drepturile bisericii sale 1858 dar și Prerogativele primatului pontificelui roman în toată Biserica lui Hristos.*⁸⁹ Dar lucrarea cea mai importantă a mitropolitului a rămas *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, care a constituit o preocupare de proporții a mitropolitului față de răscoala țărănească de la 1784⁹⁰.

Dar, Șuluțiu a mai avut, se pare, și alte planuri în ceea ce privește elaborarea unei lucrări mai întinse decât ultima. Pentru aceasta a colaborat cu Andrei Mocioni, împreună cu care a reușit să strângă materialul necesar elaborării unei istorii parțiale a Transilvaniei. Astfel că, la 30 martie 1863, Andrei Mocioni îi scria mitropolitului că a reușit să identifice mai multe documente pe care i le trimitea alăturat. Este vorba de un material destul de semnificativ, care cuprinde foarte multe probleme și aspecte din istoria Transilvaniei la elaborarea căruia au participat mai multe persoane.

Informațiile culese de mitropolit și Andrei Mocioni începeau cu dezbaterile chestiunii episcopilor de la Karlovitz și a jurisdicției acestora asupra ortodocșilor din Transilvania. Erau amintite mai multe privilegii ale românilor acordate de principii dar și de arhiducesa Maria Terezia, apoi reconfirmate. Astfel, erau cele din 14 martie 1753 referitor la jurisdicția episcopilor din Arad pe teritoriul Hălmeagului și în Transilvania dar și cel din 21 februarie 1755. De fapt, materialul documentar se constituie din citarea unor importante privilegii primite de români în timp și apoi prezentarea situației reale din Transilvania. Sunt amintite privilegiile lui Gheorghe Rákóczy, Acațiu Baresay, este amintit episcopul Sava Brancovici dar și Georgiu Csulaj⁹¹, care aveau în jurisdicție mai multe zone precum: Alba Iulia, Hunedoara,

⁸⁹ *Ibidem*, p. 224–225.

⁹⁰ Manuscrisul a fost publicat de același Nicolae Edroiu într-un volum separat.

⁹¹ *quod onorabilis Sabba Brankovits et Corenits a quodam valde honorando homine, a Georgio Csulaj qui fuit supra omnes Ecclesias Transsilvaniae Catholicas Superintendens et praedicator Adalbeni [Alba Iulia] specialiter fuit Nobis recommendatus ob suam politiam et ob vitae integritatem, ex qua sui recommendatione acquisivit a Nobis Episcopatum Albanensem ex Transsilvania Hunyadiensem, Zornensem, Bihariensem, Zarandiensem, Krasznensem, Szolnok mediocris et inferioris, Doboczensensem, Kolosiensem Tordensem, Küküllöensem et Marmarosensem, Districtuum Kóvár, Bistricziensis et Belényensis, Districtuum, omnium Sedium Siculicalium et Saxonicarum Graecorum, Rascianorum et Valachorum.*

Zalău, Bihor, Zărand, Crasna, Solnocul Interior și Superior, Maramureș, Cluj Turda etc.⁹² Materialul cules de cei doi inițiatori ai unei viitoare istorii, probabil a Transilvaniei, au strâns informații neunitare și disparate, care atrag totuși atenția noastră prin modul de gândire al acestuia. Așa cum sunt prezentate, informațiile se grupează mai mult pe principii juridice și deci pe privilegii pentru a putea fi folosite în caz de necesitate. Este mai mult, poate, o pledoarie în favoarea drepturilor pe care românii le-au primit din vechime și le-au moștenit. Nu ne propunem să discutăm acum toate chestiunile pe care le ridică informațiile culese de cei doi dar vom discuta doar ceea ce ne reține atenția în mod deosebit. Ceea ce se poate constata este faptul că informațiile documentare sunt pregătite nu pentru elaborarea unei lucrări științifice ci mai mult sunt niște argumente semnificative, selectate special pentru a putea fi la îndemână mitropolitului în caz de necesitate. Astfel, tot în același sens, al menționării superintendenților, este amintită legea I a lui Gheorghe Rákóczy I, din 10 octombrie 1643, dată în Alba Iulia în favoarea lui *Stefanum Popa Simionum Superintendentem seu Vladicam Valachorum*. Dar sunt amintite și privilegiile episcopilor valahi din Transilvania din timpul lui Sigismund Báthory, din 4 iunie 1595, a lui Gabriel Báthory, din 9 iunie 1609 și confirmările acestora din timpul celor doi Rákóczy, din 9 aprilie 1638 și 28 ianuarie 1653, și ale lui Mihail Apaffy din 1 septembrie 1663 și Acațiu Barcsay, din 15 martie 1659⁹³. Pe fondul unor conflicte mai vechi între Karlovits și greco – catolicii din Partium sunt amintite și comisiile de anchetă din preajma anilor 1750, trimise de împărăție pentru a clarifica situația confuză care exista în materie de jurisdicție ecleziastică (*et jurisdictionis ecclesiasticae regulatio*) dintre cele două confesiuni. De o oarecare atenție s-a bucurat și subiectul legat de activitatea lui Sofronie și impactul acesteia asupra comunității uniților⁹⁴.

Printre preocupările celor doi culegători de documente se aflau și informații referitoare la interesul Imperiului rusesc asupra *schismaticilor* valahi din Transilvania, dar erau puse în discuție și articole ale Guberniului, cel din 10 Iunie 1791 cu numărul 4945 referitor la taxele preoților neuniți dar și statutul preoților ortodocși⁹⁵ precum și informații referitoare la taxele preoților : *sidoxia* și *syngelia*, care au fost reglementate prin ordonanța gubernială din 10 iunie 1791 cu numărul 4945 dar și prin Regulamentul pentru clerul superior și inferior neunit din 1777⁹⁶.

⁹² D.J.C.A.N., fond ASS, act 219, f. 1–2

⁹³ *Ibidem*, p. 2

⁹⁴ *Ibidem*, act. 219, f. 2 v.

⁹⁵ *Regulamento pro inferioris et superioris ordinis Nonunito Clero Greci Ritus Illyrico Nationis*.

⁹⁶ *Sexto puncto: Nomine Sydoxiae seu annuae praestationis a Popis Episcopis suis persolvendae, posthac pro qualibet domo Parochiae tres crucigeri pendantiur. Praestatio tamen haec, sicut taxa pro Syngelia statuta, non a possessoribus domorum, sed ab ipsis functionem habentibus Popis, et quidem si plures in eadem Parochia sunt, non a singulis pro tota Parochia, sed pro numero tantum domorum iis assignatarum solvenda est.*

Quarto puncto: *Taxa per Decreto Constitutionis alicujus Parochi, seu pro sic dicta Syngelia, provisorie secundum Numerum domorum ad Parochiam spectantium constituitur, ita, ut pro qualibet domo 30 crudigeri pendantiur, cum hac tamen ulteriori limitatione, ut: 1 – Prestatio haec etsi plures quam centum Parochii domus Popa alicui curandae obtingant nunquam 50 de florini numerum superet; 2– ut si plures Popae in eadem Parochia etc;* D.J.C.A.N., fond ASS, act, 219, f. 4 v.

Foarte multe aspecte au fost considerate interesante, atât cele de ordin politic, social, juridic dar și cele de ordin dogmatic, liturgic sau chiar istoric, pentru mitropolit și Andrei Mocini și, ca atare, au fost incluse în acest proiect de istorie pentru a fi la îndemâna acestora în timpul demersurilor întreprinse de către ei. Astfel, într-un capitol destul de mic s-a discutat și despre delicvențele comise de către clerici dar și pedepsele pe care aceștia trebuiau să le suporte, conform dreptului canonic și instituțiile care aveau competență să-i judece. Nu în aceeași situație se încadrau preoții valahi⁹⁷.

În discuție a fost pusă și importanța prescurei, respectiv a pâinii consacrate în timpul Liturghiei. Astfel, este analizat, etimologic, termenul de prescură cu origini grecești (*Prospora*)⁹⁸. Tot aici era amintită și cartea cu titlul *Despre religia tătarilor și a rușilor moscoviți (De Russorum Moscovitarum et Tartarorum Religione)* unde se vorbea despre prescură, ca fiind : *panem liturgia destinatum...*⁹⁹

Câteva mențiuni s-au făcut și referitor la reședințele horepiscopilor din Transilvania și Făgăraș. Acestea ar fi fost episcopii de rit latin, cea din Alba Iulia, iar cea din Făgăraș de confesiune greco - catolică cu o vechime semnificativă¹⁰⁰.

O altă direcție o reprezintă strângerea de informații despre episcopii uniți și despre unirea religioasă prezentate fiind și unele puncte din diferite legi acordate uniților, în special celor din Sibiu și Hunedoara, dar și despre unirea românilor din Caransebeș și Lugoj.

În contextul acestor problematici apare menționat și numele lui Szent Andrásy dar și cel al lui Ioan de Capistrano. Erau culese și știri despre tipografia din Blaj și despre cărțile care au fost puse în circulație precum: Breviar, Liturghier, care trebuia să-i servească pe cateheți dar și pe semenii lor, despre greci și bulgari, despre nobilii valahi din comitatul Ugocsa , despre activitatea lui Horea și Cloșca dar și despre moartea violentă a lui Crișan¹⁰¹. Important este și faptul că Andrei Mocioni a folosit nu numai informații editate prezente în diferite cărți pe care acesta le și menționa dar și informații inedite procurate din diferite arhive precum arhiva capitulară din Alba Iulia sau arhiva gubernială de unde acesta a extras documente semnificative obținute

⁹⁷ *Popis tamen Valachorum Nonuniti , cum ipsi ab hoc Fori et Canonis Privilegio exclusi habeantur, huc non intellectis !*

⁹⁸ *...Adeoque Prospora greco-Ruthenorum sunt panes sacri minuti, quo sacerdotes in administratione caena Dominicae utuntur, eumque tunc panem sacramentalem vocant. D.J.C.A.N., fond ASS., act. 219, f. 4 v.*

⁹⁹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰⁰ *...quod cum Episcopatus Latini Ritus a primaevo denominatus sit ab Alba Iulia ibique habuerit adhuc a dive quondam Hungariae Rege Stephano foundationem, quin nunc etiam ex benignitate Suae Maiestatis Domini Domini Clementissimi ibidem habeat residentiam at Bona: alteri, videlicet Episcopatu Graeci Ritus Sanctae Ecclesiae Romano-Catholicae Unitorum Valachorum pro denominatione et residentia detur locus in oppido Fogaras, qui nunc quidem prae manibus Viduae Opafiane existit, jure tamen et legitime Majestatis suae Fiscum Regium in haereditario suo Principatu Transilvaniae immediate concernit... Ibidem*, p. 6.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 8–10.

și din arhiva publică a orașului Sibiu. Însă, o sursă de informații a constituit și analizarea unor manuscrise necunoscute până atunci.

Era prezentată apoi situația Moldovei, a Țării Românești și a Bucovinei în raport cu Ungaria¹⁰². O discuție importantă a revenit și emigrărilor din Transilvania. Însă, o atenție mare este acordată protestanților fiind puse în discuție mai multe aspecte legate de protocoalele sinoadelor reformate, cauzele matrimoniale, cenzura cărților care propuneau principii protestante. Aceste cărți, pe care le pune documentul în discuție, erau : *Polycarpi Episcopi Smyrnensis Catechismi* și *Athenae Hungaricae*.

Un interes documentar au constituit și informații despre Francisc Rákóczi dar și despre anabapțiștii (*anabaptistae in Alvinez locati*). Dezbaterea legilor și articolelor dietale ale Transilvaniei este foarte prezentă încercându-se justificarea unor inițiative pe care românii le-au pus circulație pentru apărarea drepturilor lor politice și naționale. Dar, mitropolitul împreună cu Andrei Mocioni, nepotul său, au strâns unele informații și despre istoria bosniacilor (*Bosniae regnum quando amissum a corona Hungariae*). În acest sens, a fost explicată ocuparea Bosniei de Mahomed al II-lea¹⁰³. Nu puține date au fost culese referitor la societatea iezuită și la activitatea acesteia în Transilvania. Mai multe capitole se referă exclusiv la activitatea acestora: *Iesuitae in Transsilvania pro dilatanda Religione catholica impense laborarunt*, *Iesuitarum ordinis in Transsilvania substantia*, *Iesuitae in Transsilvania*, *Iesuitae Cibinii in Transsilvania*. Majoritatea informațiilor au fost culese din diferite volume fiind, de fapt, foarte sumare și neconcludente dar, probabil, mitropolitul a dorit, în 1863, deci cu doar patru ani înainte de moartea sa, să elaboreze o lucrare de mai mare amploare decât a fost *Istoria Horii*... Oricum, acest lucru nu s-a mai putut întâmpla, nouă rămânându-ne doar intenția, respectiv, unul dintre proiectele, care ar fi trebuit să stea la baza noii lucrări, care, prin tematica complexă și diversitatea materialului, ar fi constituit o lucrare de mult mai mari dimensiuni decât cea menționată anterior.

În ce privește materialul referitor la activitatea iezuiților, acesta a fost luat din mai multe lucrări cum ar fi cea a lui Theophil Heimb, *Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae de S. Gotthardo in Hungaria*, *Magyar Kronika* de P. Andream Spányár, apărută la Cașovia în 1734, manuscrisele lui Hevenesy, *Quinque lustra*

¹⁰² ...Vojevoda Moldavienses semper Regibus Panonicis servantur, et provincia illa nullum habuit Praesidem, nisi hinc approbatum, vel immissum, usque eo: ut Genitor Noster qui tantor Gubernator erat, plures illic successive ad libitum et sine contradictione praefecerit Vojevodas ...Ibidem, passim

¹⁰³ Meltó dolog észre venni, miképpen vetette II – dik Mahomet Bosnyát tulajdon hatalma alá. Nem bizván maga erejéhez Mahomet, Tamás István királyt Bosnya Fejedelem Urát hízkelvede és sokat ígérve arra vette, hogy Bosnya várát, melyek száma hetvennél többre ment, adja a kezébe, ő ellenben az országot meg marasztya (?) nálla, tsak hívséget és adót igerjen. Meg lett az alku. Ebédre ereszte a királyt, és aszt elevenen meg nyuzatta? a fő embereket kik vele valának, felibe megölete felibe Asiába küldte rabságra. Ez volt az a Tamás István Király, ki az ő természet szerint valo atyát, Tamás megfojtotta. Nagyon neheztelt erre Mátyás Király azért hogy második Mahometet, ki Barát ruhában meg járta Bosnyát és hozzá vezetelt, szabadon eleresztő, és hogy a Bosnyaiaknál a Manikeusok, Fontinisták, Törökők sok kárt tettek. Ibidem.

Georgii Lippai Archiepiscopi Strigoni dar și *Historia Collegiorum Domorum et Residentiarum Societatis Jesu in Hungaria et Transsilvania*¹⁰⁴. Tot un interes mare au constituit lucrările *Diario Viennensis*, *Cryptae Kyovienses* pentru referiri la *Ecclesia ruthenorum in Hungaria*, dar și protocoalele dietale din Alba Iulia, lucrarea lui Stanislaus Rescius intitulată *Spongia qua absterguntur Convicia at Maledicta Equitis Poloni contra Iesuitas*, Theophilo Keimb cu *Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae de S. Gotthardo in Hungaria*, de unde s-au obținut informații referitoare la activitatea iezuiților în Transilvania.

Dar, interes deosebit au constituit pentru mitropolit și problemele legate de statutul sașilor și secuilor și de privilegiile pe care aceștia le-au deținut dar și de obligațiile care le reveneau pe baza unor hotărâri dietale cum ar fi: chestiunea censului, a decimelor și statutul lui *Fundus Regius*¹⁰⁵. Iată, deci, că mitropolitul a dorit să-și continue activitatea științifică și, în ciuda preocupărilor destul de solicitante, pe care le-a avut, în calitate de exponent al Bisericii Greco-Catolice și de „politician“, implicat foarte mult în evenimentele politice ale vremii.

Mitropolitul s-a impus, astfel, ca un mare luptător în favoarea obținerii drepturilor politice ale românilor urmărind mereu să-și fundamenteze intervențiile pe baza unor solide informații de natură istorică. Pentru identificarea acestora el a depus numeroase eforturi știind că fără o bază documentară serioasă nu ar fi putut avea câștig de cauză. Independent de conflictele pe care le-a avut, uneori, cu episcopul Șaguna, el a optat în final pentru o luptă comună în vederea urmăririi intereselor tuturor românilor din Transilvania și nu numai ale greco-catolicilor.

Cu mare interes și conștiinciozitate, mitropolitul s-a implicat și în dispute pe teme istorice cu diferiți autori maghiari. Așa a fost cazul celei cu Szilagy Ferentz (SF) privind originea familială a lui Iancu de Hunedoara¹⁰⁶. Autorul acestei recenzii, mitropolitul Șuluțiu, realizează o lucrare care, cu toată responsabilitatea spunând, se constituie într-un demers științific în care ni se oferă o demonstrație istorică ținând cont de o serie de factori și de criterii care impresionează prin elocvența și claritatea concepției istorice. În această lucrare Șuluțiu încearcă să dovedească, fără nici o tendință părtinitoare, originea românească a lui Ioan de Hunedoara în contradicție cu concluziile lui SF cum că acesta (Iancu) ar avea proveniență secuiască.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 10–20.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 22–33.

¹⁰⁶ Manuscris identificat de profesorul Nicolae Edroiu, *Opera istoriografică a primului mitropolit al Blajului, Alexandru Sterca Șuluțiu (1794 - 1867)*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Presa universitară clujeană, Cluj, 2000, p. 222; D.J.A.A.N., fond C.M., act 250, f. 1–15; Toată problematica legată de naționalitatea lui Ioan de Hunedoara a fost deja discutată în studiul Problema originii lui Iancu de Hunedoara în istoriografia maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea, avându-i ca autori pe Melinda Ildiko și Sorin Mitu în *Identitate și Alteritate – Studii de imagologie II*, Cluj, 1998 unde este analizată toată istoriografia maghiară referitoare la acest subiect; de fapt, autorul Ioan Chindriș în lucrarea *Alexandru Sterca Șuluțiu în apărarea lui Iancu de Hunedoara*, apărut în *Acta Muzei Porolissensis*, 1995, p. 133–157 discută toată această problematică, reluată, apoi, în lucrarea aceluiși autor, *Transilvanica, I, Studii și secvențe istorice*, Cluj, 2003, p. 253–277.

Discuția, purtată de altfel cu respectul cuvenit unui istoric care își întemeiază foarte bine discursul fără a se implica personal în cadrul demonstrației, a decurs absolut profesional, în final autorul parcurgând toate etapele firești pentru obținerea unei concluzii convingătoare.

Primul argument pus în circulație de S.F. și publicat în presa vremii, în 19 februarie 1842, pentru a demonstra originea secuiască a lui Ioan de Hunedoara, a fost o copie după o fotografie în care, se spune, că ar fi gravată, în os de elefant, figura soției lui Ioan, Szilágyi Erzsébeth, iar deasupra acesteia scria numele lui Ioan însoțit de supranumele de Szekelly. Acest fapt a constituit unul dintre criteriile care l-au determinat pe S.F. să afirme proveniența secuiească a lui Ioan. Șuluțiu însă nu a acordat prea mare importanță acestei teorii dar a privit-o cu seriozitate și a clasificat-o drept o *stranie observație* destul de greu de crezut de către cineva¹⁰⁷. Dar mai departe, el a pus în fața opiniei lui S.F. și a altui istoric, Zsinyi Miklós, care susținea originea croată a lui Ioan, părerea altui istoric maghiar și anume a lui Majlath Janos, care considera concluziile primilor doi cel puțin ciudate. Mitropolitul a recurs chiar la un limbaj persiflant, la un moment dat, pentru a-l critica pe S.F. considerând că ideile proferate de acesta erau doar o înșelătorie. Fotografia la care se făcea referire era numai o copie ca urmare nu putea să reprezinte nimic semnificativ pentru a demonstra ceva în ceea ce privește familia Huniazilor, el neeludând posibilitatea falsificării acesteia sau a literelor gravate deasupra. Tot Șuluțiu a pus în discuție și îmbrăcămintea și podoabele soției lui Ioan la care făcea referire S.F. afirmând că ornarea capului cu podoabe nu era de inspirație secuiască deci maghiară ci mai mult germană sau veche italiană. În final mitropolitul a supus unei analize chiar fotografia în sine, negând că aceasta ar fi reprezentat-o pe soția lui Ioan pentru că este o pictură veche, operă de artă, iar inscripția de deasupra un fals¹⁰⁸.

Pentru a-și susține mai bine teoria Șuluțiu a recurs la mai multe opere ale unor istorici precum: Tesler, Vincze Károly, P. Nagy, G. Algentz, I. Benkó, Iuróczi Cronikája dar și la Bonfinius despre care mitropolitul spunea că a trăit în timpul Huniazilor și a auzit personal de la Mátyás originea familiei sale. Toate aceste surse certifică și stau la baza demonstrației teoriei lui Șuluțiu cum că Ioan de Hunedoara nu avea absolut nici o legătură cu națiunea secuiască ci era de origine valahă. Șuluțiu propunea chiar o analiză onomastică a numelui *Zekel* afirmând că nu se putea constata originea unui om după supranumele care i se acorda la un moment dat. Pentru a exemplifica au fost citați mai mulți istorici maghiari care au confirmat opinia mitropolitului.

În final, Șuluțiu realizează o pledoarie în favoarea neamului său iar discursul său se încheie cu un poem în limba latină. Trebuie să menționăm că recenzia a fost concepută pentru a fi publicată în revista Százodunk ceea ce nu s-a întâmplat însă¹⁰⁹.

¹⁰⁷ D.J.A.A.N., fond C.M., act 250, f. 2

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 6

¹⁰⁹ *Ibidem*.

Concluzii

Personalitate complexă a vieții ecleziastice, politice și naționale, mitropolitul greco-catolic Alexandru Sterca Șuluțiu a desfășurat o activitate remarcabilă în mai multe domenii ale vieții sociale și politice, fiind recunoscut ca un exponent al încercărilor de emancipare a naționalității românești din Transilvania, atât la nivel politic cât și național. În calitatea sa de mitropolit el a încercat să se păstreze, cât mai mult, pe linia inițiată de antecesorii lui, luând uneori modelul acestora și militând pentru păstrarea tipicului și a tradiției răsăritene a Bisericii greco-catolice din Transilvania dar și pentru emanciparea acestei instituții ecleziastice moderne de sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Strigoniu. Însă, ridicarea Episcopiei greco-catolice de la Alba Iulia la rang de mitropolie a implicat numeroase voințe și interese, peste care s-au suprapus și eforturile lui care, de acea dată, au fost încununate de succes.

Foarte importantă a fost însă și activitatea politică a mitropolitul, care, cu toate că în multe momente, s-a dovedit a fi doar un diletant în materie, s-a constituit într-un veritabil reprezentant al naționalității românești din Transilvania. Astfel, alături de episcopul și apoi mitropolitul Andrei Șaguna, el a constituit o tabără ideatică destul de semnificativă a naționalismului românesc, cu o structură proprie și solidă cu o viziune politică particulară. Din această postură ecleziastică, el a devenit nu numai un reprezentant al românilor greco-catolici ci al tuturor românilor transilvăneni pe care i-a inclus, întotdeauna, în aceiași categorie națională. Ca om politic, mitropolitul greco-catolic s-a afirmat ca un personaj cu accentuate trăsături de diplomat care a știut să-și susțină ideile dar și să le motiveze pe măsură. De aceea, multe sale inițiative, pe care a urmărit să le impună doar prin respectarea uzanțelor și a sistemului legic, s-au finalizat prin obținerea unor soluții de durată. Cu tot eșecul său ca un real om politic, el a reușit să-și creeze o imagine a diplomatului moderat care nu a respins niciodată cu vehemență idei, nu a întreprins acțiuni menite să bulverseze ordinea socială de atunci, ci a încercat să păstreze relații stabile cu mediile politice vienezee și pestane, chiar dacă nu ar fi obținut câștig de cauză.

Dar mitropolitul a fost, poate mai mult decât altele, un mare iubitor de istorie și foarte mult interesat de unele problematici istorice. De aceea, el a scris mai multe lucrări cu caracter istoric și a reușit chiar să se impună, ca un autor recunoscut, în curentul istoric de dinaintea apariției istoriografie profesionale. Activitatea sa pe tărâm științific, desfășurată de el până la 1860, ne este deja cunoscută prin străduințele altor istorici, dar mitropolitul, cu toate că activitatea ecleziastică și politică au pus stăpânire pe tot timpul său, a continuat să se intereseze de diverse aspecte din istoria Transilvaniei. De aceea, l-a însărcinat pe Andrei Mocioni să strângă material în vederea, probabil, a elaborării unei lucrări mult mai extinse decât *Istoria Hori*... care trebuia să cuprindă un material mult mai divers și mult mai științific organizat. Dar, moartea subită a acestuia nu i-a mai permis să parcurgă etapele constituirii unei istorii.

IL MITROPOLITA ALEXANDRU ȘTERCA ȘULUȚIU. CONFESIONE, NATIONALITĂ, POLITICA È STORIA.

– Riassunto –

Il mitropolita Alexandru Șterca Șuluțiu, dal inizio della sua attività ecclesiastica, si è mostrato molto interessato sull svolgimento di importanti dispute su temi politici e nazionali. Ha saputo molto bene combinare, in modo tradizionale per la Transilvania i tre demersi politici, ecclesiastici e nazionali, i quali gli è usati per lo scopo di alzare il prestigio della sua “nazione” e per il guodoguo di una autonomia giustificata per varie basi.

Anchè se qualche storico l’hamesso in qualche oscurità, Alexandru Șterca Șuluțiu si impone treunte la chiarezza dello suo visione politica è nazionale vicino altre personalità del tempo.

Verso la fine dello sua vita, Șuluțiu a capito, come i suoi proseguitori, che le legioni politiche dovevano essere giustificate con argomenti storici. In questo senso il mitropolita ha svilupatto una ricca attività scientifica-storica, vicino a dei suoi amici, che l’ha usato per sostenere i suoi desideri nazionali.

In conclusione, il mitropolita, per le sue attività, è diventato un vero esponente nel dominio della Chiesa ma anche nel dominio della politica è storia.

MEDALIA CA DOCUMENT DE BIBLIOTECĂ (II)

de

Constantin MĂLIŢĂ

Ne propunem să elaborăm un format pentru descrierea bibliografică a medaliilor, ca documente primare de bibliotecă, fără ca prin aceasta să afirmăm că descrierea de tip numismatic, sau descrierea de tip muzeografic nu sunt bune, dimpotrivă, ele sunt adecvate pentru funcția numismatică și muzeografică a materialului deținut în asemenea colecții. Prin urmare, descrierea bibliografică devine complementară modalităților anterioare de descriere a medaliilor și preconizăm folosirea ei acolo și în măsura în care medaliile se colecționează și devin documente de bibliotecă.

Mai mult, pornim în această căutare de format bibliografic, de la tradiția descrierilor anterioare, așa cum au fost ele elaborate și au evoluat, dintre care aducem acum în atenție, pe cele care ni s-au părut de cel mai mare ajutor, în căutarea precedentelor, care au condus la sinteza formatului bibliografic.

CATALOGUL DE LA 1807

Cel mai vechi catalog, care mi-a fost accesibil și în care am găsit medalii de interes românesc, datează din anul 1807 și este redactat de către bibliotecarul erudit **Stephanus SCHOENVISNER**, Abate de Tormova, care publică la Pesta lucrarea **Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Szechenyiani**, în tipografia lui Mathia Trattner. Este o lucrare amplă, de format octavo, în trei volume, urmată de o anexă, în care medaliile sunt reproduse prin desene, litografiate cu mare acuratețe /1/. Dintre numeroasele medalii, descrise, sau măcar menționate, am selectat numai o parte, pe acele care privesc mai mult și direct evenimente și personalități în legătură cu istoria și teritoriul României, prin urmare pot interesa mersul medaliei în România.

1. Sub principele **Ioan de Zapolya (1526–1540)**, s-au bătut primele medalii la Cluj și Sibiu, cu care se poate socoti că începe seria «**transilvanicelor**» la acest subiect. Cf. **Catalogus 1807**, pars I, p. 115, nr. 3–10, din aur; pars II, p. 5–6.

2. Între anii 1551–1556, Transilvania este cedată Habsburgilor, de către regele Ioan Sigismund și mama lui Isabella, văduva lui Ioan Zapolya. Ocuparea se face pe cale armată, de către ducele Castaldus, care credea că a recuperat Dacia antică pentru împăratul său german de tradiție romană, așa că bate la 1551 o medalie de aramă cu legenda: **IOAN.BAPT.CASTALDUS DUX BELLI MAX... SUBACTAE DACIAE RESTITUTORI OPTIMO**. Cf. **Catalogus 1807**, pars II, p. 6–7; pars III, tab.3.

3. Altă medalie, de argint, din același an 1551, exaltă vizita în Transilvania, astfel dobândită temporar, a regelui **Ferdinand de Habsburg**. Cf. **Catalogus 1807**, pars II, p.6.

4. Ioan Sigismund, reinstalat la Cluj cu ajutorul unei armate românești din Moldova și Muntenia, care-i alungă pe Habsburgi /2/, comandă și bate mai multe medalii și insigne, între anii 1557–1565, dintre care unele privesc Transilvania. Cf. **Catalogus 1807**, pars II, p. 7–10.

5. Familia Bathoreștilor, așezată la Șimleul Silvaniei din anul 1351, prin căsătorie cu o fată din localitate, Anna Mauricius /3/, se dezvoltă și are , printre altele, preocuparea specială pentru baterea de medalii, între anii 1576-1601. Dintre ele, se remarcă medalia din anul 1598, prin care Sigismund Bathori se autoproclamă principe al tuturor Țărilor Române, în numele Sfântului Imperiu Roman de expresie habsburgică. Piesa este din aur, cu legenda: **SIGIS.D.G.TRA.MOL.WA.T.S.R.I.P.**, adică **Sigismundus Dei gratia Transilvaniae, Moldaviae, Walachiae Transalpiniae , sacri Romani Imperii Princeps**. Cf. **Catalogus 1807**, pars II, p.15-16. Comentariile sunt de prisos, dar faptul în sine arată cât era de puternică tradiția medievală de cabinet, care exalta etnonimul și continuitatea Daciei antice, văzută în unitatea și amplexarea Țărilor Române..

6. La anul 1595, același comandase și bătuse medalia, prin care se proclamă de învingător al turcilor la Târgoviște, despre care apoi spune că i-a fugărit până la Dunăre. Cf. **Catalogus 1807**, pars I, p.139, cu reproducere în tabela 24, nr. 6. Din aur, de 86 mm diametru, pe revers cu imaginea orașului Târgoviște, cea mai veche a unui oraș românesc. În fapt, a fost campania lui Mihai Viteazul! Dar, nu e singurul caz, în care se produce substituirea de nume și imagine. Ea se constată și în teatru de epocă: Marele dramaturg spaniol **Lope de Vega Carpio (1562–1635)** scrie piesa cu titlul «**Il miroviglioso Principe ultrasilvano**», în care portretează miraculos nu pe Mihai Viteazul, ci pe același Sigismund Bathory, care avea preocuparea să trimită către vest scrisori și emisari, cu misiunea să-i difuzeze imaginea de învingător al turcilor și salvator al creștinătății, în urma campaniilor lui Mihai Viteazul. Se vede, că la fel a procedat și cu medaliile, folosindu-le cu abilitate pentru a-și face imagine pe seama altora. Dramaturgul spaniol, celebru pentru rapiditatea cu care își scria piesele de teatru, a luat de bune informațiile ajunse până în Spania și a scris, de bună credință, piesa de teatru, care se cuvenea lui Mihai Viteazul.

7. În anul 1600, domnitorul Mihai Viteazul bate medalie în Transilvania, descrisă astfel, în catalogul de la 1807, pars tertia, p. 156:

MICHAELIS, Valachiae Transalpinæ Vajvodæ et per Transilvaniam Locumtenetis Numisma aureum rarissimum, in memoriam victoriae de Cardinali Andrea Bathoreo relatae cusum, ita habet: **MICHAEL.VAL.TRANS.-WAIW.S.C.REAE.M.CON.S.PER.**

Eius protome facie adversa, barba promissa, capite mitra Zobolina cristata, gemmata, tecto. In adversa: **TRANSIL.LOCUMT.CIS.TRAN.PAR.EI.-SUP.EXER.GE.CAP.** In area legitur: **VIGILANTIA.VIRTUTE.ET ARMIS VICTORIAM NACTUS.A.D.1600.**

Extat in Mus.Caes.Vindob. editus in supplement des Monnoies en Or. p. 68.

8. Generalul George Basta bate medalii de aur și de argint, ovale, privind campania din anul 1602, pe care proclamă: **VALL/acho/ PROF/ligato/, SIC/ulo/ DEV/icto/, DAC/ia/ REC/epta/,** adică pe toți i-ar fi bătut și pentru imperiali ar fi recuperat Dacia, pentru care se vede că a avut mare ambiție și durere. Cf. **Catalogus 1807**, pars II, p. 22 ; pars tertia, p. 157.

9. La 1603, Moise Secuiul bate la Cluj medalie de aur, în memoria campaniei din martie–iunie, când a alungat trupele imperiale din cea mai mare parte a Transilvaniei. Cf. **Catalogus 1807**, pars secunda, p. 21; pars tertia, p. 157-7.

10. Eliberarea Oradiei de sub turci, la 5 iunie 1692, produce două medalii de argint, dintre care una sub deviza «**Dacia Felix**», calificată ca fiind elegantă, cu scris semiuncial. Sunt descrise astfel la 1807, în partea întâia, pagina 221:

79. **DACIA FELIX.** Mulier velata stans, cubito innixa rupi, dextra tenet palmarum, sinistra demissa cornucopiae, inter duos genios nudos, quorum alter infra rupem sedens, corbem in capite gerit fructibus onustum, alter cum falcula, et aristis stans fruges metit. Conspectus urbis, cujus nomen **GROSSWARDEIN** in Scheda scriptum. Infra legitur: **AVSPICIIS LEOPOLDI M. DEDIT. CAPT. D. 5. IVN. 1692.** Inscriptio autem circuli exterioris est: **AVSTRIACIS MAGNAS FERT TRANSILVANIA GRATES.** Arg. *Semunc.Ibidem N.57. Elegans.*

80. **LEOPOLDVS M. ROM. IMP. * IOSEPHVS R. ET H. R. AVGVSTI TVRCARUM VICTORES PERPETVI.** Protomae amborum capitibus jugatis, laureatis, pectore tenus. **SIC ASSVETA TVIS SEMPER VICTORIA CASTRIS.** Infra: **VARADINVM RECEPTVM DIE V. IVNII. MDCXCII.**

Imperatorii Leopoldo laureato, sedenti in throno sub conopeo, Mulier turrita genuflexa duas claves offert, advolante desuper Victoria cum serto, et palmarum ramo. Juxta sunt castra, et urbs Varadinum in prospectu. **P.H.M. Arg. pond.3 1/2 Semunc. Ibidem N.59.** Cf. **Catalogus 1807**, pars prima, p. 221.

11. Sunt descrise și reproduse trei medalii, gravate de către Carolus Joh.Hedlinger, la 1713, pentru domnitorul român Constantin Brâncoveanu, astfel:

BASSARABAE de BRANKOWAN (Constantini)

Vajvodae Valachiae Transalpiniae

1. **CONSTANTINUS. BASSARABA. DE BRANCOWAN.** Hujus Protome, capite barbato, cristato, tunicam longam more patrio, et chlamydem, pelliculis mustellae ermineae, subductam, induti.

D. G. VOIVODA. ET. PRINCEPS VALACHIAE TRANSALPINAE. Scutum coronatum, gryphis, lemniscis, et encarpis ornatum, continens Insignia, corvum videlicet crucigerum, expansis alis in colliculo stantem, inter Solem, et Lunam. Infra est annus **1713.** et infra circulum scuti literae: **C.I.H.** Carolus Joh. Hedlinger. *Numisma aureum pond. 5. Ducatorum. Tab. 2. N. 15.*

2. Aliud simile sed literae **C.I.H.** sunt in antica, infra Effigiem Principi. *Argent. pond. 2 Semunc. Prox. Tab. 3. N. 16.*

3. Aliud, in quo omnia, uti N. 1 sed est. *Arg. pond 1 1/2 Semunc. Ibidem N.17.* Cf. **Catalogus 1807,** pars tertia, p. 43–4.

12. Eliberarea Timișoarei de sub turci, la 12-14 octombrie 1716, prin trupele austriece ale împăratului Carol al VI-lea, dă ocazie la cinci medalii de argint, descrise în prima parte a catalogului, p. 295–7:

OB TEMESVARIUM RECUPERATUM EODEM ANNO 1716

56. **IMPERAT. CAES. AUG. CAROL. VI.** Protome laureata, paludata, ad pectus cum aureo vellere. **R. TEMESWARO EXPUGNATO.** Infra: **R. HUNG. TERM. DECVMAN. PRIMUM RESTITUTUS MDCCXVI.** Urbs Temesia, multis turribus, in quarum apice sunt Ianulae Turcicae, conspicua, moenibus cincta. Prope moenia sedet Mulier dextra tenens coronam muralem, simulque innixa Scuto cruce hungarica insignito, laeva hastam, in cujus apice est caputi Asini. Juxta prostratus humi Turca sub corbe vimineo jacet. *Arg. pond 2 Semunc. Ibidem N. 31.*

57. **CAROLUS VI. D. G. ROM. IMP. SEMP. AVG.** Protome laureata, paludata, loricata. Infra: **P.P. Werner. SECURITAS TRANSSYLVANIAE RESTITUTA.** Infra: **THEMESVARIO OCCVP. D. 14. OCTOB. 1716.** Mulier stans dextrorsum conversa, dextra extenta laurem tenet, sinistra cornucopiae, juxta est Clipeus, in quo sunt septem castella Transilvaniae. *Arg. pond 2 1/2 Semunc. Ibidem N. 32.*

58. Antica eadem, quae precedentis.

TRANSYLVANIA METV AC INSIDIIS LIBERATA. Infra: **THEMESVARIO OCCUP. D. 12. OCT. 1716.** Iconographia urbis expugnatae. *Arg. pond. 2 1/2 Semunc. Ibidem N. 33.*

59. **IMP. CAES. CAROL. VI. D. G. GE. HI. HV. B. REX. AR. AVS.** Protome laureata, paludata, loricata, ad pectus cum aureo vellere. **W. ARMIS CONSTANTIA ET FORTITUDINE CAESARIS AE EVGENIO.** Infra: **THEMESVARIA TURCIS EREPTA. 12. OCT.** Repraesentatio ichonographica munimenti cum circumvallationibus. *Arg. pond. 1 3/4 Semunc. Ibidem N. 34.*

60. AD SAVVM CAESAR TVRCAS PROSTERNIT. Infra: **D.V.AVE.** Imperator quadrigis triumphalibus supra prostratos hostes invectus ab advolante Victoria coronatur. **EVGENIO PRINCIPE TEMESVARIA CAESARI REDIT.** Infra: **D. XII. OCT.** Conspectus urbis munitae, et circumvallationis, atque apparatus tormentiorum, quibus expugnata est. *Arg. didrachm. Ibidem N. 35.*

13. Un nou război ruso-turc, declanșat la 22 august 1787 pe teritoriul Țărilor Române, atrage participarea Austriei, alături de Rusia. Victoria comună a generalului Suvorov și a prințului Frideric Josias de Saxa-Cobourg, prin care la 31 iulie 1789 aliații iau orașul Focșani de la turci, îi dă acestuia din urmă ocazia să bată o medalie din cositor, de format mare. Cf. **Catalogus 1807**, pars tertia, p.30-31./4/

NOTE BIBLIOGRAFICE

¹ SCHOENVISNER, Stephanus, Abate de Tormova. *Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituii Nationalis Szechenyiani*. Pestini: Typis Mathiae Trattner, 1807. Vol. I–III + anexă, de 492+109+399+252 p. il. Exemplar la Biblioteca Centrală Universitară «**Lucian Blaga**» din Cluj-Napoca, la cota 08351, fără anexă. Am consultat lucrarea în zilele de 10 și 25 octombrie 2006, primind-o fără anexă, iar cele trei volume aveau filele netăiate. La două secole de la tipărire, exemplarul încă nu fusese consultat de cineva, cu emoție am constatat că sunt primul cititor al lui; VERESS, Andrei. *Bibliografia româno-ungară*. București: Cartea românească, 1931, vol. 2(1781–1838), p. 160–2.

² *Histoire chronologique de la Roumanie* / Sous la red. de Constantin C. Giurescu. Bucarest: Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 111.

³ **ȘIMLEU SILVANIEI**: Monografie arheologică. Vol.1. Istoricul cercetărilor / Horea Pop; Ioan Bejinariu; Sanda Băcuieț-Crișan; Dan Băcuieț-Crișan; Daniel Sana; Zsolt Csók, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2006, p. 137. Mulțumesc autorilor și colegului dr. Ioan Maria Oros, de la Muzeul Județean de Istorie de la Zalău, pentru primirea gratuită a lucrării, care este de o ridicată performanță profesională și editorială, finanțată fiind de către Primăria Șimleu Silvaniei.

⁴ Pe parcursul acestei cercetări, prin preocuparea și amabilitatea Doamnei bibliotecar cercetător **Sidonia PUIU**, de la Filiala din Cluj-Napoca a Bibliotecii Academiei Române, am primit la 20 februarie 2007 și am putut să consult o lucrare, care provenea din vechea Bibliotecă de la Blaj a lui **Timoteiu CIPARIU (1805–1887)**, exemplar salvat miraculos de la distrugerile masive, provocate de către insurgenții maghiari de la 1848–9, când au ocupat Blajul și chiar casa lui Cipariu, risipindu-i cărțile, adunate cu multă cheltuială și efort organizatoric, de-a lungul a două decenii de stăruințe, pasiune și vocație enciclopedică. Aceasta este disertația inaugurală a preotului și bibliotecarului german al Universității din Pesta **SCHOENVISNER Stephanus**, *Notitia hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*, cu prefață de Georgius Aloysius Szerdahelyi, Buda, Literis ac sumptibus Typographiae eiusdem R. Universitatis, 1801, de format mare (in quarto), de 576 pagini de text și cu 20 de planșe la urmă, reproducând 396 medalii, redeseinate avers-revers pe piatră. Lucrarea privește subiectul nostru, fiind o prefigurare metodică și istorică a celei de același autor, din anul 1807. Sub aspect metodic, unele descrieri de medalie sunt chiar mai amănunțite, decât la 1807, iar sub aspectul istoriei subiectului, ne privesc prin mai multe poziții, care se repetă, sau nu, la 1807. De pildă, aici este descrisă textual și redată în desen litografic, pentru prima dată, medalia despre Oradea, de la anul 1692, pagina 407, poziția 34, sub titlul **DACIA FELIX**, vezi la urma cărții și planșa nr. 11, desenele legate la nr. 293. Cota R 118337.

**DESCRIEREA MEDALIILOR ROMÂNEȘTI
DE CĂTRE DIMITRIE A. STURDZA
(1833–1914)**

Întemeietor la 1876 a Cabinetului de numismatică al Bibliotecii Academiei Române/1/, istoricul Dimitrie A. Sturdza realizează și publică în prealabil (la 1872–1874) cel dintâi catalog de monede și medalii românești, în care descrie în total 65 de piese moldovenești și muntenești /2/. Între acestea, reproduce și descrie, intercalate la locul lor cronologic, printre monede, cele câteva medalii în cauză, în maniera următoare:

51. **Mihai Viteazul**; medalie 1600; AV 35,235 g; pl. III, 9; Muzeul Viena. [Unde prescurtarea AV indica materialul și înseamnă aur].

52. **Același**; medalie 1600; (placă rombică); AV; pl. V; 2; Muzeul Britanic.

53. **Același**; medalie 1600; AR 27,09 g și 27,72 g, col. Montenuovo; alt exemplar 25,752 g, nereprodusă; col. D. A. Sturdza. [Unde AR = argint].

54. **Același**; medalie 1600; AR 13,39 g; pl. III, 8, Muzeul Viena; 14,68 g; col. D. A. Sturdza.

58. **Constantin Brâncoveanu**; medalie 1713; AV 20,919 g; nereprodusă; col. Montenuovo.

59. **Același**; medalie 1713; AV 17,45 g; pl. IV, 2, Muzeul Viena; alte exemplare 16,34 g; Muzeul Budapesta; 17,28 g; col. D. A. Sturdza.

60. **Același**; medalie 1713; AR 21,889 g; nereprodusă; Muzeul Viena; alte exemplare; Muzeul Berlin, 19,75 g; Muzeul Budapesta; 19,57 g; col. Schottenstift; 17,5 și 15,29 g; col. Montenuovo; 14,28 g; col. D. A. Sturdza.

61. **Același**; medalie 1713; AR 42,6 și 33,69 g; Muzeul Budapesta; nereprodusă; alte exemplare: 43,2 și 39,29 g; col. Montenuovo; 42,54 g; col. D. A. Sturdza.

62. **Același**; medalie 1713; AR 27,35 g; pl. IV, 1; Muzeul Viena; alte exemplare; 31,71 g; col. Schottenstift; 27,90 g; col. Montenuovo; 30,059 g; col. D. A. Sturdza.

63. **Același**; medalie 1713; AR 12,259 g; nereprodusă; col. D. A. Sturdza.

64. **Constantin Hangerli** [1797–1799]; medalie nedată; AR; pl. IV, 3; Muzeul Berlin; alte exemplare: 5,29 g; col. Montenuovo; 5,79 g; col. D. A. Sturdza.

65. **Același**; medalie nedată; AR; nereprodusă; Muzeul Budapesta; alte exemplare: 5,5; 4,99 și 4,22 g; col. Montenuovo; 4,63 g; col. D. A. Sturdza.

În finalul studiului, D. A. Sturdza mai menționează, fără a le descrie, dar le reproduce, următoarele piese:

Medaliile Domnitorului Mihail Sturdza, 1840 și 1842.

Medalia Institutului de Naștere și Moșit, 1839.

Medalia 11 iunie 1848.

Medalia pentru osârdie, 1851.

Medalia Bisericii evanghelice din București.

Vom observa că întemeietorul D. A. Sturdza descrie medaliile ca pe monede, în cronologia cărora le consideră și le intercalează. El a fost, totodată, primul cercetător, care a socotit piesa de aur, în valoare de zece ducăți, cu numele și efigia lui Mihai Viteazul, de la 1600, ca fiind o medalie, deschizând astfel seria unei lungi dezbateri, nici acum încheiată. Sursele sale de informare, românești și străine, au fost identificate și analizate de către savantul numismatolog Octavian Iliescu, într-un studiu publicat de Anuarul S.N.R. în anul 1993 /3/. Rezultă din acestea, că D. A. Sturdza cunoștea și aplica la ora aceea metoda europeană de descriere, uzuală în cataloagele de monede și medalii, respectiv că special pentru Muntenia și Moldova a cunoscut lucrarea baronului Dr. B. Köhne, **Münzen der Moldau und Walachei**, din **Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde**, 1, 1841–1842, pe care a folosit-o. Observând acum infoelementele alese și ordinea lor în descriere, le putem distinge în felul următor:

Autoritatea (domnitorul), care a generat emiterea piesei numismatice (medalistice).

Tipul de piesă (medalie).

Anul emiterii.

Material (aur, sau argint).

Greutatea exemplarului, până chiar la miimi de gram, ceea ce devenea important pentru identificarea ulterioară a aceluia exemplar, oriunde ar circula, din colecție în colecție.

Dacă piesa este reprodusă în catalog.

Deținător.

Dacă sunt descrise mai multe exemplare ale aceluiași titlu numismatic, mențiunile infodocumentare sunt repetabile, cum se și vede în descrierile reluate aici din catalogul de la 1872–4. În ceea ce privește punctuația, vedem că atunci infoelementele se despărțeau uniform între ele printr-un singur semn de ordine și ierarhie, (:), care le conferă tuturor același rang de importanță al mesajului semiologic.

DESCRIEREA MEDALIILOR DE CĂTRE OCTAVIAN ILIESCU (1993)

În anexa studiului despre contribuția lui Dimitrie A. Sturdza la dezvoltarea numismaticei românești, Octavian Iliescu propune descrierea medaliilor, care i-au fost dedicate ilustrului om politic și de știință, în total trei piese, emise în anii 1903, 1913 și 1914, aflate în colecția ing. Alexandru Ievreinov. Socotim exercițiile ca fiind o încununare a căutărilor metodice în materie de descriere, de aceea le redăm în continuare:

1. Plachetă emisă de Partidul Național Liberal în onoarea președintelui său Dimitrie A. Sturdza, la a 70-a aniversare; 1903; autor: Ernest Dubois.

Av. Bustul lui **Dimitrie A. Sturdza** în profil spre st.; sub bust legendă pe patru rânduri: **PARTIDUL NAȚIONAL LIBERAL // LUI D.A. STURDZA // ÎN AMINTIREA ANIVERSAREI / SALE – DE 70 ANI – 1903.**

Jos, în spatele bustului, de jos în sus semnătura **ERNEST DUBOIS**, cu litere gravate.

Rv. Personaj feminin nud până la mijloc, șezând spre dr. la o masă, pe care își sprijină cotul mâinii drepte ce ține o carte deschisă, în vreme ce mâna stângă sprijină fruntea; pe masă în st. o făclie aprinsă. Sus în dr. legenda pe două rânduri: **LABOR IMPROBUS // OMNIA VINCIT**; jos în dr., de jos în sus, semnătura: **ERNEST DUBOIS**, cu litere gravate.

Bronz; 60×45 mm (pl. XI, 1). G. Severeanu, BSNR, 3, 1905–1906, p. 123–124.

2. Medalie emisă de Academia Română în onoarea lui Dimitrie A. Sturdza, la a 80-a aniversare, 1913, autor: Fr. Storck.

Av. Capul lui **Dimitrie A. Sturdza** în profil spre st.; fără legendă; jos în dr. semnătura **F. STORCK**, cu litere gravate.

Rv. Cunună de lauri, în interior legendă pe cinci rânduri: **1833// ACADEMIA ROMÂNĂ // LUI // DIMITRIE A. STURDZA // 1871–1913.**

Bronz; 50 mm (pl. X, 2). (C. Moisil) (nesemnat), BSNR, 10, 1913, p. 23 (numai reproducere, fără descriere); V. N. Popp, BSNR, 12, 1915, p. 105 (descriere incompletă, diametru indicat greșit 60 în loc de 50 mm).

3. Medalie emisă la moartea lui Dimitrie A. Sturdza; 1914; fără semnătura autorului.

Av. Bustul lui **Dimitrie A. Sturdza** în profil spre st.; în câmpul pt. legendă pe două rânduri: **DIM. A. // STURDZA.**

Rv. Înger în zbor spre dr., ținând în mână dr. o cunună, în mâna st. o ramură de palm; în câmpul dr. legendă pe șase rânduri: stea cu cinci raze // **25 FEB. // 1833 / / cruce // 8 OCT. // 1914.** Bronz; 30 mm. (pl. XI, 3).

Asemenea descrieri, elaborate și folosite de către **Octavian ILIESCU**, sunt cele mai apropiate de tehnica I.S.B.D., pe care o prefigurează din punct de vedere a infoelementelor selectate, în primul rând prin formarea unui titlu propriu-zis evenimential, legat de tema principală a medaliei, apoi prin introducerea mențiunii de autor, pentru gravor.

De aici, până la criteriile, selecția, ordinea și punctuația I.S.B.D., nu mai era decât un pas, pe care încercăm să-l facem în lucrarea de față, după ce l-am practicat în câteva articole și studii din ultimul deceniu, cu caracter experimental /4/.

Pe acest traseu metodic sunt de menționat și aplicațiile de descriere sistematică, făcute de către **Iulius POPA**, de la Bălți, republica Moldova, după vizita pe care ne-a făcut-o la Oradea, în vara anului 2000 și discuțiile purtate atunci împreună. În

articolele și cărțile publicate, după acel moment, de către **Iulius POPA**, găsim încercări de a face o aplicație de I.S.B.D. /5/, precum găsim și în unele locuri din studiile și cărțile de colecție, publicate de către **Mihai CORNACI**, de la Botoșani /6/.

Încât putem spune că pasul acesta, către tehnica descrierii I.S.B.D. a medaliilor ca documente de bibliotecă este un pas făcut în comun, care corespunde deja unei tendințe de lucru din medalistica românească actuală.

DESCRIEREA MEDALIILOR NAPOLEONIENE DE LA CLUJ-NAPOCA

În colecția Cabinetului numismatic de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei sunt aproape 78.000 de piese, monede, medalii (și bancnote) din metal comun (multe din bronz), sau din argint, aur și platină. Este o colecție prea puțin valorificată public și științific, din o mulțime de împrejurări și cauze. De această dată, însă, ne referim la cele 276 de medalii pe tema personalității și epocii lui Napoleon Bonaparte, care în anul 1995 au beneficiat de un catalog public, redactat științific de către **Livia Călian** și **Maria Magdalena Jude**, cu sprijinul dat de fostul custode dr. Radu Ardevan /7/, cât și de Banca Națională a României, Filiala Cluj.

Astfel, aceste medalii au devenit vizibile, ca parte semnificativă din patrimoniul celor peste patru mii de medalii napoleoniene, din lume, despre care există bibliografie de specialitate. Probabil tema napoleoniană este cea mai bătută în medalii, pe plan mondial, pornind de la însăși dorința lui Napoleon, care a văzut în medalie: „**o excelentă metodă de propagandă, care putea să facă pentru gloria sa o galerie metalică**“ /8/, similară cu acțiunea pentru galerie plastică a lui Ludovic XIV, sau Ludovic XV. Ca urmare a inițiativei antume a lui Napoleon și a dezvoltării ei postume, se poate vorbi și s-a scris mult despre o „**istorie metalică**“ a împăratului, din care o parte este reflectată în piesele adăpostite la muzeul din Cluj-Napoca, fiind totodată o probă de afinitate pentru ideile napoleoniene și circulația lor în Transilvania, complementar celor din manuscrise și cărți tipărite.

Acum ne interesează să vedem ce metodă de descriere au adoptat/elaborat și folosit cercetătoarele care au redactat catalogul de colecție. Din prefață, unde găsim un dicționar de gravori de medalii, rezultă importanța dată acestora, ca răspundere intelectuală primară pentru crearea artistică a medaliilor, deci ca autori. Din precizările metodice, cât și din descrieri, rezultă apoi că gravorul de medalie este coborât pe un loc secundar, ca infoelement de rangul al treilea, primul loc fiind rezervat pentru titlul de eveniment a medaliei (conținutul ei principal), urmat de zona descrierii fizice a piesei. Dar iată cum sunt precizate zonele descrierii:

„Am folosit următoarea cheie, care descifrează catalogul:

a) Denumirea medaliei, data evenimentului;

b) Caracteristici tehnice: diametru, greutate, stare de conservare;

c) **Descrierea medaliei cu gravor, legendă și imagine avers/revers;**

d) **Determinatoarele folosite;**

c) **Proprietarul (MNIT) și numărul de inventar /9/.**

Organizarea descrierilor în catalog se face în acest caz nu după un criteriu alfabetic al unei vedete principale uniforme de autor persoană fizică, deoarece lipsește o asemenea vedetă, ci după criteriul cronologic (fiind emise între anii 1792–1832), criteriul țării emitente, sau criteriul autenticității (medalii originale, sau copii). Medaliiile care nu se pot data s-au trecut la urmă.

Iată câteva descrieri:

1. a) **Medalie pentru bătălia de la Montenotte** (11 aprilie 1796); pl. II/1;

b) D = 40,7 mm; G = 40,32 g; bronz; f. bine conservată;

c) Av.: GAYARD R.; bust dreapta Napoleon Bonaparte cu plete, în uniformă de general.

Rv.: JEUFFROY F.; DENON DIR.; în exergă **BATAILLE DE MONTENOTTE // MDCCXCVI.**; zeița Victoria zburând spre dreapta. În mâna stângă ridicată ține două crenguțe și o cunună de lauri, în dreapta sabia. Ea plutește deasupra unei porțiuni din globul pământesc, pe care vede conturul Italiei și al Greciei. În stânga, jos, chiar sub piciorul Victoriei se vede un munte cu o cetate în vârful.

d) Tourneur, 43/221; Willmann, 3/35; Julius, 31/491.

e) MNITr; inv. N 16093

23. a) **Medalie pentru restabilirea cultului religios** (8 aprilie 1802); pl. VII/22;

b) D = 50,5 mm; G = 67,01; bronz; f. bine conservată;

c) Av.: ANDRIEU FECIT; NAPOLEON BONAPARTE PREMIER CONSUL; cap dreapta Bonaparte;

Rv.: ANDRIEU FECIT; **RETABLISSEMENT DU CULTE**; în exergă **LE XVIII GERMINAL AN X**; Franța ridicând religia. În imagine se mai distinge o carte deschisă, o cruce sprijinită pe un postament, un scut rotund cu fulgerul și un cocoș deasupra. În colțul din stânga, silueta Notre Dame;

d) Tourneur, 47/276; Wilmann, 13/194; Julius, 68/1083.

e) MNITr; inv. N 16122.

275. a) **Copie după medalia pentru intrarea în Madrid a ducelui de Wellington** (12 august 1812); pl. XLIV/205;

b) D = 44,7 mm; G = 31,15 g; metal comun; f. bine conservată;

c) Av.: Numele gravorului indescifrabil; **LIEUT. GEN. MARGUIS WELLINGTON. K. B. & c & c MDCCCXII**;

Rv.: **ENTERD MADRID AUGUST XII.**; Monument având pe el trei scuturi cu stemele Angliei, Portugaliei și Spaniei, prinse cu ramuri de lauri. La baza monumentului trofee de război: țevi de tun, puști, acvile etc. Pe monument se disting următoarele nume de bătălii: VIMEIRA / TALAVERA (?) / SUSACO / CIUDAD RODRIGO / BADAJOS / SALAMANCA;

d) Fără determinant;

e) MNITr; inv. N 72424. /10/

De menționat faptul că se repetă întreg catalogul, cu toate descrierile, transpuse în limba engleză, ceea ce este util pentru preluarea materialului descris în circulația științifică internațională a muzeelor, dar este imposibil în biblioteconomie.

Credem că acest catalog de la Cluj-Napoca înseamnă cel mai perfecționat nivel atins în România, în ceea ce privește descrierea medaliilor cu scop muzeografic. El rămâne un model, prin multitudinea zonelor și a mențiunilor de zonă, prin bogăția infoelementelor culese de pe document, prin claritatea redactării și coerența sistematizării lor.

Totodată, acest model de descriere rămâne tribut ar tradiției sub câteva aspecte, care-l fac inutilizabil în bibliotecă. Vom da numai trei exemple, care fac ca acest catalog să nu fie practic și să nu fie utilizabil ca și catalog de bibliotecă:

a) Gravorul, căruia i se recunoaște implicit responsabilitatea intelectuală primară pentru crearea medaliei, nu este tratat ca autor și nu devine în descriere vedetă principală uniformă, fiind diminuat ca importanță, prin plasarea într-o zonă subalternă titlului de eveniment al medaliei.

b) Producătorul, care ar fi sinonimul editorului, nu este căutat.

c) Titlul propriu-zis, ca titlu de eveniment, în aceste 276 de descrieri începe uniform cu cuvântul „**medalie**“, la toate pozițiile, ceea ce în cazul clasării fișelor într-un catalog alfabetic de bibliotecă ar produce o solidificare generală a documentelor reprezentate, prin folosirea aceluiași cuvânt de ordine.

Se poate încă o dată vedea că o bună descriere muzeografică nu se poate transpune ca atare în descriere bibliografică, fiind diferite. Amândouă descrierile, atât cea muzeografică, precum și cea bibliografică, au caracter descriptiv, sunt sursă pentru formatul electronic MARC, dar sunt diferite ca scop, structură, ordine a infoelementelor și punctuație. Ca să fim mai pe material, dăm următoarele exemple de transpunere în format biblioteconomic a celor trei descrieri muzeografice, din punct de vedere a autorului, a titlului propriu-zis și a tipului de material:

GAYARD, R. I. JEUFFROY, R.V. **BATAILLE DE MONTENOTTE MDCCXCVI** [=1796] [Medalie]

ANDRIEU, Bertrand. **RETABLISSEMENT DU CULTE LE XVIII GERMINAL AN X** [Medalie]

ENTERD MADRID AUGUST XII [1812] [Medalie].

Se poate observa cum mențiunea despre tipul de material al documentului primar descris, adică medalia, apare în paranteză pătrată (ceea ce înseamnă că este stabilită și pusă de către bibliograf), după autor și titlu, sau după titlul propriu-zis, în cazul documentelor anonime. Se mai poate vedea că, așa cum cere standardul bibliografic internațional și varianta lui românească /11/, se respectă limba documentului primar, adică se culege de pe medalie titlul-eveniment în limba în care este formulat pe acesta de către autor și producător. Numai în cazul că nu avem text pe medalie, decât imagine, putem forma un titlu-eveniment în limba română, care să reprezinte conținutul intelectual principal al medaliei, adică în limba uzuală pentru Agenția Bibliografică Națională din România, care este Biblioteca Națională a României, ce practică limba română. Acestea sunt reguli deduse din cerințele controlului bibliografic universal, iar aplicarea lor elimină nevoia de a mai repeta catalogul într-o altă limbă.

DESCRIEREA NUMISMATICĂ A UNOR MONEDE-MEDALII LA 1977

Pentru a cunoaște mai bine traseul metodic, în continuarea căruia ne așezăm, cu propunerea de descriere catalografică a medaliilor, aducem în atenție formatul de descriere numismatică, folosit de autorii aceluși veritabil „**corpus nummorum**“, deopotrivă studiu și album, care este voluminoasa operă „**Monede și bancnote românești**“, București, 1977, de George Buzdugan, Octavian Luchian și Constantin C. Oprescu, redactor Mihai Stratulat, machetare Gabriel Danciu, cu prefață de acad. Em. Condurachi /12/.

În această lucrare, alături de monede, sunt incluse și descrise medaliile emise de către domnitorul **Constantin Brâncoveanu** (1688–1714), fiind atribuite artistului gravor Carol Iosif Hoffmann, de la Alba Iulia.

Descrierea este total alta, decât cea siglaetică, făcută înainte cu un veac de către Dimitrie A. Sturdza, de asemenea este diferită de alte descrieri analitice, precum aceea de la Cluj-Napoca, a medaliilor napoleoniene. În principal, este o descriere acefală, dacă observăm că în format nu are menționată nici vedeta de autor (gravorul), nici o formă de titlu propriu-zis, cu referire la evenimentul, pe care-l exprimă. Din paginarea materiei se poate înțelege că totul este pus în seama domnitorului, care dă titlul de capitol și prin urmare titlul pentru o eventuală bază de date. Apoi urmează considerații istoriografice, din care rezultă concluzia autorilor, că acceptă ipoteza denumirii acelor piese, ca fiind monede-medalii.

Urmează descrierea lor pe tipuri de emisiuni, ceea ce conduce ca fișele de descriere să nu fie complet separate una de alta, practică posibilă în descrierea numismatică, dar inacceptabilă în formatul catalografiei, unde notițele descriptive trebuie clasate, deci se cere să fie complet desprinse una de cealaltă, individualizate fizic și intelectual. Ceea ce în acest corpus nu s-a avut în vedere. Dar iată descrierile făcute celor cinci medalii brâncovenești:

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1688 oct. 28–1714 mart. 24)

Domnia lui Constantin Brâncoveanu a reprezentat o epocă remarcabilă în viața Țării Românești. Continuând mișcarea culturală din domnia precedentă (Șerban Cantacuzino 1678-1688), vrednicul domn a reușit să înfăptuiască vreme de un sfert de secol frumoase realizări, conturate definitiv în „**epoca și stilul brâncovenesc**”.

Deși în declin, după înfrângerea de la Viena (1683), puterea suzerană otomană profita de dezbinările interne ale Țării Românești, pornite fie din invidie față de bogatul domn, sau din triste răfuiești mai vechi și venea mereu cu pretenții de sporirea haraciului.

Cu toate marile daruri făcute și multă abilitate în angajamentele politice externe, Constantin Brâncoveanu a fost mazilit, deportat la Constantinopol și decapitat împreună cu ai săi, înfruntând marea tragedie cu o demnitate de erou legendar.

Între capetele de acuzare aduse a fost și acela de a fi emis monede din aur cu chipul său. După unele izvoare istorice, ar rezulta că piesele emise erau de valorile 2, 3, 5 sau 10 ducăți de aur.

Piesele de aur cunoscute până acum ar putea corespunde valorii de 5 sau 6 ducăți de aur, iar cele din argint sunt similare talerilor și guldenilor.

Numeroase au fost controversele între numismați, spre a se lămurii dacă acestea pot fi considerate ca monede, sau sunt medalii comemorative. **Noi acceptăm ipoteza denumirii lor: monede-medalii.**

În cele ce urmează, arătăm emisiunile cunoscute până acum și clasificate pe tipuri. Dată fiind marea raritate a acestor monede, găsim de folos a enumera în lucrare exemplarele citate în decursul timpului în studiile de căpetenie ale numismaților: Constantin Moisil, Ilie Țabrea, Lajos Huszár, Corneliu Secășanu, cu indicarea colecțiilor de care au aparținut sau aparțin, descrierile făcându-se acolo, unde ne-a fost posibil.

Privitor la inițialele **C•H** și **C•I•H** care apar pe unele monede, s-a ajuns la cea mai judicioasă concluzie: ele indică pe artistul gravor **Carol Iosif Hoffman**, medalior în Alba Iulia între 1713–1738 (Ipoteza L. Huszár).

Constantin Moisil considera drept *probe* monedele lui Brâncoveanu care nu au inițialele gravorului (cele de tip II).

EMISIUNI MONETARE

Tipul I (bust în profil spre dr.)

- a) Piese AR; 46 mm; similare cu talerii (inițiale **C•H** sau **C•I•H**)
- b) Piese AV; 35 mm; echivalente cu 5 sau 6 ducăți de aur.
- c) Piese AR; 35 mm; echivalente jumătăților de taler, 5 și 2,5 guldeni (?)

Tipul II (bust văzut din față) *Probe*?

- a) Piese AR; 36 mm;
- b) Piese Bi; 35,5 mm.

MONEDE-MEDALII

TIPUL I

Piese AR, 46 mm (similare cu talerii).

286. Av. Bustul domnitorului spre dr., pe cap cuca împodobită cu surguci și rozeta din pietre prețioase, poartă haină de fir și mantie cu guler de cacom, agrafă ca o rozetă. Dedesubt, inițialele •C•H•

CONSTANTINVS•BASSARABA – DE BRANKOWAN 2 c.l.e.

Rv. Scut oval, marginea lineară, cu ornament la partea superioară, acesta având în centru o stea (?) cu nouă raze

Deasupra coroana regală; în părți grifoni încolăciți în spirale. În scut: acvila cu cruce în plisc, aripi ridicate, stând pe munte, spre st., iar capul întors spre dr. La dr. soare cu raze, la st. luna .Dedesubt milesimul 17–13

• D•G: VOIVODA•ET•PRINCEPS • – • VALACHIE • TRANS • ALPINE
2 c.l.e.

Semne despărțitoare ca niște puncte cruciuliță.

Exemplare cunoscute:

Academia Română (în 1914): 30,95; 30,405; 27,90 g.

Cabinetul de medalii Budapesta: 30,40; 31,85 g.

Cabinetul de monede (Münzkab..) Viena: 27,35 g.

Colecția Schottenstift, Viena: 31,171 g.

287 sim. c.m.s.

Av. • CONSTANTINVS-BASSARABA – DE BRANKOWAN •

Dedesubt, inițialele C•I•H

Rv. Stema și milesimul mai reliefate.

* D : G : VOIVODA • ET • PRINCEPS * - * VAILACHIAE • TRANS •
ALPINAЕ;

288 sim. c.m.s.

Av. () – DE • BRANKOWAN

Rv Ornamentul la partea superioară a scutului arc în centru un chip de înger.

289 sim. c.m.s.

Av () – DE • BRANKOWAN.

290 sim. c.m.s.

Rv. Scutul oval, cu marginea perlată.

Exemplare cunoscute:

Academia Română (1914): 43,20; 42,54; 42,30; 39,20 g.

Cabinetul de medalii Budapesta: 33,57; 43,33 g (după Const. Moisil (1914): 33,60; 42,54 g)

Colecția Schottenstift, Viena: 38,625 g.

b. *Piese AV*, .35 mm (echivalente **5 sau 6** ducăți de aur)

291 *Av* Bustul domnitorului spre dr. pe cap cuca împodobită cu surguci și rozetă din pietre prețioase, poartă haină de fir și mantie cu guler de cacom, agrafă ca o rozetă.

• **CONSTANTINUS BASSARABA – DE BRANKOWAN – 2 c.l.e.**

Rv. Scut oval, aproape rotund, cu marginea perlată, ornament la partea superioară având în centru un chip de înger. Deasupra coroana regală, în părți grifoni încolăciți în spirale. În scut acvila cu cruce în plisc, aripi ridicate, stând pe munte spre st., iar capul întors spre dr. La dr. soare cu raze, la st. luna. Dedesubt milesimul 17 -13. Sub scut între ornamentații, inițialele C-H • D : G : **VOIVODA ET PRINCEPS • - • VALACHIAE • TRANS-ALPINAE • 2 c.l.e.**

Exemplare cunoscute:

Academia Română (în 1914): 20,91; 20,80; 17,28 g.

Cabinetul de medalii Budapesta: 16,69; 16,32; 17,34 g.

Cabinetul de monede (Münzkab.) Viena: 21,88 g.

Colecția Schottenstift, Viena: 19,057 g.

(În 1914, Const. Moisil mai citează un exemplar de 17,455 g. la Cabinetul imp. Viena, și menționează că piesa de 20,91 g, aflată atunci la Academia Română, provenită din colecția Montenuovo, este marcată ulterior pe *Av*. în dr. și st. bustului cu cifra 6.)

c. *Piese AR*, 35 mm (echivalente: jumătăților de taler, 5 guldeni, 2½ guldeni?)

292 *Av* și *Rv* similare cu cele descrise la piesele de aur.

Exemplare cunoscute:

Academia Română (în 1914): 15,20; 14,72; 14,20 g. (Const. Moisil (1914) mai arată un exemplar de 14,28 g.).

Cabinetul de medalii Budapesta: 16,69; 16,32; 17,34 g. (Const. Moisil (1914) mai arată un exemplar de 19,75 g.)

Cabinetul numism. (Münzkab.), Viena: 21,88 g.

Colecția Schottenstift, Viena: 19,057 g. Viena: 21,88 g.

TIPUL II

Piese AR, 36 mm (fără inițialele gravurului) *Probe?*

Av Bustul domnitorului văzut din față.

Rv Acvila cu cruce, deasupra coroană.

293 **Av** Bustul domnitorului văzut din față, pe cap cucă fără surguci, haină de fir, mantie cu guler de cacom prinsă cu o agrafă.

CONSTANTINVS BASSARABA DE BRANCOWAN.

c.p.e., c.l.i.

Rv Acvila cu cruce în plisc, stând pe munte spre. st., cu capul spre dr.

Deasupra coroană regală, la dr. soarele, la st. semiluna

Dedesubt milesimul 17 -13

D • G • VALACHIAE TRANSALPINAA PRINCEPS ET VOIVODA

Exemplar cunoscut - Cabinetul de medalii Budapesta: 21,15 g.

294 sim. c.m.s.

Av Bustul mai zvelt, capul puțin spre dr. **c.p.**

Rv Soarele din scut numai cu opt raze, iar luna O

Coroana alt desen.

D • G (— „ —) VOIVODA

c.p.

Exemplar cunoscut: Academia Română (1914): 25,67 g. Cu toată, marginile medaliei rotunjite.

Piese Bi; 35,5 mm (fără inițialele gravorului).

295 sim. cu nr. 293

Av Chipul domnitorului mai plin

() BRANCO W AN •

cp.

Ilv Soarele cu multe raze, luna O

D. G. (— „ —) VOIVODA

c.p.

Exemplar cunoscut: Academia Română (1914) :13,25 g.

*

Practica internațională nu este nici ea uniformă, când prezintă materie numismatică, formată din monede și medalii. Dacă în mod curent acest fel de material este văzut împreună, de regulă în organicitatea sa cronologică, sau tematică, în schimb la descrierea pieselor se petrec două abordări:

a). Medaliiile sunt descrise la fel ca monedele, prin metoda uzuală în descrierea numismatică, sau muzeografică.

b). Monedele sunt descrise, dar medaliiile nu sunt descrise, fiind numai reproduse, ca material adiacent și însoțitor pentru firul numismatic al subiectului. Aducem ca ilustrație catalogul „**Le monete dei dogi di Venezia**“, Padova, 1990, de Raffaele Paolucci și Sergio Guerato /13/, unde găsim următoarea aplicație metodică:

1. Monedele sunt atribuite dogilor, ca responsabilitate intelectuală primară, ca și cum aceștia ar fi autorii lor. Prezentarea se face cronologic, pentru intervalul

1172–1797, sub titlul „**Catalogo cronologico delle emissioni dogali**“. Descrierea numismatică folosește următorul format de elemente infodocumentare:

Denumirea monetară a piesei.

Text de pe avers.

Descrierea compoziției de pe avers.

Text de pe revers.

Descrierea compoziției de pe revers.

Material.

Titlul metalului prețios.

Greutatea în grame a ex., până la miimi.

Diametrul în mm.

Indicele de raritate.

2. Sunt reproduse și câteva medalii, care au fost create de către venețieni, dar acestea nu sunt descrise deloc.

*

În anul 1996, doi autori de colecție, **Nicolae CURDOV** și **Eugen NICOLAE** au început redactarea și publicarea unui catalog pentru colecția de medalii **Dominic NICOL**, din New York, care a intrat ca donație la Cabinetul numismatic de la Institutul de arheologie „**Vasile PÂRVAN**“ și la Biblioteca Academiei Române. Mai întâi, au descris cele 63 de medalii, donate la Institut, pentru care au ales un format descriptiv, derivat din cel numismatic, cu următoarele infoelemente: **Titlul eveniment**, format de către catalogator și cules cu litere cursive, pentru a se remarca; **Avers**, cu redarea textului gravat, apoi descrierea compoziției; **Revers**, la fel; **Material** (diametru, în mm), cu observații fizice și culturale ; **Bibliografie**. Vedem, că nu se dă atenție gravorului de medalie, ci evenimentului, care generează conținutul medaliei și mesajul ei intelectual. Mai observăm că descrierea este mai săracă, decât cea numismatică, în schimb este mai extinsă partea de observații fizice, culturale și bibliografice, probând erudiția și credința celor doi specialiști.

MEDALIA CA DOCUMENT BIBLIOGRAFIC TRIDIMENSIONAL

Împrejurarea că la noi catalogarea medaliiilor s-a făcut rar și eterogen, fără criterii și reguli uniforme de descriere /14/ și cu scopuri diferite, în funcție de tipul de colecție, de locul unde este depozitată și gestionată, a restrâns foarte mult accesul la cunoașterea mai largă a ceea ce există în domeniul medalisticii românești, care este bogată și comparabilă cu mișcarea medalistică europeană și universală /15/. De asemenea, din aceleași cauze, a fost și este restrânsă prelucrarea colecțiilor de medalii străine existente în România, în depozite fie publice, fie particulare, deși datele pe care le semnifică ar fi binevenite, pentru a fi cunoscute și folosite. /16/

Ca și caracteristică generală, se poate spune că mișcarea medalistică românească este consistentă în domeniul producerii de noi piese, este de asemenea destul de bună prin formarea unei rețele active de colecționari particulari, care practic salvează domeniul și l-au salvat cu certitudine în ultimii cincizeci de ani. Dar a fost slabă în domeniul comunicării publice a ființării ei, și continuă să fie slabă și după democratizarea produsă din 1990 încoace, care a adus desființarea cenzurii și a altor restricții, ce îngreunau mersul medaliei, de la gând la faptă. Această comunicare nouă se poate face în mai multe feluri și direcții, între care pe noi ne privește și ne preocupă recuperarea rolului pe care bibliotecile l-au avut și îl pot avea din nou, în colecționarea medaliilor și punerea lor la dispoziția cunoașterii publice, a cititorilor.

Cândva, biblioteci importante din România și-au format colecții mari de medalii, în secolul trecut, sau în perioada interbelică. Reglementările de bibliotecă introduse în România prin 1950–1956 au omis acest document bibliografic, nu l-au enumerat, din considerente anume, sau pur și simplu din ignoranță, dar omis a fost și omis a rămas timp de câteva decenii. /17/

Dacă privim, însă, noul **Regulament de organizare și funcționare a bibliotecilor publice**, introdus de către Ministerul Culturii în 1998, observăm că ceva se poate schimba, se poate recupera un domeniu de acțiune pentru formarea și dezvoltarea colecțiilor de bibliotecă. La capitolul II (colecțiile bibliotecii), art. 6 (1) se enumerau tipurile și categoriile de documente, care-și pot găsi locul într-o bibliotecă, astfel: **„Colecțiile bibliotecilor publice, organizate și dezvoltate permanent prin achiziții, donații, schimb și alte surse, împreună cu colecțiile constituite istoric, sunt formate din: cărți, periodice, manuscrise, documente istorice, corespondență, piese numismatice și alte documente...”**. Începând din acest moment, prin precizarea **„piese numismatice”** s-a redeschis poarta bibliotecilor pentru colecționarea medaliilor, care sunt parte descinsă din numismatică. Și tot din acest moment se poate pune problema criteriilor de achiziție a acestui tip de document, precum și a metodei de descriere bibliografică uniformă, ce ne stă acum în atenție. /18/ Noua Lege a bibliotecilor, nr. 334 din 2002, cu completările ulterioare, ca Legea nr. 593 din 2005, împreună cu standardul SR-ISO 2789 din 1991, care prevede posibilitatea ca în bibliotecă să fie colecționate documente tridimensionale, purtătoare de informație, au întărit și au confirmat regulamentul din 1998.

S-a creat, astfel, premiza regulamentară ca, în acești ani, să se poată trece la recuperarea omisiunii, la formarea în biblioteci a unor fonduri și colecții caracteristice, de medalistică, dar devine important să nu se procedeze haotic și subiectiv, deoarece s-ar irosi energie și resurse. Ci să se procedeze într-o concepție biblioteconomică adecvată și modernă, care să lumineze procesul de formare a unor astfel de colecții, începând de la definirea medaliei ca document bibliografic și obiect al achiziției în bibliotecă, parcurgerea procesului de prelucrare catalografică, teaurizarea prin evidență, gestiune și depozit specific, cu mobilier specific, formarea cataloagelor și a altor instrumente de informare asupra acestor colecții, comunicarea

lor ușoară și curentă cu utilizatorii bibliotecii, respectiv folosirea lor în dezvoltarea funcției culturale și de cercetare științifică a bibliotecii. Numai într-o astfel de armonizare a concepției de lucru există premiza reușitei și relansării medalisticii, prin bibliotecă, pentru a evita cheltuieli inutile, oscilații decizionale, timp pierdut și dezamăgiri manageriale și profesionale.

De această dată, din problematica de mai sus, ne propunem să ne referim numai la alegerea metodei de descriere a medaliei, pentru redactarea notiței catalografice, obligatorie pentru orice document specific, care intră în colecțiile bibliotecii. /19/ Presupunem că am trecut de procesul achiziției, care își are criteriile, principiile și cerințele lui, avem deja medalia în bibliotecă, aceea pe care am ales-o, în funcție de prioritățile și motivațiile specifice acestui fel de achiziție. Și ne punem în sarcină să facem prelucrarea catalografică a medaliei. Cum vom proceda? Ce metodă vom adopta, pentru a face trecerea medaliei de la starea de entitate bibliografică de tip monografic, sau serial, la starea de unitate bibliografică, de document bibliografic care este reprezentat și identificat printr-o notiță catalografică, numită curent fișă de catalog? Ce redactare vom face?

Această redactare trebuie să fie făcută printr-o metodă bibliografică uniformă, care să descindă dintr-o aplicare la acest tip de document a cerințelor generale ale standardului internațional de descriere bibliografică I.S.B.D.(G), răspândit și în bibliotecile din România.

Înainte de a arăta opțiunea și propunerea noastră, la această chestiune, în prealabil vom încerca o definire a medaliei, pentru integrarea ei în categoria documentelor de bibliotecă:

Medalia este un document bibliografic tridimensional, cu caracter monografic, sau serial, având natură obiectuală și formă fizică unitară, care prezintă informație textuală sau imagistică, figurativă, sau simbolică, pe un suport material dur, prelucrat specific, cu una sau două fețe active.

În această definiție, probabil prea lungă pentru a fi unanim acceptată ca atare, se poate observa că medalia devine genul proxim pentru plachetă, deoarece am tratat ca fiind medalii, din punct de vedere biblioteconomic, nu numai piesele ovale, rotunde, ci și cele de alte **forme** geometrice, în special cele dreptunghiulare, pătrate etc., numite în mod curent plachete.

Apoi se poate pune întrebarea, cam de la ce dimensiune, în sus, de la ce diametru, sau diagonală, medalia devine medalion, sau placă? Acestea sunt numai o parte din chestiunile care încă se cer lămurite, cel mai bine prin presa de specialitate, prin comisie și simpozion de profil, pentru a se găsi rezolvări și formulări general acceptate ca normă.

În mod tradițional, medalia presupune un suport metalic, din metal comun, sau prețios, dar se poate să fie și pe alt fel de suport. Există și circulă multe medalii pe porțelan, de pildă, respectiv există medalii care rămân în faza de mular,

pe ghips, lut, sau ceară, mai rar pe lemn, ori plastic. Există medalii din material plin, executate prin batere în placă masivă, ori turnare, sau presate în folie de metal prețios, ori tablă de aramă, care se sablează pe revers, pentru a se umple golurile cu nisip. Adică există o multitudine de materiale și tehnici, care concură la producerea obiectului numit medalie și pe care noi îl tratăm ca **document bibliografic purtător de informație**, ce se organizează în colecții de bibliotecă. Toate caracteristicile tehnice de mai sus, așa cum le relevă fiecare caz în parte, precum și toate semnificațiile de conținut cultural și biografic, pe care le relevă produsul numit medalie, se cer reprezentate în descrierea bibliografică aleasă, într-o ordine clară a infoelementelor, care să permită identificarea fără ambiguitate a medaliei respective, cu ajutorul notiței catalografice, pe care utilizatorul (cititorul) o are în față, atunci când caută în catalog.

Opțiunea noastră, în acest sens, a fost să găsim în I.S.B.D.(G), cu cele două aplicații mari ale sale, I.S.B.D.(M) și I.S.B.D.(S), soluția metodică pentru a pregăti o astfel de descriere, adecvată medaliei, atât în ceea ce privește elementele de tip I.S.B.D., cât și cele de tip non-I.S.B.D. și astfel să se creeze premiza și pentru posibila preluare într-un format MARC, adecvat documentelor bibliografice tridimensionale (codificabile în etichetă prin „r”), pentru prelucrarea automatizată a datelor.

Ordinea zonelor, schema de lucru și punctuația specifică pentru descriere este, în principal, cea din I.S.B.D.(G).

Alfabetul de lucru este cel latin, limba de redactare este cea a medaliei, pentru informațiile care se preiau întocmai, respectiv este limba română (limba agenției bibliografice naționale) pentru textul redactat de bibliograf.

Mai este nevoie să precizăm că am considerat ca sursă principală specifică de informare, pentru culegerea datelor, medalia cu amândouă fețele ei, avers, sau revers, dacă le are active pe amândouă, sau numai avers, dacă este folosit doar acesta pentru a adăposti informație. Medalia poate avea cutie, cu date înscrise pe ea, ca un container, în înțelesul containerului invocat pentru mijloacele audio-vizuale, sau multimedia, a se vedea prevederile din standardul I.S.B.D.(NB) pentru acest tip demateriale. /20/

Medalia mai poate avea certificat, diplomă, atestat, sau alte materiale cu caracter însoțitor, cărora le putem acorda importanță, ca sursă de date, calificându-le de materiale însoțitoare a documentului bibliografic și sursă complementară de informare. Respectiv putem utiliza ca sursă secundară, externă, de informare toată bibliografia domeniului, pentru a transpune în paranteze pătrate acele elemente de date, cerute de zonele descrierii, pe care medalia ca atare nu le prezintă, dar care au relevanță informațională, intelectuală și se cer menționate, pentru ca descrierea să fie principală, definitivă și completă. /21/

DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ UNIFORMĂ A MEDALIILOR

VEDETA PRINCIPALA UNIFORMĂ. Ca principal element non-ISBD al notiței catalografice, care devine cuvânt de ordine pentru intrarea în catalogul alfabetic, vedeta **uniformă** în cazul medaliei are de consemnat numele și prenumele autorului, sau autorilor medaliei, până la maximum trei persoane fizice, sau autorul colectiv, după caz. Socotim de autor (autori), persoana fizică, sau juridică, menționată sau nementionată pe fețele medaliei, care are față de producerea acesteia responsabilitate intelectuală primară, adică **artistul plastic care a modelat mulajul, respectiv a gravat originalul medaliei**. Alături de acesta mai pot fi menționate cu responsabilități intelectuale secundare și alte persoane fizice, sau colective, dacă au avut o contribuție identificabilă pentru conceperea medaliei, precum desenatorul machetei de medalie, în caz că este altă persoană decât modelatorul, sau gravorul. Numele și prenumele lor se consemnează integral, sub formă de vedetă uniformă, cu element nominal inversat, indiferent de felul în care apare (sau nu apare!) semnătura lor pe medalie. În cazul autorului colectiv, se trece acesta, dar cu mare atenție, pentru a nu se confunda cu editorul, din zona adresei bibliografice, sau sponsorul. În cazul că nu se poate identifica un autor, atunci lucrarea se consideră anonimă și vedeta uniformă se constituie din titlul propriu-zis al medaliei, luat de pe fețele acesteia, sau format de către bibliograf.

2. DESCRIEREA I.S.B.D. Se desfășoară în continuare, compactă, în ordinea celor opt zone și a mențiunilor de zonă, așa cum sunt cerute de I.S.B.D.(G) și ISBD(M), sau, mai rar, de I.S.B.D.(S), dacă se motivează constatarea caracterului serial. Este preferabil ca un set de mai multe medalii, dedicate aceluiași eveniment și produse unitar, să fie tratat similar ca o publicație monografică în mai multe volume și în acest caz să se apeleze la o descriere de tip I.S.B.D.(M) pe mai multe nivele. Regulile specifice de punctuație pentru a marca zonele și mențiunile de zonă sunt aceleași ca în I.S.B.D.(G).

ZONA 1: Titlul propriu-zis și mențiunile de responsabilitate. Descrierea pornește de la verticala a doua și consemnează titlul de eveniment, așa cum apare pe medalie. Sau acesta se formează de către bibliograf, după surse de informare, fiind plasat în paranteze drepte. În caz de titlu paralel, frecvent la medaliiile cu text bilingv, se preia și acesta, cu punctuația specifică, adică semnul egalității.

În nici un caz, titlul propriu-zis, format de către bibliograf, nu va începe cu cuvântul de ordine „**medalie**“, sau sintagma „**medalie dedicată**“, ori „**medalie despre**“, procedură frecventă în vechile cataloage, deoarece aceasta ar uniformiza și ar face ambiguă intrarea în instrumentele de informare.

Precum se întâmplă în Catalogul de medalii napoleoniene, de la Cluj-Napoca, 1995, unde la 276 de descrieri se repetă mereu sintagma „**medalie**“ ca și cuvânt de intrare și clasare, la fiecare poziție, omițându-se astfel preluarea titlului propriu-zis de pe medalie, așa cum este acolo formulat, sau constituirea de către bibliograf a unui titlu propriu-zis reprezentativ și specific, acolo unde medaliala nu-l oferă singură.

Mențiunea explicativă, privind natura materială a documentului bibliografic, se introduce prin paranteză dreaptă și consemnează următoarele:

– Cuvântul „**medalie**“, sau alt similar (mulaj, plachetă), precum și calificativul de formă (rotundă, ovală, pătrată, hexagonală etc).

– Materialul din care este confecționat suportul medaliei (bronz, argint, aur, aramă, porțelan, faianță, lut, ghips, ceară, parafină, marmură etc).

– Alte calificative specifice (sablată, lăcuită, superfinisată, eloxată etc).

– Tehnica de execuție, prin turnare, gravare, batere. Opțional. Se poate trimite și în zona notelor. În continuare, după (:) se introduce informația la titlu. Opțional.

Mențiunile de responsabilitate se introduc după bară oblică și se redau în forma în care apar pe medalie, avers sau revers. În primul rând, se caută semnătura artistului plastic și se reproduce ca atare, în formă de monogramă, dacă așa este, sau explicită. În paranteze pătrate se pot introduce și alte responsabilități, dacă privesc crearea medaliei, urmând ca acestea, în măsura în care nu apar în vedeta principală uniformă, să fie promovate și la urmă, în fișierul de autoritate. De pildă, se poate trece inițiatorul medaliei, persoana fizică, sau colectivă, de la care a emanat ideea, concepția și desenul medaliei, altfel spus comanditarul intelectual al medaliei. Este o situație specifică în medalistică, unde există această calitate, fără de care domeniul nu ar funcționa. Deci persoana inițiatorului, în calitate de comanditar intelectual al medaliei propunem a se trece în rândul mențiunilor de responsabilitate, din prima zonă ISBD, cu sau fără paranteze drepte, după caz.

ZONA 2. Zona ediției se poate folosi în cazul replicilor de tiraj identic a unor medalii, sau în cazul medaliilor reeditate periodic, pentru a însoți anumite evenimente, care își numără edițiile. Dar numai dacă medalia a rămas la fel. În cazul schimbării compoziției și naturii medaliei, aceasta nu mai reprezintă o reeditare, ci devine o ediție primă. Numai evenimentul, în acest caz, va avea în note mențiunea ediției, eventual în titlul propriu-zis al primei zone se va include și această numerotare.

ZONA 3. Se poate utiliza în cazul medaliilor, care capătă caracter de document serial.

ZONA 4. Adresa bibliografică a medaliei se formează din trei tipuri de mențiuni, precizate de standardul I.S.B.D.(G), adică locul de editare, editorul și anul editării, cu punctuația specifică. Urmează în paranteză rotundă locul de producere (batere, turnare) a medaliei, atelierul sau firma producătoare a tirajului, anul producerii (în cazul că e diferit de anul conceperii și editării). Putem trata ca editor comanditarul instituțional al medaliei și în acest caz nu va mai apare în prima zonă, între autorii secundari ai medaliei. În mod curent ca editor se poate trata instituția, ce apare consemnată pe fețele medaliei, de pildă filialele Societății Numismatice Române. Iar ca producător va apare firesc Monetăria Statului, sau alte firme similare, ori atelierul în care s-a modelat sau turnat manual medalia.

ZONA 5. Colațiunea medaliei are de consemnat dacă avem un document bibliografic cu una, sau cu două fețe. Și dimensiunile, adică diametrul, sau înălțimea/lățimea, exprimate exact în milimetri, și grosimea, respectiv greutatea în grame și chiar diviziuni de grame. Despre tiraj facem mențiuni aici, sau în zona notelor. Dacă tirajul este diversificat, ceea ce se întâmplă destul de des în medalistică, în zona notelor vom menționa tirajul total, urmat de consemnări pentru fiecare segment de tiraj, cu mențiunile specifice.

ZONA 6. Foarte rar se întâmplă în medalistică să putem stabili apartenența la o serie, sau colecție editorială, dar cazuri există. Precum, de pildă, **Integrala Eminescu**, promovată de Domnul Iulius Popa și sponsorul său ucrainean din orașul Bălți, Republica Moldova, Domnul Nicolae Chirilciuc, sub genericul de colecție „**Basarabia recunoscătoare**“, în 1996–1997. Astfel că zona aceasta din descrierea I.S.B.D.(G) se motivează și în descrierea medaliei, ca să fie folosită, pornind de la înscrisurile de pe fețele și cantul documentului, sau de pe materialele auxiliare însoțitoare, ori din bibliografie.

ZONA 7. Zona notelor este cât se poate de mult folosită, având menirea de a descrie documentul sub acele aspecte, sau prin acele informații intelectuale și tehnice, care nu au putut fi cuprinse în celelalte zone. Se pot face mai multe note, cu pornirea și punctuația specifică din I.S.B.D.(G), având de regulă următoarea succesiune:

– **AVERS.** Se reproduce întocmai textul de pe avers, păstrând identitatea rândurilor, care se despart între ele prin semnul specific de separație, adică bară oblică, urmând cu atenție diacriticele și ductul, pentru a prelua semne de recunoaștere și deosebire a originalului față de replici și falsuri. Se descrie partea imagistică și simbolică a compoziției, de pe aversul medaliei și se fac conotații culturale, istorice, artistice și tehnice asupra ei (incizie, excizie etc).

– **REVERS.** În cazul medaliei, care are două fețe active, se procedează întocmai ca și cu aversul.

– Se localizează și descrie semnătura artistului plastic, care de altfel a fost reproducă în prima zonă, la responsabilitățile intelectuale primare.

– Se descriu materialele auxiliare însoțitoare (casetă, certificat, atestat, diplomă, etc).

– Se trec concordanțele bibliografice, adică unde și când a mai fost semnalată și descrisă medalia (ceea ce în catalogul de medalii de la Cluj-Napoca, din 1995, s-a numit „**determinatoarele folosite**“, p.96).

– Se face menționarea deținătorului, cu număr de inventar în colecție, care de fapt este un element non-ISBD și care mai trebuie consemnat încă o dată, în afara descrierii compacte, în formă codificată.

– Alte note, privind medalia și traseul ei cultural, starea de conservare, sponsorii, ori cei care s-au abonat la primirea ei.

ZONA 8. Din prevederile normativului consultativ I.S.B.D.(G) pentru această zonă, a codurilor și simbolurilor numerice, sau alfa-numerice, de reprezentare, se poate lua mențiunea de preț. În cazul că deținătorul, sau Agenția Bibliografică Națională vor constitui coduri de reprezentare a medaliilor, acestea vor putea fi trecute în această zonă. Sau vor avea regim de elemente non-I.S.B.D. și vor fi așternute pe notița catalografică, distinct de descrierea compactă I.S.B.D.

3. FIȘIERUL DE AUTORITATE. Se așează de la verticala a doua, imediat după zona a opta a descrierii I.S.B.D. și se formează din trei tipuri de determinatori, sau vedete uniforme complementare, pentru a crea cuvinte de ordine la prelucrarea în formatul MARC, sub formă de câmpuri și subcâmpuri: autor persoană fizică, autor colectiv; loc, subiect.

4. Celelalte elemente non-I.S.B.D. se constituie firesc și se aștern în jurul descrierii compacte ISBD, începând cu cele uniforme stabilite (indicele principal de clasificare de tip C.Z.U.), sau cele specifice colecției din care face parte medalia (cotă sistematic - alfabetică, sau cotă de format, număr de inventar, simbol de intrare în cataloage și bibliografii importante etc).

În continuare, considerând aceste preliminariile metodice pentru prima dată delimitate astfel, prezentăm o aplicație de I.S.B.D.(G), facută în combinație cu standardul SR-ISO 690 din 1996, pentru descrierea bibliografică a unor medalii românești, de această dată alegând dintre cele dedicate operei și personalității scriitorului nostru național, Mihai Eminescu, 72 de piese, produse pe intervalul de timp 1871–1988.

Desigur că supunem discuției de specialitate încercarea noastră, așteptând opiniile bibliotecarilor și medaliștilor, pentru perfecționarea soluțiilor, pe care acum le propunem, cu convingerea că drumul viitor către I.S.B.D. și MARC al cataloagelor de medalii este inevitabil. Și este singurul benefic, pentru cumularea la nivel național a informației specifice și intrarea în rețelele și sistemele infodocumentare din țară și din străinătate, fără de care riscăm a rămâne în marginea fenomenului medalistic internațional. Respectiv, fără de care nu vom ști niciodată ce avem în colecțiile din țară, pentru mai buna lor punere în circulație publică și valorificarea științifică deplină.

PROPUNERE PENTRU TRANSFERUL ÎN FORMATUL MARC

Formatul MARC a fost lansat în anul 1967, de către specialiștii Bibliotecii Congresului, ca un format unitar și coerent de prezentare și înregistrare a elementelor de date, care compun o descriere bibliografică, destinată schimbului prin intermediul unei rețele de mașini, numite calculatoare. Ulterior formatul MARC (= Machine Readable Cataloging) se regăsește cu descrierea bibliografică I.S.B.D. și astfel este reelaborat sub egida IFLA și publicat pentru prima dată în 1977, apoi în 1980, reconfigurat ca formatul UNIMARC.

Deoarece a apărut și s-a dezvoltat schimbul de descrieri pe suport magnetic, în paralel s-au creat MARC-uri naționale, ca „**mnemonic de țară**“, precum **USMARC**, **CANMARC**, **FINMARC**, **UKMARC**, **IBERMARC**, sau **ROMARC**. Totodată UNESCO, FIAB, ISO, Comitetul Internațional de Informare MARC-IMAC, preocupate de dispersarea sistemului și nevoia controlului bibliografic universal, către care se tinde, din 1985 au lucrat pentru perfecționarea formatului **UNIMARC**, ca să poată fi mai ușor și mai repede preluat cât mai fidel de către diferite agenții bibliografice /22/, cât și pentru a-l deschide și extinde dincolo de limitele sale: - Ca să poată cuprinde nu numai monografice, seriale și cartografice, dar și alte tipuri de documente de bibliotecă /23/.

Această extindere s-a produs pentru note muzicale tipărite, pentru grafică, documente audio-vizuale și se încearcă recent, pentru resurse electronice (documente electronice).

Cum scopul formatului UNIMARC este „**facilitarea schimbului internațional de date bibliografice între agenții bibliografice naționale, în format citibil pe calculator**“ /24/, cheștiunea fundamentală pe care ne-am pus-o este în ce mod s-ar putea realiza acest deziderat și în cazul medaliilor, înțelese ca „**alte documente**“ de bibliotecă, sau documente bibliografice tridimensionale. Principal, este nevoie ca descrierile bibliografice ale medaliilor să fie astfel tăcute, încât să poată fi după aceea informatizate și transformate în înregistrări UNIMARC, cu structura de intrare specifică lor, formată din câmpuri și subcâmpuri, regăsite prin coduri de etichetă, identificatori și indicatori numerici, sau alfanumerici.

Cu alte cuvinte, se face o trecere de format de la **descrierea descriptivă**, de tip I.S.B.D., la **descrierea informatizată** UNIMARC, cu reordonarea elementelor de date în succesiunea structurală a blocurilor de câmpuri din UNIMARC și elaborarea acelor simboluri de reprezentare și regăsire, care sunt mai numeroase în formatul automatizat.

Așa stând lucrurile, **este condiționată șansa schimbării de format, de la cel descriptiv la cel automatizat, de realizarea unei bune descrieri descriptive**. Deocamdată aceasta nu poate fi decât cea dedusă din metoda I.S.B.D., compactă, în ordinea zonelor și a mențiunilor de zonă, completată cu elementele codificate non-I.S.B.D., care se plasează în jur, fie că sunt caracteristice întregului tiraj (precum indicele de clasificare C.Z.U.), sau sunt specifice prezenței aceluși exemplar al medaliilor într-o anumită colecție (numărul de inventar, cota topografică etc).

Desigur că descrierea în formatul UNIMARC nu va mai avea caracterul compact al descrierii I.S.B.D. Ea va fi mai completă și altfel construită, pornind de la entitatea bibliografică primară, care se reprezintă și identifică într-o înregistrare practic nouă, cu structură logică proprie și diferită de logica structurii zonelor în descrierea I.S.B.D. **Caracterul logic al descrierii informatizate conduce la o structură ierarhică, obligatorie (predefinită) la care descrierea trebuie să se supună.**

Facem precizarea că, spre deosebire de descrierea I.S.B.D., aici caracterul ierarhic al structurării formatului de intrare în calculator este mult mai accentuat, este un principiu productiv pur și simplu, care generează raporturi de gen proximal și diferență specifică, de întreg și parte de întreg, între datele înregistrate în blocuri, câmpuri și subcâmpuri.

Putem concluziona că descrierea descriptivă I.S.B.D. este un **format sursă**, care înregistrează în maniera proprie elementele de date, ce urmează a fi convertite în formatul UNIMARC, trecându-se de la un format compact de opt zone la altul desfășurat logic, ierarhic și secvențial, în zece blocuri de date. Urmează să mai observăm „**câmpurile de relație**” /25/, adică ce câmp din UNIMARC este echivalent cu care infoelement, sau mențiune infodocumentară din formatul sursă, pentru a se putea face transferul / conversia informațiilor.

Totodată este necesar să avem în vedere un **UNIMARC minim**, conform cu structura generală a înregistrărilor, care conțin eticheta, lista câmpurilor și subcâmpurilor obligatorii, față de o descriere I.S.B.D., pe care trebuie să o cuprindă. La care se adaugă și se înscriu specific toate elementele non-I.S.B.D. ale unei descrieri definitive și complete în formatul sursă /26/.

1. ETICHETA ÎNREGISTRĂRII

Standardul cere ca fiecare înregistrare bibliografică UNIMARC să înceapă cu o etichetă de înregistrare de 24 de caractere. Elementele de date, care sunt codificate și reprezentate în etichetă sunt definite ca fiind generale. Ele sunt necesare pentru două scopuri:

- Prelucrarea înregistrării pentru schimb.
- Identificarea descrierii bibliografice în sine.

La începutul fiecărei înregistrări, eticheta formează un câmp, care este obligatoriu și nerepetabil. Prin urmare, ea este prezentă și în cazul unei descrieri automatizate a materialului bibliografic numit medalie, care se va regăsi în tipul de înregistrare pentru materiale codificate „r” (= artă manuală tridimensională și obiecte reale) /27/.

Structura de simboluri ale etichetei este următoarea:

1. **Lungimea înregistrării.** Se acordă 5 caractere (0-4), sub forma a cinci cifre zecimale aliniate la dreapta, care consemnează numărul total de caractere din întreaga înregistrare, socotind eticheta însăși, și totalitatea câmpurilor din cele zece blocuri de date. Practic, acest număr total de caractere se poate cunoaște și opera când înregistrarea este completă și asamblată pentru schimb.

De exemplu: **00543**

Ceea ce înseamnă că înregistrarea definitivă și completă conține 543 de caractere. Se aplică și în cazul descrierii și înregistrării unei medalii ca material de tipul „r” /28/.

2. Statutul înregistrării. Pentru consemnarea acestui element de date se acordă un singur caracter, alfabetic, prin care se stabilește tipul de prelucrare a înregistrării, astfel:

c = Înregistrare nouă de corectare a unor înregistrări anterioare (**n**, **o**, sau **p**), care se modifică, pe care se fac corecții.

d = Înregistrare nouă, care elimină prin ștergere o înregistrare anterioară, invalidată și înlocuită astfel.

n = Înregistrare nouă, inclusiv de tipul CIP.

o = Înregistrare nouă de sprijin al unei înregistrări de nivel ierarhic superior, preexistente.

p = Înregistrare nouă pentru descrieri emise anterior pe volume nepublicate încă, adică înlocuiește o descriere și înregistrare de prepublicare (CIP).

3. Codul de implementare. De 4 caractere (pozițiile 6-9). Este format alfanumeric și are următoarea componență:

a) **Tipul înregistrării**, cu indicarea materialului general, simbolizat prin litere, de la **a** la **r**. Medaliiile se cuprind în codul **r** = artă manuală tridimensională, obiecte reale.

b) **Nivelul bibliografic** al descrierii și înregistrării. Poate fi de patru valori posibile, notate prin litere: **a** = Nivel analitic.

m = Nivel monografic.

s = Nivel de material bibliografic serial.

c = Nivel de material bibliografic, care formează o colecție /29/.

c) **Codul ierarhic.** De un caracter. Este un cod de relație, care ne spune dacă înregistrarea este separată (conține informații suficiente pentru a fi de sine stătătoare), sau se află într-o ierarhie de înregistrări din același fișier.

Legături ierarhice nedefinite.

0 = Fără legături ierarhice.

1 = Aceasta este înregistrarea cu informații de cel mai înalt nivel.

2 = Înregistrare de nivel inferior.

d) **Caracterul din poziția 9.** Este acordat codului de implementare și marchează un spațiu necesar, care se redă prin **b** („caracterul spațiu“) /30/.

4. Lungimea indicatorului de câmp. De un caracter, în poziția 10. Va fi întotdeauna simbolizat cu 2 în UNIMARC, deoarece câmpurile în acest format de schimb sunt întotdeauna anunțate prin două caractere.

5. Lungimea identificatorului de subcâmp. În mod similar, va fi întotdeauna 2.

6. Adresa de bază a datelor. Din cinci caractere, pozițiile 12-16. Consemnează al câtelea este primul caracter al primului câmp de date, după ce numără automat toate caracterele din etichetă. De pildă:

00134

Înseamnă că eticheta în acest caz totalizează 133 de caractere, iar adresa de bază a datelor de informare ale înregistrării descrierii începe cu caracterul nr. 134.

Acest cod se generează automat de sistem în momentul, când înregistrarea UNIMARC va fi încheiată și completă.

7. Definirea suplimentară a înregistrării. Prin trei caractere, de pe pozițiile 17-19. Privesc atributele, sau calitatea descrierii, din punct de vedere al metodei folosite, precum și a înregistrării în formatul UNIMARC și nu privesc unitatea bibliografică însăși.

a) Nivel de codificare. Cu patru variante de coduri, de un caracter, poziția 17, format astfel:

– Nivel complet. Descrierea s-a făcut prin examinarea unității bibliografice, ceea ce asigură premiza pentru gradul cel mai ridicat (complet) de completitudine a înregistrării bibliografice.

1 = Subnivel. Nu s-a examinat entitatea **bibliografică**

2 = Subnivel. Înregistrarea de pre-publicare (CIP)

3 = Subnivel. Descrierea nu este definitivă și completă, chiar dacă s-a examinat entitatea bibliografică.

b) Forma descriptivă de catalogare. Cod de un caracter, poziția 18, format în trei variante:

– Înregistrarea este după un format sursă I.S.B.D. și toate elementele de date prezente în înregistrare sunt în concordanță cu prevederile I.S.B.D.

n = Înregistrarea este într-o formă non-I.S.B.D. și concordanță cu I.S.B.D. nu există deloc.

i = Înregistrarea este parțial în concordanță cu cerințele I.S.B.D.

c) Caracterul din poziția 19 corespunde unui spațiu liber, care este marcat prin „caracterul spațiu“.

8. DIRECTORY. Cuprinde patru caractere, din pozițiile 20-23, care în UNIMARC sunt: **450**.

Urmează că eticheta, în cazul înregistrării unei descrieri de medalie, ar putea avea următoarea compoziție de 24 de caractere:

0 0 4 3 8 n r m 0 2 2 0 0 1 6 4 4 5 0

Ceea ce ar avea următoarea semnificație:

0 – 4 0 0 4 3 8 = Lungimea totală a înregistrării unei anume medalii, ca număr de caractere.

5 n = Înregistrare nouă.

6	r	= Înregistrare de descriere a unei medalii.
7	m	= Înregistrarea unei descrieri de nivel monografic.
8	0	= Înregistrare fără legături ierarhice.
9	-	= Caracter de spațiu neocupat.
10	2	= Indicatorii de câmp au 2 caractere.
12	2	= Identificatorii de subcâmp au 2 caractere.
12 - 16	0 0 1 6 4	= Marchează locul primului caracter din primul câmp de date.
17	-	= Înregistrare după document văzut și examinat.
18	-	= Înregistrare după format sursă I.S.B.D.
19	-	= Caracter de spațiu liber.
20 - 22	4 5 0	= Codul directory.
23	-	= Caracter nedefinit, de spațiu liber.

Facem precizarea că, prin program, eticheta de 24 de caractere, structurată în opt simboluri numerice, alfabetice, sau alfanumerice, **se generează automat**, fiind condiționată de o introducere corectă și completă a datelor, prin interfața limbajului de tip „input” (de intrare), care este operat prin tastatură.

2. BLOCURI, CÂMPURI, SUBCÂMPURI

0-- BLOCUL DE IDENTIFICARE

001 Identificator de înregistrare. Este un cod numeric, sau alfanumeric, după caz, de tip I.S.B.D., sau luat din cataloage notorii. Se poate utiliza numărul înregistrării alocat de Biblioteca Națională a României pentru fiecare medalie produsă și achiziționată; în caz că s-ar trece la această acțiune de codificare, foarte necesară, dar deocamdată inexistentă. Deci, este un element non-I.S.B.D., care nu se găsește în formatul sursă.

005 Identificator de versiune. Câmp obligatoriu. Nu are indicatori. Redă numeric data și ora la care s-a formulat înregistrarea bibliografică informatizată. De pildă: **005 20070831133040.0** înseamnă că s-a operat pe descriere la 31 august 2007, orele 13,30 și 40 secunde, de când datează versiunea înregistrată.

010 Redarea codului I.S.B.N. Nu există la medalii, deci câmpul nu se folosește.

011 Redarea codului I.S.S.N. Nu există la medalii, deci câmpul nu se folosește.

020 Numărul din Bibliografia Națională. Acum medaliiile nu au acces în Bibliografia Națională, deși potrivit Legii nr. 111/1995 ar trebui să intre și să capete poziție în Bibliografia Națională tocmai ca obiect al Depozitului Legal. Câmpul este format din subcâmpuri repetabile, introduse astfel:

1 - \$ **a** Codul de țară 2 - \$ **b** Numărul atribuit.

Acest număr atribuit s-ar putea folosi ca identificator de înregistrare și în câmpul 001.

021 Numărul de depozit legal. Format ca mai sus, din minimum două subcâmpuri, introduse astfel:

1 - \$ a Codul de țară 2 - \$ b Număr acordat.

Acest număr, acordat de Agenția Bibliografică Națională, se poate utiliza și pentru câmpul 001.

1-- BLOCUL INFORMAȚIILOR CODIFICATE

100 Date generale de prelucrare. Acest câmp conține date codificate, înscrise prin 12 simboluri, care totalizează 36 de caractere, numerotate de la 0 la 35. Unele dintre acestea se pot folosi în descrierea medaliilor. Pentru cele omise se tastează caracter de spațiu liber. Câmpul are un singur subcâmp introdus prin identificatorul \$ a. De pildă:

100 \$ a Data introducerii în fișier (opt caractere).

101 Limba unității bibliografice. Este câmp obligatoriu, dacă lucrarea are text, ceea ce este cazul majorității medaliilor. Din mai multele subcâmpuri posibile, se va utiliza numai primul, repetabil când textul este în mai multe limbi. Dacă există titlul paralel, se utilizează subcâmpurile introduse cu identificatorii \$ a și \$ g.

102 Țara de publicare sau producere. Privește medaliile, prin două subcâmpuri:

1 – \$ a Țara de publicare.

2 – \$ b Localitatea de producere a tirajului.

Al doilea subcâmp este repetabil, dacă mai multe localități concură la producerea medaliei, situație destul de frecventă.

106 Tipuri de materiale, în afară de carte. Plivește forma fizică. Pentru medalii se va utiliza subcâmpul ultim, codificat Z = alte forme.

122 Câmpul privește perioada de timp acoperită de conținutul materialului. Se poate utiliza, repetabil, cu cele trei tipuri de indicatori și identificatori specifici potrivit manualului UNIMARC.

2-- BLOCUL INFORMAȚIILOR DESCRIPTIVE

În acest bloc se regăsesc, prin câmpuri de relație, cea mai mare parte a elementelor de date din zonele descrierii I.S.B.D., cu excepția zonei a șaptea, a notelor, precum și a numerelor standard din zona a opta. Se definesc și formează următoarele câmpuri:

200 Titlul și mențiunea de responsabilitate. Se utilizează obligatoriu. La medalii, titlul este întotdeauna semnificativ și trebuie construit ca punct de acces. Câmpul are subcâmpuri, astfel:

\$ a Titlul propriu-zis.

\$ b Desemnarea materialului general. Corespunde cu mențiunea și alte informații la titlu.

\$ d Titlul paralel.

\$ f Responsabilitatea intelectuală primară,

\$ g Responsabilitatea intelectuală secundară. Subcâmp repetabil.

210 Câmpul datelor de publicare. Obligativ.

\$ a Locul editării. Repetabil.

\$ c Editorul. Repetabil.

\$ d Anul producerii.

\$ e Locul multiplicării. Repetabil.

215 Câmpul descrierii fizice. Obligativ. Corespunde cu zona colațiunii (nr. 5) din descrierea I.S.B.D. și este format din subcâmpuri, astfel:

\$ a Desemnarea materialului și caracterizarea cantitativă. De pildă:

215 b b \$ a medalie 1 f. [= unifață].

215 b b \$ a medalie 2 f. [= cu două fețe].

215 b b \$ a plachetă 1 f. [= unifață].

\$ c Alte detalii fizice. Aici propunem a se înregistra greutatea medaliei exprimată în grame și fracțiuni zecimale de grame, de pildă:

\$ c 68,4 gr.

\$ d Dimensiuni. Redă măsurători liniare ale unei unități bibliografice. În cazul medaliei, lungimea orizontală, înălțimea și grosimea în punctul cel mai înalt, exprimate în mm. Exemplu:

\$ d 40 × 60 × 4 mm.

\$ e Material însoțitor. Este cazul medaliilor, care au cutie, ce se folosește simultan cu unitatea descrisă. Se caracterizează cantitativ și prin denumire:

\$ e 1 cutie.

Iată cum ar putea arăta un câmp 215 în cazul descrierii unei medalii, cu toate cele patru subcâmpuri utilizate:

\$ b b \$ a medalie 2 f \$ c 68,4 gr \$ d 40 × 60 × 4 mm \$ e 1 cutie

3-- BLOCUL DE NOTE

Acesta este un bloc cu foarte multe câmpuri, având în unele cazuri și subcâmpuri, pentru a reda specificări de texte libere, de note care califică și amplifică descrierea și punctele de acces. Aceste note tratează orice aspect al alcătuirii fizice și culturale a unității bibliografice, numită medalie. Bibliograful poate alege varianta optimă de încadrare în tipologia câmpurilor și subcâmpurilor acestui bloc, pentru a descrie amănunțit aversul și reversul medaliei, tehnica de execuție, referințele bibliografice etc., în tentativa de a asigura transferul elementelor de date incluse în zona a șaptea a descrierii I.S.B.D.

4-- BLOCUL INTRĂRILOR DE LEGĂTURĂ

Se poate utiliza în descrierea medaliilor. De pildă, o medalie care a fost editată simultan cu un volum de studii și face parte din entitatea bibliografică, pe care o reprezintă împreună cu acel volum, va putea fi descrisă în câmpurile 421 și 422 ale acestui bloc, pentru a exprima legătura dintre două unități bibliografice, sau a suplimentului ce este catalogat la sursa lui:

421 1 b S a Basarabia recunoscătoare. Constelația Eminescu. Înregistrarea înseamnă că serialul medaliei „Basarabia recunoscătoare” cuprinde, ca entitate, și medalia cu titlul „Constelația Eminescu”. Sau exemplul:

422 1 b \$ a Societatea de științe filologice. Medalie aniversară. Înregistrarea semnifică volumul editat de Societatea de Științe Filologice din România, care a fost însoțit, ca supliment, de baterea unei medalii, precum s-a și întâmplat în 1989, prin preocuparea profesorului Dr.Ioan Hangiu, la centenarul Mihai Eminescu /31/.

5-- BLOCUL TITLURILOR ÎN RELAȚIE

Acest bloc conține titluri, altele decât titlul propriu-zis. Astfel spus, acest bloc de câmpuri și subcâmpuri **conține titluri secundare și alternative**, în relație cu unitatea bibliografică și care apar pe publicație, sau pot să nu apară pe publicație, fiind culese din alte surse, sau redactate de catalogator.

În principiu, aceste titluri sunt virtual numeroase și pot să fie redată în 41 de câmpuri, care au numeroase subcâmpuri: un bloc foarte bogat și complex ca elemente de date și cu posibilități de conexiuni infodocumentare între surse și celelalte blocuri de date (blocul 2 și blocul 4).

Într-o selecție oricum discutabilă, iată principalele tipuri de titluri și câmpurile în care se pot regăsi, **conform** manualului UNIMARC:

TITLURI UNIFORME:

- 500** Titlul particular uniform (principal)
- 501** Titlul colectiv uniform
- 503** Vedetă convențională uniformă.

VARIANTE LA TITLURI

- 510** Titlul propriu-zis paralel
- 512** Titlul de pe copertă
- 513** Titlul pe pagina suplimentară de titlu
- 514** Titlul generic
- 515** Titlul succesiv
- 516** Titlul pe cotor
- 517** Alte variante la titlu.

ALTE TITLURI IN RELAȚIE

- 520** Titlul anterior (seriale)
- 530** Titlul cheie (seriale)
- 531** Titlul abreviat (seriale)
- 532** Titlul extins
- 540** Titlul suplimentar stabilit de catalogator
- 541** Titlul tradus furnizat de catalogator

Este evident că medaliile, ca document bibliografic, se pretează foarte bine pentru a oferi elemente de date, sub formă de titluri secundare sau alternative, care să fie înscrise în câmpurile și subcâmpurile blocului 5 al formatului UNIMARC.

500 TITLUL UNIFORM. Este un câmp esențial în descrierea medaliilor. Deoarece conține titlul format și selectat de bibliograf (sau de agenția bibliografică), ales dintre mai multe titluri, sub care a apărut documentul informator, prin care acel document se identifică în scopuri de catalogare. Înregistrat ca atare, poate să fie tratat ca un punct independent de acces la titlul astfel cules, sau format.

Acest câmp poate avea subcâmpuri de la \$ a la \$ z, dintre care unele sunt utilizabile și pentru medalii.

501 TITLUL COLECTIV UNIFORM. De regulă acest câmp oferă loc pentru un titlu, existent în publicație, sau format, care grupează la un loc mai multe lucrări, ale unei colecții editoriale, sau ale unui autor.

503 VEDETA CONVENȚIONALĂ UNIFORMĂ. Se formează la publicațiile fără autor, sau autori, persoane fizice, sau persoane colective și când responsabilitatea intelectuală primară pentru producerea documentului bibliografic nu se poate pune în seama unui autor colectiv, ci a unui **eveniment**: conferință, simpozion, aniversare, comemorare etc.

În acest caz, denumirea corectă a evenimentului producător de document bibliografic devine **vedetă convențională uniformă**. Câmpul se poate regăsi și are aplicație în cazul medaliilor, care sunt produse de anumite evenimente, pe care le ilustrează.

Are și acest câmp numeroase subcâmpuri.

510 TITLUL PROPRIU-ZIS PARALEL. În acest câmp se poate înregistra varianta titlului principal propriu-zis al documentului (medaliei), într-o altă limbă, dacă se dorește tratarea lui ca un punct independent de acces printr-o intrare suplimentară, față de blocul 2 - -. Are subcâmpuri de la \$ a la \$ z. Aceste subcâmpuri sunt aceleași și se pot utiliza și la celelalte feluri de titluri secundare, care s-ar putea introduce prin câmpurile **511-541** ale blocului 5 - -.

512 TITLUL DE COPERTA. În domeniul discutat, acest câmp poate prelua titlul, care apare pe cutia medaliei, dacă diferă semnificativ față de titlul propriu-zis, de pe material.

Ca principiu general, toate aceste titluri secundare din blocul 5 se pot regăsi și utiliza în descrierea medaliilor, dacă prezintă o alternativă de mesaj față de titlul principal propriu-zis, înregistrat în blocul 2, câmpul 200, adică diferă destul de mult față de acela și motivează înregistrarea acestora ca puncte de acces.

6-- BLOCUL ANALIZEI DE SUBIECT

Blocul acesta nu are corespondent în zonele din descrierea I.S.B.D. ale formatului sursă, deoarece preia în câmpuri și subcâmpuri elementele de date din fișierul de autoritate, care urmează după descrierea I.S.B.D., ca o completare a ei. Prin urmare, în acest bloc se înregistrează numele unei (unor) persoane, sau al unei colectivități, care formează subiect în unitatea bibliografică, urmat de o sumedenie de date, rulate și consemnate în multele subcâmpuri, ce se pot utiliza. Medaliile se pretează de minune la acest tip de analiză și înregistrare personalizată a mesajului lor intelectual.

Analiza de subiect se poate petrece din trei puncte de vedere (sau sub trei fațete):

VEDETE DE SUBIECT

- 600** Nume de persoane folosite ca subiect
- 601** Nume de colectivități folosite ca subiect
- 602** Nume de familie folosite ca subiect
- 604** Titlu folosit ca subiect
- 607** Nume geografice folosite ca subiect

ANALIZA DE SUBIECT

- 660** Cod de zonă geografică exprimată
- 661** Cod de perioadă de timp
- 670** Cod de indexare a subiectului în sistemul „PRECIS”

CLASIFICARE

- 675** Cod de indexare și clasificare în CZU
- 676** Cod de indexare și clasificare în CD (Dewey)
- 686** Alte coduri de clasificare

Câmpurile din blocul 6 - -, deși sunt atât de numeroase, având fiecare subcâmpuri, sunt opționale, dar de folos pentru descrierea complementară a materialelor documentare și în mod special a medaliilor.

7-- BLOCUL RESPONSABILITĂȚII INTELLECTUALE

Se înregistrează nume de persoane și autori colectivi, care au rol de vedetă uniformă principală, sau secundară, adică au o formă de responsabilitate intelectuală față de producerea documentului bibliografic, inclusiv a medaliei, ca material infodocumentar tridimensional.

Răspunderea intelectuală este înțeleasă și definită foarte larg, pentru a cuprinde toate participările, care concură în formă intelectuală la înființarea și editarea unei publicații, deci și a unei medalii. Pentru acest scop sunt definite 22 de câmpuri, care au subcâmpuri. Cele mai importante și mai frecvent folosite sunt următoarele:

a) Pentru nume de persoane fizice;

700 Responsabilitate intelectuală primară

701 Responsabilitate intelectuală alternativă

702 Responsabilitate intelectuală secundară

b) Pentru nume colective

710 Responsabilitate intelectuală primară

711 Responsabilitate intelectuală alternativă

712 Responsabilitate intelectuală secundară

c) Nume de familii

720 Responsabilitate intelectuală primară

721 Responsabilitate intelectuală alternativă

722 Responsabilitate intelectuală alternativă

Pentru subcâmpuri, se va utiliza acea parte din nume, de persoane sau autori colectivi, care este folosită ca intrare în vedeta uniformă, potrivit Statutului adoptat la Conferința Internațională asupra principiilor de catalogare, Paris, octombrie 1961, așa cum a fost asimilat de agenția bibliografică națională.

700 În fața medaliei, **responsabilitate intelectuală primară** are artistul plastic, care a conceput și produs unicatul, numit medalie, în care se înțelege desenul, mulajul și masterul. Uneori aceste etape de creație sunt îndeplinite de către persoane diferite. Este motivat ca să fie toate tratate ca autori și să se cuprindă în vedeta uniformă principală de persoane cu responsabilitate intelectuală primară.

701 Câmpul este nerepetabil. Din această cauză, asemenea persoane vor fi înregistrate în câmpul 701, ca având responsabilitate intelectuală alternativă și se va crea punct de acces pentru acestea.

703 Persoanele considerate ca având responsabilitate mai mică față de ființarea acelei unități bibliografice, numite medalie, se consemnează în câmpul 703, pentru responsabilitate intelectuală secundară.

Principal, lucrurile se petrec simetric și analog, pentru modul de consemnare în câmpurile **710**, **711**, **712** a numelor de autori colectivi, cărora li se recunoaște și stabilește o plajă de responsabilitate intelectuală față de lucrarea (medalia) descrisă: primară, alternativă sau secundară.

Cu precizarea că acești autori colectivi pot să fie și denumiri de reuniuni: conferințe, simpozioane, aniversări, comemorări. Acestea produc adesea medalii. Subcâmpurile preiau specific modul adecvat de înregistrare în asemenea cazuri, a vedetelor cu element inversat.

Aceasta se aplică numelui de autor colectiv, în formă inversată, dacă este implicat un nume propriu. În cazul că vedeta apare sub formă de nume de localitate, ori instituție, se operează fără element inversat.

Și în cazul medaliilor se poate observa că numele colective sunt problematice, deoarece autorii colectivi nu au nume constant și parcurg formalizări de tip diferit, operate în locuri diferite, după practici neuniforme.

720 Acest câmp nu se folosește, dacă s-a utilizat în aceeași înregistrare câmpul **700**, deoarece amândouă consemnează nume de familie considerat ca având responsabilitate primară față de documentul produs.

Tot astfel trebuie cu atenție supravegheată relația de reciprocitate, existentă, în funcție de regulile de catalogare, care recunosc, sau nu, conceptul de intrare principală, între câmpurile **701** și **721**, respectiv **702** și **722**, care se acceptă sau se exclud în funcție de tipul de descriere informatizată.

8-- BLOCUL UTILIZĂRII INTERNAȚIONALE

Acest bloc are numai două câmpuri, fiind mult mai restrâns decât cele precedente. Aici se înregistrează informații despre agenția, care a produs descrierea și codificarea ce reprezintă documentul descris.

801 SURSA DE ORIGINE. Consemnează agenția bibliografică, sau bibliograful, care a descris, transcris, modificat sau produs descrierea. Câmpul are subcâmpuri de țară (\$ a), de agenție (\$ b), reprezentată prin cod, de dată a înregistrării, a tranzacției, sau modificării înregistrării (\$ c), respectiv menționarea abreviată a codului privind metoda de catalogare folosită pentru a efectua descrierea bibliografică (\$ g). Se poate utiliza adecvat la descrierea medaliilor.

802 CENTRUL ISDS. Întrucât acest câmp conține și redă practic un cod (pentru ISSN și titlul cheie), care nu există deocamdată pentru medalii, utilizarea lui nu este obligatorie, decât poate deveni când și producerea medaliilor va genera tipul de evidență din autoritatea Centrului Internațional al Sistemului Internațional pentru Date Seriale.

9-- BLOCUL UTILIZĂRII NAȚIONALE

Un bloc cu mai multe câmpuri (circa o sută), care permit și asigură înregistrarea oricăror informații de importanță locală (zonală, națională), ca alternativă la cele de importanță și codificare internațională. Pot fi, de pildă, informații asupra accesibilității documentului, modul de împrumut, cota de raft etc.

Aplicarea practică a propunerii noastre necesită un studiu aprofundat și mai larg, de programare, care să parcurgă și să găsească punctele de convergență și de divergență între cele două formate și să stabilească soluții de conversie a lor.

Dacă propunerea noastră se dovedește viabilă și utilă, ar putea urma formarea unui colectiv de specialitate, care ar avea ca sarcină continuarea analizei pe care au

început-o și pe care să o ducă până la formarea unei interfețe agreabile, accesibile și ușor de utilizat pentru introducerea datelor și formarea înregistrării bibliografice de schimb pentru medalii.

APLICAȚIA MARC, ROMA, VATICAN 2001

Biblioteca Apostolica Vaticana a fost întemeiată la anul 1451, cu o donație de 1160 de cărți de la **Papa Nicolas V (1447–1455)** și a căpătat existență oficială, ca bibliotecă pontificală, odată cu măsurile luate de către **Papa Sixt IV (1471–1484)**, care la anul 1475 îi destină patru săli, sub apartamentul papal, noua locație primind denumirea de **Salonul Sixtin**. Circa o sută de ani, aceasta a fost biblioteca, numită pontificala, de acces și uz foarte restrâns. După ce și-a construit în timp și etape actuala locație modernă, **Biblioteca Apostolica Vaticana** a ajuns să dețină peste două milioane de cărți tipărite, din care jumătate cu vechime de peste trei secole, 75.000 de manuscrise, 8.000 de incunabule, peste o sută de mii de stampe și gravuri, 330.000 de monede și medalii antice grecești și romane, precum și medalii papale. Biblioteca are 15 km. de rafturi, cea mai mare colecție biblică din lume, în care există o ediție ebraică a Bibliei de format liliput, de numai patru cm., precum și cea mai mare ediție a Bibliei, în greutate de 63 de kg. Aici se află cel mai vechi manuscris păstrat al Bibliei, în limba greacă, din secolul al patrulea. Biblioteca este accesibilă cercetătorilor, în condițiile unui regulament de studiu.

Producția constantă de-a lungul timpului, de medalii și monede papale, precum și colecția mare de monede grecești și romane au atras preocuparea pentru realizarea unei secții distincte cu acest tip de documente de bibliotecă, secție intitulată «**La Megagliere**». Colecțiile au fost mereu studiate clasic. Din anul 2001 s-a inițiat Catalogul pe suport electronic al secției, printr-o aplicație de descriere bibliografică uniformă, pe baza formatului **MARC 21** (adică **U.S.MARC**), privind documentele tridimensionale. Anterior acestuia a existat catalogul tradițional al întregului fond de monede și medalii, precum și o îndelungată bibliografie, care a studiat colecția sub diferite fațete, începând din veacul al XVII-lea. Cităm acum cele mai importante lucrări:

Numismata Pontificum Romanorum, 2 volume, de Filippo Bonami, Roma, 1699; **Numismata Romanorum Pontificum**, de Ridolfino Venuti, Roma, 1744; **A descriptive catalogue of Papal medals**, de W.S.Lincoln, Londra, 1898; **Le monete e le bolle plombee pontificie del Medagliere Vaticano**, de Camillo Serafini, în patru volume, Milano, 1908–1927; **Il Corpus delle medaglie pontificie (1404–1939)**, de Antonio Patrignani, în **Bollettino del Circolo Numismatico Napolitano**, an 36, nr. 1, 1951, p. 39–109; an 38, 1953, p.65–100. Prezentarea materiei se face

pe epoci, începând cu prima medalie papală, emisă la anul 1404, de către **Papa Inocențiu VII**. Epoca clasică a colecției este văzută a fi fost până la anul 1605, sub Papa Leone XI, după care urmează epoca neoclasică, până la anul 1730.

Alte referințe bibliografice: **La medaglia annuale dei romani pontefici, 1605–1967**, de Franco Bartolotti, Rimini, 1967; **Medaglie papali del Medagliere della Biblioteca Apostolica Vaticana: Catalogo della Mostra**, de Giancarlo Alteri, Vicenza, 1995; **Medaglie pontificie del XVII secolo**, de Giancarlo Alteri, în **Una collezione da scoprire: Capolavori dal '500 al '700' dell'Ente Cassa di Risparmio di Roma**. Catalogo, Roma: Museo del Corso, 1999; **Corpus numismatum omnium romanorum Pontificum, vol.1, da San Pietro(42–67) a Adriano VI (1522–1523)**, de Adolfo Modesti, Roma, 2002. Toate aceste lucrări au asigurat suportul bibliografic de cunoaștere preliminară a colecției, care este obligatoriu pentru etapa pregătitoare, de trecere la elaborarea indicilor noționali, toponimici și de subiect personal, prin care se va face ulterior reprezentarea materiei intelectuale a colecției, sub formă de infoelemente, care se vor poziționa în descrierea pe format electronic. Putem deduce, că suportul bibliografic tradițional este premiză cognitivă, obligatorie, care face ca pregătirea introducerii catalogării electronice a unui material infodocumentar să aibă șansă!; prin urmare ne putem pune întrebarea, prin extrapolare, dacă în acest moment colecțiile de medalii din România sunt suficient de bine descrise tradițional și cunoscute suficient, pentru a se putea trece, cu șansă, la abordarea lor, spre a fi descrise electronic!

Pentru catalogul pe suport electronic de la Biblioteca Vaticanului, fiecare piesă (monedă, sau medalie), a fost scanată avers și revers, urmând a însoți cu două imagini referința descriptivă. La consultarea catalogului pe Internet, aceste imagini se pot mări de până la cinci ori, ca să poată fi analizate mai amănunțit caracteristicile și detaliile, iar imaginile în întregime sunt protejate în condițiile legii copyrightului. Pentru a face programul de descriere și înregistrare în formatul MARC, grupul de lucru, condus de către dr.Giancarlo Alteri, mai întâi a elaborat suportul descriptiv și, logic, fișierul de autoritate, cu care s-a servit pentru a forma un instrument terminologic uriaș, menit a asigura unitatea lucrului pe distanță în timp, dată fiind cantitatea mare de material. Instrumentul astfel elaborat îl putem socoti ca fiind aplicație de descriptori, formând un tezaur lexicografic, care a luat în seamă și a exprimat următoarele fațete ale materiei numismatice și medalistice:

Indice de titluri.

Indice de autori (gravorul, sau autoritatea emitentă).

Indice de subiect.

Indice de serie, pentru determinarea generală a materialului.

Indice de localizare a piesei, respectiv a descrierii.

INDICE DE TITLURI

Observând marea varietate a sintagmelor, clasate alfabetic în acest indice, deducem că au fost extrase din material și reluate întocmai toate textele, care se află pe monede, ori pe medalii, sub formă de legendă, deviză, sau orice altă cuvinte întregi, sau prescurtări, de pe avers și revers. În al doilea rând, au fost preluate toate cuvintele cu entitate de subiect, care survin în notița catalografică (bibliografică), sau în bibliografia folosită, ori în legătură istorică și culturală, față de piesa descrisă. Prin aceasta se asigură universul enciclopedic al catalogării, nu numai cel profesional și se face o mai bună legătură cu epoca a fiecărei piese.

INDICE DE AUTORI

Acest indice cuprinde, în ordine alfabetică, gravorii de medalii, sau monede, cu rol de vedetă principală uniformă de autor persoană fizică, având responsabilitate intelectuală primară față de numismă. Dacă nu se cunoaște exact numele și prenumele gravorului, anul nașterii și anul decesului, se pune numai secolul, în care acela a trăit, de pildă: **Guazzalotti, Andrea, sec. XV**.

Pentru situația, că nu se cunoaște deloc gravorul, piesa nu devine anonimă, ci autoritatea emitentă devine **«alt autor»** și se face descrierea la acesta, ca vedetă principală uniformă, cu responsabilitate de autor colectiv, reprezentat cel mai des prin voința papală de a edita medalia. În consecință, găsim în indice șirul complet al papilor, uniformizat în formatul: **Clemens PP. VI, 1291–1352**, sau **Pius PP. II, 1405–1464**. Sau găsim alte persoane fizice, ori juridice, ale antichității grecești și romane, cărora li se conferă rol de autor, respectiv **alt autor**, pentru atribuirea producerii numismelor din colecție.

INDICE DE SUBIECT

Cu acest indice se formează cel mai bogat tablou, sau tezaur terminologic, impresionant ca mărime și cuprindere, în care aflăm cele trei categorii de descriptori obișnuiți (nominali, toponimici și noționali), al căror conținut este regăsibil în entitatea pieselor descrise. Varietatea materialului și, totodată, proprietatea lui, cât și tehnica de redactare, pot rezulta din următoarele exemple:

Abbondanza (alegorie)	Subiect regăsibil în 6 referințe.
Alexander, Magnus, 365–323 a.C.....	2 referințe
Alexander V, antipapa, 1341–1410.....	5 referințe
Ancona (republica)	84 referințe
Anibaldi (familie)	51 referințe
Annona (alegorie)	10 referințe
Arichi II, principe di Benevento, f.739–787	10 referințe
Barberini (familie)	1 referință
Benedictus PP. XII, 1285–1342	17 referințe

Pace (alegorie)	15 referințe
Pace di Blois (1505)	1 referință
Palazzo Farnesse (Roma)	4 referințe
Palazzo Venezia (Roma)	4 referințe
Pax romana	3 referințe
Petrus, s., apostolo	1743 referințe
Picciolo /tip de monedă/	339 referințe
Roma (alegorie)	6 referințe
San Pietro in Vaticano (chiesa)	13 referințe
Zecca di Roma (monetărie)	36 referințe

Este evident, chiar și numai din aceste exemple, mai mult cu scop de reprezentare alese, ca sinecdocă, efortul depus de echipa de catalogatori pentru a extrage o mulțime de infoelemente, ce se regăsesc pe monede și medalii. În cazul descriptorilor nominali, care circulă în mai multe variante uzuale, s-au introdus referințe de trimitere pentru forma standard, precum

Paolo IV, papa, 1417–1471./Vezi/ **Paulus PP. II, 1417–1471**. Cu 97 ref.

Paulus di Tarso, s. /Vezi/ **Paulus, s., apostolo**. Cu 897 ref.

Piccolomini, Enea Silvio, 1405–1464./Vezi/ **Pius PP. II, 1405-1464**. Cu 41 ref.

Porta Ostiense Roma. /Vezi/ **Porta San Paolo (Roma)**. Cu 2 ref.

Din ansamblul tratării materiei, rezultă pregnant că subiectul principal al monedelor și medaliilor papale este socotit a fi chiar papa, în timpul și sub comanda căruia s-a emis numisma. Conex acestei gândiri dominante, din analiza și descrierea compozițiilor de pe avers și devers s-a mai generat lista lungă de descriptori secundari, de conținut intelectual, care extind cognitiv materia, descrisă la toate semnificațiile ei culturale, istorice și artistice, făcând chei de acces din numeroase puncte de vedere. Colecția se oferă astfel spre cercetare sub multe fațete, acum posibil de a fi văzute și înțelese prin aplicația MARC 21, folosită cu măiestrie și generozitate.

INDICELE DE SERIE A MATERIALULUI

În fond, prin acest indice se sistematizează tipologia colecției din punct de vedere a naturii generale a materialului, care ține de prima zonă a descrierii formative I.S.B.D. Se preia astfel infoelementul, care urmează în paranteză dreaptă după titlul propriu și arată natura documentului descris. Aici este vorba de **monede**, cu toată varietatea lor (florini, bolognino romano, ducato papale, picciolo, etc.), sau **medalii**, cu toată diversitatea și tipologia lor.

INDICELE DE LOCALIZARE

Este corespondentul cotei topografice, ca element non-I.S.B.D., nerepetabil, având ca scop să arate locul, unde poate fi găsită piesa descrisă. El îmbracă două aspecte:

a) **Îndicele alfanumeric topografic**, format din trei secvențe, în blocul de informații asupra exemplarului descris, astfel : **1 MED Mt.Pont.Pius II, 108/7a**. Ceea ce înseamnă că există un singur exemplar, la secția Medaliei a colecției, pus cronologic la locul papei, care l-a produs și unde are, ca număr de autor, simbolul 108/7a.

b) **Simbolul numeric de control**. Aceleleași piese i se alocă un simbol numeric, format din opt cifre, care se află la încheierea notiței catalografice, precum și în blocul multi-media, de tipul **10924266**, pentru piesa de mai sus. La căutare, prin formarea simbolului numeric personal al numismei, cu valoare de legătură rapidă, se poate obține direct înregistrarea bibliografică integrală a piesei respective, deci acest simbol arată locul descrierii respective în catalog și facilitează accesul la ea.

În ce privește interfața, oferită de ecranul calculatorului, fiecare înregistrare bibliografică este etalată și vizualizată în patru capitole, astfel:

Notița bibliografică.

Informații asupra locării documentului.

Relații hipertextuale (intertextuale).

Elemente multimedia.

NOTIȚA BIBLIOGRAFICĂ

Formează partea cea mai bogată a descrierii electronice vizualizate și este formată, în ordine, din următoarele infoelemente, preluate în două formate de descriere, la autor (gravor), când este cunoscut, sau la autoritatea emitentă, (papală), când gravorul nu mai poate fi aflat.

a) **DESCRIERE LA AUTOR PERSOANĂ FIZICĂ = GRAVORUL MEDALIEI**. Pentru acest fel de notiță catalografică (sau bibliografică), ordinea infoelementelor este următoarea, în aplicația studiată:

1. **Autorul = Gravorul**. Se consemnează în formă nominală inversată (nume, prenume), urmat de anii nașterii și ai decesului, sau măcar secolul, în care a trăit.

2. **Titlul propriu-zis**. Se formează de către bibliograf, printr-un proces intelectual de indexare noțională, pentru a exprima cât mai succint mesajul principal al medaliei. Se pune între paranteze drepte. Corespunde cu indicele de titluri, unde se regăsește.

3. **Datele de publicare**. Corespund zonei a patra din descrierea I.S.B.D. (adresa bibliografică) și înseamnă locul și editorul. Dacă nu se pot identifica, se trece **s.l.:** **s.n.**, conform standardului general.

4. **Datarea.** Anul producerii medaliei, precis, sau cu aproximare de standard.
5. **Descrierea fizică.** În forma 1 medalie, sau 1 monedă.
6. **Tehnica de execuție.** Prin batere , sau prin turnare.
7. **Dimensiuni.** Greutatea, exprimată în grame și sutimi de grame, diametrul, exprimat în mm. și sutimi de mm.
8. **Nota.** Corespunde zonei a șaptea I.S.B.D. și înseamnă descrierea compozițiilor de pe avers și de pe revers, cu semnalarea elementelor importante, de preluat în indexul de subiecte.
9. **Bibliografia de referințe.** Cu titluri și prescurtări.
10. **Achiziția piesei.** Exprimată printr-un simbol numeric, produs de catalogare.
11. **Starea de conservare.** Apreciată prin simbol alfabetic.
12. **Titluri distinctive.** Se redau întocmai textele de legendă și deviză, culese de pe aversul și reversul medaliei.
13. **Limba.** Se menționează limba textelor, cu prescurtările internaționale (lat).

b). DESCRIEREA LA AUTOR COLECTIV = AUTORITATEA EMITENTĂ

Acest format de descriere informatizată se folosește în cazul că nu se cunoaște și nu se poate afla, din surse externe, cine a gravat moneda, sau medalia. Notița catalografică (sau bibliografică) se redactează tot la autor, deoarece piesa nu este considerată anonimă, întrucât obiectiv a gravat-o cineva, iar dacă nu mai știm cine, s-a găsit motivat să se atribuie voinței persoanei publice, care a cerut-o. Găsim aici o interesantă aplicare electronică a recomandărilor **Conferinței bibliografice internaționale de la Varșovia, din 19-21 septembrie 1957**. Atunci s-a dezbătut acolo și s-a acceptat, ca experiment, teza participării multiple a vedetelor principală și secundare, la crearea unui document purtător de informație, față de care capătă răspundere intelectuală și bibliografică. Sau este aici numai o simplă coincidență, cum adesea se mai întâmplă în descoperirea de evidențe, care țin de simultaneitatea și coincidența bunului simț, țin de însăși presiunea naturală a realității, care dictează subconștient progresul simultan al cunoașterii în mai multe locuri din lume. Ordinea infoelementelor în formatul de descriere la autor colectiv este următoarea:

1. **Autoritatea emitentă.** Poate să fie Senatul roman, pentru monedele antice, sau papii, pentru monedele și medaliile papale. În al doilea caz, care este cel mai frecvent în catalogul electronic de la Roma, s-a format vedeta de autor colectiv **Papi**, urmată de precizări, în forma **Papi (1458–1464): Pius PP. II**.
2. **Tipul piesei:** Florin, Grosso, Ducato papale, etc., în paranteze drepte.
3. **Datele de publicare:** Loc: Editor, an. Dacă nu se iau de pe document, se pun în paranteze drepte. Dacă nu se află nicicum , se înlocuiesc cu prescurtările, date de standardul de descriere I.S.B.D.

4. **Descriere avers.** Text, întocmai, apoi despre compoziție.
5. **Descriere revers.** Text, redat întocmai, apoi descriere compoziție.
6. **Raritatea.** Se exprimă prin indici alfanumerici.
7. **Bibliografie.** Se exprimă prin prescurtări caracteristice domeniului.

Putem observa, că descrierea la autoritatea emitentă este altfel, decât la autor = gravor și că rămâne mult îndatorată și asemănătoare cu descrierea muzeografică, din care este evident că provine, dar nu s-a desprins suficient.

Indicele numeric din opt cifre. Încheie notița catalografică, la amândouă tipurile de descriere, formată astfel din 20 de câmpuri, în total, care aparțin la diferite blocuri ale formatului MARC.

INFORMAȚII ASUPRA LOCULUI

Se arată unde se află depozitată piesa descrisă, prin trei câmpuri de informații:

Sezione: Medalia

Fondo: Madagliere.

Collocazione : Materialul este aranjat topografie în mod cronologic, pe șirul papilor, cum am arătat deja, mai sus, la indici.

RELĂȚII HIPERTEXTUALE

În acest bloc de informații se face legătura, prin trei câmpuri de date, între **autor** (gravoreu), **alt autor** (papa), autoritatea emitentă și **subiecte** (descriptori, de trei tipuri).

ELEMENTE MULTIMEDIA

Blocul multimedia conține imaginea avers și revers a medaliei, sau monedei papale, titlul propriu zis, repetat aici, precum și indicele numeric de opt cifre, cu care se poate accesa direct materialul. Imaginea se poate accesa separat și se poate mări de cinci ori. Ca măsură de protecție, imaginile sunt marcate cu un streif transversal, cu înscrisul **Biblioteca Apostolica Vaticana**, în negativ (alb), pe fondul de culoare al medaliei. Ca eșantion metodic, pentru această experiență solitară și valoroasă, de accesat formatul descriptiv la două piese, cu simbolul numeric 10930760 și 10930753, adică două materiale din timpul Papei **Pius al II-lea (1458–1464)**.

CĂUTAREA

După accesarea seifului gazdă, care este acela al Bibliotecii Apostolice a Vaticanului, se intră în **Catalogo delle monete e delle medaglie** și, în continuare, căutarea informației dorite se face extrem de simplu, pornind de la câte un cuvânt cheie, mergând apoi tot mai arborescent, către căutarea specializată, din ce în ce mai tematică și cu elemente de prelucrare și grupare a informației pe dosare virtuale. Pentru a porni pe acest drum prietenos, programul oferă un meniu, cu șase căi principale de acces:

1. **Căutarea simplă** (Ricerca semplice). Se poate intra după un singur cuvânt, sau expresie, ori milesimi, care pot exprima un titlu, autorul, subiectul, titlul de material, indice topografic, sau numărul de control al piesei dorite.

2. **Căutarea combinată** (Ricerca combinata). Se pot simultan introduce până la cinci infoelemente, care să dirijeze căutarea foarte direcționat de la bun început, ținând o anumită medalie, în mod precis. Aceasta este căutarea specialistului, care cunoaște domeniul și materialul, în care vrea să facă analize și comparații.

3. **Căutarea prin cei cinci indici**. Este căutarea cea mai bogată și la îndemâna necunoscătorului de colecție. Din fiecare indice, prin linkuri, se poate naviga rapid către înregistrarea bibliografică dorită.

4. **Căutarea istorică**. Este o variantă a căutării insistente, pe bază de indici.

5. **Căutarea multi-media**. Pune în valoare fondul iconografic bogat, atașat bazei de date, care susține fiecare piesă descrisă. Accesarea se poate face din mai multe locuri, pe parcursul vizitei în baza de date.

6. **Căutarea pe dosare tematice**. Permite gruparea tematică a materialului, la subiect, după diferite criterii de interes al cercetării. Toate criteriile de căutare, însumate, asigură un indice ridicat de cunoaștere teoretică și intuitivă, demonstrativă, a colecției, cât și a fiecărei piese în parte, precum și transportarea materiei pe criterii tematice și gruparea ei vizibilă, ca atare. De aceea, putem evalua soluția de descriere informatizată a acestei colecții ca fiind profesională, destul de accesibilă și generoasă.

APLICAȚIA CIMEC, ROMÂNIA, 2001

Apariția primului volum în seria «**Monede de aur din colecții românești**», îngrijită de Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, șeful Cabinetului numismatic de la Muzeul Național de Istorie a României, din București, ca parte a programului pus în practică de către Institutul de Memorie Culturală a României, pentru a ajuta la organizarea științifică, evidența și vizualizarea unei părți însemnate a patrimoniului cultural național, ne dă ocazia să recunoaștem formatul de descriere, folosit pentru a comunica patru colecții de monede din aur, de la **Muzeul Județean Buzău** (formată din 228 de piese), **Muzeul Dunării de Jos**, din Călărași (25 de piese), **Muzeul Județean «Teohari Antonescu»** din Giurgiu (30 de monede), **Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova**, din Ploiești (cu 97 de piese)./32/

Pornind de la premiza, că «**Monedele, medaliile, plachetele, ordinele și decorațiile constituie o categorie foarte importantă a patrimoniului cultural național din România**»/33/, dar mai ales lucrând efectiv în această idee, coordonatorul volumului, Domnul Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, împreună cu muzeograful specialiști de la cele patru muzee, precum și specialiștii de la CIMEC România, Aurel Vâlcu, Mihai Dima, Ana Dicu, Marian Neagu, Emil Păunescu, Elisabeta Savu au făcut descrierea numismatică a pieselor alese, într-un format specializat, care expune următoarele informații:

Țara de proveniență a piesei. Autoritatea emitentă. Locul. Tipul de monedă.

Materialul, cu prescurtări (AV = aur, etc.)

Determinarea tipului de avers-revers, cu săgeți.

Greutate. Dimensiuni.

Observații asupra stării fizice.

Descriere avers, cu două componente:

a) Redarea exactă a textului gravat pe avers.

b) Descrierea compoziției gravate pe avers. Observații și cugetări.

Descriere revers, după aceeași schemă de lucru.

Bibliografie, cu prescurtări.

Proveniența. Publicarea anterioară a piesei.

Nr. de inventar în colecție.

Din prefață reținem evaluarea corectă a acestui format de descriere: **«Monedele sunt descrise relativ complet, se dau toate datele tehnice și sunt însoțite cu trimiteri la cataloagele de referință.»**/34/ Pentru fidelitate, legendele redactate în alfabetul grecesc, sau chirilic, sunt redactate ca atare, iar legendele cu caractere arabe sunt transcrise în ortografie turcă modernă. Facem precizarea, că în descrierea bibliografică standardizată, de tip ISBD, întrebuințată de biblioteci, ca normă internațională, este obligatorie transliterarea în alfabet latin a infoelementelor, preluate de pe documente de orice limbă și alfabet, folosind în acest scop standardele internaționale de transcriere și transliterare, traduse, adoptate și publicate și în România.

Pentru subiectul urmărit de noi, este important că acest catalog, deosebit de valoros, de patru colecții, elaborat în premieră pentru literatura numismatică din România, pe lângă varianta tipărită pe hârtie, este publicat și în versiune electronică, pe CD-ROM, prin efortul specializat, depus la CIMEC România, de către Dan MATEI, director, de către Irina Oberländer-Târnoveanu, director adjunct și de către Vasile Andrei, care a efectuat procesarea pe program electronic a materialului. Formatul MARC, astfel adoptat și folosit, poate fi un model de studiu și pentru colecțiile de medalii, de aceea îl prezentăm în continuare.

Varianta electronică reia integral catalogul tipărit, în ordinea lui, cu deosebire că alătură imaginile, avers și revers, lângă descrierea factologică a fiecărei monede, prin urmare apropie imaginea de text și astfel întărește caracterul demonstrativ al lucrării. Catalogul electronic se deschide cu pagina elegantă de sumar, din care se pot accesa cele patru capitole ale lui: **Introducere** (având relație de exponent numeric albastru, pentru acces de la text la trimiterea bibliografică), apoi **Catalog** (desfășurat pe muzee și pe imperii de proveniență a monedelor), **Indexuri**, **Lista abrevierilor**. Prelucrarea informatizată a materialului infodocumentar dezvoltă, în

principal, aplicația în blocurile de relații, folosind pentru aceasta capitolul de indici, ce formează tot atâtea porți de intrare și chemare tematică, având suport extins de căutare, format din:

Index de state emitente ale monedelor, cu 33 de descriptori.

Index de suverani, care au emis monedele, cu 63 de descriptori.

Index de nominaluri, cu 53 de termeni.

Index de ateliere, care au produs monedele, cu 34 de toponime, din antichitate până în epoca modernă.

Index de proveniență a pieselor, cu 18 subiecți (foști deținători).

Fiecare termen, din fiecare index, descriptor de persoană, loc, sau subiect, este prevăzut cu trimiteri numerice, care conduc lesne la pozițiile din catalog, aici remarcate cu albastru, ca puncte de acces la informația analitică, grupată astfel, ușor de găsit și de studiat tematic.

În blocul informațiilor multi-media se asigură stocarea și accesul la imaginile mărite ale monedelor, avers și revers, prin comandă direct pe imaginea mică din blocul descriptiv, sau prin comandă pe numărul de ordine din descrierea catalografică. În cazul din urmă, se deschide un meniu de vizitare, cu cinci posibilități de navigare, de la prima la ultima imagine, sau invers, ori chemând imaginile de monede, grupate pe locul de depozit (muzee). Se poate naviga înapoi pe imagini și cu comanda Back. Se primesc imagini mărite și alăturate, avers și revers, de la fiecare monedă, ceea ce este remarcabil pentru studiul de detaliu tehnic și artistic.

Suplețea soluțiilor de desfășurare tematică a informației și, mai ales, cele două variante de etalare multi-media completă a unei colecții de câteva sute de piese, fac atractivă soluția CIMEC București pentru colecțiile de medalii de mărime mijlocie, de până la câteva mii de piese. În ceea ce privește realizarea unui catalog electronic național al medaliilor din România, care să prelucreze și să dezvăluie mai amănunțit caracteristicile și semnificațiile fiecărei piese, formând baza centrală de date, pentru aceasta este adecvat ca programul să fie extins și la datele din descrierea tehnică a medaliilor, precum se poate vedea în aplicația de MARC 21 din Biblioteca Apostolică a Vaticanului.

Pentru a putea fi posibilă asemenea extensie de programare, mai întâi este nevoie de baza bibliografică, de studiu, ca premiză, apoi să se facă descrierea I.S.B.D. a medaliilor din colecțiile, aflate acum în România, în urma căreia se va putea prelimina tezaurul infodocumentar al materialului și se vor putea elabora indicii, deduși din fișierul de autoritate, dând posibilitatea dimensionării lucrării de programare și cuprinderea materialului. Tocmai în acest scop ne ocupăm de subiect și prezentăm, în continuare descrierea I.S.B.D. a medaliilor de temă Eminescu, dintre anii 1871–1988, ca un eșantion de dezbateri, pentru a prelimina Catalogul general partajat al medalisticii din bibliotecile românești. La care, cu timpul, se pot adăuga medaliile existente în colecțiile din muzee și arhive, sau colecțiile particulare.

EMINESCU ÎN MEDALISTICĂ

1871–1988

APLICAȚIE I.S.B.D. PENTRU DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ

(72 DE PIESE)

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

BUZDUGAN – NICULIȚĂ: George BUZDUGAN și Gh. NICULIȚĂ. *Medalii și plachete românești*. București: Ed. științifică, 1971, 290 p. il.

CORNACI-CHIRICHEȘ: Mihai C. V. CORNACI și Coriolan CHIRICHEȘ. *Eminescu în numismatică*. Botoșani: Axa, 2000, 120 p.il.

CUMPĂTESCU: Andone CUMPĂTESCU. *Personalități ale Iașului în imagini medalistice*. Iași: Junimea, 2000, 236 p.il.

DOGARU: Maria DOGARU și Ioan DOGARU. *Eminescu în documente de metal*. București: Ed. pentru turism, 1991, 96 p.il.

DOGARU 2000: Ioan DOGARU. *Mihai Eminescu 1889–2000: 111 ani în medalistică*. București: Proxima, 2000, 111 p.il.

DOGARU 2004: Ioan DOGARU. *Ștefan cel Mare și Sfânt în medalistica românească (1871–2004)*. Alexandria: Cartea ortodoxă, 2004, 128 p.il.col.

MĂLINAȘ: Constantin MĂLINAȘ. *Eminescu – un secol în medalii*. Oradea: Ed. Mihai Eminescu, 1992, 36 p.+16 p.il.

MORĂRESCU: Dulciu MORĂRESCU. *Oameni de cultură români în arta medaliei: Dicționar*. București: Exclusiv, 1991, 118 p.il

POPA: Iulius POPA. *Medalii Eminescu în Moldova și în alte țări*. Chișinău: Litera, 2005, 328 p.il.

SMARANDA: Aurică SMARANDA. *Mix lexicon numismatic*. București: Nummus, 2004, 100 p.

CATALOG

1

1871

VIENA; PUTNA

JUNIMEA ROMÂNĂ ACADEMICĂ [Medalie rotundă bifacială din argint]: În memoria lui Ștefan cel Mare, Putna, 15 august 1871 / [Comitetul de organizare al primului Congres al studenților români din Viena, București, Transilvania, Moldova, la 400 de ani de la ctitoria Mănăstirii Putna 1471–1871]. – Viena: S.n., 1871

36×2 mm; 20 grame.

Avers: Silueta Columnei lui Traian în câmpul central, de dreaptă verticalitate. La exergă deviza: **UNITI SUNTEMU IN CUGETU, UNITI IN DUMNEZEU**. Excizie. Amintește de medalia Coloanei Vendôme, dedicată lui Napoleon, la 1806.

Revers, numai text. În câmpul central, pe rânduri orizontale: **IN / MEMORIA / LUI / STEFANU / CELU / MARE; PUTNA 15 AUGUSTU 1871 * JUNIMEA ROMANA ACADEMICA**. Excizie.

Atribuirea o facem agreind și confirmând opțiunea prof. univ dr. Maria Dogaru: „**Desigur, Mihai Eminescu, care s-a implicat atât de mult în organizarea manifestării, n-a rămas străin de realizarea medaliei. Cunoscând atracția deosebită dovedită de tânărul poet față de istoria țării sale, înclinăm să credem că el se număra printre cei, care au decis asupra reprezentării gravate pe aversul piesei.**” Prin urmare, Mihai Eminescu se poate include printre inițiatorii medaliei studențești de la Putna, care a fost concepută și realizată la Viena, apoi oferită și distribuită la Putna liderilor celor 3000 de participanți la marea manifestare inter-românească, de sub semnul latinității și a lui Ștefan cel Mare.

Medalia este foarte rară. S-a turnat și în bronz (Nicolae Iosub).

Exemplare se păstrează la Muzeul Mănăstirii Putna, Muzeul de Istorie Națională a României, Societatea Numismatică Română și în câteva colecții particulare, între care aceea a col. Ioan Dogaru din București..

Bibliografie: Maria Dogaru 1991, p. 30–31; Ioan Dogaru 1981, p. 30–31; Dogaru 2004, p. 19–20, 89; Cornaci-Chiricheș, p. 110–111.

2

1889

IAȘI

MICHAIL EMINESCU 1849–1889 [Medalie rotundă unifață din argint] / [Mai multe persoane din Iași]. – [IAȘI: s.n.], 1889.

20 mm.

Marcaj: Doi delfini. Cf. Dogaru 2000, p. 16: Argint 800‰.

Avers: Portretul din 1887 (nr.4) al scriitorului, gravat din față, ușor spre dreapta. La exergă înscrisul * **MICHAIL EMINESCU** *, urmat orizontal de anii **1849** (portret) **1889**.

3. **IBIDEM**. Argint aurit, 20 mm.

4. **IBIDEM**. Aur, 20 mm.

5. **IBIDEM**. Bronz, 20 mm.

În colecția Ioan Dogaru din București se află un ex. din bronz aurit.

6

1889

PARIS (?), IAȘI

MICHAIL EMINESCU 1849–1889 [Medalie rotundă unifață din bronz] / [Mai multe persoane din Iași]. – S. l.:s.n., 1889.

30 mm.

Fără marcajul celor din argint (doi delfini).

Cu variantă din bronz argintat. Exemplar identificat în 1985 la Casa memorială „Mihai Eminescu” din Iași.

7. **IBIDEM** Argint, 24 mm.

8. **IBIDEM**. Argint aurit, 24 mm.

Informațiile apărute în seriale importante („**Universul**“ din 28 iunie 1889; „**Curierul Român**“ din 20 iunie și „**Fântâna Blanduziei**“ din 2 iulie) ne spun că medalia s-a inițiat astfel: „**Din Iași se scrie că mai multe persoane din acest oraș au luat inițiativa de a bate o medalie comemorativă în amintirea lui Eminescu. Medalia s-a comandat în străinătate**“, cf. Dogaru, p. 34. Este posibil ca acele persoane să fi fost în fapt din grupul Cornелиei Emilian, sau Frații Șaraga. Diversitatea de dimensiuni și material arată că, după gravare, baterea s-a prelungit, probabil în funcție de solicitări, ceea ce indică și implicarea unui atelier intern, mai ales pentru tirajele de argint, care poartă un marcat de atelier autohton (doi delfini). Prevederea cu tortiță sau anou de prindere arată că piesele erau destinate pentru a fi purtate ca medalion, sau prinse pe piept, ceea ce face mărturie despre popularitatea subiectului Eminescu. După informația dată de Ioan Dogaru, Muzeul de Numismatică și Medalistică din Viena a comunicat că nu cunoaște gravorul și tirajele acestor medalii. Exemplare la Muzeul de Istorie Națională a României. Nicolae Iosub atribuie medalia artistului Celesti Fabio, de la Școala de artă din Iași.

În ceea ce privește anul de naștere al lui Mihai Eminescu, acesta apare așa cum se știa atunci, după însemnarea autografă din registrul „**Junimii**“, scrisă la 1877, chiar cu mâna lui M. Eminescu, adică 20 decembrie 1849. Abia în 1892 s-a descoperit actul de botez de la Biserica Uspenia din Botoșani, în care se menționa 15 ianuarie 1850 ca dată a nașterii. Controversele pe această temă au reînceput în ultimii ani, când se resurcită argumentele pentru validarea datei de 20 decembrie 1849 ca zi de naștere a scriitorului.

Bibliografie: Dogaru, p. 34; Cornaci-Chiricheș, p. 9; Mălinaș, p. 10–11; Dogaru 2000, p. 16.

9 1889 BUCUREȘTI

GEORGESCO, Ion. **M. EMINESCU** [Medalion rotund din gips].

Relief modelat în excizie având în câmpul central un portret Eminescu, după a treia fotografie (1883), din profil întreg spre stânga. Chipul este gravat robust și senin, cu nasul lipit de mustață, cu privirea avântată către legenda nominală, fără milesimi, transcrisă mai sus ca titlu propriu-zis. Aceasta apare desfășurată în arc de cerc, la exergă, mijloc stânga. Cf. reproduceri din gazeta **Reporter**, București, 15 iunie 1989, p. 16, după mulajul, probabil unicat, din colecția prof. Victor Macarie, Iași. Lucrarea e în legătură cu medalionul funerar în bronz, de pe monumentul de la mormântul din cimitirul Belu, care, însă, a transpus portretul Eminescu după a doua fotografie, din anul 1877.

10 1891 BUCUREȘTI

GEORGESCO, G. [**Mihai Eminescu**]. [Medalion rotund din bronz]. Paris: Fondeur L. Martin, 1891.

43 cm.

Medalion, fără înscrisuri, în partea de sus a monumentului funerar din figura nr. 9 de la Cimitirul Belu, proiectat de André Lecomte de Novy. Sub el, pe o placă de bronz de 100/60 cm apar înscrisurile cu mesaj memorial: **MIHAIL EMINESCU / 15 ianuarie 1850–15 iunie 1889** și versurile: **REVERSE DULCI SCANTEI/ A TOT STIUTOAREA./ DEASUPRA-MI/ CRENGI DE TEI/ SA-SI SCUTURE FLOAREA/ NE MAI FIIND PRIBEAG/ DE-ATUNCI INAINTE./ ADUCERI AMINTE M'OR TROENI CU DRAG.**

Portretul doi Eminescu, după fotografia din 1877. Mulajul se află la Muzeul de artă din Câmpulung-Muscel.

Bibliografie: Dogaru 2000, nr. 1, p. 70; nr. 33, p. 104.

11

1904

BUCUREȘTI

RADIVON, Theodor. **Mihai Eminescu 54 ani de la naștere 1850–1904.** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – [București, s.n.], 1904.

25 mm: 1 mm.

Medalia rezultă din șlefuirea și refolosirea aversului la o medalie din anul 1904, dedicată Domnitorului Ștefan cel Mare (1454–1504). Astfel, pe avers apare incizat textul: **M.E./54 ANI/ DE LA NAȘTERE/ 1850–1904.** Pe revers rămâne textul inițial, dispus circular în jurul unui scut central cu stema lui Ștefan cel Mare: **MARELUI STRAMOS CA SEMN DE RECUNOSCINTA A NEAMULUI/ LA ÎMPLINIREA A 400 DE ANI DE LA SĂVÂRȘIREA LUI/ *1904*.**

Colecția col (r) Ioan Dogaru, București.

Bibliografie: Dogaru, 2000, p. 16; Cornaci-Chiricheș, p. 23; Dogaru, 2004, p. 23.

12

1904

BUCUREȘTI

RADIVON, Theodor. **Mihai Eminescu 15 ani de la săvârșirea lui 1889–1904.** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – [București, s.n.], 1904.

25 mm; 1. mm.

Avers: **M.E./16 ANI/ DE LA SAVARSIREA LUI / 1889–1904**

Revers: La fel ca la nr.11.

13

1907

IAȘI

CELESTI, Fabio. [**Mihai Eminescu**] [Medalion rotund din gips] [Iași: s.n., 1907].

100 mm.

Redă în relief bustul poetului. Inf. La Dulciu Morărescu, 1991, p. 40, după presă **Vocea Tutovei**, nr. 22, 26 august 1907, p. 2; **Arta română**, nr. 5/6, 1908, p. 99. Se caută exemplarul, sau reflexul lui echivalent în medalie.

14

1909

GALAȚI

[STORCK, Frederic], **EMINESCU** [Medalie rotundă bifacială din metal]/ [Constantin Botez, conducător al acțiunilor duse de Comitetul comemorativ din

Galați]. – Galați: [Comitetul organizator al comemorării Poetului Mihai Eminescu], 1909.

40 mm; 2 mm.

Medalie comemorativă, anunțată public pentru subscriere și editată de către Comitetul organizatoric al comemorării Poetului Mihai Eminescu, de la Galați, 1909.

Piesa este anunțată cu același diametru de 40 mm și grosime de 2 mm, dar în variante de metal, ceea ce face ca prețul ei să fie diferențiat, fiind de 1 leu, 2,50 lei, 20 lei și 200 lei. Materialul anunțat: bronz oxidat, bronz argintat, bronz argintat antic, bronz aurit, bronz aurit fin, respectiv integral din argint, integral din aur curat. Se poate înțelege că medalia de bronz oxidat se abona cu 1 leu, cele de argint costau 20 de lei, iar cele de aur curat veneau la 200 de lei.

15. **IBIDEM**, 40 mm; 2 mm. Cu tortiță și inel de prindere.

Avers: În emblema (câmpul central) este gravat un portret greu de asemănat cu Eminescu, prin comparație cu fotografiile cunoscute. Personajul de aici este gras și cu fața parcă tumefiată, prezentat gol, după maniera antică, din semiprofil spre dreapta. În față are legenda nominală patronimă **EMINESCU**, în litere de caracter epigrafic. Pe cap cunună de lauri. Este un portret simbolic.

Revers. Deviză cu text pe cinci rânduri orizontale, astfel: ***1850 † 1889/ICOANA STELEI CE-A MURIT/INCET PE CER SE SUIE/ERA, PE CAND NUS'A ZARIT/AZI O VEDEM ȘI NU E**. Textul este îmbrățișat într-o compoziție ornamentală asimetrică dreapta-jos, formată din liră, soare cu raze aciculate, multe ramuri cu flori de tei și frunză de ferigă sau pană de scris. Introducerea ramurii cu frunze și flori de tei aduce o noutate de heraldică la români, motivată de relația biografică și simbolică a subiectului cu teiul din Copou și din literatura română. În margine, partea stângă sus, cu litere mărunte e datată medalia: **GALAȚI 1909**.

Paternitatea artistică și editorială a medaliei este insuficient clarificată. În temeiul actelor păstrate am luat opțiunea de a atribui editarea medaliei exact Comitetului de la Galați, care o anunță pentru abonarea publică. Conducătorul acestui Comitet de comemorare a fost nepuizabilul Constantin Botez, care a lucrat mai mulți ani, inclusiv pentru ridicarea statuii din 1911, de sculptorul Fr. Storck. Corespondența lui Constantin Botez cu Fany și Elias Șaraga de la Iași, dezvoltată în simpozionul de la Oradea din 1992, aduce argumente, după părerea prof. Victor Macarie, că medalia s-a inițiat și s-a lansat la Galați, dar s-a gravat la Iași, respectiv tirajul s-a comandat undeva în străinătate. În acțiunea de la Galați s-a implicat și istoricul de la Iași, A. D. Xenopol. Nu cunoaștem locul și producătorul tehnic, dar unii colecționari vorbesc despre Nürnberg, fără argumente. Probabil s-a procedat la fel ca în cazul medaliei de la 1889-1890, care a avut de asemenea, un tiraj foarte diversificat, chiar mai diversificat, decât aceasta.

Din presa vremii se află știrea că la data de 28 septembrie 1909 o parte a tirajului a ajuns, pentru vânzare publică, în magazinul Th. Radivon, cunoscut ca gravor și

editor de medalii. Anunțul din **Universul** începe astfel: „**La Radivon noutăți. Medalia Eminescu. Din inițiativa Comitetului care...**“ etc. Se poate înțelege că a sosit marfă nouă la magazin, între care și medalia Eminescu. Din aceasta, Domnul Octavian Iliescu deduce că Th. Radivon este gravorul medaliei, ceea ce rămâne probabil (Studii și cercetări de numismatică, vol. 8, p. 105–108).

În legătură cu paternitatea artistică, aduc în atenție o ipoteză nouă, pe care am prefigurat-o încă în catalogul „**Eminescu – un secol în medalii**“, din anul 1992 de la Oradea. Și anume, asemănarea de stilistică a fizionomiei dintre portretul medalistic Eminescu, de la 1909 și bustul Eminescu de Frederic Storck, care a fost făcut de acesta la 1929, fiind destinat pentru foaierea Teatrului Național din București. Soluția de portret antic este atât de vizibil identică în modelarea de material fizionomic, cu trăsături similare și carnație bogată, asemănătoare, cu același surâs deprimat și ochii inflamați, încât avem credința că este soluția artistică a lui Frederic Storck pentru amândouă lucrările, chiar dacă soluția plastică pentru compoziția statuară de la Galați, din 16 octombrie 1911, a fost alta, ulterior corectată.

Bibliografie: Octavian Iliescu, *op.cit.*; Dogaru, 1991, p. 34–40; C. Mălinaș, 1992, p. 11–13; Ioan Dogaru, 2000, p. 17; Mihai Cornaci-Chiricheș, p. 11–13; G. Buzdugan și Gh. Niculiță, 1971, p. 105; Dulciu Morărescu, 1991, p. 39.

Colecții și colecționari: La Cabinetul numismatic al Muzeului de Istorie Națională se află un exemplar din aur curat al medaliei. În colecția col.(r) Ioan Dogaru din București există șase exemplare, din bronz oxidat, bronz argintat, bronz argintat antic, din argint, din aur (cu și fără tortiță). În colecția Mihai Cornaci din Botoșani se păstrează un exemplar din bronz argintat. Mihai Costin din București deține două exemplare, din bronz argintat și bronz aurit fin. Domnul Relu Zamfir Stoian de la Bacău are în colecție un exemplar din bronz oxidat.

16

1916

IAȘI

[**EMINESCU 1 MARTIE**] [Medalie bifacială din argint]. [Iași: s.n.], 1916.

32 mm.

Dulciu Morărescu descrie sumar această piesă, din colecția Ion Dumitru Resceanu, din Iași, numind-o „**mărțișor cu toartă**“. Pe avers „**conține fin reliefat bustul poetului, după aspectul său din ultimul an al vieții**“, fără legendă. Pe revers apare incizat înscrisul **1 Martie 1916**. Dacă acest I. D. Resceanu ar putea să fi fost rudă cu V. Resceanu, care avea odinioară fabrică și turnătorie artistică în București, s-ar putea ca piesa să fi fost lucrată la el.

17

1925

SÂNNICOLAUL MARE

DIMITRIU-BÂRLAD, Ioan C. [**EMINESCU**] [Medalie rotundă aurită comemorativă]. – [Sânnicolaul Mare: s.n., 1925].

40 mm.

După sursă bibliografică: Bucurescu, Teodor, **Eminescu în Banat la Sânnicolaul Mare**, unde piesa este numită „**Medalia aurită comemorativă cu**

efigea Eminescu“, Periam, 1928. Autorul cărții a fost principalul organizator al acțiunii de la Sânnicolaul Mare, lângă Timișoara, unde la 11 octombrie 1925 s-a dezvelit în fața școlii un bust Eminescu, de sculptorul Ioan C. Dimitriu-Bârlad. În pregătire, s-au editat ilustrate Eminescu și o medalie Eminescu, din a căror vânzare până în 1928 s-au încasat 23.413 lei, adică o sumă chiar foarte mare. Se poate deduce că tirajul ilustratelor și al medaliei a fost mare. Totuși, nici un exemplar nu a apărut până acum. Descrierea de aici o facem după imaginea, foarte slabă, reproducă în cartea lui I. Bucurescu de la 1928. La dezvelirea bustului a luat parte și Octavian Goga, care a primit o coroană de argint și o pană de aur, reproduse în carte împreună cu medalia Eminescu, pe care am aproximat-o ca fiind rotundă (poate ovală?), cu diametrul de circa 40 mm. Am căutat aceste trei obiecte simbolice la Muzeul memorial „Octavian Goga“ de la Ciucea, dar nu le-am găsit. În cartea lui I. Bucurescu nu se face menționarea artistului gravor, dar deocamdată putem crede că a fost același cu sculptorul bustului, adică Ioan C. Dimitriu-Bârlad. În 1992 avansam ipoteza că medalia s-a bătut în același loc cu turnarea bustului, la **Fabrica și turnătoră artistică V. Rascanu** din București. Domnul Mihai Cornaci a găsit o ilustrată, din cele atunci produse, care confirmă ipoteza noastră, privind locul de turnare a bustului și a medaliei Eminescu: Deci, concepute și editată la Sânnicolaul Mate, realizată la București. În continuare, se caută un exemplar.

Bibliografie: Bucurescu I., *op. cit.*, p. 33, 61, 77, 78, 107–128; C. Mălinaș, 1992, p. 12; Cornaci-Chiricheș, 2001, p. 16

18. 1926 CERNĂUȚI

[**Ștefan cel Mare și Mihai Eminescu**] [Medalie bifacială rotundă din metal]. – Cernăuți: Cercul studențesc „Arboroasa“, 1926.

30 mm; 5 mm.

Maria Dogaru apreciază medalia ca fiind foarte importantă în plan intelectual („o piesă medalistică de mare valoare spirituală“), întrucât mărturisește și întărește legătura cu Congresul studenților de la 1871, de la Putna, precum și asocierea simbolică dintre Ștefan cel Mare, Domnitorul istoriei și Mihai Eminescu, Domnitorul literaturii române.

Avers: În emblema apar două medalioane ovale acolate, Ștefan cel Mare în dreapta, încoronat, Mihai Eminescu în stânga pare a fi Miron Costin. Arcuri de cerc și rozete susțin emblema sus și jos înscriind-o în cerc. Pe exergă este gravată circular legenda: **COMEMORAREA SERBAREI ROMANESTI DE LA PUTNA/ * 1871–1926 ***.

Revers: Un chenar de linie simplă delimitează circular câmpul central, în care se înscrie textul devizei pe 6 rânduri orizontale: **CU OCAZIA/ COMEMORAREI/ PRIMULUI CONGRES/ STUDENȚESC TINUT/ LA PUTNA/ 1871**. În exergă apare circular numele editorului: **CERCUL STUDENȚESC ARBOROASA/ CERNĂUȚI**.

Totul este gravat în excizie. Variante de material: argint cu toartă, argint aurit cu toartă și inel, aluminiu cu toartă, aluminiu cu anou de prindere. Se vede că medalia se unea cu panglică tricoloră, pentru a fi purtată la piept în ziua serbării de la Putna și a face vizibilă acolarea portretistică a celor două subiecte.

Medalia este importantă în plan cultural, pentru traseul unei idei. Reia din conștiință publică și întărește legătura de nivel voievodal dintre Ștefan cel Mare și Mihai Eminescu, prin proiecția acolată a reprezentării celor doi domnitori, a istoriei și a literelor române. La un prilej public de adâncă respirație, dezvelirea în incinta Mănăstirii Putna la 8 august 1926, a bustului cunoscut, Eminescu, solar, de Oscar Han, pus ulterior și în alte locuri din România, la Băile Herculane, Constanța și Oradea. Un transfer care lucra. Cum se vede și din deviză, rememorarea congresului studențesc de la 1871 operează retrospectiv cu proiecții din prezent spre trecut, accentuează rolul lui Mihai Eminescu la acea aniversare de patru sute de ani și face îngemănarea iconografică și programatică a celor doi corifei ai luptei fără sfârșit a românilor pentru identitate și dezvoltare.

Bibliografie: Dogaru, p. 40–42; Mălinaș, p. 12–13; Dogaru 2000, p. 17; Cornaci-Chiricheș, p. 16–17

19

1928

BUCUREȘTI

GHEORGHITĂ, Ion. **LUCEAFĂRUL** [Plachetă unifață pătrată din bronz]. București: Monetăria Națională, 1928.

97×97 mm.

În **Gazeta Bucovinenilor**, nr. 25, 1935, p.3 este dată ca fiind din lemn bronzat. De acolo o preia D. Morărescu, 1991, p. 41. Maria Dogaru și Ioan Dogaru, 1991, p. 42–43 o dau ca fiind din metal. Ioan Dogaru, 200, p. 18 o prezintă ca fiind din bronz, bătută la Monetăria Națională din București. Victor Macarie, **Cronica**, Iași, 1986, contestă, socotind că e doar un proiect, rămas în stare grafică.

Preluată în catalogul C. Mălinaș, 1992, p. 13 și Mihai Cornaci-Chiricheș, 2000, p. 17.

Sub aspect artistic, lucrarea este o realitate: Relief în excizie, redă portretul Eminescu în semiprofil spre dreapta, după fotografia din 1883. Vertical în stânga apare o ramură de măsline, în dreapta o stea cu raze, deasupra legenda **LUCEAFĂRUL**, cu litere de caracter înalt.

Bibliografie: Dogaru 2000, nr. 5, p. 74. Plachetă unicat, în colecția Dulciu Morărescu, București.

20

1929

IAȘI

FAUR-SCHMIDT, Ioan. **MIHAILEMINESCU** [Mulaj rotund de gips]. – Iași, 1929.

Lucrarea se află în colecția prof. Victor Macarie, din Iași, care a publicat-o în **Cronica**, 1986 și **Reporter**, 1989. Reprezintă un studiu de portret și tentativă de

medalie Eminescu, probabil în legătură cu împrejurarea dezvelirii statuii de la Iași a poetului, la 40 de ani de la stingerea din viața terestră a lui Eminescu. Sculptorul Ioan Faur-Schmidt, care câștiga la 26 mai 1928 concursul pentru statuie, semnează și acest mulaj, sub tăietura portretului, în dreapta jos. Redă portretul trei Eminescu, din 1883, în profil spre stânga, iar circular la exergă înscrisul: **MIHAIL EMINESCU/ 1889–1929**.

Bibliografie: Victor Macarie 1986 și 1989; C. Mălinaș 1992, p. 14; D. Morărescu, p. 41.

21

1934

CONSTANȚA

HAN, Oscar. [**MIHAI EMINESCU**] [Medalie de comemorare]. – Constanța: Asociația „Pro Eminescu“, 1934.

După datele puține, culese din serialul „**România de la mare**“, nr. 35, 1934, p. 3, D. Morărescu semnalează această medalie, în dicționarul din anul 1991, p. 41. A fost inițiată de Asociația „**Pro Eminescu**“, și sculptorul Oscar Han, în legătură cu statuia Eminescu, executată de acesta și dezvelită pe faleză, la Cazinou, în data de 15 august 1934, în fapt o reluare a bustului dezvelit la Putna, în 1926, ulterior multiplicat și pus la Oradea, Băile Herculane și la Timișoara.

Bibliografie: D. Morărescu, 1991, p. 41; C. Mălinaș, 1992, p. 14; Cornaci, 2000, p. 17.

22

1940

BUCUREȘTI

STĂNESCU, Gheorghe. **M. EMINESCU** [Plachetă unifază din metal]. - București: Monetăria Națională, 1940.

75×55 mm.

Tiraj din bronz și din argint 800‰. Datarea o facem după lista oficială a Monetăriei Naționale, tipărită în anul 1945, unde apare ca fiind prima medalie produsă în anul 1940, urmată de aceea a Ioanei Basarab. Ca intenție, lucrarea a pornit din dorința sculptorului Gheorghe Stănescu de a marca patru decenii de la trecerea în ființă eternă a lui M. Eminescu. Artistul redă cu fidelitate plastică portretul Eminescu de la 1869, după fotografia făcută la Praga de I. Toma, înlocuind costumul nemțesc cu un drapaj de togă, într-un semiprofil spre stânga. Excizie. Piesa este foarte expresivă, reușind să redea vizionarismul de maturitate romantică a poetului, ceea ce a făcut să fie foarte căutată de colecționari. Este semnată deasupra umărului drept, vertical, pe margine, cu litere mărunte: G. STANESCU. S-au produs replici actuale ale plachetei, în tombac, probabil într-un atelier manual din Brașov, ceea ce ridică probleme de specialitate pentru identificarea fiecărui exemplar din colecții.

Bibliografie: Monetăria Națională, 1945, p. 93; Buzdugan–Niculiță, 1971, p. 106–107; Smaranda, p. 17; Cornaci–Urighiuc, p. 683; M. Dogaru și Dogaru, 1991, p. 43–44; C. Mălinaș, 1992, p. 14; Ioan Dogaru, 2000, p. 18; Cornaci–Chiricheș, 2001, p. 18.

23

1940

BUCUREȘTI

BASARAB, Ioana. EMINESCU [Medalie rotundă unifață din metal]. - București: Monetăria Națională, 1940.

70 mm; 5 mm. Din bronz și argint 800‰.

Medalie unifață, excizie, aniversară, la 90 de ani de la nașterea lui Mihai Eminescu. Bătută la Monetăria Națională, din bronz și argint. Pentru prima dată la tema Eminescu bordura se închide printr-un guler circular puternic reliefat. În exergă, apare legenda scoasă în titlu, cu literele rărite, conferind piesei accente stilistice inedite, centrifuge. În emblemă este modelat portretul prim Eminescu, semiprofil spre stânga, energic și ascetic, într-o compoziție ce crește vertical, ca un triunghi cu baza sus. Părul tratat în șuvițe groase, paralele, întărește organizarea stilistică a imaginii. Piesa este prima de asemenea valoare estetică la acest subiect, propune un Eminescu deopotrivă meditativ și cerebral, descins cu înțelegere plastică din legenda lui fizică și intelectuală.

Sub tăietura portretului, în dreapta, semnătura pe două rânduri cu litere mărunte: **IOANA BASARAB**. Tirajul foarte mic, de numai 8 exemplare în argint și 11 din bronz, asociat valorii artistice deosebite, face piesa foarte rară și de valoare ridicată. Sunt informații că s-au mai produs ulterior copii în bronz.

Bibliografie: Buzdugan–Niculiță, 1971, p. 106; A. Smaranda, p. 17; Dogaru, 1991, p. 43–44; C. Mălinaș, 1992, p. 14–15; Ioan Dogaru, 2000, p. 18; Cornaci–Chiricheș, 2001, p. 18–19.

24

1941

LE LOCLE

HUGUEMIN-SADOZ, Paul. JUNIMEA [Medalion bifacial din metal]. – Le Locle: Huguemin Médailleurs, 1941.

65×93 mm. Cu inel de prindere.

Piesa este unicat, fiind descrisă în 1990 de către Maria Dogaru și Nicolae Curdov, într-un simpozion la Societatea Numismatică Română. Acum se află în colecția Iulius Popa, din Bălți, Republica Moldova. Artistul elvețian a mai produs și alte medalii de subiect românesc. Aici avem prima medalie de Eminescu, care nu apelează la portret, ci la o compoziție simbolică reprezentativă.

Lucrarea este ornamentală, sub formă de frunză, relief în excizie, având în mijloc un câmp rotund cu diametrul de 50 mm. Bordura este acoperită cu frunze de laur, care la extremitățile verticale are extensii din frunze și flori de tei. Pe avers, imaginea stilizată a unui tânăr denudat, cu fruntea încoronată de lauri. Mâna stângă în șold, iar dreapta întinsă orizontal, către lauri. Pe revers, un portret serafic, convențional, cu lauri și bucle, amintind un personaj mitologic (zeița artelor), pe înscrisul incizat **JUNIMEA/ 15.VI.1941**. Contrastul dintre dată comemorativă pe revers, caracterul simbolic nelimitativ al compoziției gravate pe avers subliniază durata geniului referent.

Bibliografie: Dogaru, 1991, p. 45–46; C. Mălinaș, 1992, p. 14–15; Cornaci–Chiricheș, p. 19.

25

1947

BUDAPESTA

BORSOS, Miklós. **MIHAIL EMINESCU** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. Budapesta: Consiliul artistic maghiar, 1947.

60 mm; 3 mm.

Medalie rotundă, cu două fețe, de 60 mm diametru, din bronz, relief prin excizie, cu bordura ridicată în margine. Caracter evenimential. Semnată pe avers, stânga jos, cu monograma MB, în litere mărunte. Avers: portret din profil spre dreapta, cu trăsături ascetice, nasul coroiat, fruntea bombată și brăzdată vertical, părul desfăcut în şuvițe rare și venoase, ca o plasă peste cap și minte, retezate la spate. Conturează o viziune personală asupra condiției artistului cu chip impersonal, dar cu trimitere sugestivă la inconfundabila deschidere a profilului de tip eminescian. Astfel că portretul este și totodată nu este Eminescu, ci mai mult decât un singur Eminescu. De o parte și de alta a emblemei, în exergă se dă legenda nominală, în arc de cerc, cu litere de caracter epigrafic antic. Reversul este acoperit de un dublu înscris, pe 12 rânduri, în limba maghiară, apoi în limba română, despre editor și evenimentul consacrat prin medalie: **A MAGYAR / MŰVÉSZETI TANÁCS / A ROMÁN KULTÚRA / HETÉNEK ALKALMÁBÓL / MDCCCXLVII ÁPRILIS XXIX / MÁJUS VI / CONSILIUL ARTISTIC MAGHIAR / CU OCAZIA SĂPTĂMÂNII / CULTURII ROMÂNEȘTI / XXIX APRILIE - VI MAI / MDCCCXLVII / BUDAPEST**. Replici actuale la Brașov, atenție la identificare. Sunt tot din bronz, însă prin turnare în nisip, de prin anii 1960-1970.

Bibliografie: Niculiță–Buzdugan, p. 106; Dogaru, 47; Mălinaș, p. 15; Dogaru 2000, p. 19; Cornaci–Chiricheș, p. 20

26

1945

BUCUREȘTI

IONESCU, Haralambie. **1850 M. E. 1945** [Monedă-medalie bifacială din metal]. – București: Monetăria Statului, 1945.

25 mm. Din cupru-nichel.

Piesa rezultă din raderea pe revers a monedei de 200 lei 1945, cu chipul lui Mihai pe avers și legenda circulară **MIHAI I REGELE ROMÂNILOR**, gravor Haralambie Ionescu. În loc, pe revers s-a gravat prin incizie a doua legendă, formată din monogramă și milesimi **1850 M E 1945**, marcând 95 de ani de la nașterea lui M. Eminescu. Tiraj incert. Piesă în colecția col.(r) Ioan Dogaru din București.

Bibliografie: Dogaru, p. 19 .

27

1950

BUCUREȘTI

IONESCU, Haralambie. **MIHAIL EMINESCU** [Medalie ovală unifață din bronz]. - București: Monetăria Statului, 1950.

104×140 mm (cu tortiță 150 mm); 12 mm.

Medalie turnată din bronz la Monetăria Statului în contextul pregătirilor pentru Centenarul din anul 1950, când nu se permitea semnarea lucrărilor. Din discuțiile cu veterani ai domeniului, am aflat că gravor a fost Haralambie Ionescu. Este o lucrare foarte reușită plastic, cu o compoziție armonioasă și portret Eminescu foarte înalt și expresiv, în semiprofil spre stânga, după fotografia primă de la 1869. La exergă, deasupra apare boltită legenda **MIHAIL EMINESCU**, litere mari și rărite. Sub portret apar milesimii **1850–1889**. D. Morărescu descrie piesa după exemplarul din colecția Ionel Dragu Vâlcu din București, cu tortiță. În colecția Ciutacu Gheorghe din comuna Colilia, județul Ialomița, există un exemplar modelat și turnat fără tortiță. Exemplarele din colecțiile Mihai Costin, București și Relu Zamfir Stoian din Bacău sunt cu tortiță și doi bumbi metalici de sprijin la spate. Alt exemplar în colecția col. Paul Romanescu din Botoșani.

Bibliografie: D. Morărescu, p. 41–99; C. Mălinaș, p. 15; Cornaci–Chiricheș, p. 21; Dogaru 2000, nr. 3, p. 72. Atribuire ipotetică: Dimitrie Paciurea.

28

1950

BUCUREȘTI

BASARAB, Ioana. MIHAIL EMINESCU ROMÂNIA [Medalie rotundă unifață din metal]. – București, 1950.

87/95 mm; 12 mm.

Medalie aniversară, la centenarul din 1950. Turnată din aluminiu acoperit prin galvanizare cu cupru lustruit. Groasă, cu cantul conic, de 12 mm, față de bază are 95 mm, iar cea de sus, modelată în relief înalt, prin excizie, are 87 mm. Redă portretul prim Eminescu, semiprofil spre stângă, amintind de soluțiile plastice ale Ioanei Basarab, la 1940, ceea ce ne conduce să-i atribuim lucrarea.

Exemplar unic, în colecția ec. Valeriu Chișiu din Oradea, primit de la istoricul Gheorghe Eminescu, la 8 ianuarie 1988. Acesta i-a comunicat că medalia a fost turnată în tiraj mic, pentru străinii invitați la centenarul din 1950. Ceea ce explică legenda circulară din exergă, cu numele țării sub portretul eminescian. Cazul e unic.

Bibliografie: Mălinaș, p. 15; Cornaci–Chiricheș, p. 21.

29

1950

BUCȘANI

1850 MIHAIL EMINESCU 1950 [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – Bucșani, 1950 (București: Monetăria Statului).

25 mm; 1 mm.

Avers: Textul ca în titlu **1850/ MIHAIL EMINESCU/ 1950**, în incizie. **Revers:** Silueta verticală a Monumentului Independenței de Stat a României, din comuna Bucșani, județul Vlasca, ridicat în memoria ostașilor români, căzuți în războiul de eliberare din 1877–1878.

Lucrare aniversară, de caracter artizanal, cu anou de prindere, unicat în colecția col.(r) Ioan Dogaru din București.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 20; Cornaci–Chiricheș, p. 22

30

1950

BUCUREȘTI

IONESCU, Haralambie. **M.E. SOARELE ȘI LUNA 1950** [Monedă-medalie bifacială din nichel]. – București: Monetăria Statului, 1950.

28 mm.

Piesa rezultă din prelucrarea monedei de 100 lei, 1943–1944, al cărei revers a fost ras și s-a gravat în centru prin incizie legenda: **M.E. / SOARELE / ȘI / LUNA / 1950**, având în jur ornamentele vegetale în acoladă și coroana regală deasupra, care țin de monedă. Pe avers efigia regală și legenda circulară **MIHAI I REGELE ROMÂNILOR**. Este evidentă dorința de a crea o piesă aniversară, la centenarul nașterii lui M. Eminescu, care a fost prelucrată în anturajul cultural al Monetăriei Statului. Exemplar în colecția col(r) Ioan Dogaru, București.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 20.

31

1950

BUCUREȘTI

Z. G. **LUCEAFĂRUL POEZIEI ROMÂNEȘTI** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – București: [Atelier particular], 1950

30 mm.

Lucrare aniversară, executată cu înscriere de text prin incizie pe rondelă de bronz, gravor Z. G. Pe avers – înscrisul caligrafic **1850/m.e./1950** și ramură de tei; revers: textul cu litere majuscule de tipar **LUCEAFĂRUL/POEZIEI/ROMÂNEȘTI** și stea. Cu inel de prindere. Exemplar unic în colecția col(r) Ioan Dogaru, care-i face descrierea și atribuirea.

Bibliografie: Dogaru 2000, p.20; Cornaci–Chiricheș, p. 22.

32

1950

BUCUREȘTI

EMINESCU, Gheorghe. **Mihai Eminescu 1950** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – București, 1950.

23 mm.

Medalie aniversară în incizie, cu anou de prindere, produsă de ultimul descendent de frate al lui Mihai Eminescu, colonelul Gheorghe Eminescu, la centenarul din 1950. Pe avers apare înscrisul caligrafic **Mihai Eminescu 1950**, pe revers monograma realizatorului: Col. G.E. Exemplarul este unic, în colecția col(r) Ioan Dogaru din București, care-l comunică în catalogul din anul 2000, p. 19.

33

1961

BUCUREȘTI

BARASCHI, Constantin. **75 DE ANI EMINESCU** [Medalion rotund de gips]. – București, 1964.

31 cm; 4 cm.

Relief prin excizie, modelat după primul portret Eminescu (1869), aici mult maturizat, cu trăsături chiar obosite. În jur la exergă legenda: **75 DE ANI DE LA**

MOARTEA LUI MIHAI EMINESCU, apoi milesimii 1889/ - / 1964 de o parte și alta a portretului. Semnat pe cantul din dreapta jos **Baraschi 1961**. Unicat. Nu a mai devenit medalie pentru comemorarea din 1964. În colecția profesor univ dr. Dan Simonescu din București, strada Icoanei nr.8.

Bibliografie: Mălinaș, p. 16.

34

1964

BUCUREȘTI

CULLURI, Nicolae. M. EMINESCU ȘI I. CREANGĂ [Medalie bifacială rotundă din metal]. – București: Monetăria Statului, 1964.

60 mm; 4 mm. Tiraj: 100 ex. din tombac și diversificat.

Medalie de caracter comemorativ. Pe avers, din profil întreg spre stânga, portretele Eminescu și Creangă, semisuprapuse. În bordură este delimitat un brâu între două cercuri liniare, cu legenda extrasă în titlu și ramuri de tei, în arce laterale. Sub tăietura portretului se află semnătura N. CULLURI, cu litere mărunte. Pe revers e mărturisit în rânduri orizontale prilejul editării medaliei, în forma: **1889–1964 / 75 / DE ANI DE LA / MOARTEA LUI / M. EMINESCU / ȘI I. CREANGĂ**. Înscrișul fiind îmbrățișat de două ramuri de tei, arcuite. Pentru prima dată simbolul teiului apare pe amândouă fețele unei medalii eminesciene, contribuind la unitatea ei stilistică și la focalizarea sensurilor reprezentate. S-au produs replici din gips patinat, numai avers, la Iași, de 58 mm, distribuite de către Biblioteca Județeană „Gh. Asachi“, prin 1979.

În colecția Relu Zamfir Stoian din Bacău sunt trei exemplare din tombac patinat, tombac lustruit și tombac argintat.

Bibliografie: Dogaru, p. 50; Mălinaș, p. 16; Dogaru 2000, p. 21; Mihai Cornaci–Chiricheș, p. 24.

35

1964

BUCUREȘTI

IONESCU, Haralambie. EMINESCU – 75 DE ANI DE LA MOARTE [Medalie rotundă bifacială din metal]. – București: Monetăria Statului, 1964.

60 mm; 4 mm. Tiraj 85 ex., din bronz patinat.

Medalie comemorativă, creată de un mare gravor, originar din Argeș, care a făcut carieră strălucită și îndelungată la Monetăria Statului, fiind urmat de Ștefan Grudinschi, la fel de ilustru.

Aceasta este a doua medalie eminesciană fără legendă pe avers, după aceea din Elveția, 1941. Va fi urmată de practica lui Ștefan Grudinschi, care simțea nevoia să degajeze și să lărgască astfel spațiul de respirație al subiectului.

Pe avers, pentru prima dată un gravor redă în arta medalistică cel de al doilea portret Eminescu, din 1877. Pentru prima dată se face modelarea din față, care ridică mult mai multe dificultăți, decât redarea din profil parțial, sau întreg, în care se coboară nasul. Aici nasul se ridică, făcând complicată medalia din punct de vedere artistic și tehnologic. Al treilea element de premieră îl constituie redarea pe revers

a cunoscutei semnături cu fundiță a scriitorului Eminescu, mereu reluată după acest început. Le exergă înscrisul: **75 DE ANI DE LA MOARTEA LUI MIHAI EMINESCU / flori de tei / 1889 / Semnătura cu fundiță / 1964.**

Cum spune Maria Dogaru, este o medalie de luciditate, ordine și claritate, cu guler atât pe avers, cât și pe revers. Foarte rară. Reprezintă apogeul activității gravorului Haralamb Ionescu la Monetăria Statului.

Bibliografie: Buzdugan–Niculiță, p. 107; Dogaru, p. 48; Mălinaș, p. 16; Dogaru 2000, p. 21; Cornaci–Chiricheș, p. 23.

36

1964

BUCUREȘTI

GRUDINSCHI, Ștefan. **GENIAL POET** [Medalie rotundă bifacială din tombac]. – București: Societatea Numismatică Română, 1964 (Monetăria Statului).

60 mm; 4 mm. Tiraj 110 ex., diversificat.

Aversul acestei medalii comemorative este o noutate stilistică în domeniu, fiind fără legendă și cu cantul integral deschis. În emblema apare primul portret Eminescu, realizare excepțională a gravorului Ștefan Grudinski, semiprofil spre stânga, format din relief înalt pentru o medalie, împletind armonios într-o imagine unică trăsături de portret clasic și romantic.

Pe revers se află înscrisul **MIHAIL EMINESCU/ GENIAL POET/ AL POPORULUI ROMÂN/ 1850–1889**, subliniat cu simboluri de mesaj cultural, făclie verticală cu raze și ramură de laur, așternută la bordura inferioară.

Portretul Grudinski deschide o epocă de estetică nouă în medalistica eminesciană, fiind reluat de multe ori, producând un uz prin abuz, care relevă necesitatea ca mai mulți gravori să se aplece asupra subiectului, pentru a asigura progresul de exprimare stilistică. Nu este exclus ca tirajul să fi fost reluat și amplificat. În colecția Relu Zamfir Stoian din Bacău există exemplare ale medaliei din tombac patinat și din tombac aurit, respectiv exemplare semnate cu inițialele S.G., semnate S. Grudinski, sau din tombac patinat nesemnate.

Bibliografie: Buzdugan–Niculiță, p. 108; A. Smaranda, p. 18; Mălinaș, p. 16; Dogaru 2000, p. 21; Cornaci–Chiricheș, p. 23–24.

37. Dogaru, nr. 14, p. 83: Există un medalion de bronz de 21 cm diametru, care a inițiat medalia nr. 36, fiind redus cu pantograful până la 60 mm. Colecția Petru Pater.

38

1969

SATU MARE

LICEUL „MIHAIL EMINESCU“ SATU MARE [Medalie rotundă unifață din metal]. – Satu Mare: Liceul „Mihail Eminescu“, 1969 (București: Monetăria Statului).

20 mm, din tombac cu tortiță.

24 mm, din tombac și cupru, fără toartă.

Medalie aniversară, dedicată semicentenarului sărbătorit de Liceul „**Mihai Eminescu**” din Satu Mare. Este în fapt prima medalie liceală la subiectul Eminescu, după care vor urma altele, dar aceasta este prima. În emblemă apare primul portret Eminescu (1869), semiprofil spre stânga, redat de o răceală olimpică. La exergă, circular legenda: **LICEUL * MIHAI EMINESCU * SATU MARE * 1919–1969**. Piesa se putea purta la piept, ca medalion cu panglică tricoloră, având toartă. În colecțiile Mihai Cornaci din Botoșani și Mihai Costin din București am văzut exemplare fără toartă, cu diametrul de 24 mm.

Bibliografie: Dogaru, p. 51–52; Mălinaș, p. 16; Cornaci–Chiricheș, p. 25.

39

1970 (?)

BUCUREȘTI

GRUDINSCHI, Ștefan. **M. EMINESCU** [Medalie rotundă unifață din aluminiu]. – București, 1970 (?).

23 mm; 2,4 mm.

Lucrarea reia portretul prim Eminescu, de Ștefan Grudinschi, din anul 1964 (descrierea nr.36) și-l însoțește cu o legendă în arc de cerc, la exergă, stânga, în fața emblemei: **M. EMINESCU**. Piesa este unicat și se află în colecția M. Cornaci din Botoșani. Poate fi o probă, pentru o lucrare, care nu s-a definitivat.

Bibliografie: Cornaci–Chiricheș, p. 26.

40

1970 (?)

BOTOȘANI

MIHAIL EMINESCU 1850–1889 [Plachetă dreptunghiulară din cupru, unifață]. – Botoșani: s.n., s.a.

107×163 mm; 1 mm.

Placheta din tablă de cupru este modelată prin presare, având în centru sus un medalion Eminescu, care practic reproduce portretul Grudinschi din anul 1964, pe o ramură de laur, curbată și eșarfă verticală stânga. În partea de jos a plachetei apare textul legendei: **MIHAIL/ EMINESCU/ 1850–1889**, cu litere de caracter vechi românesc, create cândva de Victor Molin. Un exemplar se află în colecția Stelian Brânzei din Botoșani, de unde a trecut în colecția Mihai Cornaci.

Bibliografie: Cornaci–Chiricheș, p. 25.

41

1970

CHIȘINĂU

ODAINIC, Simion. **MIHAI EMINESCU** [Medalie rotundă unifață din bronz]. – Bălți, 1970.

78 mm; 4 mm.

Aceasta este prima creație în medalistica eminesciană a artistului gravor ucrainean Simion Odainic, care va face o lungă carieră în tema Eminescu. Aici realizează o compoziție de cabinet, cu silueta poetului la masă, semiprofil spre dreapta, scriind ca un scrib antic, vegheat de steaua Luceafărului. În partea dreaptă, orizontal pe două rânduri, legenda cu litere rusești: **MIHAI/ EMINESCU**. Medalie manuală, în colecția Iulius Popa, din Bălți, Republica Moldova, unicat.

Bibliografie: Cornaci-Chiricheș, p. 26; Popa Iulius, **Medalii Eminescu**, 2005, p. 28.

42

1973

BOTOȘANI

MAXIMAFILIE EMINESCU „BOTOȘANI '73“ [Plachetă unifacială dreptunghiulară din zinc]. – Botoșani; Filiala Asociației Filateliștilor din România, 1973.

46×50 mm, din zinc pe suport de lemn (62×70 mm).

Lucrată artistic prin eroziune chimică. Are caracter evenimential. Redă primul portret Eminescu, semiprofil spre stânga, întocmai cu fotografia, stilizat prin efectul tehnicii folosite aici. În dreapta jos, este schițat un timbru cu portret Eminescu obliterat. Toată compoziția redă în relief un format de maximafilie Eminescu, la tema expoziției din acel moment (6–13 mai 1973).

Exemplar în colecția fam. Ciurea, Suceava. Este prima piesă, care introduce în circuitul temei colecționarii de la Botoșani.

Bibliografie: Mălinaș, p. 17; D. Morărescu, p. 41; Cornaci-Chiricheș, p. 26–29.

43

1975

CLUJ-NAPOCA

MOGA, Viorel. 125 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI MIHAI EMINESCU 1850-1975 [Medalie rotundă bifacială din metal]. – Cluj-Napoca, 1975 (Monetăria Statului).

37 mm; 4 mm. Tiraj 50 ex., din argint tombac, cupru, cupru argintat și aluminiu.

Medalie foarte rară, executată prin turnare sub presiune.

Avers: Emblema în chiuvetă, prezintă primul portret Eminescu, semiprofil spre stânga, gravat cu părul în şuvițe striate mărunț și paralele, accentuând mișcarea înainte. La marginea de interior dreapta a chiuvetei este trecut numele gravorului. În jur, la exergă, legenda cu litere de caracter progres super, prima dată folosite astfel: **125 DE ANI DE LA NASTEREA LUI MIHAI EMINESCU 1850-1975**. Pe revers, deasupra în arc de cerc: **M. EMINESCU**, apoi în câmpul medaliei pe șapte rânduri orizontale, textul ce proclamă deviza și mesajul medaliei: **CEL MAI MARE POET / AL POPORULUI ROMAN / LUCEAFARUL POEZIEI / ROMANESTI NEMURITOR / FAURITOR DE ARTA SI / LIMBA LITERARA ROMANEASCA**, pe două ramuri de laur, legate la mijloc în eșarfă.

Atenție, s-au produs replici neautorizate ale acestei medalii, care este foarte rară.

Bibliografie: Dogaru, p. 50–51; Mălinaș, p. 17; D. Morărescu, p. 42; Dogaru 2000, p. 22; Cornaci-Chiricheș, p. 27.

44

1975

BUCUREȘTI

H.G. 1850 MIHAI EMINESCU 1975 [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – București, 1975.

23 mm.

Avers: Monogramă frumoasă Eminescu și milesimii: **1850 / *M E* / 1975**, care conferă medaliei caracter aniversar. Pe revers este gravată în excizie silueta Columnei lui Traian, acolată cu efigiile lui Traian și Decebal, semn al legăturii operei eminesciene cu ideea originii daco-romane a neamului românesc și a patriei lor. Medalia are inel de prindere. Exemplar unic, în colecția col(r) Ioan Dogaru, București.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 32.

45

1976

TG. MUREȘ

CONCURS DE LITERATURĂ ROMÂNĂ „M. EMINESCU“ [Plachetă unifață de cupru și lemn]. – Târgu Mureș: Inspectoratul școlar județean, 1975.

44×94; 83×107 mm din tablă de cupru; 145×200 mm suportul de lemn.

Piesa este alcătuită artizanal din două dreptunghiuri de tablă din cupru, presată și înscrisă. Partea de sus numai text: **CONCURS DE LITERATURA ROMANA / FAZA PE TARA / TG. MURES / 1976**. Partea de jos prezintă un portret Eminescu presat în relief, semiprofil spre stânga, precum și înscrisul **M. EMINESCU**. Valoare artistică scăzută. Piesă în colecția Mihai Costin din București.

Bibliografie: Cornaci-Chiricheș, p. 28.

46

1977

IAȘI

VICOVEANU, D. FESTIVALUL DE POEZIE „M. EMINESCU“ EDIȚIA A V-A [Medalie rotundă unifață artizanală]. – Iași: Ing. Radu Drăgănescu, 1977.

85 mm; 12 mm.

Gravorul a modelat piesa în gips și a turnat-o manual în câteva exemplare din bronz și alamă, cu ocazia ediției din 8–9 octombrie 1977 a Festivalului de poezie M. Eminescu, anual la Iași începând din anul 1973. Portretul Eminescu este foarte înalt, după prima fotografie, din 1869, semiprofil spre stânga, soluționat cu o frumoasă expresie plastică. Din acest punct de vedere, lucrarea merita o soartă tehnică mai bună. La exergă apare circular legenda, pe care am scos-o în titlu propriu-zis. Totul este în excizie. Din informații oferite de Domnul ing. Radu Drăgănescu, editor și colecționar, rezultă că gravorul D. Vicoveanu a mai încercat un mulaj oval Eminescu, de 71/49 mm din ipsos dentar. Nu a reușit. Medalia rotundă a cunoscut replici în gips, de calitate mediocră.

Bibliografie: Mălinaș, p. 17; Cornaci-Chiricheș, p. 28–29.

47

1978

BUCUREȘTI

GRUDINSCHI, Ștefan. LICEUL „M. EMINESCU“ [Medalie rotundă unifață din bronz]. – București: Liceul „Mihai Eminescu“, 1978 (Monetăria Statului).

30 mm.

În câmpul central al medaliei s-a reprodus portretul prim Eminescu, gravat în 1964 de Ștefan Grudinschi. Circular la exergă, sub cant, s-a gravat legenda **LICEUL MIHAI EMINESCU BUCUREȘTI**.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 22.

48

1978

BUCUREȘTI

IBIDEM. – 40 mm. Lucrare mai spațiată decât precedenta, având prin aceasta un plus de calitate artistică.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 22.

49

1978

BUCUREȘTI

GRUDINSCHI, Ștefan. **LICEUL „M. EMINESCU“ BUCUREȘTI** [Medalie rotundă bifacială din bronz]. – București: Liceul „Mihai Eminescu“, 1978 (Monetăria Statului).

30 mm.

Aversul identic ca la poziția 46. Pe revers sunt gravate, în rânduri orizontale, versurile **A NOASTRE INIMI Î / ȘI JURAU / CREDINTA PE TOTI VECII / CIND PE CARARI SE SCUTURAU / DE FLOARE LILIECII / M.E.**, din poezia „Când amintirile...”

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 23; Cornaci–Chiricheș, p. 29.

50

1978

BUCUREȘTI

IBIDEM. 40 mm. Aversul identic ca la poziția nr. 46. Pe revers sunt gravate orizontal patru versuri: **LA STEAUA CARE A RASARIT / E-O CALE – ATAT DE LUNGA / CA MII DE ANI I-AU TREBUIT / LUMINII SA NE-AJUNGA / M.E.**, din poezia „La steaua”. Perfecționată astfel, medalia aceasta devine deosebit de performantă și frumoasă.

Bibliografie: Dogaru 2000, p. 23; Cornaci–Chiricheș, p. 29.

51–55

1979

BOTOȘANI

DUMITRESCU, Constantin. **CASA POETULUI DIN IPOTEȘTI** [Medalie rotundă bifacială din metal]. – Botoșani: Asociația Filateliștilor din R. S. România, Filiala Botoșani, 1979 (București: Monetăria Statului).

60 mm; 4 mm. Tiraj 160 ex., în bronz și aluminiu eloxat auriu, argintiu și bronziiu.

Medalia este inițiată și editată de Filiala Botoșani a Asociației Filateliștilor din România, cu ocazia expoziției filatelice „**Eminesciana'79**”, de participare națională. Se aduce pentru prima dată în medalistică tema și imaginea Casei memoriale de la Ipotești, în soluția plastică imaginată și gravată cu acuratețe de Constantin Dumitrescu, un nou gravor, care își începe astfel, magistral, cariera în medalistica eminesciană, unde va avea foarte multe realizări memorabile. Fețele medaliei sunt organizate compozițional unitar, având chiuvetă pe ambele părți și exerga înaltă, delimitată cu cercuri de separație. Această soluție face ca medalia să pară substanțială și să coboare de la margine către centru, ceea ce este foarte expresiv, respectiv constituie o performanță artistică și tehnică.

Avers: În chiuvetă este gravată Casa memorială din Ipotești, gravată înalt, într-o compoziție naturală armonioasă. Sub ea legenda: **CASA POETULUI DIN**

IPOTESTI, pe un ornament vegetal în acoladă, care stilizează frunze și flori de tei. La exergă, circular, editorul: **ASOCIAȚIA FILATELISTILOR DIN R.S.ROMANIA • FILIALA BOTOSANI •**. Sub talpa casei apare semnătura gravorului cu litere mărunte: **C. DUMITRESCU**.

Revers: În chiuveță sunt mărci poștale suprapuse, cea de deasupra figurând ca timbru portretul prim Eminescu, așa cum a apărut în emisiunea „**Aniversări culturale**” din 20 iunie 1964. La exergă, în cercuri de separație, prilejul medaliei: **EXPOZITIA FILATELICA EMINESCIANA '79**. Urmare a interesului tematic și a valorii ei culturale și artistice, piesa a fost reluată în insigne, separat avers și separat revers.

Bibliografie: Dogaru, p. 53; Mălinaș, p. 17; Dogaru 2000, p. 23–24; Cornaci–Chiricheș, p. 29–30.

56

1979

BOTOȘANI

DUMITRESCU, Constantin. **EXPOZIȚIA FILATELICĂ „EMINESCIANA '79”** [Insignă rotundă din tombac]. – Botoșani: Asociația Filateliștilor din R. S. România, Filiala Botoșani, 1979 (București: Monetăria Statului).

22 mm.

Reia reversul medaliei de la nr. 51, cu ac de prindere, executată prin presare în tablă de tombac. Tiraj 259 ex.

Bibliografie: Mălinaș, p. 19; Cornaci–Chiricheș, p. 125.

57

1979

BOTOȘANI

DUMITRESCU, Constantin. **CASA POETULUI DIN IPOTEȘTI** [Insignă rotundă din tombac]. – Botoșani: Filiala Asociației Filateliștilor din R. S. România, 1979 (București: Monetăria Statului).

22 mm.

Reia aversul medaliei de la nr. 51, cu ac de prindere. Piesă executată prin presare în tablă de tombac. Tiraj 250 ex.

Bibliografie: Mălinaș, p. 19; Cornaci–Chiricheș, p. 125.

58

1980

BĂLȚI

NEJIVOV, Valentin. **MIHAI EMINESCU** [Medalie rotundă unifață din bronz]. – Bălți: Iulius Popa, 1980.

72 mm; 5 mm. Sunt și exemplare turnate în aluminiu.

Lucrare de probă artistică, executată de artist la cererea și sugestia inițiatorului Iulius Popa, din Bălți, Republica Moldova. Prin gravare și turnare manuală. Prezintă portretul Eminescu, semiprofil spre dreapta, după prima fotografie, cu legenda nominală gravată în două variante:

a) În limba rusă: **MIHAIL EMINESCU**

b) În limba română: **MIHAI EMINESCU**

Precum și în variantă fără legendă. Lucrarea va fi reluată și extinsă în anul 1993 la toate cele patru portrete Eminescu.

Bibliografie: Cornaci-Chiricheș, p. 30; Iulius Popa, **Medalii Eminescu**, p. 29–30.

59–61

1982

BOTOȘANI

BIBLIOTECA PUBLICĂ BOTOȘANI 1882–1982 [Insignă aniversară dreptunghiulară din tombac și emailuri]. – Botoșani: Biblioteca Județeană, 1982 (București: Monetăria Statului).

20×25 mm.

Insigna centenară s-a realizat în trei variante: a) Din email albastru pe tombac; b) Din emailuri roșu, galben și albastru pe tombac; c) Din tombac. Compozițional, figurează trei cotoare de cărți, alăturate și coperta din față. Cu legenda: **BIBLIOTECA / PUBLICA / BOTOSANI / 1882 /*/ 1982 / 100**. Un luceafăr gravat între milesimi face legătura cu tema acestui catalog. S-a executat la Monetăria Statului prin batere în sculă și turnare între nervuri.

Bibliografie: Mălinaș, p. 18; Cornaci-Chiricheș, p. 125.

62

1983

BISTRIȚA

Concursul de literatură [Insignă dreptunghiulară din email pe tombac]. – Bistrița: [Inspectoratul școlar județean], 1983 (București: Monetăria Statului).

33×26 mm.

În jumătatea dreaptă a suprafeței insignei se află un portret prim Eminescu, în email alb. În jumătatea stângă sunt trei benzi orizontale de email roșu, galben și albastru, care formează steagul tricolor al României. Pe aceste benzi apare legenda: **XXVI / XIV / BISTRITA 1983 / Concursul de literatură**. Procedură prin batere și turnare la Monetăria Statului.

Bibliografie: Mălinaș, p. 18; Cornaci-Chiricheș, p. 126: 34/26 mm.

63

1985

TIMIȘOARA

„EMINESCIANA“ [Insignă rotundă din email pe tombac]. – Timișoara: Casa personalului didactic, 1985 (București: Monetăria Statului).

24 mm. Cu ac de prindere.

Compoziția înfățișează un aranjament simbolic, format din palmate aurii, carte deschisă și pană din email alb, în nervuri aurii. Pe un fond de email albastru apare legenda: **„EMINESCIANA / TIMIȘOARA / APRILIE'85“**, privind concursul de literatură română, faza finală. Produsă la Monetăria Statului.

Bibliografie: Mălinaș, p. 18; Cornaci-Chiricheș, p. 126.

64

1986

CLUJ-NAPOCA

IDICEANU, Ștefan. EMINESCIANA [Medalion rotund de argilă]. – Cluj-Napoca: IRIS, 1986.

130 mm.

Lucrarea este dedicată unei noi ediții a Concursului școlar de literatură română, faza finală, care stă sub numele lui Eminescu. Medalionul este modelat armonios, fiind format dintr-un portret prim Eminescu, semiprofil spre dreapta, expresiv, subscris prin semnătura cu fundiță și pana verticală a scriitorului. În jur, circular la exergă, între inele de separație, apare legenda **EMINESCIANA / CLUJ-NAPOCA 1986**. Relief prin excizie.

Bibliografie: Dogaru, p. 54–55.

65

1987

CLUJ-NAPOCA

IDICEANU, Ștefan. **M. EMINESCU 1850–1889**. [Medalion de porțelan]. – Cluj-Napoca: IRIS, 1987.

125 mm.

Cu efigia primă Eminescu în centru, semiprofil spre stânga, modelată expresiv. Spațiul circular de exergă este delimitat cu două inele, primul simplu, al doilea din stilizare de torsadă, cu legenda **M. EMINESCU** sus și milesimii: **1850–1889** jos.

Bibliografie: Mălinaș, p. 18.

66–67

1987

CLUJ-NAPOCA

IDICEANU, Ștefan. **[EMINESCU] 1850–1889** [Medalion de porțelan]. – Cluj-Napoca: IRIS, 1987.

115 mm.

Aceeași compoziție portretistică în câmpul central, ca la poziția precedentă, dar lucrarea este puțin mai mică în diametru, iar din legenda de la exergă lipsește numele scriitorului. Cercurile de separație sunt aurite coloidal. Piesa s-a produs și bicolor, în șase variante cromatice ale efigiei Eminescu. Sunt și exemplare cu diametrul de numai 105 mm.

Bibliografie: Mălinaș, p. 18.

68

1987

BOTOȘANI

GRUDINSCHI, Ștefan. **LICEUL „MIHAI EMINESCU“ BOTOȘANI** [Medalie rotundă bifacială din tombac]. – Botoșani: Filiala Societății Numismatice Române, 1987 (București: Monetăria Statului).

60 mm; 4 mm. Tiraj 300 ex. în casetă.

Medalia a fost ocazionată de sărbătoarea centenarului Liceului cu numele „**Mihai Eminescu**“ din Botoșani și s-a editat prin preocuparea Filialei S.N.R. din acest municipiu. S-a oferit participanților la serbare, în casetă comună cu a insignelor ce urmează la pozițiile 62 și 63.

Avers: Un nou portret prim Eminescu, gravat de cunoscutul de acum Ștefan Grudinschi, care prin aceasta dă o nouă soluție estetică redării în relief a chipului romantic al lui Eminescu. Aici gravorul trece de la chipul solar și carnal din prima interpretare (1964), la fizionomia lunară a unui chip absorbit în sine și proiectat

înalt de combustia unei metafizici luminate. Încadrat în ramuri arcuite de laur și ridicat pe semnătura cu fundiță, bustul Eminescu, semiprofil spre stânga, este semnat sub umărul drept cu inițialele **ST.GR.** Medalia avers se închide cu inel de circumferință, care-i dă siguranță și stabilitate.

Revers: În emblema apare gravată silueta liceului aniversat, pe acoladă de lauri și milesimi, iar la exergă, între cercuri de separație, legenda: **LICEUL "MIHAI EMINESCU" • BOTOSANI •** apoi orizontal **1887–1987**, pornind din lauri și o carte deschisă. Cel de al doilea portret eminescian, gravat de Ștefan Grudinschi, va fi reluat de mai multe ori în insigne și medalii ulterioare.

Bibliografie: Dogaru, p. 55–56; Mălinaș, p. 18–19; Dogaru 2000, p. 24; Cornaci–Chiricheș, p. 31.

69

1987

BOTOȘANI

GRUDINSCHI, Ștefan. [**MIHAI EMINESCU**] [Insignă rotundă din tombac]. – Botoșani: Filiala Societății Numismatice Române, 1987 (București: Monetăria Statului).

25 mm. Cu ac de prindere sub diametru.

Redă micșorat aversul medaliei de la poziția 61. Bătută în tablă de tombac, la Monetăria Statului.

Bibliografie: Mălinaș, p. 19; Cornaci–Chiricheș, p.128.

70

1987

BOTOȘANI

GRUDINSCHI, Ștefan. **LICEUL „MIHAI EMINESCU“ BOTOȘANI** [Insignă rotundă din tombac]. – Botoșani: Filiala Societății Numismatice Române, 1987 (București: Monetăria Statului).

25 mm. Cu ac de prindere sub diametru.

Redă micșorat aversul medaliei de la poziția 68. Bătută în tablă de tombac, la Monetăria Statului, prin preocuparea Domnului Mihai Cornaci, de la Botoșani.

Bibliografie: Mălinaș, p. 19; Cornaci–Chiricheș, p. 128.

71

1987

BOTOȘANI

GRUDINSCHI, Ștefan. **Bustul M. Eminescu** [Insignă dreptunghiulară din tombac]. – Botoșani: Muzeul județean, 1987 (București: Monetăria Statului).

21×14 mm. Cu ac de prindere sub lățime.

La comanda Muzeului județean Botoșani, gravorul decupează din aversul medaliei sale poziția 68, numai bustul Eminescu și semnătura cu fundiță, inerent semnătura de sub umărul drept, cu care formează un mulaj dreptunghiular, pentru insigna astfel comandată de inițiator. S-a bătut la Monetăria Statului în tablă de tombac, în trei tiraje, de 12+12+6 mii de exemplare. Ceea ce arată marea audiență publică a subiectului Eminescu. În colecția Mihai Cornaci din Botoșani am văzut cinci exemplare din tombac argintat.

Bibliografie: Mălinaș, p. 19; Cornaci-Chiricheș, p. 128.

72

1988

FLOREȘTI

POENARU, Liviu. **Clădirea Muzeului Memorial „Mihai Eminescu“ Florești–Gorj 1988.** [Plachetă unifază din tombac gravat manual]. – Florești: Atelier manual, 1988.

100×70 mm.

Lucrarea redă pe avers silueta Casei memoriale, care a fost deschisă la 12 iunie 1988, eternizând un secol de la șederea lui Mihai Eminescu la conacul lui Nicolae Manda, timp de trei luni în vara anului 1878. Trimis acolo de Titu Maiorescu, pentru a traduce primul volum din **Geschichte der Rumänen**, de Eudoxiu Hurmuzachi, în realitate pentru a-l proteja medical și politic pe Eminescu.

Colecția Ioan Dogaru, București.

Bibliografie: Ioan Dogaru 2000, nr. 10, p. 79.

BIBLIOGRAFIE GENERALA PENTRU STUDIUL INTERDISCIPLINAR AL MEDALISTICII

ALEXANDRU, Florin. **BNR lansează azi moneda-medalie** [dedicată domnitorului Constantin Brâncoveanu, în replică la moneda-medalie din anul 1713. Piesa este din aur, are 17,349 grame și 34,7 mm diametru. Tiraj 250 ex.]. În **Realitatea bihoreană**. Oradea, 19 mai 2006, p. 6.

ANDRONESCU, Ștefan. Cadmos: **Scurtă istorie a scrisului**. București: Editura Științifică, 1966, 360 p.il.

ANDRIEȘ-TABAC, Silviu. **Heraldica teritorială a Basarabiei și a Transnistriei**. Chișinău: Museum, 1998, 168 p. + 7 pl. il. col.

APEL. La 16 iunie se împlinesc 20 de ani de la moartea celui mai mare poet al țării noastre, Mihail Eminescu. Galați: Comitetul Organizator al comemorării poetului Mihail Eminescu, 1909, 3 file text tipărit. Pentru medalia comemorativă.

Arta medaliei. În **Contemporanul**. București, 28 noiembrie 1969.

BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI. **Aniversarea nașterii poetului Mihai Eminescu 1850–2000. Moneda de aur** [de 31,103 grame de aur, de finețea 999/1000, valoare nominală 2000 lei]. Desen Ștefan Ursachi, gravor Vasile Gabor. București: R.A. Monitorul Oficial, 2000, pliant il. 6p.; 21×10 cm.

BARNEA, Ion; ILIESCU, Octavian. **Constantin cel Mare (306–337)**. București: Editura științifică și enciclopedică, 1982, 212 p. + 16 f. planșe.

BĂLAN, Pavel. **Cetățile sufletului: Mănăstiri și schituri basarabene**. Chișinău: Arc, 2002, 160 p. cu il. col.

BĂLAN, Teodor. **Serbarea de la Putna 1871**. Cernăuți, 1932. Passim.

- BEU, Octavian. **Răscola lui Horea în arta epocii**. București: Cartea românească, 1935, 29 p., 105 pl., 40 p.
- BUCURESCU, Adrian. **Dacia secretă**. București: Achetip, 1997, 276 p.il.
- BUCURESCU, Teodor. **Eminescu în Banat la Sânnicolaul Mare**. Periam, 1928, p. 33, 61, 77–78, 103–108.
- BULUȚĂ, Gheorghe. **Animația culturală în biblioteci**. București: Centrul de perfecționare profesională, 1998, 32 p.
- BULUȚĂ, Gheorghe. **La culture écrites chez les roumains**. București: Departement des Informations publiques, 1996, 84 p.il. col.
- BUZDUGAN, George. **Medalia-scurt istoric evolutiv**. București: Tipografia Ziarului Universul, 1936.
- BUZDUGAN, George; NICULIȚĂ, Gh. **Medalii și plachete românești: Memoria metalului**. București: Editura științifică, 1971, 290 p. cu il.
- BUZDUGAN, George; LUCHIAN, Octavian; OPRESCU, C. Constantin. **Monede și bancnote românești**. București: Editura sport-turism, 1977, XL, 431 p. il. col. + h, + 12 f. pl. col.
- CASSIAN, A. **Decorațiile, titlurile de onoare și alte distincții ale Republicii Socialiste România**. București: Editura științifică, 1966.
- Catalogul medaliilor moldo-române de la 1600 la 1906**. În *Buletinul S.N.R.* An 3, Trim. 3–4, 1906; an 4, trim. 1–2, 1907.
- Catalogul monetelor metalice românești bătute de la 1867–1943**. București: Imprimeria Națională, 1943.
- CĂLIAN, Livia; JUDE, Maria Magdalene. **Catalogul medaliilor napoleoniene**. Cluj-Napoca: Muzeul de istorie a Transilvaniei, 1995, 280 p. + 44 pl. cu 205 il.
- CĂLIAN, Livia. **O controversă numismatică: Piesa de aur a lui Mihai Viteazul (1600)**. În *Studii de istorie medievală și premodernă*. Cluj-Napoca, 2003, p. 161–167.
- CERNOVODEANU, Dan. **Știința și arta heraldică în România**. București: Editura științifică și enciclopedică, 1977, 568 p. cu il.
- CHIRICHEȘ, Coriolan. **Realizări medalistice 2002–2003 Mihai Eminescu**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 3, decembrie 2003, p. 34–37.
- CIOFU, Valerian L. **Sculptorul medalist Ștefan Grudinschi (1928–1989). Viața și opera**. În *Buletinul SNR*. București: Editura Academiei Române. Anii 86–87, 1992–1993, p. 269–282.
- CIORNEI, Cristian. **Activitatea medalistică 1998 [la] Monetăria Statului**. București, 1999.
- CIORNEI, Cristian. **Regia Autonomă Monetăria Statului: Activitatea medalistică 1990–1997**. București, 1998, 160 p. il. Cuvânt înainte de ing. M. Blendia, director general.
- CIORNEI, Cristian. **Regia Autonomă Monetăria Statului: Activitatea medalistică 1999**. București, 2000. 77 p. Cuvânt înainte de ing. Mircea Bădărau, director general.

- CHIROȘCA, Adelaida; BOLDUREANU, Ana. **Medalia expoziției de la Cernăuți din anul 1886. În Simpozion de numismatică:** Organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă. Chișinău 13–15 mai 2001. București: Editura enciclopedică, 2002, p. 235–238.
- CORNACI, Mihai C.V.; CHIRICHEȘ, Coriolan. **Eminescu în numismatică: Catalog.** Botoșani: Axa, 2000, 126 p. il. Reeditare amplificată în 2001, 160 p. il.
- CORNACI, Mihai C.V.; CHIRICHEȘ Coriolan. **Noutăți numismatice.** A. Insigne. B. Medalistică, la Orșova. În **Buletin informativ.** Botoșani. Nr. 1, aprilie 2003, p. 18–19.
- CORNACI, Mihai V.G. **Mihai Eminescu oglindit în numismatică.** Botoșani, 9–11 iunie 1989, p. 4–7.
- CORNACI, Mihai; URIGIUC, Mihai. **Eminescu în numismatică. În M. Eminescu un veac de nemurire.** București: Minerva, 1991. Vol. 2, p. 683–685.
- CORNACI, Mihai C.V. **Premiile Eminescu. Medaliiile „Teiul de aur“ și „Teiul de argint“.** În **Buletin informativ.** Botoșani, Nr. 2, august 2003, p. 33–35. Aceste premii și medalii s-au acordat anual, fiind instituite de Editura Gea, prin distinsa Doamnă Elena Condrei, Botoșani.
- CORNACI, Mihai C.V. **Noutăți numismatice Eminescu.** În **Buletin informativ.** Botoșani. Nr. 2, august 2003, p. 36–37.
- CORNACI, Mihai C.V. **Premiile Eminescu pe 2004 pentru literatură, arte vizuale, colecții și colecționari.** În **Buletin informativ.** Botoșani. Nr. 6, septembrie 2004, p. 6–7.
- CORNACI, Mihai; CHIRICHEȘ, Coriolan. **Insignele județului Botoșani.** Prefața de Dana Pietraru. Botoșani: Axa, 2005, 115 p.il.
- CORNACI, Paraschiva. **Eminescu în numismatică și filatelie.** În **Eminescu-carte, cultură, civilizație.** Botoșani, 1995.
- CORNACI, Bogdan Mihai. **Moneda românească.** Botoșani: Axa, 1997, 40 p.
- COSTIN, Laurențiu. **Dans le cadre d'une récente manifestation... În Actualités Roumaines.** București. An 8, nr. 17–18, 1 mai 1985, p. 9. Prof. Victor Macarie prezintă busturi, reliefuri și medalii Eminescu.
- COSTIN, Mihai. **Studentii i-au dedicat o medalie lui Eminescu.** În **România liberă.** București, 23 februarie 2004, p. 4.
- COSTIN, Mihai. **O nouă medalie dedicată lui Eminescu.** În **Dimineața.** București, 23 februarie 2000, p. 22.
- COȘEREANU, Valentin. **Ipotești casa memorială Mihai Eminescu.** București: Editura Sport-Turism, 1989, p. 40.
- CRĂCIUN, Victor. **Eminescu – un veac de nemurire.** București: Minerva, 1991. Vol. 2, p. 389, 553, 569, 573, 585, 602, 683–5.
- CUMPĂTESCU, Andone. **Personalități ale Iașului în imagini medalistice.** Iași: Junimea, 2002, 236 p. il. Prefață de Virgil Mihăilescu-Bârliba.

CURDOV, Nicolae; EUGEN, Nicolae. **Colecția Dominik Nicol: România, medalii și plachete. În Buletinul SNR.** București: Editura Academiei Române. An 86–87, 1992–1993, p. 283–304.

DAICOVICIU, Hadrian. **Dacii.** București: Ed. științifică, 1965, 262 p. cu il.

DESCRIEREA bibliografică a documentelor. Schema generală: STAS 12629/1–88. București: Institutul Român de standardizare, 1988, 12 p.

DESCRIEREA bibliografică a documentelor. Publicații monografice curente: STAS 12629/2–88. București, Institutul Român de standardizare, 1988, 21 p.

Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Coord. Ionel Gal. București: Editura științifică și enciclopedică, 1982, 268 p. cu il.

Dicționar enciclopedic de artă veche a României / Radu Florescu; Hadrian Daicoviciu; Lucian Roșu. București: Editura științifică și enciclopedică, 1930, 368 p. cu il.

Dicționar de istorie veche a României / coord. Prof. univ. dr. D.M. Pippidi. București: Editura științifică și enciclopedică, 1976, 626 p. cu il.

DIMITRIU, Oana Lucia; BALACI, Roxana. **Colecția de pistornice Movileanu-Bobulescu.** Iași: Timpul, 1998, 48 p. cu 9 pl. col.

DOGARU, Maria. **Sigiliile-mărturii ale trecutului istoric: Album sigilografic.** București: Editura științifică și enciclopedică, 1976, 282 p. il.

DOGARU, Maria. **Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană.** București: Direcția generală a Arhivelor Statului, 1978, 223 p. cu il.

DOGARU, Maria. **Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic.** București: Editura științifică și enciclopedică, 1981, 290 p. cu il.

DOGARU, Maria. **Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului.** București: DGAS, 1984.

DOGARU, Maria. **Revoluția română de la 1848 reflectată în documente de metal.** București, 1991. Reeditare amplificată a lucrării din anul 1988.

DOGARU, Maria. **Devizele în heraldica românească. În Revista arhivelor.** București. Nr. 2, 1992, p. 195–217.

DOGARU, Maria. **Heraldica României.** București: Editura Jif, 1994, 192 p. + 96 pl. col.

DOGARU, Ioan. **Ștefan cel Mare în medalistica românească.** București; 1981.

DOGARU, Ioan. **Ștefan cel Mare și Sfânt în medalistica românească (1871–2004).** Alexandria: Cartea ortodoxă, 2004, 128 p. cu il. col.

DOGARU, Ioan. **Efigia lui Mihai Eminescu în medalistica românească.** Lucrare susținută la simpozionul „Mihai Eminescu în numismatică“, Botoșani, 9–11 iunie 1989.

DOGARU, Ioan. **Mihai Eminescu în medalistica universală.** Prefețe de George Anca și Aurică Smaranda. București: Biblioteca Centrală Pedagogică, 1996, 70 p. il.

DOGARU, Ioan. **Mihai Eminescu 1889–2000: 111 ani în medalistică.** București: Proxima, 2000, 111 p. Prefețe de prof. univ. dr. Constantin Preda, Președintele S.N.R.;

general Eugen Teodorescu; Aurică Smaranda. Lucrare editată cu sprijinul R.A. Monetăria Statului București.

DOGARU, Ioan. **Placheta Mihai Eminescu – lansată la Cercul Militar Național. În România liberă.** București, 10 ianuarie 2001.

DOGARU, Ioan. **Medalie Eminescu. În România liberă.** București, 12 ianuarie 2002.

DOGARU, Ioan. **Expoziție Eminescu – medalii, plachete, insigne. În România liberă.** București, 15 iunie 2002.

DOGARU, Ioan. **Mihai Eminescu în medalistică. În România liberă.** București, 14 ianuarie 2003.

DOGARU, Ioan. **Medalie comemorativă Mihai Eminescu. În România liberă.** București, 16 iunie 2003.

DOGARU, Ioan. **Gheorghe Adoc în arta medalistică. În Argeș Pitești.** Nr. 23 (254), august 2003, p. 17. Cu șapte il.

DOGARU, Ioan. **Medalie aniversară Eminescu 2004. În România liberă.** București, 10 ianuarie 2004.D

DOGARU, Ioan. **Medalie comemorativă Mihai Eminescu. În România liberă.** București, 12 iunie 2004.

DOGARU, Ioan. **Medalie comemorativă Liga Culturlă Română Eminescu+Slavici. În România liberă.** București, 2 august 2004.

DOGARU, Ioan. **Expoziția numismatică „Eminescu“ București. În Buletin informativ.** Botoșani. Nr. 6, septembrie 2004, p. 4–5.

DOGARU, Ioan. **Medalie aniversară Mihai Eminescu la cinci ani de la înființarea Grupării colecționarilor. În România liberă.** București, 11 ianuarie 2005.

DOGARU, Ioan. **Cinci ani de la înființarea Grupării Colecționarilor de Medalii Eminescu. În Buletin informativ.** Botoșani. Nr. 8, martie 2005, p. 3–4.

DOGARU, Ioan. **Eminescu – medalie comemorativă. În România liberă.** București, 15 iunie 2005.

DOGARU, Ioan. **Omagiu lui Eminescu. În România liberă.** București, 14 iunie 2005.

DOGARU, Ioan. **Eminescu – o medalie de excepție, la Botoșani-Ipotești, de Constantin Dumitrescu. În România liberă.** București, 30 martie 2006. Reluare în **Buletin informativ**, Botoșani, nr.12, iunie 2006, p. 14+15.

DOGARU, Maria; DOGARU, Ioan. **Eminescu în documente de metal.** București, 1991: Editura pentru turism, 96 p. cu il. și bibliografie.

DORIAN, Gellu; IORDACHE, Emil. **Pașii poetului.** București: Sport-Turism, 1989, 167 p. cu il. Reeditare în anul 2000.

DUMITRESCU, Ștefan. **Tratat de monedă.** Vol. 1. București, 1942.

EDROIU, Nicolae. **Introducere în științele auxiliare ale istoriei.** Cluj-Napoca: Presa universitară, 1999.

ESTIVALS, Robert. **La bibliologie.** Paris: Presses Universitaire de France, 1987.

EXPOSICION internacional de Medallas [cu participarea lui Gheorghe ADOC]. Madrid, 1–15 XII.1968.

- FRIEDBURG, Robert. **Gold coins of the world**. Second edition. New-York, 1965.
- GESSAUER, Rudolf. **Catalogul medaliilor, plachetelor și insignelor bucovinene**. Suceava, 1935.
- GHEORGHE, C. și DOGARU, Maria. **Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal**. București, 1988.
- ILIESCU, Octavian. **Eminescu în aurul, argintul și bronzul medaliei**. În *Studii și cercetări de numismatică*. București: Ed. Academiei R.S.R. vol. 8, 1984, p. 105–108.
Lucrare amplificată și resuștinută la simpozionul „Eminescu în numismatică”, Botoșani, 9–11 iunie 1989.
- ILIESCU, Octavian. **Moneda în România (491-1864)**. București: Meridiane, 1970.
- ILIESCU, Octavian. **Dimitrie Alexandru Sturdza în numismatica românească**. În *Buletinul S.N.R.* București. An 86–7, 1992–3, p.17–58.
- ILIESCU, Octavian. **Șase medalioane de aur romane și bizantine**. În *Studii și cercetări de numismatică*. București, 1975, p. 107+12.
- ILIESCU, Octavian. **La monnaie – medaille de Michel le Brave (1600)**. În *Revue roumaine d'histoire*. București. An 32, nr. 3–4, 1993, p. 221–239.
- ILIESCU, Octavian. **Istoria monedei în România**. București: Editura enciclopedică, 2002.
- IONESCU, T.N. **Decorațiunile române, ordine, cruci, medalii**. București: Editura C. Stelea, 1915.
- IOSUB, Nicolae; CHIRICHEȘ, Coriolan. **Eminescu în filatelie**. Botoșani: Axa, 2001, 100 p. il.
- IOSUB, Nicolae. **Manifestări dedicate lui Eminescu în ianuarie 2004**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 4, martie 2004, p. 4–5.
- IOSUB, Nicolae. **Medalia „Liga culturală română – 2004”**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 7, decembrie 2004, p. 33.
- IOSUB, Nicolae. **Prima medalie Eminescu, Iași, 1889**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 7, decembrie, 2004, p. 21–26.
- IOSUB, Nicolae. **O plachetă Eminescu la Bistrița în 1983**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 8, martie 2005, p. 50.
- IOSUB, Nicolae. **Expoziția „Eternul Eminescu” 15–18 iunie 2005**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 9, iulie 2005, p. 4.
- IOSUB, Nicolae. **Serbarea de la Putna și Mihai Eminescu**. În *Buletin informativ*. Botoșani. Nr. 5, iunie 2004, p. 5–10, cu il.
- KADAS, Sotiris. **Das Berg Athos**. Athen: Ekdotike Athenon S.A., 1996, 2000 p. cu il. col.
- KALVE, Aivaro. **Ieskats Jana Strupula darbu izstade**. În *ELPA*. Riga. Nr. 14 (51), 16 iulie 1991, p. 10.
- KOHNE, B. **Munzen der Moldau und Walachei**. În *Zeitschrift fur Munz-, Siegel- und Wappenkunde*, 1, 1841–2.
- KOROLYUK, VI. **All'inizio del loro destino: Gli slavi**. În *Il Corriere*. Firenze, nr. 8–9, septembrie 1978, p. 9.

- KIRIȚESCU, C. Costin. **Moneda – mică enciclopedie**. București: Editura științifică și enciclopedică, 1982, 346 p. Reeditare în 1998.
- KRUPENSKY, G.N. **Medaliile românești sub regele Carol I**. București. Imprimeria Monetăriei și a Fabricii de timbre, 1894, 116 p. + 21 pl. Reeditată în același an, de 3 f. + 208 p. + 73 pl. Reeditare în 1895, pentru perioada 1889-1994, de 208p. + 90 planșe. Cote la B.A.R. II 410326; II 56576; II 416623.
- MACARIE, Victor. **Prima medalie cu chipul lui Eminescu**. În **Magazin**. București. An 28, nr. 20, 18 mai 1985, p. 4, il.
- MACARIE, Victor. **Chipul lui Eminescu în medalistică**. În **Cronica**. Iași. Nr. 3, 17 ianuarie 1986, p. 3.
- MACARIE, Victor. **Studenții și monumentele lui Eminescu**. În **Reporter**: Revistă specială de uz intern. București: Academia „Ștefan Gheorghiu”. Număr unic, iunie 1989, p. 17 cu il.
- MACARIE, Victor. **Medalii ale unor personalități românești realizate de artiști din Rusia**. În **Cronica**. Iași. An 39, nr. 5, 1 martie 1994, p. 14.
- MALANETCHI, Vasile. **Medalii și insigne comemorative**. În **Mihai Eminescu**. Chișinău. Nr. 1, 1990, p. 76–77.
- MARINAȘ, R.; NUȚU, C. **Prima emisiune de monede din aur după 1944**: [La 29 iulie 1998 se emit două monede de aur, cu valoare nominală de 500 și 1000 de lei, dedicate de către B.N.R. Zilei Înnului Național, la 150 de ani de la adoptarea lui în Revoluția de la 1848]. În **România liberă**. București, 30 iulie 1998, p. 1.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Eminescu în medalii**. În **Crișana**. Oradea, 15 iunie 1990, p. 5.
- MĂLINAȘ, Constantin. **La Oradea expoziție de medalii Eminescu**. În **Cele Trei Crișuri**. An 3, nr. 1, ianuarie 1992, p. 4.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalii dedicate lui**. În **Crișana**. Oradea, 12 ianuarie 1991, p. 4.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalii Eminescu de Janis Strupulis**. În **Cele Trei Crișuri**. Oradea. An 2, nr.6, iunie 1991, p. 8.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Pururi Eminescu tânăr – un secol în medalii** / interviu luat de Teodor Crișan. În **Crișana**. Oradea. An 4, nr. 642, 30 mai 1992, p. 4.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medaliile depozitului legal**. În **Povestea vorbei**. Oradea. An 2, nr. 2, februarie 1993, p. 2.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medaliile Eminescu de Toros Gabor, de la Baia Mare**. În **Povestea vorbei**. Oradea. An 3, nr. 2–4 (8–10), august 1994, p. 1.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalii Eminescu 2000**. În **Familia română**. Oradea. An 2, nr. 1(4), martie 2000, p. 44+5 cu il.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Un bihorean cu medalie – Petru Pater**. În **Crișana plus**. Oradea. An 10, nr. 43, 28 octombrie 2001, p. 3.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Albumul Monetăriei Statului**. În **Crișana plus**. Oradea. An 10, nr. 42 (450), 21 octombrie 2001, p. 6.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Ecoul temei Ștefan cel Mare în medalistică**. În **Familia română**. Oradea. An 6, nr. 3–4, decembrie 2004, p. 29.

- MĂLINAȘ, Constantin. **Eminescu integral în medalistică. În Crișana plus.** Oradea. Nr. 29, 15 iulie 1996, p. 9. Reluare în vol. **Medalii Eminescu**, de Iulius Popa, 2005, p. 280+3.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Două medalii Eminescu. În Familia română.** Oradea. An 1, nr. 2, septembrie 1999, p. 44–45. Reluare în vol. **Medalii Eminescu**, de Iulius Popa, 2005, p. 303+4.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Două medalii Eminescu la Baia Mare. În Familia română.** Oradea. An. 3, nr. 2 (9), iunie 2001, p. 12.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Convergențe culturale româno-maghiare prin medalistică. În Crișana plus.** Oradea. An 8, nr. 31, 8 august 1999, p. 5 cu il.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalie Eminescu la Budapesta în 1947. În Familia română.** Oradea. An 1, nr. 3, decembrie 1999, p. 49–51.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Eminescu un secol în medalii / Cuvânt de V. Horj.** Oradea: Editura „Mihai Eminescu“, 1992, 36 p. + 16 p. il.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medaliile lui Nichita Stănescu la casa memorială de la Ploiești. În Familia română.** Oradea. An 7, nr. 3+4, decembrie 2005, p. 12.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalia ca document de bibliotecă (I). În Crisia.** Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 2004, p. 196–236. Se publica si separat, de 42 p. cu il.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Medalistica Eminescu (1871–1989): Tablou de 149 piese. În Buletin informativ.** Botoșani: Gruparea colecționarilor „Mihai Eminescu“. Nr. 10, noiembrie 2005, p. 43–52.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Eminescu în medalistică. Bibliografie, cu 78 de referințe. În Buletin informativ.** Botoșani: Gruparea colecționarilor „Mihai Eminescu“. Nr. 10, noiembrie 2005, p. 53–56.
- MĂLINAȘ, Constantin. **Alcătuirea calendarului cultural de bibliotecă. În Biblioteca.** București. An 58, nr. 1, ianuarie 2006, p. 11–12.
- Medalii Mihai Eminescu.** În **Literatura și arta.** Chișinău, 17 august 1989.
- MINISTERUL FINANTELOR. **Monetăria națională: Zece ani de activitate 1935–1945.** București, 1945.
- MOISIL, C. **Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc – la 1814. În Cronica numismatică.** București. An 1, nr. 8, decembrie 1920.
- MORĂRESCU, Dulciu. **Oameni de cultură români în arta medaliei: Dicționar.** București: Ed. Exclusiv, 1991, 118 p. il.
- MORĂRESCU, Dulciu. **Personalități străine despre România [în medalii].** București: Odeon, 1994, 96 p. il.
- NĂSTUREL, P.V. **Medaliile și decorațiunile române. Descrierea și portul lor.** București: Societatea Tiparul, 1901, 47 p.
- NICOARĂ, Loredana. **Premiul Teiul de aur de la Botoșani, pentru Constantin Mălinaș de la Oradea. În Crișana.** Oradea. Nr. 4675, 26 iunie 2006, p. 5.
- ODOBESCU, Alexandru. **Tezaurul de la Pietroasa. În Opere.** Vol. 4. Ediție de Mircea Babeș, Radu Harhoiu și Gh. Diaconu. București: Editura Academiei R.S.R., 1976, 1080 p. cu pl. col.

- PANAITESCU, C. Ion. **Medalii românești**. Ploiești: Editura Progresul, 1935.
- PARENZAN, Peter. **Hofburg-Vienne**. Barcelona: Editorial Escudo de Oros A., 1995, 64 p. cu il. col.
- POPA, Iulius. **Medalii Mihai Eminescu**. În *Literatura și artă*. Chișinău, 17 august 1989.
- POPA, Iulius. **Despre rubla comemorativă Eminescu**. În *Literatură și artă*. Chișinău. Nr. 5, 8 februarie 1990.
- POPA, Iulius. **Apărătorii lui Eminescu în metal: Constantin Mălinaș**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 37, 16 septembrie 1999, p. 7.
- POPA, Iulius. **Medalia „Izvorul Eminescu la Recea. Râșcani”**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 12, 23 martie 2000.
- POPA, Iulius. **Medalia lui Mikola**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 51, 19 decembrie 1991, p. 7.
- POPA, Iulius. **Un catalog despre Luceafăr cât un secol în medalii**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 25, 17 iunie 1993, p. 7.
- POPA, Iulius. **Moneda [Eminescu] a lui Coras Vasile și Vâșcu – frați [100 de lei]**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 37, 9 septembrie 1993, p. 7.
- POPA, Iulius. **[Rubla Eminescu. Interviu cu gravorul Al. Baklanov]**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Nr. 14, 2 aprilie 1992, p. 6.
- POPA, Iulius. **Medaliile Eminescu**. În *Literatura și arta*. Chișinău. Numerele din 29 mai, 5 iunie, 19 iunie 1997; 6 mai, 27 august, 10 septembrie 1998; 1 iulie, 22 iulie, 29 iulie 1999.
- POPA, Iulius. **Nicolae Chirilciuc – bussinessman, consilier, mecenat**. Chișinău: Litera, 1999, 64 p. il.
- POPA, Iulius. **Medalii Eminescu în Moldova și în alte țări – Studii și articole de medalistică**. Chișinău, Ed. Litera, 2005, 325 p. cu il. Prefață de Nicolae Dabija - Un cavaler al ideii, despre Iulius Popa, p. 4–7, Scrisoare de Emil Constantinescu, p. 8. Primele 256 de pagini conțin articole, studii și interviuri de Iulius Popa, adunate de unde au fost publicate, în special din *Literatura și arta* de la Chișinău. În continuare sunt reproduse documente și articole de medalistică Eminescu, semnate de Gr. Sudacevschi (1989), S.P. Kujiciova, Virgil Poenaru, Nicolae Dabija, Nicolae Curdov, A. Klesciu, Tudor Rotaru, (1990), Octavian ILiescu (1993), N. Nikolaeva, Mihai Cornaci, Nicolae Mitulescu, Therezia Lory, P. Stoicu, Relu-Zamfir Stoian, Elena Iurcu, Constantin Mălinaș (1996), Maria Dogaru (1997), Adrian Bânzaru, Valentin Jitaru, Viktor Starik, Nicolae Dabija, Olga Podvâsotcaia (1998), Tamara Pascaru (1997), Constantin Mălinaș (1999 – propunere de descriere uniformă a medaliilor), Mihail Meșter, Tatiana Chetrari, Adelaida Chiroșca (1998), Relu-Zamfir Stoian (1999), Grigore Vieru, Ioan Constantinescu, Cornelia Viziteu. Au fost publicate inițial în diferite reviste din România și Moldova.
- POPESCU-GOGAN, Petre. **Ecouri eminesciene în arta plastică**. București: Meridiane, 1991, p. 92 și 95.

- PORUMB, Marius. **Ștefan cel Mare și Transilvania**. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004, 124 p. + 88 pl. col.
- PREDA, Constantin. **Moneda antică în România**. București: Meridiane, 1969, 48 p. + 23 f. il.
- PREDA, Constantin. **Monedele geto-dacilor**. București, 1973.
- PREDA, Constantin. **Istoria monedei în Dacia preromană**. București: Editura enciclopedică, 1998.
- PREUTU, Marina. **Gabriela Manole-Adoc. Gheorghe Adoc**. București: Editura Meridiane, 1987, 56 p. cu il.
- RĂUTA, Aurelio. **Modern romanians coins 1867–1966**. Salamanca: Asociacion cultural Hispanoromana, 1974, 167 p. cu il. col. și alb-negru.
- SĂȘIANU, Alexandru. **Moneda antică în vestul și nord-vestul României**. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 1980, 198 p. + 21 pl. il. Cu 326 descoperiri monetare din 164 localități, însumând peste zece mii de monede. Fișa de descoperire este formată din 6 rubrici. Limita cronologică a descoperirilor este între anii 450 î.Hs. și 465 după Hs.
- SCHOENVISNER, Stephanus. **Notitia hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus**. Buda, Literis ac sumptibus Typographiae eiusdem R. Universitatis, 1801, 576 p. + 20 planse cu 396 de medalii redeseinate avers-revers.
- SCHOENVISNER, Stephanus. **Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Syechenyiani**. Vol 1–3 + anexă. Pesta, Mathia Trattner, 1807, 492 + 109 + 399 p. + Appendix de 252 p. il. Căutăm un ex. cu anexă!
- SECĂȘEANU, Corneliu. **Numismatica medievală și modernă**. București: Cartea românească, 1942.
- SECĂȘEANU, Corneliu. **Numismatica antică: Monede grecești**. București: Universul, 1939.
- SECĂȘEANU, Corneliu. **Numismatica antică: Monede romane**. București: Universul, 1940.
- SCHEIDER, Eduard. **Niederlandische Buchmalerei: Die Miniaturen des Culenborch – Missales in Brixen**. Bozen: Verlag Athesia, 1992, 92 p. cu il col.
- SMARANDA, Aurică. **Medaliile comemorative Eminescu. În Manuscriptum**. București. An 20, nr. 2 (75), 1989, p. 16–17, cu il.
- SMARANDA, Aurică. **Eminescu pe o medalie la 1940. În Cotidianul**. București, 3 noiembrie 1993, p. 2.
- SMARANDA, Aurică. **Atunci la Putna s-a realizat unitatea în cuget și în simțiri. În Cotidianul**. București, 15 august 1996, p. 2.
- SMARANDA, Aurică. **Ioan Dogaru propune volumul „Mihai Eminescu în medalistica universală”**. În **Cotidianul**. București, 30 septembrie 1996, p. 2.
- SMARANDA, Aurică. **Mic lexicon numismatic**. București: Nummus, 2004, 100 p.
- STOIAN, Relu-Zamfir. **Eminescu la noi acasă. În Buletin informativ**. Botoșani. Nr. 2, august 2003, p. 21–29.

- STURDZA, Demetrius Alexandru. **Uebersicht der Munzen und Medaillen des Fusterhums Romanian (Moldau und Walachei)**. În *Num. Zeitschrift*. Wien. An 2, 1872, p. 44+109. Reeditare separată la Viena, 1874, 86 p.+ 6 pl.
- ȘIMLEUL SILVANIEI. **Monografie arheologică**, vol. I. **Istoricul cercetărilor**. Horea Pop, Ioan Bejinariu, Sanda Băcueț-Crișan, Dan Băcueț-Crișan, Daniel Sana, Zsolt Csok. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, 173 p. cu il.
- ȘTIRBU, Constanța. **Un veac de la înființarea Monetăriei Naționale**. București, 1970.
- UMLAUF, Vitalie. **Mihai Eminescu în arta medalistică**. Lucrare susținută la simpozionul „Mihai Eminescu în numismatică”. Botoșani, 9–11 iunie 1989.
- URIGIUC, Mihai. **Eminescu în medalistică**. În *M. Eminescu – 100*. Botoșani. Număr memorativ al ziarului „Clopotul”, 1989, p. 28.
- UNGUREANU, D. **Emisiunile de argint ale lui Constantin Brâncoveanu – Monede, medalii, sau încercare de a introduce un nou sistem monetar**. În *130 de ani de la crearea sistemului monetar modern românesc*. București, 1997, p. 321+29.
- TĂRTĂRIA: **Cea mai veche scriere din lume** [Trei tăblițe din lut, databile în jurul anilor 5000 î. Ch.]. În *Rădăcini*. București. An 2, nr. 5, mai 2003, p. 1.
- VASILIU-NĂSTOREL, Petre. **Medaliile și decorațiunile românești**. Descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne. Eticheta decorațiunilor. Penalități. București: Societatea Tiparul, 1901, 47 p. Cota B.A.R. II 258401.
- VARTOSU, Emil. **Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești**. În *Documente privind istoria României*. Introducere. Vol. 2. București, 1956, p. 333–501.
- VLASSA, Nicolae. **Chronology of the neolithic in Transylvania, in the Light of the TĂRTĂRIA settlement's stratigraphy**. În *Dacia*. Nouvelle serie. Bucarest: Editura Academiei Române. An 7, 1963, p. 485–494.
- VULPE, Radu. **Columna lui Traian**. București: Editura sport-turism, 1988, 254 p. cu il. și hartă.
- ZALI, Anne; BERTHIER, Annie. **L' Aventure des écritures**. Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1997, 224 p. cu il. col.

NOTE BIBLIOGRAFICE

¹ ILIESCU, Octavian. *Cabinetul numismatic*. În *Biblioteca Academiei R. S. România 1867–1967: Cartea centenarului*. București, 1968, p. 211–212

² STURDZA, Demetrius Alexander. *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenhums Romanien (Moldan und Walachei)*. În *Num. Zeitschrift*. Wien, 2, 1872, p. 44–109 și 6 planșe. Apare și separat, Viena, 1874, 86 p. cu 6 planșe.

³ ILIESCU, Octavian. *Dimitrie Alexandru Sturdza în numismatica românească*. În *Buletinul SNR*. București. An 86–87, 1993–3, p. 17–18. Cu bibliografie bogată.

⁴ MĂLINAȘ, Constantin. *Două medalii Eminescu*. În *Familia română*. Oradea. An 1, nr. 2, septembrie 1999, p. 44–45; Reluare în volumul *Medalii Eminescu*, de Iulius Popa, p. 300–304;

IDEM. *Două medalii Eminescu la Baia Mare. În Familia română*. Oradea. An 3, nr. 2, iunie 2001, p.12; IDEM. *Convergențe culturale română-maghiare prin medalistică. În Crișana plus*. Oradea. An 8, nr. 31, 8 august 1999, p. 5 cu il.; IDEM. *Medalii Eminescu 2000. În Familia română*. Oradea. An 2, nr. 1(4), martie 2000, p. 44–45 cu il.col.

⁵ POPA, Iulius. *Medalii Eminescu în Moldova și în alte țări*. Chișinău: Litera, 2005, 359 p.

⁶ CORNACI, Mihai; CHIRICHEȘ, Coriolan. *Eminescu în numismatică*: Catalog. Botoșani: Axa, 2000, 126 p. cu il. Reeditare amplificată în 2001, 160 p. cu il.

⁷ CĂLIAN, Livia, JUDE, Maria Magdalena, *Catalogul medaliilor napoleoniene din Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei = Napoleonic Medals Catalogue*, Cluj-Napoca: M.N.I.Tr., 1995 (Bibliotheca Musei Napocensis), 280 p.+44 pl. il.

⁸ *IBIDEM*, p. 71.

⁹ *IBIDEM*, p. 96.

¹⁰ *IBIDEM*, p.

¹¹ SR-ISO 690/1994; STAS 12629/1 – 88. Schema generală: *Descrierea bibliografică a documentelor*, 1988.

¹² BUZDUGAN, George; LUCHIAN, Octavian; OPRESCU, Constantin C. *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 34–35.

¹³ PAOLUCCI, Raffaele; GUERRATO, Sergio. *Le Monete dei dogi di Venecia*. Translated by Paul Munro-Walker, Jennifer and Italo Vecchi. Padova: Raffaele Paolucci Editore, 1990, 186 p. il.

¹⁴ *DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ A DOCUMENTELOR: Schema generală*/Consiliul Culturii și Educației Socialiste; Biblioteca Centrală de Stat. – București: Institutul Român de Standardizare, 1988. 12 p. *DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ A DOCUMENTELOR: Publicații monografice curente* / Consiliul Culturii și Educației Socialiste; Biblioteca Centrală de Stat. - București: Institutul Român de Standardizare, 1988. – 22 p. Pentru efortul și traseul modului de a se găsi soluții românești la standardele bibliografice internaționale, este util să se mai vadă și: *Descrierea bibliografică internațională standardizată pentru publicații monografice I.S.B.D. (M) = International standard Bibliographic description for monographs*: Ediție în limba română completată cu exemple / Corneliu Georgescu. – București: Biblioteca Centrală de Stat, 1981. 80 p.

SCHATZ, E.M.; IOVA, Mariana: *Descrierea bibliografică standardizată pentru carte veche I.S.B.D. (A) = International standard bibliographical description (Ancient)*: [Prima variantă românească aplicată cu exemple]. – București: Biblioteca Centrală de Stat a României, 1982, 100 p.

CÂMPEANU, Florica: *Metodologia de aplicare a normelor I.S.B.D. (M) în bibliotecile de învățământ*. – București: [s.n.]. 1984.

BOROCAN, Ioana; DUMITRĂSCONIU, Constanța: *Metodologia de aplicare a normelor I.S.B.D. (M)*. – Ediția a doua. – București: Biblioteca Centrală Universitară: Asociația Bibliotecarilor din Învățământ – România, 1994. – 164 p. Prima ediție în 1993.

¹⁵ BUZDUGAN, George; NICULIȚĂ, Gheorghe: *Medalii și plachete românești: Memoria metalului [1600–1971]*. – București: Editura științifică, 1971. – 287 [– 291] p.: il. Prezintă „tabelul” medaliilor și plachetelor românești bătute între anii 1600–1971, descrise prin patru elemente de date, în ordinea: titlu de eveniment, material, dimensiuni, modelator sau gravor. Toate descrierile încep cu cuvântul de intrare și ordine „medalie”, sau „plachetă”. Toate piesele sunt tratate ca fiind anonime.

Pentru metoda de descriere a medaliilor, mai recent, a se vedea: DOGARU, Ioan: *Ștefan cel Mare în medalistică românească*. – București, 1987; CRISTACHE, Gheorghe; DOGARU, Maria: *Documente de metal privind revoluția română din 1848*. – București: Editura militară, 1988. Este esențial că pentru prima dată la noi se subliniază caracterul medaliei de **document** purtător de informație și mesaj, care trebuie descris ca document; ILIESCU, Octavian: *Eminescu în arta medalistică. În: Studii și cercetări de numismatică*. București: Editura Academiei R.S.R. Vol. 8, 1984. p. 105–108. Autorul are clar exprimată intenția de a descrie o medalie uitată, despre Eminescu, din 1909, scriind astfel:

„Redăm mai jos descrierea acestei prețioase medalii:

Av. EMINESCU circular, în dr. bustul poetului redat după portretul din anii 1884–1885; din față, cu privirea spre dr., purtând cunună de lauri și împodobit la bază cu două crengi de stejar încrucișate.

Rv. 1850 + 1889 // ICOANA STELEI CE-A MURIT // ÎNCET PE CER SE SUIE // ERA, PE CÂND NU S-A ZĂRIT, // AZI O VEDEM ȘI NU E. Legenda pe cinci rânduri. În câmp, pornind de jos, în dr., o ramură de lauri și o liră, pe fundal soarele răsărind. În câmpul st., de sus în jos: GALAȚI 1909.

AV. 40 mm, 309, cu verigă de aur. Achiziționată la 20 mai 1967 (inv. II/62) (fig. 1).

După cum se vede din descrierea de mai sus...

Este lesne de observat că această descriere, deși redă mai multe date despre medalie respectivă, este incoerent organizată și nu poate ține locul unei notițe catalografice.

SMARANDA, Aurică: *Mihai Eminescu - medalii comemorative*. În: *Manuscriptum*. București: Muzeul Literaturii Române. Nr. 2, 1989. p. 7–20.

DOGARU, Maria, DOGARU, Ioan: *Eminescu în documente de metal* [Prefață de D. Vatamaniuc, Marin Sorescu, Gheorghe Adoc]. – București: Editura pentru turism, 1991. – 96 p.: il. Autorii descriu narativ aversul și reversul fiecărei medalii, cu sumedenie de informații interesante și astfel mai degrabă povestesc fiecare medalie, decât îi fac notița catalografică de identificare într-o colecție.

MORĂRESCU, Dulciu: *Oameni de cultură români în arta medaliei* – Dicționar. – București: Editura „Exclusiv publicitate”, 1991. – 118 p.: il. Începe cu Vasile Alecsandri și până la Traian Vuia, semnalând sute de medalii, fără o metodă coerentă de descriere.

MĂLINAȘ, Constantin: *Eminescu - un secol în medalii*. – Oradea: Editura „Mihai Eminescu”, 1992. – 34 [– 60] p.: il. Prezintă medaliiile și plachetele cu subiect Eminescu, emise între anii 1889–1989 și propune pentru prima dată un format unitar de descriere, cu următoarea succesiune a elementelor de date:

- Număr de ordine.
- Anul editării.
- Locul editării.
- Autor (grafician, modelator, gravor).
- Titlul propriu-zis, luat întocmai de pe medalie, sau format de bibliograf.
- Note de descriere, bogate.

DOGARU, Ioan: *Mihai Eminescu în medalistică universală* / Prefață de Aurică Smaranda. – București: Academia Internațională „Mihai Eminescu”; Biblioteca Centrală Pedagogică „I. C. Petrescu”, 1996. – 70 p.: il. Autorul reproduce 58 de „figuri”, adică medalii de subiect Eminescu emise în țară, sau în afara României, între anii 1904–1996, prezentându-le narativ pe avers și revers, fără a lăsa imaginea unui format coerent.

¹⁶ CĂLIAN, Livia; JUDE, Magdalena Maria: *Catalogul medaliiilor napoleoniene din cabinetul numismatic al Muzeului Național de istorie a Transilvaniei = Napoleonic Medals Catalogue*. – Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995. – 280 p. + 44 f. pl. cu 205 il.

MĂLINAȘ, Constantin: *Convergențe culturale româno-maghiare prin medalistică*. În: *CRIȘANA PLUS*. Oradea. An 8. Nr. 31 (376), 8 august 1999. p. 5 cu il.; IDEM: *Două medalii Eminescu*. În *FAMILIA ROMÂNĂ*. Oradea. An 1. Nr. 2, sep. 1999. p. 44–46; IDEM: *Medalie Eminescu la Budapesta*, 1947. În: *FAMILIA ROMÂNĂ*. Oradea. An. 1. Nr. 3, dec. 1999. p. 46. În aceste articole se află primele încercări de descriere a unor medalii, ca document bibliografic tridimensional, într-o aplicație de I.S.B.D. Propunerea a stârnit ecou în rândul colecționarilor și editorilor de medalii, cu reacții favorabile, sau de respingere, care s-au reflectat în câteva luări de atitudine în presa de specialitate.

Mihai Eminescu 150 ani. În: *Magazin istoric*. București. An 34. Nr. 1 (394), ian. 2000. p. 33–36. Se reproduc 23 de medalii Eminescu, din colecția Ioan Dogaru, fără descriere, având doar subscriis la fiecare locul și anul editării.

DOGARU, Ioan. *Mihai Eminescu 1889–2000: 111 ani în medalistică*. – București: Proxima SRL, 2000. – 111 p. il. Descrierile din acest album bogat sunt un pas înapoi față de formatul utilizat în 1995 la Muzeul din Cluj-Napoca, pentru descrierea medaliilor napoleoniene. Autorul este narativ și, dincolo de unele erori de informare, nu este consecvent în alegerea unui format stabil de descriere.

CORNACI, Mihai. CV.; CHIRICHEȘ, Coriolan: *Eminescu în numismatică*: Catalog [1889–2000], – Botoșani: Editura AXA, 2000. – 126 p. il. Prin acest catalog se receptează pentru prima dată la noi nevoia de descriere I.S.B.D., după semnalul ce l-am lansat în 1999. Aceasta se reflectă în tendința autorilor de a construi un format de descriere, care să dea atenție gravorului ca autor cu responsabilitate intelectuală primară față de medalie și să-l semnaleze ca atare în deschiderea descrierii.

POPA, Iulius. Medalia „Izvorul Eminescu la Recea, Râșcani“. În: *Literatura și arta*. Chișinău: Săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova. Nr. 12 (2848), 12 martie 2000, p. 4, cu il. Domnul Iulius Popa, care a fost la Oradea în luna august 1999 și am avut o lungă discuție împreună, preia soluția de lucru propusă prin descrierile deja publicate în revista „Familia română” și realizează în gazeta de la Chișinău prima extensie fidelă de aplicare a metodei propusă de noi.

¹⁷ Din tradiția subiectului în România, evocăm cazul *Bibliotecii Academiei Române*, care la 1871 a avut o colecție numismatică, formată din monede, medalii și sigilii, primite cu donația mai amplă a academicianului bibliolog V.A. Urechia. Din inițiativa lui Ioan Bianu, la 1 ianuarie 1911 ia din nou ființă *Cabinetul numismatic*, inspirat după modelul *Cabinet des Medailles*, de la Biblioteca Națională a Franței, din Paris, primul conservator fiind prof. C. Moisil. Colecțiile acestui Cabinet s-au extins și diversificat, ajungând în 1970 să cuprindă peste 30.000 de piese, între care 20.000 de medalii, plachete, decorații, 700 de sigilii, 600 pietre gravate, 40.000 de timbre și alte 15.000 de obiecte. Printr-o hotărâre din 1978, acest Cabinet cu întregul său patrimoniu, a fost trecut în custodia Băncii Naționale a României și a Muzeului Național de Istorie. În 1992 s-a recuperat o parte a fostului patrimoniu și Cabinetul Numismatic al B.A.R. s-a redeschis, existând în acest moment preocuparea pentru recuperarea integrală a colecțiilor, descrierea și organizarea lor specifică.

A se vedea și: VOIA, Vasile. *Cititoria culturală românească de la Freiburg*. În: *Conviequirea – Együttélés*: Revista românilor din Seghedin. Szeged: Parohia ortodoxă română. Anul 3, nr. 2–3, (1999). p. 66–68. În 1972 se inaugurează noul sediu din Freiburg al *Bibliotecii românești* (înființată la 1 mai 1949). La primul etaj al clădirii se află expoziția și colecția de *numismatică*, alături de alte tipuri de documente, în special manuscrise. Între piesele de numismatică, sunt și medalii. Descrierea lor bibliografică lipsește, fiind înlocuită prin o listă de tipul inventarelor, cu un număr minim al elementelor de date, care să protejeze colecția mai mult sub aspect gestionar.

¹⁸ **REGULAMENT DE ORGANIZARE ȘI FUNCȚIONARE A BIBLIOTECILOR PUBLICE**: Ordinul Ministerului Culturii nr. 2069 din 1 octombrie 1998. În: *Monitorul Oficial al României*: Partea întâia. București. Nr. 431, 13 noiembrie 1998. p. 4–7.

¹⁹ În principiu, unui document bibliografic, care se constituie ca unitate de conținut în unitatea fizică a suportului său, îi corespunde o singură descriere bibliografică definitivă și completă. Acesta este și cazul medaliei, care prin realizarea notiței catalografice, după intrarea în bibliotecă, face pasul de trecere de la entitate bibliografică la unitate bibliografică și apoi la unitate de bibliotecă. De aceea, unei singure medalii nu-i pot corespunde două descrieri definitive și complete, una în limba română, alta în limba engleză, precum s-a întâmplat în catalogul de la Cluj-Napoca, mai sus citat. Pentru delimitări și clarificări terminologice este folositor de consultat: REGNEALA, Mircea: *Vocabular de biblioteconomie și știința informării*. Vol. I–II. – București: Asociația Bibliotecarilor din Învățământ, 1995–1996. Desprindem câteva definiții ajutătoare din acest dicționar:

DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ: Ansamblul de date bibliografice care descriu și identifică un document.

DOCUMENT: 1. Informație înregistrată care poate fi tratată ca o unitate într-un lanț documentar, indiferent de forma sa materială și caracteristicile sale; 2. Ansamblul unui suport de informații, a datelor existente pe acel suport și a semnificației lor.

DISC: Document de formă circulară pe care sunt înregistrate date audio-video.

MEDALIE: Piesă de metal bătută în onoarea unui personaj ilustru sau pentru consemnarea unui eveniment important. Marile biblioteci ale lumii dețin colecții importante de medalii.

INFORMARE ȘI DOCUMENTARE: *Statistică internațională de bibliotecă:* SR ISO 2789/1991. – București: Institutul Român de Standardizare, 1994. – 14 p. În acest Standard român, identic cu Standardul internațional ISO 2789 din 1991, elaborat de Comitetul Tehnic ISO/TC 46, găsim definită **colecția, achiziția, documentul și tipurile de documente** ce se pot aduna pe diferite căi și prelucra în bibliotecă. Cităm:

2.2.5. **DOCUMENTE:** informație înregistrată care poate fi tratată ca o unitate într-un flux documentar, indiferent de forma sa materială și de caracteristicile acesteia.

2.2.13. **ALTE DOCUMENTE:** orice alte documente în afară de cărți, publicații seriale, manuscris, muzică tipărită, microformate, documente cartografice, audiovizuale, grafice și electronice.

2.2.14. **UNITATE MATERIALĂ:** Document care formează din punct de vedere material, un tot coerent, inclusiv elementele pentru protecția sa și care poate fi deplasat individual.

2.2.17. **TITLU:** Cuvânt, sau grup de cuvinte care figurează, în general, pe document și care facilitează referirea la acesta, putând fi utilizat pentru identificarea documentului și care adeseori (dacă nu întotdeauna) îl distinge de un alt document.

În aceste definiții, acceptate și în România, găsim temeiul normativ pentru achiziția medalilor în bibliotecă, la categoria „alte documente” și prelucrarea lor catalografică.

²⁰ **DESCRIEREA BIBLIOGRAFICĂ A DOCUMENTELOR. Materiale audiovizuale:** STAS 12629/7 – 1989/Biblioteca Centrală Universitară București. – București: Institutul Român de Standardizare, 1989. – 26 p.

²¹ **Centenarul Eminescu 1889–1989:** Volum omagial [însoțit de medalie] (Coordonator I. Hangiu. – București: [Societatea de științe filologice], 1989. 272 p. il. În acest caz cele două piese au unitate fizică distinctă, fiind doar în legătură de mesaj intelectual, cartea și medalia. Ele formează două unități bibliografice, și poate beneficia fiecare de o descriere bibliografică. În cazul că medalia face corp fizic comun cu cartea, de pildă este atașată la capătul tresului (semnul de carte), atunci se definește atât obiectual cât și intelectual ca o singură entitate bibliografică și se va redacta o singură notiță catalografică, în care medalia este înțeleasă ca un document auxiliar al cărții și se descrie în consecință, aflându-se sub aceeași vedetă uniformă principală și-unică.

Așa se prezintă următoarea carte cu medalie atașată la tres (semn de carte):

SÂRBU, Ion. *Mihai Vodă Viteazul Domnul Țării Românești*: [Monografie istorică]/Ion Sârbu; Ediție îngrijită de Damaschin Mioc; Cuvânt înainte de Ștefan Ștefănescu. – [Timișoara]: Editura „Facla”, 1976. – 567 p. il. + 1 medalie.

Medalia este din metal comun, rotundă, neagră, cu tortiță, prinsă la capătul tresului. Pe una din fețe reproduce cu alb amprenta sigilară a lui Mihai Viteazul, de după 27 mai 1600, simbolizând unirea celor trei țări române.

²² **BANCIU, Doina. Informatizarea bibliotecilor publice: Concepte și practici.** – București: Centrul de pregătire și formare a personalului din instituțiile de cultură, 1999. 79 p. – (Caietele bibliotecarului; 6)

BANCIU, Doina; LARSEN Patricia. Lexic de informatică documentară /Coord. șt. Dr. ing. Adrian Davidoviciu. București: Revista „Biblioteca”, 1993. 125 p.

Bibliotecile publice și societatea informației /I. Thorhange; G. Larsen; H. P. Thun...; Coordonare și revizuire științifică pentru versiunea în limba română Doina Banciu. București: A.B.B.P.R., 1998. 220 p.

DUMITRĂȘCONIU, Constanța; TUDORICĂ, Eugenia. ROMARC – format românesc de înregistrare a datelor bibliografice. În: *Biblioteca*. București: Ministerul Culturii. An 6. Nr. 4–6 (1996). p. 119–121.

TÂRZIMAN, Elena. *Aspecte ale prelucrării automatizate a documentelor și construirii cataloagelor informatizate de bibliotecă*. În: *Biblioteca*. București: Ministerul Culturii. An 7. Nr. 9 (1997). p. 258–260.

TÂRZIMAN, Elena. *Corelații între UNIMARC și I.S.B.D.* În: *Biblioteca*. București: Ministerul Culturii. Nr. 1, 1997. p. 15–17

MANUAL UNIMARC /Editat de Brian P. Hoit, asistat de Sally H. McCallum & A. B. Long; Tradus de Mihaela Bora, Doina Banciu, Mihaela Paraschivescu. București: Biblioteca Națională a României, 1993. VI, 432 p. Această lucrare constituie traducerea integrală a ultimei ediții *UNIMARC Manual*, publicată de IFLA în 1987, în cadrul programului său de control bibliografic universal și a programului internațional MARC al Bibliotecii britanice – Serviciul bibliografic.

²³ *IBIDEM*, p. V; BÂNCIU, Doina. *Informatizarea...*, p. 29–30.

²⁴ *MANUAL UNIMARC*. p. 1

²⁵ *IBIDEM*, p. 6.

²⁶ BÂNCIU, Doina. *Informatizarea...*, p. 23.

²⁷ *MANUAL UNIMARC*. p. 23. Împarte materialele descrise și codificate după două criterii ierarhice. În primul rând, după modul de înregistrare a informației (tipărită, manuscrisă), apoi după suport. Rezultă următoarele tipuri de materiale bibliografice, supuse descrierii:

a = Text tipărit.

b = Text manuscris.

c = Partituri muzicale tipărite.

d = Partituri muzicale manuscrise.

e = Material cartografic tipărit.

f = Material cartografic manuscris.

g = Materiale de proiecție, sau video.

i = Înregistrări sonore, nemuzicale.

j = Înregistrări sonore, muzicale.

k = Grafică bidimensională (tablouri, desene etc).

l = Documente electronice (suport magnetic pentru calculator).

m = Documente multimedia.

r = Artă manuală tridimensională și obiecte reale.

²⁸ *IBIDEM*. p. 22–23.

²⁹ *IBIDEM*. p. 24.

³⁰ *IBIDEM*. p. 6.

³¹ *Centenar Eminescu 1889–1989*: Volum omagial. Coordonarea volumului și a albumului prof. Ioan Hangiu. București: Societatea de Științe Filologice, 1989, 272 p. cu il. și medalie.

³² *Monede de aur din colecții românești. I. Colecții din Muntenia*: Muzeul Județean Buzău; Muzeul Dunării de Jos Călărași; Muzeul Județean „Teohari Antonescu” Giurgiu; Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova. Coordonator Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu; în colaborare cu Aurel Valcu, Mihai Dima, Ana Dicu, Marian Neagu, Emil Păunescu, Elisabeta Savu. București: CIMEC – Institutul de Memorie Culturală a României, 2001, 118 p. cu il.

³³ *IBIDEM*, p. 7.

³⁴ *IBIDEM*, p. 25.

LA MÉDAILLE COMME DOCUMENT DE BIBLIOTHÈQUE (II)

– Résumé –

La deuxième partie de l'ouvrage regard:

- a) La description traditionnelle des médailles, du point de vue muzéographique et numismatique. On y aort l'étude du cas, d'après quelques catalogues, publiés le long du temps en Roumanie et dans autres pays (1801, 1807, 1876, 1977, 1990, 1993, 1995).
- b) La définition de la médaille, comme document tridimensionnel de bibliothèque.
- c) La description uniforme des médailles d'après la méthode internationale I.S.B.D.(G), I.S.B.D.(NB) et d'après le standard SR-ISO 690/1994.
- d) L'auteur propose l'étude du transfer des données, d'après le format descriptiv I.S.B.D. en format électronique MARC.
- e) On decrit les applications MARC des médailles dans la Bibliothèque Apostolique du Vatican (2001) et dans l'Institut CIMEC de Bucarest (2001).
- f) On decrit en I.S.B.D., comme catalogue cronologique, en tant d'exemple, 72 de médailles sur la thème Mihai Eminescu (1850–1889), qui ont été apparues entre 1871–1988.
- g) Bibliographie générale, pour étudier interdisciplinaire la médalistique.
- h) Notes bibliographique.
- i) Illustrations.

Medalia de argint, Oradea, *Dacia Felix*, 1692, în colecția Constantin ZGARDAN din Oradea.

Numi Constantini Bassarabae de Brancovan
Voivodae Valachiae Transalpinæ.

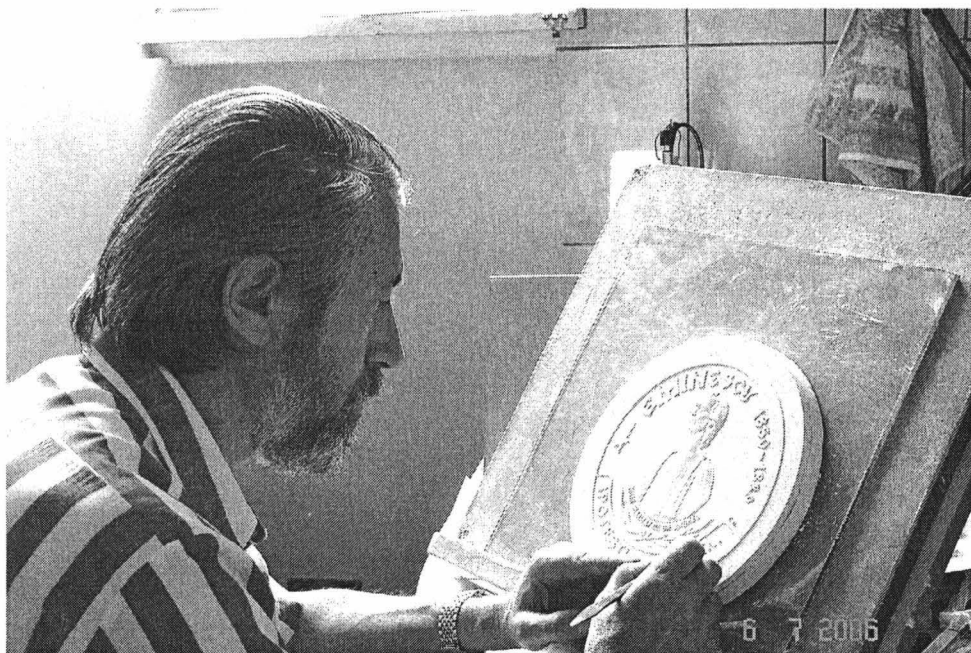

EMINESCU UN SECOL ÎN MEDALII

● EXPOZIȚIE, SIMPOZION ● MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR ● ORADEA ● IUNIE 1992 ●

Mulajul medaliei. Eminescu, de Cornel T. DURGHEU, Oradea, 1992.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

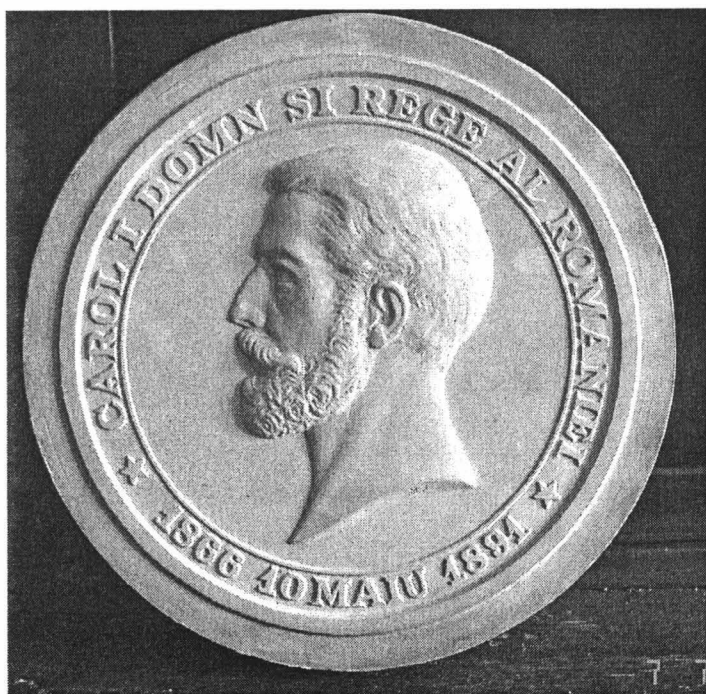
Artistul gravor Constantin DUMITRESCU, în atelier la Monetăria Statului București.
Mulajul medaliei Mareșalii României.

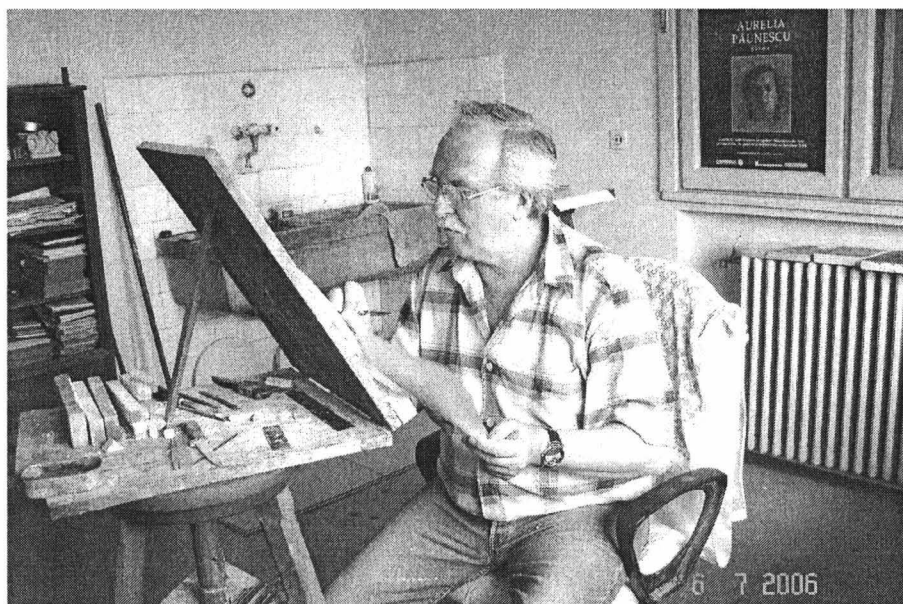
Mulaje modelate de Constantin DUMITRESCU.

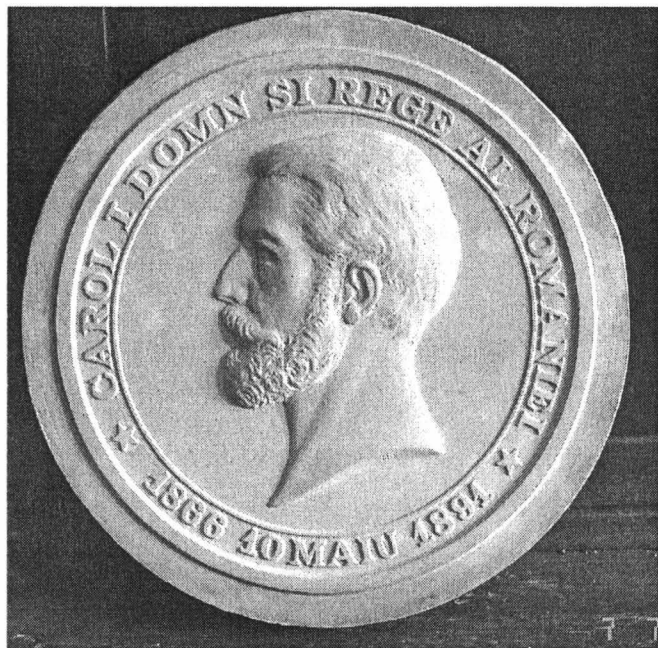
Mulaje de Constantin DUMITRESCU.

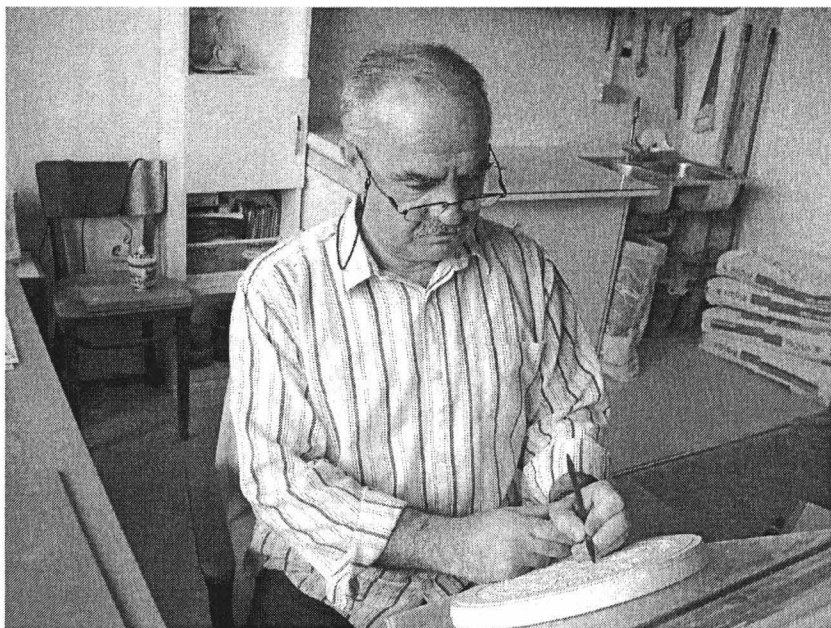
Mulaje de Constantin DUMITRESCU.

Artistul gravor Maximilian FETIȚA, în atelier la Monetăria Statului.
Mulajul medaliei Ștefan cel Mare.

Mulaje de Maximilian FETIȚA

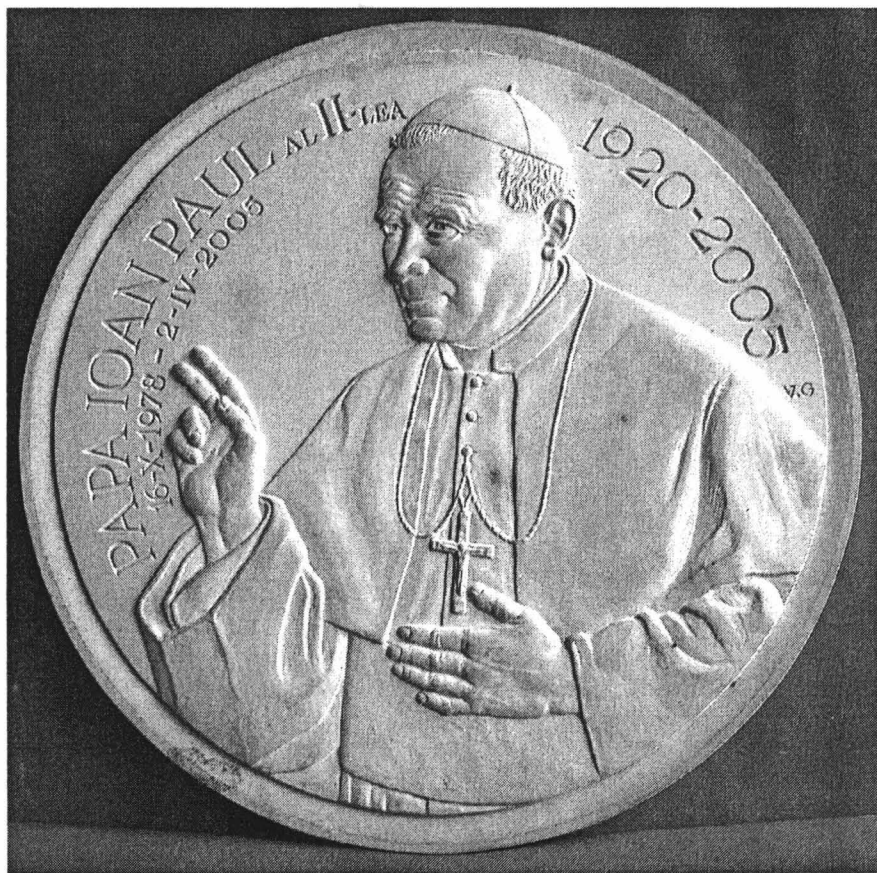
Artistul gravor Vasile GABOR, în atelier la Monetăria Statului.
Mulajul medaliei Carol I.

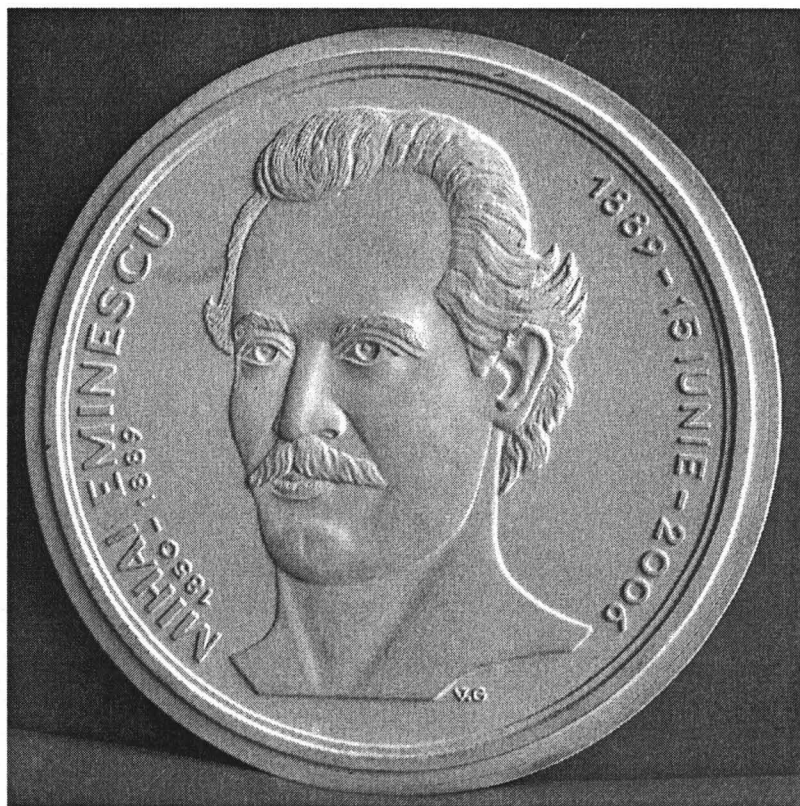
Mulaje de Vasile GABOR.

Mulaje de Vasile GABOR.

Mulaje de Vasile GABOR.

Mulaje de Vasile GABOR.

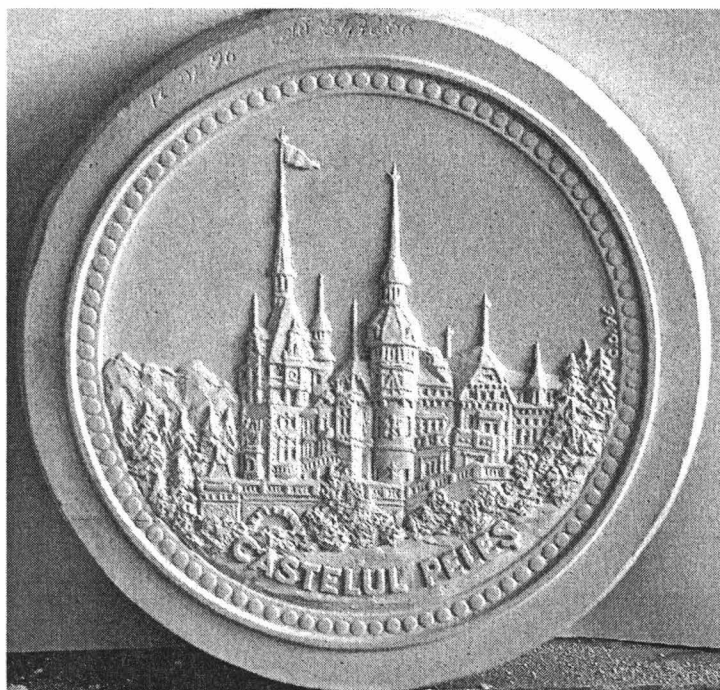
Mulaj de Nicolae OKRUCH, Oradea.

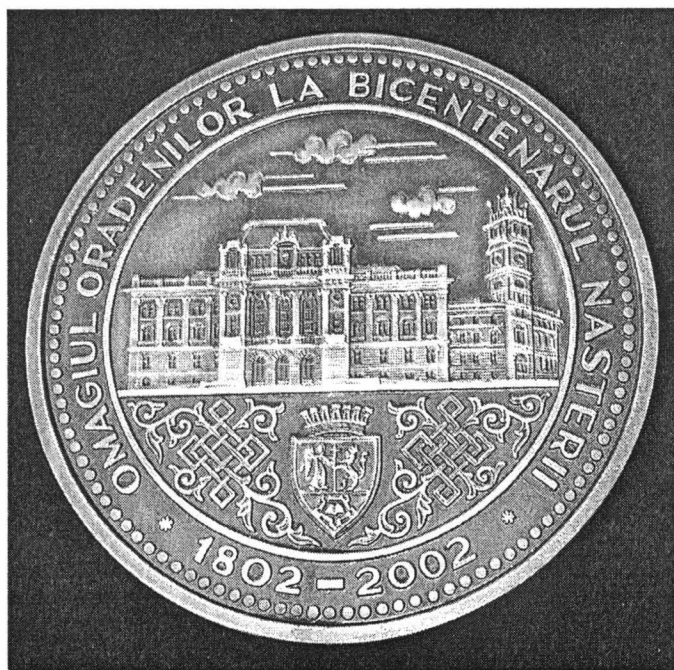
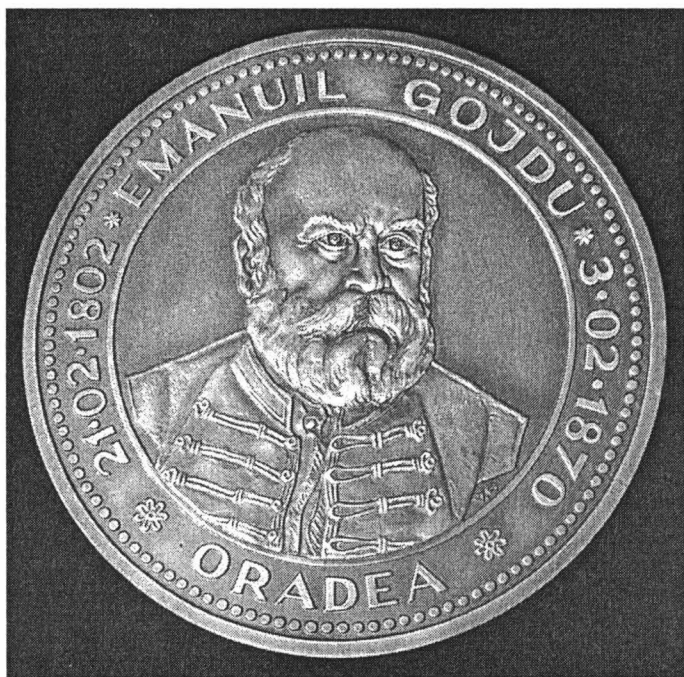
Mulaj de Simion ODAINIC.

Mulaje de Vasile GABOR.

Mulaje de Vasile GABOR.

Medalioane de bronz, de Vasile GABOR.

Medalie de Ioana BASARAB.

Medalioane de porțelan de Ștefan IDICEANU, Cluj-Napoca.

Medalion de porțelan de Aurelian ANTAL, Dorohoi.

Medalii Eminescu, de Simion ODAINIC.

Medalion de bronz, de Constantin BARASCHI.

Medalie de aramă, de Eugen KORODI.

Mulaie cu temă bisericească.

COLECȚIA AUREL LAZĂR ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR DIN ORADEA

de

Sever DUMITRAȘCU, Cornelia ROMÎNAȘU

Printre fruntașii politici români care s-au aflat în primele rânduri ale luptei națiunii românești pentru realizarea statului național unitar român, s-a aflat și dr. Aurel Lazăr. Personalitate marcantă a vieții cultural-politice orădene, acesta s-a implicat cu dăruire și abnegație în procesul de constituire și consolidare a României Mari. Marele om politic bihorean s-a evidențiat și în dificila acțiune de încadrare a Transilvaniei în structurile politico-administrative ale noului stat. După anul 1918, omul politic bihorean a continuat să dețină un rol important în structurile politice și culturale românești: deputat în Parlamentul României, vicepreședinte al Adunării Deputaților, președinte al Partidului Național Țărănesc, filiala Bihor (din anul 1926), primar al municipiului Oradea, vicepreședinte al Marii Reuniuni culturale „Cele Trei Crișuri” etc.

Familia sa a fost stimată și apreciată de societatea civilă românească, casa lor fiind mereu deschisă elitei intelectuale locale, care urmărea consolidarea vieții culturale, economice și politice din Crișana. În această locuință au fost luate cele mai importante decizii ale neamului românesc din Transilvania, între acestea detașându-se redactarea *Declarației de autodeterminare a românilor transilvăneni* și formarea Consiliului Național Român din Oradea și Bihor.

Aurel Lazăr a avut un singur fiu, Liviu Lazăr, profesor la Academia de Drept din Oradea. După moartea tatălui său, survenită în anul 1930, și în contextul mutării vechii instituții orădene de învățământ la Cluj, Liviu Lazăr a părăsit Oradea și s-a stabilit definitiv în acest oraș. Ulterior, după ce a fost eliminat din cadrul Universității clujene pe motive politice, acesta a devenit secretarul academicianului-rector Constantin Daicoviciu, a cărui soție, Lucia Daicoviciu, ne-a recomandat cu căldură Valentinei Lazăr, pentru materializarea unei donații cu obiectele care au aparținut luptătorului național.

Astfel, în toamna anului 1989, doamna Valentina Lazăr, văduva profesorului Liviu Lazăr, ultima moștenitoare a familiei, a făcut Muzeului Țării Crișurilor din Oradea această donație de patrimoniu constând în piese de mobilier, portrete de familie, obiecte de artă.

Cu această donație urmăream să realizăm un muzeu memorial în casa lui Aurel Lazăr, unde s-a semnat **Declarația de Independență** a neamului românesc din Ardeal, la 12 octombrie 1918, casă trecută în patrimoniu Muzeului prin decizia Primăriei Municipiului Oradea, semnată de primarul urbei, Gheorghe Groza.

De asemenea, mulțumiri se cuvin colegilor Ioan Crișan și Rodica Hârcă care ne-au susținut prin demersurile întreprinse pentru obținerea mijlocului de transport (pe atunci era interzis ca mașinile de transport să iasă din județ) și transportarea propriu-zisă a donației de la Cluj-Napoca la Oradea.

În final, ținem să reamintim că municipiul Oradea își datorează sieși trei obiective, despre care am mai vorbit și am scris:

A. Un muzeu memorial Aurel Lazăr, ca frunțăș al românilor bihoreni la 1918 și primar al urbei orădene;

B. O statuie a lui Aurel Lazăr (care, de altfel, este în curs de realizare);

C. Un monument al regelui Ferdinand I Întregitorul, legat și el de Oradea prin realitățile istorice din anii 1919-1920 și cele ulterioare din istoria noastră națională.

Sunt toate acestea deziderate ce se cer împlinite pentru cunoașterea și respectarea valorilor naționale pe măsura demnității societății românești din Oradea și Bihor.

Colecția Aurel Lazăr este compusă din următoarele obiecte:

A. MOBILIER

- un salon ce a aparținut lui Aurel Lazăr format din:
- masă cu tăblie cu casete și cu picioarele sculptate
- canapea sculptată cu trei compartimente
- două scaune înalte „bărbătești“ (sculptate)
- două scaune înalte „femeiești“ (sculptate)
- scaun-fotoliu – lucrat din lemn ușor și mânere late de culoare neagră (după Valentina Lazăr a aparținut biroului aflat la Alba Iulia)
- două suporturi de flori din stejar masiv

B. PORTRETE DE FAMILIE

- portretul în ulei al lui Aurel Lazăr (realizat după fotografia-portret)
- portret-fotografie în ramă a tatălui lui Aurel Lazăr
- portret-fotografie al lui Aurel Lazăr
- portret-fotografie în ramă a mamei lui Aurel Lazăr
- medalion cu portretele părinților
- fotografie în ramă cu Iulia Lazăr (mama) alături de copilul Aurel Lazăr
- portretul d-nei Aurelia Lazăr în costum național

C. OBIECTE DE ARTĂ (în stil 1900 – secession)

- vas de flori cu bază ovală și două capete de elefanți pe margini
- stampă japoneză – scenă de interior cu două femei
- tablou în ulei pe carton („Scenă de târg“)
- tablou în ulei pe pânză caserat pe carton („Peisaj rural“)
- tablou în ulei pe carton („Peisaj de marină“)
- portret în ulei pe pânză („Portret de fată tânără cu sarafan roșu“)

**LA COLLEZIONE AUREL LAZĂR NEL PATRIMONIO DEL MUSEO
ȚĂRII CRIȘURILOR DI ORADEA**

– *Riassunto* –

La collezione Aurel Lazăr entrò a far parte del patrimonio del Museo Țării Crișurilor di Oradea nel 1989. Essa fu donata dalla nuora del noto militante nazionalista Aurel Lazăr, che negli anni '90 viveva a Cluj. La collezione arrivò nel museo grazie alla preoccupazione del professor Sever Dumitrațcu, direttore dell'istituzione museale in quell'epoca.

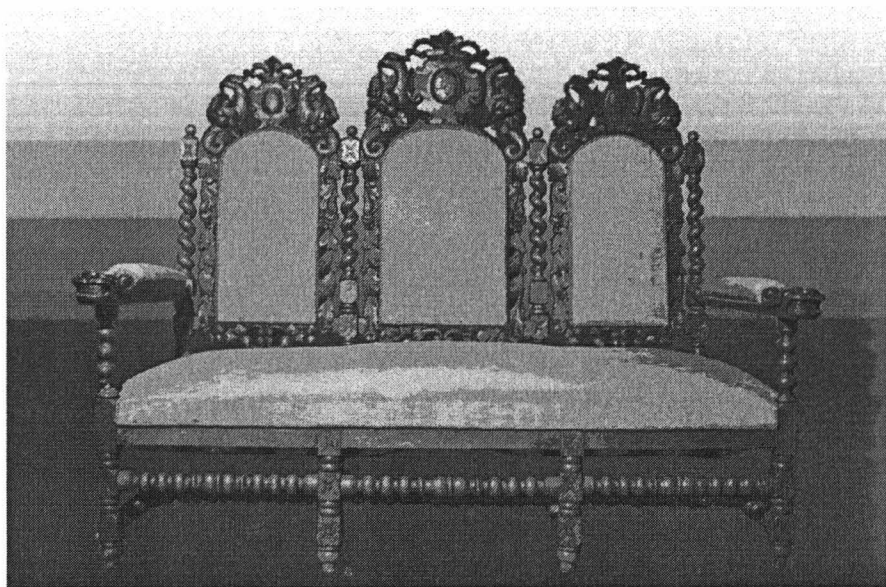
La collezione è composta da:

- mobili – un salotto che appartenne ad Aurel Lazăr
- ritratti di famiglia
- oggetti d'arte in stile secession 1900
- libri tratti dalla biblioteca di Aurel Lazăr

Speriamo che questa collezione possa essere valorizzata nel futuro museo memoriale Aurel Lazăr.

MOBILIER SALON AUREL LAZĂR

Masă cu tăblie din casete, cu picioare sculptate
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14106

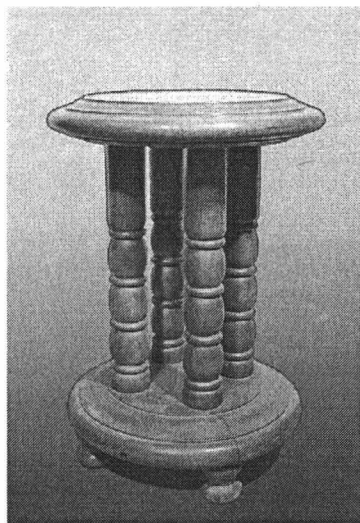
Canapea sculptată cu trei spătare
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14107

Scaun înalt sculptat „bărbătesc“ (2 buc.)
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14108, 14109

Scaun înalt sculptat „femeiesc“ (2 buc.)
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14110, 14111

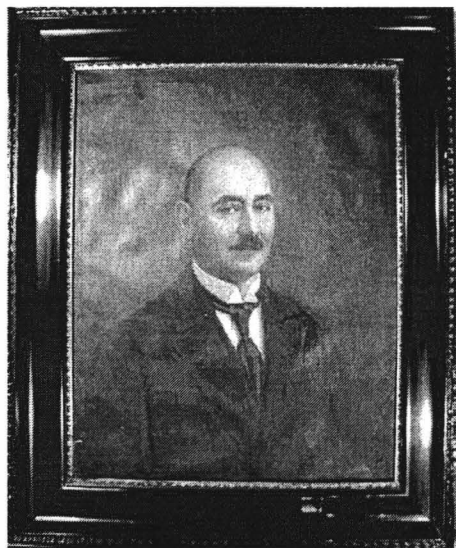

Suport de flori din stejar masiv (2. buc.)
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie,
nr. inv. 14112, 14113

Scaun fotoliu
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie,
nr. inv. 14115

PORTRETE DE FAMILIE

Portretul în ulei al dr. Aurel Lazăr, 70×57 cm
(pictat de E. Kovács)

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14116

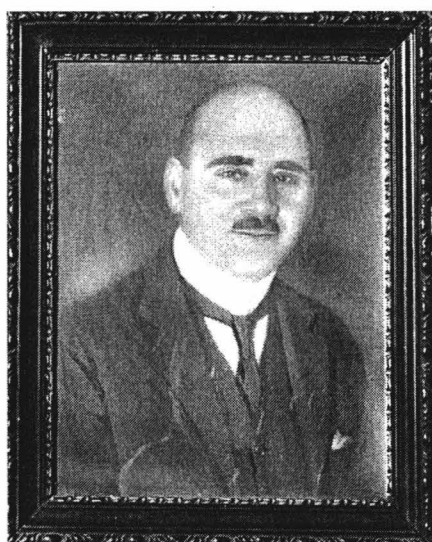
Fotografie în ramă a tatălui lui Aurel Lazăr

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14117

Portret-fotografie în ramă al mamei lui Aurel Lazăr,

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14118

Portret-fotografie în ramă a lui Aurel
Lazăr, 39×31 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14119

Medalion cu portretele părinților, 4×14 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14120

Fotografie în ramă a lui Aurel Lazăr copil,
cu mama
18,5×13 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea,
secția de istorie, nr. inv. 14121

Portretul doamnei Aurel Lazăr în costum național, 87×37 cm
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14127

OBIECTE DE ARTĂ

Vas de flori

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14114

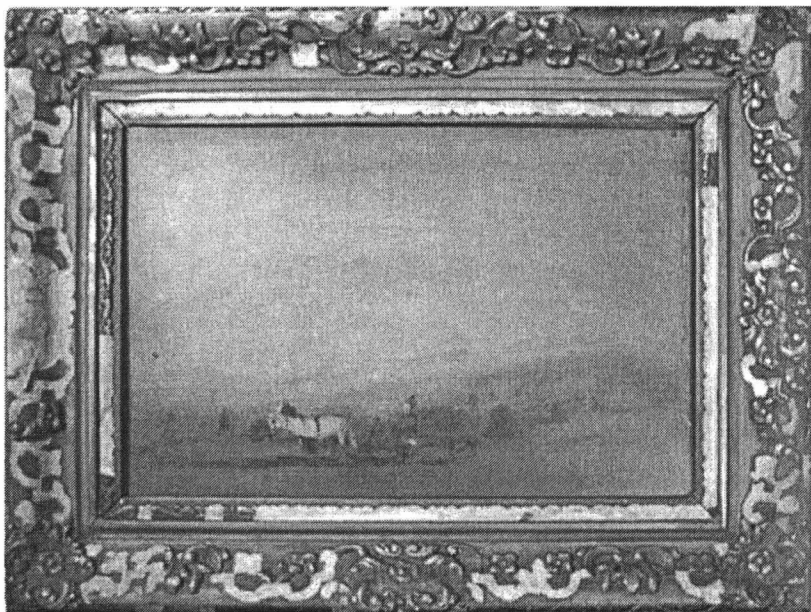
Stampă japoneză

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14122

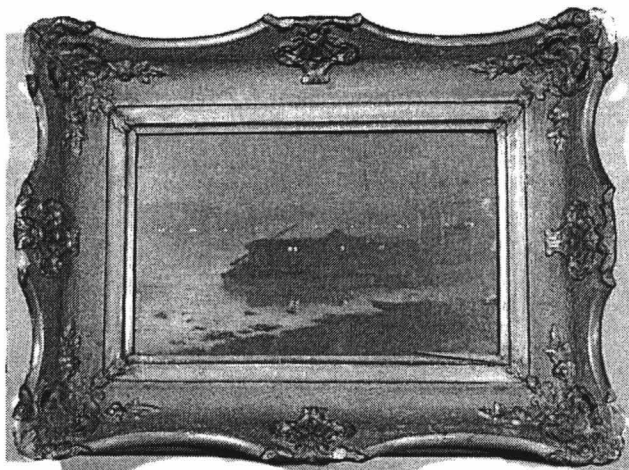
Scenă de târg (ulei pe carton), 69×48,5 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14123

Peisaj rural (ulei pe pânză caserat pe carton), 44×28, 5 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14124

Peisaj marin (ulei pe carton), 34×21 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14125

Portret de față tânără cu sarafon roșu (ulei pe pânză), 62×35 cm

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, secția de istorie, nr. inv. 14126

AUREL LAZĂR ȘI MIȘCAREA TEATRALĂ BIHOREANĂ DIN ANII 1927–1930

de

Cornelia ROMÎNAȘU

Marea Unire din anul 1918 a deschis României noi perspective de dezvoltare pe plan politic, economic, social și cultural. Astfel, în noul context de după război, tânărul stat unitar român a pus un accent justificat pe inițierea unui proces de culturalizare la nivelul întregii țări, care a urmărit răspândirea culturii și științei în toate straturile societății românești interbelice. Alături de formele și mijloacele culturale tradiționale, s-a impus cu precădere în noua realitate interbelică și spectacolul teatral, care a fost caracterizat de specialiștii din domeniu ca un mijloc eficient de culturalizare a societății civile. Prin intermediul lui, s-a vizat în primul rând promovarea limbii și literaturii române în toate mediile sociale.

Obiectivele culturale propuse au putut fi materializate, deoarece teatrul românesc interbelic a dispus de o pleiadă de mari actori: Tony Bulandra, Lucia Sturdza-Bulandra, Constantin I. Notarra, Ion Manolescu, Grigore Vasiliu-Birlic, Gheorghe Storin etc. În general, repertoriul a cuprins piese ale dramaturgiei românești, dar și valori ale dramaturgiei europene (Moliere, Shakespeare, Cehov, Gogol, Goldoni ș.a.)¹.

Statul a fost chemat la o politică social-culturală prin care să se ridice nivelul cultural al tuturor românilor în condițiile create de statul național unitar. Din această perspectivă, teatrul a jucat un rol esențial, datorită caracteristicilor sale didactice și moralizatoare². Pe lângă eforturile locale, statul avea datoria de a acorda subvenții pentru menținerea în viață a mișcării teatrale³. Trebuiau, de asemenea, căutate formule înnoitoare, adecvate gustului public contemporan, deoarece „criza teatrului” provenea de cele mai multe ori din nesatisfacerea acestui gust⁴.

Element de primă importanță al culturii, teatrul și-a căutat sălaș timpuriu în spațiul istoric al Crișanei, unde este semnalat încă din Evul Mediu și până în zilele noastre, bineînțeles la nivele de reprezentare diferite⁵.

¹ *Istoria românilor*, coordonator Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, vol. VIII, 2003, p. 751.

² *Cele Trei Crisuri*, 1922, nr. 8–9, p. 13.

³ *Familia*, 1926, nr. 6, p. 13.

⁴ Mihai Florea, *Scurtă istorie a teatrului românesc*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 126.

⁵ Mircea Bradu, *50 de ani de teatru profesionist la Oradea*, în *Familia*, 1979, nr. 2, p. 11.

Un semn cert al evoluției mișcării teatrale locale susținute decenii de-a rândul, cu exemplară dăruire, de către diletanții din orașele și satele bihorene, a fost momentul constituirii primei trupe de teatru profesioniste românești la Oradea, în toamna anului 1927, prin colaborarea cu Naționalul clujean. Pentru organizarea acesteia, Aurel Lazăr a acționat încă din anul 1920 alături de un grup de intelectuali locali, care au înțeles necesitatea existenței unui teatru românesc permanent la granița de vest a țării⁶.

În zilele de 9 și 10 octombrie 1927 s-a inaugurat, într-un cadru festiv, prima stagiune românească de la Oradea a Teatrului Național din Cluj⁷. Andrei Crăciun, consilier cultural al orașului, a deschis seria cuvântărilor prilejuite de acest eveniment important. Acesta a adresat un îndemn directorului Victor Eftimiu de a trece în revistă pe scena orădeană „tot ce are neamul nostru mai frumos și mai înălțător”. Reprezentațiile ce urmau să fie jucate nu au fost întâmpinate cu ostilitate de către publicul maghiar. De altfel, Aurel Lazăr în repetatele sale intervenții, a subliniat faptul că românii nu aveau intenția să împiedice acțiunile altor culturi, însă doreau „...libertatea emulării naționale, mai ales aici, în orașul acesta, care este poarta civilizației europene. Limba și cultura română să fie grănicerii adevărați ai hotarelor de vest”⁸.

În trei numere consecutive, ziarul *Tribuna* a informat cititorii despre deschiderea stagiunii teatrale, eveniment cultural cu rezonanță națională. Aurel Lazăr fiind martorul unui asemenea eveniment, a rostit un emoționant discurs: „...Visul lui Vulcan s-a realizat..., întâlnindu-se la Arad cu Eminescu, l-a încurajat, convingându-se ambii că propășirea culturii românești se poate asigura mai presus prin dezvoltarea gustului teatral al publicului și mai ales al tineretului nostru... ajutat de spiritul de inițiativă al energicilor conducători ai Teatrului Național din Cluj și de consiliul orașului Oradea s-a realizat și aici teatru stabil...”⁹.

Trupa teatrală urma să fie alcătuită din artiștii puși la dispoziție de Naționalul clujean, la care s-au adăugat cei din localitate. Astfel, s-a format nucleul trupei de vest cu sediul în Oradea. În planul de activitate culturală erau prevăzute turnee teatrale organizate în județele Bihor, Satu Mare și Maramureș. Artiștii veniți de la Cluj au fost: Atena Dumitrescu, A. Macedonski, I. Pella, Panait Cotescu, T. Petrescu, soții Rădulescu și Șerban, Major Negru, M. G. Samarineanu, Dragomir Brateș, Vanga, Bosie, Iosifescu, Tănase, Berlik și Saraga¹⁰.

⁶ Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872–1930) – viața și opera*, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 367; Viorel Faur, *Mihail Sorbul despre Teatrul de Vest*, în *Familia*, 1979, nr. 2, p. 11.

⁷ Dumitru Chirilă, Lucian Drimba, *Teatrul românesc la Oradea. Perspectivă monografică*, Editura Revistei Familia, Oradea, 2001, p. 56.

⁸ *Tribuna*, 1927, nr. 42, p. 3.

⁹ *Ibidem*, p. 1.

¹⁰ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 1, f. 2; *Problema Teatrului de Vest*, în *Tribuna*, 1927, nr. 37, p. 2; Radu Romînașu, *Preocupări bihorene pentru realizarea unei trupe teatrale stabile la Oradea*, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, 2002, p. 253.

Primăria, în urma demersurilor inițiate de Aurel Lazăr, s-a implicat în susținerea acestei idei punând la dispoziția Teatrului Național din Cluj o serie de facilități care au fost acordate până atunci trupei maghiare. Acestea au constatat în asigurarea gratuității iluminatului, încălzitului, garderobei și bufetului. În același timp, pe cheltuiala Naționalului din Cluj, s-au operat o serie de modificări în sala de spectacole, care au permis obținerea în plus a 140 de locuri. Totodată, s-a efectuat o reparație generală a teatrului, s-a lărgit locul destinat orchestrei și s-au adus îmbunătățiri scenei și instalației electrice. Toate aceste inițiative au încercat să aducă „pas cu pas...dezvoltarea național-culturală a elementului românesc”¹¹.

„Programul nostru e vast – semnală autorul unui articol intitulat *Deschiderea stagiunii Teatrului de Vest*. Vom înfățișa, în primul rând, operele românești de matură întruchipare artistică și literară în care limba română să se ridice la accentele perfecțiunii și valorii sufletului românesc. Pentru aceasta vom recurge la galeria scriitorilor fixați definitiv pe frontispiciul teatrului românesc, dar vom scoate la lumina rampei orice talente noi”¹².

Datorită unor cauze obiective și subiective, inițiativa a ajuns într-un punct mort. De aceea la 15 ianuarie 1928, în sala festivă a Primăriei, s-a desfășurat o întrunire a intelectualității românești orădene, care a dezbătut problemele teatrului românesc din localitate. La aceasta a participat activ și Aurel Lazăr, care a susținut necondiționat acțiunile îndreptate în direcția soluționării chestiunii teatrale locale, deoarece „teatrul pe lângă școală este cel mai potrivit mijloc de propagare a culturai naționale”. De altfel, marele om politic bihorean a făcut parte dintr-un comitet, care și-a propus să materializeze acest act cultural sub președinția episcopului greco-catolic Traian Frențiu, alături de G. Bota, G. Tulbure, E. Sperantia, A. Negulescu, A. Mavroghin, Șt. Mărcuș etc¹³.

Depășindu-se vechile disensiuni, problema teatrului local a fost preluată de *Asociația Vestul Românesc*, înființată la 29 ianuarie 1928, cu sediul în Oradea¹⁴.

În ședința de constituire s-au ales principalele organisme de conducere și anume: Comitetul Central al Asociației și Comisia de cenzori. Președintele Comitetului a fost ales episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu, ajutat de vicepreședinții Andrei Crișanu și dr. Iacob Radu. În funcția de secretar general a fost ales Ștefan Mărcuș, personalitate care a depus eforturi considerabile alături de Aurel Lazăr (membru fondator) pentru constituirea și propășirea unui teatru românesc la Oradea. Statutele Asociației au fost dezbătute și votate în unanimitate în aceeași

¹¹ Ion Zainea, *Societatea „Vestul Românesc” și preocupările privind înființarea unui teatru românesc în Oradea* (în continuare: *Societatea...*), în *Aletheia*, 1999, nr. 10, p. 249.

¹² *Gazeta de Vest*, 1929, nr. 95, p. 3.

¹³ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos.1, f. 1; *Cele Trei Crișuri*, 1925, nr. 2, p. 25.

¹⁴ Viorel Faur, Ioan Popovici, *Momente din istoria teatrului românesc în perioada interbelică. Preocupări bihorene pentru organizarea unei trupe stabile la Oradea*, în *Centenarul societății pentru crearea unui fond de teatru român*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1972 p. 183.

ședință¹⁵. Obiectivele prioritare au fost formulate într-o manieră categorică: organizarea unei trupe de teatru, fondarea unui cotidian detașat de orice interese politice și confesionale și crearea unei case de editură. Mijloacele prin care se încerca atingerea acestor deziderate culturale erau reprezentate de taxe fixe de înscriere, cotizațiile membrilor, donații, subvenții, abonamentele și veniturile ziarului, ale serbărilor și spectacolelor care urmau a fi aranjate în acest scop¹⁶.

Actul de constituire și statutele *Asociației Vestul Românesc* au fost legalizate în ziua de 16 martie 1928¹⁷. Încă de la 1 februarie, Aurel Lazăr împreună cu ceilalți membri fondatori, au depus la Tribunalul local actele necesare pentru recunoașterea acestora ca personalitate juridică. Totodată, instanța judecătorească a fost solicitată să expedieze câte un exemplar din aceste acte Ministerelor de Interne, Cultelor și Artelor, Instrucțiunii¹⁸. Avizele acestor ministere au fost favorabile, astfel că Tribunalul Oradea, „...având în vedere, că scopul Asociațiunii este concentrarea forțelor românești de la frontiera de Vest pentru a susține pe căi culturale unitatea și solidaritatea națională“, a decis să acorde titlul de persoană juridică asociației la 19 iunie 1928¹⁹. A fost o zi importantă, pentru că se finaliza o nouă etapă din mișcarea culturală pentru organizarea „Teatrului de Vest“ la Oradea.

„Teatrul de Vest“ și-a început activitatea la 13 octombrie 1928, când a pus în scenă piesa *Fântâna Blanduziei* de Vasile Alecsandri. Încă de la început, teatrul și noua asociație care l-a susținut s-au confruntat cu probleme financiare. Acest fapt rezultă evident și din nota înaintată de *Asociația Vestul Românesc*, la 14 decembrie 1928, primarului Aurel Lazăr prin care se solicita acordarea unei sume de 50.000 de lei din bugetul anului 1929 pentru procurarea unor noi decoruri teatrale. Cu toate eforturile depuse de autoritățile administrative în frunte cu Aurel Lazăr, problema susținerii materiale a teatrului nu a putut fi soluționată într-un mod satisfăcător²⁰.

În vara anului 1929, Primăria a reînființat Comisia teatrală a municipiului, Aurel Lazăr fiind ales președintele acesteia. În această calitate de coordonator a întregii activități teatrale din oraș și județ, acesta s-a preocupat să aducă la Oradea cele mai cunoscute trupe teatrale românești, care să dea reprezentații de calitate pentru publicul local²¹.

Cu toate aceste eforturi, în același an s-a desfășurat la Timișoara o consfătuire a reprezentanților orașelor din vestul țării și ai Asociației, în prezența reprezentantului Ministerului, care a propus dezbaterii un proiect cu privire la reorganizarea „Teatrului de Vest“. În urma întrevederilor, s-a cristalizat ideea potrivit căreia sediul teatrului urma să fie instalat la Timișoara, întrucât acolo s-a exprimat pentru prima dată

¹⁵ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 1, f. 7; dos. 3, f. 200.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 1, f. 8.

¹⁷ *Ibidem*, f. 14.

¹⁸ *Ibidem*, f. 15.

¹⁹ *Ibidem*, f. 26.

²⁰ *Ibidem*, f. 261.

dorința constituirii unui teatru de vest, iar conducerea administrativă să rămână la Oradea. S-au dat chiar asigurări că teatrul va fi pus sub conducerea unor mari artiști, precum Bulandra, Manolescu și Storin, și că va primi din partea guvernului o subvenție de șase milioane de lei. Firește, reprezentanții orădeni s-au opus acestei propuneri, motivând că Timișoara e mărginașă, în vreme Oradea e situată la mijlocul drumului dintre Sighet și Timișoara, iar pe sprijinul guvernului nu se putea conta²².

În paralel, presa a lansat apeluri repetate prin care s-a încercat mobilizarea tuturor forțelor pentru susținerea cauzei teatrului românesc. Într-o ședință a *Asociației Vestul Românesc*, ca urmare a cunoașterii și aprecierii acțiunilor sale energice de concretizare a „Teatrului de Vest“, Aurel Lazăr a fost cooptat în comitetul intitulat *Teatrul cu orice sacrificiu*. În discursul său, formulat într-o atmosferă tensionată, acesta a reafirmat cu tărie necesitatea existenței unui teatru românesc în Oradea: „... a existat teatru românesc anul trecut, pe scena locală a răsunat graiul românesc, ar fi deci o crimă ca anul acesta să nu mai existe și limba noastră să amuțească pe această scenă. Trebuie să continuăm ceea ce s-a început, cu orice sacrificiu. Noi autoritățile, vom da fără precupețire orice ajutor ni se va cere, numai publicul să ne înțeleagă efortul și să ne vină întru ajutor. Fără concursul și fără obolul lui, nu vom reuși nimic durabil“²³.

Ziarele locale se întrebau dacă „... Vom avea și anul acesta teatru?“. Acestea au încercat, prin articolele elaborate, să sensibilizeze opinia publică românească pentru susținerea teatrului românesc local. Era nevoie de o coalizare a întregii societăți românești din localitate, iar redeschiderea stagiunii să nu se epuizeze după primii pași, mai ales când se făceau eforturi considerabile pentru alcătuirea unui repertoriu atent selecționat. Problema era legată de asigurarea unei continuități a stagiunii teatrale, cu atât mai mult cu cât se urmărea culturalizarea populației prin intermediul spectacolului teatral²⁴.

În ședința din 1 septembrie 1929, la care au participat membrii Asociației, s-a hotărât reînființarea „Teatrului de Vest“. Ca urmare, D. Tibor a fost delegat să aducă actorii necesari ansamblului teatral. S-a discutat și despre bugetul necesar reorganizării, acesta fiind estimat la suma de trei milioane lei pentru susținerea, în condiții onorabile, a teatrului. A urmat o lungă discuție cu directorul teatrului maghiar orădean, în vederea obținerii sălii Teatrului „Regina Maria“ pentru reprezentațiile teatrului românesc, aceasta fiind disponibilă de două ori pe săptămână (sâmbăta și duminica seara) și în fiecare zi pentru matinee.

Adunarea generală, din 22 septembrie 1929 a continuat discuțiile în jurul problemei „Teatrului de Vest“. Aurel Lazăr a făcut cunoscut adunării că sumele restante pentru plata salariilor și datoriile teatrului au fost achitate, cheltuielile fiind

²¹ Ion Zănea, *Societatea...*, p. 251.

²² AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 1, f. 167.

²³ *Gazeta de Vest*, 1929, nr. 15, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, nr. 43, p. 4.

suportate de administrația locală. „Teatrul trebuie să trăiască – spunea Aurel Lazăr – fiindcă aici este fixată cinstea noastră... Ține de demnitatea mea să susțin teatrul”²⁵. Datorită situației grele, președintele Asociației, episcopul Traian Frențiu, împreună cu vicepreședintele și o parte a membrilor și-au înaintat demisiile, la începutul anului 1929, însă în ședința din septembrie acestea au fost revocate. Totuși, criza a continuat să persiste, astfel că a fost avansată ideea de fuzionare cu o altă asociație culturală din localitate, pentru a prelungi existența teatrului românesc. În cele din urmă, *Asociația Vestul Românesc* a decis, cu orice preț, organizarea și susținerea Teatrului de Vest și în stagiunea 1929–1930, așa după cum prevedeau statutele²⁶.

Artiștii recrutați s-au adăugat celor rămași din stagiunea trecută, astfel că noul colectiv era pregătit pentru demararea activității teatrale preconizate. Stagiunea urma să fie deschisă în 26 octombrie cu piesa *Meșterul Manole* de O. Goga, după care urmau să fie reprezentate două piese românești (*Ancuța* de L. Petrescu și *Mușcata din fereastră* de V. I. Popa), precum și o comedie din repertoriul internațional. Între timp, la conducerea teatrului a fost chemat avocatul George Cosma, care a impus un program alcătuit în primul rând din piese românești. Din acest motiv, cele mai multe spectacole care s-au jucat în stagiunea 1929–1930 au aparținut dramaturgiei naționale²⁷.

Amintita stagiune s-a deschis cu o oarecare întârziere la 2 noiembrie cu piesa *Aripi frânte*, o dramă istorică în 3 acte ce aparține lui A. de Herz. Peste două zile s-a jucat piesa *Ancuța*, comedie în 4 acte, scrisă de Lucreția Petrescu²⁸. Seria reprezentațiilor a continuat cu premiera *Akim* de Victor Eftimiu, autorul susținând înaintea spectacolului o conferință despre necesitatea existenței unui teatru în vestul României. Ziua de 7 decembrie a consemnat a patra premieră cu *Heidelbergul de altădată*, după care s-a jucat *Mandarinul*.

Începând din anul 1930, „Teatrul de Vest” a fost nevoit să dea reprezentații în Oradea doar o dată pe săptămână, deoarece cealaltă zi a fost cedată teatrului maghiar. În aceste condiții, s-au jucat în 18 și 19 ianuarie, piesele *Locșitorul* și *Omul care a văzut moartea*. Despre aceste reprezentații, cronicile teatrale din presa locală s-au dovedit destul de critice. Nu același lucru s-a întâmplat cu dramatizarea *Învățătorul din postul al II-lea*, după romanul cu același titlu al profesorului G. Bota, care a obținut, la premiera din 16 februarie 1930, un succes deplin.

Ultima premieră a stagiunii 1929–1930 (despre care avem cunoștință) a fost comedia *Jos masca*, tradusă din limba maghiară jucată în Salonta în fața unui public numeros, alcătuit în marea lui majoritate din români și maghiari²⁹. Pentru a susține viața teatrală orădeană, Teatrul Național din Cluj a primit o autorizație de efectuare

²⁵ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 2, f. 66.

²⁶ *Gazeta de Vest*, 1929, nr. 30, p. 1.

²⁷ AN-DJBh, *fond Asociația Vestul Românesc*, dos. 3, f. 215.

²⁸ *Ibidem*, f. 216.

²⁹ Lucian Drimba, *Contribuții la istoricul teatrului românesc din Oradea (II)*, în *Familia*, 1967, nr. 1, p. 17; *Universul*, 1930, nr. 79, p. 8.

a unui turneu oficial cu piesele *Singur* și *Iubire* jucate și la Oradea la 11 iunie 1930³⁰.

Deși situația era foarte dificilă, sub președinția primarului Aurel Lazăr, intelectualitatea de la granița de vest s-a întrunit la 20 august într-o consfătuire, care a votat, în unanimitate, următoarele puncte: susținerea Teatrului de Vest, transformarea acestuia într-un teatru oficial regional înscris reglementar în bugetele comunelor, municipiilor, Prefecturilor de la frontieră, reorganizarea teatrului până la înființarea asociațiilor regionale prin Asociația Vestul Românesc, cu concursul comitetelor administrative locale³¹. Ministrul I. Moldovan pentru regiunea Cluj a fost convocat, în 8 septembrie 1930 la Oradea, unde avea să se desfășoare Adunarea Generală extraordinară a *Asociației Vestul Românesc*, care a luat în discuție amintite puncte. Bugetul pentru anul 1930 prezenta următoarele sume înscrise în veniturile Prefecturilor și orașelor de pe granița de vest a țării: Sătmar (100.000 lei), Sălaj (50.000 lei), Maramureș (100.000 lei), Satu Mare (250.000 lei), Sighet (150.000 lei), Baia Mare (50.000 lei), Carei (50.000 lei), Zalău (50.000 lei)³².

Au fost avansate și alte propuneri prin intermediul cărora s-a încercat reglementarea situației. Una dintre acestea s-a bazat pe organizarea unei trupe de dramă și comedii fără cor, cu un buget de 5 milioane lei³³.

Trupa urma să activeze cu sediul la Oradea și Timișoara având înscrise în repertoriu piese originale românești (*Fântâna Blanduziei*, *Lipitorile*, *Satul*, *Năpasta*, *Vlaicu Vodă* etc.), piese străine (*Avarul*, *Școala Femeilor*, *Bolnavul închipuit*, *Doctorul fără voie* etc.) și poeme muzicale (*Baba Hârca*, *Haiducul*, *Olteanca*, *Barbu lăutarul* etc.)³⁴. Toate încercările care s-au făcut au avut semnificația ultimelor zbateri.

În această situație, Oradea nu a beneficiat de existența unui teatru stabil. Lipsa acestuia a fost suplinită de trupe de artiști locali, dar mai ales de turneele întreprinse de teatrele bucureștene și de Naționalul clujean³⁵.

Aurel Lazăr împreună cu numeroși intelectuali locali, și-a exprimat regretul că societatea civilă orădeană nu s-a implicat într-un mod constant în susținerea teatrului românesc, acest fapt datorându-se și pasivității de care ea a dat dovadă³⁶. Mai trebuie să adăugăm și lipsa sprijinului consistent din partea statului și oficialităților în direcția stabilirii unui teatru permanent la Oradea³⁷. Marea criză economică din anii 1929–1933, interesele mărunte, fricțiunile dintre diversele instituții, amânarea unor decizii importante, au reprezentat principalii factori care au lipsit Oradea de o trupă teatrală

³⁰ AN-DJBh, *fond Primăria Municipiului Oradea*, dos. 6/ 1930, f. 70.

³¹ *Ibidem*, dos. 1, f. 153.

³² *Ibidem*, f. 154.

³³ *Ibidem*, dos. 4, f. 99.

³⁴ *Ibidem*, f. 106.

³⁵ *Ibidem*, f. 145.

³⁶ *Noua Gazetă de Vest*, 1940, nr. 1193, p. 2.

³⁷ Dumitru Chirilă, Lucian Drimba, *op.cit.*, p. 69.

românească stabilă, care trebuia să joace un rol important în propagarea culturii naționale într-o zonă marcată de extinderea vieții culturale minoritare.

Fiind un autentic promotor al actului cultural în noile dimensiuni socio-culturale de după anul 1918, Aurel Lazăr a fost preocupat și de destinele mișcării teatrale românești locale, constituirea unui teatru românesc în Bihor, care să aducă în fața publicului valorile autentice ale dramaturgiei românești, reprezentând un adevărat deziderat spre care a mobilizat întreaga sa capacitate de muncă și organizare. Acest fapt reiese fără echivoc din toate acțiunile și intervențiile sale legate de susținerea ideii de teatru românesc la Oradea. Marele om politic bihorean a fost unul dintre fondatorii „Teatrului de Vest“, pe care l-a susținut moral și material, mai ales în intervalul de timp cuprins între anii 1928–1930, când societatea se confrunta cu numeroase lipsuri determinate de marea criză economică. Astfel, putem conchide, că eforturile sale au contribuit nemijlocit la ridicarea culturală a societății bihorene în consens cu programul de culturalizare promovat de statul național unitar român pe tot parcursul perioadei interbelice.

AUREL LAZĂR E IL MOVIMENTO TEATRALE DI BIHOR DEGLI ANNI 1927–1930

– *Riassunto* –

Aurel Lazăr fu una personalità di spicco della vita politica e culturale della provincia di Bihor che, accanto agli altri intellettuali del luogo, ebbe un contributo importante al processo della costituzione della prima compagnia teatrale professionista romena ad Oradea, nel autunno dell'anno 1927. Inoltre, fu membro del comitato speciale che attuò per la fondazione di un teatro romeno stabile nella città situata sul fiume Crișul Repede, dal nome “Teatro d'Ovest”. Nella sua qualità di presidente della Commissione interinale del municipio di Oradea e in seguito in qualità di sindaco, Aurel Lazăr ha sostenuto moralmente e materialmente il “Teatro d'Ovest” inaugurato nel 1928. A causa delle difficoltà finanziarie riscontrate, questo funzionò solo fino al 1930. La sua attività fu supplita dai tourné effettuati dalle compagnie teatrali di Cluj e Bucarest, come anche dalle altre compagnie teatrali del paese.

Al di là delle inerenti difficoltà finanziarie, dobbiamo sottolineare l'energica azione promossa da Aurel Lazăr per la fondazione di un teatro romeno in Bihor, fenomeno culturale che ebbe un importante ruolo nel processo di culturalizzazione promosso dallo stato nazionale unitario romeno.

ALEXANDRU HAȘAȘ (1891–1956). SCHIȚĂ BIOGRAFICĂ

de

Lucia CORNEA

Locuitorii de astăzi ai orașului Oradea asociază automat și aproape exclusiv numele lui Alexandru Hașăș cu existența bisericii-capelă care-i poartă numele din Cimitirul Municipal *Rulikovski*. Pe drept cuvânt de altfel, căci din 1940 și până acum mii de orădeni de confesiune ortodoxă au beneficiat de această ctitorie pentru un ultim serviciu religios.

Al. Hașăș merită însă să rămână în memoria colectivă nu doar ca și ctitor al aceluia lăcaș, ci și ca una din personalitățile Oradei interbelice care s-a remarcat prin seriozitate profesională, prin cariera sa de funcționar public, dar și prin activitatea sa în domeniu cultural și bisericesc. Toate acestea pledează, credem, pentru oportunitatea acestei succinte restituiri.

Alexandru Hașăș s-a născut în comuna Vekerd din Ungaria la 6 februarie 1891¹ în familia numeroasă a unui preot ortodox. Tatăl său, Mihai Hașăș, a fost preot în Vekerd între 1874–1894 și apoi în Ateaș (1894–1920), iar mama sa, Elisabeta Poinar, era de asemenea fiică de preot (Nicolae Poinar, preot în Mădăras între 1849–1871).

Școala primară a făcut-o în Ateaș, sub îndrumarea unchiului său, învățătorul Gavril Hașăș². În 1911 a absolvit cursurile Liceului de Stat din Salonta³, iar între 1911–1917 a urmat cursurile Academiei Regale de Medicină Veterinară din Budapesta, beneficiind în tot acest răstimp de bursă din partea *Fundației Gojdu*⁴. În 1926 și-a susținut doctoratul în științe medico-veterinare la Universitatea din București⁵.

În timpul primului război mondial a fost mobilizat, făcând războiul ca medic veterinar în garnizoanele din Oradea și Budapesta, dar și în Albania, în zona ocupată de trupele austro-ungare⁶. Din perioada războiului se păstrează o fotografie a sa din 1915 în uniformă de ofițer de cavalerie (Fig. 1).

Fig. 1.

¹ HBML Vekerd, IV B. 424/e; 1/a,b,c.

² *Biserica și Școala*, 1899, nr. 8, p. 64.

³ *Anuar Liceu Salonta*, 1922, p. 11.

⁴ *Cartea bicentenarului Gojdu*, p. 220.

⁵ *Beiușul*, 1926, nr.15–16, p. 4.

⁶ Fehér 1933, p. 328.

La 6 septembrie 1917⁷ s-a căsătorit cu Silvia Irina Egri, funcționară de bancă, fiica unui preot greco-catolic și soră cu Grigore Egri, avocat și om politic cunoscut, care a deținut în perioada interbelică de mai multe ori și funcția de primar al Oradei.

În toamna anului 1918, Al. Hașăș, încartiruit, ca tânăr ofițer, în garnizoana Oradea, a apărut în prim-planul evenimentelor politice locale premergătoare Unirii. Teodor Neș, rememorând evenimentele, îl amintește printre ofițerii români care au avut o atitudine deschisă și curajoasă în acele zile: «*La 2 noiembrie 1918, toți ofițerii din garnizoana Oradea au fost convocați în curtea cazărnilor din strada Aradului, de către colonelul Cserey Vilmos. Ni s-a citit proclamația guvernului maghiar și după o scurtă alocuțiune introductivă, am fost invitați să depunem jurământul către guvernul revoluționar maghiar. În acel moment istoric, eu am ieșit din grupul de ofițeri și am declarat că în baza principiului de autodeterminare a popoarelor și în urma proclamației Consiliului Național Român, refuz să depun jurământul și mă voi încadra în organizația gărzilor naționale române, în curs de înființare. După mine au ieșit din rândurile celor prezenți, ofițerii români Grigorie Egri și Alexandru Hașăș*»⁸. Ca urmare, a doua zi, la 3 noiembrie, Al. Hașăș a fost prezent, într-un grup de tineri ofițeri, în casa lui Aurel Lazăr din Oradea, la Conferința Partidului Național Român din Oradea și Bihor care a hotărât constituirea *Consiliului Național Român pentru Oradea și Bihor*. Ofițerii prezenți la această conferință s-au constituit într-un *Consiliu Militar Român* care urma să stea la dispoziția *Consiliului Național Român*⁹. Al. Hașăș afirma mai târziu că a fost membru al gărzii naționale române din Oradea¹⁰. Din păcate, până la ora aceasta nu am mai aflat și alte date despre activitatea sa în acest context.

Cariera de funcționar public a lui Al. Hașăș a început în iunie 1919 când a fost numit inspector-șef sanitar-veterinar al plasei centrale a județului Bihor¹¹. În vara aceluiași an a primit din partea Consiliului Dirigent sarcina ca, în calitate de inspector sanitar veterinar pentru județele Bihor, Sălaj și Satu-Mare să întreprindă cercetări privind starea hergheliilor statului, care avuseseră de suferit în timpul revoluției bolșevice ungare, în vederea preluării lor de către Statul român¹².

În 1920 Al. Hașăș a fost numit *medic veterinar primar al județului Bihor*¹³, lucrând în cadrul Oficiului județean Zootehnic și Sanitar Veterinar¹⁴, iar în februarie 1926¹⁵ a fost numit medic-șef veterinar al municipiului Oradea și șef al *Serviciului*

⁷ ANDJB, fond 32, dos. 678.

⁸ Neș 1979, p. 125.

⁹ *Bihorul în epopeea Unirii*, 1978, p. 117, 119.

¹⁰ Fehér 1933, p. 328.

¹¹ *Szabadság*, 1919, 1 iunie, p. 4; 14 iunie, p. 3.

¹² Fehér 1933, p. 328. Credem că personajul Alex. Hasad amintit de Aurel Lazăr într-o scrisoare din 18 iunie 1919 adresată secretarului Prefecturii Bihor (vezi Zănea 2000, p. 195) este chiar Alex. Hașăș și că este vorba, probabil, de o greșeală de transcriere a numelui.

¹³ Fehér 1933, p. 328.

¹⁴ ANDJB, fond 8, dos. 1221 – Consiliul Orășenesc, *passim*.

¹⁵ Fehér 1933, p. 329.

zootehnic și sanitar-veterinar al Primăriei Oradea, un serviciu de specialitate subordonat direct primarului. A continuat să dețină această funcție până în septembrie 1940. În virtutea acesteia, era și consilier de drept în Consiliul Municipal¹⁶.

Câteva aspecte mai importante din activitatea sa profesională credem că nu sunt lipsite de interes.

În primii ani după război, constatându-se un regres puternic al sectorului creșterii animalelor, au luat ființă *comisiile zootehnice*, menite a evalua situația și a lua măsurile de redresare necesare. Între 1923–1925, ca șef al *Comisiei Zootehnice a județului Bihor*, Al. Hașaș a contribuit la evaluarea potențialului zootehnic al județului și s-a preocupat de implementarea în Bihor a unei zootehnii moderne, vizând în special îmbunătățirea raselor de animale. *Comisia Zootehnică* a luat ființă în septembrie 1923, fiind alcătuită din: prefectul județului, subprefectul, primarul orașului Oradea, 12 medici veterinari, consilierul agricol, trei comandanți militari și cinci crescători de animale¹⁷. Vizând «*încurajarea creșterii animalelor domestice*»¹⁸, *Comisia* a patronat organizarea la Oradea în 1923 a unei expoziții zootehnice județene, iar în cursul anului următor a încă opt expoziții de acest fel în centrele de plasă ale județului¹⁹.

În 1924, Al. Hașaș a luat inițiativa organizării în Bihor a unei crescătorii de tauri de prăsilă²⁰, iar în 1925 a făcut parte dintr-un grup de 24 de medici veterinari dintre cei mai apreciați din întreaga țară, trimiși de autorități în Dobrogea pentru stoparea unei puternice epidemii de febră aftoasă²¹. Apreciindu-i activitatea desfășurată în fruntea *Comisiei Zootehnice*, Comisiunea Administrativă a județului Bihor, în ședința sa din 2 iulie 1924, a votat «*mulțumită, recunoștință și laudă protocolară*» pentru medicul veterinar primar Al. Hașaș²².

În atribuțiile *Serviciului zootehnic și sanitar-veterinar* al orașului intra și controlul salubrității, precum și igiena produselor alimentare de origine animală din piețe și din târgurile de vite. Al. Hașaș a fost cel care a introdus obligativitatea analizei sanitar-veterinare a laptelui, a produselor lactate și a cărnii comercializate pe piețele orădene²³. De asemenea, încă din 1924, a inițiat înființarea și punerea în funcțiune la Oradea a unui abator modern pentru porci, căruia i-a adăugat ulterior un laborator dotat cu un trichinoscop, primul aparat de acest fel din Oradea, precum și instalații frigorifice moderne. Noul abator a fost dat în folosință la 1 ianuarie 1928²⁴.

¹⁶ *Tribuna*, 1926, 14 martie, p. 5.

¹⁷ Hașaș 1925, p. 13.

¹⁸ ANDJB, fond 12, dos. 49/1924, f. 200.

¹⁹ Hașaș 1925, p. 17. Vezi, de pildă, descrierea expozițiilor din septembrie 1923 de la Oradea (*Tribuna*, 1923, 9 septembrie, p. 4), iunie 1924 de la Salonta (*Ngv. Np.*, 1924, 11 iunie, p. 6) și august 1924 de la Beiuș (ANDJB, fond 12, dos. 497/1924, f.219).

²⁰ *Ngv. Np.*, 1924, 23 octombrie, p. 5.

²¹ *Nagyvárad*, 1925, 18 februarie, p. 5.

²² Hașaș 1925, p. 19.

²³ *Fehér* 1933, p. 329.

²⁴ *Ngv. Np.*, 1924, 8 octombrie, p. 2; *Tribuna*, 1927, 18 decembrie, p. 4.

La 1 martie 1925²⁵ a luat ființă *Societatea Științelor Medicale din Bihor și Oradea-Mare*, asociație științifică în fruntea căreia a fost ales ca președinte dr. Nicolae Popovici. Din Comitetul de conducere a făcut parte și dr. Al. Hașăș.

În 1927, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a autorizat pentru cinci orașe din România înființarea unor târguri de export pentru vite. Apreciindu-se importanța sa ca oraș comercial, Oradea s-a aflat printre cele cinci, primind autorizația să țină săptămânal un târg pentru export, jumătate din suprafața vechiului târg de vite fiind amenajată în acest scop²⁶. Exportul de vite se organiza prin *Sindicatul pentru Organizarea Exportului de Animale și Carne Proaspătă* din Oradea, al cărui președinte a fost Al. Hașăș.

Înființat în 1930, acest sindicat, avînd ca obiectiv încurajarea creșterii animalelor prin asigurarea unor reproducători de calitate²⁷, a ajuns în scurtă vreme să fie clasat primul pe țară. De reproducătorii cumpărați din fondurile Sindicatului au beneficiat în mod gratuit numeroase comune sărace din Bihor. Pe lângă aceasta, prin acordarea anual a unor subvenții substanțiale serviciilor veterinare și zootehnice din cuprinsul județului, s-a contribuit la ameliorarea situației generale sanitar-veterinare. În 1937 Al. Hașăș a primit și recunoașterea oficială a strădaniilor sale în această direcție, fiind decorat, la propunerea Ministerului Industriei și Comerțului, cu medalia *Meritul Comercial și Industrial cls. I*²⁸.

În ianuarie 1928, din inițiativa unui grup de medici veterinari și de crescători de păsări, a luat ființă *Sindicatul «Cântătorul»*, asociație profesională avînd ca scop promovarea creșterii păsărilor domestice de rasă în Oradea și județul Bihor²⁹. Între 1928-1930 numărul membrilor *Sindicatului* a crescut, astfel că în 1929 în evidențele sale figurau peste 130 de membri activi. Un an mai târziu, numărul lor sporise cu încă 200³⁰. Sub conducerea lui Al. Hașăș, la început ca președinte, apoi ca președinte de onoare, *Sindicatul «Cântătorul»* a obținut rezultate notabile. Membrii săi erau în principal agricultori care se ocupau în mod special cu creșterea păsărilor. În noiembrie 1929 *Sindicatul* a organizat o expoziție-târg de păsări de curte și animale mici, prima de acest gen în Oradea³¹. După aceasta, astfel de expoziții au continuat să fie organizate în fiecare an (octombrie 1930³², noiembrie 1931³³, octombrie 1932³⁴, noiembrie 1933³⁵), la început în grădina Cinematografului *Atlantic*, ulterior în Pavilionul de Expoziții al Camerei de Comerț și Industrie din Parcul

²⁵ *Nagyvárad*, 1925, 3 martie, p. 7.

²⁶ *Istoria Oradea*, 1995, p. 365. *Gazeta*, 1932, 11 martie, p. 3.

²⁷ *Somogyi* 1938, p. 150.

²⁸ *N.G.V.*, 1937, 27 martie, p. 6.

²⁹ *Gazeta*, 1929, 3 noiembrie, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, 13 septembrie, p. 2; 1930, 19 octombrie, p. 1.

³¹ *Ibidem*, 13 septembrie, p. 2.

³² *Ibidem*, 1930, 9 septembrie, p. 2.

³³ *Ibidem*, 1931, 15 noiembrie, p. 1.

³⁴ *Ibidem*, 1932, 18 septembrie, p. 4; 9 octombrie, p. 4.

³⁵ *Ibidem*, 1933, 5 octombrie, p. 6.

Rhédey. Expozițiile întruneau sute de expozanți. *Sindicatul* achiziționa de asemenea ouă care erau împărțite gratuit solicitanților, pentru a stimula creșterea păsărilor de rasă³⁶. Cu timpul, activitatea *Sindicatului* s-a extins, cointeressând crescători din Arad, Timișoara, Lugoj, Cluj, Brașov, Sălaj etc.

Alături de *Sindicatul «Cântătorul»* mai exista și *Societatea Crescătorilor de Păsări de Curte din Oradea și Bihor* care organiza de asemeni periodic expoziții³⁷.

Începând din 1937, când a luat ființă, Al. Hașaș a activat și în cadrul *Societății pentru Protecția Animalelor din Oradea*³⁸.

Tot pe linie profesională, ca reprezentant al Camerei de Agricultură³⁹, a făcut parte în anii 1926-1927 din Consiliul de Administrație al Camerei de Industrie și Comerț din Oradea⁴⁰.

În 1937 cumula funcțiile de șef al *Serviciului zootehnic și sanitar-veterinar* și de inspector general veterinar, cumul pe care l-a păstrat până în 1940. În această din urmă calitate, în 1939, în perioada concentrărilor a făcut parte din comisia de rechiziționare a cailor pentru armată.

În ce privește **activitatea sa politică**, atât cât s-a implicat în politică, destul de puțin după știința noastră, Al. Hașaș a evoluat în sfera politicii liberale. Orientarea aceasta era de altfel tradițională în familia sa⁴¹. Până la ora aceasta nu deținem informații că ar fi fost membru al P.N.L. Credem că a rămas până la capăt doar un simpatizant al acestuia, aflându-se în atenția organizației liberale bihorene ca un potențial candidat pe listele sale. Așa s-a întâmplat în decembrie 1937 când Al. Hașaș a candidat în alegeri din partea P.N.L. în circumscripția Oradea pentru un loc de senator din partea *Consiliilor Comunale*⁴², participând în această calitate la campania electorală⁴³.

Al. Hașaș a fost o **prezență constantă în viața publică orădeană**, implicându-se cu cele mai diferite ocazii. În 1926 era membru în *comisia de cenzori* a Institutului de Credit și Economii *Bihoreana*⁴⁴. Apare apoi, în calitate de președinte al comitetului școlar, printre donatorii de bani și cărți pentru Școala Normală de Fete *Doamna Stanca*⁴⁵, în 1934 de asemenea printre donatori, dar de data aceasta pentru dezvelirea plăcii comemorative de pe casa lui Aurel Lazăr⁴⁶, iar în 1937

³⁶ *Ibidem*, 1932, 16 aprilie, p. 4.

³⁷ *Ibidem*, 1931, 11 septembrie, p. 4; 1933, 11 noiembrie, p. 2.

³⁸ *N.G.V.*, 1937, 3 aprilie, p. 4

³⁹ În anii următori a devenit vicepreședinte al Camerei de Agricultură a județului Bihor (*Gazeta*, 1934, 12 mai, p. 1).

⁴⁰ *Rev. Econ.*, 1926, nr. 1, coperta 2.

⁴¹ Unul din frații săi, Dumitru Hașaș, notar în Sânicolau Român, fusese la un moment dat pe listele P.N.L. candidat pentru Camera Deputaților în circumscripția Salonta (*Sz.L.*, 1922, 5 februarie, p.2).

⁴² *N.G.V.*, 1937, 1 decembrie, p. 7

⁴³ Cunoaștem, de pildă, că la 12 decembrie a avut loc la Salonta o întrunire electorală, cu participarea conducerii liberale județene, cu care prilej a vorbit și el (*Ibidem*, 8 decembrie, p.4).

⁴⁴ *Tribuna*, 1927, 6 martie, p. 6

⁴⁵ Fehér 1933, p. 329; Zăinea 2004, p. 588

⁴⁶ ANDJB, fond 216, dos.49/1934, f.4.

printre inițiatorii realizării unui film de propagandă turistică «*a frumuseșilor Bihorului*» care urma să fie difuzat în toată țara⁴⁷.

În 1938, la vizita oficială la Oradea a rezidentului regal al Ținutului Someș, Al. Hanzu, Al. Hașaș a fost cel care a luat cuvântul în numele funcționarilor publici din Bihor⁴⁸. La 25 Decembrie 1939, la recepția care a avut loc la Cercul Militar cu ocazia vizitei regelui Carol al II-lea la Oradea, a a luat din nou cuvântul din partea funcționarilor administrativi⁴⁹. Desigur, multe din prezențele sale în viața publică orădeană au avut un caracter oficial și protocolar, Al. Hașaș fiind deja la sfârșitul deceniului al patrulea un funcționar public cu vechi state de serviciu și cu un prestigiu bine consolidat.

Activitatea culturală a lui Al. Hașaș s-a derulat îndeosebi în cadrele *ASTREI* și ale Casei Naționale a Județului Bihor. A fost prezent în fiecare an cu conferințe pe teme sanitar-veterinare în numeroase localități din Bihor⁵⁰. În 1932, în calitate de colaborator al revistei *Astra Bihariei* a oferit țăranilor bihoreni cunoștințe și sfaturi din domeniul său profesional⁵¹. De asemenea, a contribuit la realizarea programelor *școlilor țărănești* organizate de *ASTRA* între 1934–1940 predând cursanților cunoștințe de zootehnie, avicultură și medicină veterinară⁵².

Al. Hașaș a fost și un **membru important al comunității ortodoxe** din

Fig. 2.

Oradea. În 1924 era prezent la inaugurarea Internatului Academiei Teologice Ortodoxe (Fig. 2). Timp de mai mulți ani a fost membru în *consiliul parohial* al catedralei episcopale (*Biserica cu Lună*)⁵³. Ca membru laic al *adunării eparhiale*, (din 1924⁵⁴ până la plecarea sa în refugiu, în 1940) a reprezentat în acest for cercul electoral Cefa. A făcut parte din mai multe comisii ale *adunării eparhiale*: *comisia bugetară*⁵⁵, *comisia economică*⁵⁶, *comisia de control*⁵⁷, fiind așadar puternic implicat

⁴⁷ N.G.V., 1937, 17 martie, p. 8. Regia filmului a fost asigurată de profesorul Paul Voștinariu de la Liceul de Fete *Oltea Doamna*.

⁴⁸ *Legea Rom.*, 1938, nr. 21, p. 190.

⁴⁹ N.G.V., 1939, 28 decembrie, p. 4.

⁵⁰ Fehér 1933, p. 329.

⁵¹ Cornea 1994, p. 189.

⁵² ANDJB, fond 94., dos. 21, f.119-121; dos. 22, f. 38.

⁵³ *Din activitatea bisericească...* 1984, p. 218; Fîru 1934, p. 89.

⁵⁴ *Legea Rom.*, 1924, nr. 17, p. 7.

⁵⁵ *Ibidem*, 1932, 15 martie, p. 6; 1933, nr. 11, p. 4-5.

⁵⁶ *Ibidem*, 1937, nr. 12–13, p. 121; N. G. V., 1937, 2 iunie, p. 5; *Calendarul Episcopiei* 1939, p. 35.

⁵⁷ *Calendarul Episcopiei* 1939, p. 40.

în întreaga activitate a Eparhiei și participând de-a lungul anilor la numeroase evenimente din istoria acesteia. În 1940 a fost delegat la Congresul Național Bisericesc⁵⁸.

A aderat încă de la constituirea sa, la 5 martie 1933, la *Frăția Ortodoxă Română*, asociație religioasă a laicilor români ortodocși din mitropolia Ardealului, cu sediul la Cluj⁵⁹. La 14 mai 1933, când s-a constituit secția Oradea a *Frăției*, Al. Hașaș a fost ales membru în comitetul de conducere⁶⁰. Ca delegat al *secției eparhiale* a *Frăției Ortodoxe Române* a coordonat organizarea subsecției acestei organizații în protopopiatul Aleșd⁶¹. În 1937, când Congresul Frăției Ortodoxe Române s-a ținut la Oradea, Al. Hașaș, alături de alți participanți laici a avut un rol important în aparatul tehnic de organizare a Congresului⁶².

L-am întâlnit de asemenea pe numeroase liste de donații făcute în favoarea unor acțiuni sau categorii diverse: pentru realizarea unor clopote noi pentru *Biserica cu Lună*⁶³, pentru bolnavii săraci din spitale sau pentru școlarii săraci cu ocazia Crăciunului⁶⁴, pentru construirea noii biserici din Marțihaz în 1937⁶⁵, pentru zidirea bisericii din Colonia Principele Mihai (Satu-Mare)⁶⁶ în 1938, pentru *masa săracilor* patronată de *Oastea Domnului*⁶⁷ și pentru biserica din Gepiș în același an⁶⁸. Tot în 1938 era prezent la sfințirea pietrei de temelie a bisericii din parohia Viile Orăzii⁶⁹, iar în 1939 la sfințirea noii biserici din Tinca⁷⁰. În același an apărea și ca membru al Senatului Fundației *Dimitrie Negreanu*⁷¹ din Beiuș.

Nu cunoaștem relația pe care Al. Hașaș a avut-o cu episcopul Roman Ciorogariu, știm în schimb că s-a aflat în relații apropiate cu urmașul acestuia, episcopul Nicolae Popovici. Lucrul acesta reiese și din corespondența și fotografiile păstrate⁷².

Desigur, pentru publicul larg, cea mai cunoscută realizare a lui Al. Hașaș rămâne **biserica-capelă** din Cimitirul municipal *Rulikovski*. Gândul de a ctitori un asemenea așezământ «a încolțit pentru prima dată în sufletul său în anul 1935, când, având

⁵⁸ *Legea Rom.*, 1940, nr. 11, p. 155.

⁵⁹ *Ibidem*, 1933, nr. 3, p. 3, 4; nr. 6, p. 3–6.

⁶⁰ *Ibidem*, 1933, nr. 10, p. 3–4.

⁶¹ *Gazeta*, 1933, 11 noiembrie, p. 3.

⁶² *Legea Rom.*, 1937, nr. 22–23, p. 212.

⁶³ În acest scop a donat suma de 3.000 de lei (*Nagyvárad*, 1925, 4 aprilie, p. 7).

⁶⁴ *Legea Rom.*, 1934, nr. 4, p. 32; 1939, nr. 3, p. 40.

⁶⁵ *N.G.V.*, 1937, 11 decembrie, p. 7.

⁶⁶ *Legea Rom.*, 1934, nr. 6, p. 53.

⁶⁷ *N. G. V.*, 1938, 26 ianuarie, p. 7.

⁶⁸ *Legea Rom.*, 1938, nr. 17, p. 154.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 20, p. 182.

⁷⁰ *N.G.V.*, 1939, 20 septembrie, p. 4.

⁷¹ *Calendarul Episcopiei* 1939, p. 39.

⁷² Corespondența trimisă în 1938, din Austria și Cehoslovacia, unde efectua o călătorie de documentare profesională, episcopului N. Popovici, indică o relație apropiată. Mulțumim și pe această cale părintelui Dorel Octavian Rusu de la Parohia *Izvorul Tămăduirii* – Oradea pentru documentele din *Fondul Nicolae Popovici* din Arhiva Patriarhiei Ortodoxe Române, pe care, cu multă amabilitate, ni le-a pus la dispoziție pentru cercetare.

Fig. 5.

*durerea de a-și pierde pe fratele său preot*⁷³, *s-a văzut în umilitoarea situație de a și-l duce la locul de veci dintr-o biserică străină*⁷⁴. Imboldul imediat pentru construirea bisericii i l-a dat însă o nouă dramă personală. La sfârșitul anului 1937 Al. Hașaș a suferit o lovitură dureroasă prin moartea soției sale, Irina⁷⁵. În urma acestui trist eveniment a luat, «*cu o discreție, simplitate și dărnicie cu adevărat creștinească*», decizia de a zidi pe cont propriu o biserică în Cimitirul Rulikovski.

La 1 mai 1938, în prezența a numeroase notabilități, printre care primarul C. Constantinescu și prefectul Gr. Florescu, a avut loc sfințirea pietrei de temelie (Fig. 5). Serviciul religios a fost asigurat de episcopul Nicolae Popovici, înconjurat de un sobor de opt preoți și doi diaconi. La temelia altarului a fost zidit, introdus într-un cilindru metalic protector, «*hrisovul ctitoricesc*» cu următorul text:

«În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Amin!

Sfințitu-sa această piatră fundamentală a Bisericii ortodoxe române, cu hramul Învierii Domnului, din cimitirul Rulikovsky al orașului Oradea, astăzi, în anul de la Hristos 1938, luna Mai, ziua întâia, la Dumineca Tomii - în zilele Majestății Sale Preaînălțatului și de Hristos iubitorului nostru Domn Carol II Rege al României, prin rugăciunile Preasfințitului D. Domn dr. Nicolae Popoviciu, dreptcredinciosul episcop al Orăzii.

Zidește-se întru mărirea lui Dumnezeu acest sfânt locaș cu toată cheltuiala și osteneala prea vrednicului fiu al bisericii noastre drept măritoare, dr. Alexandru Hașaș, prim-medec și inspector veterinar al municipiului Oradea, ca să-i fie lui și iubitei sale soții Irina, născută Egri, răposată întru Domnul în ziua de 14 Decembrie 1937, loc de fericită odihnă până la obșteasca înviere, iar celorlalți credincioși, loc de prohodire după rânduielele Bisericii drept măritoare a răsăritului.

Isus Hristos Domnul să fie milostiv și lesne iertător în ceasul judecății Sale, ctitorilor sfintei Biserici acesteia. Amin!»⁷⁶.

Arhitectul proiectant al capelei a fost Anton Szallerbeck. Proiectată în stil neobizantin, biserica a fost zidită sub formă de cruce grecească, dominată de o cupolă în stil bizantin. Stranele, sfeșnicele și iconostasul au fost realizate de meșterul I. Fey, iar pictura interioară de Corneliu Baba⁷⁷.

⁷³ Gavril Hașaș (1882–1935), fost preot paroh în Râpa, apoi notar în Vintere, decedat în 1935 (*Gazeta*, 1935, 15 ianuarie, p. 6).

⁷⁴ *Legea Rom.*, 1940, nr. 11, p. 155

⁷⁵ Aceasta a încetat din viață la 14 decembrie 1937, la Spitalul *Sfântul Iosif* din Oradea, în urma complicațiilor survenite la o operație de peritonită (*N.G.V.*, 1937, 15 decembrie, p. 8).

⁷⁶ *Legea Rom.*, 1938, nr. 9–10, p. 91; *Calendarul Episcopiei* 1939, p. 101–102.

⁷⁷ *Ibidem*, 1940, nr. 10, p. 137.

La îndemnul profesorului său, pictorul Nicolae Tonitza și al tatălui său, Gheorghe Baba, maestru în pictura bisericească, pictorul Corneliu Baba a acceptat, în 1938, oferta lui Al. Hașaș de a picta interiorul capelei⁷⁸, începând lucrul efectiv în 1939.

În total, Al. Hașaș a cheltuit pentru zidirea și înzestrarea bisericii-capelă peste 1.700.000 lei⁷⁹. Pe perețele din stânga intrării în biserică se mai păstrează placa de marmură pe care sunt trecute datele referitoare la ctitorie, iar pe perețele din dreapta intrării se află, destul de deteriorate la ora aceasta, portretele ctitorului și al soției sale, într-o poză tipică de tradiție bizantină.

La 9 mai 1940, Al. Hașaș a înaintat Consistoriului «*literele fundamentale*» prin care biserica era predată în grija și proprietatea deplină a Episcopiei Ortodoxe de Oradea, adăugând cu acel prilej și o donație de 100.000 de lei, ca un început pentru *Fondul Paraclisului dr. Alexandru Hașaș și soția sa Irina, născută Egry*, destinat întreținerii și înzestrării bisericii⁸⁰. Aceasta, având hramul *Învierea Domnului*⁸¹, a fost sfințită cu mare solemnitate la 12 mai 1940. Serviciul divin a fost oficiat cu această ocazie de episcopii Nicolae Popovici al Oradiei și Vasile Lăzărescu al Caransebeșului. Alături de rudele apropiate ale ctitorului, au fost de față și numeroase notabilități, printre care prefectul județului, generalul Valer Todoruș și primarul municipiului - Augustin Chirilă⁸². De puțină vreme (24 aprilie 1939) fusese sfințită în Cimitirul Municipal și capela greco-catolică ridicată de episcopul Valeriu Traian Frențiu⁸³.

«*Literele fundamentale*», pe care le reproducem mai jos *in extenso*, au fost aduse și la cunoștința Adunării Eparhiale, întrunită la 26 mai 1940⁸⁴:

«*În numele Tatălui* [sublinierile în text - n.n.L.C.] *și al Fiului și al Sfântului Duh și spre lauda și mărirea unuia în Trei Ipostasuri - Dumnezeu;*

cu gândul de a urma și învățăturii sfintei noastre Biserici ortodoxe despre “Comuniunea Sfinților”,

din sentimente de pietate față de memoria mult regretatei mele soții, defuncta Irina, născută Egry și față de fericirii mei înaintași, mulți dintre ei foști cucernici slujitori ai altarului;

⁷⁸ Bonta 1999, p. 14–15. Autorul afirmă a fi aflat, dintr-o convorbire directă cu Corneliu Baba, cum s-a desfășurat plata onorariului. Astfel, Al. Hașaș i-ar fi «*răsplătit moral și financiar într-un mod cu totul original, dându-i posibilitatea să se servească cu bani, la discreție, din “celebra ladă de muniții” plină cu bancnote*». Cu tot respectul pentru memoria pictorului C. Baba, ne exprimăm îndoiala asupra veridicității acestei afirmații. Dacă a fost «*celebră*», respectiva ladă trebuia să fie cunoscută în familie, dar nici una din rudele apropiate ale lui Al. Hașaș cu care am stat de vorbă de-a lungul anilor nu a amintit niciodată existența unei astfel de lăzi. Pe de altă parte, ideea de a oferi cuiva să se servească la discreție din mijloacele sale financiare apare cu totul contrară personalității lui Al. Hașaș, pe care membrii familiei sale l-au cunoscut ca pe un om realment generos, dar în același timp și foarte chibzuit.

⁷⁹ *Calendarul Episcopiei* 1939, p. 102.

⁸⁰ *Legea Rom.*, 1940, nr. 10, p. 138; nr. 11, p. 153.

⁸¹ Popovici 1942, p. 44.

⁸² *Legea Rom.*, 1940, nr. 10, p. 138.

⁸³ *Vestitorul*, 1939, nr. 9, p. 63.

⁸⁴ *Legea Rom.*, 1940, nr. 11, p. 156-157.

mai văzând și lipsa unui sfânt lăcaș, care să servească, în cimitirul central din Oradea, drept loc demn și cuviincios pentru catafalcarea și prohodirea creștinilor ortodocși, trecuți la cele veșnice, precum și pentru săvârșirea serviciului divin ce an de an se face în acest cimitir, pentru pomenirea și cinstirea memoriei eroilor români, căzuți în lupta pentru întregirea Neamului, apărarea patriei și slava sfintei noastre Biserici,

urmând cu creștinească smerenie și pilda vrednicilor noștri înaintași ctitori de sfinte lăcașuri de închinare, din iubire și recunoștință față de sfânta noastră Biserică ortodoxă, ocrotitoare a destinelor neamului și sfințitoare a sufletului obștei românești de pretutindenă, am hotărât, am inițiat și am înfăptuit ridicarea și înzestrarea acestei modeste biserițe, pe care – cu aceste litere – o predau sfintei Episcopii ort. rom. a Oradiei, cu dorința:

ca, la vreme, să fiu înmormântat și eu alături de mult regretata mea soție, sub altarul acestei biserițe, la locul anume destinat spre acest scop;

ca în fiecare an, în ziua de 14 Decembrie, ziua aniversării morții regretatei mele soții – iar, după moartea mea, și în ziua aniversării morții mele – să se săvârșească în această sfântă Biserică liturghie și parastas, pentru odihna sufletelor noastre;

ca la fiecare serviciu divin (sfântă liturghie) săvârșită în această biserică să fim pomeniți, la loc și timp cuviincios, soția mea Irina și cu mine;

în fiecare an, la praznicul ss. Arhangheli Mihail și Gavril sf. liturghie și parastas pentru părinții mei și ai soției mele: Mihai preot și Elisabeta, Augustin preot și Laura;

în Sâmbetele morților din Postul-Mare și în Sâmbăta dinaintea Rusaliilor Sf. liturghie cu pomenirea ctitorilor și a altor morți, după cerere.

Până voi fi în viață, de întreținerea paraclisului mă voi îngriji eu. După moartea mea paraclisul intră sub îngrijirea Venerabilului Consiliu Eparhial ortodox român din Oradea;

ca această biserică să servească drept loc de catafalcare și prohodire pentru creștinii ortodocși români cari - trecuți la cele veșnice se așează spre veșnică odihnă în cimitirul central din Oradea;

ca tot în această biserică să se săvârșească serviciul divin ce an de an se face în acest cimitir – la Ziua Eroilor – pentru pomenirea cu laudă, admirație și recunoștință a eroilor români căzuți în marile războaie pentru întregirea Neamului; precum și orice servicii divine publice sau particulare orânduite de sfânta Episcopie ort. rom. a Oradiei, sau reclamate de trebuințele sufletești (religioase) ale credincioșilor ortodocși români de pe teritoriul municipiului Oradea.

Pentru serviciile particulare, săvârșite la cereri particulare, Sfânta Episcopie ort. rom. din Oradea este îndreptățită a fixa și încasa taxe, cari se vor întrebuința exclusiv pentru întreținerea în bună stare a edificiului bisericii și a inventarului ei.

În ziua de azi [9 iunie 1940 – n.n.L.C.] înființez un fond de 100.000 lei numit fondul Paraclisului "Dr. Hașaș și soția Irina născ. Egry" care se va mări cu taxe

încasate mai sus arătate și întrebuințat exclusiv pentru întreținerea și înfrumusețarea paraclisului.

Primește Doamne, la jertfelnicul Tău cel mai presus de ceriuri acest prinos, pe care Ți-l aducem pentru iertarea și lăsarea păcatelor lor smeriții Tăi robi Alexandru și Irina.

Dat în Oradea în anul Domnului unamie nouă sute patruzeci, luna Mai ziua 12.

Inspector General Veterinar

Al Municipiului Oradea:

Dr. Alexandru Hașaș»

La scurtă vreme după sfințirea bisericii, Ziua Eroilor a fost pentru prima dată sărbătorită acolo, conform dorinței ctitorului: «Aici, în cimitirul Rulikovski, s-a slujit în biserica de curând sfințită - sf. Liturghie de către însuși P.S. Sa Episcopul Nicolae asistat de PP. CC. LL. I. Guiaș consilier, I. Bonațiu și diaconii A. Dărăban și C. Moga... Apoi, pe o platformă așezată în fața bisericii s-a făcut slujba de pomenire a acelora dintr-a căror eroică jertfă a crescut măreția Patriei noastre»⁸⁵.

În septembrie 1940, după cedarea orașului Oradea către autoritățile ungare, în urma punerii în aplicare a hotărârilor Dictatului de la Viena, Al. Hașaș s-a **refugiat la Timișoara**, unde a deținut aceeași funcție de inspector general veterinar.

Pe linie bisericească, așa cum la Oradea fusese un apropiat al episcopului Nicolae Popovici, la Timișoara l-a reîntâlnit și a devenit apropiatul episcopului Vasile Lăzărescu, fost arhimandrit și cadru didactic la Academia Teologică Ortodoxă din Oradea⁸⁶. N-a uitat însă nici Bihorul. În 1943, când episcopul N. Popovici s-a implicat în organizarea unui orfelinat la Beiuș, destinat în principal orfanilor de război, Al. Hașaș a donat pentru această întreprindere importanta sumă de 100.000 de lei⁸⁷.

A revenit de la Timișoara după război, în 1945⁸⁸. La scurtă vreme după aceea s-a recăsătorit cu Olga Rachin, pe care o cunoscuse în 1941 la Timișoara. La 3 august 1946 s-a născut unica sa fiică, Alexandrina.

Al. Hașaș și-a reluat la Oradea activitatea profesională, în vechea sa funcție de inspector general sanitar veterinar. Și-a reluat de asemenea locul în Adunarea Eparhială și în Consiliul Eparhial Ortodox⁸⁹, în 1948 fiind desemnat printre delegații mireni la Congresul Național Bisericesc de la București⁹⁰.

Viața părea să fi revenit pe un făgaș normal, când, în 1952, a fost arestat pe neașteptate și încarcerat în Penitenciarul orădean. Momentul arestării sale se situează

⁸⁵ *Legea Rom.*, 1940, nr. 12, p. 179.

⁸⁶ V. Lăzărescu a fost ales ulterior episcop al Caransebeșului, iar din 11 iunie 1940 al Timișoarei (*Gazeta*, 1933, 22 octombrie, p. 1; *Legea Rom.*, 1940, nr. 13, p. 190).

⁸⁷ *Legea Rom.*, 1943, nr. 14, p. 118.

⁸⁸ Pentru această informație și pentru numeroase altele, puse la dispoziție cu multă amabilitate, mulțumim și pe această cale doamnei Alexandrina Hașaș-Ștefănescu, fiica lui Al. Hașaș.

⁸⁹ *Legea Rom.*, 1949, nr. 9–10, p. 54; nr. 11–12, p. 58. A făcut parte din *comisia de control* a Adunării Eparhiale și din *secția economică* a Consiliului Eparhial.

⁹⁰ *Calendarul* 1948, p. III, VIII, X.

în afara marilor valuri de arestări ale epocii staliniste. Pe de altă parte, activitatea sa politică nu ni se pare a fi fost suficient de marcantă pentru a justifica arestarea. Ar mai rămâne ca motiv activitatea bisericească ortodoxă și cea culturală națională românească care făcuseră din el un personaj arhi-cunoscut în Oradea interbelică, dar și acestea rămân doar supoziții. Cert este că a fost arestat în timpul nopții, cu percheziția de rigoare. Aceasta ne face să credem că este posibil să fi fost arestat în noaptea de 15 august 1952, când, prin punerea în aplicare a unui ordin dat la nivel național, au fost ridicați numeroși intelectuali din vestul țării⁹¹. Oricum, înclinăm să ne raliem ideii care s-a păstrat în tradiția familiei⁹² conform căreia arestarea sa s-ar fi datorat unei delațiuni. Se știe că delațiunea a fost întotdeauna o formulă privilegiată de regimul stalinist. Al. Hașaș a rămas în Penitenciarul orădean timp de trei luni, perioadă în care, datorită tratamentului care i s-a aplicat, s-a îmbolnăvit grav de inimă și de rinichi. A fost în cele din urmă eliberat, cu concursul binevoitor al medicului de atunci al Penitenciarului, dr. Edmund Boer, dar a rămas în continuare un om bolnav și profund marcat psihic. La scurtă vreme după aceea s-a pensionat. S-a reîntors la Timișoara în 1955.

Al. Hașaș a murit la 20 octombrie 1956⁹³, fiind înmormântat în cripta *Capellei Hașaș* din Cimitirul Municipal, alături de prima sa soție.

La propunerea Secției de Istorie a Muzeului Țării Crișurilor, prin Hotărârea Consiliului Local al Municipiului Oradea nr. 258 din 25 noiembrie 1999, uneia din străzile nou create în orașul Oradea (în cartierul *Nufărul*, delimitată de str. Lanului și paralelă cu str. Agricultorilor) i s-a acordat numele de str. Alexandru Hașaș.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1. Al. Hașaș în uniformă de ofițer de cavalerie al armatei austro-ungare 17 iunie 1915, atelier *Miklós Jutka* - Oradea, 10 x 14,5 cm.

Colecția autoarei

Al. Hașaș en uniforme d'officier de cavalerie de l'armée austro-hongroise

Fig. 2. Al. Hașaș între participanții la inaugurarea Internatului Academiei Teologice Ortodoxe din Oradea 6 decembrie 1924, atelier foto *Pártos* - Oradea, 22 x 15,5 cm.

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, Inv. 2448

Al. Hașaș parmi les participants à l'inauguration de l'Internat de l'Académie Théologique Orthodoxe d'Oradea

⁹¹ Grad, Bejinariu, Oros 2000, p. 227.

⁹² Numeroase informații despre persoana și activitatea lui Alexandru Hașaș ne-au furnizat de-a lungul anilor una din surorile sale – Irina Hașaș-Gherdan (1886–1974), precum și Hortensia Sucigan (1915–2003), nepoată de soră.

⁹³ «A trecut o lună de când suntem singure fără Tăticul nostru iubit...»

scrisa la 20 noiembrie 1956 Olga Hașaș cumnatei sale Irina [originalul scrisorii se află în posesia noastră – L.C.].

Fig. 3. Al. Hașaș în biroul său de la Primărie 6 februarie 1927, 13,5 x 8,5 cm.

© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, Inv. 2853

Al. Hașaș dans son bureau à la Mairie

Fig. 4. Al. Hașaș activând în cadrul comisiei de rechiziționare a cailor pentru armată 1939, 8,5 x 13 cm.

Colecția autoarei

Al. Hașaș dans la comission de requisition des chevaux pour l'armée

Fig. 5. Festivitatea de sfințire a pietrei de temelie a bisericii ortodoxe din Cimitirul Municipal *Rulikovski* 1 mai 1938.

Colecția autoarei

Félicité de bénédiction de la pierre de fondament de l'église orthodoxe du Cimetière Municipal *Rulikovski* d'Oradea

Fig. 6. Biserica ortodoxă din Cimitirul Municipal *Rulikovski* 1940.

(După *Legea Rom.*, 1940, nr. 10, p. 138)

L'église orthodoxe du Cimetière Municipal *Rulikovski* d'Oradea

Fig. 7. Carte poștală trimisă din Praga episcopului Nicolae Popovici 19 septembrie 1938.

(Originalul în Arhiva Patriarhiei Ortodoxe Române, *fondul Nicolae Popovici*)

Carte postale envoyée de Prague à l'évêque Nicolae Popovici

Fig. 8. Carte poștală trimisă din Tirol episcopului Nicolae Popovici 24 aprilie 1938.

(Originalul în Arhiva Patriarhiei Ortodoxe Române, *fondul Nicolae Popovici*)

Carte postale envoyée du Tirol à l'évêque Nicolae Popovici

Fig. 9. Masă comună cu prilejul Adunării Eparhiale 26 mai 1940.

(Originalul în Arhiva Patriarhiei Ortodoxe Române, *fondul Nicolae Popovici*)

Agape à l'occasion de l'Assemblée Diocésaine

ALEXANDRU HAȘAȘ (1891–1956). ESQUISSE BIOGRAPHIQUE

– Résumé –

Les actuels habitants de la ville d'Oradea associent automatiquement et presque exclusivement le nom d'Alexandru Hașaș à l'existence de l'église-chapelle orthodoxe du Cimetière Municipal *Rulikovski*, chapelle connue sous ce nom.

Mais Al. Hașaș ne fut pas seulement le fondateur de cette église. Il fut aussi une vraie personnalité de l'Oradea de l'entre-deux-guerres, qui se fit remarquer par son sérieux

professionnel, par une carrière exemplaire de fonctionnaire public, mais aussi par son activité dans le domaine culturel et culturel. Ce qui plaide, nous en sommes convaincus, de l'opportunité de cette restitution succincte.

Al. Hașaș naquit dans le village de Vekerd, en Hongrie, le 6 février 1891, dans la famille d'un prêtre orthodoxe. Il suivit les cours de l'école élémentaire du village d'Ateaș (Bihor) et finit, en 1911, les cours du Lycée d'Etat de Salonta. Entre 1911 et 1917 il étudia à l'Académie Royale de Médecine Vétérinaire de Budapest et en 1926 obtint son doctorat ès sciences médico-vétérinaires à l'Université de Bucarest.

Pendant la première guerre mondiale Al. Hașaș fut mobilisé, participant au conflit en tant que médecin vétérinaire à Oradea, Budapest et en Albanie. En l'automne 1918, en tant que jeune officier en cantonnement dans la garnison d'Oradea, il eut un rôle de premier plan durant les événements politiques locaux qui ont précédé l'Union de la Transylvanie à la Roumanie, en faisant partie d'un *Conseil Militaire Roumain* qui se trouvait à la disposition du *Conseil National Roumain d'Oradea et Bihor*.

Sur le plan professionnel, en 1920 Al. Hașaș fut nommé médecin vétérinaire en chef du département de Bihor. Dès 1924 il initia la création et la mise en service à Oradea d'un abattoir moderne, inauguré en 1928. Al. Hașaș exerça entre 1926 et 1940 la fonction de médecin vétérinaire en chef de la ville d'Oradea, en tant que chef de l'*office zootechnique et sanitaire-vétérinaire* de la Mairie, un organisme spécialisé subordonné directement au maire. Du fait de cette fonction, il était aussi conseiller légitime dans le Conseil Municipal.

Al. Hașaș fut aussi le président du *Syndicat pour l'Organisation de l'Exportation d'Animaux et de Viande Fraîche* d'Oradea, syndicat chargé de l'organisation de l'exportation du bétail dans tout le département de Bihor. Fondé en 1930, il arriva bientôt à être classé le premier du pays.

En 1937, Al. Hașaș obtint la reconnaissance officielle de ses efforts. A la proposition du Ministère de l'Industrie et du Commerce il fut décoré de la médaille du *Mérite Commercial et Industriel de 1re classe*.

Fut placé sous sa direction, d'abord comme président, puis comme président d'honneur, avec de notables résultats, le *Syndicat «le Chanteur»* dont les membres étaient principalement des agriculteurs qui s'occupaient spécialement de l'élevage des volailles.

En 1937, Al. Hașaș occupait aussi la fonction d'inspecteur général vétérinaire, jusqu'en 1940.

Quant à son activité politique, peu importante d'ailleurs, il fit de la politique libérale, sans être pourtant membre du Parti National Libéral. En décembre 1937, Al. Hașaș se présenta aux élections sur les listes du P.N.L. dans la circonscription d'Oradea pour un fauteuil de sénateur de la part des Conseils Communaux.

Il fut constamment présent dans la vie publique d'Oradea et fut aussi un membre important de la communauté orthodoxe d'Oradea. Durant plusieurs années il fit partie du *conseil paroissial* de la cathédrale orthodoxe (*l'Eglise à la Lune*). En tant que membre laïque de l'*assemblée diocésaine*, il fit partie des plusieurs des commissions: la *commission budgétaire*, la *commission économique*, la *commission de contrôle*, étant ainsi fortement impliqué dans toute l'activité du Diocèse et prenant part le long des années à de nombreux événements de son histoire. Dès sa constitution en 1933, il adhéra à la *Confrérie Orthodoxe Roumaine*, association religieuse des laïques de l'Archidiocèse de la Transylvanie, ayant son siège à Cluj. On le trouve aussi sur de nombreuses listes de donations faites en faveur d'actions diverses.

La plus connue des réalisations d' Al. Hașaș reste, certes, l'église-chapelle du Cimetière Municipal *Rulikovski*. Son initiative de bâtir ce bâtiment eut comme source un drame personnel. A la fin de l'année 1937 il reçut un coup douloureux du fait de la mort de son épouse, Irina. A la suite de ce triste événement il prit la décision de faire bâtir, sur ses propres deniers, une église-chapelle dans le Cimetière Municipal d'Oradea pour recevoir les derniers services religieux des défunts de confession orthodoxe.

Ce fut l'architecte Anton Szallerbeck qui signa le projet de la chapelle, pendant que l'intérieur fut peint par Corneliu Baba. La chapelle, ayant comme patron la *Ressurrection du Seigneur*, fut bénie le 12 mai 1940 et fut donnée par Al. Hașaș en garde et propriété à l'Evêché Orthodoxe d'Oradea.

En septembre 1940, après la cession de la ville d'Oradea aux autorités hongroises, suite de la mise en application des décisions de l'Arbitrage de Vienne, Al. Hașaș se réfugia à Timișoara, où il détint aussi la fonction d'inspecteur général vétérinaire. Revenu à Oradea après la guerre, en 1945, il reprit son activité professionnelle à son ancien même poste. Il reprit aussi sa place à l'Assemblée Diocésaine et au Conseil Diocésain Orthodoxe.

En 1952 Al. Hașaș fut arrêté à l'improviste et incarcéré dans la prison d'Oradea. Son arrestation se situe en dehors des grandes vagues d'arrestations de l'époque stalinienne. Nous sommes arrivé à la conclusion, soutenue aussi par la tradition de la famille, que son arrestation fut la conséquence d'une dénonciation. Il resta dans la prison pendant quelques mois, durant lesquels, en raison des mauvais traitements qu'on lui appliqua, il tomba grièvement malade du cœur et des reins. Finalement libéré, il retourna à Timișoara en 1955.

Al. Hașaș mourut le 20 octobre 1956 et fut inhumé dans la crypte de la *Chapelle Hașaș* du Cimetière Municipal, à côté de sa première épouse.

En 1999, une des rues nouvellement créées d'Oradea reçut le nom d' Alexandru Hașaș.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

ANDJB, *fond 8* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 8 – Primăria Municipiului Oradea*, Inv. 142

ANDJB, *fond 12* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 12 – Prefectura Județului Bihor*

ANDJB, *fond 32* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 32 – Registre de stare civilă*, Inv. 87

ANDJB, *fond 94* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 94 – “Astra” despărțământul Bihor*, Inv. 35

ANDJB, *fond 216* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 216 – Casa Națională a Județului Bihor*, Inv. 110

Anuar Liceu Salonta 1922 = *Anuarul Liceului de Stat din Salonta-Mare pe anii școlari 1919–1920, 1920–1921, 1921–1922*, publicat de Alexandru Nuțiu, directorul Liceului, Tipografia Székely, Salonta-Mare, 1922

Beiușul = *Beiușul*, Beiuș, an I, 1920 și urm.

Bihorul în epopeea Unirii 1978 = 1918. Bihorul în epopeea Unirii. Documente, Arhivele Statului Bihor, Oradea, 1978

Biserica și Școala = *Biserica și Școala*, Arad, an I, 1876 și urm.

Bonta 1999 = Dumitru Bonta, *Maestrii unei generații: Corneliu Baba, Aurel Ciupe, Ion Musceanu*, Editura Macarie, Târgoviște, 1999

- Calendarul 1948* = *Calendarul creștinului dreptcredincios*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române-Oradea, 1948
- Calendarul Episcopiei 1939* = *Calendarul Episcopiei Ortodoxe Române Oradea pe anul 1940*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1939
- Cartea bicentenarului Gojdu* = *Cartea bicentenarului Emanuil Gojdu. 1802-2002*, editată de Biblioteca Județeană Gheorghe Șincai Bihor, Oradea, 2003
- Cornea 1994 = Lucia Cornea, *Principalele direcții de activitate ale "Astrei" bihorene în perioada interbelică*, In: *Crisia*, XXIV, Oradea, 1994, p. 145-205
- Din activitatea bisericească 1984* = *Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1984
- Firu 1934 = Nicolae Firu, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1934
- Fehér 1933 = Bihor – Biarmegye, Oradea – Nagyváradi kulturtörténete és öregdiákjainak Emlékkönyve [Istoria culturală și albumul personalităților din Bihor și Oradea], szerkesztette Fehér Dezső, Sonnenfeld Adolf Rt., Oradea, 1933-1937
- Gazeta* = *Gazeta de Vest*, Oradea, I, 1929 și urm.
- Grad, Bejinariu, Oros 2000 = Cornel Grad, Corina Bejinariu, Ioan Maria Oros, *Memorii, jurnale și însemnări transilvane (1938–1989)*, Zalău, 2000
- Hașaș 1925 = Alexandru Hașaș, *Activitatea Comisiunii Zootehnice a județului Bihor*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Oradea Mare, 1925, 20 p.
- HBML Vekerd = Hajdú Bihari Megyei Levéltár [Arhiva Județului Hajdú Bihar], Hajdúböszörményi Fióklevéltára [Filiala Arhivelor din Hajdúböszörmény], Vekerd g-k. anyakönyv 1840–1894.
- Istoria Oradea 1995* = *Istoria orașului Oradea*, coordonatori Liviu Borcea și Gheorghe Gorun, Editura Cogito, Oradea, 1995
- Legea Rom.* = *Legea Românească*. Organul oficial de publicitate al Eparhiei Ortodoxe Române a Orăzii Mari, Oradea, I, 1921 și urm.
- Nagyváradi* = *Nagyváradi*, Oradea, I, 1870 și urm.
- Neș 1979 = Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic de Stelian Vasilescu, Oradea, 1979
- N.G.V.* = *Noua Gazetă de Vest*, Oradea, I, 1936 și urm.
- Ngv. Np.* = *Nagyváradi Napló [Jurnal orădean]*, Oradea, I, 1898 și urm.
- Popovici 1942 = Nicolae [Popovici], episcopul Oradiei, *Lespezi de altar*, Beiuș, 1942
- Rev. Econ.* = *Revista Economică*, Oradea, I, 1925 și urm.
- Somogyi 1938 = *Ghidul și compasul comercial și industrial pe anul 1937–1938*, redactor S. Somogyi Ludovic, Oradea, 1938
- Szabadság* = *Szabadság [Libertatea]*, Oradea, I, 1873 și urm.
- Sz. L.* = *Szalontai Lapok [Foaia Salontană]*, Salonta, an XXXII, 1920 și urm.
- Tribuna* = *Tribuna*, Ziar politic-național, Oradea, I, 1921 și urm.
- Vestitorul* = *Vestitorul*. Organ al Eparhiei Române Unite de Oradea și revistă de cultură religioasă, Oradea, an I, 1924 și urm.
- Zainea 2000 = Ion Zainea, *Aurel Lazăr în documente*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000.
- Zainea 2004 = Ion Zainea, *Învățământul normal de stat în limba română din Bihor în perioada interbelică*, In: *Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca*, Series historica, tom. XLIII, 2004, p. 569–592.

PSIHOZA DECLANȘĂRII RĂZBOIULUI DINTRE BLOCUL OCCIDENTAL ȘI BLOCUL SOVIETIC ÎN MENTALUL POPULAȚIEI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI, LA PRAGUL ANILOR 1949–1950

de

Augustin ȚĂRĂU

Mișcarea de rezistență anticomunistă din România a luat o nouă turnură după anul 1948. Valul acțiunilor de represiune declanșat de putere împotriva membrilor fostelor partide istorice, ai Mișcării Legionare ori ai Bisericii Române Unite, a condus la reorganizarea vechilor formațiuni și centre de rezistență, precum și la nașterea altor asemenea structuri, cum au fost: «Organizația T», «Vlad Țepeș», «Valurile Dunării», «Dihorul» etc. Nici acestea din urmă nu s-au dovedit însă a fi promotoarele unor tactici de luptă cu mult mai diferite față de cele aplicate de antecesoarele lor, majoritatea organizațiilor fiind lichidate încă din fașă de către Securitate. Diferită era numai compoziția noilor grupuri, în rândurile acestora putând fi întâlniți profesori și funcționari „epurați”, elevi și studenți urmăriți pentru activitate legionară sau „manistă”, preoți și credincioși greco-catolici care refuzaseră reîntoarcerea la ortodoxie, ofițeri „deblocați” și muncitori, foști membri ai PSD.

Totuși, poate fi constatată o schimbare de tactică din partea rezistenței, grație contextului politic internațional determinat de „defecțiunea iugoslavă”¹, în direcția acțiunilor de organizare a unor rețele subversive zonale, apte să intervină împotriva puterii de stat la momentul declanșării unui conflict armat între URSS și blocul occidental. „În banda în care m-am încadrat – declara în acest sens arestatul Ion

¹ „Defecțiunea iugoslavă” s-a născut în jurul intenției formulate de Iosip Broz Tito de a constitui în sudul Dunării o federație iugoslavo-bulgară, idee la care a achiesat și Gheorghe Dimitrov, conducătorul Bulgariei la acea vreme, inițiativă salutăată inițial și de Kremlin, care, chiar și într-o atare formă, își vedea realizată astfel mai vechea ambiție a „panslavismului”. Fricțiunile dintre Belgrad și Moscova au intervenit în momentul în care Tito s-a gândit să extindă această „federație” asupra tuturor statelor central- și est-europene, incluzând aici Iugoslavia, Bulgaria, România, Polonia, Ungaria, Albania și Grecia (după ce comuniștii greci vor fi preluat puterea cu sprijin militar iugoslav). Noua propunere a lui Tito trezit la Kremlin suspiciuni legate de menținerea dominației Uniunii Sovietice asupra zonei în cauză, în condițiile coagulării unui nou pol de putere controlat de Belgrad. În iulie 1947 Stalin are o rundă de convorbiri cu Gheorghe Dimitrov, după care îl convoacă la Moscova și pe Tito. Acesta preferă să-și trimită reprezentanții, gest care va fi catalogat de Stalin drept sfidare și care va conduce la condamnarea publică a „deviației titoiste” în cadrul ședinței Kominform-ului ținute la București în iunie 1948. Cristina Vohn, *Tito în dizgrația!*, în Jurnalul Național din 26 mai 2006, p. 1–4.

Ilioiu, fost component al rezistenței din Făgăraș – intenționez să activez până la schimbarea regimului democrat din țara noastră, schimbare care scontam să se facă pe calea războiului declanșat de imperialiști contra comuniștilor”² – sau – „Am recrutat elemente de sprijin ale bandei și am păstrat arme cu scopul de a organiza grupuri de elemente dușmănoase în munți, care, în cazul izbucnirii unui război, să acționeze împotriva regimului comunist” – avea să mărturisească la anchetă Gheorghe Șușman, unul dintre cei mai vânați „partizani” din Apuseni³.

Ioan Gavrilă-Ogoranu
conducătorul
«Grupului Făgăraș»

Teodor Șușman junior
conducătorul
«Grupului Șușman-Apuseni»

Noile Organizații anticomuniste n-au întârziat să-și anunțe prezența în curând. În octombrie 1948, Alexandru Moghioroș s-a deplasat la Moscova pentru a preda o serie de manifeste răspândite prin Reșița de gruparea anticomunistă «*Pentru Patrie și Rege*», în vreme ce Iosif Chișinevschi îi înmâna reprezentantului sovietic la București, Mihail Susaikov, un lot de manifeste „cu caracter troțkist”, care, în

² Consiliul Național de Studiere a Arhivelor Securității (în continuare CNSAS), fond *Penal*, dosar 16, vol. 2, f. 273. Apud: Iuliu Crăcană, *Rezistența anticomunistă din Munții Făgăraș între anii 1948–1955. Grupul Gavrilă*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România*, Editura Kulluys, București, 2003, p. 11.

³ Idem, dosar 31, vol. 1, f. 122. Apud: Elisabeta Neagoe, *Grupul de rezistență Leon Șușman (1948–1957)*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România*, Editura Kulluys, București, 2003, p. 55.

viziunea sa, urmăreau nici mai mult, nici mai puțin decât „sabotarea luptei purtată toată viața de Ana Pauker și ceilalți conducători ai PMR pentru crearea condițiilor de unire a României cu URSS”⁴.

După declanșarea procesului de colectivizare, țărănimea, care și până atunci se dovedise a fi principalul element de sprijin material al grupurilor de rezistență, își intensifică colaborarea cu acestea, au loc răzmerițe, iar unii participanți iau drumul munților alăturându-li-se. În schimb, populația urbană, mult mai bine monitorizată de autorități, trecea la o rezistență pasivă. „Astăzi, cea mai mare parte a populației României, cu excepția unei minorități reduse, constituită din membrii de partid, este legată, într-o formă sau alta, de mișcarea de rezistență. Mare parte din populația țării este animată de dorința de libertate și de dușmănie față de regimul comunist, care se manifestă printr-o sistematică ineficiență în muncă, prin sabotarea planului cincinal” – constatau serviciile occidentale de informații asupra stării de spirit a populației⁵. Cu alte cuvinte, comuniștii rămăseseră pe mai departe izolați de marea masă, în ciuda simulacrelor de legitimare regizate cu ocazia alegerilor din 1946 și 1948. Dar societatea românească era numai în aparență divizată, pentru că de o parte a baricadei se aflau aceeași lachei ai Moscovei, bine cunoscuți din perioada interbelică, iar de cealaltă se găsea întregul popor, care într-o formă sau alta se împotriva utopiei comuniste.

Și unii și alții aveau motivațiile lor. În timp ce majoritatea, după cum am văzut, era interesată de recuperarea drepturilor și libertăților răpite de noul sistem, minoritatea comunistă lupta cu acrimă pentru păstrarea pozițiilor și privilegiilor dobândite prin intermediul sistemului. Promotorul intereselor suprastructurii comuniste era însuși Gheorgiu-Dej. El scăpase în 1948 ca prin urechile acului de mânia lui Stalin, care-l bănuia că ar cocheta cu erezia „titoistă”, numai după ce-și asumase voluntar ingraturul rol de raportor la ședința extraordinară a „*Biroului Informativ asupra situației din Partidul Comunist din Iugoslavia*”, întrunită pentru a-l discredita în mod oficial pe șeful comuniștilor din statul vecin – așa după cum avea să susțină Constantin Doncea până la sfârșitul zilelor sale⁶. Era de așteptat în aceste condiții ca liderul nostru să-și dea toată silința pentru a recâștiga încrederea stăpânului de la Kremlin, cu atât mai mult cu cât era conștient și de faptul că era „lucrat” din interiorul partidului de concurenții „kominterniști” pe care îi plasase Moscova în staful PCR. De aceea, nu și-a făcut o problemă de conștiință atunci când, de la tribuna Kominform-ului, a fost însărcinat să înfiereze doctrina iugoslavă de construirea a socialismului. „Încercarea nerușinată și fățarnică a clicii lui Tito de a-și ascunde poziția anticomunistă și

⁴ Eugen Denize, *Comunismul românesc de la începuturi până la moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în *Memoria*, pe. 7.

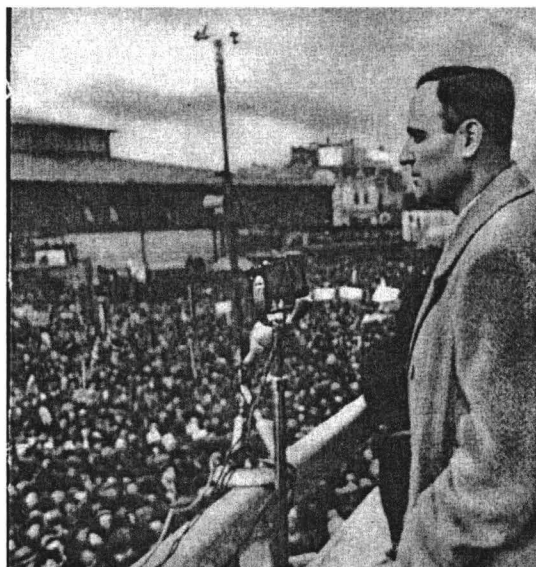
⁵ Arhiva Politică a Ministerului Federal de Externe din Bonn, fond *Grupa de Studii Sud-Est din München*, sinteza „*Mișcarea de rezistență în România*” (1945–1956). Apud: Alexandru Popescu, *Lumea rezistenței anticomuniste românești. Documente necunoscute pentru o istorie viitoare*, în *History-archive* nr. 9/1997, București, p.e. 28.

⁶ Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara. Istorii clandestine*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 234–235.

antisovietică în fața mișcării revoluționare din întreaga lume și în fața clasei muncitoare și a oamenilor muncii din Iugoslavia, în dosul frazelor despre construirea socialismului și despre așa zisa «linie independentă» față de cele două lagăre în care este împărțită astăzi lumea, a suferit un eșec total și a provocat un profund dezgust. Clica lui Tito a trecut fățiș în lagărul imperialist al ațățătorilor la război și se află în slujba imperialiștilor americani – acuza Gheorghiu-Dej⁷.

Astfel poate fi explicată recrudescența cu care el a acționat în anii următori împotriva oricărei forme de opoziție ce ar fi putut pune sub semnul întrebării nu numai procesul de bolșevizare a țării, ci însăși propria-i soartă, fie că aceasta venea din interiorul partidului, fie că venea din afara lui. Această angoasă îl va însoți

întreaga viață, chiar dacă în anumite momente ale activității sale politice a mimat anumite gesturi de răzvrătire sau „independentă” față de linia trasată de URSS, stare ilustrată de obsesia maladivă cu care și-a eliminat apropiații, mai mult sau mai puțini adversari, chiar și după moartea lui Stalin, ori încăpățânarea cu care a continuat procesul de colectivizare după ce majoritatea țărilor din lagărul comunist renunțaseră la el. De altfel, la numai un an după ce-și susținuse raportul în plenul ședinței Kominform-ului, va găsi potrivit să le „expliciteze” subalternilor de la București rațiunea și „justețea” epurărilor efectuate în ultima vreme printre rândurile „partidelor frățesti” din statele satelite Uniunii

Gheorghe Gheorghiu-Dej

adunarea populară din noiembrie 1949

Sovietice. „Faptele date la iveală la procesul de la Budapesta, în Republica Populară Bulgaria, în Republica Populară Română și în celelalte țări de democrație populară au dovedit pe deplin că Tito, Rankovici, Kardelj, Djilas, Pjade, Goșneak, Maslarici, Bebler, Mrazovici, Vukmanovici, Koce Popovici, Kidrici Neșkovici, Zlati, Velebit și alții, Rajk, Brankov, Traicio Costov, Pătrășcanu și cei care împărtășesc ideile lor sunt agenți ai serviciilor de spionaj imperialiste anglo-americane” – reitiera Dej⁸.

⁷ Rezoluția Biroului Informativ asupra situației din Partidul Comunist din Iugoslavia, Editura PMR, București, 1948, p. 28.

⁸ Raport prezentat la Consfătuirea Biroului Informativ al partidelor comuniste, care a avut loc în a doua jumătate a lunii noiembrie 1949, Editura PMR, București, 1949, p. 2.

Sub Gheorghiu-Dej, eliminarea oricărei forme de opoziție a devenit politică de stat, și nu s-a limitat numai la „curățirea rândurilor partidului”, ci a acoperit toate sectoarele societății românești. Obsesia preservării „cuceririlor și noilor victorii realizate, zi de zi, de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare, în frunte cu partidul comunist” a devenit preocuparea de bază a întregului aparat politic și de stat. Documentele vremii, de la cele eminate de organizațiile de bază ale partidului până la presă, evocă cu prisosință direcția imprimată în acest sens de infailibilul lider de la București. Fără excepție, acestea conțin în preambulul lor expunerea de motive livrată de doctrina oficială, ca un veritabil rechizitoriu: „În perioada de trecere de la capitalism la socialism, lupta de clasă se ascute și ia formă tot mai concretă, în această luptă dușmanul de clasă caută, din ce în ce mai înverșunat, ca să frâneze mersul înainte al societății, caută cu orice cale ca să puie bețe în roate, și pentru aceasta întrebuițează cele mai mârșave metode. Pentru a putea dăuna mai mult, pentru a putea desfășura o activitate contra-revoluționară cu mai mult succes, dușmanul de clasă caută să se infiltreze chiar și în rândurile membrilor de partid, încearcă să pună mâna pe posturi de conducere pe linie politică și administrativă, făcând fracțiuni în sânul partidului. Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, istoria luptelor pe care le-a dus Partidul Bolșevic împotriva dușmanului intern și extern, ne învață că, față de încercările dușmanului, față de acei care vreau să restaureze exploatarea omului de către om, trebuie să luăm atitudine hotărâtă și revoluționară până la capăt, căci numai prin vigilență ascutită, zi de zi, putem să-i demascăm și să-i scoatem din rândurile noastre”⁹. O atare încadrare putea lesne trimite pe oricine în temniță.

Execuția „dușmanilor poporului” 1949

⁹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare AN-DJBh), fond *Comitetul Județean Bihor al PCR-Comisia de verificare a cadrelor*, dosar Klein Emeric, f. 40.

Populația nu putea rămâne pasivă în fața valului de opresiune cu care se confrunta cotidian. Ea și-a manifestat nemulțumirea sub diferite forme, mergând de la lansarea și colportarea unor zvonuri legate de apropiata cădere a regimului comunist, ca urmare a iminentei declanșări a unui conflict militar între puterile occidentale și Uniunea Sovietică, până la confruntări violente cu forțele de ordine ale sistemului, spontane sau organizate. O serie de note informative aduceau periodic la cunoștința structurilor regionale de partid știri asupra stării de spirit tot mai negative a populației. În preajma alegerilor din primăvara anului 1948, prefecturile din nord-vestul țării sesizau Inspectoratul General-Administrativ din Oradea în legătură cu difuzarea unor zvonuri alarmiste în teritoriile aflate sub competența lor. Prefectul Maramureșului amintea despre știrile propagate în zona Sighetului de „speculanții” de vite, de prin regiunea Bacăului, cu privire la o intervenție militară a americanilor tocmai în ajunul scrutinului, zvon care se extinsese și într-o serie de sate ungurești din județul Satu Mare¹⁰.

În ianuarie 1949, autoritățile bihorene semnalau apariția zvonului că „în RPR s-a înființat «Garda Albă», în cadrul căreia sunt și partizani americani”, lansat de către chiaburul Ioan Ille, a lui Mihai, din comuna Gepiș, Bihor, arestat pentru acest motiv¹¹, o lună mai târziu înregistrau circulația unui alt zvon prin satele plasei Vașcău, colportat de un către prizonier reîntors acasă dintr-un lagăr englez, care se lăuda că „a vorbit cu fostul rege Mihai, care i-a spus că Paștele îl va sărbători în România”¹², iar în martie răspândirea la nivelul întregului județ a unui zvon alimentat de operațiunile de „clasificare a cailor și mijloacelor de transport” și de publicarea a ordinului de recrutare laolaltă atât a tinerilor din contingentul 1949, cât și a celor din 1950, evenimente care au format convingerea populației că acestea „se fac pentru scopul de pregătire a războiului (...) căci caii cei mai buni vor fi duși în Uniunea Sovietică, iar caii slabi vor rămâne la armata română”¹³.

Recensământul tinerilor cu vârste cuprinse între 3 și 25 de ani, ordonat de guvern în prima jumătate a anului, a fost perceput de țărănimea din Sălaj ca fiind începutul unei acțiuni de deportare a celor recenzați în URSS. Focarele de răspândire a zvonului au fost identificate de către Securitate în comunele Archid și Ghenciu, din plasa Carei. Cel dintâi colporteur dovedindu-se a fi chiaburul Kulcsár Francisc, din Archid, care și-a pus în gardă consătenii că „toți copiii care vor fi prezentați la recensământ, în timpul nopții se [vor] transporta în URSS cu camioanele”. După numai câteva zile vestea s-a răspândit și în alte trei sate vecine, starea de neliniște atingând asemenea cote încât părinții își luau copii după lăsarea serii și dormeau cu toții prin păduri. Zvonul a fost apoi preluat și amplificat de chiaburul Takács Iuliu, din Ghenciu, care le mărturisea oamenilor că văzuse cu ochii lui deportarea a câteva

¹⁰ Idem, fond *Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 140/11/1948, f. 29–36.

¹¹ Idem, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 471/1949, f. 39.

¹² *Ibidem*, f. 115.

¹³ *Ibidem*, f. 53–54.

sute de copii, minciună care le-a speriat atât de tare pe femeile din satul Rădulești încât au oprit autobuzul cu care copiii lor se deplasau într-o excursie organizată de învățător și i-au dat jos din mașină. Lucrurile nu s-a oprit însă aici. În scurtă vreme, prin intermediul pelerinajelor efectuate de membrii sectelor neoprotestante, zvonul a cuprins întreg județul Sălaj și a început să radieze și spre celelalte județe vecine. Așa s-au format alte focare de răspândire în județele Someș și Satu Mare, în acesta din urmă prin mijlocirea unui grup de 500 de persoane care s-au adunat pentru a asista la un botez în masă. Informatorii infiltrați prin mulțime, chiar dacă n-au priceput mare lucru din predica pastorului, au putut constata însă că asistența era înspăimântată de perspectiva izbucnirii unei noi conflagrații mondiale, că „va fi sânge și război, apoi va fi pace și bine pentru toată lumea”¹⁴.

Dealtfel, o sinteză din luna mai 1949 a Regionalei PMR Crișana atrăgea atenția asupra faptului că, în partea de nord-vest a țării, dinamica acestor forme de diversiune a crescut în intensitate în primăvară și că fenomenul s-ar datora prin excelență activității sectelor religioase și a „bandelor teroriste refugiate prin păduri”. Conținutul acestora era focalizat în principal pe „menținerea psihozei de război – se sublinia în document – ca de exemplu, că la granița Ungariei sunt concentrate trupe pentru că va fi război” (...) că în Iugoslavia sunt americani și se pregătesc de un nou război (...) că la Reșița muncitorii au fost concediați fiindcă la granița iugoslavă și maghiară sunt trupe concentrate (...) că va urma un război sfânt care va însemna sfârșitul lumii”¹⁵. Este adevărat că membrii sectei religioase «Martorii lui Iehova», aflată în topul vizorului Securității, au perceput în felul lor, mistic, toate schimbările de natură economică și socială produse sub noul regim, însă motivația punerii lor sub o strictă observația trăda tocmai fragilitatea sistemului. Așa de pildă, Tițu Dumitru, pastorul sectanților din comuna Stremți, plasa Cehu Silvaniei (Sălaj), după ce cu un an în urmă i-a convins pe săteni lui să-l asiste la o preconizată înălțare a sa la cer, acțiune în urma căreia s-a ales cu o fractură la picior, după căderea din copacul folosit drept rampă, în primăvara lui 1949 el a sacrificat 12 găini, pe care le-a atârnat în arborii de la marginea pădurii, pentru a proba învierea acestora în zilele următoare. La rândul lor, sectanții din Găloșpetreu au sacrificat un miel, pe care l-au agățat apoi într-un pom. Cadavrul acestuia a devenit obiect de venerare pentru iehoviști, care vreme de mai multe zile s-au adunat în jurul lui pentru a se ruga. Pașnice în esența lor, manifestările sectanților au intrat în obiectivul Securității, odată pentru faptul că reuneau mase importante de oameni, și apoi, pentru puterea de convingere ce o inspirau mirenii liderii lor religioși¹⁶.

Perspectivile apocaliptice vehiculate de membrii sectelor neoprotestante, ori de credințioșii altor culte, nu au fost însă întotdeauna rodul exclusiv al imaginației

¹⁴ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Sălaj (în continuare AN-DJSj), fond *Comitetul Județean Sălaj al PCR*, dosar 5/1949, f. 33.

¹⁵ AN-DJBh, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 471/1949, f. 115.

¹⁶ AN-DJSj, fond *Comitetul Județean Sălaj al PCR*, dosar 5/1949, f. 34.

Raportul de forțe militare dispuse de-a lungul «Cortinei de Fier» 1949-1950

occidentale probabil cu scopul de a testa gradul de penetrare a frontierei de vest a țării. În lipsa unui termen imediat de comparație, țărani le-au botezat „mirese”, datorită parașutelor care se asemănau cu trena rochiilor purtate de fete la cununie. Interpretările date de localnici pe marginea acestor neobișnuite întâmplări n-au întârziat să apară și să se răspândească în întreaga regiune. Cei din Sântandrei se așteptau ca după 90 de zile să cadă din cer și „mirele, pentru mântuirea sufletelor de sub dominația diavolului” – raportau organele grănicerești – în vreme ce locuitorii Diosigului, mai pragmatici, atribuiă acțiunea serviciilor engleze de spionaj, de unde și nădejdea nedisimulată a acestora „că în luna martie 1949 anglo-americanii vor începe războiul”¹⁷.

În aceeași perioadă, câteva note informative indicau implicare forțelor occidentale în alte două acțiuni aeriene, desfășurate în sudul județului, urmate și acestea de răspândirea unor noi zvonuri prin intermediul baptilștilor din zonă. Securitatea din Beiuș semnală îngrijorarea populației din satele depresiunii Crișului Negru, din pricina știrilor care anunțau apropiatul „sfârșit al lumii” ca urmare a unui război necruțător ce se va declanșa până la Paști. Sursa care a generat acest zvon nu a putut fi identificată, în ciuda eforturilor depuse de agenții infiltrați printre țărani, aceștia limitându-se să-și informeze superiorii că ar fi vorba despre un cioban de prin satul Roșia, care a primit vestea de la niște „îngeri coborâți din cer” – foarte probabil legionari parașutați. „Nu s-a putut stabili cine este omul cu care îngerii ar fi vorbit” – se spunea în încheierea raportului¹⁸. Un martor al acelor vremuri afirmă astăzi că parașutiștii au fost într-adevăr legionari, printre ei aflându-se Ilie Rada,

mentorilor acestora, ci de multe ori au fost inspirate de diverse evenimente mai puțin obișnuite, care au surescitat imaginarul colectiv al lumii rurale. Așa s-a întâmplat în primăvara anului 1949, când locuitorii comunelor bihorene Sântandrei și Diosig au fost martorii parașutării unor manechine în hotarele satelor lor, lansate de forțele

¹⁷ AN-DJBh, fond *Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 221/7888/1948-1949, f. 4.

¹⁸ Idem, dosar 221/17759/1948-1949, f. 14.

originar din satul Albești, și că aceștia, deghizați în meșteri dogari, ar fi testat apoi vigilența activiștilor de la primăriile din Coșdeni și Răbăgani¹⁹.

Organele de securitate n-au putut identifica nici sursa zvonurilor răspândite prin satele plasei Tinca, tot de bapțiști. Notele informative s-au mărginit să relateze doar că în zonă ar fi fost lansate din avioane engleze și americane un lot de manifeste al căror conținut era menit să pregătească starea de spirit a populației în perspectiva unui desant aerian. „Dacă vom veni ziua, bucurați-vă. Dacă vom veni noaptea, să nu vă speriați” – ar fi îndemna manifestele, din care, spre lauda țărănimii noastre, nici un exemplar n-a încăput pe mâna autorităților²⁰. Solidaritatea de care au dat dovadă oamenii satelor, indiferent de religia lor, este bine ilustrată într-o informare a Securității din Zalău, care se plângea de lipsa de colaborare a populației rurale în problemele legate de activitatea oamenilor bisericii, dar care sesiza totuși o oarecare „întărire a vigilenței” țărănimii, în special în plasa Zalău, manifestată prin denunțurile formulate împotriva perceptorilor care erau acuzați că îi „menajează pe preoți și pe chibaburi”²¹.

Județeană de partid Satu Mare era informată și ea despre propaganda întreținută împotriva colectivizării, în aceeași termeni apocaliptici, de către „pocăiții din comuna Săcășeni, plasa Baia Mare – care, relatau organele de securitate – lansează [zvonul] că dacă s-ar înființa gospodării colective în comună, ar fi sfârșitul lumii și acei care ar intra ar fi bătuți de Dumnezeu”²², în vreme ce Regionala PMR Oradea era încunoștințată de atitudinea ostilă a preoților reformați față de procesul de verificare a membrilor de partid, dintre aceștia detașându-se pastorul din Buduslău, care în predica ținută enoriașilor ar fi spus că „nimeni, afară de Dumnezeu, nu este în stare să ne cântărească păcatele”²³. Fragilitatea regimului s-a făcut încă o dată cunoscută și cu ocazia sărbătorii creștine a „Sântămăriei”, când puterea a ordonat mobilizarea tuturor forțelor coercitive pentru a împiedica credincioșii romano-catolici și foști greco-catolici să participe la tradiționalul pelerinaj anual, operațiune încheiată cu succes. „Față de anul trecut, când au fost mobilizați zeci de mii de oameni, anul acesta am reușit să stagnăm complet această acțiune” – se lauda secretarul județenei de partid Sălaj²⁴.

Transformările structurale petrecute în pragul anilor '50 au bulversat însă destul de serios viața spirituală a locuitorilor de la sate. Desființarea cultului greco-catolic, îngrădirile aplicate celui romano-catolic și nu în ultimul rând lipsa unei opoziții

¹⁹ Informator: Anuța Ociu, din satul Albești nr. 12, nepoata lui Ilie Rada, care a fost găzduit în mai multe rânduri în casa părinților acesteia – n.n. A.Ț.

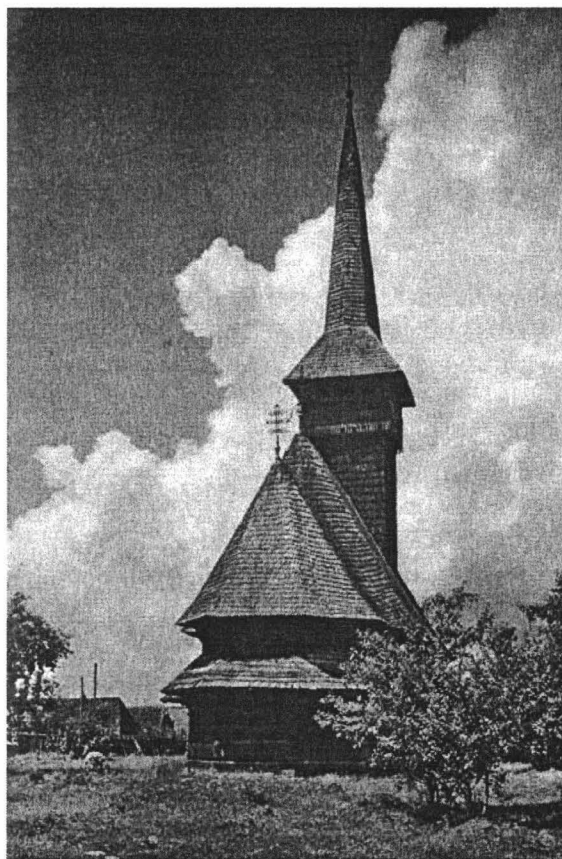
²⁰ AN-DJBh, fond Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea, dosar 221/17759/1948–1949, f. 14.

²¹ AN-DJSj, fond Comitetul Județean Sălaj al PCR, dosar 5/1949, f. 3.

²² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Maramureș (în continuare AN-DJSM), fond Comitetul Județean Satu Mare al PCR, dosar 18/1950, f. 11.

²³ AN-DJBh, fond Comitetul Județean Bihor al PCR, dosar 471/1949, f. 153.

²⁴ AN-DJSj, fond Comitetul Județean Sălaj al PCR, dosar 5/1949, f. 74.

Biserica greco-catolică din Cuhea (Maramureș)

dactic, învățătorii fiind chemați să aplaneze conflictul, mizându-se pe credibilitatea de care aceștia se bucurau în lumea satelor. Strategia nu a dat însă întotdeauna roadele așteptate. Așa s-a întâmplat la Sighet, unde unul dintre sindicaliști a întrebat dacă „învățătorii mai pot frecventa biserica și mai pot cânta la biserică?”, la care delegatul PMR a oferit cel mai neinspirat răspuns, cum că „a cerceta biserica este incompatibil cu funcțiunea de învățător sau profesor”, declarație care a inflammat și mai mult spiritele²⁵.

Acțiunile de acest gen nu s-a bucurat de succes nici în Satu Mare, serviciul de informații al partidului raportând o stare de lucruri contradictorie misiunii cu care fuseseră investiții dascălii. „O parte dintre intelectualii județului nostru lansează

hotărâte din partea Bisericii Ortodoxe, i-au determinat pe mulți credincioși să-și revizuiască opțiunile confesionale. În iarna anului 1948 au fost înregistrate primele restricții în legătură cu practicarea obiceiurilor închinat nașterii Mântuitorului. Aplicând orbește învățătura marxistă, activiștii dintr-o serie de comune maramureșene au condiționat manifestațiile grupurilor de colindători de obținerea unor autorizații, măsură interpretată de populație ca fiind încă un pas făcut de puterea comunistă în direcția desființării bisericii. Pentru a recâștiga încrederea populației, conducerea organizației județene de partid s-a văzut nevoită să intervină pentru a tempera zelul respectivilor „politrucci”, organizând în acest sens mai multe întâlniri cu grupele sindicale ale corpului di-

²⁵ AN-DJBh, fond *Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 221/556/1948-1949, f. 26.

[zvonul] că în societatea comunistă dispar națiunile și totul merge sub conducerea URSS-ului – informa acesta – căutând astfel să influențeze oamenii prin sentimentul lor național”²⁶. O atare manifestare a fost înregistrată în comuna Șilindru, din Sălaj. Cu toate că întreaga populație era românească, o parte suferise deznaționalizare într-o atât de mare măsură încât solicitase preotului ortodox să țină slujbele în limba maghiară, fără a ține seama de doleanțele celorlalți credincioși²⁷. Alți ortodocși, descurajați de lipsa de atitudine ori de obediența ierarhilor lor față de regim, și-au părăsit cu totul vechea credință în favoarea învățăturii propovăduite de noile culte înfiripate în regiune pe la începutul secolului XX. Fenomenul a semănat îngrijorare în sânul organizațiilor locale ale PMR, mai ales pentru faptul că o serie dintre apostazi renunțau cu această ocazie și la calitatea lor de membri de partid. Din cei 34 de membri, câți avea celula comunistă din Topa de Sus, județul Bihor, „14 au trecut în mod deschis la secta penticostală (tremurași) declarând că nu mai vor să fie membri de partid” – raporta secretarul organizației, iar omologul său din Păușa își informa superiorii că „s-au prezentat 70 de oameni la Primărie și au cerut să fie trecuți de la religia ortodoxă la cea baptistă”²⁸. Aceste transferuri demonstrează cu prisosință criza prin care trecea societatea rurală și implicit nevoia de modele umane pe care o reclama, sătenii fiind în căutarea unor noi repere morale, care nu de puține ori au fost oferite de liderii comunităților neoprotestante. Un astfel de exemplu a fost pastorul Filip Florian din comuna Mierlău, luat în vizor de Securitate pentru că „se manifestă deschis, cerând revizuirea constituției, fiindcă nu le asigură drepturi, spunând că el mai bine moare decât să părăsească secta baptistă”²⁹. Pe de altă parte, prin programele lor artistico-religioase, sectele au reușit să aducă o pată de culoare în aridul peisaj al vieții culturale de la țară, sufocate de modelele sovietice introduse de agitația proletcultistă. În special, recitalurile formațiilor instrumentale ale neoprotestanților au făcut o serioasă concurență brigăzilor satirice sau corurilor „muncitorești” cu care activiștii asaltau satele duminică de duminică. Fenomenul nu a scăpat „ochiului vigilent” al Securității, care l-a perceput în termeni concurențiali și chiar păguboși pentru programul comunist de îndoctrinare a populației. „Metoda de muncă a sectelor, în general, este întrebuițarea fanfarelor cu cari atrag masele largi, mai ales din rândul tineretului – se atrăgea atenția – Trebuie să amintim că o mare parte din instrumentiștii din județ sunt alături de ei”³⁰. În ce privește credincioșii greco-catolici, după desființarea Bisericii Unite, cei mai mulți dintre s-au reîntors la ortodoxie, de voie sau de nevoie, procentul acestora ridicându-se la 92,7%, con-

²⁶ AN-DJSM, *fond Comitetul Județean Satu Mare al PCR*, dosar 18/1950, f. 12.

²⁷ AN-DJBh, *fond Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 221/159/1948–1949, f. 37.

²⁸ Idem, *fond Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 471/1949, f. 80-81.

²⁹ *Ibidem*, f. 26.

³⁰ *Ibidem*, f. 115 Cf. AN-DJBh, *fond Sfatul Popular al Regiunii Crișana-Biroul Documentelor Secrete*, dosar 3/1948–1951, f. 63.

form statisticilor întocmite de autorități³¹, unii s-au orientat către cultul romano-catolic, specific minorității maghiare, preoții acestuia acceptându-i ca pe niște „frați pierduți”³², iar alții au rămas fideli cultului în care s-au născut, continuând să-l practice pe mai departe în ciuda riscului de a fi întemnițați. Deși procesul de desființare a Bisericii Greco-Catolice a fost anunțat oficial ca fiind încheiat, rapoartele sosite din județele nord-vestice infirmău acest lucru. Nu numai că o seamă dintre preoții uniți nu trecuseră la ortodoxie, ci continuau să-și păstorească credincioșii în secret, situație care a trezit în mințile mirenilor – după cum se subliniază în raportul din ianuarie 1949 – „credința că sub regimul nostru democratic biserica trăiește vremurile de prigoană creștină din epoca împăraților romani”. Arestările și internările masive dictate împotriva clerului unit, în loc să-i descurajeze pe preoții rămași încă în libertate, i-au îndârjit și mai mult. Deoarece numărul lor se împuțina de la o zi la alta, îmbrăcați în straie țărănești pentru a distrage atenția autorităților, aceștia au început o acțiune misionară prin fostele parohii greco-catolice pentru a-i instrui pe mireni în tainele preotești. Notele informative venite din Maramureș, dincolo de nuanța politică înserată în conținutul lor, relatează că „în baza unei dezlegări primite de la Papa”, credincioșii au fost lămurii de acești temerari păstori că de acum înainte pot ei înșiși „să boteze cu apă, zicând formula sacramentală, să se roage, să postească etc.”, urmând ca atunci când prigoana bisericii va dispărea, toate lucrările lor să fie binecuvântate. Toate acestea se desfășurau într-un climat de maximă conspirativitate, aspect care i-a exasperat pe mai marii județului, incapabili să infiltreze iscoade. „Această acțiune este extrem de periculoasă și ia turnură hotărâtă împotriva regimului nostru democratic – conchidea prefectul din Sighet – ceea ce

¹ La nivelul județului Bihor, după cum reiese din datele raportate în anul 1951, operațiunea de unificare a celor două biserici românești a atins următoarele valori:

Plasa	Credincioși greco-catolici	Trecuți la ortodoxie	Procent
Aleșd	6845	6020	87 %
Beiuș	5469	5228	95 %
Ceica	5953	5937	99 %
Centrală	7134	5378	89 %
Marghita	10559	9677	91 %
Salonta	108	92	85 %
Sălard	4208	4068	99 %
Tileagd	620	620	100 %
Tinca	978	954	96 %
Vaşcău	186	163	86 %
Total	42060	38137	92,7%

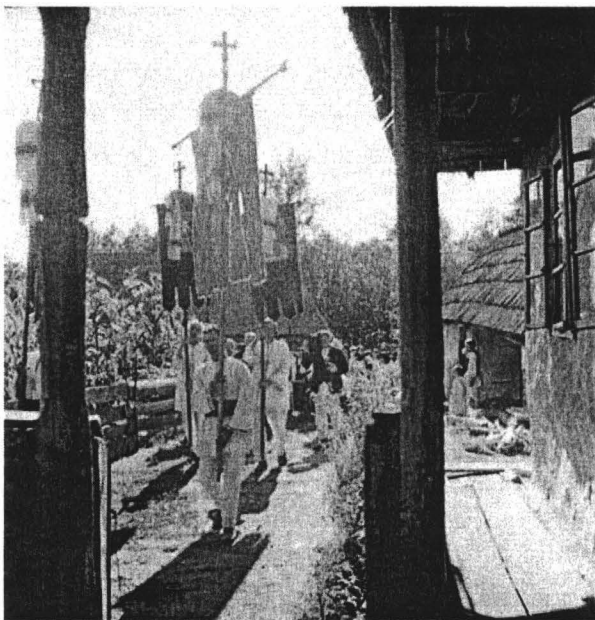
Cf. AN-DJBh, fond *Sfatul Popular al Regiunii Crișana-Biroul Documentelor Secrete*, dosar 3/1948–1951, f. 63.

³² Idem, fond *Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 221/7888/1948–1949, f. 5.

este mai grav e faptul că se duce o viață religioasă subterană, fără posibilitate de control, luând forma mistică a unui creștinism prigonit, solidarizând o parte din populație într-o practică religioasă dușmănoasă nouă, totul păstrându-se sub sigiliul tainei sacramentale”³³.

Temerile prefectului maramureșan se vor adevăra în curând, o serie de preoți greco-catolici înrolându-se în rezistența anticomunistă înfipipată în Munții Țibleșului sau în Apuseni. Raportul pe luna ianuarie 1949 al Organizației județene Sălaj a PMR surprinde și el rezistența opusă de Biserica Greco-Catolică, atitudine ilustrată într-un manifest, intitulat «*Luptați*», adresat țăranimii. Cercetările organelor de Securitate au condus la concluzia că documentul trebuia să ajungă la preotul parohiei din Jurtelecu Hododului, plasa Cehu Silvaniei, finalitatea acțiunii urmând să se materializeze într-o „organizație subversivă cu caracter terorist”³⁴.

În raportul din ianuarie 1949 al Organizației PMR Marghita, Bihor, este semnalată răspândirea unor zvonuri alarmiste pe tema iminentei intervenții militare a forțelor anglo-americane în România. Interesant este faptul că aceste zvonuri au fost colportate de o serie de preoți ortodocși, cum au fost Gyulai Aurel, parohul din Sânlazăr, Baicu Gavril, paroh în Săldăbagiu de Barcău, Cucea Emil, paroh în Ghida și Nistor Alexandru, preot în Marghita, ca răspuns la măsura desființării Bisericii Greco-Catolice³⁵. În

Credincioși greco-catolici din Maramureș

februarie, Comitetul PMR al plasei Săcuieni a primit o scrisoare anonimă prin care era somat să-și înceteze activitatea, întrucât – avertiza adresantul „războiul e aproape și toți [comuniștii] vor fi spânzurați”. Zvonurile privitoare la un viitor război s-au întetit în luna aprilie 1949.

³³ Idem, dosar 221/556/1948–1949, f. 26.

³⁴ AN-DJSj, fond *Comitetul Județean Sălaj al PCR*, dosar 5/1949, f. 3.

³⁵ AN-DJBh, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 471/1949, f. 12–13.

Deteriorarea relațiilor dintre URSS și Iugoslavia, urmată de stigmatizarea prin presă a liderului iugoslav Iosip Broz Tito, a avut un larg ecou asupra lumii rurale. Defecțiunea sistemului comunist a fost percepută de țărănime ca un început al mult așteptatei eliberări de sub jugul bolșevic. În luna august 1949, se zvonea prin sate că „Aradul a fost ocupat de Iugoslavia” și că „Tito se află la Timișoara și că a fost ocupat tot Banatul” – semnalau rapoartele Securității din Zalău, care indicau sursele de difuzare a zvonului în localitățile maghiare din plasele Valea lui Mihai, Carei și Cehu Silvaniei, vecine cu Ungaria. Un prim efect s-a materializat prin ridicarea volumului de vânzări de sare, petrol și chibrituri la sate, semn că țărănimea lua serios în calcul posibilitatea izbucnirii unui război între țările celor două blocuri antagoniste. Combaterea acestor diversiuni a dat multă bătaie de cap activiștilor din teritoriu, obligați să organizeze mari adunări populare cu scopul de a lămuri populația, nu numai asupra atitudinii „trădătoare a lui Tito, pus în slujba imperiaștilor anglo-americiani provocatori la război, ci și asupra „manevrelor războinice ale Papei”, acest din urmă aspect adresându-se etnicilor maghiari³⁶. Într-un alt zvon, care circula prin satele bihorene locuite de populația maghiară, făcea trimitere la situația confrății din țara vecină, ce se pare că așteptau la rândul lor intervenția militară a Occidentului – așa după cum este el redat într-o notă informativă, în care se spunea că „fostul prim-ministru al Ungariei a vorbit la Radio «America» că sărbătorile Crăciunului anului 1949 le va petrece cu populația din Ungaria, prin salvarea ungarilor de către americani și englezi”³⁷. Locuitorii comunei Diosig livraseră un pachet mai consistent de astfel de știri, cum „că în luna martie 1949 anglo-americanii vor începe războiul; că după ce va intra în vigoare noua reformă administrativă vor lua ființă colhozurile; că primul ministru al Poloniei a fugit în străinătate, trecând de partea imperiaștilor; că în viitor vor primi petrol numai locuitorii care au sub 3 hectare de pământ; că în viitor nu se va putea măcina grâu la mori decât pe bază de cartele” etc³⁸.

Psihoza iminentei izbucniri a războiului dintre blocul occidental și cel răsăritean a atins spre sfârșitul anului 1949 asemenea cote încât orice eveniment care ieșea din sfera cotidianului era în stare să trezească cele mai neobișnuite reacții în conștiința colectivă. O deosebită îngrijorare a trezit în sânul populației din localitatea Josani, județul Bihor, faptul că pădurarii subfilialei de vânătoare din Aleșd au montat la liziera pădurii care mărginea satul un indicator cu inscripția «Zonă de refugiu» – „puse fără știrea partidului” – a ținut să sublinieze secretarul organizației politice

³⁶ AN-DJSj, fond *Comitetul Județean Sălaj al PCR*, dosar 5/1949, f. 69.

³⁷ AN-DJBh, fond *Inspectoratul General Administrativ-Circa VIII Oradea*, dosar 221/17759/1948–1949, f. 17.

³⁸ Idem, dosar 221/7888/1948–1949, f. 4.

locale. De la cest banal lucru și până la nașterea convingerii că țara se află în pragul unui conflict militar a fost doar o chestiune de câteva zile. Patru țărani care se angajaseră ca zilieri la șantierul hidrotehnic din comună nici nu s-a mai prezentat la lucru și „au plecat acasă, lăsând și dreptul bănesc, spunând că va începe războiul și că trupe masive sovietice sunt la Cluj și că trupele lui Tito sunt la frontieră” – relatea

Tito, autorul «defecțiunii iugoslave»

același secretar de partid³⁹. N-ar fi lipsit de importanță nici a sublinia faptul că la întreținerea stării disperate de spirit a populației au contribuit din plin diversele inscripții anticomuniste afișate cu bună știință de o serie de nemulțumiți. Așa de pildă, în comuna Buciumi, județul Sălaj, autoritățile s-au pomenit într-o dimineață cu inscripția „Trăiască Iuliu Maniu! tata românilor” tocmai pe tabla indicatoare de la intrarea în sat⁴⁰, iar cele din Oradea cu inscripția „Noi nu cerșim pacea, noi o impunem”, alături de o alta scrisă în ungurește, cu mesajul „Înșelăciune! nu învingem, flămânzește muncitorul și muncește din greu”, zugrăvite pe taluzul de beton al Crișului, chiar lângă primărie⁴¹. Tot peste noapte au mai apărut pe gardurile unor gospodării din satele bihorene Mociar, Miersig (plasa Tinca), Vintere (plasa Ceica), Finiș și Fiziș (plasa Beiuș) înscrisuri de genul „«Jos comuniștii! Jos PMR! Jos URSS! Jos Ana Pauker! Trăiască Maniu!» – precum și chemarea adresată țăranimii să se retragă în pădure” – amintea un raport al regionalei de partid⁴². Organele de Securitate din Arad semnalau în luna iulie 1949 apariția unor zvonuri, prin satele plasei Târnova, legate de iminenta declanșare a unui conflict armat între România și Iugoslavia, centrul de difuzare a acestora fiind localizat în comuna Agriș, ai cărei locuitori ar fi răspândit vestea „că la Primărie au sosit arme, care vor fi distribuite nu se știe cui”⁴³.

În toamna anului 1949 întreaga populație a țării a fost mobilizată pentru susținerea acțiunilor desfășurate sub auspiciile mișcării de „luptă pentru pace” ordonate de Stalin, nimic mai mult decât o propagandă ipocrită menită să arunce

³⁹ Idem, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 472/1949, f. 28.

⁴⁰ AN-DJSj, fond *Comitetul Județean Sălaj al PCR*, dosar 5/1949, f. 34.

⁴¹ AN-DJBh, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 472/1949, f. 43.

⁴² Idem, dosar 471/1949, f. 80–81.

⁴³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad (în continuare AN-DJAr), fond *Comitetul Județean Arad al PCR*, dosar 54/1949–1950, f. 222–223.

anatema exclusiv asupra „anglo-americanilor” pentru responsabilitatea cursei înarmărilor în care se angajaseră cele două blocuri ideologice. În perioada septembrie-octombrie, în Bihor au fost organizate manifestații de acest gen în numai puțin de 192 de comune, cu participarea unui număr de peste 33.000 de țărani, acțiuni care însă nu și-au atins scopul deoarece n-au reușit să influențeze în nici un fel optica deja împământenită a sătenilor asupra evoluției spectrului politic internațional, ci din contră, le-a întărit acestora convingerea că războiul bate la ușă. În colonia Ionaș, participanții au lansat zvonul că pe timpul mitingului vor veni avioane americane să bombardeze. Țăranii satelor din plasa Beliu erau încredințați că la 1 octombrie va începe războiul, acesta fiind motivul real pentru care au fost inițiate adunările. La o astfel de acțiune, Terme Eva din Lazuri de Beiuș, „văr de mijlocas – i-a replicat activistului județenei de partid că – mai bine ar fi război mâine dimineată”, iar la o alta similară, ținută în comuna Palota, Dörner Iacob și soția lui Schmidt Ioan, „foști volkbundiști – l-au întrerupt pe propagandist, spunând că – atunci va fi pace, dacă li se va da pământul înapoi”, toți cetățenii acestei localități fiind expropriați datorită originii lor etnice⁴⁴.

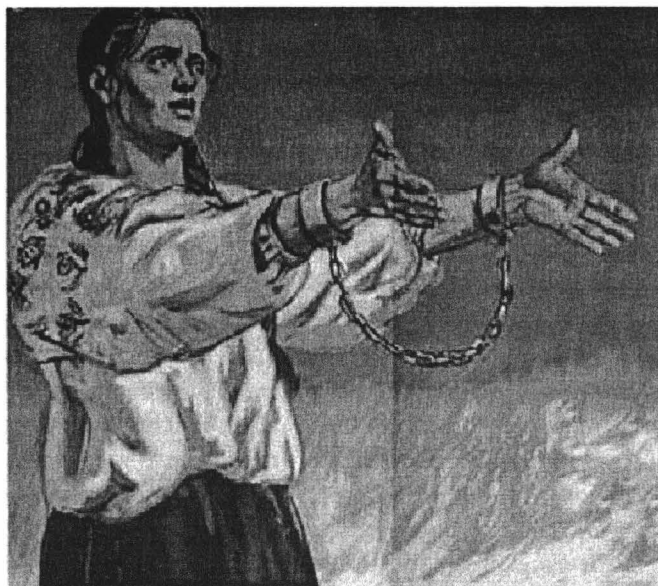
Starea tensionată de spirit care apăsa societatea rurală la pragul dintre decenii este ilustrată și de numeroasele manifeste difuzate pe la sate ori de scrisorile de amenințare expediate unor reprezentanți ai autorităților locale. Pe 22 octombrie 1949, învățătorul Spinei împreună cu „un șef de sector” au găsit pe șoseaua din localitatea Copăceni, județul Bihor, în apropierea casei lui Matica Gheorghe a Mihail, două manifeste anticomuniste. „Fraților români! Țara Românească este sub jugul Partidului Comunist! – glăsuia primul, semnat Costescu – Trăiască mareșalul Rancovici și Tito, părintele popoarelor libere!” și „Frați săteni, în raiul bolșevic omul este rob pe moșia lui și a ajuns ca vita de muncă făcută de om sărac – proclama cel de al doilea, semnat Licu – Vrem libertate! cu semnătura Licu”. După cum era de așteptat, Securitatea l-a plasat pe primul loc în cercul bănușilor pe Matica junior ca presupus autor, deoarece tatăl acestuia fusese arestat cu o zi mai devreme pentru sabotarea planului de însămânțări⁴⁵. Apoi, în 4 noiembrie 1949, în plasa Sălard a fost găsit un manifest de factură legionară, care prin conținutul său incita populația satelor la luptă deschisă împotriva comuniștilor. „Vă rugăm [ca] toți acei cari încă nu sunteți înscrisi la comuniști, să le faceți tot ce este mai rău – îndemna documentul – să-i bateți, să le aprindeți cășile, căci acum Ungaria și Cehoslovacia s-au predat Americii și Angliei, decât [numai] noi măgarii de români dăm tot ce avem la hoțul de Stalin, f(...)-și pă măsă. Dar vă rog nu mai dați nimic, încât, cu toate ordinele lor, ei nu mai au mult, căci și în România sunt partizani, și voi să-i faceți și pe aceștia să-i atacați, căci la urmă voi veți fi oamenii oastei, buni. Nu vă dați încrederea în ce vă spun ei. Peste puțin timp vom veni noi americanii, și încă avem cu cine. Voi faceți tot ce e rău pentru ei. Dacă ar avea îndrăzneala să izbească în noi, [vom] arăta

⁴⁴*Ibidem*, f. 37.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 45.

ca 1940 că partizanii suntem în apropiere de voi, și nu mai aveți frică de ei. Nu mai ascultați de ei și de minciunile lor. Acum s-au dus pe gheață Stalin cu toți ai lui. Noi suntem astăzi pe piață, de a vă dezrobi, dacă vă rugăm să ne dați concursul. De acum, dumneavoastră nu știți nimic, dacă faceți ce este scris pentru noi și voi”⁴⁶.

Securitatea din Satu Mare se afla și ea în posesia unor manifeste de aceeași natură. Pe 12 ianuarie 1950, la Sfatul Popular al comunei Groși a sosit o scrisoare plină de amenințări la adresa membrilor care-l alcătuiau, cu excepția notarului, investit de expeditor cu sarcina de a face public conținut acesteia. „Domnule notar, tov. Președinte, onorat Comitet! Vă amintesc în câteva rânduri de scrisoare, ca să știți și voi, să dați această scrisoare la postul de miliție ca să știe de-o vrea, ca să nu patruleze în afară de drum, căci pe acolo patrulăm noi, aceștia care voi nu știți că v-am cruțat viața. D-le notar, te rog ca să nu te întristezi când vei rămâne fără Comitet, căci la acești oameni le sunt numărate zilele și rog să fie mărturisii și să-și caute loc în cimitir, căci după cum ei nu au avut milă de oameni, nu o să avem nici noi de ei, dar nici de familiile lor, că se apropie ziua răzbunării, a întregii țări. D-le notar, te rog ca această scrisoare să fie anunțată la toți oamenii din sat, că dacă nu, vei intra și tu în rândul lor – avertiza autorul – Trăiască Regele Mihai I! Trăiască România Mare! Trăiască Statele Unite ale Americii! Trăiască camaradul și învățătorul nostru, mareșalul Tito! Subsemnații, Farcaș Gavril, Farcaș Ioan, Poran Gavril, Poran Gheorghe, și acum vii matale, președintele. Moarte pentru Republica voastră!”⁴⁷. În noaptea de 14 spre 15 ianuarie 1950, pe ușa cooperativei din Remetea Chioarului a fost lipit un manifest care îndemna la

solidaritate, cu textul „Frați români! Când auziți goarna prin munți, uniți-vă cu noi! Numai așa vom putea alunga pe străini de la noi din țară. Vom avea libertatea mult dorită!”, iar pe ușa bisericii un altul, cu un mesaj îndreptat împotriva colectivizării agriculturii „Fraților! Fiți uniți ca munții! Știu tot ce se petrece în satele voastre, iar

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ AN-DJSM, fond *Comitetul Județean Satu Mare al PCR*, dosar 18/1950, f. 15.

acei ticăloși care cu forța vor să vă aducă în colectiv, moartea va fi a lor, împreună cu familia lor”⁴⁸.

Toate aceste forme de manifestare exprimau fără tăgadă prăpastia care se formase între marea masă a populației și minoritatea comunistă aflată la putere, între aspirațiile legitime ale țărănimii și utopiile propovăduite de doctrina marxist-leninistă. Totodată, ele exprimau și o altă realitate, aceea a existenței unei opoziții militante, organizate sub forma așa numitelor „bandelor subversive” care acționau pe întregul teritoriu de nord-vest al țării. Oamenii satelor au conștientizat însă această stare de lucruri în adevăratul ei sens, chiar dacă autoritățile s-au străduit să o mascheze sub paravanul sloganului „unității de nezdruincinat dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”. Cel puțin în această perioadă, propaganda comunistă s-a străduit să inoculeze în mentalul colectiv ideea că în spatele tuturor acestor acțiuni s-ar afla „popii”, indiferent de confesiunea a căreia îi aparțineau, și nu partizanii din munți, diversiune mediatică menită, pe de o parte să discrediteze o importantă categorie a formatorilor de opinie din lumea satelor, iar pe de altă parte să mărginească orizontul de speranțe al țărănimii care nutrea nădejdea unei intervenții occidentale salvatoare, susținută și de elementele rebele de la noi. Cu alte cuvinte, autoritățile au cultivat cu bună știință sentimentul deznădejdiei, tocmai pentru a descuraja orice fel de activitate concertantă a opoziției. Explicațiile date sătenilor din Remetea Chioarului de către activiști de partid, după proba grafologică la care au fost supuse cele două manifeste, indicau ca autor „un element cu școală”, cel mai sigur preotul din sat care fusese recent depozat de averea parohială⁴⁹, în vreme ce tovarășii lor bihoreni nu s-au sfiit să arate cu degetul însăși ierarhia clericală ortodoxă, incriminată că ar proteja sub acoperământul bisericii o serie de fruntași locali ai fostului PNȚ-Maniu, „care se ascund sub paravanul Episcopiei Ortodoxe de Oradea” – subliniază un raport al județenei de partid⁵⁰.

În ce privește grupurile înarmate din munți, Serviciul de Informații al Germaniei Federale aprecia că efectivele acestora nu depășesc câteva zeci de mii, și că numărul luptătorilor este în continuă scădere datorită iernilor aspre din România, a deselor confruntări cu trupele de miliție și securitate, care se dublaseră sau triplaseră numeric, a înmulțirii agenților informatori infiltrați, sau a abandonului, o serie dintre partizani renunțând să mai lupte, fie încercând o reintegrare în societate prin adoptarea unor noi identități, fie trecând granița în Iugoslavia. Totuși, ecoul activității acestor grupuri s-a făcut auzit și dincolo de «cortina de fier». „Comunismul era atacat acolo unde era mai vulnerabil și unde nu exista riscul unor victime” – punctează specialistul german după analiza acțiunilor înfăptuite de partizani, ajungând la concluzia că nu numai aceștia, ci întreaga populație, aștepta declanșarea războiului, „ora potrivită, semnalul de luptă”. În final, autorul sintezei ajunge la concluzia că:

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ AN-DJBh, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dosar 471/1949, f. 19.

„Lumea rezistenței a devenit o lume în sine, cu organele, instituțiile, legile și posibilitățile sale. Este o viață nesigură, plină de pericol, dar încă posibilă, până la așteptarea ultimei lupte care va hotărî eliberarea finală”⁵¹.

**The begining of war between Western and Sovietic Block psychosis
in the population conscience from north-west part of Romania,
at the end of 1949–begining of 1950**

– Abstract –

In the present study we present the analysis on the first efect of „jugoslav betrayal” over the population from the north-west part of Romania. Is well-known that once with the refuse of Iosif Broz-Tito to put his country at the discipline demanded by Stalin, in 1948, Sovietic Block faced with a acute ideological crisis. The Jugoslavian move was imediately condemned, the iquisitor role was taked by General Secretar of Romanian Comunist Party, Gheorghe Gheorghiu-Dej, in Cominform conference.

Romanian people was informed trough the comunist press, which has like task to make Tito to look bad, he was nemad “the butcher from Balcans”, “ the flunkey of anglo-american imperialism”. Despite of this negative campaign, people looked with simpaty at the jugoslav lider disidence. Imediately started to appear anticomunist manifests and started rumors about the iminence of an war between Western and Sovietic Block.

In the Carpatian Mountains was organized groups of anticomunist partisans which expected to help at the dismiss of the russian from Romania. They haved the help of the romanian diaspora from Western World.

⁵¹ Arhiva Politică a Ministerului Federal de Externe din Bonn, fond *Grupa de Studii Sud-Est din München*, sinteza „Mișcarea de rezistență în România” (1945–1956). Apud: Alexandru Popescu, *Lumea rezistenței anticomuniste românești. Documente necunoscute pentru o istorie viitoare*, în *History-archive* nr. 9/1997, București, p.e. 28.

INCURSIUNI ÎN ISTORIOGRAFIA ECLEZIASTICĂ INTERBELICĂ PRIVITOARE LA RAPORTUL REFORMEI RELIGIOASE CU BISERICA ROMÂNEASCĂ

de

Mihai GEORGIȚĂ

Istoriografia ecleziastică din perioada interbelică în urma rezultatele de excepție ale cercetării a simțit nevoia să reevalueze și să definească din nou cu mai multă minuțiozitate legătura dintre protestantism și biserica ortodoxă din Ardeal, dar și să pună în relief cu maximă acuratețe influențele reformei religioase asupra spiritualității românești. Atrăși de această problematică au fost atât importanți istorici și teologi români transilvăneni, cât și maghiari.

Ioan Lupaș, de formație teolog și istoric, a îmbinat cu măiestrie cele două discipline, având de timpuriu preocupări de istorie ecleziastică. În special, în activitatea de până la 1918 s-a remarcat prin cercetări în acest domeniu. După 1918 studiile care au ca subiect aspecte de istorie religioasă sau viață bisericească sunt îndeosebi aprofundări din perioada anterioară¹. Contribuții importante aduce în privința activității mitropolitului Sava Brancovici, căruia îi dedică mai multe studii. O sinteză a acestora o realizează în studiul “Păstorirea mitropolitului Sava Brancovici-Brâncoveanu și călătoria lui la Moscova”, publicat inițial în cursul de “Istoria Bisericii Române”, pe care îl ținea studenților de la Academia Teologică din Cluj în anul universitar 1938–1939, iar apoi publicat în colecția sa de “Studii Istorice”². Se pare că a fost fascinat de personalitatea acestui ierarh, de aceea îl așează în galeria marilor săi contemporani: Varlaam al Moldovei și Ștefan al Munteniei. Îl consideră un vașnic apărător al credinței strămoșești și un veritabil creștin. “Personalitatea lui se impune și prin luptele necontenite, ce a trebuit să poarte împotriva dușmanilor seculari ai credinței și ai neamului românesc, precum și prin suferințele mucenicești, de cari a avut parte la sfârșitul vieții și pe cari le-a știut suporta nu numai cu demnitate, dar și cu eroică resemnare creștinească, după cum aflăm din cronica fratelui său Gheorghe, care arată că în vârtejul persecuțiunilor bătrânului mitropolit Sava se mângâia reproducând cuvintele dreptului Iov”³.

¹ Doru Radosav, *Introducere la: Ioan Lupaș, Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1995, p. 15–16.

² Ioan Lupaș, *Studii Istorice*, vol. V, Sibiu-Cluj, 1945–1946, p. 71–95.

³ *Ibidem*, p. 94.

În primul rând istoricul Ioan Lupaș se distinge însă în demersul istoriografic religios printr-o viziune ce depășește prejudecățile confesionale. În pofida unui ortodoxism profesat, ca istoric reușește să se păstreze în afara disputelor confesionale. El pledează în conferințele sale în nenumărate rânduri pentru o perspectivă deconfesionalizată în discursul istoriei religioase⁴.

În calitate de profesor la Academia Teologică și titular al cursului de istorie bisericească, Ioan Lupaș își asumă redactarea unor cursuri cu această tematică. Urmărind în special o finalitate didactică, el elaborează o sinteză de istorie a bisericii românești din Ardeal, care avea precedent în cea pentru Bucovina și Basarabia. Tenta pedagogică este acoperită însă de probitatea științifică. Sinteza este concepută ca o lărgire și sistematizare a cercetărilor de până atunci, astfel încât ea reprezintă o reală contribuție în domeniu. A apărut în 1918 în dimensiuni mai mici, o dată cu lucrarea lui Ștefan Metes: "Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria"⁵.

Desigur din această operă nu puteau lipsi capitole despre impactul Reformei în mediul ortodox transilvănean. Raportul bisericii reformată cu biserica ortodoxă este investigat tot prin prisma activității vlădicilor ortodocși, pentru ca apoi în final să formuleze concluzii într-un alt capitol intitulat: "Starea preoțimii și a poporului român în epoca reformatiunii". Probabil lipsa surselor îl determină să prezintă pe scurt succesiunea mitropoliților la scaunul arhieresc al Ardealului după 1601⁶. Se oprește pe larg doar la activitatea desfășurată de Dosoftei și de bunele relații pe care le-a avut cu Gabriel Bethlen. Prozelitismul calvin al principelui, căruia nu-i acordă însemnătate, nu îl vede unul agresiv, ci mai degrabă o încercare de atragere spre noua confesiune prin accesul la cultură. Lucrurile stau, din punctul său de vedere, cu totul altfel în privința principelui Gheorghe Rákotzi, care "a stăruit mai mult decât ceilalți principii ardeleni ca să-i înduplece pe Români a primi legea calvină". În acest scop el a cerut să se publice un catehism calvinesc pe care l-a impus clerului ortodox român. A urmat replica mitropolitului moldovean Varlaam, dar în acel timp a păstorit în Ardeal un mitropolit cu convingeri ortodoxe ferme ca Ilie Iorest, care s-a împotrivit planurilor de calvinizare. Figura unui astfel de ierarh este evocată într-un capitol separat de Ioan Lupaș. Atitudinea lui Iorest a avut urmări nefaste asupra soartei sale. A fost acuzat și condamnat. Despre acuzațiile aduse mitropolitului sau emis multe opinii, el înclină să dea dreptate acelor care-l "înfațișează pe Ilie Iorest ca pe un apărător al ortodoxiei și bărbat vrednic, care a putut să rabde chinuri grele pentru statornicia sa în credință"⁷. Un capitol îl dedică persoanei mitropolitului Simion Ștefan, dar îi recunoaște concis numai meritul de a scoate de sub tipar traducerea "Noului Testament"⁸. Într-un mod cu totul special este evocată în alt capitol figura mitropolitului Sava Branconvici.

⁴ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor Ardeleni*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 64–70.

⁷ *Ibidem*, p. 74.

⁸ *Ibidem*, p. 75.

Interesante rămân însă concluziile sale referitoare la contactul Reformei cu românii transilvăneni. Spre deosebire de ceilalți istorici care au cercetat fenomenul, Lupaș pune în evidență și aportul benefic al noului curent reformat. Dacă în timpul principilor reformați locuitorii români ai Transilvaniei împreună cu preoții lor au fost net defavorizați din punct de vedere material, economic și politic, în compensației s-au putut bucura de oarecare acces la învățătură și cultură. Ioan Lupaș recunoaște că, subsecvent la acordarea acestor drepturi, se ascunde dorința reformatorilor de a-i converti pe români, dar deopotrivă a “izvorât un bine și un folos neașteptat: începuturile tipăriturilor românești, înflorirea limbei române și pătrunderea ei în slujba și cântarea bisericească”. Cultivarea limbii române sub influența Reformei, rămâne în opinia acestui istoric un fapt trainic și incontestabil. Mărturie aduce în acest sens practica slujbei în românește care s-a perpetuat și după 1700. În plus, un alt avantaj al raporturilor dintre cele două biserici a fost o mai bună organizare a instituției și modul de desemnare a ierarhilor. Dar cu toate că mitropoliților și episcopilor români li se puneau din partea principilor condiții grele și diferite piedici ca să-i îndrepte spre calvinism, nici unul nu a renunțat întrutotul la credința strămoșească. Oricum calvinismul, crede Lupaș, nu se potrivea cu firea românilor, cosangvini cu celelalte popoare latine, unde curentele reformatoare nu au avut succes. “Reformațiunea n-a putut deci să pătrundă în sufletul poporului român, după cum n-a putut străbate nici la alte popoare de viță latină, cum sunt Italienii, Spaniolii, Portughezii și Francezii”. În final, consideră că toată influența bisericii calvine asupra celei românești ortodoxe în cursul celor două veacuri a fost una temporară și a atins doar segmentul administrativ ecleziastic, fără să pătrundă în temeiurile credinței⁹.

Un alt istoric clujean, Ștefan Meteș, a scris (cum deja am amintit), la rândul său, o lucrare despre istoria bisericii românești din Ardeal, urmare a unor preocupări mai vechi¹⁰. Lucrarea e o amplă sinteză de istorie ecleziastică a românilor din Ardeal și Ungaria până la 1698, o reeditare și aprofundare a cercetărilor personale sau generale de până atunci. A rezultat un volum de peste 500 de pagini, din care mai bine de 300 se referă numai la secolul al XVII-lea. Așadar, având în vedere perioada studiată, este vorba de o sinteză fără precedent, pe care o putem compara cu cele de mai târziu ale lui Mircea Păcurariu.

Lucrarea istoricului Ștefan Meteș abundă în informații de ordin politic, religios, cultural și literar. Valoarea ei constă, după părerea noastră, tocmai în partea mare de obiectivitate pe care o degajă, prin faptul că sunt prezentate informațiile și desfășurarea evenimentelor în logica lor intrinsecă. Concluziile sunt formulate tot într-o manieră științifică, foarte rar ieșind la suprafață opțiunea confesională a autorului. Bunăoară, conchide că în timpul principelui calvin Gabriel Bethlen s-a realizat un “program destul de bine alcătuit pentru convertirea românilor la

⁹ *Ibidem*, p. 87–88.

¹⁰ Cu titlu de exemplu putem aminti: Ștefan Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930.

calvinism”, care ar fi avut rezultate dacă Principatul nu ar fi fost angrenat în campanii militare, iar principele “ar fi avut o domnie mai îndelungată, care ar fi îngăduit urmărirea zi cu zi a scopului de a converti pe români la legea stăpânitorilor, la calvinismul dominant și intolerant”. Dacă vlădica Dosoftei a făcut unele concesi calvinismului, “el în adâncul sufletului-se arată convins istoricul-a ținut la legea părinților și a neamului său, ca unul ce venise dintr-o țară curat ortodoxă, din Moldova”¹¹. Programul de calvinizare a fost aplicat de principele Bethlen și în timpul păstoririi mitropolitului Ghenadie, dar acesta nu s-a arătat dispus să colaboreze. Ca urmare, Bethlen recurge la altă posibilitate, însă nu înainte de a obține consimțământul mitropolitului, anume să ceară acordul Patriarhului pentru convertirea românilor la denotațiunea calvină¹². Această încercare nu și-a atins în final obiectivul, cu toate stăruințele principelui.

Vlădicul Ilie Iorest, venit la cârma bisericii ortodoxe ardelenе în timpul principelui Gheorghe Rákóti, a fost și el un bun ortodox. Dar acum calvinismul devenise mult mai agresiv și, constată Metеș, trebuia înlăturat mitropolitul. “Calvinismul brutal, intolerant și bănuitor-sublinează autorul- căuta însă să-l scoată din scaun, inventând pe socoteala lui păcate și greșeli pe care nu le-a făcut”. Așadar “cauza adevărată a scoaterii din scaun a lui Iorest trebuie căutată în alt undeva și nici decum în afirmările unor protopopi și preoți netrebnici”¹³. Considerațiile acestea cu tonuri subiective sunt urmate de o demonstrație în care dovedește că Iorest a fost victima unei conspirații politice. Despre Simion Ștefan, succesorul lui Iorest, Ștefan Metеș afirmă că în calitate de “vlădică era un om slab, care subscrisa tot ce-i dădeau înainte stăpânii lui, deși poate în adâncul sufletului său nu le acceptă”¹⁴. Pentru istoricul clujean era un fapt de netăgăduit că “unii români, protopopii și preoții mai ales”, au primit învățătura calvină în special în zonele care au rămas sub observația directă a superintendentului. Însă este de acord cu Iorga, pe care-l citează, că reforma calvină “n-a putut răzbate în cercuri mai largi ale poporului nostru niciodată, fiindcă el lovea întâi în formele scumpe păturii de jos și apoi în fond, acțiune foarte greșită, din care Roma a învățat minte când a făcut Unirea Românilor lăsându-le formele, dar atacându-le fondul dogmatic”¹⁵.

Lucrarea istoricului Metеș este compusă din scurte micromonografii despre istoria bisericească a diferitelor zone din Transilvania. Așa sunt subcapitolele despre biserica românească din Țara Oltului, unde este descrisă activitatea prozelită a principesei Susana Lorántffy, apoi cea din Maramureș și din “părțile ungurești”(Crișana și Banat). După părerea lui în aceste zone calvinismul a reușit să pătrundă între românii ortodocși din cauza expunerii periferice. “Părțile ungurești,

¹¹ Idem, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria (1698)*, Editura a II-a, Vol. I, Sibiu, 1935, p. 186.

¹² *Ibidem*, p. 190.

¹³ *Ibidem*, p. 198.

¹⁴ *Ibidem*, p. 201–202.

¹⁵ *Ibidem*, p. 204.

fiind marginea cea mai expusă a României la toate curente religioase străine, multe elemente prețioase au fost înghițite în cursul vremurilor, de masa cea mare ungurească, prin calvinism și apoi prin "catolicism" îndeosebi în cele două veacuri din urmă"¹⁶. Lugojul și Caransebeșul devenise două centre puternice ale calvinismului, care iradiu în toată zona și au reușit să obțină aderența unor preoți români. Dar "câștigarea sufletelor românești pentru calvinism-conchide Metesmergea foarte greu în acest ținut, chiar și atunci, când propaganda era ajutată cu toate mijloacele de stăpânitorii țării. Treceau la legea cea nouă numai cei puțini din cele două centre, cari erau mai iubitori de cele lumești, decât de cele sufletești. Masa cea mare a poporului nu voia nicidecum să treacă la eretici, cum am văzut, și cu timpul a și biruit, căci cei câțiva pierduți, cari trecuseră la calvinism, au dispărut, rămânând mulțimea în legea cea veche românească-ortodoxă, la ceea ce au contribuit negreșit și sârbii ortodocși dârji și cu o ierarhie organizată și puternică privilegiată"¹⁷. Viața și activitatea mitropolitului Sava Brancovici sunt prezentate în aceeași maniera deja consacrată: originea nobilă, activitatea unui bun ierarh ortodox, martiriul suferit pentru dreapta credință. Demn de remarcat este faptul că a adâncit cercetarea în privința activității mitropoliților care au succedat lui Sava până la unirea cu biserica catolică, rezultând un capitol separat în economia lucrării¹⁸. De asemenea, un alt capitol substanțial îl consacră relațiilor dintre bisericile din cele trei principate, unde surprinde tradiția bunei colaborări a bisericilor ortodoxe și ai reprezentanților săi¹⁹. În capitolul intitulat "Literatura și arta bisericească românească din Ardeal în veacul al XVII-lea" pe lângă livrarea unor informații interesante din domeniile tehnicii artistice, a gravurii, a miniaturisticii etc., formulează unele aprecieri prin care se disociază de restul istoricilor și lingviștilor vremii. Este de părere, bunăoară, că reforma calvină nu a avut influență în cultivarea limbii române datorită diverselor traduceri, întrucât nu s-au tipărit atunci cărțile liturgice necesare cultului. Prin urmare, limba slavonă a fost înlăturată doar treptat și în mod firesc din slujba bisericească "prin munca comună a tuturor preoților și dascălilor și care abia în cele dintâi decenii ale veacului al XVIII-lea e izgonită cu totul din bisericile românești ardeleni și din cele două Țări române, prin răspândirea largă a numeroaselor cărți rituale tipărite în Țara Românească²⁰". În ultimul capitol, valoros datorită bogăției de informații cuprinse aici, expune situația preoțimii românești până la sfârșitul secolului al XVII-lea, subliniind că atât pe plan socio-material cât și pe cel religios-cultural preoții români ortodocși nu s-au bucurat de avantaje precum preoții altor confesiuni. Ei au rămas cu unele excepții la condiția credincioșilor²¹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 248.

¹⁷ *Ibidem*, p. 264–265.

¹⁸ *Ibidem*, p. 300–333.

¹⁹ *Ibidem*, p. 334–371.

²⁰ *Ibidem*, p. 372.

²¹ *Ibidem*, p. 445–503.

Zenovie Păclișanu, istoric și cleric deopotrivă, abordează în preocupările sale de istorie ecleziastică perioada când biserica românească a stat sub influența calvină. Studiile în care tratează această problematică²² sunt dezvoltate și integrate ca și capitole în lucrarea de sinteză despre "Istoria bisericii române unite". Acțiunile prozelitism calvin nu s-au putut desfășura în perioada tulbure de după asasinarea lui Mihai Viteazu. Numai o dată cu diploma din 12 ianuarie 1608 dată de Sigismund Rákotzi pentru scutirea clerului român de anumite taxe, Păclișanu vede deschiderea de "noi perspective acțiunii de convertire a preoților români". Însă cel care a "imprimat...principatului ardelean caracterul unui stat protestant" a fost Gabriel Bethlen. "Calvinismul său-notează autorul- însă n-a fost nici exclusivist nici intolerant". Atitudinea acestui principe față de biserica românească, în comparație cu cea a urmașilor săi, este denumită de Zenovie Păclișanu binevoitoare. Ca argument aduce conținutul dispozițiilor din diploma de numire a episcopului Teofil. Apoi, observă că "diploma nu conține nici cea mai mică aluzie la datoria episcopului de a reforma biserica în sens calvin". Dimpotrivă, prin ea se poruncește autorităților publice să-i dea episcopului sprijin și să se restituie bisericilor românești bunurile care i-au fost înstrăinate. O altă dovadă în acest sens caută în prevederile sinodale din anul 1627 în timpul păstoririi episcopului Dosoftei (Zenovie Păclișanu nu recunoaște calitatea de mitropoliți a ierarhilor ortodocși din Transilvania). "Ele nu cuprind nimic calvinesc-sublinează Zenovie Păclișanu-ci dimpotrivă multe impun lucruri cu totul opuse doctrinei calvine, pentru a căror înlăturare principii următori și superintendenții al luat cele mai aspre și necruțătoare măsuri"²³.

Cu toate acestea, principele Gabriel Bethlen a fost preocupat de problema convertirii la reformă a românilor ardeleni, fără să recurgă în vederea realizării ei la mijloace coercitive. Nici acest aspect nu-i scapă istoricul, care aduce următorul argument; prin diploma din 17 februarie 1614 s-au dat preoților români trecuți la reformă privilegii egale cu cele ale preoților calvini, tocmai pentru a fi atrași la această confesiune. De asemenea, surprinde ambiția principelui de a crea un stat pur protestant în Transilvania care se remarcă cu prilejul corespondenței dintre el și patriarhul Chiril Lucaris²⁴.

Situația se schimbă după urcarea pe tron a lui Gheorghe Rákotzi și după moartea episcopului Ghenadie. Acum superintendentul Geleji găsisese momentul favorabil, având și sprijinul princiar, să pună în aplicare planurile sale de convertire a românilor ortodocși²⁵. Zenovie Păclișanu prezintă toate strădaniile lui Geleji de a atinge acest scop. Insuccesul înregistrat în prima fază s-a datorat faptului că printr-un concurs de împrejurări la cârma bisericii ajunge vlădica Ilie Iorest, un ortodox intransigent.

²² Zenovie Păclișanu, *Legăturile românilor ardeleni cu Reformațiunea în veacul al XVI-lea și XVII-lea*, în "Cultura creștină", nr.16, 17, 18, 19 anul I, 1911.

²³ Idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediția a II-a, Partea I, în "Perspective", nr. 65-68, iulie 1994-iunie 1995, anul XVII, p. 41-43.

²⁴ *Ibidem*, p. 44-45.

²⁵ *Ibidem*, p. 47.

În consecință, perseverentul superintendent caută orice prilej să-l poată destitui pe mitropolit. Abia după doi ani a reușit să-și îndeplinească această doleanță. Izvoarele folosite de Păclișanu în relatarea acestor evenimente sunt cele tradiționale, începând cu Școala Ardeleană. De pildă, pătimirea lui Iorest este expusă din sursele lui Gheorghe Șincai²⁶.

Acțiunile propagandistice ale superintendentului nu s-au limitat doar la numirea unui vlădică fidel și supus cum a fost Simion Ștefan, ci a dorit ca să aibă control asupra protopopilor și protopopiatelor, conștient că numai așa își va putea atinge ținta. Mai mult, alături de cele 15 condiții impuse prin diploma de numire a lui Simion Ștefan, fruntași calvini își propun să realizeze cu eficiență sporită prozelitismul între români prin instrumentarul livresc, anume prin traduceri religioase. Un Catehism calvinesc, traducerea Noului Testament și al Psaltirii erau prinse în acest plan. Din argumentația folosită de istoricul Zenovie Păclișanu reiese că în deceniul cinci al veacului, în timpul păstoririi indolentului mitropolit Simion Ștefan, căruia autorul nu-i recunoaște aproape nici un merit, propaganda calvină s-a desfășurat cel mai intens. Însă replica ortodoxă nu a întârziat, mai ales sub raport ideatic. Tipăriturilor calvine i-au răspuns "Evangelhia învățătoare" de la Govora, "Învățăturile preste toate zilele" de la Câmpulung, "Cazaniile" dar în special "Răspunsul la catehism..." a mitropolitului Varlaam. Învățăturile calvine din aceste traduceri erau ușor de combătut crede Păclișanu, fiindcă nu erau articulate într-un limbaj adecvat, așa cum era Catehismul din 1648 a lui Ștefan Fagarași, din care spre exemplificare istoricul extrage câteva fragmente. Ca un ecou tardiv al intensității propagandistice, apare în 1655 "Scutul Catehismului...", prin care autorul înfierează credința bisericii răsăritene din cele două principate românești, demonstrând că ea ține departe poporul de adevărata mântuire. Expunerea învățăturii adevărate calvine este făcută însă confuz, într-un limbaj redundant, aspecte puse în evidență fără rezervă de Zenovie Păclișanu²⁷.

Urcare pe tron a fiului lui Gheorghe Rákotzi, preocupat de campanii de cucerire și de expediții militare, au redus activitatea propagandei religioase, ea desfășurându-se acum cu aportul Susanei Lorántfi mai mult în zona Făgărașului, unde a înființat și o școală cu programă religioasă reformată²⁸.

Zenovie Păclișanu este primul istoric care afirmă că sub principele Mihail Apaffi, prozelitismul calvin a atins apogeul. Sprijinit de superintendent, arată acesta "Mihail Apaffi a continuat în lunga-i domnie cu fanatism și neînfrântă energie politică de calvinizare a bisericii românești, inaugurată de Ștefan Geleji și de Gh. Rákocy I, luând măsuri și dând porunci la care aceia nu s-au gândit niciodată". În această ordine de idei, evident Sava Brancovici nu mai apare ca o mare personalitate a bisericii ortodoxe românești. "Autoritatea lui – sublinează istoricul – a fost redusă

²⁶ *Ibidem*, p. 50–52.

²⁷ *Ibidem*, p. 54–65.

²⁸ *Ibidem*, p. 66–69.

cum n-a fost redusă autoritatea nici unuia din vlădicii cari l-au precedat, făcând din dânsul o simplă păpușă în mâinile superintendentului calvin”²⁹. Atât de puternic a insistat principele să impună calvinismul între români, încât “a intervenit uneori și în viața internă a parohiilor românești”. El s-a folosit de toate mijloacele pe care le deținea pentru a-i converti pe români. N-a folosit doar presiunea politică, ci și politica de favorizare prin acordarea de privilegii preoțimii. De fapt, consideră Zenovie Păclișanu este vorba de o adevărată teroare dezlănțuită de calvinism împotriva bisericii românești, care a ajuns să fie “cunoscută în întreg Orientul ortodox”. De pildă aceste realități erau bine cunoscute de patriarhul Dositei al Ierusalimului, care se exprimă “în termeni deosebit de violenți” într-o carte privitoare la “tirania” calvină³⁰.

Însă deosebit de valoroase sunt concluziile formulate de Zenovie Păclișanu în privința insuccesului Reformei protestante calvine. Recunoaște în lipsa experienței misionare, starea de ignoranță a populației, sprijinul ortodoxiei extracarpatice, factori de rezistență și insucces, dar cauzele adevăratului eșec le consideră a fi de altă natură, de vreme ce o anume ignoranță, practici cultice similare și sprijin politic se regăsesc și la catolicii care au îmbrățișat apoi Reforma. În primul rând, trecerea la protestantism s-a făcut din motive economice și sociale: nemulțumirea populației față de statul social și economic al clerului catolic. Românii nu aveau motive să participe la o astfel de mișcare, deoarece ierarhia abia se înfiripa, preoții erau din rândul poporului, nu se deosebiau aproape cu nimic de populația de rând românească și nu se interesau de speculațiile abstracte teologice. Cea mai importantă cauză a rezistenței sau reticienței românești o găsește în însăși spiritualitatea românilor. “Poporul nostru-afirmă Păclișanu-avea o uimitor de bogată viață sufletească exprimată și exteriorizată în nenumărate rituri și simboluri”. Raportul cu sacralul era unul de factură intimă și nu abstractă. Sfânta treime, îngerii și sfinții “nu erau entități abstracte..., ci realități apropiate, pe care le simțea în firicelul de iarbă, în ploaia care face câmpiile să rodească, în vuetul furtunii, în boale și năpaste, în naștere și moarte”. La prima vedere pare a fi vorba de un soi de animism. În fapt, nu e un raport extern, ci unul intim, structural și organic. Comparația autorului este relevantă în acest sens: “sigur, o viață sufletească similară aveau și celelalte popoare conlocuitoare, dar ea nu era trăită atât de intens și nu făcea parte organică din însăși ființa lor cum făcea din ființa poporului nostru”. În fine, sub formă de corolar afirmă următoarele: “Trecerea la Reforma lui Calvin ar fi însemnat golirea sufletului românesc de întreg cuprinsul de sensibilitate și duioșie și smulgerea din rețeaua infinitelor fire care-l legau de lumea transcedentală a spiritelor, înlocuind toate acestea cu conștiința existenței unui Dumnezeu implacabil care ne-a fixat de la începutul veacurilor, indiferent de faptele noastre bune ori rele, osânda vecinică ori fericirea vecinică”³¹.

²⁹ *Ibidem*, p. 70.

³⁰ *Ibidem*, p. 71–72.

³¹ *Ibidem*, p. 77–80.

La finele anilor treizeci au apărut trei lucrări care tratau strict raporturile bisericii reformate cu biserica românească în perspectivă diacronică a celor două veacuri de dominare protestantă, fără să se urmărească ca odinioară acest fenomen doar în cadrul evoluției istorice a bisericii ortodoxe. Una dintre lucrări aparține istoriografiei românești, iar celelalte două istoriografiei maghiare.

Lucrarea de mici dimensiuni a lui Petre Filimon a apărut ca o consecință a unei controverse vechi din istoriografia noastră religioasă. Scopul cărții era să combată teoria greco-catolică care susținea ideea calvinizării totale a bisericii românești transilvane în momentul unirii cu biserica Romei, scop sugerat de altfel și prin titlu. Petre Filimon își desfășoară activitatea culturală la Arad, unde exista și atunci un puternic centru al ortodoxismului. Firește, lucrarea are un pronunțat caracter polemic, de aceea veridicitatea unor afirmații este îndoielnică. Provocarea este generată de opiniile lansate în unele reviste de către prelatul greco-catolic Ioan Georgescu, susținător al teoriilor lui Augustin Bunea. Unirea, în opinia acestuia, a salvat biserica din “ghearele calvinismului”, iar prin acceptarea unirii cu catolici clerul a dobândit o mai bună situație materială și socială. Petre Filimon le reproșează că n-au luat în considerare faptul că habsburgii au urmărit în principal un scop politic și pe urmă unul religios. Cât privește convertirea românilor la calvinism, el crede că nu s-a cercetat suficient și nu s-a pus accentul pe adevărata cunoaștere a acestui fenomen, ceea ce l-a determinat să redacteze această lucrare și să demonstreze “că Biserica românească din Transilvania, în preajma anului 1700, n-a fost protestantizată și nu va fi nici în viitor!”³². O altă trăsătură a lucrării este preferința pentru sursele și bibliografia maghiară, probabil, tocmai pentru a formula considerații mai ușor credibile sau care să apară mult mai obiective.

Dacă începutul prozelitismului calvin în secolul al XVI-lea nu s-a bucurat de succes³³, “secolul al XVII-lea este mai favorabil răspândirii calvinismului, în special în prima jumătate al acestui secol”. În această perioadă, constată autorul, principii protestanți au uzat de autoritatea lor și de principiul: *cujus regio, ejus religio*, dar “datorită împrejurărilor, Biserica noastră scapă și de data aceasta și în preajma unirii, precum vom vedea, ea este tot ortodoxă și nu calvinizată”³⁴.

Autorul pleacă de la premiza că exista o puternică conștiință ortodoxă în rândul clerului românesc și cu cât era mai mult provocată ori iritată, cu atât se întărea mai mult, ajutând-o să-și consolideze astfel identitatea. E adevărat, susține acest cercetător, că un deosebit aport în conștientizarea identității ortodoxe a românilor ardeleni l-au avut clerul din cele două principate române și cel sârbesc. Pe urmă, în jurul clerului, care “formează cel mai mare obstacol”, “se aliniază întreaga masă a țărănimii”. Așadar, dacă se poate observa totuși trecerea spre calvinism a multora

³² Petre Filimon, *Protestantismul și românii din Ardeal. Combaterea unei teorii uniate*, Arad, 1938, p. 3–9.

³³ *Ibidem*, p. 10–33 *passim*.

³⁴ *Ibidem*, p. 35.

dintre parohii în acest veac, atunci aceasta era doar una iluzorie și se făcea “spre a se acapara mai multe drepturi”. “Românii – sublinează autorul – numai în aparență trăiesc în aceleași comunități cu ungurii calvini, în realitate ei se simțeau tot ortodocși”³⁵. Cu alte cuvinte, românii au știut să profite de acele avantaje pe care le oferea protestantismul, întorcându-le pe urmă în favoarea Bisericii ortodoxe. În acest mod au procedat cu traducerea cărților religioase, după ce le-au primit de la calvini în limba română “au întors frumos spatele reformațiunii”³⁶.

Întreaga lucrarea gravitează în jurul unor asemenea aserțiuni. Toate încercările principilor de calvinizare a bisericii ortodoxe românești din Ardeal s-au soldat cu un eșec, chiar dacă pentru apărarea ortodoxiei au căzut victime câțiva mitropoliți. Identitatea acestei biserici era atât de bine definită încât nu putea fi distrusă³⁷. Prin urmare, concluzionează Petre Filimon, “de stăteau la conducerea Ardealului principii protestanți – încă 100 de ani – nu s-ar putea vorbi, nici azi de Biserica rom-protestantă, ci, de a 5-a confesiune recunoscută, adică de Biserica ortodoxă”³⁸.

Pe o altă poziție se află cercetători maghiari, care se înscriu pe linia afirmațiilor istoriografiei create de Péter Bod în epoca iluminismului³⁹. Rezultatul cercetării lor este apropiat însă de concluziile lui Petre Filimon.

Într-o mică broșură istoricul maghiar Révész Imre își pune în lumină foarte concis cercetările referitoare la Reforma religioasă și românii ardeleni. Spre deosebire de strădaniile principilor din secolul al XVI-lea de a impune repede principiile reformate românilor ortodocși transilvăneni, el remarcă că cei din secolul următor adoptă o altă tactică. Acești principii calvini nu se mai folosesc de mijloacele statale de constrângere, dimpotrivă ei s-ar fi străduit în opinia istoricului maghiar să ridice treptat și cu răbdare nivelul cultural al preoțimii și poporului valah, sperând că așa se vor îndepărta de superstițiile care-i ținea în ignoranță și vor putea pătrunde în adevărul Sfintei Scripturi. Pentru realizarea acestui deziderat s-a recunoscut ierarhia ortodoxă cu drept jurisdicțional. În schimb, le pretinde vlădicilor să ofere sprijin în înlăturarea limbii slavone din cult și să încurajeze folosirea limbii române și pe urmă să ajute la purificarea cultului de elementele superstițioase. Aceste condiții nu au fost lăsate la discreția ierarhilor români, ci pentru respectarea lor au fost puși sub supravegherea episcopului reformat. Această măsură i se pare lui Révész Imre ca fiind cea mai gravă care s-a luat împotriva ortodocșilor. În rest, calvinii nu au abuzat de constrângere politică. Ba mai mult, controlul superintendentului n-a fost prea sever, astfel încât dintre mitropoliți români nici unul nu s-a angajat cu hotărâre în respectarea condițiilor. Dimpotrivă, s-au arătat foarte profund atașați de biserica răsăriteană, iar față de biserica reformată au păstrat doar aparențele. Pe lângă toate

³⁵ *Ibidem*, p. 36–37.

³⁶ *Ibidem* p. 40.

³⁷ *Ibidem*, p. 40–48.

³⁸ *Ibidem*, p. 49.

³⁹ Mihai Georgiță, *Istoriografia iluministă despre impactul Reformei asupra românilor din Transilvania*, Crisia, XXXIV, 2004, p. 119–121.

acestea, în secret unii au luptat împotriva condițiilor reformatoare. La o asemenea atitudine a vlădicilor – ține să sublinieze autorul – principii au acționat cu înțelepciune și nu au intervenit în forță, ci au așteptat ca timpul să-și arate roadele⁴⁰. Autorul recunoaște într-o astfel de politica rezervată a principilor calvini interesul lor pentru politica orientală, unde intrau în relații strânse cu cele două Țări românești. Exercițarea violenței religioase asupra supușilor valahi ortodocși ar fi dus inevitabil la înrăutățirea relațiilor. E drept însă că succesul reformei protestante între românii ardeleni depindea de frângerea legăturilor acestora cu cei din principatele române, un lucru, de altfel, foarte greu de realizat. Persecuția religioasă oricum nu era o practică protestantă, vrea să ne convingă Révész Imre. Criteriul principal al propagandei calvine era unul pur religios în strânsă legătură cu cel cultural, deoarece calvini se simțeau răspunzători în fața divinității pentru populația românească aflată în stare de ignoranță. Ei doreau să o integreze în lumea ideilor protestante și în cultura occidentală, dar aveau în vedere și latura socio-economică. Eliberarea preoților valahi de sarcinile iobăgești și așezarea lor pe același nivel cu preoții bisericilor recepte era unul din dezideratele principilor calvini. Apoi, istoricul maghiar exemplifică cu activitatea propagandei religioase desfășurată sub principii Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákotzi. O condiție din cele 15 impuse de Rákotzi i se pare suficientă pentru a dovedi că prin calvinizare nu s-a urmărit maghiarizarea. Este vorba de dispoziția din condiția căsătoriilor interetnice: dacă un bărbat român se căsătorește cu o femeie maghiară se puteau cununa la preotul valah ortodox, fără să sufere nici o piedică din partea calvinilor⁴¹.

Révész Imre nu poate însă să nege că s-a intervenit cu mână forte în autonomia bisericească a românilor ardeleni prin condițiile impuse, dar intervenția efectivă a fost mai puțin dură decât condițiile, astfel încât se poate considera că a fost mai degrabă una prudentă și cruțătoare, cu atât mai mult cu cât spiritul lor ortodox s-a apărât instinctiv de protestantismul apusean. În acest fel, nici măcar practicarea prozelitismului prudent n-a dat roade. De asemenea, eforturile făcute pentru culturalizarea prin traducerea cărților de cult sau prin înființare școlilor n-au reușit să convingă pe ortodocșii români să îmbrățișeze protestantismul. Aici este amintită prodigioasa activitate de culturalizare a Susanei Lorántffy, desfășurată într-un autentic spirit nobil și creștinesc față de români, spirit care ar exclude din capul locului orice încercare de asimilare⁴².

Pentru noi ilustrative rămân considerațiile finale formulate aproximativ în aceeași succesiune de idei ca la Petér Bod, și care se regăsesc cu multe similitudini la ceilalți cercetători maghiari ori protestanți. Astfel, instaurarea în Transilvania a regimului habsburgic, promotor al romano-catolicismului, a slăbit considerabil resortul politic prin care se făcea propaganda protestantă. Schimbarea regimului a

⁴⁰ Révész Imre, *A reformáció az erdélyi oláhok között*, Debrecen, 1938, p. 16–17.

⁴¹ *Ibidem*, p. 18–19.

⁴² *Ibidem*, p. 20–21.

condus în mod natural la înlocuirea propagandei religioase. În urma unei politici religioase mai abile a rezultat unirea românilor cu biserica Romei, dar rezultatul a fost unul parțial și doar sub raport formal, cea mai mare parte a românilor rămânând fideli ortodoxiei, iar uniții n-au preluat fondul spiritualității romano-catolice. Prin unirea religioasă, românii au profitat de posibilitățile largite de contact cu educația apuseană, pe care au folosit-o la construirea propriei identități naționale și mai ales a conștiinței istorice. De aici se naște presupuziția istoricului maghiar că, dacă principatul protestant ar mai fi dăinuit și și-ar fi continuat nestingerit misiunea de prozelitism, rezultatul ar fi fost cel mult același, iar, dacă se ia în considerare că biserica catolică a fost mai indulgentă față de biserica ortodoxă românească, cu care totuși avea multe asemănări, rezultatele ar fi fost aproape nule. Fără să aprofundeze cercetarea realităților istorice, Révész Imre își menține părerea că protestanții au comis mai multe abuzuri decât catolicii față de românii ortodocși, ceea ce ar fi dăunat apropierei dintre reformă și ortodoxie. Cu toate acestea, afirmă că insuccesul clar al calvinismului de a reconverti pe români, ca de fapt și cel catolic, se datorează în fond diferențelor prea mari existente între spiritualitatea răsăriteană și cea apuseană⁴³.

Pe de altă parte, eforturile prozelitismului calvin n-au rămas fără ecou. Potivit datelor istorice, nu se poate contesta faptul că în urma propagandei s-au constituit comunități reformatate românești. Istoricul maghiar dă ca exemplu Făgărașul și Hațegul din Transilvania; Lugojul și Caransebeșul, din Banat. E adevărat, susține el, că în aceste zone existau elemente românești dispuse să accepte Reforma din dorința de culturalizare și emancipare socială. Însă n-au existat doar aceste motive colaterale, ci și o convingere proprie. Dovadă în acest sens sunt comunitățile care au rămas fidele protestantismului, după ce multe altele au trecut la unire cu romano-catolici. În plus, autoritățile ecleziastice reformatate au vegheat cu strășnicie ca nimeni să nu ajungă preot reformat numai pentru avantaje materiale și sociale.

Alte efecte ale Reformei se pot distinge în modul de organizare colegială și consistorială a conducerii bisericii românești. Astfel, episcopul nu mai este numit de ceilalți episcopi, ci de către preoți, iar, mai apoi, în chestiunile ecleziastice, după modelul reformat, aveau putere de decizie și mirenii.

“Totuși, – afirmă Révész Imre – cel mai durabil dar făcut de misiunea reformată națiunii și bisericii românești a fost în domeniul limbii și literaturii”(De a legmaradandóbb ajándékot a református misszió mégis nyelvében és irodalmában adta a román egyháznak és a román nemzetnek). Pentru a-și întări afirmația citează din concluziile la care au ajuns G. Bogdan Duică, George Barițiu și Ioan Lupaș în privința acestui fenomen. Așadar, istoricul maghiar încearcă să contureze cu precizie, dar cu atât mai eronat, proporția și trăsăturile complexe ale fenomenului lingvistic românesc înrăuit de reformă, considerându-l “nebun” pe cel care ar îndrăzni să nege această realitate⁴⁴.

⁴³ *Ibidem*, p. 22–23.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24–25.

Celălalt istoric maghiar, Juhász István, într-o lucrare cu același titlu, deși ajunge cam la aceleași încheieri, îi propune să analizeze mai pe larg și mai adânc raportul Reformei cu românii ortodocși din Transilvania. Astfel, în prima parte a lucrării care tratează secolul al XVI-lea⁴⁵ aduce în discuție situația generală a românilor din principat, contactul cu reforma, primele tipărituri românești apărute cu aportul acesteia, episcopia reformată românească. Prin urmare, pornește de la contextul general istoric pentru a explica și detalia mai bine particularitățile acestui fenomen, folosind cu prisosință operele cercetătorilor români.

De la general spre particular este abordat și secolul XVII. Astfel, un prim capitol tratează situația din biserica răsăriteană și din statele Europei răsăritene. Se constată prin urmare fireștile legături strânse dintre bisericile ortodoxe din aceste state, corespondența dintre marii teologi din centrele ortodoxiei, legături consolidate de permanenta deplasarea a călugărilor itineranți. De asemenea, faptul că statele ortodoxe, aflate majoritatea sub suzeranitate turcească, luptau pentru independența statală și libertate religioasă. Toate au contribuit la coeziunea ortodoxiei, care nu a permis apoi penetrarea curentelor protestante decât în foarte mică măsură. Aceasta ar fi una din explicațiile pentru care calvinismul nu a prins la românii ortodocși din Transilvania⁴⁶.

Un alt capitol se concentrează asupra politici religioase din principatul Transilvaniei. Primul care manifestă un interes deosebit pentru biserica românească este Gabriel Bethlen. O caracteristică a politici religioase din vremea acestui principe este reluarea misionarismului protestant între românii ortodocși. Acum istoricul maghiar găsește de cuviință să pună în relief avantajele oferite de politica religioasă a lui Bethlen pentru preoții români, precum și hotărârea principelui de a crea un principat pur protestant, ceea ce se reflectă în corespondența dintre el și Patriarhul de la Constantinopol, Chiril Lukaris⁴⁷. Dimpotrivă, sub cei doi Rákotzi politica religioasă față de români se înăsprește, dorind cu orice preț și prin toate mijloacele să-i convertească pe români la calvinism. Astfel, în culegerea de legi Aprobatae Constitutiones din 1653 sunt cuprinse o serie de dispoziții defavorabile românilor și credinței lor. Paralel cu acestea, sub directă conducere a superintendentului se desfășura o intensă activitate prozelită, menită să forțeze pe episcopii și implicit preoții români să adere la practicile protestante⁴⁸.

În timpul lui Mihail Apaffi, ultimul principe protestant, politica religioasă față de români nu mai este atât de consecventă. De altfel, în această perioadă și biserica calvină se află într-un anumit regres datorită incompetenței principelui și dezavantajului creat de împrejurările externe⁴⁹.

⁴⁵ Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*; Cluj, 1940, p. 11–101, passim.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 107–124.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 134–141.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 143–161.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 163–173.

Din perspectiva situației generale a ortodoxiei și a politici religioase princiare, Juhász István analizează într-un alt capitol misionarismul protestant calvin din secolul al XVII-lea. Aici un subcapitol este consacrat luptei bisericii răsăritene împotriva calvinismului. Prilej cu care pune în discuție rând pe rând propensiunea patriarhului Chiril Lucaris către protestantism, condamnarea sa în sinodul de la Iași, militantismul panortodox a lui Vasile Lupu, sprijinit de mitopoliții Varlaam și Petru Movilă, adversari înverșunați ai reformelor. Însă o atenție specială o acordă tipurilor de misionarism: publicarea catehismelor, activitatea tipografică și activitatea școlară⁵⁰.

Un ultim capitol sub forma unor considerații finale este intitulat: *Rezultatele și eșecurile Reformei la români*. Un important rezultat al misiunii reformatoare este în opinia acestui istoric maghiar înlăturarea multor superstiții populare. În acest sens, comentează hotărârile sinodului de la Alba Iulia din 1675, ținut de Sava Brancovici, care impun o serie de reguli stricte pentru preoții și enoriași în vederea emancipării lor culturale și împlinirii spirituale. Nu știe cu exactitate însă dacă aceste reguli au mai fost cândva impuse, iar la 1675 nu au fost doar întărite. Un alt bun câștigat pentru poporul ortodox român în urma contactului cu Reforma este evident cultivare și dezvoltarea limbii române; un lucru de care românii au știut să profite din plin, crede autorul⁵¹. În ceea ce privește eșecurile ele sunt cauzate, după părerea autorului, în primul rând de legăturile strânse care existau între românii din Ardeal și cele două principate, iar în al doilea rând, de ignoranța clerului și credincioșilor români. Ei se complăceau într-un soi de creștinism popular, fără să poată accede la adevăratele învățături biblice. În acest sens, dă exemplu(pentru noi irelevant) pe acel țaran maramureșean, prezent în cronică la Nicolae Bethlen, care mărturisise prin 1680 că nu știe cine a creat lumea și nici cine este Isus Hristos. Subiacent, istoricul maghiar notează că nu poate afla în istoria Transilvaniei de la 1566–1670 cazul unui călugăr sau preot român care să fi trecut cu entuziasm și hotărâre la Reforma⁵².

În încheierea acestui excurs istoriografic putem afirma că istoriografia ecleziastică interbelică, cu toate neajunsurile și neîmplinirile ei, firești de altfel, a pus bazele cercetării *sistematice* a fenomenului protestant în Transilvania medievală și a interferenței acestuia cu credința răsăriteană a românilor.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 175–220.

⁵¹ *Ibidem*, p. 223–229.

⁵² *Ibidem*, p. 230–235.

**Abschweifungen in der geistlichen Historiographie zwischen
den zwei Weltkriegen hinsichtlich der Beziehung
des Protestantismus mit der rumänischen Kirche**

– Zusammenfassung –

Die geistliche zwischen den zwei Weltkriegen erschienene Historiographie verspürte das Bedürfnis wiederum die Erforschung der Beziehungen der reformierte Kirchen, genauente, des Calvinismus mit orthodox rumänischen Kirche von Siebenbürgen zu ergründen und deren Ergebnisse zu preziesieren. Die wichtigsten Beiträge zu dieser Problematik wurden von den Klausenburger rumänischen Erforscher geleistet: Ioan Lupaș, Ștefan Meteș, Zenovie Păclișanu, alle drei mit Teologiestudien. Unter der ungarischen Historiker, die mit der Geschichte dieser Beziehungen befasst haben, tun sich Révész Imre und István Iuhász hervor. Zum Unterschied von der vorigen Geschichtschreibung, mit manchen kleinen Ausnahmen, sowohl rumänische als auch ungarische Historiker haben die vorteilhaften Einflüsse des Protestantismus in den Fortschritten der rumänischen Kultur(bzw. Unterricht und Drükrei) herausgehebt, aber zugleich sie haben die Widerstand der rumänischen Kirche von Siebenbürgen gegenüber der Bekehrungssucht der Calvinisten durch die starken Zusammenhänge mit den griechischen Kirche, insbesondere mit den zwei aus Moldau und Valachei, wie durch ihre alten Überlieferungen betont.

ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND ISTORIA ISTORIOGRAFIEI TRANSILVĂNENE ÎNTRE 1965–1989

de

Gabriel MOISA

Cercetarea unei teme atât de sensibile precum aceasta presupune în mod obligatoriu și o delimitare absolut necesară a preocupărilor, în vederea conturării contextului istoriografic de la care pornim.

Definirea sintagmei istoriografiei transilvănene pune unele probleme de ordin metodologic din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând este vorba de delimitarea spațială a sintagmei, care în cazul analizei noastre cuprinde Transilvania istorică alături de Banat, Crișana și Maramureș dar și de definirea istoriografiilor din această lume, română, maghiară, germană, sârbă care sunt cuprinse în analiza noastră sub sintagma istoriografiei transilvănene, istoriografie care încorporează toate scrierile consacrate Transilvaniei, indiferent de arealul cultural din care provin, indiferent de subiectul tratat.

În mod cu totul special istoria istoriografiei este chemată să descopere efortul creator al istoricilor din trecut făcând astfel posibilă istoriografia modernă a zilelor noastre¹. Pornind de la acest dat vom încerca în cele ce urmează să efectuăm o analiză a cercetărilor consacrate istoriei istoriografiei transilvănene. Această reflexie de sine² este inevitabilă, cu atât mai mult cu cât, pe lângă stabilirea contextului istoriografic de bază, este detectabil un interes evident pentru cercetarea trecutului scrisului istoric în anii de care vorbim³, mai cu seamă în perimetrul școlii istorice clujene. Sub aspect metodologic vom recurge în cercetarea noastră la o investigare a studiilor de istoria istoriografiei transilvănene atât pe autori cât și cronologic, începând cu 1965 până în anii din urmă, pentru a urmări evoluția acestora în timp, a temelor și accentelor prezente. Ne-am oprit în mod necesar și asupra cercetărilor post decembriste, chiar dacă nu se încadrează cercetării în ansamblul ei, datorită numeroaselor asemenea contribuții apărute în această perioadă care discută liber, pe toate coordonatele lor, aspecte ale evoluției scrisului istoric în anii regimului Ceaușescu.

¹ Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei universale*, Cluj, 2000, p. 15 (în continuare *Introducere...*)

² Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1981, p. 21

³ Pompiliu Teodor, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 45

La începutul perioadei discutate este sesizabilă o oarecare expansiune a domeniului istoriei istoriografiei, atât în țară, cât mai ales în străinătate, expansiune concretizată câțiva ani mai târziu, după o serie de tatonări prealabile, în organizarea unei comisii de istoria istoriografiei la Congresul internațional de istorie din anul 1980 desfășurat la București⁴ în care partea română a ocupat un loc însemnat. În România acelor ani domeniul a cunoscut reale progrese, beneficiind de preocupările competente ale promotorilor școlii românești de istoria istoriografiei, Pompiliu Teodor, Al. Zub, Vasile Cristian sau Lucian Boia, ale căror contribuții s-au dovedit fundamentale pentru delimitarea și orientarea cercetărilor.

Trecând la radiografierea cercetărilor de istoria istoriografiei transilvănene din vremea regimului Ceaușescu observăm că debutul lor se produce într-un context istoriografic relativ fast, determinat de noile opțiuni ale regimului politic care încerca o redimensionare teoretică a fundamentelor și structurilor sale. Într-o vreme în care anul 1918, cu tot ceea ce a însemnat acesta în istoria României moderne, era pentru prima dată scos de la naftalină cercetătorii clujeni M. Dan, P. Teodor și A. Răduțiu efectuau o interesantă incursiune în istoriografia română urmărind evoluția ideii de unitate începând de la cronistica medievală⁵. A fost primul demers de această factură, însă valoarea lucrării și profunzimea argumentației nu au lăsat deloc să se întrevadă acest lucru. Se stabileau totodată o serie de canoane metodologice care au rămas general valabile și în anii următori. Dincolo de faptul că articolul subliniază o idee prezentă în toată istoriografia română încă din veacul al XVII-lea, cu antecedente chiar mai vechi⁶, prezente deja în cronistica medievală, se accentuează pe existența acestei ideii mai ales în mediul intelectual ardelean. Nicolaus Olahus era considerat primul care cuprinde în sfera sa de preocupări întreg spațiul românesc⁷, apreciindu-se corect și faptul că aproape toată cronistica ardeleană a secolelor XVI–XVII, Heltai, Toppeltin, Szamosközy sau Troster, discută aceeași realitate românească. Mai mult cei trei istorici clujeni semnalează prezența ideii solidarității românești în unele cronică dinafara spațiului locuit de români, trimiterile la un Petru Perembesky⁸ sau un Ștefan Szamosközy⁹ fiind dintre cele mai sugestive.

Din multitudinea ideilor novatoare ale studiului se desprinde cel puțin una care care a rămas definitiv valabilă, aceea că în evoluția istoriografiei românești primul loc, începând din secolul XVIII, l-a deținut istoriografia transilvăneană prin cercetările noii școli istorice pătrunsă de un puternic spirit național. Recursul la o serie de personalități ale scrisului istoric ardelean precum Samuil Micu sau Gheorghe Șincai, trecând prin Damaschin Bojincă și Florian Aaron și ajungând la Nicolae Densușianu, T.V. Păcățian, A. Bunea, I. Lupaș, Silviu Dragomir sau David Prodan

⁴ *Ibidem*.

⁵ M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1968, p. 25–89.

⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁸ *Ibidem*, p. 27, vezi și Hurmuzaki, *Doc. II/4*, București, 1894.

⁹ *Ibidem*.

este supus unei realități concrete. Toate aceste personalități au creat opere fundamentale pentru istoria românilor transilvăneni, aducând un echilibru și un plus de explicație, în opinia autorilor, pe linia sublinierii unității românești¹⁰. În esență, studiul trasează coordonatele istoriei istoriografiei românești, înțelegând prin aceasta, pentru anumite segmente de timp, mai ales pe cea transilvăneană. Împlinirea anunțată doar în acest articol, a fost înfăptuită câțiva ani mai târziu de către profesorul Pompiliu Teodor într-o operă fundamentală purtând de acum amprenta specialistului recunoscut în istoria istoriografiei¹¹.

În același spațiu al cercetării regăsim și studiul istoricului Vasile Curticăpeanu dedicat prezenței ideii de unitate românească în istoriografia noastră modernă¹². Autorul ajunge la concluzia că împrejurările istoriei moderne românești au impus ca o cerință obiectivă o istoriografie concepută pe baze noi, care să servească ca armă de luptă noile idealuri panromânești¹³. Istoriografia transilvăneană este tratată aici în contextul general românesc, surprinzându-se realitatea prezenței ideii unității românilor peste tot¹⁴ în istoriografia epocii moderne începând cu Kogălniceanu și Bălcescu în timp ce în istoriografia transilvăneană ideea a fost detectată mult mai devreme, pentru ca deceniul șase al secolului al XIX-lea să însemne, prin preocupările unui Papiu Ilarian, Barițiu sau Treboniu Laurian și mai târziu I. Hodoș sau N. Densușianu discutarea pe o treaptă superioară de înțelegere a ideii naționale la românii ardeleni¹⁵. Exprimându-ne anumite rezerve în ceea ce privește constatările autorului legate de „beneficiile” noii Academii Române¹⁶ față de cercetarea istoriei Transilvaniei, remarcăm că Vasile Curticăpeanu apreciază, în convergență oarecum cu concluziile articolului semnalat mai sus¹⁷, istoriografia transilvăneană de dinaintea Unirii celei mari ca fiind una polemică și din ce în ce mai ofensivă, răspunzând unor nevoi obiective ale românilor ardeleni¹⁸.

În același context absolut favorabil, legat de descătușarea subiectului 1918 din chingile tabu-ului ideologic, în anul 1968 când se aniversează cu fast pentru prima oară după 1948, o jumătate de secol de la marele eveniment mai sunt de semnalat câteva cercetări din domeniul istoriei istoriografiei datorate lui Alexandru Duțu¹⁹, Alexandru Porțeanu²⁰ și V. Fanache²¹. Primul articol, cel semnat de Al. Duțu, este o

¹⁰ *Ibidem*, p. 37–55.

¹¹ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice*, Cluj, 1970.

¹² Vasile Curticăpeanu, *Oglindirea procesului de unitate național-politică a românilor în istoriografia modernă*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 381–394.

¹³ *Ibidem*, p. 383.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 387.

¹⁶ *Ibidem*, p. 394.

¹⁷ M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 25–89.

¹⁸ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 394.

¹⁹ Al. Duțu, *Însemnări despre rolul cărții în realizarea statului național român*, în *Revista Bibliologică*, nr. 11, 1968, p. 662–663.

²⁰ Al. Porțeanu, *Rolul culturii în realizarea unirii*, în *Revista Bibliologică*, nr. 12, 1968, p. 707–709.

²¹ V. Fanache, *Semnificația unirii (1918) în literatura Transilvaniei*, în *Studia Philologica*, 13, fasc. 2, 1968, p. 3–11.

inedită încercare de a consemna realitatea obiectivă a rolului cărții în limba română din Transilvania și aportului său la realizarea Marii Unirii, iar cel de-al doilea, semnat de Al. Porțeanu, făcând oarecum parte din aceeași categorie, accentuează rolul culturii în ansamblul său în realizarea dezideratului național. Cea de-a treia cercetare în schimb dinspre domeniul fertil al filologiei urmărind lucrurile din perspectiva amprente lăsată în literatură de marele eveniment²².

Alături de cercetătorii din România, o serie de istorici români din diaspora sau chiar străini s-au interesat de natura discursului istoric românesc la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 mai ales din perspectiva ingerinței puterii politice în scrierea istoriei²³. Între aceștia se detașează Dionisie Ghermani care a radiografiat în mai multe rânduri în mod strălucit acest fenomen. Prima investigație a istoricului se oprește asupra consecințelor nefaste suferite de istoriografia medievală în cercetarea istorică a primelor decenii de regim comunist. Acesta tratează detașat și critic caracteristicile ideologiei comuniste de tip sovietic implementate în istoriografia română, cu cea transilvăneană ea parte componentă, pentru ca în final să evalueze critic prezentul, dar mai ales perspectivele și tendințele istoriografiei românești²⁴. Discuția asupra istoriografiei românești este reluată, de același Dionisie Ghermani câțiva ani mai târziu²⁵ cu aprecieri la fel de critice față de realitatea discursului istoric românesc imprimată de Ceaușescu mai ales după 1971, cu consecințe dintre cele mai nefaste pentru cercetarea istorică²⁶, consecințe materializându-se în accentuarea brutală și nefirească a sentimentului național pentru slujirea interesului său în contextul în care, odată cu trecerea anilor, această idee a devenit aproape singura rezervă propagandistică a șefului statului²⁷. În aprecierea autorului, acest tip de presiune asupra istoriografiei este detectabilă încă din ultimii ani de *domnie* ai lui Dej, dar este profesionalizată de Nicolae Ceaușescu²⁸. Amplificând discuția în aceeași direcție, Dionisie Ghermani discută cu aceeași detașare și profesionalism metodele și practica istoriografiei române, inclusiv pe coordonatele celei transilvănene, în întreaga perioadă a regimului Ceaușescu până la sfârșitul anilor '80²⁹. Dionisie Ghermani s-a aplecat în mod special asupra istoriografiei transilvănene detectând câteva direcții de cercetare în anii regimului comunist

²² *Ibidem*, p. 10–11.

²³ Dionisie Ghermani, *Die communistische Umdeutung der rumanischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, Munchen, 1967.

²⁴ *Ibidem*, p. 147–176.

²⁵ *Idem*, *Ceaușescus "harter" ideologischer Kurs. Zuruk zu den Dogmen der funfziger jahre*, în *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa*, XXV, 1976, p. 109–116.

²⁶ *Idem*, *Die Rumänische Kommunistische Partei*, în *Rumanien Sudosteuropa Handbuch*, Band II, Göttingen, 1977, p.11–41.

²⁷ *Idem*, *Nationalistischer Internationalismus am beispiel Rumanien*, în *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 2, 1975, p. 279–296.

²⁸ *Idem*, *Wandlungen der rumanischen historiographie im spiegel der ersten vier Bande der Istoria României*, în *Sudost Forschungen*, XXVI, 1967, p. 354–367.

²⁹ *Idem*, *Theorie und Praxis der rumanischen Historiographie der Nachkriegszeit (1948-1978)*, în *Sudostdeutsches Archiv*, Band XXI, 1978, p. 105–117.

circumscrie revoluției de la 1848³⁰ sau poziției față de republica sovietelor lui Béla Kun³¹, dar mai ales disputei istoriografice româno-maghiare legată de Transilvania, cu un loc bine definit în istoria istoriografiei³².

Revenind pe coordonatele interne ale discuției, la o cronologie dinainte stabilită, credem că merită amintită aici și contribuția absolut inedită³³ semnată de Al. D. Florea în care sunt semnalate o serie de corespondențe dedicate momentului unirii, dar cea care se detașează prin noutate și mai ales prin utilitate este lucrarea istoricului I.D.Suciu³⁴. Aceasta face un prim bilanț al modului în care s-a reflectat în istoriografie semicentenarul unirii Transilvaniei cu România. Făcând aprecierile care se cuvin legate de oportunitatea unor astfel de realizări istoriografice, I.D.Suciu nu s-a sfiit să critice acolo unde se impunea.

Anii '70 au însemnat și pentru România anii unor consistente progrese ale disciplinei istoriei istoriografiei. După o serie de încercări mai mult sau mai puțin reușite, de definire a domeniului, profesorul Pompiliu Teodor de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj realizează, prin incursiunea în *Evoluția gândirii istorice românești*, o primă încercare valoroasă în această direcție³⁵, urmată apoi de altele³⁶, definind un domeniu de cercetare nou în România, domeniu aflat în plin proces de reorganizare la nivel instituțional chiar și în afara României³⁷. *Evoluția gândirii istorice* este o încercare reușită de a alcătui o antologie a gândirii istorice românești, publicată atât în limba română cât și în limba germană. Ea se înscrie în preocupările istoricului clujean de a readuce în atenție, începând cu deceniul șapte, marea tradiție a istoriografiei interbelice românești. Cartea și-a atins scopul, dezvăluind în condițiile de atunci cititorului avizat complexitatea programului și dificultatea travaliului după o primă incursiune reușită cu câțiva ani mai înainte³⁸, alături de alți doi istorici clujeni, M. Dan și A. Răduțiu. Într-o consistentă introducere, lămuritoare și definitorie pentru obiectul și evoluția istoriei istoriografiei românești și transilvănene până la războiul mondial, profesorul Pompiliu Teodor a oferit liniile de bază ale evoluției

³⁰ *Idem*, *Sozialer und nationaler faktor der siebenburgischer Revolution von 1848 bis 1849 in der rumänischen Geschichtswissenschaft nach 1945*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 2, 1970, p. 108–129.

³¹ *Idem*, *Die Ungarische Raterepublik aus der Sicht der heutigen rumänischen Historiographie*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 6, 1974–1975, p. 162–174; *Idem*, *Entwicklungen der rumänischen Historiographie. Wieder am straffen ideologischen Zügel?* în *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*, XXIII, 1974, p. 144–148.

³² *Idem*, *Rumänischen Historiker suchen nach der Wahrheit*, în *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*, XXVI, 1977, p. 118–120, *Idem*, *Rumanien und die europäische Sicherheit*, în *Zeitschrift für Politik*, 20, 1973, p. 375–400.

³³ Al. D. Florea, *Scrisori consacrate unirii Transilvaniei cu România*, în *Rev. Rom. Stud. Int.*, 3, nr.1, 1969, p. 130–141.

³⁴ I. D. Suciu, *Semicentenarul unirii Transilvaniei și Banatului oglindit în istoriografia română*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 22, nr. 4, p. 761–777, 1969.

³⁵ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice*, Cluj, 1970.

³⁶ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București 1976 (în continuare *Evoluția...*)

³⁷ *Idem*, *Reuniune preliminară privind constituirea unei comisii internaționale de istoriografie*, în *Revista de Istorie*, tom 33, nr. 6, p.1193–1194.

³⁸ M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 25–89.

gândirii istorice românești, raportându-ne permanent la marile curente ale istoriei historiografiei europene și universale³⁹. Adept al punctelor de vedere moderne ale istoriei historiografiei contemporane europene și universale⁴⁰, care au în vedere și istoriografia care precede curentului umanist, autorul a pornit în demersul său de la cronistica medievală⁴¹ reușind să stabilească apropieri și deosebiri, dar și locul românilor în istoriografia universală, într-o vreme în care acest lucru se mai putea face încă, dar cu o oarecare dificultate.

Profesorul Pompiliu Teodor, devenit între timp o autoritate în domeniu, vine începând cu anii '70 cu o serie de contribuții fundamentare pe tărâmul istoriei historiografiei. Reflectând asupra posibilității aducerii la suprafață a memorialisticii post pașoptiste, în care referințele la Avram Iancu sunt frecvente⁴², istoricul clujean descoperă acesteia noi valențe, așezând-o acolo unde îi este locul. Optica echilibrată a autorului pe tot parcursul cărții asigură acesteia creditul istoriografic necesar conferindu-i de asemenea perenitate.

Investigarea iluminismului transilvănean a fost pentru Pompiliu Teodor o adevărată profesiune de credință, istoricul devenind unul dintre specialiștii recunoscuți în domeniu. Preocupările sale în acest domeniu sunt dintre cele mai variate și de o mare complexitate, oferind celor interesați numeroase modele. Într-o primă carte pe această temă, *Fragmentarium iluminist*, publicată alături de Dumitru Ghișe, istoricul ne oferă nu numai o serie de repere în studiul iluminismului românesc⁴³, ci și trimiteri lămuritoare la activitatea principalilor corifei ai Școlii Ardelene. Autorii descoperă aici apetitul și anvergura europeană a iluminismului transilvănean, racordat perfect circuitului de idei european. Deschiderile făcute aici vor fi aprofundate câțiva ani mai târziu de același istoric clujean într-o operă esențială pentru înțelegerea luminilor ardelene și legăturilor lor cu Europa, intitulată *Interferențe iluministe europene*⁴⁴. Explicația luminilor este complexă și acoperă un spectru larg istoriografic chiar din *Introducere*⁴⁵ radiografiind sintetic nivelul de cunoaștere al luminilor în Europa și România, autorul oferă din nou importante sugestii și lămuriri discutând conectarea luminilor ardelene la spiritul european semn al contactelor europene ale acestora⁴⁶.

Printre cercetările de istoria historiografiei transilvănene la începutul anilor '70 se remarcă și incursiunea istoricului Aurel Răduțiu în domeniul istoriografiei sociale⁴⁷, ocupând prin tematica abordată un loc aparte. Pentru prima dată în istoriografia românească autorul studiază literatura istorică cu scopul de a urmări

³⁹ Geoffrey Barraclough, *Tendances actuelles de l'histoire*, Paris, 1980, p. 327–342.

⁴⁰ Pompiliu Teodor, *Introducere...*, p. 150–154.

⁴¹ *Idem*, *Evoluția...*, p. LI.

⁴² Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972.

⁴³ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972.

⁴⁴ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj 1984.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 246.

⁴⁷ Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, 1973.

momentele de constituire a istoriei sociale ca preocupare istoriografică constantă. Este așadar primul demers de acest gen, și este cu atât mai important cu cât trasează coordonatele de bază ale domeniului. Un bun segment al cărții este ocupat de istoriografia socială transilvăneană așa cum o vede Aurel Răduțiu, începând cu Papiu Ilarian care prin *Istoria românilor din Dacia Superioară* ar fi pus bazele istoriografiei sociale românești din Transilvania. Cartea istoricului Răduțiu este un început util prin construirea unui schelet al istoriei sociale până la sfârșitul secolului XIX, iar claritatea expunerii, stilul sobru și științific evident fac din aceasta un moment de referință.

După o pauză de ceva vreme cercetările de istoria istoriografiei transilvănene sunt reluate, la sfârșitul anilor '70, în preajma aniversării a 60 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. Astfel o *Cronică a Marii Uniri*⁴⁸, ocupând un loc nefiresc de mare în paginile *Magazinului Istoric*, discută pe marginea ideii de unitate la români, protocronist în esență de vreme ce studiul coboară pe mult căutatul și obsedantul fir roșu al unității românești de la 1 decembrie 1918 până la cultura neolitică Starcevo-Criș⁴⁹, Emil Manu realizează o interesantă și consistentă discuție pe marginea literaturii unității naționale, din care rămâne concluzia existenței unei literaturi speciale pătrunsă de această idee care și ea a contribuit la realizarea marelui eveniment prin conștientizarea propriilor nevoi în rândul populației românești din Transilvania⁵⁰.

Între lucrările care au marcat istoria istoriografiei românești la sfârșitul anilor '70 a fost și *Enciclopedia istoriografiei românești*⁵¹, prin amploarea deosebită și munca enormă depusă de autorii acesteia, istorici clujeni, ieșeni și bucureșteni. Într-un consistent studiu introductiv⁵² este radiografiată evoluția istoriografiei românești, potrivit acelorași canoane europene care discută istoriografia ca începând cu cronistica medievală⁵³, cu aplecare specială spre cea transilvăneană în momentele sale de glorie, mai puțin școala istorică clujeană interbelică, accentuându-se în schimb un gen de istoriografie care în timp s-a dovedit a fi expirată din fașă.

Deceniul nouă cunoaște aceleași două mari direcții de cercetare în domeniul istoriei istoriografiei ca și perioada anterioară, incursiunile în istoriografia iluministă precum și cele subsumate momentului 1918, alături de acestea coexistând firesc și alte preocupări în domeniu. În același sens cu cele spuse mai sus amintim cercetările lui Ioan Aurel Pop⁵⁴ care schițează câteva aspecte dintr-un evantai mai larg de preocupări istoriografice dedicate momentului unirii, punând în lumină o generație

⁴⁸ *** , *Cronica Marii Uniri*, în *Magazin Istoric*, 1978, nr. 11, p. 1–62, nr.12, p. 1–32.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 1.

⁵⁰ Emil Manu, *Literatura unității naționale*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 27, nr. 4, 1978, p. 475–490.

⁵¹ *** , *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978.

⁵² *Ibidem*, p. 7–20.

⁵³ P. Teodor, *Introducere* ..., p. 150–154.

⁵⁴ Ion Aurel Pop, *Repere istoriografice transilvănene în epoca formării statului unitar român*, în *Transilvania*, 9, nr. 12, p. 15–16, 1980.

de istorici luptători, animați de idealul național, dar care în același timp au creat și școala istorică clujeană care continuă strălucit și astăzi. Amintim de asemenea cercetările lui Nicolae Șerban-Tanașoca, care discută producția istoriografică a Școlii Ardelene pornind de la sursele bizantine, nu puține potrivit autorului, utilizate de aceasta⁵⁵. Abordând o chestiune mai puțin cercetată Nicolae Șerban-Tanașoca surprinde o realitate concretă, aceea că reprezentanții Școlii Ardelene introduc în istoriografie concepții noi despre locul istoric al Bizanțului și cel al românilor în evoluția istorică generală.

Anunțând încă din anii '70 o prodigioasă operă prin cercetarea evoluției istoriografiei românești, profesorul Pompiliu Teodor s-a afirmat în deceniul următor ca o autoritate în domeniu, contribuțiile sale aruncând o nouă lumină asupra istoriei istoriografiei prin deschiderea de noi teritorii fecunde de cercetare. Într-o remarcabilă incursiune în istoriografia clujeană a anilor '20⁵⁶ istoricul clujean descifrează orientările prezente în cercetarea istorică a anilor respectivi, ani în care s-a afirmă o nouă școală istorică în jurul universității clujene, bine argumentată și sub raport metodologic⁵⁷, pătrunsă însă și de o serie de continuități venite dinspre metoda școli istorice critice, precum ideea seminarului lui Dimitrie Onciul, care rămânea idealul noii școli istorice clujene ca și a celorlalte școli istorice românești de tradiție.

Cercetător asiduu al istoriei culturii transilvănene, istoricul clujean aprofundează cu consecințe dintre cele mai utile și realitatea asociaționismului cultural în istoriografie⁵⁸ pentru ca apoi, într-o remarcabilă operă, *Interferențe iluministe europene*, să realizeze o investigație pe două planuri a iluminismului românesc și sub raportul istoriei istoriografiei⁵⁹. Primul plan de desfășurare este cel al investigării pe orizontală a iluminismului, cu vizibile progrese, semnalate de autor odată cu scurgerea timpului, în vreme ce planul vertical, considerat mult mai important, reclamă și cele mai multe eforturi de cercetare, surprinzând însă în cel mai eficient mod efectul actului de cultură. Beneficiara acestui tip de cercetare este mai ales istoriografia luminilor, Micu și Șincai cu preponderență cu orizontul lor european detectabil pretutindeni. În cadrele acestui demers absolut reușit istoricul Pompiliu Teodor efectuează de asemenea și o fructuoasă incursiune în cercetările iluministe europene, descoperind noi oportunități de cercetare a domeniului pentru istoria est-central europeană, într-un efort integrator care răzbate în tot cuprinsul cărții⁶⁰.

Cercetările din domeniul istoriei istoriografiei datorate aceluiași istoric clujean și încadrabile în timp aceleiași prime jumătăți a anilor '80 au fost canalizate și spre

⁵⁵ Nicolae Șerban Tanașoca, *Școala ardeleană și izvoarele bizantine ale istoriei românilor*, în *Transilvania*, 9, nr.10, p.18–21, 1980.

⁵⁶ Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română a deceniului trei al secolului XX*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, XXVI, 2, 1981.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Idem*, *Az Egyesülés a történetírásban*, în *Korunk*, 42, nr. 11, 1983, p. 841–845.

⁵⁹ *Idem*, *Interferențe iluministe europene*, Cluj, 1984.

⁶⁰ *Idem*, *Stadiul actual al cercetărilor iluministe*, în *Idem*., p. 5–17.

cercetarea istoriografiei răscoalei lui Horea⁶¹. Prin claritate și profunzime, cercetarea profesorului Pompiliu Teodor rămâne cea mai complexă contribuție asupra unui subiect care în decursul timpului a suscitat numeroase controverse. Investigând cele mai reprezentative opere dedicate răscoalei din 1784 profesorul Pompiliu Teodor constată că prin problematica ei, răscoala se menține continuu în atenția generațiilor devenind un adevărat leitmotiv pentru istoriografia română, cea mai valoroasă realizare în acest plan rămânând monumentală monografie a lui David Prodan⁶², orice demers istoriografic serios trebuind să pornească de la aceasta⁶³.

În arhitectura lucrării profesorul Pompiliu Teodor descoperă nuanțele de interpretare ale temei de la o epocă la alta în funcție și de evoluția istoriografiei timpului, accentuând fertilitatea demersurilor în această direcție mai ales după 1918 datorită instituționalizării cercetării istorice în Transilvania⁶⁴, dar și după 1944 într-un context favorabil legat de dezvoltarea unei metodologii de cercetare benefice cercetărilor de istorie socială⁶⁵ în care *Răscoala* lui David Prodan rămâne evident momentul major al restituirii evenimentului⁶⁶.

La mijlocul anilor '80 cercetările din sfera istoriei istoriografiei dedicate momentului unirii cunosc un ultim moment de glorie în „vechiului regim”. După o interesantă încercare care reia o temă abordată cu ceva vreme înainte⁶⁷, aceea a reflectării în literatură a momentului 1918⁶⁸, cercetările de istoria istoriografiei transilvănene continuă cu alte două încercări demne de semnalat la mijlocul deceniului nouă. În ordinea apariției lor, prima este incursiunea lui D. Ciurea⁶⁹ printr-o serie de surse istoriografice, transilvănene și nu numai, începând cu evul mediu. Analizându-le mai ales cantitativ, istoricul ieșean ajungea la o concluzie interesantă, potrivit căreia numărul celor care susțin cauza românească a fost mai mare decât al celor care se găseau la polul opus⁷⁰. Cea de a doua contribuție pe această temă o datorăm reputatului istoric clujean Nicolae Bocșan⁷¹ care efectuează o sumară investigație, conformă de altfel cu scopului propus, a câtorva dintre cercetările subsumate acestui eveniment. Discutând critic istoriografia unirii istoricul apreciază

⁶¹ *Idem*, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, în *Răscoala lui Horea. Studii și interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 7–75.

⁶² David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I–II, București, 1979.

⁶³ Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, în *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993, p. 104.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 153.

⁶⁷ E. Manu, *Literatura uniții naționale*, în *RITL*, nr. 4, p. 485–490, V. Fanache, *Semnificația unirii (1918) în literatura Transilvaniei*, în *Studia Philologica*, 1968, 13, fasc. 2, p. 3–11.

⁶⁸ Florin Vlad, *Unirea din 1918 oglindită în literatură*, în *R.M.M.M.*, nr. 10, p. 32–36, 1983.

⁶⁹ D. Ciurea, *Unirea Transilvaniei imperativ istoric. Note istoriografice*, în *Anuarul Institutului de Istorie Iași*, XX, 1983, p. 47–51.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 51.

⁷¹ Nicolae Bocșan, *Istoriografia unirii*, în *Tribuna*, 29, nr.48, p. 1, 6, 1985.

bogăția titlurilor⁷² avertizând însă că dintr-un eventual bilanț al cercetărilor nu pot fi omise biografiile și memoriile participanților⁷³.

În peisajul cercetărilor de istoria istoriografiei în prima jumătate a deceniului nouă a secolului trecut credem că nu trebuie omisă nici contribuția istoricului Lucian Boia⁷⁴, unul dintre promotorii în acești ani ai studiilor de istoria istoriografiei în România⁷⁵, contribuție dedicată *Evoluției științei istorice românești*, în cointinuarea unor demersuri începute la Cluj mult mai devreme⁷⁶. Lucrarea radiografiază relativ sumar istoriografia românească în economia lucrării istoriografiei transilvănene fiindu-i alocat un spațiu restrâns (cu toate că aceasta a dat o bună perioadă tonul în cercetării istorice) subminându-i astfel locul în contextul general românesc.

Într-un număr special al *Revistei de istorie* dedicat dezvoltării istoriografiei românești după război⁷⁷ la începutul anilor '80 sunt de remarcat, dintr-o paletă mai largă a studiilor prezente aici, două studii care cercetează istoriografia transilvăneană în mod deosebit. Dacă Lucian Boia schițează principalele direcții de cercetare în istoriografia contemporană⁷⁸, Ludovic Demény, într-un studiu serios amprentat ideologic, discută mult trâmbițata de acum înfrățire a națiunii române cu „naționalitățile conlocuitoare” din Transilvania⁷⁹ descoperind, mai ales „în cazul adâncirii democrației socialiste...”⁸⁰ numeroase dovezi de această natură.

Din păcate pentru istoria istoriografiei românești astfel de analize istoriografice supuse ingerinței politicului vor continua nefiresc de mult mai ales în ultimii ani ai regimului trecut. Cele mai multe întări regula discursului oficial venind în același timp în întâmpinarea acestuia. Discursul acestui gen de studii pornea de la aprecieri generale legate de istoriografia românească cu referiri însă la tot pasul la cea transilvăneană și la locul acesteia în contextul general. Cele mai multe sunt considerații pe marginea „beneficiilor” aduse de regim în acest domeniu în timp ce, dintr-un vlăguit elan protocronist, se marșa obositor de mult pe ideea „performanțelor mondiale neegale” ale istoriografiei românești⁸¹.

⁷² *Ibidem*, p. 1.

⁷³ *Ibidem*, p. 6.

⁷⁴ Lucian Boia, *Evoluția științei istorice românești*, în *Revista de istorie*, nr. 7, p. 1233–1250, 1981.

⁷⁵ *Idem*, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976.

⁷⁶ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice*, Cluj, 1970.

⁷⁷ *Revista de istorie*, nr. 7–8, 1980.

⁷⁸ Lucian Boia, *Studiile de istorie a istoriografiei*, în *Revista de istorie*, nr. 7–8, p. 1569–1580, 1980.

⁷⁹ Ludovic Demény, *Cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română*, în *Revista de istorie*, nr. 7–8, p. 1543–1567, 1980.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 1543.

⁸¹ Nicolae Rauș, *Contribuția gândirii și cercetării istorice românești la dezvoltarea patrimoniului*, în *Anale de istorie*, an XXXI, nr. 4, p. 80–87, I. Calafeteanu, *Aportul științei istorice din România la promovarea păcii, colaborării și înțelegerii între popoare*, în *Anale de istorie*, XXXI, nr. 4, p. 88–95, 1987, Ștefan Pascu, *Știința istorică românească de la Congresul al IX-lea la cel de-al XIII-lea Congres*, în *Revista de istorie*, nr. 12, p. 1168–1176, 1984, Livia Dandara, *Istoria modernă și contemporană-continuitate și îmbogățire problematică în istoriografia română actuală*, în *Anale de istorie*, an XXXI, nr. 4, p. 96–103, 1985, Ștefan Pascu, *Istoriografia română și istoria universală*, în

În paralel însă în a doua jumătate a anilor '80 cercetările de istorie a istoriografiei transilvănene continuă și în rândul profesioniștilor, a celor care au rămas, în ciuda vicisitudinilor, doar pe tărâmul propriu al istoriei⁸². Aici se detașează din nou istoricul clujean Pompiliu Teodor, cu mai multe asemenea contribuții. Îngrijind o ediție Keith Hitchins⁸³ dedicată surprinderii raporturilor mișcării naționale din Transilvania cu România și implicațiilor acestui fapt în politica monarhiei dualiste vizavi de românii ardeleni Pompiliu Teodor examinează dinamica istoriografiei în jurul anilor '60 evidențiind sporul incontestabil de interes pentru istoria Transilvaniei⁸⁴. Enunțând importante judecăți de valoare, istoricul clujean surprinde modul în care istoria Transilvaniei devine subiect de conversație pentru marile istoriografii⁸⁵, în cazul de față cea americană prin Keith Hitchins, istoricul american cu cea mai bogată bibliografie pentru Transilvania⁸⁶.

Cea de a doua contribuție ne dezvăluie un Silviu Dragomir cercetător asiduu al revoluției de la 1848⁸⁷. Silviu Dragomir integrează prin opera sa momentul pașoptist transilvănean fenomenului european reliefând în același timp valorile și specificul acesteia. Prin demersul său, profesorul Pompiliu Teodor realizează prin excelență o cercetare istorico-istoriografică, încercând explicarea unei probleme majore a istoriei românești în lumina contribuțiilor unui prestigios istoric român⁸⁸. Contribuția la care facem referire ne dezvoltă o dimensiune mai puțin cunoscută a istoricului Silviu Dragomir care s-a aplecat prin cercetările sale asupra revoluției pașoptiste în climatul istoriografic extrem de favorabil al anilor imediat postbelici când noua școală istorică clujeană a pus bazele unei investigații profesionale a evenimentelor petrecute la mijlocul secolului al XIX-lea⁸⁹. În opinia istoricului Pompiliu Teodor, Silviu Dragomir a fost printre cei care au dovedit că istoria este vie asemeni vieții⁹⁰ și evoluează odată cu ea.

Revista de istorie, nr.8, p. 735–742, Ștefan Ștefănescu, *Congresul al IX-lea al P.C.R., Rolul și importanța lui în dezvoltarea istoriografiei românești*, în *Revista de istorie*, nr. 8, p. 743–748, V. Curticăpeanu, *Aspecte ale dezvoltării științei istorice românești între Congresul internațional al XV-lea și al XVI-lea de științe istorice (1980–1985)*, în *Revista de istorie*, nr. 8, p. 749–76, 1985.

⁸² Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 77.

⁸³ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, Cluj, 1987, *Introducere* și îngrijirea ediției Pompiliu Teodor.

⁸⁴ Pompiliu Teodor, *Introducere la Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, Cluj, 1987, p. 5–27, vezi și R. John Rath, *Obiter Dictum*, în *Austrian History Yearbook*, vol. I, 1965, p. 1–4.

⁸⁵ R. John Rath, *loc. cit.*, p. 1–4.

⁸⁶ Pompiliu Teodor, *Introducere*, p. 5–27.

⁸⁷ *Idem*, *Silviu Dragomir istoric al revoluției din 1848*, în *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Cluj, 1989, p. 7–43.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁸⁹ Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, XXVI, 1981, nr. 2, p. 46–50.

⁹⁰ *Idem*, *Silviu Dragomir istoric al revoluției din 1848*, în *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Cluj, 1989, p. 43.

Anii '80 au cunoscut pe tărâmul istoriei istoriografiei transilvănene și câteva contribuții care veneau din afara granițelor României, atât ale unor istorici români din diaspora, cât și ale unor cercetători care prin preocupările lor s-au aplecat asupra istoriei românești.

Prima este contribuția lui Vlad Georgescu, un istoric plecat din România în 1977⁹¹, redactată încă pe vremea în care se găsea în țară, în fapt o histopolitografie a comunismului românesc de la 1944 până în momentul plecării în exil. Apariția acesteia era desigur imposibilă în România și tocmai de aceea primele ediții au apărut în Germania⁹² la începutul anilor '80. Publicul larg românesc a intrat în contact cu această lucrare abia după 1989⁹³. Textul nu discută în mod singular insinuarea politicului în istoriografia numai în ceea ce privește Transilvania, ci discută o situație generală existentă în istoriografia română în întreaga perioadă postbelică. Concluziile însă sunt valabile și în cazul, sau mai ales în cazul Transilvaniei. În esență Vlad Georgescu constată, nu fără surprindere, printr-o generalizare care mai suportă unele nuanțări, totala aservire a istoriei față de o politică fundamentată pe o ideologie teleologică, mai ales după 1971 când în istoria României ceaușiste au loc o serie de schimbări dramatice⁹⁴.

O interesantă și utilă incursiune în istoriografia transilvăneană o realizează, la începutul anilor '80, și istoricul german Manfred Stoy⁹⁵. Acesta analizează sistematic principalele centre de creație istorică ale Transilvaniei într-un context în care politica alienase deja puternic discursul istoric. În stabilirea etapelor parcurse de istoriografia românească postbelică autorul agreează în general aceleași etape evolutive, de fapt involutive, lansate de Vlad Georgescu⁹⁶ cu câțiva ani înainte. Manfred Stoy se dovedește, recurgând la autorități istoriografice transilvănene⁹⁷, un fin cunoscător al realităților din scrisul istoric ardelean și românesc deopotrivă, fapt reieșit și din înțelegerea profundă a sensurilor disputelor istoriografice româno-maghiare în privința Transilvaniei din anii '80. Autorul recurge totuși pe alocuri la o serie de exagerări venite dinspre o presupusă politică asimilaționistă la adresa maghiarilor transilvăneni, utilizând o serie de surse de informare aparent credibile⁹⁸. De asemenea se constată credința eronată a autorului că de pe la sfârșitul anilor "70 fiecare publicație românească asupra istoriei Transilvaniei era supusă, în contextul acestei dispute româno-maghiare, comenzii politice⁹⁹.

⁹¹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, 1995, p. 12.

⁹² Radu Popa, *Postfață la Vlad Georgescu, Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977*, București, 1991, p. 145.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977*, București, 1991, p. 6.

⁹⁵ Manfred Stoy, *Politik und Geschichtswissenschaft in Rumänien*, în *Sudost Forschungen*, Band XLI, 1982, p. 219–259.

⁹⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*

⁹⁷ Manfred Stoy, *op. cit.*, p. 253–254.

⁹⁸ Dionisie Ghermani, *Die nationale Souveränitätspolitik der S.R.Rumänien Teil I. im Rahmen der sowjetischen Bündnisssystem*, München, 1981.

⁹⁹ Manfred Stoy, *op. cit.* p. 254.

Din acest periplu istoriografic nu putea lipsi cel mai bun cunoscător și mai prolific autor din afara României în ce privește istoria Transilvaniei, Keith Hitchins. Istoricul american face o incursiune în iluminismul românesc aplecându-se în mod special asupra lui Samuil Clain¹⁰⁰. Lider politic, Samuil Clain a fost, în opinia istoricului Keith Hitchins, alături de Gheorghe Șincai sau Petru Maior, cel mai important istoric transilvănean de la sfârșitul veacului XVIII, scriind primele istorii savante ale românilor și dezvoltând în același timp printre primii teoria continuității daco-romane, care va deveni una dintre ideile-forță ale istoriografiei naționale a secolului XIX transilvănean¹⁰¹ mergând pe argumentația istorică fundamentată de Inochentie Micu Clain la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Istoriografia transilvăneană a fost prin excelență o bună perioadă de timp una regională. În secolul al XIX-lea și o parte a celui următor istoricii transilvăneni, cu excepția celor unguri, au cultivat acest tip de istorie ca expresie a unei ideologii provinciale, transilvanismul, întemeiată pe o mentalitate colectivă diferită, definită în opoziție cu ideologia statului național maghiar, teoretizată prin pactul dualist care anula individualitățile provinciale¹⁰². Reacția istoricilor maghiari a venit în perioada interbelică, dar și după cel de-al doilea război mondial și până în prezent când, în contextul unui curent cultural avînd ca idee centrală transilvanismul, aceștia au dezvoltat o tematică de istorie a Transilvaniei inspirată din tendințele de autonomie¹⁰³ și ca răspuns la tezele istoriografiei române dezvolta un program istoriografic¹⁰⁴ fondat pe o Transilvanie integrată istoriei românești. După război lucrurile s-au schimbat radical din acest punct de vedere, sub influența noii ideologii comuniste. Marșând pe aceleași canoane ideologice rigide, axate pe caracterul unitar al poporului român, s-a încercat din ce în ce mai convingător mai ales în anii '80, eliminarea acestui gen de istorie. Cu toate acestea în Transilvania s-a mai făcut istorie regională, chiar dacă ascunsă sub titluri neutre¹⁰⁵. Bilanțul este însă foarte slab, ascunzându-se și o oarecare lipsă de metodă de cercetare care tinde să se cronicizeze înspre sfârșitul anilor '80 datorită izolării și eliminării contactelor cu istoriografia europeană, cea care cultiva acest gen de istorie. După 1989 atitudinea față de istoria regională se schimbă din nou printr-un exemplar efort de restaurare a acesteia.

Anii '80 au fost marcați, așa cum observase și istoricul Manfred Stoy, de o virulentă dispută istoriografică româno-maghiară amplificată odată în plus de

¹⁰⁰ Keith Hitchins, *Samuil Clain și iluminismul românesc în Transilvania*, în Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700–1868*, p. 62–82, Cluj, 1987.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 65.

¹⁰² N. Bocșan, S. Mândruț, *Istoria regională între anii 1970–1995. Cazul Transilvaniei și Banatului*, în *Analele Universității Sibiu, Istorie*, 1995, p. 7.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ N. Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în *Banatica*, 1996, an 14, p. 276.

¹⁰⁵ N. Bocșan, S. Mândruț, *op. cit.*, p. 8.

degenerarea celor două regimuri comuniste¹⁰⁶, dar și de faptul că în Ungaria continuau să apară de lucrări dedicate Transilvaniei care antrenau o serie de puncte de vedere partinice ale acestei istoriografiei¹⁰⁷, pregnant angajată politic și ea în acest caz. Reacția istoriografiei române nu a ezitat să apară, însă din păcate nu întotdeauna prin cele mai autorizate voci, făcând mai degrabă deservicii decât servicii punctului de vedere românesc. În plus, această reacție s-a desfășurat într-un spațiu nu întotdeauna adecvat. Sub imperiul unei necesități obiective adevărării profesioniști au fost de cele mai multe ori în imposibilitatea de a recurge la argumentele valabile ale istoriei. Posibilitățile reduse de exprimare ale celor mai mulți dintre cei care au acceptat să fie angrenați în acest gen de reacție a făcut ca reacția să fie palidă și lipsită de consistență¹⁰⁸ sau chiar isterică în unele cazuri, mai ales ca răspuns la *Erdély Története*, o lucrare altminteri bine făcută în sensul istoriografiei maghiare și utilizată din plin de propaganda oficială¹⁰⁹.

Nu putem încheia investigarea cercetărilor de istoria istoriografiei fără a semnală utilitatea preocupărilor istoricului ieșean Al. Zub în ceea ce privește metodologia¹¹⁰ și evoluția istoriografiei românești în diverse epoci. Recursul la istoriografia transilvăneană este și el prezent în opera lui Al. Zub, chiar dacă mai puțin și pentru a argumenta întregul¹¹¹.

După evenimentele din decembrie 1989 realitatea istoriografică suferă și ea firesc evoluții pozitive într-un orizont al tranziției¹¹² care necesita tot mai mult o regândire și o asumare critică a trecutului¹¹³. Incursiunile în istoria istoriografiei, descătuseate din chingile cenzurii, cunosc o traiectorie interesantă și în același timp firească, de la reacții acide și dure față de ceea ce a fost, dezvăluind presiunile politice asupra istoriei, venite mai ales dinspre cercetătorii arheologi, la contribuții așezate supuse acțiunii critice profesioniste. Dacă reputatul arheolog Radu Popa dialoghează într-un virulent și poate prea pătimăș articol pe tema presiunilor politicului asupra cercetării arheologice¹¹⁴ scoțând în evidență o realitate interzisă

¹⁰⁶ Robert R. King, *Minorities under Communism Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Harvard University Press, Cambridge M.A., 1973.

¹⁰⁷ ***, *Erdély Története*, Budapesta, 1986.

¹⁰⁸ ***, *Jocul primejdios al falsificării istoriei*, București, 1986.

¹⁰⁹ Șt. Pascu, M. Mușat, Fl. Constantiniu, *Falsificarea conștiinței a istoriei sub egida Academiei ungare de științe*, în *Magazin istoric*, nr. 5, 1987, p. 33–46, D. Berciu, Lucia Marinescu, Iancu Fischer, Gheorghe Tudor, *Teze false privind formarea poporului și a limbii române*, în *Idem*, p. 47–56, Titus Popovici, *Metode și stiluri în serviciul falsificării intenționate a istoriei*, în *Idem*, p. 57–67, Oliver Lustig, *Denaturări și falsificări care jignesc și profanează memoria victimelor terorii horthyste*, în *Idem*, p. 68–80.

¹¹⁰ Al. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, *Idem*, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986.

¹¹¹ *Idem*, *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, *Idem*, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, *Idem*, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.

¹¹² Al. Zub, *În orizontul tranziției*, în *Secolul XX*, nr. 10–12, 1996, p. 117–120.

¹¹³ *Idem*, *A regândi și asuma critic trecutul*, în *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998, p. 148–158.

¹¹⁴ Radu Popa, *Arheologia românească sub presiune. Activiști și securiști în templul lui Clio*, în revista 22, an 1, 1990, nr. 2–3.

cunoașterii înainte de 1989, Elena Dunăreanu într-un efort de continuare a unor cercetări anterioare, face o interesantă incursiune în iconografia Marii Uniri într-o serie de lucrări prezente în iconografia Bibliotecii “ASTRA”¹¹⁵, iar Cornel Grad și Doru E. Goron¹¹⁶ vin cu o utilă investigare a cercetărilor istoriografice sălăjene începând cu perioada interbelică până în prezent semnalând corect momentul 1968 pentru relansarea cercetărilor asupra evenimentului de la 1 Decembrie și a contextului în care acesta a avut loc¹¹⁷.

Revenind asupra subiectului politică și istorie, Radu Popa discută în *Postfața* lucrării lui Vlad Georgescu apărută în 1991, în aceeași termeni duri și cu aceleași concluzii rezultatele catastrofale pentru istorie¹¹⁸, ale însinuării politicului în teritoriul istoricului. Pavel Chihaia face același lucru cu aceleași consecințe, într-un dialog cu o serie de reputați arheologi români¹¹⁹: Petre Alexandrescu, Mircea Babeș și Al. Suceveanu.

Această „revoltă” istoriografică virulentă, datorată mai ales arheologilor, s-a atenuat treptat odată cu trecerea anilor, pentru ca cercetările de istoria istoriografiei transilvănene să revină la critica serioasă imprimată de școala istorică clujeană mai ales prin istoricul Pompiliu Teodor. Îngrijind un nou volum de studii datorat aceluiași Keith Hitchins¹²⁰, demers ce continuă ă drum început în urmă cu mulți ani, avem dedicat dezvoltării conștiinței naționale românești în Transilvania, profesorul Pompiliu Teodor apreciază pozitiv ampla incursiune făcută de Hitchins în istoria Transilvaniei¹²¹ considerându-l mai departe pe acesta printre cei mai stăruitori specialiști străini care cercetează istoria românilor ardeleni¹²². Incursiunea profesorului Pompiliu Teodor evidențiază clar o nouă direcție de cercetare în istoriografie, cercetarea istoriei României interbelice printr-o serie de noi demersuri într-o problematică foarte complexă și extrem de actuală prin noi interogații care vin dinspre contemporaneitate¹²³, într-un efort sincronizator european și universal concret al istoriografiei românești¹²⁴.

Pe același făgaș al anchetei istoriografice serioase se înscriu între anii '90 și contribuțiile reputatului istoric clujean David Prodan, patriarhul istoriografiei

¹¹⁵ Elena Dunăreanu, *1 Decembrie 1918 în iconografia Bibliotecii “ASTRA”*, în *Filologie și Istorie. Omagiu Marii Uniri*, Sibiu, 1990, p. 383–389.

¹¹⁶ Cornel Grad, Doru E. Goron, *Contribuții sălăjene la istoriografie mării uniri*, în *Acta Musei Porollensis*, 1990–1991, p. 341–345.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 342.

¹¹⁸ Radu Popa, *Postfață*, la Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977*, București, 1991.

¹¹⁹ “”, *Denaturarea adevărului istoric*, în Pavel Chihaia, *Fața cernită a libertății*, București, 1991, p. 33–41.

¹²⁰ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1868–1918*, vol. II, Cluj, 1992.

¹²¹ Pompiliu Teodor, *Introducere* la *Ibidem*, p. 5–21.

¹²² *Ibidem*, p. 20.

¹²³ *Ibidem*, p. 21.

¹²⁴ Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei universale*, Cluj, 2000, p. 140–145.

transilvănene postbelice și unul dintre puținii istorici care prin natura împrejurărilor a reușit să-și păstreze independența creației¹²⁵. În ultimul său volum antum¹²⁶ David Prodan interoghează, printr-un discurs critic de istoric al istoriografiei și printr-o acribie științifică specifică, tezele de bază ale istoriografiei maghiare¹²⁷ vizavi de Transilvania, demontând pas cu pas argumentele acesteia într-un context în care problema Transilvaniei reînvia¹²⁸ în cadrul unor realități contemporane destul de tulburi în timp ce, într-o ultimă realizare, de data aceasta postumă și îngrijită de Aurel Răduțiu¹²⁹, același David Prodan releva pregnant condiția intelectualului român de elită, a istoricului, în ultima jumătate a secolului trecut arătându-se în același timp intransigent cu orice gen de impostură în știință, indiferent de unde vine.

Abordând cercetările profesorului Pompiliu Teodor din anii '90 pe tărâmul istoriei istoriografiei se observă o concentrare a acestora pe câteva direcții care, odată trasate, vin cu un aport substanțial la înțelegerea problemelor. În primplanul preocupărilor s-a situat personalitatea lui Gheorghe I. Brătianu. Discutând o serie de aspecte legate de contribuția acestuia la cercetarea istoriei Transilvaniei¹³⁰ și evidențiind noi valențe ale istoricului Brătianu, această incursiune a continuat strălucit în ultimul deceniu al secolului trecut prin extinderea discuției legate de Brătianu ca istoric al Transilvaniei, în context general și particular¹³¹. Într-un volum special dedicat operei istorice a lui Gh. I. Brătianu, coordonat de același profesor clujean¹³² pe lângă alte cercetări pe aceeași temă descoperim bogatele sugestii ale profesorului Pompiliu Teodor legate de locul Transilvaniei în istoria general românească așa cum este ea reflectată în opera lui Brătianu. Remarcăm aici o idee de substanță susținută de Brătianu încă din 1943¹³³, anume aceea că unitatea românească este de neconceput în afara fenomenului transilvan, lucru relevat cu referire la Brătianu și într-un alt volum unde sunt discutate veleitățile lui Gh. I. Brătianu din afara sintezei istorice românești¹³⁴.

¹²⁵ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență... Cultura română sub Ceaușescu*, București, 1994, p. 220.

¹²⁶ David Prodan *Transilvania și iar Transilvania. Considerații istorice*, București, 1992.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 13–25.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹²⁹ Idem, *Memorii*, București, 1993.

¹³⁰ Pompiliu Teodor, *Gh. I. Brătianu-istoricul. I. Dimensiunile operei*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași*, 1983, p. 233–247, Idem, *Gh. I. Brătianu-istoricul. II. Concepție și metodă istorică*, în Idem, 1988, p. 233–245, Idem, *Gh. I. Brătianu și spiritul „Analelor”*. Analogii, sincronisme și convergențe, în *Confluente istoriografice românești și europene*, Iași, 1998, p. 25–47.

¹³¹ Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Gh. I. Brătianu la istoria conceptului de națiune*, în Idem, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 173–180, Idem, *Gh. I. Brătianu, istoric al relațiilor internaționale*, în *Revista istorică*, 1993, nr. 1–2, p. 33–42.

¹³² Idem, *Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu*, Cluj, 1999.

¹³³ Gh. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucharest, 1943.

¹³⁴ Pompiliu Teodor, *Gh. I. Brătianu și sinteza istorică românească*, în *Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu*, Cluj, 1999, p. 26–36.

Demersul profesorului Pompiliu Teodor consacrat operei istorice lui Gh.I. Brătianu a deschis o nouă direcție de cercetare la Universitatea clujeană. Alte contribuții valoroase vin să întregască preocupările în acest sens. Istoricul Ovidiu Ghitta descoperă bunăoară în Brătianu un istoric al unității românești încă de la începuturile sale ca cercetător¹³⁵, în timp ce foarte tânărul cercetător clujean Radu Mârza, investigând modul în care momentul Mihai Viteazul este reflectat în opera istorică a lui Brătianu, surprinde acuitatea interpretărilor acestuia în aprecierea calităților lui Mihai, sub aspectul conștientizării de către acesta doar la un nivel instinctual a conceptului de unitate, asemeni contemporanilor săi¹³⁶. O valoroasă cercetare asupra istoricului Brătianu a realizat și cercetătorul clujean Ioan Aurel Pop¹³⁷, cercetare destinată concepției și opțiunilor lui Brătianu asupra adunărilor de stări ale Transilvaniei în evul mediu studiul evaluează și dimensiunea europeană a autorului prin înțelegerea subiectului, o înțelegere care asemeni multora din operele sale fac din Brătianu un istoric român sensibil racordat circuitului de idei european.

Istoricul clujean Pompiliu Teodor, abordând o arie mai vastă de preocupări în domeniul istoriei istoriografiei, s-a aplecat și asupra operelor unor istorici români, cu predilecție a celor transilvăneni. Abordând opera marelui istoric român Nicolae Iorga¹³⁸, Pompiliu Teodor a investigat legăturile acestuia cu istoria Transilvaniei, dezvăluind faptul că încă de la începuturile sale Iorga a acordat Ardealului un loc bine definit amplificat pe măsura dezvoltării personalității istoricului¹³⁹. El descoperă că acesta a adâncit fundamental planul istoriei naționale, schițat numai de școala de renaștere din Ardeal, așezând istoria Transilvaniei într-un context de civilizație dincolo de limitele regionale¹⁴⁰.

Dar cele mai profunde cercetări ale profesorului Pompiliu Teodor sunt în mod firesc cele circumscrise școlii istorice clujene și reprezentanților de frunte ai acesteia. Alexandru Lapedatu a fost numai una dintre personalitățile care s-au bucurat de o atenție sporită a istoricului clujean în două ipostaze principale, de istoric al românilor¹⁴¹ și aceea de istoric al istoriografiei¹⁴². Surprinzându-l pe marele istoric în această dublă ipostază profesorul Teodor vine cu importante sugestii într-o vreme

¹³⁵ Ovidiu Ghitta, *Gh.I. Brătianu, istoric al unității românești*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, nr. 1–2, p. 51–57.

¹³⁶ Radu Mârza, *Mihai Viteazul în viziunea lui Brătianu*, în *Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu*, Cluj, 199, p. 98–112.

¹³⁷ Ioan Aurel Pop, *Adunările de stări ale Transilvaniei în cadrul european și românesc, viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, nr. 1–2, 1993, p. 35–41, vezi și *Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu*, Cluj, 1999, p. 71–80.

¹³⁸ Pompiliu Teodor, *Nicolae Iorga și istoria Transilvaniei, în Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993, p. 12–23.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴¹ Pompiliu Teodor, *Al. Lapedatu-istoric al românilor*, în *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 35–45.

¹⁴² *Idem*, *Al. Lapedatu-istoric al istoriografiei*, în *Idem*, p. 45–58.

în care se regândește istoria și istoriografia română pentru ca numele lui Al. Lapedatu să fie scos din uitarea care s-a așternut asupra sa și a multor istorici interbelici transilvăneni. În prima ipostază este evidențiată personalitatea excepțională a istoricului Lapedatu prin munca săvârșită la Universitatea clujeană și domeniile istorice cultivate de acesta acolo în timp ce în cea de a doua sunt investigate contribuțiile sale de precursor al cercetătorilor de istoria istoriografiei românești. În fine, profesorul Teodor s-a oprit și asupra unui istoric contemporan, Francisc Pall¹⁴³, ca medievist de excepție, redându-i acestuia locul meritat în istoriografie alături de marii specialiști în istoria evului mediu¹⁴⁴, într-un efort de cunoaștere la care au contribuit și alți istorici transilvăneni¹⁴⁵.

O altă preocupare constantă a profesorului Pompiliu Teodor a fost aceea a recuperării critice sub aspect istoriografic a unor momente importante din trecutul istoriei Transilvaniei. Începutul a fost făcut în 1984 cu *Istoriografia lui Horea*¹⁴⁶. Acest demers continuând fericit și fertil în anii '90 în mai multe direcții de cercetare.

Șirul contribuțiilor se deschide cu *Istoriografia Supplexului*¹⁴⁷ prilejuită de bicentenarul evenimentului. Oprindu-se la momentul cheie în evoluția scrisului istoric dedicat evenimentului, istoricul clujean reconstituie etapele parcurse de istoriografie în acest caz. Contribuția are o îndoită finalitate, urmărind dinamica cercetării și interpretării, iar pe de altă parte delimitând posibile orientări ale cercetării spre noi teritorii mai puțin sau deloc abordate achitându-se deopotrivă în mod fericit de ambele aspecte.

În ordine cronologică urmează abordarea *Istoriografiei unirii Transilvaniei cu România*¹⁴⁸. Radiografiind un mare număr de lucrări subsumate evenimentului și constatând deceniul de mistificări din anii '50 istoricul Pompiliu Teodor accentuează pe ideea regăsirii drumului firesc al cercetării temei în jurul anului 1968 când și ca o consecință a evoluției discursului politic istoriografia a beneficiat de posibilități din ce în ce mai largi de exprimare, rămânând până astăzi o problemă majoră a istoriografiei naționale¹⁴⁹. Datorăm aceluiași istoric clujean o *Istoriografie a Memorandului*¹⁵⁰, cu considerații profunde față de minusurile acesteia, dar mai

¹⁴³ Pompiliu Teodor, *Istoricul Francisc Pall*, în *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 128–137.

¹⁴⁴ Pompiliu Teodor, *Din istoria institutului (și seminarului) de istorie universală. Un omagiu profesorului C-tin Marinescu, conceput de Francisc Pall*, în *Idem*, p. p. 138–160.

¹⁴⁵ Sabin Bellu, *Francisc Pall*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, 1993, 32, p. 101, Aurel Răduțiu, *Francisc Pall*, în *Acta Musei Napocensis*, 1989–1993, 26–30, p. 667–669.

¹⁴⁶ *Idem*, *Istoriografia lui Horea*, în *Răscoala lui Horea, Studii și interpretări istorice*, Cluj Napoca, 1984, p. 7–75.

¹⁴⁷ *Idem*, *Istoriografia Supplexului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1991, nr. 1–2, p. 3–15, vezi și *Ibidem*, în *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993, p. 168–182.

¹⁴⁸ *Idem*, *Istoriografia unirii Transilvaniei cu România*, în *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Cluj, 1993, p. 76–84.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 192.

¹⁵⁰ *Idem*, *Istoriografia Memorandului*, în *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, 1995, p. 183–194.

ales față de plusurile sale acestea din urmă conducând la noi posibilități de interpretare a subiectului, absolut necesare în noul context istoriografic, dar și la o schiță a unui profil al istoriografiei de la Universitatea clujeană în perioada interbelică¹⁵¹ apreciind că Transilvania, prin locul deținut în civilizația României, a imprimat evoluției scrisului istoric particularități care au stimulat reconstruirea unui trecut aflat la interferența dintre Occident și Orient¹⁵².

Având în *Lumini* un domeniu preferat de cercetare, profesorul Pompiliu Teodor a dat în anul 2000 o lucrare fundamentală pentru înțelegerea acelei epoci, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*¹⁵³. Realizând și o cercetare de istoria istoriografiei¹⁵⁴, cartea evidențiază strălucirea unei lumi conferită de o generație de excepție, cea a luminilor, care a introdus cultura română într-o ambianță europeană emulativă. Dezvoltând o teză de doctorat mai veche care nu a văzut lumina tiparului până atunci, lucrarea este o strălucită cercetare de fapte, de analiză și interpretare, făcând cunoscută astfel celor interesați o operă fundamentală. Ea aduce în primplan o idee care astăzi s-a haoticizat încăpând nu întotdeauna pe cele mai oneste mâini, faptul că latinitatea românilor, continuitatea, unitatea civilizației românești se situează în sfera permanențelor care nu pot fi contestate sub nici o formă prin considerarea lor ca mituri. Pornind de la această ultimă considerație trebuie subliniat faptul că istoricul Pompiliu Teodor a încercat prin opera sa, dar și în contribuții speciale în acest sens¹⁵⁵, să deseneze cadrele necesare cercetării istoriei Transilvaniei într-un vreme în care discursul istoric are mult de suferit din cauza numeroaselor experimente istoriografice postdecembriste, demers înțeles în bună măsură¹⁵⁶ de cei mai mulți istorici.

Și în ultimul deceniu al secolului trecut un important segment al cercetărilor de istoria istoriografiei transilvănene a fost acela al cercetărilor dedicate anului 1918. Abordările sunt destul de variate. Fie că sunt chestiuni legate de stadiul editării documentelor¹⁵⁷, bibliografii ale *evenimentului*¹⁵⁸ sau considerații critice asupra istoriografiei românești privitoare la anul 1918, venite poate nu tocmai de la cele mai autorizate voci¹⁵⁹ având în vedere antecedentele din domeniul istoriei istoriografiei, toate sunt încercări de restituire pentru o mai bună înțelegere a

¹⁵¹ *Idem*, *Istoriografia la Universitatea din Cluj (1919–1948)*. *Schița unui profil*, în *Idem*, p. 27–35.

¹⁵² *Ibidem*, p. 27.

¹⁵³ Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj, 2000.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Idem*, *Transilvania: spre un nou discurs istoriografic*, în *Xenopoliana* I I, nr. 1–4, 1993, p. 59–63.

¹⁵⁶ N. Bocșan, S. Mândruț, *op. cit.*, p. 7–41.

¹⁵⁷ Toader Nicoară, Ghizela Cosma, *Stadiul editării documentelor Unirii de la 1 Decembrie 1918*, în *Istoria astăzi*, 1993, nr. 2, p. 23–37.

¹⁵⁸ Marcel Știrban, *1918. Istoriografia românească a ultimelor trei decenii. Bibliografie selectivă*, în *1918. Sfârșit și început de epocă*, Satu Mare-Zalău, 1998, p. 547–578.

¹⁵⁹ Al. Porțeanu, *Considerațiuni asupra istoriografiei românești privitoare la anul 1918*, în *Idem*, p. 27–37.

fenomenului. O interesantă investigație pe această temă a realizat-o Stelian Mândruț. Interesant și inedit în același timp prin cercetarea istoriografiei marxiste maghiare a anului 1918 demersul lui Stelian Mândruț¹⁶⁰ vizează modul în care s-a reflectat în această istoriografie momentul dezmembrării Monarhiei Austro-Ungare și unirea Transilvaniei cu România, acționându-și colegii de breaslă maghiari în privința unor deficiențe interpretative ale respectivei istoriografii.

Ultimul deceniu al secolului trecut a beneficiat și de o serie de bilanțuri istoriografice locale¹⁶¹ cu multe accente critice mai ales pentru Banat¹⁶² și partea de nord-vest a Transilvaniei¹⁶³, aducând în discuție o serie de dimensiuni necunoscute ale discursului istoric din aceste spații dar și repere ale unei istoriografii confesionale destul de vitregite în anii regimului comunist¹⁶⁴. S-au mai făcut de asemenea în ultimii ani încercări fructuoase de recuperare a unor istorici transilvăneni mai puțin recunoscuți sau acoperiți de uitare datorită vremurilor vitrege. Printre cei care au beneficiat de această „reabilitare” s-au bucurat, alături de Francisc Pall, mai ales T.V. Păcățian¹⁶⁵, dar și alți istorici¹⁶⁶. În fine, semnificative sunt și cele câteva incursiuni istoriografice din anii '90 datorate mai ales unor istorici clujeni dedicate cercetării unor realități ale evului mediu transilvănean¹⁶⁷ sau epocii moderne¹⁶⁸ care rămân în continuare serioase puncte de reper în vederea unei viitoare sinteze.

¹⁶⁰ Stelian Mândruț, *Anul 1918 în viziunea istoriografiei marxiste maghiare (Deceniile șapte și opt actuale)* în *Idem*, p. 533–546.

¹⁶¹ Eugen Beltech, *Die Banater Mundarten. Vorlagen Zur historischen Entwicklung der Forschungen*, în *Revue de Transilvanie*, 1991, nr. 1, p. 117–131, Stelian Mândruț, *Bibliografia istorică a Banatului 1970–1989, 1989–1991*, Timișoara, 150, p.

¹⁶² Radu Ardeleanu, *Tematică și mod de abordare în istoriografia română bănățeană interbelică*, în *Banatica*, 1993, an. 14, nr. 2, p. 273–286. Adrian Bejan, *Contribuții istoriografice privind comunitatea daco-romană, etnogeneza românească și începuturile feudalismului timpuriu românesc din sud-vestul României*, în *Banatica*, 1993, an. 14, nr. 1, p. 273–294.

¹⁶³ Ovidiu Ghitta, *Schiță pentru o istoriografie a unirii religioase în NV Transilvaniei*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 88–96, *Idem*, contribuția lui Zenovie Păclișanu la istoria Maramureșului, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1990, 35, nr. 2, p. 91–96.

¹⁶⁴ Pavel Cherescu, *Istoriografia Bisericii Ortodoxe Române în perioada 1948–1988*, în *Revista teologică*, 1991, 1, nr. 2, p. 45–54, Lidia Gross, *Istoria „Marii Schisme” de S. Micu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1994, 33, p. 241–250.

¹⁶⁵ Cornel Sigmirean, *Istoricul T.V. Păcățian*, în *Banatica*, 1993, 12, nr. 2, p. 243–261, *Idem*, *Națiune și soluții politico-naționale în publicistica tribunistă a lui T.V. Păcățian*, în *Caietele David Prodan*, 1993, 1, nr. 1, p. 84–88.

¹⁶⁶ Stelian Mândruț, *Date noi privind răstimpul vienez al istoricului Ioan Sârbu*, în *Banatica*, 1993, 12, nr. 2, p. 263–272, Dan Gh. Teodor, *Dr. Székely Zoltán la 80 de ani*, în *Arheologia Moldovei*, 1993, 16, p. 336–340.

¹⁶⁷ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească a Transilvaniei. Incursiune istoriografică*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, 1990–1991, 30, p. 45–54, A. E. Dörner, *Aspecte istoriografice privind reformismul austriac și administrația în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, 1994, 33, p. 71–84.

¹⁶⁸ Stelian Mândruț, *Problema noului activism în istoria română și străină*, în *Crisia*, 1991, 21, p. 189–202; Ovidiu Mureșan, *Noi contribuții cu privire la preocupările istoriografiei din secolul al XIX-lea asupra fenomenului renașterii*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1992, 37, nr. 1–2, p. 73–82.

Anii '90 au însemnat și apariția unor contribuții care au investigat amprenta lăsată de politic și ideologic asupra istoriografiei române în anii regimului comunist, discutându-se tot mai mult despre impasul în care s-a găsit știința istoriei¹⁶⁹ sau despre ceea ce a rămas din scrisul istoric după 50 de ani de totalitarism¹⁷⁰, ca și despre nevoia de sinteză istorică românească¹⁷¹ a cărei tipărire s-a amânat mereu în anii '80. Toți cei care au aprofundat chestiunea au ajuns la aceleași concluzii. Distorsiunile generate de politic au devenit pe măsura trecerii timpului tot mai vizibile¹⁷², descoperindu-se mecanismele utilizate în această tentativă, mecanisme concretizate într-un sistem instituțional tot mai perfecționat de la un an la altul începând încă din anii '50¹⁷³. Trimiterile la istoriografia transilvăneană sunt frecvente, iar explicațiile vizavi de acest subiect în permanență sensibil, sunt pertinente.

Consistente în acest sens sunt interogațiile unui participant la evenimente, Pavel Țugui¹⁷⁴. Acesta discută esența fenomenului din interiorul său, subliniind influența școlii istorice rolleriene în explicarea tendențioasă și incorectă a unor evenimente din istoria Transilvaniei, precum 1918, legat bunăoară de așa-zisa intervenție frățească a Rusiei în favoarea unirii¹⁷⁵. Țugui a susținut cu argumente valabile existența după 1955 a unei resurecții în istoriografie în care istoriografia transilvăneană a avut un loc bine determinat¹⁷⁶ prin insistența cu care istoricii clujeni, Daicoviciu, Dragomir, Meteș sau Pascu, au pledat ca în planul de cercetare al Academiei să fie inclusă și istoria Transilvaniei¹⁷⁷, după o mai îndelungată perioadă de tăcere în această direcție.

Aceleași concluzii față de consecințele uneori fatale ale ingerinței politicului în cercetarea istorică au fost surprinse și de alți cercetători. Arheologul Mircea Babeș desoperă urmele apăsate al impunerii unui *marxism primitiv* într-o publicație profesionistă¹⁷⁸, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, în timp ce un reputat cercetător al istoriei istoriografiei, Al. Zub, ajunge la aceleași concluzii¹⁷⁹ privind alinierea istoriografiei la noile exigențe marxiste prin impunerea unui schematism doctrinar rigid întregului câmp istoriografic începând cu primii ani

¹⁶⁹ Al. Zub, *Istoria în impas?*, în *Convorbiri literare*, 1991, 3, p. 12.

¹⁷⁰ Idem, *Ce rămâne din discursul istoric?*, în Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998, p. 97–102.

¹⁷¹ Idem, *Nevoia de sinteză*, în *Ibidem*, p. 171–173.

¹⁷² Marcela Vultur, *Istoriografia română în deceniul 1948–1958*, în *Istoria astăzi*, an II, nr. 11, 1993, p. 137–140.

¹⁷³ Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu Dej*, București, 1999, p. 9–21.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁷⁵ Marcela Vultur, *op. cit.*, p. 139.

¹⁷⁶ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 156–166.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 139–140.

¹⁷⁸ Mircea Babeș, *SCIVA – cinci decenii în slujba arheologiei românești*, în *SCIVA*, tom 50, nr. 1–2, 1999, p. 5–9.

¹⁷⁹ Al. Zub, *Despre discursul istoric în România sub dictatură*, în *Viața Românească*, nr. 2, 1994, p. 1–6.

postbelici¹⁸⁰ realitate consolidată apoi permanent consolidată prin măsuri mult mai ingenioase și perverse care au atins apogeul în anii '80. Istoricul ieșean nu uită însă să sublinieze rezistența prin recursul la profesionalism al unei părți importante a istoricilor români într-un context delimitat grosso modo de două etape, importante în opinia sa, în procesul de mistificare a istoriei, una stalinistă pură, în anii '50, care subordona pur și simplu discursul istoric unor scopuri străine istoriografiei române prin minimalizarea specificului național, iar alta neostalinistă, începând cu primii ani ai deceniului șase și care a exacerbat sentimentul național¹⁸¹.

În același câmp al evidențierii distorsionării istoriei în regimul trecut se înscriu alte câteva contribuții care discută tendințele de mitificare a liderilor comuniști încastrați într-o istorie românească în care nu-și găseau locul dorit¹⁸² sau o serie de evenimente din istoria modernă și contemporană a României, chiar transilvănene, în contextul acesta al falsificării istoriei¹⁸³. În opinia noastră, acest tip de discurs istoric actual poate deveni periculos și nefast pentru știința istorică românească în contextul în care este detectabilă o tot mai evidentă așa zisă demitificare a istoriei naționale trecându-se de la discutarea realităților mitificante comuniste la aspecte din istoria națională care nu comportă acest gen de discuție.

Poate cea mai completă și substanțială incursiune în istoria istoriografiei românești în regimul comunist a fost făcută de istoricul Șerban Papacostea¹⁸⁴. Istoricul Papacostea investighează întreaga perioadă a regimului comunist făcând o evaluare cât se poate de obiectivă a plusurilor și minusurilor istoriografiei române, apreciind realizările (și au fost destule) acolo unde a fost cazul, dar și criticând aspru aceeași intruziune a politicului în scrierea istoriei când după modelul partidului unic nu putea exista decât un adevăr unic¹⁸⁵. Adept al ideii cedării istoriografiei în fața politicului Papacostea consideră, asemeni lui Al. Zub¹⁸⁶, că în această realitate concretă trebuiesc evidențiate anumite nuanțe legate de existența profesioniștilor adevărați ai istoriei a căror compromitere s-a făcut mai greu sau deloc, în ciuda tentațiilor existente.

¹⁸⁰ Idem, *Istoriografia română a anului 1946*, în *Analele Sighet*, 3, București, 1996, p. 189–203, vezi și Idem, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 17–32, Idem, *Clio în derută. Istoriografia română a anului 1947*, în *Analele Sighet*, 5, 1997, p. 258–282, vezi și Idem, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 33–58, Idem, *Anul istoriografic 1948*, în *Ibidem*, p. 61–71.

¹⁸¹ Idem, *Istoriografia română în anii '80*, în Idem, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 75–88.

¹⁸² Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, Idem, *Miturile comunismului românesc*, București, 1999.

¹⁸³ Al. Zub, *Mituri istoriografice sub dictatură*, în *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 102–116.

¹⁸⁴ Șerban Papacostea, *Captive Clio. Romanian Historiography under Communist Rule*, În *European History Quarterly*, London, vol. 26, 1996, p. 181–208.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 187–190.

¹⁸⁶ Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000, p. 77.

Anii '90 aduc o serie de cercetări de istorie a istoriografiei datorate unor istorici din afara României cu trimiteri speciale la istoriografia transilvăneană sau la cea românească în general, care urmăresc mai ales supunerea istoriei de către politică în perioada comunistă. Dacă istoricul olandez Wilhelm Petrus van Meurs¹⁸⁷, un bun cunoscător al realităților românești, abordând fugar evoluția scrisului istoric supus cerinței politice în România apreciază la modul general istoria Transilvaniei ca una care a generat și generează încă în istoriografie emoții adânci¹⁸⁸ făcând în același timp și o distincție punctuală între diferitele școli istoriografice românești – naționalistă, comunistă și comunist națională¹⁸⁹, reputatul istoric american Keith Hitchins într-o remarcabilă cercetare¹⁹⁰ efectuează o incursiune în istoriografia românească începând cu veacul XIX și terminând cu anii '80 ai secolului trecut. Reușind și de această dată o abordare serioasă, așa cum ne-a obișnuit de-a lungul timpului, Keith Hitchins accentează pe istoriografia transilvăneană și locul acesteia în contextul general românesc într-o vreme în care istoricii participanți au realizat Marea Unire, dar au creat și o prestigioasă școală istorică la Cluj, care a dezvoltat o istoriografie ce a marcat întreaga istoriografie românească. Spre deosebire de alți cercetători ai fenomenului, Keith Hitchins consideră că discursul istoric în România a fost influențat mult mai devreme de politic începând de la începutul anilor '40, când regimul Antonescu a utilizat istoria în interes personal¹⁹¹. Keith Hitchins a recurs la investigarea istoriografiei transilvănene și cu alte ocazii¹⁹² pornind de la cu totul alte premise. El a încercat o explicație asupra unor evoluții românești, cu predilecție transilvănene, și a unor evenimente în care actor principal este omul¹⁹³, insuficient lămurite de istoriografie, găsindu-ne în acest caz la limita dintre reconstituirea istorică propriu – zisă și istoria istoriografiei.

Una dintre cercetările din afara României racordabilă demersului istoriei istoriografiei și care merită semnalată, în același context al cedării istoriei în fața politicului, mai ales prin acribia și meticulozitatea informării, este cea realizată de istoricul din Republica Moldova Anatol Petrencu¹⁹⁴. Aderând la multe din concluziile lui Vlad Georgescu privitoare la consecințele presiunilor politice asupra scrierii istoriei în România, istoricul de la Chișinău abordează mai ales problema învățământului istoric românesc, a celui universitar cu prioritate, descoperind în aceasta numeroase disfuncționalități determinate de politica dusă de regimul comunist în domeniul educației. Cercetând aspecte legate de învățământul superior

¹⁸⁷ Wilhelm Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, 1996.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 7.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 237–295.

¹⁹⁰ Keith Hitchins, *Historiography of the Countries of Eastern Europe. Romania*, în *The American Historical Review*, 1992, vol. 97, p. 1064–1084.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 1079.

¹⁹² *Idem*, *Mit și realitate în istoriografia română*, București, 1997.

¹⁹³ Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, București, 1999.

¹⁹⁴ Anatol Petrencu, *Învățământul istoric din România, 1948–1989*, Chișinău, 1991.

istoric clujean acesta apreciază, în ciuda vicisitudinilor vremurilor, drept pozitivă experiența acestei școli care a beneficiat permanent de cadre didactice valoroase¹⁹⁵.

Cu a sa *Istorie a istoriografiei române*¹⁹⁶, Frederick Kellog își consolidează decisiv autoritatea în materie de românistică printr-o reușită încercare de analiză scrisului istoric românesc dovedind prin aceasta o serioasă cunoaștere a evoluției sale. Abordând în ansamblu, așa cum arată și titlul, istoriografia română autorul nu a ezitat ca, acolo unde era cazul, să semnaleze importanța și locul istoriografiei transilvănene¹⁹⁷ în evoluția generală a scrisului istoric românesc. Îndeplinindu-și obiectivul, acela de a examina punctele de reper ale științei istorice române¹⁹⁸, Frederick Kellog dă dovadă de o maturitate profesională deosebită ale cărei baze au fost puse pe vremea prezenței sale ca bursier în România la începutul anilor '60¹⁹⁹. Lucrarea istoricului american este într-un final deosebit de utilă atât prin întregul său conținut, cât mai ales prin concluziile sale vizavi de necesitățile actuale²⁰⁰ ale istoriografiei române.

Dar poate cea mai consistentă lucrare, chiar dacă este numai un studiu de caz, legată de discursul istoric transilvănean în anii regimului Ceaușescu este cea datorată lui Katherine Verdery²⁰¹. Lucidă și onestă, lucrarea explică în străinătate foarte bine situația societății românești ardeleni, și nu numai. Autoarea, o foarte bună cunoscătoare a Transilvaniei, a publicat această carte ca urmare a unor complete analize efectuate în această provincie românească încă în vremea regimului comunist. Dintr-un complex de probleme distingem minuțioasa analiză istoriografică efectuată asupra discuției iscate în istoriografia română în jurul răscoalei lui Horea. Katherine Verdery investighează acest moment cu distanțare discutând critic bătălia stârnită de protocronism în jurul "răscoalei" sau "revoluției" lui Horea care a împărțit comunitatea istorică în două tabere, a oportuniștilor, în frunte, potrivit autoarei, cu Ștefan Pascu, și a profesioniștilor compleți, patronați de David Prodan.

În esență Katherine Verdery se ocupă, pornind de la un studiu de caz, de modul în care a fost restituit trecutul în România lui Ceaușescu, în care această restituire se împletea cu ideologia națională²⁰² dar, și asupra acestui lucru ne atenționează pregnant autoarea, acest subiect este unul mărunț prin comparație cu altele, precum dacomania anilor '70, neangajând în final energii intelectuale cum au fost cele în cazul semnalat.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 96–97.

¹⁹⁶ Frederick Kellog, *O istorie a istoriografiei române*, Iași, 1996.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 17–48.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 13.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 155–158.

²⁰¹ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. București, 1994.

²⁰² *Ibidem*, p. 207.

CONCLUZII

Această incursiune în stadiul actual al cercetării problemei evidențiază un lucru fundamental și anume acela că se detașează ca o autoritate incontestabilă în domeniul istoriei istoriografiei transilvănene, începând cu ultima parte a anilor '60, istoricul clujean Pompiliu Teodor. Importanța cercetărilor profesorului Teodor nici nu mai trebuie subliniată atâta timp cât din bilanțul efectuat de noi aici lucrările sale se detașează atât din punct de vedere cantitativ cât mai ales ca bogăție de idei și sugestii, profesorul Pompiliu Teodor fiind un deschizător de drumuri nu numai în cercetările de istoria istoriografiei transilvănene ci și în cele de istoria istoriografiei românești în ansamblul lor.

Istoricul clujean este secondat cu succes în această direcție pe de o parte de un istoric la diasporei românești, Dionisie Ghermani, iar pe de altă parte de istoricul american Keith Hitchins, mereu aplecat asupra istoriei și istoriografiei transilvănene, ambii remarcându-se prin activitatea lor ca atenți și detașați evaluatori ai demersului istoric ardelean.

După cum am putut constata, cercetările de istoria istoriografiei transilvănene au debutat, pentru intervalul de timp ocupat de regimul Ceaușescu, spre sfârșitul anilor '60 printr-o serie de bilanțuri istoriografice ale anului 1918 într-un context absolut favorabil pentru istoriografia română creat de rediscutarea atitudinii regimului politic față de toate dimensiunile importantului eveniment. Acesta va rămâne una din constantele cercetărilor de istoria istoriografiei românești, la fiecare aniversare rotundă beneficiind de o adevărată escaladă a bilanțurilor istoriografice din diverse unghiuri raportabile evenimentului.

O altă constantă a cercetării rămâne investigarea prin optica istoriei istoriografiei a cercetări *Luminilor*, aici detașându-se din nou contribuțiile istoricului Pompiliu Teodor. Analizele sale asupra *Luminilor* rămân fundamentale, ca și cele dedicate altor momente ale istoriei transilvănene precum Supplexul, Memorandul sau răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Un alt grup de preocupări în acest domeniu îl constituie cele care discută critic, în plan intern aproape invariabil, numai după 1989, evoluția discursului istoric în vremea regimului trecut, discurs aservit politicului, cu accente din ce în ce mai catastrofale pe măsură ce acesta se apropia de sfârșit, dar și încercările, datorate mai ales școlii istorice clujene, de redimensionare a unor personalități istoriografice transilvănene și românești, cele mai multe supuse embargoului cercetării până în decembrie 1989.

Ceea ce mai trebuie menționat aici este faptul că o serie de istorici din diaspora românească sau chiar străini s-au preocupat de cercetarea istorică transilvăneană, multe dintre aceste preocupări concretizându-se în realizări deosebite venite din partea unor observatori detașați ai fenomenului și neimplicați politic. Nume precum Katherine Verdery, Keith Hitchins, Frederick Kellog, W.P. van Meurs sau Manfred Stoy sunt deja arhicunoscute cititorului român avizat.

THE HISTORICAL RESEARCH CONCERNING THE TRANSYLVANIAN HISTORY OF HISTORIOGRAPHY BETWEEN 1965-1989

– Abstract –

This travelling in the present phase of the problem's study emphasizes a fundamental thing: beginning with the last part of the '60, the historian Pompiliu Teodor from Cluj-Napoca became more and more an indisputable authority in the Transilvanian historiography field. The importance of the professor Teodor research must not be emphasized as long as, according to our results, his works are, by far, the best both on quantitative aspect and on ideas and suggestion aspect. Professor Pompiliu Teodor is a leader not only in the research regarding the Transilvanian historiography history, but also in the Romanian historiography history as a whole.

An historian of the Romanian Diaspora, Dionisie Ghermani and the American historian, Keith Hitchins, always concerned about the Transilvanian history and historiography, successfully follow the historian from Cluj in this direction. Both historians are considered, due to their activity, as great researchers of the Transilvanian history.

The research concerning the Transilvanian historiography history began, for the period governed by the Ceausescu system, at the end of the '60 with a series of historiographer balances of the year 1918 in a favorable medium for the Romanian historiography created by the debate upon the attitude of the politic system towards all the coordinates of the important event. This will remain one of the constants of the researches of Romanian historiography history; at each round anniversary it benefits by a real escalate of historiographer balances from different point of view of the event.

Another constant of the research is the investigation through the historiographer history conception of the "Luminilor" research. Here we emphasize again the professor Pompiliu Teodor work. His analysis on the "Lumini" are fundamental as well as those dedicated to other moments of the Transilvanian history as "Supplex", "Memorandul" or the uprising ruled by Horea, Closca and Crisan.

Another group of preoccupations in this field deals with those who criticize, after 1989 in the internal space, the evolution of the historic speech in the past system, speech governed by the politics, with an catastrophic impact to the end of the system, on one hand, and the attempts, due especially to the historic school from Cluj Napoca, concerning the Romanian and Transilvanian historiographer personalities, most of them forbidden until 1989.

Many historians from Romanian Diaspora or even strangers were preoccupied by the Transilvanian historic research; some of these preoccupations became later special works or impartial nonpolitical observers. Names like Katherine Verdeny, K. Hitchins, F. Kellog, W.P. van Meurs or Manfred Stoy are already well known to the Romanian reader.

ZALMOXIS ÎN TRADIȚIA GREACĂ: EXAMINAREA ȘI RECITIREA SURSELOR*

de

Matteo TAUFER
UNIVERSITATEA DIN TRENTO

După cum le este cunoscut cercetătorilor religiei geto-dacice, mențiunile literare grecești despre Zalmoxis constituie, în ansamblul lor, singura sursă de informații accesibilă referitoare la controversatul „demon” getic (unica excepție este în limba latină, și anume târzia și problematica mărturie a lui Iordanes¹). Numele *Zálmoxis*, care în tradiția greacă cunoaște variante probabil corupte, cum ar fi *Sálmoxis* și *Zámolxis*², nu este atestat în altă parte, nici în literaturi diferite de cea greacă (dacă nu ținem cont, evident, de dovezile reluate din mărturiile grecești), nici în documente epigrafice de vreun fel. Rolul filologiei clasice este prioritar, ca să nu spunem exclusiv, în reconstituirea trăsăturilor particulare ale acestei divinități misterioase. Arheologiei – domeniu pe care nu pot să-l abordez cu competența necesară – îi va reveni sarcina de a încerca să conecteze, din necesitate în mod ipotetic, datele furnizate de critica textuală asupra lui Zalmoxis cu urmele materiale evidente ale religiozității geto-dacilor (vom indica mai departe ruinele sanctuarelor, mai ales cele de la Sarmizegetusa Regia, acum Grădiștea Muncelului din județul Hunedoara).

* A se vedea apendicele pentru explicarea abrevierilor autorilor antichi sau medievali (și a operelor respective) cu semnalarea epocii de apartenență.

¹ Apuleius îl menționează și el pe Zalmoxis, dar fiindcă pasajul depinde în mod explicit de Platon este irelevant pentru scopurile studiului nostru (cf. *infra* n. 20).

² *Zalmoxis* (*Salmoxis* numai în mss. lui Herodot) apare ca forma cea mai veche și *difficilior*, de la care *Zamolxis*, larg răspândit în perioada romană și bizantină, se explică ca rezultat al unei metateze. Nu sunt, totuși, certitudini absolute, deoarece și *Zalmoxis* ar putea deriva prin metateză de la *Zamolxis*. Astfel susținea, în mod peremptoriu, Russu 1947, 87, aducând ca presupusă dovadă sigură («nu mai poate exista nici o îndoială») rădăcina tragică *zamol*-recognoscibilă în *Zamolxis* (cf. *infra* p. 98). Oricum, discuția nu iese din terenul ipotezelor, și în plus, nici anticii nu s-au pronunțat într-un mod decisiv (neglijabil este în această privință Herodian [GG II 1.514.25], care nota cuvântul *Zamolxis* oferind ca simple variante *Zalmoxis* și *Salmoxis*: *legetai kai... kai...*). Mai verosimilă pare lecția cea mai veche, mai rară și, contrar a ceea ce considera Russu (*loc. cit.*), puțin mai greu de pronunțat și deci mai supusă alterării. La aceste argumente se adaugă grafia *Zalmoxis* confirmată prin numele unui comandant sau suveran get *Zalmodegikos*, atestat într-o inscripție din Histria datată din sec. al III-lea a.Chr.n. (textul grec și interpretarea la Pippidi 1962, 75 sqq.).

1. Izvoare

Dacă trecem în revistă toate fragmentele din literatura greacă în care este amintit numele lui Zalmoxis³, constatăm că există trei autori importanți prin însemnările transmise despre acesta, la care se referă cea mai mare parte a celorlalți autori: Herodot, Platon și Strabon. Puțini alții, de importanță minoră, furnizează doar anumite date despre Zalmoxis, în timp ce alții dovedesc o dependență mai mică sau mai mare față de una din cele două categorii amintite (sau față de ambele)⁴. Aș propune acum, pentru mai multă claritate în ceea ce privește cadrul referirii, o rapidă prezentare a mărturiilor, pentru a încerca apoi o combinație, pe cât posibil organică, a datelor transmise de lumea antică.

Să începem cu Herodot, sursa cea mai bogată și mai amănunțită despre zeul get. În cartea a IV-a a *Istoriilor*, paragraful 94, se povestește că geții⁵ se consideră nemuritori (sau poate, mai degrabă, așa cum propune Eliade, *devin nemuritori*⁶), fiind convinși că omul, după moarte, trece alături de Zalmoxis⁷. Cu acesta, pe care unii îl numesc *Ghebeleizis* (sau *Beleizis*⁸), geții mențin un contact direct: tot la patru ani, într-adevăr, se alege un mesager care, aruncat în sus și lăsat să cadă în vârful

³ Pentru un astfel de scop, un instrument de uz de care azi nu se poate face abstracție este CD-ROM-ul *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG) pregătit de Universitatea din Irvine (California), ajuns în 2000 la versiunea E și în continuare îmbogățit în ediție *on line*: repertoriul cuprinde un număr de opere foarte mare, de la cultura greacă arhaică până la căderea Imperiului bizantin. Dar toate mențiunile antice ale lui Zalmoxis au fost deja specificate, mai ales de către cercetătorii români: după Pârvan 1926, 150 sqq. și primele două volume ale *FHD*, pe care le-a reluat și cărora le-a adăugat alte teste grecești Sanie 1999², 252–69, se vor consulta cu folos completările foarte utile ale lui Dana-Ruscu 2000 (care semnalează și izvoare bizantine care nu sunt cuprinse în *TLG*).

⁴ Din această a treia „categorie”, importantă doar în măsura în care atestă soarta lui Zalmoxis în tradiția greacă, se va da o informație în notă.

⁵ Vom vorbi în acest loc despre geți (astfel sunt ei numiți în izvoarele grecești referitoare la Zalmoxis) sau geto-daci fără o diferență apreciabilă, considerând că în mare există o unitate etno-lingvistică și culturală între geți și daci. Distincția la antici, după cum atestă Strabon (VII 3.12: *merismos summenon ek palaion*, „o împărțire care durează din timpurile antice”), pare doar geografică: primii ar fi locuit în zona Dunării de Jos spre Marea Neagră, ceilalți în aria carpatică a actualei României nord-vestice. O astfel de unitate, în general admisă de către cercetători (cf. printre alții Russu, 1947, 64 sq.; Eliade 1975 [1970], 19; Berciu 1982, 21), a fost, între anumite limite, pusă în discuție de către Zoe Petre, care într-un documentat capitol (Petre 2004, 276 sqq.) a problematizat oscilațiile folosirii etnonimelor *geți* și *daci* începând cu Caesar (*BG* VI 25.1, primul pasaj, cunoscut de către noi, în care apare numele de *Daci*), sugerând prudență în adoptarea hibridului modern *geto-daci*. Totuși, în absența unor dovezi semnificative contrarii (adică în mod clar „distinctive” între geți și daci) și având în vedere confuziile antice ale celor două etnonime (exemple la Petre 2004, 278 sqq.) nu vedem obstacole îndoielice, adoptând precauțiile necesare, folosirii denuminației generice de *geto-daci*.

⁶ Cf. Eliade 1975 (1970), 34 și de asemenea Rohde 1914–16 (1890–94), II 362. Vom aborda în continuare problema verbului *athanatizein*.

⁷ Pasajul reluat în Luc. *Scyth.* 1. Herodot scria *Salmoxis* (astfel aproape toate codicele): cf. *supra* n. 2.

⁸ Este greu să ne hotărâm pentru una din cele două forme mai plauzibile atestate de codicele lui Herodot. Pe de altă parte, explicațiile etimologice avansate asupra acestui teonim sunt puțin convingătoare (cf. Eliade 1975 [1970], 51 sq. și bibliografia indicată în Medaglia-Corcella 1993, 308).

a trei lănci, va merge în întâmpinarea morții pentru a-i face cunoscute lui Zalmoxis cerințele poporului său⁹. Dar uneori geții aruncă săgeți spre cer, împotriva tunetelor și a fulgerelor: astfel este amenințată divinitatea pe care ei o consideră singurul zeu adevărat¹⁰.

Herodot continuă, în paragraful 95, cu o altă serie de informații despre Zalmoxis, obținute «de la grecii care locuiesc în Helespont și în Pont» (în același pasaj, deși nespecificat, el pare să fi ajuns la o sursă mai directă). Conform acestei tradiții, Zalmoxis era doar un om, care în plus a fost sclavul lui Pitagora, în Samos. După ce a fost eliberat, el s-a îmbogățit și s-a întors în Tracia, unde a început să-i învețe pe compatrioții săi nemurirea sufletului. Adunându-i pe fruntașii cetății la un banchet, Zalmoxis i-a învățat că nici el, nici vreunul dintre invitați nu vor muri, ci toți vor trece într-un loc în care se vor bucura, pentru totdeauna, de toate bunurile¹¹. Pentru a demonstra adevărul celor predicate, a poruncit să i se construiască un mormânt în care s-a închis timp de trei ani: a revenit la suprafață în al patrulea an când tracii îl credeau deja mort, astfel că aceștia nu s-au mai îndoit de învățătura lui.

Aceasta este mărturia lui Herodot, care în concluzie (paragraful 96), în mod sceptic, nu vrea să se pronunțe în favoarea nici uneia dintre versiunile transmise («fie că Salmoxis a fost un om, fie că este vorba despre vreun demon local al geților, acum nu ne vom mai ocupăm de asta»); totuși, arătând că Zalmoxis a trăit cu mulți ani înaintea lui Pitagora¹², el dă în mod implicit mai puțină crezare interpretării grecești¹³.

⁹ Dar dacă victima nu a murit din cauza loviturii, faptul ar fi un semn evident că nu este plăcută de către zeitate: mesagerul respins va fi atunci arătat ca vinovat de către comunitate. După modelul lui Herodot, la cruda practică face aluzie Clem. Al. *Strom* IV 8.57.2-58.1 (care totuși vorbește de cadență anuală, nu cvadrienală), poate [Gr. Naz.] *carm. hist.* II 7.274 = PG 37, 1572.10 (confuz: se citește că Z. aruncă săgeți prin mulțime) și Aen. Gaz. *Thphr.* 34.14-15 Colonna.

¹⁰ Informația, exprimată în grabă și fără altă precizare, ne lasă uimiți prin absența de legătură logică cu ceea ce o precede. Exegeza lui Eliade (1975 [1970], 52 sq.), fără îndoială sugestivă, conform căreia ar fi amenințate «puterile demonice care se manifestau în nori», se justifică cu greu la nivel sintactic și lingvistic. Așadar, dacă nu excludem că Herodot (sau izvorul lui) ar fi deformat realitatea și că lucrurile stăteau cum a presupus Eliade – care a vorbit, nu fără dreptate, despre acest pasaj de o «surprinzătoare neglijență gramaticală și stilistică» – este totuși greu de argumentat neidentificarea zeului amenințat cu însuși Zalmoxis, dacă luăm în considerare strict modul în care Herodot prezintă faptele. Cf. *infra* p. 99.

¹¹ Ecou al lui Herodot în Luc. *VH* 2.17, în care tracicul Zalmoxis locuiește în insula Fericțiilor împreună cu alți înțelepți (cf. *infra* p. 96).

¹² Ipoteză citată de Phot. ζ 11 Teodoridis; *Suid.* ζ 17 Alder; *Et. Gen.* s.v. Ζάμοξις; *EM* 408.1–2 Gaisford. Informațiile despre Zalmoxis oferite de aceste patru lexicoane sunt exprimate în termeni aproape identici, până într-atât încât pare plauzibilă existența unui izvor comun. Conform Cappelletto 2003, 237, «redactorul lui *Etymologicum Genuinum*, și poate și autorul lexiconului *Suida*, depindea direct de Fotie, în timp ce *Etymologicum Magnum* deriva chiar din textul lui *Genuinum*. Este greu de stabilit cine putea să fie compilatorul acestor informații despre Zalmoxis, care au început cu o primă și rapidă referire la Herodot, urmată de citatul lui Mnaseas, cel al lui Hellanicus și un rezumat al pasajului lui Herodot» (acesta din urmă este chiar primul izvor al ipotezei că Pitagora ar fi posterior lui Zalmoxis).

¹³ Cf. în această privință Alexandrescu 1980, 113.

Datele oferite de cea de-a doua mărturie relevantă, Strabon (VII 3.5 și 3.11) sunt diverse și în parte coincid. Acesta confirmă tradiția sclaviei lui Zalmoxis¹⁴, «unul dintre geți»¹⁵, care află unele adevăruri legate de fenomenele cerești (*tina ton ouranion*) direct de la Pitagora, dar și de la egiptenii cunoscuți printr-o călătorie în țara lor.¹⁶ Reîntors în patrie, Zalmoxis dobândește o mare onoare de la poporul său predicând viitorul prin intermediul semnelor cerești, și reușește în cele din urmă să-l convingă pe regele geților să-l asocieze la tron. El se dovedește, astfel, capabil să interpreteze voința zeilor și, în consecință, să-i facă pe supuși mai respectuoși față de legi. Întâi ca preot și apoi ca și zeu¹⁷, el trăia într-o peșteră a muntelui Kogaionon, unde aveau acces numai regele și servitorii acestuia. Strabon precizează apoi că rolul de a-l sfătui pe rege era transmis până în zilele sale (între a doua jumătate a sec. I a.Chr.n. și începutul sec. I p.Chr.n.). În vremea lui Caesar, când regatul geto-dacilor era condus de Burebista, funcția sacră îi revenea lui Deceneu. Acestuia îi erau atribuite trăsături deja întâlnite la Zalmoxis: călătoria în Egipt, știința fenomenelor cerești și prin urmare facultatea de a cunoaște voința divină, succesul în fața poporului („magul”¹⁸ Deceneu ar fi reușit să-i convingă pe geți să se abțină de la a consuma carnea animalelor și de-a dreptul să renunțe la cultivarea viței de vie¹⁹) și, în fine, ridicarea deja în timpul vieții la rangul de zeu. Mai departe, în cartea a XVI-a (2.39), Strabon îl numește din nou pe Zalmoxis, zeul geților, fost discipol al lui Pitagora, alături de Deceneu din vremea lui Burebista, și menționează cum Zalmoxis este asemănător unor personaje mitice precum: Anfiarau, Trofoniu, Orfeu și Museu, capabili să anunțe voința zeilor și să îndrepte cursul evenimentelor.

În *Carmide*, Platon, cea de-a treia mărturie prioritară, vorbește prin intermediul lui Socrate (*Chrm.* 156 d-158 c) – asociindu-l pe Zalmoxis șamanului extrem-nordic

¹⁴ Zalmoxis în ms. din *Geografia*, în afară de câteva excepții: cf. *supra* n. 2.

¹⁵ Este evidentă amprenta euhemeristică, pe de altă parte foarte prezentă deja la Herodot.

¹⁶ La cunoștințele astronomice pe care Zalmoxis le-a învățat de la Pitagora face referire Porph. *VP* 14. Informația lui Strabon este compilată de la [Eudoc.] *Viol.* 412 (= p. 304 Flach).

¹⁷ Până în acest punct pasajul lui Strabon este rezumat de Eust. *Dion.* în *GGM* II 270.7-10.

¹⁸ Strabon (VII 3.11, reluat de Eust. *Dion.* în *GGM* II 270.30) folosește termenul de *goes*, „vrăjitor”, în sens propriu «un magician qui procède par cris et incantations» (*DELG*² 231, s.v. *goao*); se afirmă apoi în greaca clasică valoarea generică de „mag”/„vrăjitor” și aceea negativă, destul de frecvent, de „șarlatan” (cf. *DELG*², *loc. cit.*, și mai ales Burkert 1962, 38 sqq.). Același Zalmoxis este definit *goes* în *Violarium* al Ps.-Eudociei (412 = p. 304 Flach).

¹⁹ Sunt greu de înțeles motivele acestei radicale condamnări a viței de vie. Întrucât tracii, printre care înșiși geții, erau cunoscuți în antichitate prin folosirea excesivă a vinului (izvoare la Petre 2004, 177; se amintește de asemenea că, conform unei tradiții bine documentate, Dionysios-Bacchus, zeul viticulturii, provenea din Tracia). În informația lui Strabon va trebui să se vadă o decisivă cotitură în obiceiuri, în sensul ascetic, datorată carismei lui Deceneu sau, conform unei ipoteze mai subtile dar nu ușor de argumentat, Burebista, susținut de Deceneu în planul lui de supunere a principatelor geto-dacice, ar fi interzis forme de cult aristocratice legate de consumul ritual de vin (cf. *ibid.* 178), băutură a nemuririi analogă somei vedice. Ar fi vorba, astfel, despre o interdicție religioasă cu scopul de a micșora puterea elitei supuse. Rămân totuși importante informațiile oferite de mărturiile arheologice despre cultivarea vinului pe pământurile geto-dacilor neîntreruptă sub Burebista.

Abaris. Amândoi cunoșteau vrăji (*epodai*) care urmăreau atingerea înțelepciunii. Dar ceea ce rezultă din pasajul platonice despre Zalmoxis este doctrina medicală a zeului getic, conform căreia nu se poate vindeca bine nici o parte a corpului dacă neglijezi sufletul, care trebuie „vrăjit” înainte de a începe recuperarea propriu zisă a corpului. Vraja, totuși, nu constă într-o operațiune magică, ci mai curând în practica unor „frumoase discursuri” (*hoi logoi hoi kaloi*), din care tâșnește puțin câte puțin înțelepciunea, corespunzând, cum se poate intui, cu însănătoșirea sufletului. Și numai după ce a urmat această „îndreptare” interioară are sens asumarea pharmacon-ului material pentru a vindeca partea bolnavă a fizicului. O asemenea de doctrină, pe care o putem numi holistică, Socrate a învățat-o în timpul campaniei de la Potidea, de la «unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis». Despre acești *iatroi* se relatează că îi făceau pe oameni nemuritori (*legontai kai apathanatizein*) și că îl cinsteau pe Zalmoxis ca și pe regele și zeul lor²⁰.

Dacă informațiile transmise de Herodot, Strabon și Platon alcătuiesc în mod vizibil partea cea mai substanțială a ceea ce știm despre zeul getic, alte voci secundare revelează, cum spuneam, informații ulterioare nu lipsite de interes²¹. Să cităm, din această categorie, pe Hellanicus din Mitilene (*FGrHist* 4, fr. 73), conform căruia Zalmoxis, grec prin naștere²², arătase geților misterele (*teletas*), apoi pe Mnaseas din Patara²³ (fr. 28 Cappelletto = 23 *FHG*; 14 Mehler), care amintește cum Cronos este venerat de geți cu numele de Zalmoxis²⁴, precum și Diodor din Sicilia (I 94.2),

²⁰ Paginile din *Carmide* despre Zalmoxis sunt bine cunoscute în antichitate: printre reluările evidente amintim înainte de toate relatarea lui Apuleius, *apol.* 26, în care autorul falsifică în scopuri proprii textul platonician afirmând că farmecele nu sunt altceva decât *Zalmoxi* [sic] *bona verba* (se vorbește despre unica mărturie despre Zalmoxis din literatura latină, dacă îl excludem pe târziu Iordanes); a se vedea apoi Clem. Al. *Protr.* 6.70.1 și *Strom.* I 15.68.3; Iul. *Caes.* 4.309 c și *Or.* III 36.244 a; Herm. in *Phdr.* 253.22-24 Couvreur, care amintește cum Socrate, după Platon, obișnuia să atribuie învățăturile sale oamenilor divini, ca Pitagora în *Fedru* (unde totuși acesta nu apare niciodată; nu este menționat nici în *Fedon*, dacă acceptăm în pasajul lui Ermia, în loc de [en men to] *Phaidru*, varianta *Phaidoni* codicelui M) și Zalmoxis în *Carmide*; în fine Stobeus, care transcrie într-un loc al florilegiului său (V 892-93 Hense) tot Pl. *Chrm.* 156 d-157 a.

²¹ Din autorii care urmează mă limitez să citez numai acele detalii despre Zalmoxis care nu au fost menționate până acum.

²² Caz macroscopic de falsificare a originilor lui Zalmoxis (explicabil ușor ca tentativă a lui Hellanicus sau a modelului său, de a sustrage barbarilor și de a păstra pentru lumea greacă o figură „înțeleaptă”: a se confrunta, privitor la același get, D. L. I 1.1, citat parțial de *Suid.* ω 283 Adler); de asemenea eronate sunt izvoarele care vorbesc despre Zalmoxis ca despre un scit (Luc. *Scyth.* I și 4; Cels. *ap. Or.c.Cels.* II 55 *initio*; Phot. ζ 11 Theodoridis); dar aici avem de-a face cu o atribuire „barbară” aproximativă (Zalmoxis este un barbar din tărâmurii îndepărtate, și puțin contează dacă el este un get sau scit) și în fond nesemnificativă, fiindcă asemănătoare sunt citatele la Lucian, Celsus/Origen (care din cei doi este greu de spus) și Fotie, care vorbesc direct, într-altă parte, despre Zalmoxis ca get sau trac, sau în orice caz în legătură cu geții/tracii: cf. Luc. *Deor. Conc.* 9, *Jupp. Trag.* 42 și *VH* 2.17; Cels. *ap. Or. c.Cels.* III 34; Phot. *Bibl.* 166.110 a Henry.

²³ Geograf din sec. al III-II-lea a.Chr.n., probabil elevul lui Eratostene. O îngrijită ediție critică a lui Mnaseas, cu introducere și comentariu, este acum Cappelletto 2003.

²⁴ Identificarea cu Cronos (explicabilă printr-o antică tradiție după care Cronos domnea asupra insulelor Fericirilor: cf. e.g. Hes. *OD*[173 a-e] și Pind. *Ol.* II 70-72) se mai găsește și în D. L. VIII 1.2; Hsch. ζ 45 Latte și 118 Schmidt; Hsch. *Mil. Onom.* 686 s.v. Πυθαγόρας Sch. Pl. *Resp.* 600 b; *Suid.* π 3120 Adler.

care îl asimilează pe Zalmoxis cu acei legislatori antici care pretindeau că primiseră legile de la o divinitate (Moise de la Jahve, Zarathustra²⁵ de la un neprecizat demon bun iar Zalmoxis de la zeița Hestia²⁶). Porfiriu (VP 14-15), la rândul lui, furnizează trei serii de informații: una legată de numele Zalmoxis, pentru care sunt înregistrate două ipoteze etimologice (de la tracicul *zalmos*, „piele”, fiindcă atunci când s-a născut, lui Zalmoxis i-a fost aruncată în spate o piele de urs, sau de la un cuvânt echivalent cu *xenos*, „străin”)²⁷; o alta care oferă corespondență cu lumea greacă (unii cred că în realitate pe Zalmoxis îl cheamă Talete; barbarii îl venerază ca Hercule); o a treia despre formația sclavului Zalmoxis pe lângă Pitagora, care l-ar fi cumpărat pe tânărul trac după ce acesta a fost răpit și tatuat pe frunte de tâlhari²⁸, ca apoi să-l învețe despre fenomenelor cerești, riturile și cultele divine.

Problematică este, în schimb, unica mărturie considerabilă în limba latină despre Zalmoxis. Gotul Iordanes (sec. VI), autorul unei lucrări despre goți/geți²⁹ care rezumă și continuă pierduta *De origine actibusque Getarum* a lui Cassiodor³⁰, ne oferă în două locuri informații de o oarecare importanță despre Zalmoxis și mai ales despre Deceneu (*Get.* V 39-40 și XI 67-XII 72). În primul pasaj, după lauda «admirabilei erudiții filosofice» a lui Zalmoxis, Iordanes punctează că acesta n-a fost decât al treilea, în ordine cronologică, dintre erudiții cinstiți de daci: primul a fost Zeuta iar al doilea Deceneu. Preluând informațiile lui Dio (Crisostomos, I-II p.Ch.r.n.)³¹, istoricul got explică că aceia, dintre geți, care se distingeau prin noblețe (*qui inter se generosi extabant*) ar fi fost numiți mai întâi *tarabostesei* și apoi *pilleati*, dintre care erau numiți regele și sacerdoții. Iordanes – sau mai degrabă, sursa lui – răstălmăcește, prin urmare, cadrul transmis de Strabon, în care este prioritară (și nu numai cronologic) figura lui Zalmoxis față de Deceneu. Acesta este de asemenea personajul cheie în cel de-al doilea și mai extins fragment al lui Iordanes despre

²⁵ Pentru exactitate, Diodor folosește pentru Jahve și Zarathustra/Zoroastru formele aproximative *Iao* și *Zathraustes*.

²⁶ De altfel, *ten koinen Hestian* (lit. „Căminul [Hestia] comun”) al lui Diodor ar putea fi chiar înțeles ca Centru al Universului: a se vedea fr. 7 Diels-Kranz al pitagoricianului Filolaos și observațiile lui Petre 2004, 169.

²⁷ O ulterioară explicație a etimonului (?) o găsim în *Suid*. ζ 18 Adler, care înregistrează singulara – și cu totul izolată – interpretare a lui *Zalmoxis* ca un nume de zeiță (*Z: thelykos. onoma theas*). Uimește de altfel Hesychius, σ 118 Schmidt, care după ce l-a identificat pe *Salmoxis* cu Cronos (cf. *supra* n. 24) adaugă obscur: *kai orchesis. kai ode* („și dans; și cântec”). Doar dacă nu ne gândim la un ecou al *epodai* platonice, cum presupuneau în mod îndoielnic Dana-Ruscu 2000, 242 n. 77. Nu adaugă nimic, în schimb, Ps.-Zonara (ζ 949.17 Tittmann): *Zalmoxis = kyrion* („nume propriu”).

²⁸ Informație pe care Porfiriu afirmă că ar fi luat-o de la necunoscutul, Dionysiofan (= *FGrHist* 865 F 1). Locul este reluat de Cyr. *c.Jul.* 6.208 Aubert.

²⁹ Pentru confuzia între goți și geți, atestată începând din sec. IV p.Ch.r.n., asupra căreia nu mă pot opri, trimit la Eliade 1975 (1970), 67 sqq. În acest loc este suficient să amintim că Iordanes tinde să folosească numele de *Getae* referindu-se la istoria antică, iar cel de *Gothi* atunci când narează fapte recente.

³⁰ Acesta la rândul său l-a imitat copios pe Dion Crisostomos: să ne întoarcem deci la izvoarele grecești.

³¹ *FGrHist* 707 F 1.

civilizația geților. În acesta din urmă Zalmoxis nu este nici măcar menționat³². Se precizează însă că regele dac Burebista, contemporan cu Silla, îi dădu lui Deceneu *pene regiam potestatem* și că acesta i-a învățat pe daci filosofia și astronomia, obținând astfel o faimă atât de mare încât a sfârșit prin a domni asupra poporului și a regelui însuși. Deceneu a dezvăluit de asemenea unei elite (*elegit ... nobilissimos prudentioresque viros*) știința teologică, prescriind venerarea unor *numina* și *sacella* („locuri sfinte”?) iar preoților numiți de el însuși le-a dat numele de *pilleati*, deoarece țineau pe cap o tiară (*pilleus*) în timpul sacrificiilor. Clasa oamenilor obișnuiți se numea *capillati*. În mod egal onorat, după moartea lui Deceneu, a fost succesorul său Comosicus. Și el a fost considerat rege și pontif pentru calitățile sale (*et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur*).

Această versiune a lui Iordanes, rezumată la esențial, a fost în mod variat reluată de Evul Mediu³³.

2. Zeu, demon sau om?

Să încercăm acum să readucem și să interpretăm într-un cadru organic, atât cât ne este permis, datele despre zeul getic furnizate de tradiție.

Să remarcăm, înainte de toate, dificultatea neînțelegerii dintre surse în ceea ce privește natura lui Zalmoxis. Este acesta un zeu, un demon, un erou sau un simplu om? Sau mai degrabă, reducând la unul primii trei termeni, se vorbește despre o ființă divină sau de un om? Ipoteza cea mai apropiată de adevăr este că un filon euhemeristic³⁴, grec, se afirmase deja în antichitate (ne dă informația același Herodot, IV 95), în tentativa de raționalizare și demitizare a figurii lui Zalmoxis. Evident, acesta este considerat un zeu al geților (deși nu avem nici o mărturie păstrată în această privință și martorii sunt numai greci). Pare prin urmare verosimil ca sursele care transmiteau mărturiile despre divinitatea lui Zalmoxis (*in primis* Herodot, în prima parte a expunerii sale³⁵) reflectă, chiar dacă indirect, punctul de vedere al

³² «Ne găsim în prezența unei versiuni laicizate și în mod profund „istoricizate” a unui *deus otiosus*: în calitate de zeu Zalmoxis dispăruse» (Eliade 1975 [1970], 63).

³³ Cf. *ibid.* 68 sqq., unde se menționează *in primis* Guillaume de Jumieges (sec. XI), episcopul Rodrigo Jimenez de Rada și regele castilian Alfonso cel Înept (sec. XII), toți totuși neînsemnați pentru scopurile cercetării noastre.

³⁴ Vorbim, bineînțeles, de euhemerism *ante litteram* (Euhemer din Messina – conform căruia zeii nu erau decât oameni de valoare divinizați de urmași – a trăit de fapt între secolele IV și III a.Chr.n.): «să nu se uite că „euhemerismul” nu începe la greci abia la 300 a.Chr.n. cu Euhemeros, ci e o boală mult mai veche a spiritului grecesc și începe cu însăși filosofia raționalistă» (Pârvan 1926, 156).

³⁵ Hdt. IV 94, căruia trebuie să-i adăugăm alte izvoare, de importanță inegală, conform cărora Zalmoxis era considerat un zeu de-al geților: cf. Pl. *Chrm.* 156 d; Str. VII 3.5 și XVI 2.39; Luc. *Jupp. Trag.* 42 și *Scyth.* 4 (în acest ultim pasaj, reluat de Niceph. Bas. *adv. Bag.* 17 [= pp. 102 sq. Garzya], Zalmoxis este în mod eronat numărat printre zeii sciți: dar cf. *supra* n. 22); Iamb. *VP* 30.173 (Zalmoxis considerat la geți cel mai mare dintre zei); Clem. Al. *Strom.* IV 8.57.2 (Zalmoxis este un *heros*: despre valoarea de erou, aici, cf. Sanie 1999², 185 și Alexandrescu 1980, 116); Aen. Gaz. *Thphr.* 34.13 Colonna; Sch. Pl. *Resp.* 600 b; Phot. *Bibl.* 166.110 a, rr. 25-26 Henry (deși euhemeristic; asupra prezenței lui

geților. Interpretării grecești mai „raționaliste” i se datorează reducerea la om al zeului străin³⁶. În rest, dacă susținem ipoteza euhemeristică, *Leitmotiv*-ul – de clară matrice greacă – al sclaviei și al formației lui Zalmoxis pe lângă Pitagora joacă un rol prioritar³⁷, care se explică nu numai ca demitizare a zeului grec, redus la om și în plus sclav, dar și ca tentativă de achiziționare de către înțelepciunea greacă a unei doctrine inițiatice „barbare”³⁸. Semnificativ, în acest sens, este Diogene Laerțiu, care în introducerea la *Viețile filosofilor* polemizează cu cei care susțineau că cercetarea filosofică și-a avut începutul la barbari – printre care citează, pe lângă magi, caldeeni, gimnosofiști, druzi, egipteni etc., și pe «tracicul Zalmoxis» – pentru că cel care propune aceste ipoteze «nu-și dă seama că atribuie barbarilor cele mai perfecte creații (*katorthomata*) ale grecilor, de la care provine nu numai filosofia ci chiar însăși neamul oamenilor» (D. L. I 1.1-3). Poziția este extremă și, bineînțeles, neobișnuită, dar simptomatică unei apropieri sceptice și neîncrezătoare față de tradițiile de înțelepciune negrecești. În fond, dacă Zalmoxis a existat, și dacă a

Zalmoxis în povestirea lui Antoniu Diogene a se vedea Fauth 1978 și Petre 2004, 370 sqq.); Eust. *Dion.* în *GGM* II 270.9-10 (care se revendică de la Strabon). Se adaugă, într-o astfel de optică, și acele pasaje în care se spune doar că Zalmoxis era venerat de către geți: cf. Mnaseas fr. 28 Cappelletto (= 23 *FHG*; 14 Mehler); Favorin. fr. 99 Barigazzi (= 63 Mensching) ex Stob. IV 429.19-20 Hense; Cels. ap. Or. c. *Cels.* III 34; Eust. *Dion.* în *GGM* II 270.26.

³⁶ Despre Zalmoxis considerat doar om, în afară de Hdt. IV 95-96, a se vedea: D. S. I 94.2 (faptul că Zalmoxis a propus legile sale ca fiind inspirate în mod divin de la Hestia arată că în ochii lui Diodor, sau mai degrabă a sursei sale, acesta nu trebuia să fie considerat un zeu, dar «a deified mortal», conform lui Burton 1972, 10 și 273); Str. VII 3.5 (Zalmoxis este prezentat pur și simplu ca «unul dintre geți»); Luc. *Deor. Conc.* 9 (geții își aleg zeii pe care-i vor, de ex. pe sclavul Zalmoxis); Cels. ap. Or. c. *Cels.* II 55 *initio* și III 34 (a se reține de asemenea că păgânul necreștin Celsus îl considera pe Zalmoxis un intrigant); Jo. Chr. *Bab.* 10 (doctrinile persoanelor de genul Zoroastru și Zalmoxis nu sunt decât *plasmata*, „născociri”); Eus. *laud. Const.* 13.5 (care explică, cu o forță polemică absentă în schimb în pasajul lui Ioan Crisostomul, cum păgânii nu au ezitat să numească zei tot felul de animale fetide etc., sau muritori josnici deloc diferiți de semenii lor: printre aceștia din urmă, printre diferite exemple, Eusebiu îl citează pe getul Zalmoxis); în sfârșit Iordanes, în pasajele în care vorbește de Zalmoxis sau de Deceneu (*Get.* V 39-40 și XI 67 sqq.), prezintă cele două personaje, foarte respectate ca filosofi, în calitate de oameni, nu de zei.

³⁷ A se vedea, după Hdt. IV 95-96, diferitele reluări ale motivului la: Str. VII 3.5; Ap. Ty. *Ep.* 28; Luc. *Deor. Conc.* 9; Favorin. fr. 99 Barigazzi (= 63 M.) ex Stob. IV 429.19 Hense; Cels. ap. Or. c. *Cels.* II 55 *initio*; Clem. Al. *Strom.* IV 8.57.2; Hippol. *Haer.* II 2.17 și I 25.1 (în care găsim singulara informație că Zalmoxis ar fi dezvăluit filosofia pitagoreică druzilor); Or. c. *Cels.* III 54; D. L. VIII 1.2; Porph. *VP* 14-15; Iamb. *VP* 23.104 și 30.173; Cyr. c. *Jul.* 6.208 Aubert; Aen. *Gaz. Thphr.* 34.12-13 Colonna; Hsch. ζ 45 Latte; Hsch. *Mil. Onom.* 686 s.v. Πυθαγόρας; Sch. Pl. *Resp.* 600 b; Phot. ζ 11 Theodoridis; *Suid.* ζ 17 Adler; *Et. Gen.* s.v. Ζάμολξις; *EM* 407.57 sqq. Gaisford; Eust. *Od.* I 322.14-15 și 438.30-31 Stallbaum; Id. *Dion.* în *GGM* II 207.8 (care se inspiră de la Strabon) și 304.35-36; [Eudoc.] *Viol.* 412 (= p. 304 Flach).

³⁸ Interesant totuși un pasaj din *Violarium* al Ps.-Eudociei (412 = p. 304 Flach), în care citim că Zalmoxis, după ce a fost inițiat de către Pitagora, ar fi perfecționat (*apekribomenos*) învățăturile maestrului (nu este corectă traducerea propusă de Dana-Ruscu 2000, 236: «He [adică Z.] received the teaching of Pythagoras and perfected it, for himself and for his people, the Getae»: *auton* din cel de-al doilea rând trebuie în schimb să se fi referit la Pitagora, nu la însuși Zalmoxis, și *pros* din al treilea depinde cu siguranță de *epanelthon*). Este vorba despre unica informație demnă de nota extrasă din *Violarium*, opera unui compilator din sec. al XVI-lea (cf. Hunger 1978, II 53), care folosește izvoare antice și medievale.

indicat o cale inițiativă neamului său, nu se poate să fi învățat acest lucru decât de la maeștri greci. Singură credința în nemurirea sufletului era suficientă pentru a-l apropia pe anticul zeu tracic de un înțelept grec din perioada arhaică cum ar fi Pitagora, până la a-l face un discipol al acestuia. Însă faptul că această legendă, apărută, probabil, puțin după moartea filosofului (să ne amintim că Pitagora a trăit între sec. VI și sec. V, și că Herodot, primul care a menționat motivul lui Zalmoxis sclav la Samos, scrie în jurul jumătății sec. V), a suscitât dubii, o dovedește Herodot el însuși, convins, cum am spus-o deja, că Zalmoxis a trăit «cu mulți ani înaintea lui Pitagora» (IV 96.1).

3. A face sufletul nemuritor

Zeu sau nu, Zalmoxis apare adesea asociat unei doctrine a nemuririi sufletului în acele pasaje în care găsim verbul (*ap*)*athanathizo* („devin nemuritor”), capacității/ posibilității (nu exact specificate) de a o obține. Cei doi martori mai relevanți sunt Herodot (IV 93-94 *Getas tous athanatizontas ... athanatizousi de tonde ton tropon...*, de confruntat cu V 4 *Getai hoi athanatizontes*) și Platon (*Chrm.* 156 d *hoi* [adică *hoi Zalmoxidos iatroi*] *legontai kai apathanatizein*). De asemenea nu trebuie neglijat un fragment (*FGrHist* 4, 73) al lui Hellanicus din Mitilene³⁹, în care este rezumată, în termeni pe care-i putem suprapune parțial lui Hdt. IV 94, învățătura lui Zalmoxis despre fericirea *post mortem* garantată geților inițiați. De oarecare interes, în afară de acesta, este Diodor din Sicilia, care într-un pasaj deja citat (I 94.2) îi definește pe geți *apathanatizontes*, refolosind, cu siguranță nu la întâmplare, același verb al lui *Carmide*. Frecvente sunt apoi reluările temei (mai ales după Herodot) în perioada romană și bizantină⁴⁰. În sfârșit, nu vom neglija unele izvoare latine și grecești care, chiar dacă nu fac o menționare explicită a lui Zalmoxis, dovedesc puternica încredere a geților în nemurirea sufletului (uneori înțeleasă ca și o metempsihoză)⁴¹, întărind

³⁹ Cel care, să ne amintim, este aproximativ contemporan cu Herodot.

⁴⁰ Cf. Luc. *Deor. Conc.* 9, *Scyth.* 1 și *VH* 2.17; Clem. Al. *Strom.* I 15.68.3; Iamb. *VP* 30.173; Jul. *Caes.* 28.327 d (citată apoi de Eust. *Dion.* în *GGM* 270.23 sqq.); Aen. *Gaz. Thphr.* 34.14 *Colonna*; Agath. 4.1-2 *Keydell*; Hsch. ζ 45 *Latte*; Phot. ζ 11 *Theodoridis*; *Suid.* ζ 17 *Adler*; *Et. Gen.* s.v. Ζαμολξίος; *EM* 408.2 *Gaisford* (referindu-se la Terizi și Crobizi).

⁴¹ Cf. înainte de toate Pomponius Mela II 2.18: *quidam* (adică *Thracas*) *feri sunt et paratissimi ad mortem, Getae utique. Id varia opinio perficit: alii redivivas putant animas obeuntium, alii etsi non redeant non extinguunt tamen, sed ad beatiora transire, alii emori quidem, sed id melius esse quam vivere. Itaque lugentur apud quosdam puerperia natiue deflentur, funera contra festa sunt, et veluti sacra cantu lusuque celebrantur*. Traducând, geții sunt foarte pregătiți pentru moarte fie 1. pentru că socotesc că sufletele celor morți se întorc (metempsihoză?), fie 2. fiindcă cred că ei nu se vor stinge ci vor merge în locuri fericite, fie 3. pentru că, chiar dacă crezând că sufletul dispare împreună cu corpul, sunt de părere că este mai bine să mori decât să trăiești. De aceea îi plâng pe cei născuți și se bucură în timpul funeraliilor. Pasajul lui Mela este compilat de la Solinus (X 1-3), care consideră un astfel de dispreț al vieții ca trăgându-și originea *ex quadam naturali sapientiae disciplina* („dintr-o oarecare doctrină filosofică naturală”); la fel s-a exprimat și Valerius Maximus (II 6.12), care admira înăscuta înțelepciune getică, evidentă în doliul pentru cei născuți și în bucuria pentru înmormântare: *Thraciae vero illa natio merito sibi sapientiae laudem vindicaverit, quae natales*

astfel sugestivă ipoteză a celor care vor să vadă în participiul (*ap*)*athanatizantes* („care devin nemuritori”), un fel de epitet al geților. Este posibil ca ei să fi avut faima de a fi urmat o doctrină esoterică pentru a face sufletul nemuritor, încă într-o epocă destul de veche⁴². Este semnificativ că *athanathizo* apare pentru prima dată la Herodot, în trei locuri, exact în cele două pasaje adineauri citate despre geți. Într-o monografie despre practica getică a nemuririi Zoe Petre opina, și redăm aici întregul pasaj:

«Această primă calificare a geților prin apozitia *athanatizantes* nu este o explicație causală pentru evenimentul relatat în continuare, ci un epitet formular menit să precizeze identitatea neamului getic, mai degrabă vag cunoscut grecilor până atunci, dar putând fi recunoscut prin singularitatea raporturilor sale cu moartea și nemurirea»⁴³.

4. Claustări voluntare

Este probabil ca lucrurile să fi stat exact așa cum încheie cercetătoarea. Dar să continuăm evidențiind un amănunt care, chiar dacă în mică măsură, lămurește tipul de inițiere introdusă de Zalmoxis. Ne vom aminti că acesta, conform lui Herodot și lui Hellanicus (*loc. cit.*)⁴⁴, vrea să dovedească supușilor săi ceea ce predica despre nemurirea sufletului închizându-se timp de trei ani într-o locuință subterană (*katageion oikema*), de unde iese apoi arătându-se din nou tracilor care-l credeau mort. Așa cum ne-a fost transmisă, această relatare nu este suficientă pentru a demonstra nemurirea sufletului; totuși, ea posedă o altă valoare simbolică, aceea de a ne face să presupunem că datele unei lungi retrageri în obscuritate și ale epifaniei care urmează reflectă «un ritual mai vechi, pe care nu-l cunoaștem»⁴⁵. Totuși o

hominum flebiliter, exequias cum hilaritate celebrans sine ullis doctorum praeceptis verum condicionis nostrae habitum perdidit. Despre aceste motive (curaj fizic și dispreț al morții, plânsul pentru *puer* care începe să îndure suferințele omenești și fericirea pentru moartea unui apropiat drag), a se consulta de asemenea S. E. *Pyrrh. hyp.* III 232 și Mart. Cap. VI 656, și de asemenea cu explicita mențiune a lui Zalmoxis, Jul. *Caes.* 28.327 d (compilat de la [Eudoc.] *Viol.* 412 = p. 304 Flach); Phot. ζ 11 Theodoridis *ad finem*; *Suid.* ζ 17 Adler *ad finem*; *Et. Gen.* s.v. Ζάλομξις *ad finem*; *EM* 408.2 sqq. Gaisford; *Eust. Od.* I 322.14-16 Stallbaum. Repetă în schimb (*ap*) *athanatizantes* ca „epitet” al geților, dar fără să menționeze numele lui Zalmoxis, Arr. *An.* I 3.2.

⁴² Cf. Linforth 1918, 23 sqq., urmat de Eliade 1975 (1970), 33 sqq.; Hartog 1978, 21 sqq. (= Id. 1988 [1980], 89 sqq.); Asheri 1990, 147; Petre 2004, 57 sqq. – Burkert 1972² (1962), 157 se limita să zică că greci îi numeau pe geți *tous athanathizontas* «for this seemed particularly noteworthy to them».

⁴³ *Ibid.* 59.

⁴⁴ În mod diferit reluați în epoca târzie și bizantină: cf. Lib. *Or.* 64.93; Phot. ζ 11 Theodoridis; *Suid.* ζ 17 Adler; *Et. Gen.* s.v. Ζάλομξις; *EM* 407.53 Gaisford; *Eust. Od.* I 438.30-32 Stallbaum. Este greu de stabilit cu siguranță dacă și – în caz afirmativ – în ce măsură Herodot a fost compilat de Hellanicus, având în vedere marea atenție a acestuia pentru componenta inițiativă/misterică a doctrinei lui Zalmoxis (să ne amintim referirea explicită, absentă la Herodot, la *teletai* ale maestrului get): cf. în această privință Petre 2004, 124 sqq.

⁴⁵ Vezi: Eliade 1975 (1970), 33.

comparație nu poate sugera interpretarea cea mai verosimilă. Este vorba despre o legendă, reprodusă în formă ironică și desacralizată, privindu-l pe Pitagora. Sursa este Diogene Laerțiu (VIII 41), care îl citează pe Hermip din Smirna, Callimacheul (III a.Chr.n., fr. 20 Wehrli²):

«Scrie de fapt [adică Hermip] că sosind [adică Pitagora] în Italia, își făcu un fel de cameră mică subterană și îi dădu ordin mamei sale să scrie pe o tăbliță evenimentele, împreună cu indicațiile temporale potrivite, și apoi să o trimită jos până când se va întoarce; ea făcu întocmai. După o anumită vreme Pitagora se întoarse, slăbit, numai piele și os; ajuns în adunarea publică, afirmă că s-a întors din Hades și în plus le citi lista evenimentelor petrecute între timp. Atunci cetățenii, impresionați de cuvintele acestuia, plângeau și se văitau, crezând că Pitagora era o divinitate»⁴⁶.

Acestui fragment îi putem alătura un altul, preluat tot de la Diogene (VIII 21), de la peripateticianul Hieronim din Rodos (III a.Chr.n., fr. 42 Wehrli²), conform căruia Pitagora ar fi coborât în Infern, unde ar fi văzut torturate sufletele lui Hesiod și al lui Homer pentru calomniile lor împotriva zeilor, și pedepsiți cei care n-au vrut să se unească cu propria soție. Deși această a doua mărturie are o nuanță ironică (Hieronim încheie spunând că pentru toate acestea Pitagora a fost cinstit de poporul din Crotona), ea, ca și prima, poate totuși să fie citită *e contrario*, astfel încât ar fi cazul unei experiențe inițiatice a coborârilor în Infern, apoi ironizată în mod polemic⁴⁷. Înlăturând unele diferențe, printre care colaborarea mamei și absența precizărilor temporale (cei doi martori citați nu spun cât a rămas Pitagora ascuns concetățenilor săi: s-ar părea că șapte ani, după Tertullian⁴⁸), povestea este în esență asemănătoare cu aceea a lui Zalmoxis, până într-atât încât ne face să ne gândim că forma de expresie pe care ne-o redă Herodot aparține aceluiași filon grec euhemeristic care vedea în demonul getic un sclav și un discipol al lui Pitagora. Pe de altă parte, o experiență analoagă de coborâri în Infern transmisă de geto-daci despre Zalmoxis – care, bineînțeles, nu este atestată, dar pe care în mod legitim o putem presupune – ar fi putut constitui, alături de doctrina nemuririi sufletului și de alte particularități de ordin esoteric comune celor două, un element ulterior pentru a dovedi dependența lui Zalmoxis de cuvântul lui Pitagora, cel care ar fi povestit de asemenea despre o dispariție a sa extraordinară. Vicleanul get, conform presupusei interpretări grecești, și-ar fi imitat atunci maestrul din Samos pentru a-i face să creadă geți discipoli ai săi că trăise un fel de coborâre în Infern. Dar pe de altă parte din tonul mai mult sau mai puțin ironic și sceptic cu care, fie în cazul lui Zalmoxis, fie în cel al lui Pitagora,

⁴⁶ Trad. Giangiulio 2000, I 63 (= II 229). Pentru anecdota cf. și Tert. *an.* 28.2 sqq. și Sch. *Soph. El.* 62.

⁴⁷ Aceasta este poziția, bine argumentată, a lui Eliade 1975 (1970), 29-31. Despre fragmentele lui Hermip și Hieronim din Rodos, vezi și Burkert 1972² (1962), 155 sqq.

⁴⁸ Tert. *an.* 28.2.

sunt revelate astfel de experiențe de retragere și de acces în Hades, se remarcă valența inițiatică, bine dovedită și în fond evidentă, a coborârilor la cei morți. A coborî la cei morți înseamnă a muri – simbolic – ca profani pentru a învia ca „oamenii divini”: «a cunoaște moartea inițiatică» înseamnă atunci «a suporta o experiență care poate reinnoi total»⁴⁹. De asemenea, o altă mărturie mai „serioasă” despre o retragere purificatoare a lui Pitagora ne parvine în primul rând de la Porfiriu (VP 17):

«Apoi debarcă [adică Pitagora] în Creta și se duse la inițiații lui Morgus, unul dintre cei șapte Dactyli Idaei de pe muntele Ida, care îl purificară cu heliotrop, în zori întins pe burtă pe malul mării și noaptea încununa pe malul unui fluviu cu lână de berbec de culoare neagră. *Coborî în peștera muntelui Ida* purtând cu sine lână neagră și acolo rămase de trei ori nouă zile, îi aduse sacrificiu lui Zeus, văzu tronul care era acoperit cu frunze în fiecare an în onoarea sa și pe mormântul său era înscrisă o epigramă intitulată *Pitagora către Zeus*»⁵⁰.

Mai concis, dar destul de edificator, este și Diogene Laerțiu (VIII 3):

«Apoi, în Creta, *coborî* [adică Pitagora] *în peștera de pe muntele Ida împreună cu Epimenide* și în Egipt vizită locurile retrase ale sanctualelor și află secretele teologiei»⁵¹.

Diogene îl asociază semnificativ pe Pitagora cu Epimenide, cunoscut prin cel mai lung somn într-o peșteră, care îl sustrase timp de 57 de ani vederii oamenilor (D. L. I 109). Conform lui Eric Dodds, «faptul că această poveste a fost așezată la începutul legendei eroice a lui Epimenide, lasă să se presupună că grecii auziseră vorbindu-se de lunga *retragere*, pe care o reprezenta noviciatul șamanului și care este uneori trăită în stare de transă sau de somn»⁵². Lui Epimenide îi sunt atribuite și alte experiențe de moarte aparentă (*ibid.* I 114) și de extaz al sufletului, care ieșea din corp și reîntra în acesta după voie (*Suid.* α 2471 A.). Dar ceea ce interesează, îndeosebi, în acest loc, este motivul retragerii, care-i apropie pe șamani, clarvăzători și purificatori (adică *theioi andres*: „oamenii divini” ai tradiției). Despre aceștia putem aduce diferite exemple, fie grecești din afara ambianței pitagorice (de care nu se poate face abstracție prin legătura cu Zalmoxis), fie altele, bine cunoscute, dincolo de granițele lumii grecești⁵³. Știm bine că «disparația (ascunderea) și reapariția (epifania) unei ființe divine sau semi-divine (rege mesianic, profet, mag, legislator) constituie o parte a unui scenariu mitic-ritual destul de răspândit în lumea

⁴⁹ Vezi: Eliade 1975 (1970), 31.

⁵⁰ Trad. Giangiulio 2000, II 267 (prima subliniere cu litere cursive este a mea).

⁵¹ Trad. Giangiulio 2000, II 203 (sublinierea cu litere cursive este a mea).

⁵² Dodds 1959 (1951), 176.

⁵³ Cf. *infra* pp. 96 sq.

mediteraneană, și asiatică»⁵⁴, și că peștera reprezintă, în mod identic, unul din locurile cele mai caracteristice în care se consumă trecerea de la tenebrele profane la deschiderea „ochiului interior”⁵⁵. Peștera de fapt, la nivel simbolic, este microcosmosul în care inițiatul ia cunoștință cu secretele macrocosmice prin intermediul trecerii – în general – a probelor rituale⁵⁶.

În ultimă analiză, în relatările care ne interesează aici, nu trebuie să făcute diferențe între coborârile în Infern și „claustrările” voluntare în peșteri sau locuințe subterane, fiindcă acestea și alte experiențe analoage par să ducă din nou la același simbolism al retragerii inițiatice. În cazul lui Zalmoxis, cadrul este complicat de mărturia lui Strabon (VII 3.5) în care se vorbește despre peștera de pe muntele Kogaionon unde *hiereus*-ul Zalmoxis, capabil să interpreteze voința zeilor, vrea să se stabilească definitiv, fiind permisă doar vizita regelui cu suita sa. Aici nu mai este pusă în discuție o retragere temporară, ci mai curând una permanentă, ca și cum peștera din munte ar fi un spațiu intermediar, în care demonul get ar putea deveni o „punte” între cer și pământ. Dar, pe de altă parte, nu putem exclude o interpolare a lui Strabon – sau a sursei lui – datorate unei proaste înțelegeri a locului retragerii subînțeles din relatarea lui Herodot despre *oikema*⁵⁷. Rămâne totuși o certitudine foarte greu de negat conform studiilor lui Eliade: cultul lui Zalmoxis este legat de mistere, așa cum o dovedește experiența morții-renașterii simbolizată în retragerea lui Zalmoxis și destinația elitistă a mesajului inițiativ. Hellanicus, în rest, vorbise corect despre *teletai* (FGrHist 4, fr. 73) destinate prin natura lor unei restrânse confrerii: sunt de fapt singurii primii cetățeni, după Herodot (IV 95.2-3), care au fost adunați la banchetul lui Zalmoxis într-o sală construită în acest scop⁵⁸, unde le va fi promisă – și demonstrată de la retragerea maestrului urmată de epifanie – învierea *post mortem*. Siguranța fericirii eterne este sensul ultim al oricărei inițieri în mistere⁵⁹.

⁵⁴ Vezi: Eliade 1975 (1970), 31.

⁵⁵ Cf. *ibid.* 31-33.

⁵⁶ Conform Culianu-Poghirc 2002 (1987), 548 sq., tatuajul pe care unii tâlhari îl imprimaseră pe fruntea lui Zalmoxis (Dionisophanes *quidam ap. Porph. VP* 15) ar putea face aluzie la una dintre probele inițiatice la care s-a supus getul: așa s-ar putea eventual explica – ca amintire/reactualizare durerii trăite de Zalmoxis – practica tracilor de a se tatua (izvoare antice și bibliografia modernă la Dana-Ruscu 2000, 241 n. 51).

⁵⁷ Deja Rohde 1914-15 (1890-94), II 364 n. 2 apropia cele două povestiri ale lui Herodot și Strabon, aducând diverse paralele grecești de demoni stabilindu-se în grote.

⁵⁸ Pentru analogiile cu *syssitia* (banchete comune) pitagoreice, cf. Boyancé 1937, 134 și Hartog 1978, 27 sqq. (= Id. 1988 [1980], 94 sqq.). Despre banchetele dintre „egali” a se vedea de asemenea Petre 2004, 170 sqq., în part. 174.

⁵⁹ Ceea ce induce excluderea interpretării vieții inițiatice a lui Zalmoxis bazate pe metempsihoză (care presupune permanență în dimensiunea devenirii), cum – ar părea – aceea a suscitativului Mela II 2.18: *alii* (printre geți) *redituras putant animas obeuntium*. Mela, totuși, nu menționează explicit doctrina lui Zalmoxis, pe care în schimb o găsim asociată metempsihozei (se vorbește „de mortul care se întoarce”), la Phot. ζ 11 Theodoridis *ad finem*; Suid. ζ 17 Adler *ad finem*; Et. Gen. s.v. Ζάμολξις *ad finem*; EM 408.4-6 Gaisford; Eust. Od. I 322.14-16 Stallbaum. Modernii par împărțiți: dacă Eliade 1975 (1970), 35 respingea ca exclusivă interpretarea „întoarcerii morților” în termeni de

5. Optica inițiativă ca și cheie de lectură

Care este, în schimb, sensul crudului sacrificiu al mesagerului pe care geții îl efectuau, dacă îl credem pe Herodot (IV 94), la fiecare patru ani (*dia penteteridos*)? Este înainte de toate probabil, deși istoricul nu o spune, ca mesagerul să fi fost ales dintre inițiații în misterele lui Zalmoxis⁶⁰. Această interpretare pe care Eliade o avansează ca și interpretare proprie⁶¹, își găsește confirmare substanțială în unele izvoare târzii, care îl modifică și îl interpoalează pe Herodot, precum Clement din Alexandria (*Strom.* IV 8.58.1: va fi înjunghiat cel care este considerat mai demn, spre disperarea altor filosofi⁶² care nu erau considerați a fi la înălțimea misiunii) și Enea din Gaza (*Thphr.* 34.14 Colonna: geții devin nemuritori înjunghiindu-i pe nobili [astfel încercăm să traducem *kalous*] și pe cei mai buni [*beltistous*]). În sacrificiu am putea vedea astfel o tentativă de reactualizare a contactelor cu zeul din partea inițiaților, adică de restabilire a statutului original în care confreria trăia în comuniune directă cu Zalmoxis⁶³. Ritul de sacrificiu are rădăcinile adânc înfipite în mit: se poate de altfel recunoaște, la baza povestirii lui Herodot, anticul și difuzul motiv al sacrificiului direct pentru a recrea legătura primordială – ruptă datorită unor diferite evenimente posibile – dintre oameni și zeul lor⁶⁴.

Astfel stând lucrurile, ceea ce izvoarele atribuie și asociază lui Zalmoxis poate fi citit în mod legitim în lumina inițierii specifice misterelor. În acest sens va fi interpretată și medicina „holistică” reamintită în *Carmide*, conform căreia, în vrăjile sufletului care duc la înțelepciune putem recunoaște pecetea unei doctrine esoterice:

metempsihoză, Rohde 1914-16 (1890-94), II 365 și n. 2, dimpotrivă, o dădea ca sigură și o aducea ca întărire a credinței tractice în reîncarnare Eur. *Hec.* 1265 sqq., unde regele tragic Polimestor amintea că Dionysos prorocea tracilor metamorfoza (*morphes ... metastasin*) lui Hecuba într-o cățea înspăimântătoare. Dar aici nu este strict demonstrabil că metamorfoza echivala cu o reîncarnare. În orice caz, va fi amintită pentru cazul lui Zalmoxis inevitabila obiecție (de la Rodhe) a lui Long 1948, 8, conform căruia Zalmoxis, dacă ar fi vrut să fi învățat metempsihoza, ar fi reapărut el însuși, după retragerea în locuința subterană, sub altă formă.

⁶⁰ A se respinge în schimb lecturi fanteziste ca următoarea: «[...] se practica îngrozitorul obicei de a sacrifica lui Zalmoxis tineri expuși morții» (Siebert 1983 [1976], 250). Nu diferit Linforth 1918, 27: «the poor wretches who were chosen as victims».

⁶¹ Eliade 1975 (1970), 48. A se compara de asemenea Asheri 1990, 147, care observă fin: «if he [adică mesagerul] dies, then he paradoxically not die, according to the Getan belief, but goes to convey the message and live forever in Salmoxis' company; if he does not die, it is a sign that he has been refused 'immortality' by the *daimon*, and therefore he is liable to be accused by his fellow-Getans of being a wicked man (and thereupon he may be put to 'real' death in this world)».

⁶² Geții sunt definiți de către Clement (*Strom.* IV 8.57.2) un popor barbar nu lipsit de filosofie: și învățătura lui Zalmoxis, considerat elevul lui Pitagora, ar reintra deci în spațiul filosofic, nu în cel al misterelor. Dar poate folosirea generică a termenilor de *philosophia*, *philosophesantes* etc. ascunde dificultatea lui Clement (precum și a altora) de a defini cu exactitate doctrina „eroului” Zalmoxis.

⁶³ După Eliade 1975 (1970), 50, «faptul că se trimite mesagerul tot la patru ani indică clar că sacrificiul este în legătură cu perioada de retragerea a lui Zalmoxis în locuința subterană». Atenția, în mod evident, nu va fi îndreptată asupra perioadei de ședere îndelungată în *oikema* (trei și nu patru ani), ci asupra faptului că Zalmoxis a revenit la suprafață în cel de-al patrulea an (cf. Burkert 1972 [1962], 157).

⁶⁴ Bibliografia pentru comparații pertinente la Eliade 1975 (1970), 49 n. 82.

Zalmoxis este un terapeut al sufletului care îi învață pe acoliții săi, bine „vrăjiți”⁶⁵, cum să devină nemuritori. În mod analog, știința fenomenelor cerești și arta de a prezice viitorul pe care Zalmoxis – instruit de Pitagora și de egipteni⁶⁶ – ar fi arătat-o poporului său că o deține sunt clar legate, conform lui Strabon (VII 3.5 și 3.11), de cunoașterea voinței divine și de aceea presupun o formație inițiativă. Nu este vorba despre o cunoaștere profană, cum ar părea din descrierea înflorată și retorică pe care Iordanes (*Get.* XI 69-70) o dă civilizației lui Deceneu⁶⁷, ci în mod explicit despre o abilitate care avea ca și scop descifrarea voinței zeilor⁶⁸, până într-atât încât Zalmoxis, din *hiereus* („preot”) mediator între dimensiunea umană și divină, va sfârși prin a fi considerat un zeu (Str. VII 3.5). De altminteri, dovezile componentei religioase sau mai exact inițiatice, de care nu se poate face abstracție, și a științei astronomice a geților sunt probabil ruinele sanctuarelor din apropierea cetăților dacice din județul Hunedoara, în special cele de la Sarmizegetusa Regia, acum Grădiștea Muncelului, și din cetățuia de deasupra localității Costești, unde a fost presupus un simbolism uranic. Cu toate că punctele de vedere sunt împărțite, în unele monumente precum așa numitul „Soare de andezit” au fost recunoscute elemente care ar atesta cunoașterea fenomenelor cerești folosite în scopuri religioase de către daci⁶⁹.

6. Sacerdoțiu și regalitate

Să revenim acum la o ultimă și grea problemă, adică la prezența simultană, în figura lui Zalmoxis, a regalității și a sacerdoțiului, sau de-a dreptul a regalității și a divinității. Cele trei mărturii fundamentale, în această privință, sunt Platon, Strabon și Iordanes. Dacă primul (*Chrm.* 156 d) vorbește de Zalmoxis ca despre un rege și

⁶⁵ Este posibil ca apelativul, în general neplăcut, de *goes* („vrăjitor”) cu care Str. VII 3.11 îl definește pe Deceneu (cf. *supra* n. 18) să fie legat de doctrina acelor *epodai* („vrăji”) la care se face aluzie în *Carmide*.

⁶⁶ Informație care ne poate conduce la interpolarea greacă: despre Pitagora s-a vorbit deja și în privința egiptenilor este valabil același discurs (contaminarea mitului lui Zalmoxis cu elemente pitagoreice), pentru că Pitagora, conform tradiției, s-a dus în Egipt pentru a învăța filosofia (printre mulți cf. cel puțin Isoc. 11.28).

⁶⁷ A se citi (chiar dacă între anumite limite) Zalmoxis: anterioritatea lui Deceneu față de Zalmoxis (cel de-al treilea în ordine cronologică, după un anumit Zeuta), trebuie să fie fructul unei confuzii antice târzii.

⁶⁸ Dacă la Str. VII 3.5 conexiunea științei fenomenelor cerești/semne premonitории și înțelegerea voinței divine se intuiește doar, geograful este foarte clar ceva mai jos (3.11), când atribuie târziului succesori al lui Zalmoxis aceleași trăsături particulare precum: călătoria în Egipt și capacitatea de recunoaștere a semnelor premonitории, *prin intermediul cărora Deceneu explică lucrurile divine (peplanemenon kata ten Aigypton kai prosemasias ekmemathekota tinas hon hyperkrineto ta theia)*.

⁶⁹ În ampla bibliografie asupra interpretării sanctuarului mare circular de la Sarmizegetusa Regia drept un edificiu care are și un rol legat de calendar, cf. înainte de toate Daicoviciu 1960 (popularizator dar apreciabil este Siegert 1983 [1976], 50-56). Există totuși obiecții întemeiate împotriva interpretării monumentului ca și calendar: cf. de exemplu Babeș 1974, 236 și Rusu-Pescaru 2005, 88 sq., iar în ceea ce privește „Soarele de andezit” cf. *ibid.* 93 sq. și n. 166 cu bibliografia.

zeu în același timp, al doilea (VII 3.5 și 3.11) prezintă o situație mai complexă: Zalmoxis a fost mai întâi un preot asociat ca și consilier pe lângă tronul regelui get (și de fapt superior regelui însuși, pentru că acesta se conforma punctual voinței divine dezvăluite de *hiereus*) și apoi a fost considerat un zeu al poporului. Un rol identic și o faimă identică îi sunt atribuite lui Deceneu, „urmașul” lui Zalmoxis în era cezariană. Informația lui Strabon, pur și simplu transmisă și interpolată de alții⁷⁰, reapare la Iordanes, conform căruia venerabilul Deceneu îi comanda regelui însuși (*Get.* XI 71: ... *ut non solum mediocribus, immo et regibus imperaret*). Istoricul got (*ibid.* V 40) precizează printre altele⁷¹ – informație pe care nu o găsim în altă parte – că la geți regele ca și preoții erau aleși din aceeași „castă” a nobililor, numiți o vreme *tarabostesei* și apoi *pilleati*.⁷² Mai jos (*ibid.* XI 71), Iordanes dă în schimb numele de *pilleati* numai preoților, opunându-i celor pe care-i numea *capillati*, adică oamenilor obișnuiți. Semnificativ este cât aflăm despre Comosicu, urmașul lui Deceneu și anterior regelui Coryllus: *hic [...] et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur et in summa iustitia populos iudicabat* (*ibid.* XII 72)⁷³.

Nu este ușor de reconstruit un cadru coerent, deoarece sursele oscilează între confuzia sau identificarea regelui, preotului (adică *pontifex* între zeu/zei și oameni) și a zeului. Se poate presupune eventual trecerea de la o epocă în care regalitatea și sacerdoțiul coincideau în aceeași persoană, care de aceea putea ușor să se înalțe la rang divin în ochii supușilor (astfel am putea interpreta pasajul din *Carmide* unde Zalmoxis este *basileus* și de asemenea *theos* al tracilor), la o epocă care vede cele două roluri atribuite unor persoane diferite și de un nivel diferit: puterea temporală va fi atunci subordonată autorității preotului, care prin prestigiu va putea de-a dreptul trece drept un zeu în fața poporului (astfel Strabon îi prezintă pe Zalmoxis și pe Deceneu în legătură cu regele lor)⁷⁴. Iordanes complică totuși cadrul când vorbește de Comosicus ca rege și ca preot – unde *pontifex* nu poate decât să echivaleze cu sacerdot, cel care crea o punte între oameni și zei –, întrucât par să se unească din nou într-o aceeași figură rolurile de rege și de preot. Dar probabil că este doar o problemă de perspectivă: în momentul în care suveranul depinde în întregime de autoritatea sacerdotului-pontif, acesta din urmă poate fi văzut de popor ca și un adevărat rege (nu întâmplător Iordanes, în locul citat mai sus, scriind *habebatur* reda opinia generală).

⁷⁰ Cf. supra pp. 84 sq.

⁷¹ Reluând în mod explicit pe Dion Crisostomul (cf. supra p. 84 și n. 30).

⁷² Pentru nobilimea geto-dacă se trimite la Avram 1988 și la Petre 2004, 249 sqq.

⁷³ A se vedea în această privință *ibid.* 261 sqq.

⁷⁴ Motivul nu este nou pentru istoricii civilizației tracice: să ne gândim la *Rhesos* al lui Euripide, în pasajul în care (vv. 970 sqq.) muza Tersichore prorocște că regele trac va deveni un „om divinizat” (*anthropodaimon*) subteran.

7. Nesiguranțe și dificultăți de clasificare

Zalmoxis rămâne o figură controversată și cu mai multe aspecte, care nu pot fi reduse la etichete simplificatoare. De aceasta erau desigur anticii conștienți, incapabili să găsească, pentru el, echivalențe chiar și aproximative cu divinitățile pantheonului grec (ca și în cazul altor zei străini). În esență sunt neglijabile rarele identificări cu Cronos (care ca și Zalmoxis trăiește pe Insula Fericiților)⁷⁵ și potrivit singurei mărturii a lui Porfiriu (VP 14), cu Hercule (poate pentru dobândirea nemuririi din partea eroului și/sau pentru că cele douăsprezece munci reamintesc probele inițiatice – despre care la geți nu știm nimic – cerute devoților zeului get). Este semnificativ că Herodot în pasajele citate în cartea a IV-a, nu propune pentru Zalmoxis nici o corespondență cu o divinitate grecească, pe când în cartea V 7 găsim înșirați zeii recunoscuți de traci care poartă nume în întregime grecești: «Ei îi venerază numai pe acești zei: Ares, Dionysos și Artemis. Regii lor, în schimb, contrar cetățenilor obișnuiei, îl venerază pe Hermes mai mult decât pe toți zeii, jurând numai pe el și spun că descind din el»⁷⁶. Aș îndepărta ipoteza prin care aici Herodot face aluzie la Zalmoxis sub numele de Hermes, deoarece nu s-ar explica cum el nu menționează niciodată pe Hermes în cartea a IV-a 93-96, unde printre altele istoricul se arată neîncrezător față de natura umană sau demonică a lui Zalmoxis. Cu toate acestea, sunt unele asemănări, care nu au fost până acum apreciate cum trebuie și asupra cărora trebuie să reflectăm: caracterul eminentemente elitist al cultului lui Hermes la traci (regii care-l venerau ne amintesc de aristocrației adepți ai lui Zalmoxis), filiația regilor cu zeul psihopomp (sacerdoții geți asociați la tron, precum Deceneu, sunt într-un anumit sens descendenții spirituali ai lui Zalmoxis) și legătura lui Hermes cu lumea ocultă și cu coborârile în Infern (alte afinități cu demonul getic).

Nesiguranța în ceea ce privește natura lui Zalmoxis i-a îndemnat pe greci, mai mult decât să caute o analogie cu vreo divinitate olimpică, să evidențieze „pecetea” demonico-taumaturgică a misteriosului get. Este evident că trebuie să excludem, în acest moment, tonurile sceptice sau euhemeristice ale unor surse, care vor fi citite *e contrario* pentru a fi pe deplin valorificate. Vorbind de caracterul demonic ne referim, mai ales, la echivalarea/apropierea lui Zalmoxis de diverși „oameni divini” ai mitului sau ai vârstei arhaice⁷⁷. Deja Platon (*Chrm.* 158 b) îl asocia pe Zalmoxis hiperboreului Abaris⁷⁸, prin procedeul vrăjilor (*epodai*) care aveau ca și scop atingerea înțelepciunii.

⁷⁵ Cf. *supra* n. 24.

⁷⁶ Traducerea îmi aparține.

⁷⁷ Despre conceptul de demonic în legătură cu cercetarea noastră a se citi cu folos Alexandrescu 1980, 115 sqq.

⁷⁸ Abaris se trage de asemenea, ca și Zalmoxis, din tărâmurile „nordice” (hiperboreu, în afară de Platon, o spun Hdt. IV 36.1; Apollon. *Mir.* 1.4.1. Giannini; Harp. s.v. Ἀβάρης; Porph. VP 28; Sch. Ar. Eq. 729 a; deși, exact ca în cazul lui Zalmoxis [cf. *supra* n. 22], izvoare târzii îl consideră de origine scitică: de ex. Iamb. VP 19.90; *Suid.* α 18 Adler). Lui Abaris îi sunt atribuite trăsături șamanice, cum ar fi harul profeției (Lycurg. fr. 85 Conomis; Apollon. *Mir.* 1.4.1. G.; Iamb. VP 28.135 și 141; Sch. Ar. Eq. 729 a; dar și Zalmoxis, cum s-a văzut la Strabon, prevede viitorul), abstenința alimentară

Strabon (XVI 2.39) îl apropia apoi pe Zalmoxis de personaje mitice sau semimitice precum Anfiarau⁷⁹, Trofoniu, Orfeu și Museu, care anunță, din partea zeilor, porunci (*parangelmata*) și rectificări de îndeplinit (*epanorthomata*) fie în timpul vieții, fie deja trecuți în cealaltă lume. (Dar pentru toate cele patru personaje este clară și legătura cu lumea subterană, care amintește retragerea lui Zalmoxis: Anfiarau și Trofoniu scufundați în pământ și deveniți apoi profeți, Orfeu și Museu protagoniști ai coborârilor în Infern⁸⁰). Lucian (VH 2.17), la rândul său, îl imaginează pe Zalmoxis în Insula Fericiților, împreună cu alți barbari precum cei doi Cyrus, cu scitul Anacarsis⁸¹ și cu Numa Pompilius⁸². Dintre aceștia regele sabin, mai ales, este demn de menționat în raport cu Zalmoxis ca și mediator al voinței divine (dacă ne gândim la mitul nimfei Egeria care-l sfătuia) și prin legendara asociație care ar fi avut-o cu Pitagora⁸³.

Pitagora reprezintă în orice caz termenul de comparație cel mai frecvent și mai semnificativ cu getul. Aici nu este vorba despre intenția subînțeleasă în multe izvoare de a discredita natura divină a lui Zalmoxis și independența față de greci; ceea ce contează este în schimb că acesta se apropie de un „om divin” precum Pitagora. Nu este greu să avansezi ipoteze întemeiate. Pitagora a fost adesea evocat de către anticii care auziseră de Zalmoxis pentru că și unul și celălalt predicau nemurirea sufletului într-un cadru misteric-inițiat (amintirea lui Pitagora, foarte devreme întrețesută cu mitul, era un punct de referință în privința doctrinei imortalității obligatoriu în tradiția de înțelepciune grecească). Nu ar trebui neglijat prescrierea, comună celor doi măștri, de a se abține de la carnea animală, pe care Strabon (VII 3.5), vorbind despre geți, ne spune că era păstrată până în zilele sale și pe care nu o putem îndepărta a priori ca și neautentică. Dacă geograful atribuie în acest caz

(Hdt. IV 36.1; Iamb. VP 28.141) și mai ales capacitatea de a se deplasa în văzduh călare pe o săgeată oferită lui de către Apollo, a cărui sacerdot și servitor este (Cels. ap. Or. c. Cels. III 31; Porph. VP 26; Iamb. VP 19.91 și 28.136; Suid α 18 A.: pentru valoarea simbolică a săgeții și folosirea ei de către unii șamani asiatici, cf. Dodds 1959 [1951], 171 sq.). O altă trăsătură de unire între Abaris și Zalmoxis este chiar Pitagora, ai cărui discipoli ar fi fost amândoi (pentru Abaris cf. Iamb. VP 19.90 și altundeva).

⁷⁹ Citat împreună cu Zalmoxis – precum și cu ghicitorul Mopsus – și chiar la Eus. *laud. Const.* 13.5.
⁸⁰ Povestea lui Orfeu și a Euridice este bine cunoscută; pentru Museu cf. Pl. *Resp.* II 363 c, unde se povestește că miticul cântăreț, cu fiul său Eumolpus, ajunsese în Hades ghidat de zei și acolo a văzut plăcerile de care au avut parte cei drepti după moarte.

⁸¹ Zalmoxis este numit scit într-altă parte de către însuși Lucian (cf. *supra* n. 22), care aici îl consideră, în schimb, trac. Anacarsis, admirat pentru înțelepciune de către greci cărora le-a și făcut o vizită (până într-atât încât a fost enumerat, de către cineva, printre cei Șapte Înțelepți), este protagonistul unei legende de clară matrice greacă care îl vrea discipol al grecilor, la fel ca și Zalmoxis (izvorul este același Herodot, IV 77). Anacarsis este citat împreună cu Zalmoxis și de Teodoret din Cir (*affect.* I 25) și Ciril din Alexandria (c. *Jul.* 4.133-34 Aubert).

⁸² Dar Zalmoxis este precedat și urmat de alte personaje, grecești, aparținând mitului, istoriei și filosofiei, care sunt totuși de neglijat pentru scopurile studiului nostru.

⁸³ Neverosimil dacă nu altfel pentru că Numa a trăit înaintea lui Pitagora, cum deja o arătau anticii (cf. Cic. *Tusc.* IV 3 și îndoielile lui Plu. *Num.* 1.3-4; pentru o examinare atentă a problemei cf. Piccirilli 1990², XXX sqq.); dar același lucru se întâmplă și în cazul lui Zalmoxis, pe care Herodot însuși (IV 96.1), cum am amintit deja, înclina să-l creadă anterior lui Pitagora.

abstinența învățaturii lui Pitagora, puțin mai sus (VII 3.3) aflăm, după Posidoniu, că moesii – considerați, ca și geții, parte integrantă a tracilor, dar neasociați de către Strabon pitagoreismului – se abțin din pietate de la consumarea cărnii⁸⁴.

Totuși, aceste tentative de a-l explica pe Zalmoxis asociindu-l figurilor semidivine grecești sau „barbare”⁸⁵ ne ajută să ne facem o idee despre anticul get doar între anumite limite. Putem evidenția, prin intermediul acestor comparații, unele particularități ale lui Zalmoxis, precum „dovada” retragerii, calitățile sale de a prezice viitorul, rolul său de „terapeut al sufletului”, și să vorbim pe drept de inițiere în mistere, dar rămân îndoieli și întrebări deschise. Din acest punct de vedere nu putem ajunge la o caracterizare satisfăcătoare a personajului, cu atât mai mult cu cât nu dispunem de „certitudini” arheologice drept suport al izvoarelor literare grecești. Este totuși necesară o absolută prudență în a acorda etichete favorabile, *in primis* cea de șaman, aplicată lui Zalmoxis de către respectabili cercetători⁸⁶ dar în mod just pusă în discuție de un expert în șamanism precum Mircea Eliade⁸⁷. Acesta avertiza că informațiile adunate despre Zalmoxis nu sunt suficiente să facă din el un șaman, dar ne orientează mai plauzibil spre domeniul misterelor. Dacă într-adevăr retragerea inițiativă, ligibilă în mod simbolic ca și o moarte aparentă, poate aminti *iter*-ul șamanic, este adevărat că lipsesc elemente tipice șamanismului precum dezmembrarea fizică și moartea rituală, ieșirea voluntară a sufletului din corp, posibilitatea de metamorfoză în animal, călătoria în lumea de dincolo și lupta cu demonii sau cu alți șamani⁸⁸.

La fel de inadecvate par vechile categorii de zei cerești versus zeii htonieni, fie pentru că, în linii generale, zei considerați pur și simplu uranici pot avea trăsături htoniene și viceversa⁸⁹, fie pentru că, în cazul nostru, elemente precum locuința subterană (sau peștera, dacă îl credem pe Strabon) nu sunt suficient de convingătoare pentru a-l „clasifica” pe Zalmoxis printre zeii legați de pământ. Dimpotrivă, s-ar putea vedea în sacrificiul trimisului aruncat *în sus* sau în săgețile pe care geții le

⁸⁴ În același pasaj Strabon (revendicându-se mereu de la Posidoniu) îi definește pe moesi cu problematicul epitet de *karnobatai* („care se mișcă în fum”), neatestat în altă parte, pe care Eliade 1975 (1970), 43 îl considera un indiciu al unor experiențe estaticе, în sânul culturii șamanice, provocate de mirosurile de cânepă. Este, totuși, un detaliu nu cu totul semnificativ pentru înțelegerea lui Zalmoxis, a cărui figură nu oferă elemente considerabile pentru a putea fi „clasificată” pur și simplu șamanică. Vezi *ibid.* 43 sq. precum și la Eliade 1974 (1968²), 416, conform căruia, printre altele, informația lui Posidoniu despre moesii „*karnobati*” pare unicul semn revelator al unui șamanism getic (*sic*: la rigoare Eliade trebuia să se refere la moesi, având în vedere că în pasajul lui Strabon nu se face referire la geți).

⁸⁵ Despre care un bun *excursus* este oferit de Eliade 1975 (1970), 38 sqq., care consideră personaje, ca Aristea din Proconnesus, Hermotimos din Clazomene și alții, dealtfel neasociați lui Zalmoxis de către izvoarele grecești, dar în mod egal remarcabili pentru trăsăturile lor distinctive. A se vedea și Petre 2004, 146 sqq.

⁸⁶ Cf. cel puțin Meuli 1935, 163 sq.; Dodds 1959 (1951), 181 și 202 n. 3; Puech 1976 (1970), 480.

⁸⁷ Cf. Eliade 1975 (1970), 37 sqq.

⁸⁸ Cf. *ibid.* 42 sq.

⁸⁹ Cf. printre alții Culianu-Poghirc 2002 (1987), 548.

aruncă *spre cer* în timpul furtunii – unde ar locui unicul lor zeu – indicii ale unei naturi cerești specifice lui Zalmoxis⁹⁰). Aceleași speculații etimologice asupra numelui lui Zalmoxis i-au determinat pe unii să argumenteze ipoteza htoniană. Derivării porfiriene (VP 14) a lui Zalmoxis de la *zalmos* (în tracă „piele”)⁹¹ i s-ar putea prefera explicația după rădăcina *zamol-*, adică „pământ”⁹². Totuși nu suntem de acord cu deducția conform căreia «în lumina acestei tâlcuiri etimologice a numelui *Zamolxis*, a cărui evoluție semantică este evidentă: „pământ” - „zeu al pământului”, se înțelege mai ușor legătura zeului geto-dacic cu pământul, cu fertilitatea și vegetația, cu morții resp. (citat!) cu sufletele lor și cu existența omenească dincolo de mormânt»⁹³. Cu toate acestea, nici o mărturie antică nu vorbește în mod explicit de pământ, de fertilitate și vegetație în legătură cu Zalmoxis. În plus, zeul get nu este asociat prin natură cu morții, ci, mai curând, cu nemurirea garantată numai adeptilor confreriei. Eliade obiectează în mod corect că «este nevoie să distingem divinitățile Misterelor de cele a morților: zeii și zeițele morților domnesc asupra tuturor morților fără deosebire, în timp ce divinitățile Misterelor admit în apropierea lor doar pe cei inițiați. Este vorba printre altele despre două geografii eschatologice destul de diverse: țările fericite care îi așteaptă pe inițiații Misterelor nu trebuie confundate cu Infernurile de sub pământ unde se duc toți morții»⁹⁴.

Totuși Eliade devine mai puțin convingător când abordează problema lui *Ghebeleizis*, *alterum nomen* misterios⁹⁵ al lui Zalmoxis după mențiunea lui Herodot (IV 94.1). Pe baza unor descompuneri etimologice destul de discutabile⁹⁶, care de altfel nu țin cont de lecțiile alternative *Beleizis*⁹⁷ sau *Beleixis* oferite de unele manuscrise, cercetătorul român înclină să îl interpreteze pe Ghebeleizis ca și pe un zeu al furtunii sau mai degrabă al cerului, presupunând că Herodot (sau sursa sa, ori chiar un târziu sincretism în sânul clasei sacerdotale getice) l-a confundat în mod greșit cu un zeu al misterelor, Zalmoxis⁹⁸. Dar ipoteza lui Eliade nu oferă o dovadă evidentă pentru a contrazice versiunea lui Herodot, care mai jos (IV 94.4) întărește conceptul de unitate spunând că geții nu recunosc alt zeu în afară de al lor. Este clar, de altfel, că admitând lectura lui Eliade s-ar știrbi celebra ipoteză a unui monoteism

⁹⁰ Astfel credea Pârvan 1926, 151 sqq.

⁹¹ Nu este respinsă de anumiți moderni, ca Rohde 1914-16 (1890-94), II 343 n. 1. Dat fiind că Porfiriu vorbește de piele de urs aruncată pe spatele zeului nou născut, unii cercetători vor să vadă în ipoteticul Zalmoxis al originilor un *Bärengott* (referiri la Russu 1947, 88).

⁹² Cf. Russu 1947, 92 sq. (și, în formă rezumată, Id. în *RE* IX A.2, 2304) și Eliade 1975 (1970), 46 sq. Dar această ipoteză presupune, cel puțin într-o oarecare măsură, autenticitatea formei *Zamolxis* (despre care cf. *supra* n. 2).

⁹³ Russu 1947, 93. Mai prudent în a vorbi despre Zalmoxis ca zeu al pământului-vegetației este Sanie 1999², 193.

⁹⁴ Eliade 1975 (1970), 47.

⁹⁵ Care poate exprima un aspect particular/un atribut al zeului (cf. Pârvan 1962, 156).

⁹⁶ Cf. *supra* n. 8.

⁹⁷ Tipărită, precedată de enclitica *ghe*, la Medaglia-Corcella 1993.

⁹⁸ Cf. Eliade 1975 (1970), 51 sqq.

geto-dacic (întemeiat pe Hdt. IV 94.4 și, *argumentum ex silentio*, pe absența de nume geto-dacice a zeilor exceptându-l pe Zalmoxis-Ghebeleizis), care ar fi înlesnit, conform unei opinii difuze, convertirea la creștinism în Dacia romanizată⁹⁹. Dar nu este aici locul pentru a discuta despre presupusul monoteism al geto-dacilor, asupra căruia este permis să avem unele rezerve¹⁰⁰.

Eliade lasă de asemenea unele dubii, referindu-se la pasajul din Herodot puțin înainte citat: «Acești traci înșiși [adică geți], în prezența tunetelor sau a fulgerelor, aruncă săgeți în sus împotriva cerului amenințând zeul [*to theo*], crezând că nu mai este alt zeu [*theon*] în afară de al lor»¹⁰¹. Autorul argumentează, pentru orice eventualitate, că acolo «nu era zeul cel pe care îl amenințau, ci puterile demonice care se arătau în nori»¹⁰². Lectura este sugestivă și ar elimina o certă nepotrivire în pasajul lui Herodot, dar nu poate fi întemeiată pe plan sintactic și lexical (în ambele cazuri este folosit *theos*¹⁰³). Fapt este că luând textul *ad litteram* nu se poate să nu rămânem derutați de această primitivă revoltă contra divinității (poate printr-un răspuns pierdut sau insuficient la dorințele exprimate lui Zalmoxis de către trimisul sacrificat?¹⁰⁴), până într-atât încât ar fi firesc, să ne gândim la o informație străină de cultul lui Zalmoxis care în mod neîndemânatic a fost corelată cu Herodot (evit de-a dreptul să presupun o neînțelegere a tradiției manuscrise). Comparațiile invocate de obicei pentru comportamente analoage ale altor „barbari” atestate de către același Herodot, ne ajută puțin, deoarece în aceste cazuri se vorbește de revolte împotriva

⁹⁹ Conversiune de asemenea favorită a doctrinei despre nemurirea sufletului și a experienței moarte-înviere (într-adevăr simbolică, spre deosebire de a lui Christos) a lui Zalmoxis. A se citi de ex. Mălinaș 1997, 90 sq.: «Transformarea nemuririi getice în nemurire creștină s-a petrecut exact în faza de formare a poporului român, după cum atât de frumos se exprima Părintele Prof. I. G. Coman: „Dacă Zalmoxis sau cultul său, nemurirea sa, s-au pretat la o încreștinare aproape totală, este pentru că existau o sumă de trăsături de apropiere și complementaritate a acestor religii”». Tonuri și mai entuziaste *ibid.* 91 n. 77: «Câtă asemănare cu doctrina creștină! Și, dacă, la toate acestea, se face adaosul complementar, privind învierea din morți a lui Iisus Hristos, putem afirma că dacii erau pe jumătate creștini, grație lui Zalmoxis și mai târziu a lui Deceneu». Ideea monoteismului geto-dacic a fost susținută și răspândită mai ales de Părvan 1926, *passim* (în part. 155 sqq. și 659).

¹⁰⁰ Trebuie demonstrat, de exemplu, că sanctuarele dacilor din care au rămas câteva urme se întemeiază pe singurul cult al lui Zalmoxis-Ghebeleizis, și că Marte este adorat de geți despre care Verg.

Aen. III 35, *Ov. Tr.* V 3.22 și *Pont.* IV 14.14, *Stat. Silv.* I 2.53, corespundea lui Zalmoxis (Eliade 1980 [1978], 175 presupunea că romanii, așa cum au făcut cu altă ocazie, au redus în mod ilicit un zeu uranic, adică pe Ghebeleizis, la un zeu al războiului). Este problematică aici și referirea la Hestia ca cea care a dat legile lui Zalmoxis conform D. S. I 94.2 (cf. *supra* p. 5 și n. 26). În general a se vedea obiecțiile față de teza monoteistă exprimate de Russu 1947, 80 sqq., și, despre mărturiile arheologice cu amprentă religioasă care susțin ideea unui politeism geto-dacic, aprofundatul Sanie 1999², cap. I (pentru o promptă și sintetică vedere de ansamblu, cf. în schimb Daicoviciu 1979 și Conovici-Sârbu 1997, 107 sqq.).

¹⁰¹ Traducerea îmi aparține.

¹⁰² Eliade 1975 (1970), 53. Îndoieli exprimate și de Aldo Corcella în Medaglia-Corcella 1993, 308.

¹⁰³ Încă și mai puțin mă convinge Rohde 1914-16, II 362 n. 3 (reluat de Hartog 1978, 39 = Id. 1988 [1980], 106), care subînțelegea *Zalmoxis* în a doua mențiune a cuvântului *theos*, în prima, în schimb, acesta considera că este cerul în timpul furtunii.

¹⁰⁴ În acest fel presupunea Wilhelm Frohner într-un studiu de-al său despre Columna lui Traian, Paris 1865 (extrag informația de la Russu 1947, 67).

zeilor ostili sau străini¹⁰⁵. E mai bine ca, în mod prudent, să lăsăm problema *sub iudice*.

8. Concluzii

În concluzie putem afirma cu o oarecare marjă de siguranță: **1.** Zalmoxis este înainte de toate un zeu al misterelor, dovedește caracterul elitist al cultului său și posibilitatea oferită supușilor săi de a obține nemurirea sufletului; **2.** ceea ce s-a transmis sub numele său (doctrina sufletului nemuritor, banchetul adeptilor, claustrarea voluntară, divinația folosind aștri, medicina „holistică” și altele), despuiat de depunerile euhemeristice de matrice greacă (aici incluzând, probabil, discuțiile despre regalitate și sacerdoțiu în jurul figurii „istorice” a lui Zalmoxis), se lasă totuși interpretat în sens inițiativ; **3.** nu are sens să se discute despre o presupusă natură htoniană sau cerească a zeului, pentru că grecii, în dificultatea de a găsi pentru Zalmoxis o comparație convingătoare în panteonul olimpic, în general s-au limitat la a-l apropia, pe criterii mai mult sau mai puțin pertinente, de „oamenii divini” greci sau barbari ai vârstei arhaice.

Textele grecești ne oferă informații de valoare inegală, și controversate. Ieșind din matca interpretării textelor, vom constata precaritatea altor izvoare care să clarifice concluziile anterioare cu privire la natura lui Zalmoxis. Din păcate nu par să existe, în stadiul actual al cercetărilor, certitudini arheologice sau epigrafice demne de reținut pentru a contura într-un mod satisfăcător figura zeului. Cu toate acestea, este de sperat că interesul pentru cercetarea arheologică din România, atestat prin numeroasele campanii de săpături efectuate azi pe solul „geto-dacic”, vor aduce o neașteptată descoperire care ne va furniza, dacă nu o informație nouă pe lângă ceea ce oferă tradiția greacă, o confirmare pentru cunoașterea anticului demon.

Îi mulțumesc din inimă prof. Magdalena Indrieș pentru traducerea în limba română a articolului meu. Mulțumiri li se cuvin și domnilor Barbu Ștefanescu, decanul Facultății de Istorie-Geografie din Oradea, Aurel Chiriac, director al Muzeului Țării Crișurilor, Maurizio Passerotti și Raimondo Ercole, respectiv director și responsabil al Centrului Cultural Italian din Oradea, pentru organizarea a conferinței mele despre Zalmoxis la Universitatea din Oradea, precum și dr. Sorin Bulzan și drd. Călin Ghemiș pentru ajutorul oferit în cercetările bibliografice.

¹⁰⁵ Cf. Hdt. I 172.2 (Cauni), IV 173 (Psilli) și 184.2 (Ataranți).

I apendice

Abrevieri ale autorilor antici și respectiv ale operelor acestora

(a. = a.Chr.n.; p. = p.Chr.n.)

Aen. Gaz.: Aeneas Gazaeus (V-VI p.)

Thphr.: Theophrastus

Agath.: Agathias (VI p.)

Ap. Ty.: Apollonius Tyanensis (I p.)

Ep.: Epistulae

Apollon.: Apollonius paradoxographus (II a.?)

Mir.: Mirabilia

Apul.: Apuleius (II p.)

apol.: apologia

Arr.: Arrianus (II p.)

An.: Anabasis

Caes.: Caesar (I a.)

BG: de bello Gallico

Cels.: Celsus philosophus (II p.)

Cic.: Cicero (I a.)

Tusc.: Tusculanae disputationes

Clem. Al.: Clemens Alexandrinus (II-III p.)

Protr.: Protrepticus

Strom.: Stromateis

Cyr.: Cyrillus Alexandrinus (V p.)

c.Jul.: contra Julianum

D. L.: Diogenes Laertius (III p.)

D. S.: Diodorus Siculus (I a.)

EM: Etymologicum: Etymologicum Magnum (XII p.)

Et. Gen.: Etymologicum: Etymologicum Genuinum (IX p.)

[Eudoc.]: Pseudo-Eudocia (XVI p.)

Viol.: Violarium

Eur.: Euripides (V a.)

Hec.: Hecuba

Eus.: Eusebius Caesariensis (III-IV p.)

laud. Const.: de laudibus Constantini

Eust.: Eustathius Thessalonicensis (XII p.)

Dion.: Commentarii in Dionysium Periegetam

Op.: Commentarii in Homeri Odysseam

Favorin.: Favorinus Arelatensis (I-II p.)

[Gr. Naz.]: Pseudo-Gregorius Nazianzenus (IV p.?)

carm. hist.: carmina historica

Harp.: Harpocratio (II p.)

Hdt.: Herodotus (V a.)

- Herm.: Hermias Alexandrinus (V p.)
in Phdr.: in Platonis Phaedrum scholia
- Hes.: Hesiodus (VIII-VII a.)
OD: Opera et Dies
- Hippol.: Hippolytus (II-III p.)
Haer.: Refutatio omnium haeresium
- Hsch. Mil.: Hesychius Milesius (VI p.)
Onom.: Onomatologos
- Hsch.: Hesychius Alexandrinus lexicographus (V-VI p.)
- Iamb.: Iamblichus (III-IV p.)
VP: de vita Pythagorica
- Isoc.: Isocrates (V-IV a.)
- Jul.: Julianus imperator (IV p.)
Caes.: Caesares
Or.: Orationes
- Jo. Chr.: Joannes Chrysostomus (IV p.)
Bab.: Panegyricum in Babylam martyrem et contra Julianum et gentes
- Jord.: Jordanes (VI p.)
Get.: Getica
- Lib.: Libanius (IV p.)
Or.: Orationes
- Luc.: Lucianus (II p.)
Deor. Conc.: Deorum Concilium
Jupp. Trag.: Juppiter Tragoedus
Scyth.: Scythia
VH: Vera Historia
- Lycurg.: Lycurgus (IV a.)
- Mart. Cap.: Martianus Capella (V p.)
- Mela: Pomponius Mela (I p.)
- Niceph. Bas.: Nicephorus Basilaca (XII p.)
adv. Bag.: adversus Bagoam
- Or.: Origenes (II-III p.)
c. Cels.: contra Celsum
- Ov.: Ovidius (I a.-I p.)
Pont.: Epistulae ex Ponto
Tr.: Tristia
- Phot.: Photius (IX p.)
Bibl.: Bibliotheca
- Pind.: Pindarus (V a.)
Ol.: Olympia
- Pl.: Plato (V-IV a.)
Chrm.: Charmides
Resp.: Respublica
- Plu.: Plutarchus (I-II p.)
Num.: Vita Numae

- Porph.: Porphirius (III p.)
 VP: *Vita Pythagorae*
 S. E.: Sextus Empiricus (II p.)
 Pyrrh. hyp.: *Pyrrhóneioi hypotypóseis*
 Sch. Ar. Eq.: *Scholia in Aristophanis Equites*
 Sch. Pl. Resp.: *Scholia in Platonis Rempublicam*
 Sch. Soph. El.: *Scholia in Sophoclis Electram*
 Stat.: Statius (I p.)
 Silv.: *Silvae*
 Stob.: Stobaeus (V p.)
 Str.: Strabo (I a.-I p.)
 Suid.: *Suida* (X p.)
 Tert.: Tertullianus (II-III p.)
 an.: *de anima*
 Thdt.: Theodoretus Cyrrensis (V p.)
 affect.: *Graecarum affectionum curatio*
 Verg.: Vergilius (I a.)
 Aen.: *Aeneis*

Bibliografie

- Alexandrescu 1980 = P. Alexandrescu, *La nature de Zalmoxis selon Hérodote*, «DHA» VI (1980), 113-22.
- Asheri 1990 = D. Asheri, *Herodotus on Thracian Society and History*, în *Hérodote et les peuples non grecs*. Neuf exposés suivis de discussions, par W. Burkert et alii; entretiens [Fondation Hardt, XXXV] préparés par G. Nenci et présidés par O. Reverdin, Vandœuvres-Genève 22-26 août 1988, Genève 1990, 131-69.
- Avram 1988 = A. Avram, *Gedanken über den thrakisch-geto-dakischen Adel*, «StCl» XXVI (1988), 11-25.
- Babeș 1974 = M. Babeș, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, «SCIVA» XXV (1974), 217-44.
- Berciu 1982 = D. Berciu, *Lo stato geto-dacico del periodo Burebista-Decebal*, în *La Dacia pre-romana e romana, i rapporti con l'impero*, Colloquio italo-romeno, Roma 18-19 novembre 1980, Roma (Atti dei Convegni Lincei 52) 1982.
- Boyancé 1937 = P. Boyancé, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs*, Paris 1937.
- Burkert 1962 = W. Burkert, *ΓΟΗΣ. Zum griechischen 'Schamanismus'*, «RhM» 105 (1962), 36-55.
- Burkert 1972² (1962) = W. Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Cambridge, Mass. 1972² (*Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*, Nürnberg 1962).

- Burton 1972 = Anne Burton, *Diodorus Siculus. Book I: a Commentary*, Leiden 1972.
- Cappelletto 2003 = P. Cappelletto, *I frammenti di Mnasea*, introduzione, testo e commento, Milano 2003.
- Conovici-Sârbu 1997 = N. Conovici-V. Sârbu, *La religione dei Geto-Daci*, în *I Daci*, Milano 1997, 105-15 [volum editat cu ocazia mostrei florentine despre daci la Palatul Strozzi, 26 martie - 29 iunie 1997].
- Culianu-Poghirc 2002 (1987) = I.P. Culianu - C. Poghiric, cuvintele *Geti e Daci*, *Religione dei și Zalmoxis*, în *Enciclopedia delle religioni* diretta da M. Eliade, ed. tematica europea a c. di D.M. Cosi, L. Saibene, R. Scagno, da un primo progetto di tematizzazione di I.P. Culianu, vol. 11: *Religioni del Mediterraneo e del Vicino Oriente antico*, Roma-Milano 2002, 233-36 și 546-49 (*The Encyclopedia of Religions*, M. Eliade editor in chief, New York 1987, vol. 5, 537-40 și vol. 15, 551-54).
- Daicoviciu 1960 = H. Daicoviciu, *Il tempio-calendario dacico di Sarmizegetusa*, «Dacia» n. s. IV (1960), 231-54.
- Daicoviciu 1979 = H. Daicoviciu, *Divinită e santuari dei Daci*, în *I Daci. Mostra di civiltă daco-getica in epoca classica* (Roma, decembrie 1979 - ianuarie 1980), Roma 1979, 83-84.
- Dana-Ruscu 2000 = D. Dana-Ligia Ruscu, *Zalmoxis. Addenda to FHD*, «Thraco-Dacica» XXI 1-2 (2000), 223-44.
- DELG² = *Dictionnaire étimologique de la langue grecque. Histoire des mots*, par P. Chantraine. Nouvelle édition avec supplément, Paris 1999 (1968).
- Dodds 1959 (1951) = E.R. Dodds, *I Greci e l'Irrazionale*, Firenze 1959 (*The Greeks and the Irrational*, Berkeley-Los Angeles 1951).
- Eliade 1974 (1968²) = M. Eliade, *Lo sciamanismo e le tecniche dell'estasi*, Roma 1974 (*Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris 1968²).
- Eliade 1975 (1970) = M. Eliade, *Da Zalmoxis a Gengis Khan. Studi comparati sulle religioni e sul folclore della Dacia e dell'Europa centrale*, Roma 1975 (*De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris 1970).
- Eliade 1980 (1978) = M. Eliade, *Storia delle credenze e delle idee religiose*, II: *Da Gautama Buddha al trionfo del Cristianesimo*, Firenze 1980, rist. 1996 (*Histoire des croyances et des idées religieuses*, t. 2: *De Gautama Bouddha au triomphe du Christianisme*, Paris 1978).
- Fauth 1978 = W. Fauth, *Astraios und Zalmoxis. Über Spuren pythagoreischer Aretalogie im Thule-Roman des Antonius Diogenes*, «Hermes» CVI (1978), 220-41.
- FGrHist = *Die Fragmente der griechischen Historiker*, von F. Jacoby, 15 voll., Berlin 1923 - Leiden 1958 (reedite cu completări și corectări, Leiden 1957-69).
- FHD = *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I (ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini) / *Izvoare privind istoria României*, I (de la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus). Comitetul de redacție: Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan, București 1964; *Fontes Historiae Dacoromanae*, II (ab anno CCC usque ad

annum M) / *Izvoarele istoriei României*, II (de la anul 300 p.n.ă la anul 1000), publicate de: H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hâncu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu, București 1970.

FHG = *Fragmenta Historicorum Graecorum*, auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt ... C. et Th. Müller, I-V, Parisiis 1841-70.

GG = *Grammatici Graeci* recogniti et apparato critico instructi, edd. G. Uhlig - A. Hilgard - R. Schneider - A. Lentz, I-IV, Lipsiae 1867-1910.

GGM = *Geographi Graeci Minores*. E codicibus recognovit, prolegomenis annotatione indicibus instruxit, tabulis æri incisus illustravit C. Müllerus, I-II, Parisiis 1855-61.

Giangiulio 2000 = *Pitagora. Le opere e le testimonianze*, a c. di M. Giangiulio, I-II, Milano 2000.

Hartog 1978 = F. Hartog, *Salmoxis: le Pythagore des Gètes ou l'autre de Pythagore?*, «ASNP» VIII 1 (1978), 15-42. [Părțile în greacă ale acestui într-adevăr valoros articol sunt din păcate pline de greșeli de tipar].

Hartog 1988 (1980) = F. Hartog, *The Mirror of Herodotus. The Representation of the Other in the Writing of History*, Berkeley-Los Angeles-London 1988 (*Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris 1980).

Hunger 1978 = H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I-II, München 1978.

Linforth 1918 = I.M. Linforth, *OIATHANATIZONTEΣ* (Herodotus iv.93-96), «CPh» XIII (1918), 23-33.

Long 1948 = *A Study of the Doctrine of Metempsychosis in Greece from Pythagoras to Plato*, by H.S. Long, Princeton 1948.

Mălinaș 1997 = I.M. Mălinaș, *La umbra Sarmizegetusei romane. Basilica din Densuș. Reflexii istorice și liturgice inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Viena-Oradea 1997.

Medaglia-Corcella 1993 = Erodoto, *Le storie*, libro IV: *La Scizia e la Libia*, a c. di A. Corcella [introducere și comentariu] e di S.M. Medaglia [text critic], trad. di A. Frascetti, Milano (Fond. Valla) 1993.

Meuli 1935 = K. Meuli, *Scythica*, «Hermes» LXX (1935), 121-76.

Pârvan 1926 = V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926; ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de R. Florescu, București 1982.

Petre 2004 = Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Iași 2004.

PG = *Patrologiae cursus completus... omnium SS. Patrum, Doctorum Scriptorumque ecclesiasticorum, Series Graeca*, accurante J.-P. Migne, 161 voll., Parisiis 1857-66.

Piccirilli 1990² = Plutarco, *Le vite di Licurgo e di Numa*, a c. di M. Manfredini [text critic și traducere] e L. Piccirilli [introducere și comentariu], Milano (Fond. Valla) 1980, 1990².

- Pippidi 1962 = *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, von D.M. Pippidi, Berlin 1962.
- Puech 1976 (1970) = H.Ch. Puech, *Storia delle religioni. I: L'Oriente e l'Europa nell'antichità*, 2 tomi, Bari 1976 (*Histoire des religions. 1: Les Religions antiques, la formation des religions universelles et les religions de salut en Inde et en Extrême-Orient*, Paris 1970).
- RE = *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa, fortgeführt von W. Kroll und K. Mittelhaus, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen hrsg. von K. Ziegler, Stuttgart 1893.
- Rohde 1914-16 (1890-94) = E. Rohde, *Psiche. I. Culto delle anime presso i Greci. II. Fede nell'immortalità presso i Greci*, I-II, Roma-Bari 1914-16 (*Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, I-II, Freiburg in Brisgau 1890-94).
- Russu 1947 = I.I. Russu, *Religia Geto-Dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, «Anuarul Institutului de Studii Clasice», Cluj, V (1944-48), 61-139.
- Rusu-Pescaru 2005 = Adriana Rusu-Pescaru, *Sanctuarele Daciei*, Deva 2005.
- Sanie 1999² = S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, ediția a II-a (revăzută și adăugită), Iași 1999.
- Siebert 1983 (1976) = H. Siebert, *I traci*, Milano 1983 (*Wo einst Apollo lebte*, Wien-Düsseldorf 1976).

ZALMOXIS NELLA TRADIZIONE GRECA: LA VALUTAZIONE E LA RILETTURA DELLE FONTI

(Riassunto)

Possiamo affermare con qualche certezza: 1. che Zalmoxis sia, prima di tutto, un dio dei misteri, una prova essendo il carattere elitista del suo culto e la possibilità concessa ai sudditi di conseguire l'immortalità dell'anima; 2. che quello che fu trasmesso in nome suo (la dottrina dell'anima immortale, il banchetto dei suoi seguaci, la claustrazione volontaria, la divinazione con gli astri, la medicina "olistica" ecc.), spogliato dalle concezioni euhemeristiche della matrice greca (inclusendo qui, probabilmente, le discussioni sulla regalità e sul sacerdozio intorno alla figura "storica" di Zalmoxis), si lascia pure interpretato in senso iniziatico; 3. che ha poca importanza una discussione sulla supposta natura chthoniana oppure celeste del dio: d'altronde, i greci, riscontrando difficoltà nel trovare un convincente paragone per Zalmoxis nel pantheon olimpico, in generale si sono accontentati ad avvicinarlo, con argomenti più o meno convincenti, agli "uomini divini" greci oppure barbari dell'età arcaica.

Rimane pure il fatto che, usciti appena dalla matrice dei testi greci, contribuiamo a sostenere e chiarire le poche e controversate informazioni su Zalmoxis contenute da questi testi.

Le menzioni letterarie greche di Zalmoxis costituiscono, di fatto, la sola fonte di informazioni attingibile sul misterioso – e, come vedremo, misterico – ‘demone’ getico. Risulta pertanto prioritario, per non dire esclusivo, il ruolo del filologo nel ricostruire i tratti peculiari di quell’antica divinità, mentre spetterà all’archeologia tentare di connettere, di necessità per via ipotetica, i dati forniti dalla critica testuale su Zalmoxis con le tracce materialmente evidenti della religiosità dei Geto-Daci.

Se della letteratura greca passiamo in rassegna tutti i luoghi ov’è nominato Zalmoxis, notiamo che sono essenzialmente tre gli autori ‘portanti’ per le notizie trādite e ai quali la maggior parte degli altri si rifecero: Erodoto, Platone e Strabone. Solo pochi altri, di rilievo tuttavia minore, risultano veicolo unico di un certo dato su Zalmoxis, mentre i rimanenti mostrano di dipendere, in modo più o meno scoperto, da una delle due precedenti categorie (o da entrambe). Presentiamo succintamente i tre testimoni notevoli.

Erodoto, la fonte più circostanziata sul dio, racconta nel IV libro che i Geti *si rendono immortali* (così andrebbe reso *athanatizo* giusta la valida esegesi di Linforth), credendo che l’uomo, dopo la morte, trasmigri presso il demone Zalmoxis. Con questi, che taluni chiamano *Ghebeleizis* (o *Beleizis*, stando a certi codici erodotei), i Geti hanno un contatto diretto: ogni quattro anni è scelto un messaggero da immolarsi per far sapere a Zalmoxis le necessità del suo popolo. Ma Erodoto ci dà anche un’altra serie d’informazioni, ricavate da testimoni meno diretti, cioè alcuni Greci stanziati sul Ponto. Secondo costoro, Zalmoxis era soltanto un uomo, che fu per giunta schiavo a Samo di Pitagora. Dopo esser stato liberato, il Nostro si arricchì e fece ritorno in Tracia, dove iniziò ad ammaestrare l’*élite* dei suoi conterranei sull’immortalità dell’anima. Per dimostrare la veridicità di quanto predicava, Zalmoxis fece costruire una dimora sotterranea dove si rinchiusse per tre anni: riemerso il quarto, quando era creduto ormai morto, i Geti non dubitarono più delle sue parole.

Diversi, anche se in parte sovrapponibili, i dati offerti dal secondo testimone più rilevante, Strabone. Questi conferma la tradizione della servitù di Zalmoxis presso Pitagora, dal quale egli apprese certe verità relative ai fenomeni celesti. Ritornato in patria, il dotto pitagorico acquisì grande onore presso il suo popolo predicando il futuro tramite i segni celesti e altri indizi; infine, riuscì a persuadere il re dei Geti ad associarlo al trono. Ritenuto dapprima un sacerdote e poi un dio, egli viveva in un antro cui poteva accedere solo il re coi suoi servitori. Precisa poi Strabone che il ruolo di consigliere regio, sotto Burebista, fu ricoperto da Decèneo, al quale erano attribuiti tratti già riscontrati in Zalmoxis: viaggio in Egitto, scienza dei fenomeni celesti e conseguente facoltà di penetrare la volontà divina, successo presso il popolo. Più avanti, nel XVI libro, Strabone nomina di nuovo il dio getico Zalmoxis, accostandolo a uomini mitici quali Anfiarao, Trofonio, Orfeo e Museo, capaci di annunciare il volere degli dèi e rettificare il corso degli eventi.

Già Platone – e giungiamo alla terza testimonianza prioritaria – aveva associato Zalmoxis allo sciamano iperbòreo Abàri: entrambi, infatti, conoscevano incantesimi finalizzati alla sapienza. Ma ciò che risalta, nel brano platonico, è la dottrina medica del dio getico, secondo il quale non si può curare bene alcuna parte del corpo se si trascuri l’anima, che dev’essere adeguatamente ‘incantata’ prima di procedere al recupero del corpo. L’incantesimo, tuttavia, non consiste in un’operazione magica, bensì nella pratica dei ‘bei discorsi’ da cui nasce la sapienza, cioè il risanamento dell’anima. È solo dopo aver conseguito questa ‘rettificazione’ interiore che ha senso assumere il farmaco materiale per guarire la parte malata del fisico.

Ora, se le notizie tramandate da Erodoto, Strabone e Platone costituiscono la parte più sostanziosa di ciò che sappiamo su Zalmoxis, altre voci secondarie, come s'è detto, rivelano informazioni ulteriori non prive d'interesse. Aggiungiamo tra i vari autori Ellanico di Mitilene, secondo cui il demone getico avrebbe mostrato i misteri (*teletas*) ai Geti; Mnàsea di Pàtara, stando al quale Zalmoxis corrisponderebbe a Crono; Porfirio, che avanza ipotesi etimologiche e un'equivalenza con Eracle; infine Giordane, che, pur confondendo in parte Zalmoxis con Decèneo, tocca il tema dell'*élite* getica entro cui venivano scelti re e sacerdoti.

Il presente contributo, imperniato anzi tutto sul controllo sistematico delle fonti antiche e medievali, tiene al contempo nel debito conto – com'è ovvio che sia – l'esperienza di ricerca delle scienze filologiche e storiche sul controverso Geta. Per altro, è soltanto alla luce di una seria *Quellenforschung* che possiamo valutare lo spessore e l'affidabilità della letteratura critica moderna sull'argomento e, all'occorrenza, far giustizia di interpretazioni fantasiose o parziali sopra Zalmoxis e in genere la religiosità geto-dacica. La Romania ha prodotto, a tal riguardo, lavori scientifici preziosi, da cui non possiamo prescindere.

L'organizzazione delle fonti, spesso controverse e non agevolmente conciliabili fra di loro, ci ha condotto a conclusioni che, in buona parte, sono debitrice dell'accurata riflessione eliadiana sul dio getico. I punti cardine del quadro ricostruito, giustificati – si auspica credibilmente – nel nostro studio, sono in sintesi i seguenti:

- Zalmoxis è anzitutto un dio dei misteri, come testimoniano il carattere elitario del suo culto e la possibilità ch'egli offri ai suoi seguaci di conseguire l'immortalità dell'anima;
- ciò ch'è tramandato sotto il suo nome (dottrina dell'anima immortale, simposio di adepti destinati all'immortalità, clausura volontaria in grotte o abitazioni sotterranee, divinazione tramite gli astri, medicina 'olistica' e altro), spogliato delle concrezioni evemeristiche d'impronta greca (anzi tutto il discepolato dello schiavo Zalmoxis presso Pitagora; ma anche, probabilmente, le discussioni su regalità e sacerdozio intorno alla figura 'storica' del Geta), si lascia comunque interpretare in senso iniziatico;
- ha poco senso dibattere su una presunta natura ctonia o celeste del dio, potendosi addurre argomenti *pro* e *contra* l'una e l'altra tesi: del resto i Greci, in difficoltà a trovare per Zalmoxis un parallelo persuasivo nel pantheon olimpico, generalmente si limitarono ad accostargli, con criteri più o meno pertinenti, alcuni degli 'uomini divini' greci o barbari d'età arcaica.

Rimane la grave constatazione che quasi nulla, non appena usciamo dall'alveo dei testi greci, contribuisce a suffragare o a lumeggiare le scarse e controverse notizie che gli antichi ci trasmisero su Zalmoxis. Purtroppo non paiono esservi, finora, 'evidenze' archeologiche o epigrafiche degne di nota e probanti per delineare in modo più soddisfacente il misterioso demone. C'è dunque da augurarsi che la ricerca archeologica sul suolo romeno scopra un giorno qualche inattesa novità, che fornisca, se non un dato in più per meglio conoscere Zalmoxis, per lo meno una conferma di ciò che sappiamo dalla tradizione greca.

CRUCIADA A PATRA (1202–1204)

de

Ion Alexandru MIZGAN

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA, ORADEA, 2005, 144 p.

Într-o perioadă benefică pentru popoarele europene pentru poporul nostru, studierea istoriei universale este un deziderat major, în cazul nostru a istoriei medii europene. Istoriografia de astăzi are în acest sens un model neîntinut: scrierea unei *Istории a civilizației și culturii medievale europene* din punctul de vedere al centrului său de strălucire culturală, Bizanțul, așa cum și-a proiectat ferma sa voință marele istoric român *Gheorghe Brătianu*, înainte de asasinarea sa în închisoarea de la Sighet. Proiect la care și-au dat acordul să scrie majoritatea marilor medieviști europeni, în primul rând din occidentul Europei.

Scrierea acestei lucrări, la Oradea și publicarea ei, la Oradea, este un semnal binefăcător că noua generație de studioși se angajează pe un drum calm și riguros al cercetărilor autentice, responsabile, în acești ani care nu sunt legați de grave și inutile imposturi, care nu fac decât să arunce o temporară ceață (de aceea sunt și inutile) în câmpul cercetării autentice, originale, bazate pe munca în laboratorul istoriografiei dintotdeauna: *terenul, arhiva, biblioteca* (piese de muzeu, documentul, cartea).

Ion Alexandru Mizgan este lector dr. la Universitatea din Oradea, cu studii de specializare în Marea Britanie, la Departamentul de Istorie al Bibliotecii Universității din Leeds devenind un bun cunoscător al problematicii evului mediu european, în speta a istoriei cruciadelor. Pe acest temei el a elaborat această lucrare, atât de necesară cunoașterii fenomenalei epoci a cruciadelor, a momentului întâlnirii a „trei lumi” – civilizația creștină catolică occidentală, civilizația bizantină ortodoxă est-mediteraneană și lumea orientală musulmană arabă și ne-araba (turcă și nu numai). După un argument ce explică apariția cărții la 800 de ani de la cruciada a IV-a urmează capitolele cărții cu titluri semnificative: *Introducere. Războiul Crucii; I: Pregătirea pentru o nouă cruciadă; II: Cruciații și tratatul lor cu Veneția; III: Bonifaciu de Montferrat – conducătorul cruciaților; IV: Cruciații la Veneția; V: Cucerirea cetății Zara; VI: Devierea cruciaților spre Constantinopol; VII: Asediul Constantinopolului; VIII: Barbaria „civilizației” occidentale la Constantinopol’; IX: Urmările Cruciei a patra asupra relațiilor dintre răsărit și apus; Concluzii și o proaspătă bibliografie din istoriografia universală. Subliniem, cartea nu este*

numai documentată la zi, aşadar cu ultimele încheieri obţinute de bizantinologii englezi, francezi, germani, ruşi şi americani, dar e scrisă cu har, cu talent istoriografic şi incita la a fi citită, studiată cu atenţie. Stilul lucrării e alert, ţine cititorul în priză şi mai ales, pe alocuri, are umor de roman veridic, atât de necesar cercetării istoriografiei senine: (p. 90–91): „Astfel în toiul nopţii MURTZUPLOS a intrat în dormitorul lui Alexius şi l-a arestat, apoi l-a aruncat în închisoare. În acelaşi timp el s-a proclamat împărat. În ciuda succesului lui Murtzuplos în arestarea nepopularului împărat Alexius al IV-lea, bizantinii nu au fost de acord să-l accepte ca împărat. Pentru populaţia oraşului adevăratul împărat era Nicolae Canabus, care fusese deja încoronat. Murtzuphlos i-a oferit lui Canabus o înalta poziţie în administraţia imperială dacă va renunţa la tron în favoarea sa, dar acesta nu a acceptat. În 2 februarie după şase zile de domnie Canabus a fost aruncat la închisoare şi nici unul dintre cei care l-au forţat să accepte tronul, nu a venit în ajutorul lui. În cele din urmă el a fost decapitat. Isaac al II-lea a murit la scurt timp după ce Alexius al IV-lea a fost aruncat în închisoare, la sfârşitul lunii ianuarie 1204". E fireşte un mic *model* incitant prin care dorim sincer să chemăm pe tinerii interesaţi de istorie să nu dea uitării această carte, scrisă, repetăm, cu har istoriografic şi nu numai. Fireşte aşteptăm în viitor o nouă cercetare, care să reia în spaţiu carpatic atât refluxul geo-strategic al Ungariei prin *pierderea Zarei*, ridicarea românilor sub Asaneşti, în Imperiul româno-bulgar şi contactele cu Occidentul şi Papa Inocenţiu al III-lea, cât şi fluxul ce-l va lua ofensiva anti-românească, dar care, se va încheia cu o victorie a la Pyrrhus a noii geo-strategii: impunerea voievodatului românesc al Transilvaniei în cadrul regatului feudal maghiar (inclusiv alungarea românilor din rândul starilor în vremea angevinului Ludovic) şi nu neremarcabil a Țării Româneşti (după Posada, 1330) şi Moldovei ca state feudale româneşti de sine stătătoare.

Istoria Europei medievale preconizate – dar din păcate nerealizate (de episodul Sighet) de marele istorie european Gheorghe Brătianu începe să-şi ridice mlăditele spre cugetul lumii.

Sever Dumitraşcu

CASTELAREA CARPATICĂ. FORTIFICAȚII ȘI CETĂȚI DIN TRANSILVANIA ȘI TERITORIILE ÎNVECINATE (sec. XIII–XIV)

de

Andrei Adrian RUSU
EDITURA MEGA, CLUJ-NAPOCA, 2005

De mult timp istoriografia română nu a mai oferit spre lectura celor interesați, specialiști ori simpli consumatori de producție livrească de istorie, o lucrare la fel de critică precum cea supusă analizei noastre în rândurile de mai jos. Rod al unei munci uriașe ce s-a extins pe o perioadă de peste un deceniu și jumătate, cartea de față „reprezintă dorința de a oferi altceva”, după propria mărturisire a autorului, în domeniul puțin cercetat al cetăților transilvănene, combinând rezultatele obținute de cercetările arheologice cu cele existente în sursele scrise, în încercarea de a oferi castelologiei (termen generic, cu greu impus în peisajul istoriografic autohton) poziția pe care o ocupă de o bună vreme în rândul scrisului istoric european.

Luând poziție față de maniera „încrâncenat de tradițională” care a dominat (și continuă să domine încă) cercetarea medievistică, excesiv de mult bazată pe valorificarea izvoarelor scrise, Adrian Adrian Rusu pledează încă din debut pentru confruntarea informațiilor puse la dispoziție de acestea cu cele obținute în urma săpăturilor arheologice fără de care istoria oricărei fortificații ar fi mult ciuntită și, implicit, incompletă. În ciuda acestui adevăr evident, arheologia medievală a avut a se confrunta în ultimele decenii cu grave handicapuri, mare parte din acestea datorate nu unor cauze obiective, ci îngustimii concepțiilor celor în mâinile cărora a stat într-o însemnată măsură și destinele acesteia, atitudine incriminată de autor ca persistând până în zilele noastre (cei acuzați fiind unii foști membri ai Comisiei Naționale de Arheologie care au „reușit” după anul 2000 să desființeze orice demers arheologic specializat în cercetarea monumentelor istorice). Maniera în care se face în prezent cercetarea celor aparținând perioadei medievale este la rândul său supusă unei dure corecții, completată de avertismentul că „importul” de arheologi specializați în alte epoci istorice (în multe locuri săpăturile au ajuns pe mâinile unor specialiști în preistorie sau în epoca dacică) nu poate fi eficient pentru o cercetare serioasă, dovedind în plus și lipsa de interes și/sau profesionalism a multor funcționari încadrați în Ministerul Culturii, care nu fac altceva, prin atitudinea lor, decât să încurajeze diletantismul. Consecința acestei stări de fapt, completată cu cea a efectuării unor investigații arheologice fără ca rezultatele acestora să fie introduse în circuitul

științific, este dramatică din momentul în care până în prezent, după cum afirmă autorul, pentru Transilvania „nu posedăm nici un fel de lucrare ce poate să constituie modelul de urmat în redactarea unei monografii arheologice de cetate”.

Discursul critic se menține la cote înalte și atunci când analiza este ațintită asupra operei istoricilor care au avut preocupări anterioare față de subiectul fortificațiilor și cetăților, numeroase corecții consistente vizând scrierile unor istorici cu pondere grea în peisajul istoriografic românesc contemporan, precum Ștefan Pascu, Virgil Vătășianu sau Gheorghe Anghel. Nici propria activitate științifică nu este cruțată, autorul având puterea, spre cinstea lui, să-și amendeze păreri, concepții și interpretări pe care timpul le-a dovedit necomforme cu realitatea (vezi, de pildă, nota 5 de la p. 212 sau nota 3 de la p. 429). Prezenta carte, în ciuda intervalului lung în care, după cum s-a mai precizat, a fost concepută și materializată nu a scăpat nici ea obiecțiilor riguroase cu care orice cercetător ar trebui să fie înarmat, fiind cu smerenie considerată „un text vulnerabil (...) care va deveni și util abia atunci când îi vor fi scoase la iveală provocările, deschiderile și erorile”.

Alcătuită din 6 mari capitole structurate la rândul lor în mai multe subcapitole, lucrarea de față încearcă să stabilească locul și rolul pe care această „efigie-simbol” a Evului Mediu care a fost cetatea (alături de biserică) l-a jucat în cadrul societății de odinioară. Pornind de la constatarea că „Orice istoriografie se consfințește criticând-o constructiv pe cea imediat anterioară”, Adrian Andrei Rusu a încercat să demonstreze în repetate rânduri că fortificațiile medievale nu au avut niciodată o destinație singulară (militară, de atac sau apărare) temperând și nuanțând în paralel și opiniile care acreditau ca principală rațiune a ridicării unor puncte întărite, factorul economic, insistând în repetate rânduri în favoarea polifuncționalității acestora.

După un prim capitol („Abordarea metodologică”) dedicat stabilirii instrumentelor, terminologiei și metodologiilor de lucru utilizate pe parcursul întregii lucrări (poate cel mai critic dintre toate celelalte prin riguroasa discuție asupra istoriografiei române și maghiare îndeosebi), în cel următor („Castelarea Transilvaniei”) sunt investigate preliminarile acestui fenomen, insistându-se asupra moștenirii antichității și a originii și evoluției fortificațiilor de la cele de început (din pământ și lemn) până la cele din perioada Evului Mediu clasic. O bogată informație istorică este consacrată arhitecturii militare a secolelor XIII-XIV, procesul fiind urmărit încă de la începuturile sale (alegerea și pregătirea terenului, materiale de construcție, unelte, meșterii și lucrătorii implicați în lucrări, organizarea șantierului și costurile necesare susținerii acestuia), continuându-se cu descrierea elementelor constitutive (valuri, palisade, șanțuri, cortine, turnuri), și cu amenajările exterioare și interioare (zone de protecție, căi de acces, porți, donjoane, palate, capele, fântâni și depozite de apă, curți interioare, grădini etc), oferind autorului prilejul unor subtile observații legate de aceste aspecte.

Capitolul următor („Polifuncționalitatea fortificațiilor și cetăților”) abordează probleme precum cele legate de organizarea internă (insistându-se asupra atribuțiilor și îndatoririlor personalului care deservea funcționarea fortificațiilor), de puterea și

averile deținătorilor lor și a castelanilor sau de viața din cetăți. Chiar dacă modul de tratare a lucrurilor rămâne și în acest sector al lucrării la cotele de rigurozitate anterior amintite, acesta rămâne, probabil, cel mai deschis dintre toate celelalte publicului larg consumator de istorie, dornic să cunoască aspecte legate de desfășurarea confruntărilor din preajma cetăților sau de viața de zi cu zi din interiorul acestora. Deosebit de utile ni se par apoi corecțiile aduse „cetăților țărănești” – sintagmă des utilizată în perioada regimului comunist, fie din motive ideologice „pentru a face o dublă concesie marxistă (constructori țărani) și națională (români)”, fie dintr-o neînțelegere adecvată a celor mai elementare realități istorice care dovedesc ca „nici o cetate medievală, din oricare perioadă istorică (...) nu a fost vreodată destinată celor mai umile stări ale societății”. Amendarea acestui aspect rămâne notorie cu atât mai mult cu cât cei care l-au susținut au avut o influență serioasă asupra istoriografiei române contemporane, ideile lor fiind utilizate chiar și în prezent (de pildă, în ultimul tratat de *Istorie a Românilor*).

„Subiecte speciale”, al patrulea capitol al lucrării, realizează o incursiune în problematica raportului dintre fortificații și etnicitate, discuția pornind de la constatarea că „Fortificațiile construite în nume etnic nu sunt specifice Evului Mediu” și că societatea acestui interval a fost clădită (și) pe <<sisteme de reciprocități>> și nu doar pe o continuă stare conflictuală. În cei privește pe români și activitatea constructoare de cetăți a acestora, autorul, după ce combate o serie de clișee mai vechi sau mai noi legate de această problematică, concluzionează pertinent că aceștia nu au urmărit să-și promoveze autonomia prin fortificații proprii și că identitatea lor pe parcursul respectivului interval n-a depins de acestea. Discuția este extinsă și asupra raportului dintre fortificații și biserici, precum și asupra celor din Moldova, Țara Românească, Dobrogea și aria sudică.

Un eficient instrument de lucru pentru orice cercetător aplecat asupra problematicii cetăților medievale îl constituie capitolul dedicat repertoriului fortificațiilor din secolele XIII-XIV, cuprinzând fortificațiile considerate ca certe (atestare în documente sau prin investigații arheologice), cele presupuse ca aparținând perioadei și pe cele fals atribuite acestuia. Drastic redusă („pentru a cenzura efortul financiar al editării”) partea aceasta a lucrării are drept intenție stoparea intoxicației istoriografiei problematicii în cauză cu date incorecte generate de necunoaștere, ignoranță, confundări de obiective etc.

Ultima secțiune, dedicată „Anexelor”, cuprinde bibliografia și abrevierile bibliografice, de periodice și a publicațiilor periodice, a simbolurilor etc., lista ilustrației prezintă pe CD-ul ce însoțește cartea, rezumatul în limba engleză și indicii de nume proprii ce ușurează mult utilizarea sa ca instrument de lucru eficient, facil de manevrat.

Prin claritatea expunerii punctelor de vedere, solida lor argumentare (consistent susținută de o vastă bibliografie în limba română, maghiară, germană, la care se adaugă cea generală în franceză și engleză), prin permanenta raportare la realități anterioare sau posterioare intervalului propus prin titlu, prin maniera tranșantă în

care au fost abordate un mare număr de probleme, pentru a ne mulțumi să amintim doar atuurile considerate de noi ca fiind cele mai importante ale lucrării de față, suntem convinși ca aceasta va rămâne una de referință, greu de devansat o bună perioadă de timp de acum înainte. Rămâne în egală măsură meritorie și prin semnalul de alarmă lansat la adresa istoriografiei române contemporane, nevoită, pentru a se redresa și alinia evoluției celorlalte istoriografii, nu doar să recupereze un însemnat număr de problematice rămase în ultima vreme deloc sau puțin cercetate, ci să-și și revizuiască modul în care a abordat trecutul istoric.

Ioan Ciorba

PROIECTE ȘI PRACTICI ELECTORALE ÎN 1946

de

CORNELIU CRĂCIUN

EDITURA LOGOS '94, ORADEA, 2006, 220 p.

Prin cea mai recentă carte a sa, *Proiecte și practici electorale în 1946*, apărută la Editura Logos '94, profesorul Corneliu Crăciun face încă o dată dovada pasiunii sale nestăvilite pentru cercetarea istoriei postbelice a României. Cartea surprinde tragica realitate cu care s-a confruntat România pe parcursul anului 1946, an în care semnele instaurării regimului totalitar în România sunt tot mai vizibile de la o lună la alta.

Volumul cuprinde două capitole. Primul, intitulat *Alegerile din 1946. Politicile de partid: ianuarie – 19 noiembrie 1946*, (p. 5–58) ne prezintă anul 1946 prin prisma pregătirilor partidelor politice din România în vederea alegerilor din noiembrie 1946. Un accent deosebit este pus pe pregătirile comuniștilor români, care au întreprins toate demersurile pentru a câștiga alegerile. Pentru aceasta nu s-au dat deoparte de la nici o acțiune care să conducă la realizarea acestui obiectiv, chiar dacă aceasta implica bătaia sau arestarea opozianților politici.

Cea de-a doua parte a cărții înregistrează două subcapitole de anexe. Primul este de fapt un interesant studiu „*Despre limba de lemn și despre aspectele discursului politic comunist din România anulului 1946*” (p. 59–74), unul în care sunt surprinse dedesubturile limbajului utilizat de comuniști în retorica electorală. De fapt, așa cum subliniază și Corneliu Crăciun, „limbajul de lemn” este o caracteristică a verbului utilizat de comuniști de-a lungul întregii perioade totalitare¹. Sub acest aspect societatea românească a fost aliniată de celor totalitare, acestea fiind cele care utilizau acest tip de limbaj. Studiul profesorului Corneliu Crăciun, consacrat „limbajului de lemn”, este unul foarte interesant și, în același timp, destul de rar în peisajul publicistic românesc. Este un spațiu destul de puțin cercetat în România postcomunistă.

În fine, ultimul subcapitol al celei de-a doua părți este foarte bine garnisit cu nu mai puțin de 80 de documente care reflectă punctual, pe de o parte eforturile comuniștilor de a câștiga alegerile, iar pe de alta eforturile partidelor istorice de a face față presiunilor venite dinspre comuniști și aliații lor. Foarte interesante sunt documentele care ne prezintă utilizarea serviciilor speciale în folos propriu de către

¹ C. Crăciun, *Proiecte și practici electorale în 1946*, Editura Logos '94, Oradea, 2006, p. 59.

noii stăpâni de la București, cu toate că Securitatea și Miliția nu fuseseră create ca instituții proprii. Cele mai multe documente fac referire la județele din nord-vestul României (Maramureș, Satu Mare, Sălaj, Bihor) dar și la Cluj și București.

Cartea profesorului Corneliu Crăciun vine atât în întâmpinarea specialiștilor preocupați de această epocă istorică cât și în a publicului larg iubitor de istorie. Este o carte care trebuie citită întrucât face dezvăluiri tulburătoare despre o epocă prea repede uitată.

Gabriel Moisa

NOMENCLATURA COMITETULUI CENTRAL AL PARTIDULUI MUNCITORESC ROMÂN

de

Nicoleta Ionescu GURĂ

EDITURA HUMANITAS, BUCUREȘTI, 2006, 456 p.

Istoriografia tânără din România, eliberată de orice canoane ideologice, lingvistice sau de orice natură, începe să devină un competitor din ce în ce mai performant pe piața de carte românească, dar și mai important este faptul că asupra ei nu planează nici o îndoială atunci când vine vorba de onestitate și, îndrăznesc să spun, în cele mai multe cazuri de valoare. Departe de vechile dispute ideologico-istorice ale anilor '50-'80, aceasta se impune tot mai mult, având curajul să abordeze subiecte pe care o anumită istoriografie încă evită să le înscrie printre prioritățile sale deși poate suportul istoriei trăite ar ajuta asupra demersului reconstitativ. S-ar putea astfel elimina arhicunoscuta de acum apreciere asupra tinerei istoriografii conform căreia „*voi sunteți prea tineri ca să cunoașteți cu adevărat ce s-a întâmplat*”. Contrarăspunsul ar trebui să fie acela că tinerilor istorici, plin lipsa de combativitate a istoriografiei românești mature în acest spațiu, nici nu li se dă concursul în acest sens.

Lucrarea Nicoletei Ionescu Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, demonstrează eficient că tânăra generație de istorici este una care își asumă cu responsabilitate restituirea unei istorii interzise până după 1999¹.

¹ Abia de atunci, prin crearea *Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității* (CNSAS), se poate vorbi despre posibilitatea teoretică a istoricilor de a accede la arhivele comunismului. Din păcate, acest fapt a venit destul de târziu având în vedere realitățile existente pe acest tărâm în multe din celelalte țări ale fostului lagăr comunist. Tot la fel de adevărat este faptul că la această situație și-au dat concursul inclusiv o serie de istorici din vechea generație care cu o îndărătnicie aparent de neînțeles au obținut accesul la informația istorică de arhivă asupra perioadei comuniste. Din păcate și astăzi, în februarie 2007, poate cu excepția situației de la CNSAS, lucrurile nu sunt foarte transparente, Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale obstrucționând cu vârf și îndesat accesul la arhivele comunismului. Una dintre explicații este legată de posibilele leziuni morale pe care să le sufere eventualii șefi comuniști sau chiar torționari găsiți în documente. Cum rămâne însă cu lezarea morală, dar mai ales fizică, a celor torționați și cu incommensurabilele suferințe suportate vreme de 45 de ani de ei și familiilor lor? Sau acest aspect să fi fost rezolvat prin cei 50 de lei oferiți lunar foștilor deținuți politici din România pentru fiecare an de detenție (fără însă ca și cazierul lor să fie curățat) în timp ce torționarii lor au pensii de 3–5 000 lei noi? Cine poate ști?

Cartea cuprinde două mari părți. În prima autoarea discută în nu mai puțin de patru capitole diverse aspecte legate de nomenclatura comunistă. Capitolul de început (p. 13–66) tratează cu dezinvoltură aparatul CC al PMR ca instrument al partidului de impunere a controlului asupra societății. Cel de-al doilea capitol (p. 66–79) își canalizează atenția pe nomenclatura CC al PMR și ce a însemnat aceasta pentru România. Aflăm detalii interesante despre constituirea acesteia, modul în care se făceau numirile și desemnările în cadrul său dar și aspecte ce țin de evoluția numerică a acesteia. Capitolul al III-lea (p. 79–101) se ocupă de privilegiile nomenclaturii CC al PMR. Nicoleta Ionescu Gură devoalează întregul arsenal al privilegiilor acesteia etalând caracterul acestora și faptul că cei care se încadrau aici deveneau niște supraoameni care beneficiau de tot ceea ce doreau. În fine, cel de-al IV-lea capitol (p. 101–147), privește învățământul de partid ca mijloc de îndoctrinare și sursă generatoare de nomenclatură. Aflăm astfel că, cei care intrau în structurile învățământului de partid erau fericii aleși ai societății comuniste. Ei deveneau portdrapelul comunismului în România.

Ce-a de-a doua parte a lucrării (p. 148–439) însumează 75 de documente ilustrative pentru primele patru capitole amintite mai sus. Toate argumentează excelent evoluția nomenclaturii comuniste românești în vremea regimului Gheorghiu Dej.

Cartea Nicoletei Ionescu Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, este una de pionierat în România. Practic, cu excepția unui studiu al aceleiași autoare publicat cu ceva timp în urmă în volumul *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, editat de CNSAS în anul 2001, intitulat *Reorganizarea PMR-ului după modelul PC (b) al URSS și crearea nomenclaturii CC al PMR în Republica Populară Română (1949–1954)*, în țara noastră nu mai există abordări istoriografice în acest sens.

Tocmai de aceea, volumului recenzat aici i se cuvine acordată toată atenția. Specialiștii, dar și iubitorii de istorie, au de acum o lucrare reprezentativă pentru cunoașterea problematicii nomenclaturii românești, așa cum s-a constituit ea după preluarea puterii de către comuniști. La acest demers îmbie și autoarea încă din *Prefața* lucrării unde subliniază că „lucrarea se adresează atât unui cititor strict specializat, dar și publicului larg, de fapt tuturor românilor, în special a celor nostalgici după regimul comunist, deoarece încearcă să prezinte mecanismul exercitării puterii în anii regimului „democrat-popular” și faptul că regimul, care se declara apărătorul intereselor celor săraci și cu origine socială muncitorească, a fost bun numai pentru cei de la vârful partidului”². Cititorii cărții, specialiști sau nostalgici, vor avea revelația unei istorii scrise așa cum a fost ea cu adevărat. Dacă pentru specialiști lucrurile nu sunt o surpriză, pentru nostalgici cred că va avea consecințe mai adânci.

Gabriel Moisa

² Nicoleta Ionescu Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 9.

